

Sprogvidenskab i glimt

Farø, Ken Joensen; Larsen, Niels-Erik; Mogensen, Jens Erik; Holsting, Alexandra Emilie Møller; Vinther, Thora

Publication date:
2009

Document version
Peer-review version

Document license:
[Ikke-specificeret](#)

Citation for published version (APA):
Farø, K. J., Larsen, N-E., Mogensen, J. E., Holsting, A. E. M., & Vinther, T. (red.) (2009). *Sprogvidenskab i glimt*. Syddansk Universitetsforlag. University of Southern Denmark Studies in Linguistics Nr. 18

Sprogvidenskab i glimt

Sprogvidenskab i glimt

70 tekster om sprog i teori og praksis

Redigeret af

Ken Farø, Alexandra Holsting,

Niels-Erik Larsen,

Jens Erik Mogensen og Thora Vinther

SYDDANSK UNIVERSITETSFORLAG 2009

University of Southern Denmark Studies in Linguistics vol. 18

© Forfatterne og Syddansk Universitetsforlag 2009

Sat og trykt af: Special-Trykkeriet Viborg a/s

Omslag: Donald Jensen, UniSats

ISBN 978-87-7674-415-1

Udgivet med støtte fra

Institut for Engelsk, Germansk og Romansk,

Københavns Universitet; Birthe og Knud Tøgebys Fond; Kirsten Schottlænders Fond;

Nederlandse taalunie; og Viggo Brøndals Legat.

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller
anden mangfoldiggørelse af denne bog
er kun tilladt med forlagets tilladelse eller
ifølge overenskomst med Copy-Dan

Syddansk Universitetsforlag

Campusvej 55

5230 Odense M

www.universitypress.dk

Indholdsfortegnelse

Forord og indledning	9
Kapitel 1: Fonetik og fonologi	15
<i>Frans Gregersen</i> : Hvad ved vi – om det såkaldt »flade« a?	17
<i>Nina Grønnum & Hans Basbøll</i> : Nye stød i dansk	26
<i>Peter Colliander</i> : Fremmedordsudtale – Kontrastive overvejelser dansk-tysk	33
<i>Inger M. Mees</i> : A short practical guide to the pronunciation of the consonants of Standard Dutch for speakers of Danish	41
<i>Niels-Erik Larsen</i> : Auslautverhärtung, specielt for dansktalende	48
Kapitel 2: Morfologi og orddannelse	55
<i>Rita Therkelsen</i> : Om <i>agtig</i>	57
<i>Ken Farø</i> : <i>Docent</i> og <i>Kanzlerin</i> – Movering i dansk og tysk	63
<i>Steen Schousboe</i> : <i>Pif Paf Puf</i>	71
<i>Asgerd Gudiksen</i> : <i>Sløset, grinet</i> og andre deverbative <i>-et</i> -afledninger	74
Kapitel 3: Ordforråd og fraseologi	79
<i>Lars Brink</i> : Hvor meget tysk er der i dansk?	81
<i>Jan Heegård & Ida Mørch</i> : <i>Vaseline, Ingeniør</i> og <i>London</i> – Om personnavne hos kalashafolket i Nordvestpakistan	88
<i>Helle Dam-Jensen</i> : Frasemer – kategorier og formål	93
<i>Erla Hallsteinsdóttir</i> : Forholdet mellem grammatik og fraseologi	99
<i>Hanne Jansen</i> : Hvis man kører over kæresten, har man så kørt kæresten over?	105
<i>Bolette Sandford Pedersen & Sanni Nimb</i> : Et net af ord	112
Kapitel 4: Syntaks og semantik	119
<i>Tanya Karoli Christensen</i> : Hvem der bare havde en hund!	121
<i>Kasper Boye & Mads Poulsen</i> : Om <i>at</i>	125
<i>Henrik Jørgensen</i> : Finlandssvensk pronominalsyntaks	129
<i>Niels Davidsen-Nielsen</i> : Har vi brug for <i>værende</i> ?	135
<i>Carl Bache</i> : En systemisk-funktionel tempusbeskrivelse	139
<i>Bjarne Ørnes</i> : Når forskelle ikke er forskelle – og undtagelser alligevel ikke er undtagelser	145
<i>Lise Bernhardt & Birgit Bennick Pedersen</i> : Mentale rum og modusbrugen i indirekte referat på tysk	153

<i>Alexandra Holsting & Jan Lindschouw: Modus i ledsætninger på moderne fransk og tysk (I)</i>	160
<i>Alexandra Holsting & Jan Lindschouw: Modus i ledsætninger på moderne fransk og tysk (II)</i>	168
<i>Mette Skovgaard Andersen & Doris Hansen: (Et) Aspekt i tyske tempusformer?</i>	176
<i>Bente Lihn Jensen: »I morgen får vi den her front ind«</i>	184
<i>Per Durst-Andersen: Om at oversætte til dansk</i>	191
<i>Johan Pedersen: Konstruktionsbaseret sprogtypologi</i>	197
<i>Kirsten Kragh, Xavier Lepetit & Lene Schøsler: Frie tilføjelser, valensled og konstruktionslære</i>	201
<i>Jørg Asmussen & Bjarne Ørsnes: »Keine Macht dem Stress«</i>	208
<i>Merete Birkelund: Hvad nægter nægtelsen?</i>	219
<i>Elisabeth Engberg-Pedersen: Det er jo Lisbeths fødselsdag!</i>	225
Kapitel 5: Tekstlingvistik og diskursanalyse	231
<i>Lene Schøsler: »Dels var det lidt vissevasse, så lidt oxfordmøde...«</i>	
Noget om e-mail-kommunikation med autentiske eksempler fra universitetslivet	233
<i>Henning Nølke: Sprogets polyfone spil</i>	240
<i>Lars Heltoft: Der Gebrauch des Konjunktivs beim Schreiben im Krebsgang, oder: Was schon am Anfang da ist</i>	246
<i>Ole Togeby: Tekstlæsning og grammatik</i>	252
<i>Uwe Helm Petersen: Teksten i grammatikken og hvorfor</i>	257
<i>Eva Skafte Jensen: Homografi gør dårlige vittigheder</i>	263
Kapitel 6: Pragmatik og sociolingvistik	269
<i>Niels Møller Nielsen: Tale er sølv. Samtale er guld. Om dialogen som retorisk persuasion</i>	271
<i>Jan Engberg: Hvorfor sproglige betydningers natur forhindrer, at lovtekster kan være lige forståelige for alle</i>	279
<i>Thora Vinther: Om at tage ordet på dansk og spansk – i situationen</i>	286
<i>Anita Berit Hansen: Ordforrådets rolle i situationel sproglig variation på fransk – Et mini-studium</i>	293
Kapitel 7: Sprogvariation og sprogforandring	301
<i>Adam Hyllested: Dixons model for sproglægtskab</i>	303
<i>Jens Nørgård-Sørensen: Hvad birkebarksbrev nr. 247 gemte. En historie fra det virkelige forskningsliv</i>	310
<i>Annelise Siversen: Universalier og »skjulte« forskelle; at sammenligne sprog diakront</i>	316
<i>Jan Katlev: Honningkage og brændevin</i>	323
<i>Inge Lise Pedersen: Førte reformationen også til en reformation af talesproget?</i>	325

Kapitel 8: Sprogtilegnelse og sprogpædagogik	331
<i>Peter Harder: En hajfik: Indholdssyntaks i børnehøjde</i>	333
<i>Lars Stenius Stæhr: Ordforråd, ja – men hvorfor og hvor meget?</i>	340
<i>Eva Dam Jensen: Spaniere er uforskammede!</i>	347
<i>Ole Frimann Olesen: »Jeg bor på Broderskabsvej« – Om vigtigheden af og de positive konsekvenser ved korrekt sætningsanalyse</i>	354
<i>Steffen Krogh: Jiddisch im Rahmen eines Germanistikcurriculums. Gedanken und Erfahrungen eines Aarhuser Germanisten</i>	358
<i>Ingeborg Zint-Dyhr: Fremdsprachen und globale Verständigung</i>	365
Kapitel 9: Sprogholdninger og sprogpolitik	371
<i>Erik Hansen: Engelsk, fransk – og tysk?</i>	373
<i>Martin Nielsen: Det tyske sprog – you got to love it</i>	374
<i>Louise Denver, Christian Jensen, Inger M. Mees & Charlotte Werther: English as a medium of instruction in higher-level education</i>	377
<i>Hartmut Haberland & Janus Mortensen: Engelsk – et nøgleord fra RUC til Tokyo</i>	385
<i>Jens Normann Jørgensen: Vigtigt sprog</i>	389
Kapitel 10: Ordbøger og oversættelse	395
<i>Henrik Hovmark: Hund og menneske imellem</i>	397
<i>Beverley Collins & Inger M. Mees: English pronouncing dictionaries and the Scandinavian connection</i>	403
<i>Henning Bergenholtz: Om at købe og bruge en sav eller en ordbog</i> ...	408
<i>Gyde Hansen: Moderne sprogvidenskab: Oversættelsesvidenskabens onde stedmoder?</i>	413
<i>Bente Maegaard & Erling Strudsholm: Oversættelse af dansk see til tysk i H.C. Andersens Sneemanden</i>	416
<i>Rita Lenstrup: Bring eller take – et deiktisk spørgsmål</i>	422
<i>Jens Erik Mogensen: Kulturbundethed og bilingval leksikografi</i>	427
Kapitel 11: Sprogfilosofi og sprogvidenskab	435
<i>Gunver Skytte: Fx – Om spejlinger i grammatikerens eksempelsamling</i>	437
<i>Erling Strudsholm: Diasystemet og dets parametre, med eksempler fra italiensk</i>	442
<i>Iørn Korzen: Sprogtypologi og tænkning</i>	449
<i>Carl Bache: Stratifikation i Systemisk Funktionel Lingvistik: En arv fra Hjeltslev?</i>	459
<i>Peter Widell: En redegørelse for sproget ligner mere en kogeboogsopskrift end en videnskabelig afhandling</i>	466
<i>Ole Nedergaard Thomsen: Nyt fra Funktionel Pragmatik-fronten – FP som den sproglige komponent i en kybernetisk semiotik</i>	471

Indledning

Denne bog er vistnok den første af sin art: Den samler et meget bredt udsnit af danske sprogvidenskabsfolk i et forsøg på at vise dansk lingvistik i dens mange facetter. Der er det hele: Fra den klassiske fonologi (undersøgelser af lydsystemet), syntaks (sætningsstruktur) og sproghistorie over pragmatik (sproget som handlingsredskab) til sprogholdninger og -politik. De fleste sprogvidenskabelige discipliner er repræsenteret. Artiklerne behandler enkeltprog som dansk, tysk, nederlandsk, engelsk, fransk, italiensk, spansk, russisk, jiddisch og kalasha (i Pakistan), forskellige sproggrene, -familier og -typer, samt et større antal sproglige varieteter som fx børnesprog, juridisk sprog, ungdomssprog, mediespecifikke funktiolektter og historiske sprogstadier. Der indgår ligeledes en stor mængde teksttyper i undersøgelserne, fx lovtekster, vittigheder, litteratur, ordbøger, *Ekstra Blads*-artikler, e-mails, tv-aviser og mange flere.

Mange af landets forskellige lingvistiske forskningsmiljøer er kommet med, herunder forfattere fra Lingvistikredsen, Dansk Sprognævn, Funktionel Grammatik-kredsen, centeret LaCoMe, Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier, Center for Leksikografi, Systemisk Funktionel Lingvistik, Center for Internationalisering og Parallelsproglighed, Københavns Universitets Afdeling for Dialektforskning, MULINCO, Center for Sprogteknologi, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og DANFRAS. Også institutionelt og geografisk kommer vi vidt omkring: Bl.a. Københavns Universitet (KU), Copenhagen Business School (CBS), Roskilde Universitet (RUC), Syddansk Universitet (SDU), Aarhus Universitet (AU) og Aarhus School of Business (ASB) er repræsenteret.

Det har fra starten været målet, at bogen skulle henvende sig til en bred læserskare og ikke kun til fagfæller. Det gør de fleste bidrag da også, men læseren vil nok konstatere, at der trods alt er forskel i sværhedsgrad på de enkelte tekster. Det er også hensynet til bogens formidlende karakter, der ligger til grund for, at de fleste artikler er på dansk. Kun ganske få forfattere har valgt at skrive på engelsk eller tysk.

Bogen er inddelt i tematiske afsnit, idet vi dog er os bevidst, at inddelingen også kunne have været en helt anden: Artiklerne lapper emnemæssigt i vidt omfang over hinanden, således at grænserne imellem de forskellige temaer er flydende. Dette er nu engang karakteristisk for en videnskab i dynamisk udvikling.

De 11 tematiske afsnit fordeler sig på følgende måde:

Kapitel 1, *Fonetik og fonologi*, indeholder artikler, der beskæftiger sig med sprogenes lydsystemer og tolkningen af dem. I dansk finder der i øjeblikket en række lydlige forandringer sted. Kendetegnende for den københavnske arbejderklasses sprog er det såkaldt »flade« a. Vil denne udtale fortsat være karakteristisk, eller er den ved at forsvinde? Nye forskningsresultater tyder på

det sidste. En anden udviklingstendens, der kan iagttages i de seneste år, er, at det danske stød tilsyneladende breder sig til ord, hvor det hidtil ikke har optrådt. Flere af bidragene viser også den vigtige rolle, som udtale spiller i forbindelse med fremmedsprog og fremmedsprogsindlæring. Det ses i de forskelle, der er mellem dansk og tysk udtale af fremmedord. Et par artikler har et pædagogisk sigte, idet de viser, at ny forskning kan benyttes i forbindelse med beskrivelsen af de udtalevanskeligheder, som danskere har ved indlæringen af nederlandsk og tysk.

Kapitel 2 belyser *morfologi og orddannelse* på nye måder – flere af artiklerne anvender elektroniske kilder i deres undersøgelsesmetodik – og med nye resultater. Et gennemgående tema er *forandringer* (jf. kapitel 7). Et velkendt suffiks som *-agtig* tages op igen for at vise, at sprogbrugen til dels har ændret sig, ja at det nu ligefrem kan optræde i funktion af adjektiv i ungdomssproget. Et andet eksempel er i forbindelse med *movering*: Dansk *-inde* over for tysk *-in*-afledning er tilsyneladende parallelle størrelser (*Freundin* – *veninde*); men billedet snyder. Det skyldes grundlæggende systemforandringer i de to sprog, som på flere punkter ser ud til at bevæge sig i hver sin retning. Også på *aflydsområ-*det blæser forandringens vinde. En nyere konkurrenceform som *jagede* til *jog* har ikke desto mindre rod i en udvikling, der er et par tusind år gammel. De stærke verber forsvinder over en bred front i de germanske sprog, og aflyden får en helt ny funktion. Det nye ved bidragene består desuden i nye *udlægnin-*ger, fx af *-et*-afledningen i danske dialekter, der her – i konfrontation med eksisterende grammatikker – tolkes som ikke kun nominalafledende, men også verbalafledende. Artiklerne demonstrerer, at også en traditionel sprogvidenskabelig disciplin som morfologien kan rumme masser af dynamik.

Kapitel 3 rummer tekster, der undersøger spørgsmål inden for feltet *ordforråd og fraseologi*, sidstnævnte beskæftiger sig med sprogets lagrede flerordsforbindelser af enhver art. Begge forskningsområder har traditionelt stået noget i skyggen af grammatikforskningen, men her kommer de i højere grad til deres ret. Der gives først et kvalificeret bud på størrelsen af det tyskindlånte ordforråd i dansk, noget som ikke tidligere har været undersøgt empirisk. Med til ordforrådet hører også navne, som er vinklen for en analyse af det asiatiske sprog kalasha, der har en interessant navneskik. Flere af de resterende bidrag er – eksplicit eller implicit – fraseologiske. Af første type er et bidrag, som beskæftiger sig med fraseologisk kategorisering, der kun kan have relevans i relation til et specifikt formål. Forholdet mellem fraseologi og grammatik tages op i et andet bidrag med den hensigt at påvise de to fænomeners interdependens. Det påvises desuden, at dansk har et usædvanligt rigt inventar af bevægelsesverber + spatialpartikel, der muliggør kodning af meget fine rumlige betydningsnuancer. Den sprogteknologiske kortlægning af ordforrådet er genstand for kapitlets sidste bidrag.

I bogens **kapitel 4, Syntaks og semantik**, der er det mest omfattende, behandles forskellige sprogs grammatiske opbygning ud fra forskellige vinkler. Her er både undersøgelser af grammatiske fænomener i enkeltprog og kontrastive analyser. Til den første gruppe hører fx en korpuslingvistisk undersøgelse

se af komplementsætninger med og uden *at* i dansk, der viser, at komplementsætninger med relativt svært tilgængelig sproglig information typisk indledes med *at*, mens konjunktionalet typisk falder bort, hvis komplementsætningen indeholder relativt let tilgængelig information. De underordnede sætninger i dansk behandles også ud fra deres mulighed for at blive opskrevet til hovedsætninger, hvorved ikke blot bisætningsindlederen skifter grammatisk status til rammepartikel, men hele sætningen ændrer karakter fra neutral ledsætning til emotiv hovedsætning.

I de kontrastive bidrag behandles bl.a. ledstilling i tysk og dansk. Her viser det sig, at mange af de forskelle, der formuleres i regler som fx »tid før sted på tysk« og »sted før tid på dansk« snarere kan anskues som ligheder, fordi de er udtryk for det samme princip, nemlig at jo tættere et led indholdsmæssigt er knyttet til verbet, jo tættere står det rent fysisk på dette. Princippet manifesterer sig imidlertid forskelligt, fordi verbet har forskellig placering på de to sprog. Forskellene mellem dansk og tysk undersøges også i forbindelse med fortidsformerne præteritum og perfektum, der ikke blot bruges forskelligt på de to sprog, men også har forskellig anvendelse i tysk tale- og skriftsprog. Forklaringen herpå er, at formerne i talesproget bruges til at udtrykke aspekt, mens de i skriftsproget (og i dansk) bruges til at udtrykke tempus.

En del af bidragene indskriver sig med deres analyser i nye teoridannelser. Konstruktionsgrammatikken bruges som afsæt for en nytænkning af de traditionelle valensroller, hvor der over det leksikalsk forankrede valensniveau ses et konstruktionsniveau, der bl.a. giver mulighed for et mere nuanceret syn på den tyske etiske dativ. Konstruktionsgrammatikken og korpuslingvistikken indgår i et frugtbart samarbejde i forsøget på at generere ny viden om konstruktionen [NP_{NOM-SING} + NP_{DAT-DEF}], fx *Keine Macht dem Stress!* Den lingvistiske supertypeteori indgår bl.a. som forklaringsmodel for, hvorfor danske meteorologer i højere grad end italienske bruger inkluderende *vi*, og den danner desuden udgangspunkt for en diskussion af forskellen mellem de to modtagerorienterede sprog dansk og engelsk.

Kapitel 5 har *tekstlingvistik* og *diskursanalyse* som sin genstand og byder på nye analyser af både litterære og sagprosatekster – og af de teksttyper, som befinder sig derimellem. Et nyere forskningsområde er e-mails, der her analyseres både kommunikativt som genre og mht. den konkrete sproglige udfyldning. Kapitlet rummer en introduktion til den sproglige polyfoniteori i skandinavisk aftapning, hvorefter der analyseres konjunktiver hos Grass ud fra en kombination af ny litteraturteori og pragmatik. Grundloven bruges til at demonstrere vigtigheden af grammatisk viden ved tekstlæsning, mens tekstens betydning for analysen af subjektet behandles i en sprogpædagogisk og systemfunktional kontekst. Kapitlet afrundes med en diskussion af, hvilke sproglige træk, der gør vittigheder elendige.

I **kapitel 6: Pragmatik og sociolingvistik**, bevæger diskussionen sig ind på, hvordan sproget fungerer i kommunikationssituationen. Dette behandles først ud fra et mere teoretisk synspunkt, hvor grundlaget for den vellykkede kommunikation ses dels som deltagernes forventninger til en idealiseret kon-

sensus, dels som kvalificerede gæt, der inddrager situationen for at indsnævre den sproglige tvetydighed. Og derefter i en mere praktisk orienteret analyse, hvor den diskursive genre fremstilles som afgørende for brugen af samtale-specifikke strategier som turtagning og valget af stilistiske varianter i ordforrådet.

Kapitel 7, *Sprogvariation og sprogforandring*. Sprogenes oprindelse og udvikling har gennem tiderne været genstand for sprogvidenskabens interesse, i nogle perioder mere, i andre mindre. I disse år er historisk sprogforskning et meget levende forskningsområde. Vi ser, at der føres en intens teoretisk og metodisk diskussion, der undertiden fører til at tilsyneladende upåagtede fænomener kan tillægges en stor principiel betydning, eller at man finder forklaringer på det, der hidtil var uforklarligt. I de artikler, som beskæftiger sig med sprogenes forandring og variation, tages der stilling til, hvordan et grundprog som proto-indoeuropæisk – men ikke kun det – splittes op i flere sproglige grene. Nyt kildemateriale, der dækker et spektrum fra middelalderlige russiske birkebarksbreve til moderne elektroniske korpora, kan bringe helt nye indsigter i sproglig udvikling. I artiklerne illustreres det med fænomener fra sprog som oldrussisk, jiddisch, italiensk og spansk. Og så kan det påvises, at reformatoren Martin Luther sandsynligvis har påvirket dansk udtale og skrivemåde.

I **kapitel 8** er der tale om den form for lingvistisk variation, der er bestemt af den talendes beherskelse af sproget, som vi har givet overskriften *Sprogtilegnelse og sprogpædagogik*. Her vises med udgangspunkt i danske og engelske børns modersmålstilegnelse, at børn, der mangler en specifik glose, artikulerer et bestemt leksikalsk indhold ved hjælp af en kombination af helt specifikke syntaktiske elementer. Fremmedsprogstilegnelse behandles i to artikler om indlæring af henholdsvis engelsk ordforråd og spanske turtagningsmekanismer (jf. kapitel 4 og 7), og ud fra et fremmedsprogspædagogisk synspunkt redegøres dels for sætningsanalysens nødvendighed for den sproglige forståelse i gymnasieundervisningen, dels for fordelene ved at koncipere undervisningen i jiddisch på universitetsniveau som kontrastsprog til tysk. Kapitlet afsluttes med en refleksion over fremmedsproglig kompetence, der med sine forskellige »underkompetencer« ikke fører til beherskelsen af et nyt modersmål, men derimod til en meget samfundsnyttig evne som sprog- og kulturformidler.

Sprogholdninger og sprogpolitik er tæt forbundne begreber, der behandles i **kapitel 9**, hvor der humoristisk gøres rede for danskeres henholdsvis foragt for og begejstrede kærlighed til tysk, især tyske ord (jf. kapitel 3), danskernes holdning til at skulle bruge engelsk som påtvunget undervisningssprog, samt den selvfølgelighed, hvormed engelsk i dag opfattes som lingua franca i det meste af verden. Sprogholdninger bliver til politik, når sprog gennem myndigheders indsats placeres i hver sin ende af et hierarki med dansk og engelsk som de vigtigste, og de typiske »flygtninge- og indvandrersprog« (kurdisk, tyrkisk, urdu, osv.) som de »uvigtigste«, hvorved kundskaber i disse sprog nedprioriteres, og megen sproglig indsigt går tabt i samfundet.

Kapitel 10. Ordbøger og oversættelse. Ordbøger kan ses som redskaber, og rummer ofte også meget kulturhistorisk stof. I skiftende generationer af ordbøger kan man i eksempelmaterialet iagttage, hvordan holdningen til menneskets bedste ven, hunden, ændres gennem tiderne. Derfor forældes ordbøger ikke; af ældre, hidtil upåagtede ordbøger kan hentes inspiration, ikke kun i den ældre danske ordbog over »Talemaader for unge Mennesker og for Ustuderede«, men også i den næsten ukendte svenske udtaleordbog for engelsk. Oversættelse behandles dels teoretisk om forholdet mellem oversættelsesvidenskab og lingvistik, dels praktisk i en korpusbaseret undersøgelse af verbet *see* hos H.C. Andersen, der viser slående ligheder mellem de tyske, engelske, franske og italienske oversættelser. Midt imellem det teoretiske og det praktiske ligger behandlingen af leksikografiske oversættelsesproblemer dels i en pragmatisk, dels i en kulturel kontekst.

Bogen afsluttes med **kapitel 11** om mere generelle sprogvidenskabelige problemstillinger, som har fået titlen *Sprogfilosofi og sprogvidenskab*. Her bevæger forfatterne sig på forskellige abstraktionsniveauer i deres metasproglige refleksioner: fra den humoristiske overvejelse om brugen af grammatiske eksempler, der ikke kan undgå at afsløre forskerens egen personlighed, over beskrivelsen af bredden i den sproglige variation over tid, sted, social gruppering, formalitetsgrad og kommunikationskanal i det såkaldte diasystem, videre over et forslag til typologisk inddeling af sprog på grundlag af forskelle i den mentale strukturering af begreber, og til en mere overordnet diskussion af sprogteoretisk karakter. Her sættes der spørgsmålstejn ved den Systemisk Funktionelle Lingvistik selvformulerede gæld til Hjelmslevs glossematik. Der foreslås også en helt ny tilgang til sproglige undersøgelser, der i stedet for empirisk beskrivelse med eksplanatorisk teoridannelse skal se sprogforskningen som et praktisk normativt anliggende, der arbejder i tæt tilknytning til handlings- og talehandlingsteori. Kapitlet afsluttes med godt nyt fra Funktionel Pragmatik-fronten i et forsøg på et *cross-over* mellem Dansk Funktionel Lingvistik og den ny semiotiske teori Cybersemiotikken, om mennesket og dets plads i verden, som Funktionel Pragmatik kan integreres i som den sproglige komponent.

Anledningen til udgivelsen er på den ene side, at vi syntes, Danmark manglede sådan et bredt oversigtsværk om aktuelle sprogvidenskabelige emner fra forskningens frontlinje. Men den er også et jubilæum – og afslutningen på en æra. Docent i tysk og nederlandsk Lisbeth Falster Jakobsen, Københavns Universitet, fyldte den 26. maj 2009 70 år, og valgte – desværre – i den anledning at gå af efter mere end 40 års virke ved universitetet. Lisbeth Falster Jakobsen er kendt som en skarp forsker med forkærlighed for det vanskelige stof. Hun har i de sidste 20 år bl.a. haft en fremtrædende rolle i arbejdsgruppen omkring Dansk Funktionel Lingvistik, som hun ud over at være flittig bidragyder til, også har ledet og administreret med stor fornemmelse for en sådan arbejdsgruppes betydning for et levende forskningsmiljø. Hun har samtidig et fagligt åbent sind og er ikke blind for vigtigheden af den brede formidling, og

det er i den ånd, udgiverne er gået til opgaven. I forsøget på at skabe så bred interesse som muligt er vi også veget uden om den klassiske festskriftgenre, men den opmærksomme læser vil nok bemærke nogle mere eller mindre skjulte hilsner og henvisninger hist og her. Mange flere havde ønsket at bidrage til værket, men den korte tidsfrist bogen havde, gjorde det nødvendigt at være kontant med hensyn til deadlines. Vi overbringer derfor et virtuelt tillykke fra de mange, som ikke nåede at komme med i bogen.

En af de mest brugte danske universitetsgrammatikker hedder *Dæmonernes Port* af Erik Hansen. Dens titel har ofte vakt undren hos læserne, og der er gjort mange forsøg på at fortolke den. Det viste sig imidlertid, at der ikke *var* nogen hensigt andet end at vække nysgerrighed. Denne bog rummer en lignende pudsighed i undertitlen, som vi regner med, læseren vil fornøje sig med at gennemskue.

Københavns Universitet, Institut for Engelsk, Germansk og Romansk,
sommeren 2009

Ken Farø, Alexandra Holsting, Niels-Erik Larsen, Jens Erik Mogensen og
Thora Vinther.

KAPITEL 1:

Fonetik og fonologi

Hvad ved vi – om det såkaldt »flade« a?

Af Frans Gregersen, Københavns Universitet

Sprogforskning er ikke anderledes end al anden forskning. De lærde er ofte uenige. Det rejser et velkendt spørgsmål: Hvordan er mulighederne for at skelne mellem viden som er sikker og det der er anfægteligt eller ligefrem afhængigt af ståsted inden for sprogteorien? Hvordan kan man udsondre det der faktisk står fast gennem alle storme, og dermed er det enhver skal forholde sig til, og så det der blot er meninger eller holdninger? I det følgende skal vi se på et område af sproget hvor vi, i det mindste tilsyneladende, ved en hel masse nemlig det danske a.

Taler vi om det samme når vi taler om det samme?

Før vi kan vide noget sikkert om et givet sprogligt fænomen, må vi sikre os at de oplysninger der gives, faktisk drejer sig om samme fænomen. Lad os tage det såkaldt »flade« a. Det defineres i den ny store Danske Ordbog (DDO) således:

»sproglyd, kort el. lang, som svarer til skriftens *a* og i udtalen nærmer sig et *æ* uden på nogen måde at falde sammen med det«.

Der er altså tale om en udtale af bogstavet a i et givet, skrevet ord som er æagtig uden at være et [æ]. Den normale måde at gengive sproglyd i skrift på er ved hjælp af lydskrift. Lydskriften blev opfundet fordi de forskellige vesteuropæiske ortogرافier efter århundreders udvikling er meget langt fra at gengive det der faktisk siges. Man var nødt til at komme om bag skriften for at kunne gengive udtalen. Den Danske Ordbog (DDO) indeholder fx en udtaleangivelse for samtlige opslagsord. Den lydskrift man anvender i DDO, er den der hedder »Danias lydskrift« eller bare Dania. Den blev udformet af Otto Jespersen til første nummer af tidsskriftet »Dania«; heraf navnet. *Dania* stod for at skulle publicere artikler om dansk, herunder danske dialekter, og man fik derfor brug for en lydskrift der var særlig egnet til at gengive de forskellige danske sproglyd. Det var i sig selv en bedrift at kunne lave et system af bogstaver der kunne holde de mange forskellige lyd som alle bruges – eller brugtes, mange af dem er forsvundet med de dialekter de var en del af – i det danske sprogsamfund ude fra hinanden.

Dania er altså lavet til at lydskrive dansk. Det betyder at en række konsonanter skrives som på de andre vesteuropæiske sprog til trods for at de udtales anderledes på dansk. Som bekendt er det danske [b] ikke stemt (som på

spansk eller fransk), men ustemt, og det adskiller sig derfor ikke fra dansk [p] ved sin stemthed, men ved ikke at være aspireret. Dania's lydskrift er således ikke nogen vejledning for udlændinge som gerne vil lære dansk. Man får ikke noget at vide om dansk ved at bruge Dania; det er omvendt: Kun den der i forvejen taler dansk, kan bruge Dania.

Den der vil vide noget om hvordan dansk lyder, uden selv at kunne tale det, har derimod brug for et system der sætter dansk i forhold til en overnational norm. De internationale fonetikere bruger et sådant generelt lydskriftsystem, som Otto Jespersen faktisk også var med til at lave, nemlig IPA, *The International Phonetics Associations* lydskrift. IPA er tænkt som et universalalfabet for lyd sådan at man kan angive alle sprogs lyd i forhold til en fastsat standard, de såkaldte kardinalvokaler, som en af lydskriftens ophavsmænd Daniel Jones indtalte på en grammofonplade for én gang for alle at fastlægge vokalummet's grænsepæle (Andersen 1954:328). DDO oversætter fra IPA til Dania på indersiden af bindet og her kan man fx se at Dania's tegn for standardudtalen af langt a i *male* [á] svarer til [ɛː] i IPA (se dog også Andersen 1954:306a).

Det er denne lyd vi skal se nærmere på i det følgende.

Kort og langt a

Der er både korte og lange vokaler i dansk. Det lange a er i langt de fleste danskeres (og formentlig alle der er født efter 1950) udtale anderledes end det korte. Sammenlign udtalen af ordene *male* (langt a) og *malle* (en slags fisk). Det lange a i *male* er højere og i sig selv mere æ-agtigt end det korte a.

Læs lige den foregående sætning en gang til.

Tak!

Det er da en mærkelig sætning, ikke? Hvordan kan jeg skrive om udtale uden at sige *hvis* udtale det drejer sig om? Tror jeg at alle danskere taler ens? Nej, som det om lidt skal afsløres, er det lige præcis det modsatte jeg er ude på at vise. Hvordan kan jeg så skrive som om *alle* udtaler »det lange a« anderledes end »det korte a«? Og hvad betyder det rent teknisk? Skal det lange a så lydskrives med brug af både et tegn for længde og en anden vokalkvalitet? I DDO står der som udtale af *male*: ['má·lə]. Udtalen af *malle* gengives som ['malə], men der angives kun én udtale for hvert ord. Og hvis der nu er forskel på hvordan ord som *malle* udtales i de forskellige dele af den danske befolkning? Ja, hvis der er det, er det altså ikke kommet med i Den Danske Ordbog.

De to eller flere korte a'er

Der er i hvert fald to korte a'er i dansk udtale. Det ene findes i ord som *malle*, det andet i ord som *mange*. Forskellen på de to slags kort a er at det første a er højere end det andet som også er mere tilbagetrukket, dvs. nærmer sig bagtungevokaler som å og åbent o. De to vokalkvaliteter skrives med hver sit tegn både i Dania og i IPA. Indtil nu har jeg kun skrevet det alle sprogforskere er enige om, men i tolkningen af de to (eller flere) korte a-lyde skilles vandene.

Inden for strukturalismen var de to lyde et skoleeksempel på at det der på overfladen er to forskellige lyd, for en dybere betragtning afslørede sig som kun ét element (se Hjelmslev 1948:13 over for Brink 2000, Grønnum 2000, Brink 2006:86f og Grønnum 2005:174ff). Grunden er at de to forskellige akvaliteter er fordelt sådan at de aldrig kan forekomme i de samme omgivelser. Lad os kalde *malle*-a'et »det lyse a« og *mange*-a'et det mørke. Det lyse a forekommer kun foran konsonanter der artikuleres mod alveolarranden (det er fx [n], [t], [s]) og i udlyd mens det mørke a kun findes foran de såkaldt perifere konsonanter som udtales enten langt fremme i munden (nemlig ved læberne, labialer som [m], [p], [b] og [f]) eller langt tilbage (velare konsonanter som [k], [g] og [ŋ]). Det betyder at udlændinge der skal lære dansk skal lære at udtale

malle, falde, madding, Madsen, massen, matteret, vatteret, mandefald osv. med det lyse a mens
kaffe, kammen, skammen, Baggesen, kappen, mappe, sange, slange skal udtales med det mørke a for at de kan lyde som ... ja, som folk der kan tale dansk.

Det forudsætter jo at danskerne alle som én taler sådan, lyder sådan, og gør det hele tiden, men det er, som allerede antydnet, ikke helt rigtigt.

Lidt historie

De to forskellige korte a'er er historisk set opstået af kun et a. I sagens natur er det ikke noget vi kan vide med sikkerhed for vi har ikke nogen optagelser af dansk talesprog fra 1800-tallet. Vi slutter os til det fordi der i den første danske lydskrift kun er ét a. (Se gennemgangen hos Brink & Lund 1975:69ff). Jacob Hornemann Bredsdorff udgav i 1817 *Prøve af en efter Udtalen indrettet dansk Retskrivning*. Vi har stor tillid til at Bredsdorff kunne høre hvordan den datidige udtale var bag om ryggen på den normale ortografi, for han skelner mellem mange forskellige vokalkvaliteter. Han skelner også mellem [i] og [j] og det bløde og det hårde d, men der er altså kun ét a i hans lydskrift (se Gregersen 2002 med henvisninger). Da han 16 år senere udgav en slags lydskrift for de europæiske sprog kan vi se at han mener det danske a udtales nøjagtig som italiensk, fransk (sic! – fransk har som bekendt to akvaliteter nu) og svensk. Det sidste er særlig interessant da en svensker en tyve år senere taler om at den københavnske udtale af det lange a som æ-agtig netop udgør en stor vanskelighed for svenskere (se Gregersen 2009 note 23 med henvisninger).

Skal dette beskrives kortfattet, lyder det sådan her:

Det oprindelige »europæiske« (åbne) a blev hævet foran alveolære konsonanter i dansk og i udlyd. Det lange a gik sikkert forrest, og det er nu lysere (»fladere«) end standardsprogets korte a foran alveolar og nul. I det følgende vil vi kalde det korte »malle-a« AN mens »mange-a« kaldes AM. Det der nu sker,

er de fleste forskere enige om i store træk: AN spaltes igen i en æ-agtig lyd som er den der oftest tænkes på med betegnelsen »det flade a« – den kalder vi AN1 – og så den standard-udtale som vi har fundet under *malle* i DDO, og som vi her kalder AN2. Tilsvarende spaltes det gamle a som AM i en oprindelig variant og en mere fremskudt, hævet variant. Den første kalder vi AM4 og den sidste AM3. Ifølge Lars Brink og Jørn Lunds epokegørende undersøgelser af københavnsk publiceret i 1975 var det nyudviklede AN1 lige så karakteristisk for københavnsk arbejderklasse (Brink & Lund bruger konsekvent betegnelsen L-københavnsk om sprogformen) som det gamle AM4.

Arbejderklassen har altså både det højeste a og det laveste. Middelklassen har derimod to andre kvaliteter som ligger tættere på hinanden. Som altid er diskussionen så hvilken der er standardudtalen. Her kommer det normative moment ind i sprogforskningen, karakteristisk nok når man skal lave en ordbog med udtaleangivelser (i modsætning til en deskriptiv udtaleordbog som Lars Brink m. fl. producerede i den monumentale *Den store danske udtaleordbog*). Vi så ovenfor at DDO har valgt de udtaler som her angives som middelklassens.

En ny undersøgelse

I 1986 gennemførte en gruppe under ledelse af Inge Lise Pedersen og mig en undersøgelse i København. Vi foretog interviews i form af, så vidt muligt uformelle, lange samtaler med et antal indfødte københavnere hvoraf langt de fleste var både født og opvokset i Nyboder. I 2005-07 gentog vi undersøgelsen (se www.dgcss.dk) og indspillede nye samtaler med 24 af dem der i den første omgang var mellem 25 og 40 år gamle (generation 1) og 18 af dem der i første omgang var mellem 15 og 24 år (generation 2). Det er dette materiale jeg i det følgende bygger på. Men resultaterne fra denne undersøgelse, som altså gennemførtes for første gang i slutningen af 1980'erne, må og skal sammenholdes med resultaterne af Brink og Lunds undersøgelser og med den undersøgelse som Jens Normann Jørgensen offentliggjorde i 1980 under overskriften »Det flade a vil sejre«.

Hvordan undersøger man udtale?

Lars Brink og Jørn Lund bygger videre på Otto Jespersen. Jespersen perfektionerede sin lytning så han med stor sikkerhed kunne skelne mellem mange forskellige sproglyd. Når man lytter og lydskriver, foretager man en kategorisering. Man tilordner det man hører, til en lyd kvalitet og skriver den pågældende kvalitet ned med den lydskrift man nu har valgt. De mange forskellige a-lyd nødvendiggør at man i alle lydskrifter arbejder med både forskellige bogstaver og det man kalder »diakritiske« tegn, her den lille prik over a som skal betegne at det er lyst eller »fladt«.

Hvad enten man kalder den familie af lyd vi ser på her, for kort [a] eller fonemet /a/, så skal man have et overbægreb at holde sig til for at kunne angive variation. Det er en fast pointe at de forskellige talere man lytter til, næ-

sten alle varierer mht. hvordan de udtaler bestemte familier af lyd. Det er udtalen af disse lydfamilier vi som medlemmer af samme sprogsamfund lytter efter for at få information om talerens sociale baggrund. Men hvor mange eksemplarer skal man lytte til for at kunne sige noget om en lydfamilie? Igen er der uenighed selv om den formentlig kun er praktisk. I virkeligheden ville alle gerne lytte til alle de udtaler der findes, men det er ikke praktisk muligt. Det tager lang tid at skrive tale ud, og det tager lang tid at finde og aflytte samt klassificere alle de mulige udtaler. Derfor skal der findes en genvej til resultater. Vi begrænsede antallet af aflyttede eksemplarer for hver informant til mindst 40 og højst 50 klart identificerbare a'er.

Men hvis der ikke *er* særlig meget tale, så kan man jo ikke engang være sikker på at få 40 a'er selv om det korte a er langt den mest hyppige enhed af alle de lydfamilier der varierer socialt. Det er et spørgsmål om interviewets længde og hvor meget den interviewede får sagt. Den interviewedes snakkesalighed afgør analytikerens efterfølgende sa(g)lighed.

Og så til resultaterne

I Normann Jørgensens undersøgelse tegnes en linje op som baseres på at han har undersøgt 3 minutters tale fra i alt 101 informanter delt op efter køn, klasse og aldersgruppe. De ældste 14 var født 1905; så følger 23 fra 1915, 14 fra 1920, 14 fra 1935, 22 fra 1945 og endelig 14 fra 1950. Det siger sig selv at der ikke er mange talere i hver undergruppe, i en enkelt (middelklasse)mænd – herefter MK-m – fra 1920) kun én.

Når man har lyttet til 3 minutters uddrag af interviews af forskellige slags med 101 talere, får man et antal a'er for hver. De fundne lydværdier fordeler sig på AN og AM og for hver af disse på AN1 og AN2, henholdsvis AM3 og AM4. Hvordan kan vi nu vide hvordan Normann Jørgensen har identificeret de forskellige lydværdier? Det kan vi ved at han bruger den samme lydskrift som Brink & Lund, og de bruger Dania. Derefter opgør Normann Jørgensen antallet som en andel. Der er to muligheder. Man kan opgøre AN1-antallets andel af det samlede antal, dvs. $AN1/AN1+AN2$, eller man kan angive AN2's andel af det samlede. De to opgørelsesmetoder viser henholdsvis andelen af flade a'er eller standardprocenten. Da den ene procentsats kan afledes af den anden ved simpel subtraktion fra 100, er det lige oplysende om man vælger den ene eller den anden. Normann Jørgensen har valgt standardprocent mens jeg i det følgende vil bruge AN1 og AM4s andel som opgørelsesmetode. Grunden er at det i vores undersøgelse er AN1 og AM4, de to gamle AK-varianter (AK: arbejderklasse), der er de markerede, dvs. de sjældne, de påfaldende udgaver af lydfamiliens to mulige værdier.

Udviklingen kan nu tegnes op for AN og AM som følger:

AN1 udgør aldrig 100 % i perioden 1905 til 1950, men kommer efterhånden meget højt op i % for at kulminere hos de AK-m der er født i 1945. AM4 er i hele perioden betydelig sjældnere end AN1. Andelen af AM4 kulminerer med blot 40 % hos AK-m fra 1950.

Men kan de to undersøgelser bringes til at mødes? Hvis vi særlig ser på de tal som gælder for generationen fra 1950, som i 1986 ville tilhøre vores generation 1 ved at være 36, så får vi tabel 1:

Klasse	Køn	AN1 %	AM4 %
AK	Kvinder	81	22
	Mænd	83	40
MK	Kvinder	43	13
	Mænd	20	10

Tabel 1: AN1 % og AM4 % for generationen fra 1950 fordelt på køn og sociale grupper, efter Normann Jørgensen (1980:75, 82).

Ser vi nu på de to generationer vi undersøgte, har vi to optagelser med hver eneste en, og det giver tabel 2 og 3.

Optagelse	Klasse	Køn	AN1 %	AM4 %
1986-87	AK	Kvinder	11	1
		Mænd	12	7
	MK	Kvinder	5	0,7
		Mænd	10	0
2005-07	AK	Kvinder	8	2
		Mænd	5	1,4
	MK	Kvinder	7	0
		Mænd	16	0,7

Tabel 2: AN1 % opgjort som andelen af AN1 af samtlige aflyttede som er klassificeret som enten AN1 eller AN2, og andelen af AM4 opgjort som andelen af samtlige aflyttede korte a'er klassificeret som AM3, forlænget AM3 eller AM4 for generationen født mellem 1945 og 1960.

Sammenligning

Umiddelbart ser de to undersøgelser ikke sammenlignelige ud. Der er simpelt hen for langt mellem de to sammenlignelige tal, nemlig dem for gruppen født mellem 1945 og 1960 i Nyboder og dem fra gruppen født i København i 1950. Der kan ganske vist tænkes en teknisk grund til at tallene for AM i den ny un-

Optagelse	Klasse	Køn	AN1 %	AM4 %
1986-87	AK	Kvinder	0	0
		Mænd	10	1,4
	MK	Kvinder	8	0,6
		Mænd	8	2
2005-07	AK	Kvinder	10	0,6
		Mænd	12	1,2
	MK	Kvinder	9	0,5
		Mænd	4	0

Tabel 3: AN1 % opgjort som andelen af AN1 af samtlige aflyttede som er klassificeret som enten AN1 eller AN2, og andelen af AM4 opgjort som andelen af samtlige aflyttede korte a'er klassificeret som AM3, forlænget AM3 eller AM4 for generationen født mellem 1962 og 1971.

dersøgelse er så lave. Det kan skyldes at der her ikke bare arbejdes med AM3 og AM4, men også med forlængelse af AM3. Men selv hvis man trækker de forlængede varianter ud af beregningen, er der langt op til de tal Normann Jørgensen giver, og der er stadig et nul og et meget lavt tal som ikke lader sig rokke. Normann Jørgensens tal er meget høje i forhold til dem der rapporteres ti år senere som i princippet gældende for netop den generation han har undersøgt.

Hvis vi ser på forskellen mellem gamle og nye tal for de samme personer fra Nyboder, kan vi få et indtryk af hvor meget man som taler kan ændre sig med tiden. Den største ændring er på 10 procentpoint. Forskellen mellem Normann Jørgensens tal og Nyboder-tallene er meget større. For AN er forskellen at AK-tallene hos Normann Jørgensen er 81 og 83 mens de i Nyboder-undersøgelsen er 11 og 12. Det er en forskel på 70-71 procentpoint! Og i den næste generation forsvinder AN1 tilsyneladende helt hos kvinder fra AK. For AM er forskellene også store om end ikke helt så enorme. Og hvis man tilføjer den yngre generation, kan man se at AM4 er på vej til at dø ud.

Der er imidlertid også den mulighed at aflytterne i den ny undersøgelse forstår noget andet ved AN1 end det Normann Jørgensen lydskriver som *Danias* [á], og som Brink & Lund (og DDO) karakteriserer som ækvivalent med Daniel Jones kardinalvokal 3. Det kunne have noget med aflytningstidspunktet at gøre.

De gamle Nyboder-optagelser er blevet aflyttet to gange. I den første aflytning arbejdede Henrik Holmberg med 5 forskellige muligheder for a-kvaliteter. Han opgjorde sine resultater som et gennemsnitstal hvor tabel 1 ville betyde at der kun blev produceret AN1'er mens ethvert tal over 2 ville betyde et betydeligt indslag af en meget konservativ udtale med et gammelt åbent a også foran alveolær og nul. Det betyder at det er svært at sammenligne Holm-

bergs aflytninger med de nye selv om det er samme data, men vi kan konstatere at de laveste gennemsnitstal for grupperne ligger omkring 1,6 og at det flade a således må have været aflyttet som mindre hyppigt end det åbne om end altså stadig væsentlig mere hyppigt end det aflyttes nu.

Konklusion

På basis af forskellene i aflytningsmetode (referencepunktet), i aflytningstidspunkt og i opgørelsesmetode (antal eksemplarer) kan man nærme sig forskellen mellem de tre resultater, men de kan kun forenes hvis man antager at der skete en voldsom udvikling i tiåret mellem 1973-74 hvor Normann Jørgensen lavede sine optagelser og 1986-87 hvor vi lavede vores første. Denne udvikling reducerede antallet af de før så karakteristiske AK-varianter betydeligt, og nu er de nærmest forsvundet. At det ikke betyder at klasseforskelle i dansk er forsvundet er en helt anden historie.

Litteratur

- Andersen, Poul (1954): Tabel til sammenligning af forskellige lydskriftsystemer, i: Andersen, Poul & Louis Hjelmslev: *Fonetik*. Særtryk af Nordisk Lærebog for Talepædagoger. København: Rosenkilde og Bagger, s. 306a ff.
- Andersen, Poul (1954): Kapitel XV: Dansk fonetik, i: Andersen, Poul & Louis Hjelmslev: *Fonetik*. Særtryk af Nordisk Lærebog for Talepædagoger. København: Rosenkilde og Bagger, s. 308-353.
- Bredsdorff, Jacob Hornemann (1817) [1933]: Prøve af en efter Udtalen indrettet dansk Retskrivning, i: Glahder (red.): *J.H. Bredsdorffs Udvalgte Afhandlinger inden for Sprogvidenskab og Runologi*. København: Levin og Muksgaard, s. 77-90.
- Bredsdorff, Jacob Hornemann (1833) [1933]: Om Tegn for de enkelte Lydde i de europæiske Sprog, i: Glahder (red.): *J.H. Bredsdorffs Udvalgte Afhandlinger inden for Sprogvidenskab og Runologi*. København: Levin og Muksgaard, s. 91-100.
- Brink, Lars (2000): Om den sproglige forskel mellem Hansen-a og Larsen-a. *Mål & Måle* 23, 1, s. 17-21.
- Brink, Lars (2006): Det flade a vil dø. *Studier i Nordisk* 2004-2005, s. 80-88.
- Brink, Lars & Jørn Lund: *Dansk Rigsmål 1-2*. København: Gyldendal.
- Gregersen, Frans (2002): Hvor nyt er det nye a i københavnsk?, i: Cramer m.fl. (red.): *M/K – Mod og kvindehjerter, festskrift til Mette Kunøe 5. november 2002*. Århus: Modtryk, s. 185-195.
- Gregersen, Frans (2009): Forgængere og bagmænd. Om forholdet mellem dialektforskning og sociolingvistik på og rundt om Afdeling for Dialektforskning. I: Gudiksen, Hovmark m.fl. (red.): *Dialektforskning i 100 år*, København, Afdeling for Dialektforskning, s. 83-106.
- Grønnum, Nina (2000): Ét kort a i dansk: en mere abstrakt analyse. *Mål & Måle* 23, 2, s. 14-19.
- Grønnum, Nina (2005): *Fonetik og fonologi*. 3. udg. København: Akademisk forlag.
- Hjelmslev, Louis (1948-50): Grundtræk af det danske udtrykssystem med særligt henblik på stødet. *Selskab for nordisk Filologi, Årsberetning for 1948-49-5*, s. 12-24.

- Holmberg, Henrik (1991): The sociophonetics of some vowel variables in Copenhagen speech, i: Gregersen & Pedersen (eds.): *The Copenhagen Study in Urban Sociolinguistics, part 1*. København: C.A. Reitzels forlag, s. 107-239.
- Jørgensen, Jens Normann (1980): Det flade a vil sejre. *SAML* 7, s. 67-124.

Nye stød i dansk

*Af Nina Grønnum, Københavns Universitet, &
Hans Basbøll, Syddansk Universitet*

Stødet er en gammel foreteelse i dansk. Den første sprogvidenskabelige behandling af det finder man i Jens Pedersen Høysgaards (1698-1773) *Concordia res parvæ crescunt, eller Anden Prøve af Dansk Orthographie* (Høysgaard 1743) og *Accentueret og Raisonneret Grammatica* (Høysgaard 1747). Men allerede cirka 200 år forinden finder man en (indirekte) omtale af stødet i en svensk udgivelse. Kilden siges at være en brandtale mod danskerne, *Vehemens contra Danos oratio*, holdt af biskop Hemming Gadh i 1510. Kilden kan være historisk ukorrekt, men talen er i hvert fald indeholdt i Johannes Magnus (1488-1544) *Historia de omnibus Gothorum Sueonumque regibus* (Alle de gotiske og svenske kongers historie). Den er antagelig skrevet før 1526, men først publiceret i 1554 (Magnus 1554). Her er først en svensk oversættelse fra tiden og så vores danske oversættelse:

Der till medh: så wærdas de icke heller att talla som annat folck, *uthan tryckia ordhen fram lika som the willia hosta, och synas endeles medh flitt forwendhe ordhen i strupan, for æn de komma fram*, sammaledes wanskapa the munnen, då the talla, wridhan och wrengan, så att the draga then offwra leppen till then wenstra sidon och den nedra till then högra sidon, menandes dett wara sig en besynnerlighe prydnung och wellståndh.

Tillige: så nedværdiger de sig ikke til at tale som andet folk, *men trykker ordene frem som om de vil hoste, og synes delvis med vilje at dreje ordene i struben, før end de kommer frem*, ligeledes vanskaber de munden, når de taler, vrider og vrænger den, så at de trækker overlæben til venstre side og underlæben til højre side, og mener at det er en særlig pryde og velstand.

Stød findes ikke i alle former for dansk, groft set ikke syd for en linje fra Rønmø via Fåborg til Nyborg og videre over den sydligste spids af Sjælland til Præstø. Der hvor det findes, har det ikke nødvendigvis de samme forekomstmuligheder som i københavnsk rigsmål. Vi behandler her kun stød i københavnsk rigsmål.

Stødet er en art knirkestemme, en uregelmæssighed i stemmelæbesvingningerne. Uregelmæssigheden rammer såvel svingningernes frekvens (sving-

ningshastighed) som deres amplitude (udsvingets størrelse). Kun i sin stærkeste form, f.eks. ved emfase, er stødet et komplet stemmebåndslukke; i sin svageste form er det blot en let ændret svingningsform, en svag ændring i stemmekvaliteten. Eftersom stødet er en modifikation af stemmelæbesvingningerne, kan det kun forekomme i stemte lyde. Det kræver desuden et vist tidsrum for sin afvikling. Stavelser med stød har derfor enten lang vokal (der i så fald siges at bære stødet) eller kort vokal fulgt umiddelbart af en stemt konsonant (der i så fald traditionelt kaldes stødbærende):¹ Sådanne stavelser har *stødbasis*. Tillige skal en stavelse for at have stød også have en vis grad af tryk, enten hovedtryk, som i *mand*, eller bitryk som i anden stavelse i *land-mand*. Hoved- og bitrykstavelser med stødbasis klassificeres som *tunge* stavelser i dansk, således f.eks. *hu's*, *stram'*, *gol'fbol'd*.² Ord som *hvis*, *kat*, *fest*, *lak*, *straks* har kort vokal fulgt af ustemt konsonant. De har derfor ikke stødbasis. De er lette stavelser, og de kan ikke have stød.

Stødets funktion

Tilstedeværelse versus fravær af stød adskiller ordbetydninger, og det er ikke nogen marginal funktion. Der er mængder af ordpar der kun er lydligt forskellige ved at det ene har stød mens det andet ikke har det:

- (1) *vi'ser* (vb), *viser* (sb); *be'net* (sb), *benet* (adj); *væ'sen*, *hvæsen*; *hva'len*, *valen* (adj); *sy'net* (sb), *synet* (ptc); *kø'ber* (vb), *køber* (sb); *mu'sen* (af *mus*), *musen* (af *muse*); *ham'* (sb), *ham* (pron); *vend'*, *ven*; *skal'* (sb), *skal* (vb); *tør'* (adj), *tør* (vb)

Foruden det fonetiske vilkår er der imidlertid også til stødets forekomst knyttet nogle bestemte betingelser der vedrører leksemets³ opbygning tillige med dets bøjede/afledte og sammensatte former. Kender man disse betingelser, dvs. kan man gennemskue ordets struktur, er stødets forekomst/fravær for en meget stor del forudsigeligt: Der er f.eks. ikke stød i flerstavelseres leksemer der ender på svagtrykse som f.eks. (*en*) *muse*, og der er heller ikke stød i dette ords bestemte form, *musen*. Når man derfor hører stød i en bestemt form, *mu'sen*, så ved man at der ikke kan være tale om et leksem med flere stavelser. Leksemet må derfor bestå af én stavelse, dvs. der går en grænse foran svagtrykse: *mu's+en*. Vice versa: Fraværet af stød i den bestemte form *musen* signalerer et

-
1. Det er imidlertid misvisende. Stødet er ikke isoleret til enten vokalen eller konsonanten. De uregelmæssige svingninger kan brede sig over hele vokalen og den følgende konsonant, uanset om vokalen er kort eller lang. De kan tilmed række ind i næste stavelse.
  2. Stød angives i denne sammenhæng ved en apostrof i ortografien.
  3. Leksemet (som normalt svarer til opslagsformen i ordbøger) er den fælles form der ligger til grund for ordets regelmæssige (ikke-suppletive) bøjningsformer. Det er altid en mulig selvstændig ordform. Ved substantiver repræsenteres leksemet af ubestemt ental, f.eks. *mand*, ved adjektiver af ubestemt ental fælleskøn positiv, f.eks. *fin*, ved verber af infinitiv, f.eks. *slubre*.

leksem med mere end én stavelse: *muse+n*. Stødet adskiller således på den ene side forskellige leksemer, f.eks. *ven*, *vend*; men det er på den anden side også signal for ordets morfologiske opbygning.

Stødprincipperne

I *ubøjede og uafledte og usammensatte ord* gælder som hovedregel at ord med tryk på sidste stavelse, herunder hjemlige enstavelsesord, har stød hvis de har stødbasis; ord med tryk på næstsidste stavelse (herunder tostavellesord) er stødløse, jf. f.eks. *mu's*, *muse*, *elefan't*, *andante*. Der er dog undtagelser til hovedreglen: (i) De fleste ord med kortvokal plus *r* plus {*p t k f s*} er stødløse, som f.eks. *skarp*, *kort*, *agurk*, *skærf*, *vers*.⁴ (ii) Blandt de ialt cirka 700 danske ord med tryk på sidste stavelse der har kort vokal fulgt kun af én stemt konsonant, er der cirka 100 som mangler stød, jf. f.eks. *føl*, *ven*, *tov*, *metal* over for *hal'*, *pen'*, *flor'*, *pedel'*. (iii) Også blandt ord med tryk på næstsidste stavelse er der undtagelser til hovedreglen om stødløshed. Vi har cirka 650 ord der ender på *el*, *en*, *er*. 400 har stød, 250 har det (regelret) ikke, jf. *stæng'el*, *or'den*, *kamm'er*, *ranun'kel* versus *engel*, *torden*, *sommer*, *tuberkel*.

I behandlingen af *bøjning og afledning* har det med Hans Basbølls gennemgribende nye analyse af stødet vist sig hensigtsmæssigt at dele bøjnings- og afledningsendelser i tre kategorier. For ikke at sprænge bidragets rammer simplificerer vi her redegørelsen meget væsentligt hvorved den dog samtidig bliver mere ad hoc.⁵

- 1) Visse endelser indvirker ikke på leksemets stød. Det gælder f.eks. substantivers bestemte ental, *-en*, *-et*, jf. *ko'*, *ko'en*; *hu's*, *hu'set*. Ligeledes f.eks. den substantiverende afledningsendelse *-ning*, jf. *ro'*, *ro'ning*.
- 2) Visse endelser integreres i stammen⁶ sådan at stamme og endelse tilsammen ikke kan skelnes fra et ubøjet leksem, og helheden har stød efter de lydlige principper der gælder for leksemer. Det gælder f.eks. substantivers ubestemte flertals *-e*, jf. *hu's*, *huse*, og den adjektiviske afledningsendelse *-et*, jf. *sky'*, *skyet*. Helheden kaldes for et *minord*, og leksemer er fonologisk set *minord*.
- 3) Visse endelsers virkning er bestemt af om stammen består af én eller flere stavelser. Det gælder f.eks. verbers infinitiv, jf. *ma'l*, *male*, men *bema'le*, og *held'*, *heldig*, men *uhel'dig*. Helheden kaldes for et *grundord*.

4. Det hænger sammen med at *ri* denne stilling tidligere har været ustemt.

5. Modellen er først præsenteret (på dansk) i Basbøll 1998. Mere udførlige fremstillinger på dansk finder man i Nina Grønnums lærebøger Grønnum 2005, 2007. I Basbøll 2005 er teorien om stødet en integreret del af den store, samlede fremstilling af dansk fonologi. Se nu også Basbøll 2008. I ovenstående henvisninger kan man også finde analyser af former som *ven*, *ven'nen*; *byl't*, *bylter* der ikke kan behandles i dette korte bidrag.

6. Stammen er den del af ordet der bliver tilbage når man fjerner bøjningsendelserne. Det er ikke altid en mulig selvstændig ordform, jf. f.eks. *gnistr(-e)*, *vikl(-e)*.

I modsætning til alle tidligere fremstillinger af stødet viser Hans Basbøll også at det er enklere at sætte principper for dets fravær frem for støds tilstedeværelse. Principperne for ikke-stød i tunge stavelser udspiller sig herefter inden for *minord* og *grundord*, altså ord med endelser fra gruppe (2) og (3) ovenfor:

En tung stavelse er stødløs hvis

- a) den er næstsidste stavelse i et minord (indbefattende leksemer), jf. f.eks. *vase*, *ballade*, *(to) huse*
- b) den er en enstavelses stamme foran en stavelsebærende endelse i grundordet, f.eks. *heldig*, *(at) mase*.

Det er ligegyldigt hvor mange stavelser leksemet eller minordet indeholder, jf. *lade*, *ballade*, *tango*, *fandango*; men det er afgørende om der er én eller flere stavelser i stammen i grundordet, jf. *hindre*, *forhin'dre*, *erin'dre*, *styre*, *besty're*, *bal-dy're*. Bemærk at præfikser ingen selvstændig rolle spiller for leksemers stødforhold. Når f.eks. *beta'le* har stød, er det ikke fordi ordet har et præfiks *be* føjet til stødløst *tale*. Det er fordi der overhovedet er mere end én stavelse i stammen *beta'l*. Sammenlign med f.eks. *spadse're*, *vote're*: de har stød, men stavelsen før stødstavelsen er ikke et præfiks.

Til visse funktioner har dansk mere end én endelse. Det gælder f.eks. flertal af substantiver: de kan dannes med *-e* (der hører til i gruppe 2 ovenfor), jf. f.eks. *bæn'k*, *bænke*; *hu's*, *huse*, eller med *-er* (der hører til i gruppe 1 ovenfor), jf. f.eks. *fjol's*, *fjol'ser*; *sæ'l*, *sæ'ler*, eller med ingenting, jf. f.eks. *bå'l*, *søm'*.

Også for sammensætninger gælder at tunge stavelser har stød (hvadenten der er tale om førsteleddets hovedtryk eller de følgende bitryk). Dog er en række enstavelsesord som første sammensætningsled stødløse, jf. f.eks. *(hal's) halsbånd'*; *(so'l) solskin'*; *(bi') bikube*; *(sko') skoså'l*. Det synes i særlig grad at gælde når sammensætningen er gammel og veletableret. Sammenlign med *(gol'f) gol'fkølle*; *(io'n) io'nbalance*.

Stød er fraværende foran fuge-*e*, jf. *mand'*, *mandetur'*; *hund'*, *hundehu's*, men ikke foran fuge-*s*, jf. *hånd'srækning* versus *håndela'g*.

Bemærk at forskellen på det stødløse substantiv *aftale* og det stødholdige verbum *afta'le* skyldes en forskel i ordenes struktur: Substantivet er dannet af et forled *af* og en stamme *tale*, altså *af+tale*, mens verbet er dannet af en stamme med flere stavelser, *afta'l*, plus infinitivs-*e*, altså *afta'l+e* (jf. *afta'lte*, *afta'lt*).

Flere stød under kendte betingelser

Der sker i disse år et kraftigt skred i stødforekomsten i retning mod flere stød.

(i) Blandt leksemer med tryk på sidste stavelse (herunder enstavelsesord) der har fonologisk kort vokal plus *r* plus *{p t k f s}*, er der en del der nu får stød, f.eks. *spar'k* (vb), *sor't* (sb). Det gør dem imidlertid blot regelrette i henhold til den i øvrigt undtagelsesløse regel der siger at en ordinal betonet stavelse der indeholder kort vokal fulgt af en stemt konsonant og yderligere mindst én konsonant, har stød, jf. f.eks. *kam'p*, *bund't*, *fol'k*, *pel's*. (ii) Når et verbs stamme

nitiv er en tostavelles form med *-e*, er den stødløs, jf. f.eks. *pløje*, *vælde*. Præsens *-r* hører til blandt endelserne i gruppe (1) ovenfor, og præsensformerne skal derfor også være stødløse for fuldproduktive verber (med datid på *-ede*), jf. *pløjer*, *vælder*. Omkring 15 % af de knap 1100 verber der har *-e* i infinitiv, har stød i præsens, som f.eks. *ma'ler* (tidligere med datid på *-te*), *brænd'er*, *syn'ker*. Den gruppe bliver nu større idet flere præsensformer får stød, især nogle med langvokal (se Basbøll 2008), jf. f.eks. *kæ'ler*, *sti'ler*, *a'ner*, *skå'ner*, *da'ser*, *fræ'ser*, *skra'ber*, *klæ'bers* som tidligere var stødløse. (iii) Stød i afledningsendelserne *-ig/-lig*, *-ing/-ning* ved bøjning bliver stadig mere almindeligt, jf. f.eks. *hurtig*, *hur-ti'ge*, *regning*, *regning'en*; *huslig*, *husli'ge*.

Stød under nye betingelser

Nu kommer vi til de nye stød der henvises til i bidragets titel: Stød kan også optræde sporadisk hvor det ikke ifølge nogen hidtil kendte principper skulle forekomme. Her er eksempler taget fra en større mængde Nina Grønnum har samlet, fortrinsvis hørt i Danmarks Radios P1:

- (I) *formu'er*, *områ'der*, *ankla'ger* (sb), *afta'ler* (sb), men *formue*, *område*, *anklage* (sb), *aftale* (sb) er stødløse i ental.

Stødene er overraskende fordi flertalsendelsen *-er* hører til blandt endelserne i gruppe (1) ovenfor, og den skal ikke normalt påvirke leksemets stød når den føjes til en stamme der ender på *-e*.

- (II) *betjen'te*, *fordomm'e*, *sammenhæng'e*.

Stødene er overraskende fordi flertalsendelsen *-e* hører til blandt endelserne i gruppe (2) ovenfor, og den skal normalt integreres i stammen, således at ordene følger princippet om at næstsidste stavelse i minordet er stødløs.

- (III) *områ'det*, *opga'ven*, *hygiej'nen*, *samta'len*, *afta'len*, men *område*, *opgave*, *hygiejne*, *samtale* (sb), *aftale* (sb) er normalt stødløse i ubestemt form.

Stødene er overraskende fordi den bestemte entalsendelse, *-en/-et*, hører til blandt endelserne i gruppe (1) ovenfor som ikke normalt påvirker leksemets stød.

- (IV) *vinnav'ne*, *sygehu'se*, *smuthull'er*, *madva'rer*, *folkesko'len*, *spisestu'en*, *arbejdsev'nen*, *landssty'ret*, men substantiverne *navne*, *huse*, *huller*, *varer*, *skolen*, *stuen*, *evnen*, *styret* er stødløse.

Stødet overrasker fordi sammensætning ikke normalt (af substantiver i københavnsk rigsmål) provokerer stød i et ellers stødløst andetled.

- (V) *konfliktsø'gende, malariabæ'rende, dybdegå'ende, sensationshung'rende, engelskta'lende, hvalpeli'gnende, Jesustro'ende, men søgende, bærende, gående, hungrende, talende, lignende, troende* alene er normalt stødløse.

Der er mængder af tilsvarende eksempler. Hvis stødet skal gøres regelret i sådanne adjektiver, må man isolere den sammensatte stamme f.eks. således:

- *mala'riabæ're+ende*
*eng'elskta'le+ende
*hvalpelig'ne+ende
*sensatio'nshung're+ende

Så ville ordene ligne grundord (hvor kun enstavelses verbalstammer foran infinitiv *-e* er stødløse), plus en endelse af type (1), jf. *tale(nde)* versus *beta'le(nde)*, og således også f.eks. *ligne(nde)* versus **hvalpelig'ne(nde)*. Men det må stride mod enhver danskers intuition om ords betydning: der er således ikke os bekendt noget **malariabæ're* eller **sensatio'nshung're* i ordforrådet. Imidlertid kan man i det mindste ræsonnere om disse former, altså rent formelt dele dem som det er gjort i de stjernemærkede former ovenfor.

Men hvad skal man stille op med ordene under (I-IV)? Her er hvad der kan være på færde, noget der generaliserer bemærkningerne om ordene i gruppe (V): Stammerne med uventet stød, hvad enten de er simple eller sammensatte, har to ting fælles, idet de har endelser, og de har mere end én stavelse. Måske er grundordets egenskaber (jf. (3) ovenfor) ved at blive generaliseret, således at

- 4) foran en *hvilken som helst* endelse er kun enstavelses stammer stødløse.

Men det bliver værre:

- (VI) *embe'de, tørklæ'de, uhy're* (sb).

Disse ord har ikke endelser, og de tunge stavelser er næstsidsst i leksemet: de burde derfor være stødløse. Men ordene ender med en vokal som lydligt ligner en endelse, og pseudo-stammen foran denne pseudo-endelse har mere end én stavelse.

- (VII) *vingum'mi, uvil'je, medmenn'eske, lydbill'ede, men gummi, vilje, menneske, billede* alene er stødløse.

Også disse sammensatte ord ender på vokaler der lydligt er identiske med endelser (*-ig, -e*), og pseudostammen foran pseudoendelsen indeholder mere end én stavelse.

Konklusion

Vi er måske på vej fra en tilstand hvor ordene behandles i overensstemmelse med deres morfologiske struktur, dvs. hvor opdelingen i leksem/stamme og endelse(r) er afgørende for stødets tilstedeværelse eller fravær, hen imod en tilstand der blot identificerer bestemte lyde i ordets slutning og kun friholder tunge stavelser i pseudostammen for stød hvis den består af kun én stavelse foran pseudoendelsen. Det vil betyde at flere og flere tunge stavelser får stød, og behovet for at formulere principper for fravær af stød derved mindskes. I sin yderste konsekvens vil stødet derefter kun være betydningsadskillende i tostavellesord som *musen*, *mu'sen*; *valen*, *hva'len*.

Litteratur

- Basbøll, Hans (1998): Nyt om stødet i moderne rigsdansk – om samspillet mellem lydstruktur og ordgrammatik, *Danske Studier* 1998, s. 33-86.
- Basbøll, Hans (2005): *The Phonology of Danish*. Oxford: Oxford University Press.
- Basbøll, Hans (2008): Stød, diachrony and the Non-Stød Model. *NOWELE. North-West-European Language Evolution* 54/55, s. 147-189.
- Grønnum, Nina (2005): *Fonetik og Fonologi*. 3. udg., København: Akademisk forlag.
- Grønnum, Nina (2007): *Rødgrød med Fløde*. København: Akademisk Forlag.
- Grønnum, Nina & Basbøll, Hans (2007): Danish Stød: Phonological and Cognitive Issues. I: M.-J. Solé, P. S. Beddor & M. Ohala (eds.) *Experimental Approaches to Phonology*. Oxford: Oxford University Press, s. 192-206.
- Høysgaard, Jens Pedersen (1743): *Concordia res parvæ crescunt, eller Anden Prøve af Dansk Orthographie*. København. Optrykt i H. Bertelsen (udg.) (1920/1979) *Danske Grammatikere IV*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, s. 217-247.
- Høysgaard, Jens Pedersen (1747): *Accentuered og Raisonnered Grammatica*. København. Optrykt i H. Bertelsen (udg.) (1920/1979), *Danske Grammatikere IV*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, s. 249-488.
- Magnus, Johannes (1554): *Historia de omnibus Gothorum Sueonumque regibus*. Romae.

Fremmedordsudtale

– kontrastive overvejelser dansk-tysk¹

*Af Peter Colliander, Ludwig-Maximilians-Universität,
München*

Der er ingen tvivl om, at udtalen af fremmedord er et kildent spørgsmål. Ville man som dansker eller tysker fx tage til *Paris* [pa'ʁi],² kom man kommunikativt sandsynligvis ikke ret langt, og man kunne ikke være sikker på, at den tilstræbt franske udtale ville blive opfattet som en spøg og ikke som udtryk for pral. Udtale er generelt set et stilistisk-sociolektisk minefelt, og udtalen af fremmedord er i den forbindelse særlig problematisk. Behersker – og benytter – man den »rigtige« udtale af et bestemt fremmedord, kan det i visse kommunikationssituationer få fatale følger, hvis denne udtale afviger fra den sædvanlige udtale, og omvendt kan det opfattes som pinligt, hvis man i en kommunikationssituation, som der forventes et højt dannelsesniveau i, udtaler et fremmedord afvigende fra den »rigtige« udtale. Nogle autentiske eksempler:

Da jeg skulle præsentere min nye hund *Manon* i de to parker, hvor jeg i årevis havde gået tur med dens 3 forgængere, testede jeg de andre »hundemenneskers« reaktioner, når jeg udtalte navnet, som man sædvanligvis gør det på dansk: [mæ'nɔŋ], og når jeg udtalte det tilstræbt fransk: [ma'nõ]. Begge parker ligger i samme kommune nord for København, men i socialt set ret forskellige kvarterer. I park a ignorerede man simpelt hen udtalen [ma'nõ] og sagde i samtale videre forløb [mæ'nɔŋ], og nogle noterede sig med glæde »henvisningen« til Claude Berry-filmen *Manon og Kilden* (*Manon Des Sources*). I park b reagerede man på min fordanskede udtale [mæ'nɔŋ] sådan: »Nej, hvor charmerende, [ma'nõ] som *Manon Lescaut*.« De to parker ligger kun med ca. 3 km's afstand, men de repræsenterer to forskellige verdener, hvad angår forventningerne til kommunikativ adfærd, herunder til udtalen af fremmedord. Men helt sat til vægs blev jeg først, da jeg skulle aflevere Manon i en dyrepension. Jeg havde bestilt plads pr. e-mail, men ejeren ville hverken kendes ved en bestilling til [ma'nõ] eller

1. Artiklen er en bearbejdet og stærkt forkortet oversættelse af artiklen »Kontrastive Aspekte der Fremdwortausprache im Deutschen aus der Sicht dänischer Deutschlerner«, der er udkommet 2007 i internettidsskriftet Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht (ZIF): <http://zif.spz.tu-darmstadt.de/jg-12-2/navigation/startbei.htm>.

2. Accenten angives konsekvent i lydskriften, naturligvis bortset fra citaterne fra ordbøgerne.

[mæ'nɔŋ], og først da jeg stavede navnet, forstod han, at jeg skulle aflevere [mæ'nɔn].

Et andet eksempel stammer fra den universitære hverdag. Jeg stod over for en ny gruppe studerende og spurgte en studerende ved navn *Mary*, hvordan hun gerne ville have sit navn udtalt. Hendes svar: »Du kan bare sige ['ma:ɾy]«, altså en meget fordansket udtale af dette oprindeligt engelske navn. Jeg synes, at modalpartiklen *bare* er interessant i denne sammenhæng, da den vel skal interpreteres sådan: »Det skal du ikke tænke så meget over, men du skal ikke få »gode« ideer og forsøge at udtale mig på engelsk, den danske udtale er god nok til mig«. Dette navns udtale har i øvrigt altid givet anledning til problemer. Førhen var ['mɛ:ɾi] en meget brugt udtale som et kompromis mellem engelsk og fordansket udtale, og efter at vi har fået en kronprinsesse *Mary*, er udtalen af ordet naturligvis igen blevet interessant.

I en anden gruppe havde jeg en *George*, en græsk-cypriot, som var særdeles god til dansk, også fonetisk. Jeg ved ikke, hvordan han udtalte sit navn på sit modersmål; i vores sammenhæng kaldte han sig [dʒɔ:dʒ]. Ud fra et dansk synspunkt er dette interessant, da vi normalt ikke – som ved *Mary* – er i tvivl, men som regel fordansker døbenavnet *Georg[e]*. Drejer det sig derimod fx om *George Michael*, siger danskerne noget i retning af [dʒɔ:dʒ] eller måske oven i købet [dʒɔʒ]. *George* havde svært ved at vænne sig til sit »danske« navn.

Lige så længe som mennesket har interesseret sig for sit sprog, har fremmedordene stået til diskussion – i hvert fald ud fra sociologiske, normative og sprogpoltiske synsvinkler. Udtalen af dem har derimod kun været genstand for ganske lille interesse. I Colliander (2005) har jeg forsøgt at bringe en komplet liste over videnskabelige arbejder om fremmedordsudtale i tysk og kommer ikke engang op på 30 arbejder, der for størstedelens vedkommende er meget korte artikler, hvoraf en del kun behandler emner perifert. For dansk er resultatet – i hvert fald kvantitativt – endnu mere pauvert: Hansen/Lund (1994), så vidt jeg ved den mest omfattende fremstilling af fremmedordsudtale i dansk, anfører 6 titler, hvoraf en er en lærebog i engelsk udtale og en er en udtaleordbog. Trods »kortheden« (18 sider) er Hansen/Lund (1994) et vigtigt bidrag til beskrivelsen af fremmedordsudtale i dansk. På baggrund af, at udtale kan have en overordentlig stor indflydelse på kommunikationens kvalitet, er det forbavsende, at den videnskabelige interesse for fremmedordsudtale – både hvad angår tysk og dansk – er så lille.

Hvordan »omgås« man fremmedord i dansk og tysk?

Spørgsmålet kan – og bør – naturligvis betragtes både ud fra normative og ud fra deskriptive synsvinkler. I det følgende vil de normative stå i centrum.

Dansk

Der er ingen af de to danske udtaleordbøger, Hansen (1990) og Brink et al. (1991), der i deres indledninger eksplicit kommer ind på udtalen af fremmedord. I selve ordbøgerne er der naturligvis optaget en stor mængde frem-

medord. Ifølge Hansen/Lund (1994:86 f.) fordanskes fremmedord før eller siden. De arbejder med begrebet »læseudtale«, en udtale, som man nødvendigvis må gribe til, hvis man ikke kender oprindelsessproget, og angiver det kuriøse eksempel *skylight*: ['sgylegd], altså en udtale, som man ville bruge, hvis det drejede sig om et dansk ord. Det er nok tvivlsomt, om man i 2009 ville finde danskere, der ville udtale »nye« anglicismer efter dette princip, men »læseudtale« er stadig almindelig i ganske mange tidlige indlån, fx *spurt*: [ʒbʊɔɖ] over for den engelske udtale [spɜ:t]. [spɜ:t] ville på dansk sandsynligvis være endnu mere problematisk kommunikativt end [ma'nō]. Sådanne sædvaner er selvfølgelig sejlivede og næppe til at ændre. I andre tilfælde står »læseudtalen« og den næsten »rigtige« udtale side om side: *jet* og *charterrejse*: [iɛɖ/dʒɛɖ], ['ʂa:ɖɔ.../'tʃa:ɖɔ...]. Et ord som *steak* er i denne forbindelse interessant. Det blev oprindeligt overtaget – måske under indflydelse af *beat* – [ʒɖi:ɔ], men udtales i dag vel mere »engelsk«: [ʒɖeiɔ]. Generelt kan man fastslå, at anglicismerne udtales mere og mere »engelsk« (»amerikansk«), og at mere »danske« udtaler som *smoking* ['zmo:ɔ̃hɛŋ] (engelsk: ['smʊkɪŋ]) bliver mere og mere sjældne. Som eksemplerne viser, er der tale om tilnærmelser. Især i kategorierne stemthed og spænding inden for konsonanterne bliver anglicismerne stadig udtalt meget »dansk«, »problemer«, som jeg mener er sammenlignelige med den tyske tendens til at bruge det for engelsk ukendte fænomen udlydshærdning i ord som *Airbag*, *Band*, *Bobsleigh*, *Blues*, *Love*, *live*; se Colliander (2005). Men også vokalforskelle som i *buddy* og *body* (minimalpar) ([ʌ, ɒ]) negligeres i tysk, sml. også Busse (1994).

Udtalen af franske låneord er, så vidt jeg kan konstatere, stabil. Det drejer sig som i tysk om gamle indlån, hvor fordanskningen for længst er gennemført (se ovenfor). Sågar det meget danske fænomen stød er fuldt udviklet: *kø*³ [ɔ̃høʔ], *etui* [ɛɖʰu'iʔ], *kupe* [ɔ̃hʊ'bʰeʔ],⁴ *cafe* [ɔ̃hæ'feʔ], *palæ* [bʰæ'leʔ], *paraply* [bʰakə'bʰlyʔ]. De franske nasalvokaler genfinder man så godt som aldrig i dansk (sml. *Manon* ovenfor); de erstattes, som det også bliver mere og mere almindeligt i tysk (se Colliander 2005), af den tilsvarende orale vokal + [ŋ], fx *entre* [aŋ'ɖʰɛ], *chance* ['ʂaŋʒə], *supplement* [ʒubʰle'maŋ], *balkon* [bæ'l'ɔ̃ɔŋ].

Hvad grafem-fonem-relationerne angår, er indlånene fra latin og græsk i de allerfleste tilfælde blevet fordansket, og der forekommer stød. De har dog ofte en fra dansk afvigende accentfordeling, fx *bibliotek* [bɪblio'ɖʰeʔɔ̃] og *musik* [mu'ziʔɔ̃]. Som en kuriositet vil jeg nævne nogle meget gamle indlån fra græsk, nemlig *Europa*, *europæisk* osv., der til stadighed volder udtaleproblemer. Hansen (1990) angiver to muligheder: [øuko...; euکو...] (omsat til IPA). Efter min bedste overbevisning er det udtaler, der ikke er gængse, måske bortset fra i min park b. *Europa* udtales i moderne dansk [eko...], *europæisk* tit uden [ɛ]: [eo...]. I 1995 kom der så endnu et problemord til: *euro*, hvor danskerne lynhurtigt fulgte deres generelle trang til at udtale nyt/ukendt på tilstræbt engelsk: ['juکو]. I 2000 tager Dansk Sprognævn stilling:

3. Fransk *queue*.

4. Dog uden stød, når det staves *coupe* (bil): [ɔ̃hʊ'bʰeʔ].

Sprognævnet anbefaler udtalen »øwro« (med første stavelse udtalt som i fx **støvle**). Også udtalen »æwro« (med første stavelse udtalt som i fx **bævre**) kan dog bruges. Men den tyskklingende udtale »øjro«, som findes i bl.a. finansverdenen, og den engelske udtale »juro« vil nævnet ikke anbefale. (Ågerup 2000)

En stillingtagen, der – så vidt jeg kan bedømme det – ikke har haft nogen effekt på danskernes adfærd.

Tysk

På den ene side er det tydeligt, at udviklingen i tysk går i retning af genuin engelsk udtale af anglicismerne, på den anden side insisterer en ordbog som *Duden Das Aussprachewörterbuch* (Du6) på angivelse af en fortysket udtale. Og ikke nok med det: Hvor man i tidligere udgaver også angav den genuine engelske udtale, lader man i den nyeste udgave fra 2005 være med dette. Fx: *Smog*: Du6/1974: »smøk, engl. smøg«, Du6/2005: »smøk«; *Show*: Du6/1974: »ʃo:, engl. ʃou«, Du6/2005: »ʃo:«. Men man er ikke konsekvent, og ved fx *Frisco* står der i begge udgaver »frisko, engl. friskou«. Selv ved nyere og de nyeste indlån angiver Du6/2005 som regel kun den fortyskede udtale, fx: *Smalltalk*: ['smo:lto:k], *E-Mail*: ['i:me:l].⁵ Rechtschreibduden (2006) synes at følge samme princip, men det er dog ikke gennemskueligt, hvorfor der fx ved *Smalltalk* og *E-Mail* angives en udtale, men ikke ved *Smog*. I modsætning hertil synes *Duden Deutsches Universalwörterbuch* at tendere mere og mere i retning af »rigtig« engelsk udtale eller i det mindste også at angive denne, se Colliander (2005). Således angives ved *Smog* i den nyeste udgave (2006) både den fortyskede udtale [smøk] og den engelske udtale [smøg], men ved *Smalltalk* og *E-Mail* dog kun den engelske udtale, hhv. ['smo:l 'tɔ:k] og ['i:meil].

Ved de franske låneord hersker der en vis diskrepans mellem ordbøgernes holden fast ved en tydelig fransk udtale med nasalt vokal og stemt spirant i ord som *Engagement*, *Chance* og *Garage*, der dog i mange tilfælde står ved siden af en fortysket udtale (se Colliander 2005), og en stadig sjældnere brug af disse.

Ved de latinsk-græske låneord er der især et fænomen, der er påfaldende, nemlig ændringen af trykstærke vokalers kvalitet og kvantitet i ord som *Symposium*, *Modus*, *Vokativ* og *heterogen*. Sådanne ord var for længst blevet fortysket og havde fået lang, spændt accentvokal: [zym'po:ziüm, 'mo:dus, 'vo:kati:f, 'he:təoge:n]. Først forkortedes accentvokalen (fx [zym'pozium]), siden blev den også slap (fx [zym'pɔziüm]), en udvikling, hvor det kun er første del, der er umiddelbart forklarlig: Brugere af disse fremmedord har kendskab til oldgræsk og søger udtalemæssigt tilbage til den oprindelige udtale med kort vokal. Den usystematiske udvikling til slap vokal kan derimod vist kun forkla-

5. I denne artikel koncentrerer jeg mig i det store og hele om segmentale fænomener: Eksemplerne her viser imidlertid, at også accent er et relevant og interessant fænomen. I genuint engelsk har et kompositum som *small talk* to hovedaccenter: ['smo:l 'tɔ:k].

res som sprogbrugernes ønske om at bruge en markeret udtale, og markeret er den, da der i tysk systematisk set ikke forekommer slap vokal i accentueret, åben stavelse.

Sammenfattende kontrastive bemærkninger

Da der i dansk kun yderst sjældent forekommer nasalvokaler, er de nasalvokaler, der stadig forekommer temmelig hyppigt i tysk i ord som *Engagement*, *Restaurant* og *Avignon*, meget påfaldende (de tyske ordbøger angiver her ikke mulighed for nasalkonsonant). Også den danske tendens til at udtale oprindeligt stemte konsonanter ustemt i ord som *garage* og *geni*, hvor man i tysk stadig som regel hører det [ʒ], som ordbøgerne foreskriver, og ikke det [ʃ], som Eisenberg (2005:59) taler om, er iøjnefaldende.

Men mere påfaldende end nasalvokalerne i et fransk indlån i tysk som *Engagement* er monoftongen [e:] i det samme ord som anglicisme: [en'ge:tʃmənt] (Du6/2005). Hvor monoftongering i dansk af engelske diftonger er den absolutte undtagelse (sml. ovenfor: *smoking* [ʒmo:gʰeŋ] i stedet for engelsk [sməʊkɪŋ] og *steak* [ʒd'i:g] i stedet for engelsk [steɪk]), angives i mange, mange tilfælde for tysk en sådan udtale. Fx (efter Colliander 2005:180): *E-Mail* ['i:me:l] (Du6/2000-2005); *Steak* [ste:k, ʃte:k] ((Du6/1962-2005); *Lady* ['le:di] (Du6/2000-2005; Du6/1962-1990: »'le:di, engl. 'leɪdɪ«); *Show* [ʃo:] (Du6/2000-2005; Du6/1962-1974: »ʃo:, engl. ʃoʊ«; Du6/1990: »engl. ʃoʊ«); *Flow* [flo:]⁶ (Du6/2000-2005); *Code* [ko:t]⁷ (Du6/2000-2005; Du6/1962-1974: »ko:t, fr. kɔd«; Du6/1990: »ko:t, fr. kɔd, engl. kɒd«).

Afsluttende bemærkninger

Hansen og Lund (1994:87) skriver, at man vil være tilbøjelig til at bruge »læseudtale«, hvis man ikke kender det långivende sprog, og spørger, hvad »en dansker f.eks. ellers [skal] stille op med et sjældent finsk stednavn.« Finsk er måske i denne sammenhæng et dårligt eksempel, da en danskers »læseudtale« af finsk – godt hjulpet på vej af den meget tætte forbindelse mellem skrift og udtale – i de fleste tilfælde vil føre til noget, der ikke afviger mere fra genuint finsk, end at den er forståelig. Et mere interessant spørgsmål ville have været, hvad ikke danske modersmålstalende skal stille op med danske geografiske navne og personnavne. Her er der for langt de fleste ikke modersmålstalende tale om en anderledes hård prøve end den, danskere kommer på mht. finsk. Fx røber ortografien *Frederik* ikke, at den danske *Frederik* udtales ['fʁɛðʔkɛɹ̥] og ikke ['fʁɛðɐɹ̥], som Du6/2005 siger, og at *Fredensborg* Slot ikke udtales ['fʁi:ðɐnsbɔɹ̥ʔ] (Du6/2005), men snarere ['fʁɛðʔɛnzɔʔ(ɔ)]. En side af sagen er små sprog som finsk og dansk, en helt anden side er store sprog som

6. Dvs. at *Flow* og *Floh* er homofone.

7. Dvs. at *Code* og *Kot* er homofone.

engelsk og fransk. Ville man for eksempel i tysk fjernsyn tale om »Kronprinz [ˈfʁɛðʔkʁɛŋ]« og »Schloss [ˈfʁɛðʔɛnzʃlɔʃ(ɔ)]«, ville kommunikationen måske ikke lykkes. Sagde man derimod »Kronprinz [ˈfʁe:dəʁɪk]« og »Schloss [ˈfʁe:dənsbɔʁk]«, ville man sandsynligvis have mere succes, da disse udtaler meget lettere ville tillade slutninger tilbage til skriften, end de »rigtige« gør det. En fortyskning er altså uden tvivl fornuftig, men jeg ville også anse det for at være fornuftigt, hvis ordbøgerne både angav den fortyskede og den originale udtale. Ved de store fremmedsprog, frem for alt naturligvis engelsk, ser det efter min mening dog anderledes ud. Man kan regne med, at danske og tyske sprogbrugere har omfattende engelskkundskaber, og det er hverken tidssvarende eller hensigtsmæssigt at holde fast ved fortyskninger som *Lady* [ˈle:di], *E-Mail* [ˈi:me:l], *Code* [ko:t] osv. Artikulationen af de engelske diftonger [eɪ] og [oʊ] er ikke uden problemer for tyske modersmålstalende, men den er ikke helt umulig. Hvad der sikkert er sværere – også for danske modersmålstalende – er den stemte d-lyd i udlyd som i *Code*, som ganske vist findes i tysk, men netop ikke i udlyd. Og danske og tyske modersmålstalende er sikkert lige dårligt stillet mht. muligheden for at lære at skelne overbevisende mellem engelsk *buddy* und *body*, og ingen af dem bliver rigtig gode til at skelne mellem engelske minimalpar som *back-bag* og *bat-bad*.

Kun de færreste af os er i stand til at lære et fremmedsprogs udtale, så at modersmålet ikke skinner igennem i visse sammenhænge. En dansk modersmålstalendes tyske konsonanter opfattes som regel af tyske modersmålstalende som værende for »bløde«, da de ikke har nok fortis-kvalitet og for de stemtes vedkommende mangler stemthed. Tilsvarende er en tysk modersmålstalendes danske konsonanter for »hårde«. Den perfekte fonetiske beherskelse af et fremmedsprog forbliver således for langt de fleste et ideal. Det må føre til den konklusion, at det ville være meningsløst at kræve/forvente, at samme fremmedord (internationalisme) overalt skulle udtales ens. Hvad det ville være værd at stræbe efter, er en udtale, som ikke afviger mere fra den originale udtale, end at den er almindeligt forståelig. Den tyske monoftongering i anglicismer som *E-Mail* und *Show* og den danske tendens til også ved fremmedord af græsk-latinsk oprindelse at forkorte drastisk,⁸ opfylder ikke dette mål.⁹

Jeg har været inde på, at der er forskel på, om et fremmedord kommer fra et stort sprog som engelsk eller fra et lille sprog som finsk. I samme forbindelse skal det selvfølgelig også siges, at der er forskel på, om et fremmedord kommer fra et sprog, som læres som fremmedsprog i skolen, eller fra et sprog, hvor dette ikke er tilfældet (som fx hhv. engelsk og finsk i Danmark og

8. Et ekstremt eksempel er udtalen af *terror*. I Hansen (1990) angives udtalen at være [tæʀ(r)ɔ], hvilket jeg anser for at være for »flinkt«. I Colliander (2005:171) går jeg ud fra, at r'et normalt slet ikke udtales.

9. For en del ældre indlån vedkommende er dette forslag selvfølgelig problematisk. Fx ville en »rigtig« udtale af *Toast* i tysk være stilistisk nøjagtig lige så markeret som den »rigtige« udtale af *Manon* i dansk. Hvis man ikke vil vække opmærksomhed, siger man på tysk selvfølgelig [to:st] og ikke [toust].

Tyskland). En anden vigtig faktor er, om der er tradition for at synkronisere fremmedsprogede film og andre udsendelser. Som dansk modersmålstalende, der er opvokset i Danmark, hvor der ikke er tradition for synkronisering, og hvor engelskundervisningen i skolen indtil de allerseneste år har været tydeligt mere intensiv end i de tysksprogede lande, er det fristende at konkludere, at danske modersmålstalende omgås anglicismer mere optimalt end tyske modersmålstalende. Samtidig er de mange eksperters påpegning af danskernes overvurdering af sig selv ikke til at overse, så for drastiske sammenlignende konklusioner skal man nok være forsigtig med. Som afrunding vil jeg citere et læserbrev fra Handelshøjskolen i Københavns nu hedengangne arbejdspladsavis »Kræmmerhuset«, der gør grin med en lærers engelskundskaber – og dermed giver et autentisk eksempel på en overvurdering af egne engelskkundskaber: »Når en økonomilærer forklarer begrebet, diminishing returns to a factor med argumentet »Too many cocks in the kitchen spoil the food«,... « (April 2006:14). En forudsætning for, at anglicismer udtales »rigtigt«, er selvfølgelig, at man generelt behersker engelsk udtale; på samme måde, som man ikke burde forveksle minimalpar som *back-bag* og *bat-bad*, ville det også være fordelagtigt ikke at blande *cock* og *cook* [køk-køk] sammen.¹⁰

Litteratur

- Brink, Lars et al. (1991): *Den Store Danske Udtaleordbog*. København: Munksgaard.
- Busse, Ulrich (1994): »Wenn die Kötterin mit dem Baddibuilder...«. Ergebnisse einer Informantenbefragung zur Aussprache englischer Wörter im Deutschen, i: Dieter Halwachs, Irmgard Stütz (udg.) (2003): *Sprache – Sprechen – Handeln. Akten des 28. Linguistischen Kolloquiums, Graz 1993*. (Bd. 1). (= *Linguistische Arbeiten* 320), s. 23-30. Tübingen: Niemeyer.
- Colliander, Peter (2005): Die Aussprache der Fremd- und fremden Wörter im Deutschen aus der Sicht des Deutschen als Fremdsprache. Was sagen ausgewählte Duden-Wörterbücher? *Triangulum* 10, s. 169-185. (udkommer på engelsk i Paris 2009)
- Eisenberg, Peter (2005): Phonem und Graphem, i: *Duden Die Grammatik* (7., völlig neu erarbeitete und erweiterte Aufl.). Mannheim et al.: Dudenverlag, s. 19-94.
- Hansen, Erik & Lund, Jørn. (1994): *Kulturens Gesandter. Fremmedord i dansk*. København: Munksgaard. Især s. 86-103.
- Hansen, Peter Molbæk (1990): *Dansk udtale. Udtaleordbog*. Gyldendals Røde Ordbøger. København: Gyldendal.
- Ågerup, Anita Mai (2000): Euroen. *Nyt fra Sprognævnet* 2000/4. <http://www.dsn.dk/nfs/2000-4.htm>

10. Fortalelsen er let at forklare: Dansk *køk* udtales med [ʌ], der er meget nærmere ved den engelske vokal [ɒ] end ved [u].

Benyttede ordbøger

Duden Deutsches Universalwörterbuch. Mannheim et al. (1983, 1989², 1996³, 2001⁴, 2003⁵, 2006⁶): Dudenverlag.

Duden Aussprachewörterbuch. Der Große Duden, Band 6. Mannheim (1962): Bibliographisches Institut. Forkortelse: Du6/1962.

Duden Aussprachewörterbuch. Wörterbuch der deutschen Standardaussprache. Der Duden in 12 Bänden, Band 6. 2., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Mannheim et al. (1974²): Dudenverlag. Forkortelse: Du6/1974.

Duden Aussprachewörterbuch. Wörterbuch der deutschen Standardaussprache. Der Duden in 12 Bänden, Band 6. 4., neu bearbeitete und aktualisierte Auflage. Mannheim et al. (2000⁴): Dudenverlag. Forkortelse: Du6/2000.

Duden Aussprachewörterbuch der deutschen Sprache. Der Duden in zwölf Bänden, Band 6. 5., neu bearbeitete und aktualisierte Auflage. Mannheim et al. (2003⁵): Dudenverlag. Forkortelse: Du6/2003.

Duden Aussprachewörterbuch der deutschen Sprache. Der Duden in zwölf Bänden, Band 6. 6., überarbeitete und aktualisierte Auflage. Mannheim et al. (2005⁶): Dudenverlag. Forkortelse: Du6/2005.

Duden Die deutsche Rechtschreibung. Der Duden in zwölf Bänden, Band 1. 24, völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Mannheim et al. (2006²⁴): Dudenverlag.

A short practical guide to the pronunciation of the consonants of Standard Dutch for speakers of Danish

Af Inger M. Mees, Copenhagen Business School¹

This paper provides a concise practical summary of the most important consonant errors made by Danish-speaking learners of Standard Dutch. ‘Standard Dutch’ is taken here to mean the variety used by educated speakers in the ‘Randstad’ conurbation of the western Netherlands, centred on the four cities of Amsterdam, The Hague, Rotterdam and Utrecht. This is the pronunciation component of what is traditionally termed *Algemeen Beschaafd Nederlands* (‘General Cultivated Dutch’), usually abbreviated to ABN; for more detail, see Collins & Mees (2003), Gussenhoven (1999) and Mees & Collins (1982, 1983). Note that there are considerable differences from the speech of Flanders in Belgium (see Verhoeven 2005) – even though educated speakers of the two varieties normally have few problems in understanding each other.

Note that the phonemic symbols employed here vary slightly from those to be found in Heemskerk & Zonneveld (2000), the standard Dutch pronunciation dictionary. Danish is as described in Grønnum (1998, 2005) and in the standard Danish pronunciation dictionary (Hansen 2007). As is customary, orthographic representations are enclosed in angle brackets < >. Where necessary, Dutch sounds are preceded by NL (‘Nederlands’) and Danish sounds by DK (‘dansk’).

Dutch (ABN) consonant system

	Bilabial	Labio-dental	Alveolar	Alveolo-palatal	Palatal	Velar	Uvular	Glottal
Stops	p b		t d	(tʃ) (dʒ)		k (g)		
Fricatives		f (f)	s z	(ç) (ʒ)		x (χ)		h
Nasals	m		n	(ɲ)		ŋ		
Approximants		ʋ	l r		j		r	

---

1. I wish to thank Beverley Collins for invaluable help with earlier drafts of this article.

Symbols in round brackets indicate that (1) a phoneme contrast is not consistently maintained by all speakers (/f - ɸ/, /x - ɣ/), (2) marginal phonemes (/ɕ, ɟ, dz, z/), or (3) frequent allophones ([tɕ, ɕ, ɲ]). /r/ has both alveolar and uvular articulations. See below.

Orthography

In general, Dutch spelling is a very reliable guide to pronunciation. Apart from a small number of exceptions, it lacks the inconsistency found in languages like Danish, English and French. Some information necessary for the learner is given below.

1. In present-day ABN, <g> and <ch> both represent the same sound /x/, e.g. *lach* 'laugh', *lag* 'lay' /lax/. Dutch has no voiced consonants in final position, so that word-final <b, d> represent /p, k/, e.g. (*ik heb* '(I) have' and *goed* 'good' are pronounced /'hɛp, xut/. Note that <t>, <d> and <dt> (as in *hout* 'wood', (*ik houd* '(I) hold', (*hij houdt* '(he) holds') are pronounced identically.
2. For ABN speakers, in the ending <-en>, <n> is silent except in the most formal speech, e.g. *zitten* 'sit' /'zɪtə/, *boeken* 'books'/'bukə/. (This is not true of regional varieties or Belgian Dutch.)
3. The ending <-tie> is pronounced /tsi/ after vowels, /si/ after consonants, e.g. *informatie* 'information' /ɪnfər'ma:tsi/, *adoptie* 'adoption' /a:'dɔpsi/.
4. Contrary to what many Danes often think, the orthographic sequence <sch> does not represent /ʃ/ (as in German) but NL/sx/, e.g. *schip* 'ship' /sxɪp/, *beschaafd* /bə'sxa:ft/ 'courteous'. Note that the ending <-isch> is pronounced /is/, e.g. *logisch* 'logical' /'lo:xis/.
5. The orthographic sequence <gr>, /xr/, is frequently reduced to /x/ by ABN speakers, thus *gaf* 'gave' and *graf* 'grave' are both /xɑf/. Similarly, in the flow of speech, many speakers do not distinguish <schr> as in (*ik schrijf* '(I) write' from *schijf* as in 'slice'. These simplifications can safely be adopted by the learner (although be warned that Dutch native speakers are often quite unaware of them).
6. The sequence <wr>, as in *wreed* 'cruel', *wrijven* 'rub', is pronounced as /ɸr/ or /fr/ (and not as /vr/ as suggested by the spelling).

Summary of main problems

Stops

/p t k/

Similar to DK/p t k/ but lacking aspiration. In addition, they are tenser, with a firm closure of the lips (NL/p/) or tongue (NL/t/ and NL/k/). It is crucial not to replace medial NL/p t k/ by DK/b d g/ so that *stoppen* 'stop', *witte* 'white', *roken* 'smoke' erroneously sound like */stɔbə, 'vɪdə, 'ro:gə/. Another potential error is to

- produce initial NL/t/ as affricated DK[ts], which could well give the impression of [s] to a Dutch ear (a Danish rendering of *taai* ‘tough’ *[tsa:i] might easily be misinterpreted as *saai* ‘dull’).
- /b d g/ As in Danish, these do not occur word-finally, so that *krab* ‘tight’ – *krab* ‘crab’, *hart* ‘heart’ – *hard* ‘hard’ are identical. Note that initial DK/b d/ are completely devoiced, sounding rather like NL/p t/ to a Dutch ear, so that a Danish rendering of *bad* ‘bath’ sounds like *pad* ‘path’, while *doen* ‘do’ sounds like *toen* ‘then’.
- NL/g/ is a marginal phoneme occurring in only a very small number of loanwords (e.g. English *goal*, *golf*). Although many Dutch speakers replace it by /k/ or /x/ (making *goal* identical to *kool* ‘cabbage’ [ko:l], and *golf* (game) identical to *golf* ‘wave’ /xɔlf/), learners are recommended to use /g/.
- dz Occurs in loanwords from English, e.g. *jockey*, *jazz*. Learners can use only the sequence DK/dj/ as in *djævel*.

Fricatives

- /f/ Similar to DK /f/ and poses no problem.
- /ɸ/ Shown by orthographic <v>. Initial NL/ɸ/ has greater breath effort than DK/v/ and considerable friction; in addition, it may be voiced throughout (hence our choice of symbol). The contrast NL/f - ɸ/ is extremely unstable, especially when initial in stressed syllables, and for the overwhelming majority of ABN speakers /f/ replaces /ɸ/ except in very careful speech. Consequently, the Danish learner is advised to ignore /ɸ/ and always to employ /f/ (e.g. *vond* ‘found’, *rivier* ‘river’ /ɸɔnt, riˈɸir/). A potential error is to pronounce medial <v> (e.g. *leven* ‘live’ as a DK [u]-type vowel, as is often the case in Danish (e.g. in Danish *liv*, *over*)).
- /s/ Similar to DK/s/ and poses no problems. Note that orthographic sequences like <sp, spr, st, str, sch, sm, sn, sl> (*spel* ‘game’, *spreken* ‘speak’, *stoel* ‘chair’, *streng* ‘strict’, *schoen* ‘shoe’, *smaak* ‘taste’, *sneeuw* ‘snow’, *slaan* ‘hit’) have initial /s/, not /ɸ/.
- /z/ Since Danish lacks /z/, learners replace NL/z/ by /s/, losing contrasts such as *C-zee* ‘sea’. Although initial NL/z/ is often somewhat devoiced, nevertheless a contrast with /s/ is normally maintained; in medial position NL/z/ has full voicing, e.g. *muizen* ‘mice’.
- NL /s-z/ is the solitary example in the Dutch fricative series where the voicing contrast is still consistently maintained by educated speakers (although it is lost in many regional accents, notably Amsterdam).
- /ʒ/ This is a Dutch marginal phoneme, occurring in loanwords only, e.g. *genre*, *beige*. Danish learners can use DK/sj/ as in *sjæl*, but should add voicing.
- /x/ This sound, spelt with either <g> or <ch>, is similar to the German *ach-Laut* (as in *Buch*); it is lacking in Danish. In Dutch, how-

ever, it is one of the most frequent sounds in the language, occurring in all contexts, and in many common words, e.g. *goed* ‘good’, *wegen* ‘roads’, *nacht* ‘night’. NL/x/ has to be learnt as a completely new articulation. Probably the best approach is to start from DK/k/ and lower the tongue, allowing the air to escape with friction. Don’t employ a devoiced DK/r/ (as in Danish *krig*, *pris*), which (without modification) sounds far too harsh and ‘scrapy’ to a Dutch ear.

Note that nowadays a consistent contrast of voiceless NL/x/ vs. voiced NL/ɣ/ (e.g. *lachen* ‘laugh’ – *vlaggen* ‘flags’ /^hlaxə – ɣlayə/) is absent from ABN. The voiced consonant is largely confined to regional varieties in the Netherlands (even though it is commonly found in Belgium); Danish learners are therefore advised to ignore it.

/h/ Similar to Danish counterpart and poses no problem.

Nasals

/m ɲ/ Similar to Danish counterparts and pose few problems.

/n/ Like NL/l/ (see below), NL/n/ is ‘darker’ (more pharyngealised) than DK/n/. If transferred to Dutch without modification, the Danish articulation is over-palatalised (i.e. like [nⁱ]), sounding somewhat conspicuous to a Dutch ear. See below for the sequences <nj, ntj, ndj>.

Remember that orthographic <n> in syllable-final <en> (e.g. in verbs, plurals and numerals) is normally silent in colloquial Dutch, e.g. *hopen* ‘hope’, *stappen* ‘steps’, *negen* ‘nine’ /^ho:pə, ‘stapə, ‘ne:xə/.

Approximants

/j/ Similar to Danish counterpart, and (in isolation) poses no problems. See below for orthographic sequences <sj, stj, tj, nj, ntj>.

/v/ Occurs in initial position only, and is represented by orthographic <w>, e.g. *wekken* ‘awaken’. Its similarity to DK/v/, as in *vække*, means that the Danish sound can be substituted.

/l/ Whereas DK/l/ is clear (palatalised) in all positions, Dutch has a relatively clear /l/ pre-vocally (e.g. *lied* ‘song’, *wielen* ‘wheels’) but is very dark (pharyngealised) before consonants and pause, e.g. *geld* ‘money’, *wiel* ‘wheel’, *vol* ‘full’. The over-clear (for Dutch) DK/l/ is conspicuous, even though intelligibility is unaffected.

In Dutch, schwa-insertion is common in sequences /lf, lp, lm, lk, lx/, e.g. *twaalf* ‘twelve’, *help* ‘help’, *zalm* ‘salmon’, *melk* ‘milk’, *Belg* ‘Belgian’, giving rise to forms such as /^htva:ləf, ‘hələp, ‘zələm, ‘mələk, ‘bələx/. This salient feature of Dutch colloquial speech is very commonly encountered, but nevertheless tends to be avoided by careful speakers; it need not be imitated by learners.

/r/

Distribution

Using the terms more generally applied to English varieties (Wells 1982: 75-6), we may regard Dutch as rhotic, i.e. <r> is pronounced in all contexts (cf. General American). In contrast, Danish is non-rhotic, i.e. <r> is pronounced only before a vowel (cf. English RP). In consequence, Danish learners must strive to sound /r/ in coda position, e.g. *meer* 'lake', *bord* 'plate'.

Articulation

NL/r/ exhibits a remarkably wide range of articulation types, even within educated speech. Regional dialects (not discussed here) would include even more varieties.

1. Pre-vocalic /r/

Here both front and back articulations are found, termed respectively *tong-r* ('tongue r') and *huig-r* ('uvular r'). Both types are to be heard from educated speakers – in fact not infrequently the same speaker may vary between the two. The Danish learner should aim at *huig-r*, which has greater similarity to Danish uvular/pharyngeal /r/.

2. Final /r/ (before consonant and pause)

Here again, both *tong-r* and *huig-r* are employed. Another common realisation heard in this context is a pre-velar approximant, somewhat similar to the articulation of /r/ in General American, and many Danes find this last variant the easiest to imitate. As stated above, it is crucial to remember to pronounce /r/ in coda position, especially in stressed syllables. Note that the quality of vowels preceding NL/r/ may show considerable change.

Less commonly than in the case of NL/l/ above, NL/r/ followed by certain consonants also shows /ə/-insertion, so that the sequences /rp, rm, rf, rn, rk, rx/ will be realised as /'dərəp, 'ərəm, 'stərəf, 'kərən, 'fərək, 'bərəx/ in *dorp* 'village', *arm* 'poor', (*ik*) *sterf* '(I) die', *kern* 'core', *vork* 'fork', *berg* 'mountain'. In this context, /ə/-insertion is perhaps more characteristic of certain regional accents, and is certainly not recommended to the learner.

Consonant sequences

sj, stj

The sequence <sj> (pronounced as NL[ɕ]) occurs as a marginal phoneme in (1) loanwords, e.g. *chauffeur* 'driver', *chocolade* 'chocolate', *show*, (2) as a result of assimilation, *huisje* 'house' (diminutive), *was je* 'were you'. The pronunciation is similar to Danish <sj> as in *sjæl*, *sjov*.

tj

The sequence <tj> (pronounced as NL[tɕ]) occurs mainly in forms resulting from assimilation, e.g. *pootje* 'paw' (diminutive), *zat je* ('did you sit?'). It is similar to Danish <tj> in *tjære*. Since this sequence occurs only in initial position in Danish, it can some-

times be difficult for Danes to produce the sound in other contexts.

nj, ntj/ndj The sequence <nj>, as in *oranje* ‘orange’, does not occur in Danish. Even though the tongue-tip is lowered in Dutch (the articulation being alveolo-palatal ([ɲ]), pronouncing DK/n + j/ causes no problems of intelligibility.

Note that in words like *krantje* ‘newspaper’ (diminutive), and *hondje* ‘dog’ (diminutive), and a great many other diminutive forms, we find a sequence [ɲtɕ]. The best approach here is to say /n/ followed by the German *ich-Laut*. Open back vowels in such sequences are noticeably fronted, so that, unlike in other contexts, NL/ɑ/ and NL/ɔ/ sound like the Danish vowels in *lap* and *ost*, respectively. Words spelt <ndj> have the same pronunciation as those spelt <ntj>, e.g. *handje* ‘hand’ (diminutive), *krantje* [ˈhɑɲtɕə, ˈkrɑɲtɕə].

Assimilation and elision

A salient feature of colloquial Dutch is the extent and frequency of assimilation and elision. It is important for learners to familiarise themselves with these phenomena especially for recognition since in the flow of speech consonant sequences are constantly transformed, rendering them difficult to identify. Some of the commonest patterns are outlined below.

- If NL/z/ follows a voiceless consonant, it becomes NL/s/, e.g. *ontzettend* ‘extremely’, *opzet* ‘intention’ /ɔntˈsɛtənt, ˈɔpsɛt/.
- If a voiceless consonant occurs before NL/b/ or NL/d/, both will be realised as voiced, e.g. *opbouwen* ‘build up’, *uitdoen* ‘take off’ /ˈɔbbɑuə, ˈœyddun/. Since sequences of identical consonants are normally reduced to a single consonant (i.e. degemination), elision results in the above examples being regularly produced as /ˈɔbbɑuə, ˈœydun/.
- Final NL/t/ (represented by orthographic <t> or <d>) is often elided in sequences of three consonants, e.g. *handtekening* ‘signature’ /ˈhantte:kəniŋ/ → /ˈhante:kəniŋ/, *nachtkastje* ‘bedside cabinet’ /ˈnaxtkacə/ → /ˈnaxkacə/. In sequences involving a difficult string of consonants, it can be of great help to the learner to know this rule – both for recognition and production – considerably easing the pronunciation of, for example, *echtscheiding* /ˈɛxsxɛidɪŋ/ (‘divorce’), *achtste* ‘eighth’ /ˈɑxstə/.

References

- Collins, Beverley & Inger M. Mees (2003): *The Phonetics of English and Dutch*. Fifth revised edn. Leiden: Brill.
- Grønnum, Nina (1998): Illustrations of the IPA: Danish. *Journal of the International Phonetic Association* 28, s. 99-105.
- Grønnum, Nina (2005): *Fonetik og Fonologi*. 3rd edn. Copenhagen: Akademisk Forlag.
- Gussenhoven, Carlos (1999): Illustrations of the IPA: Dutch, in: *Handbook of the International Phonetic Association*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 74-77.
- Hansen, Peter Molbæk (2007): *Dansk Udtale*. Copenhagen: Gyldendal.
- Heemskerk, Josée & Zonneveld, Wim (2000): *Uitspraakwoordenboek*. Utrecht: Spectrum.
- Mees, Inger M. & Collins, Beverley (1982): A phonetic description of the consonant system of Standard Dutch (ABN). *Journal of the International Phonetic Association* 12, 1, pp. 2-12.
- Mees, Inger M. & Beverley Collins (1983): A phonetic description of the vowel system of Standard Dutch (ABN). *Journal of the International Phonetic Association* 13, 2, pp. 64-75.
- Verhoeven, Jo (2005): Illustrations of the IPA: Belgian Standard Dutch. *Journal of the International Phonetic Association* 35, 2, s. 243-247.
- Wells, J. C. (1982): *Accents of English*. 3 vols. Cambridge: Cambridge University Press.

Auslautverhärtung, specielt for dansktalende

Af Niels-Erik Larsen, Københavns Universitet

Fra universiteternes undervisning er tyskstuderende bekendt med at de tyske lukkelyde og visse hæmmelyde er underkastet nogle distributionelle begrænsninger således at oppositionen mellem lenis-rækken /b, d, g, v, z/ og fortis-rækken /p, t, k, f, s/ er neutraliseret i slutningen af en stavelse (udlyd). I udlyd forekommer udelukkende fortis-rækken. I bøjningsformer af et og samme ord, hvor konsonanten skifter position i stavelsen, fx *g* i *Tag, Tages*, opstår der et morfofonologisk skift mellem fortis og lenis: ['ta:k^h 'ta:gəs]. Dette begreb kaldes på tysk *Auslautverhärtung*, den danske ækvivalent er *udlydshærdning*, undertiden og med nogle sikkert utilsigtede konnotationer: *udlydsforhærdning*, i det følgende *ALV*. Ved ALV kan forstås såvel et diakront som et synkront begreb. Diakront finder ALV sted hvor en konsonant i udlyd ændrer karakter fra lenis til fortis, fx oldhøjtysk *tag* [-g] udvikler sig til middelhøjtysk *tac* [-k], nyhøjtysk *Tag*. Det synkrone begreb ALV er de netop beskrevne neutralisationer, begrundet i distributionelle begrænsninger i lydenes forekomst. Den diakrone og den synkrone ALV berører ikke nødvendigvis de samme fonemer, fx er den morfofonologiske vekslen i *Haus – Häuser* ikke fremkommet ved at et ældre [-z] er blevet [-s] i udlydsposition, men ved at det intervokaliske [-s] i *Häuser* er leniseret til [-z], men ud fra et synkront synspunkt kan man alligevel godt tale om ALV her. I den følgende fremstilling vil jeg udelukkende beskæftige mig med lukkelydene og fortrinsvis med henblik på spændingspositionen, mindre på stemthedsforholdene.

Normfastsættelsen vedr. ALV er formuleret i den 16. udgave af *Siebs Deutsche Hochsprache. Bühnenaussprache* (de Boor & Diels 1957:78):

Alle *b, d, g* im Silben- oder Wortauslaut sind stimmlos [...]. Sie unterscheiden sich in nichts von *p, t, k*, sind also wie diese behaucht zu sprechen. Ein Ausspracheunterschied zwischen *grob* und *Heliotrop*, *Ried* und *riet*, *genug* und *Spuk* besteht nicht. Ebensowenig besteht ein Unterschied in der Auslautverhärtung nach kurzem und langem Vokal;

Disse retningslinier, som kan findes i nogenlunde tilsvarende form i *Duden Aussprachewörterbuch* og *Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache*, har også fundet indgang i de lærebøger som gennem de senere år er blevet anvendt til

universitetsundervisningen i tysk fonetik i Danmark. Således skriver Korlén & Malmberg (1960:95) i *Tysk fonetik* under påberåbelse af Siebs:

Denna [: ALV] innebär, att lenes *b, d, g*, om de skulle ha kommit at stå i slutet av ett ord eller en stavelse, ersättes av motsvarende fortes *p, t, k* [...] Denna regel bör särskilt observeras i stavelseslut framför *avledningsändelser* såsom *-lich, -lein, -ling, -nis, -bar, -sam, -sal, -sel*, varvid Siebs föreskriver tonlös klusil utan aspiration [...].

Mogensen (1994:68), der ligeledes udtrykkeligt følger Siebs, skriver i sin *Tysk Fonetik*:

I **udlyd** er den fonologiske opposition mellem de to rækker ophævet (neutraliseret) til fordel for /p t k/ – heraf betegnelsen **udlydshærdning** [...]. Uanset skrivemåden er udtalen [p t k] [...]. Udlydshærdningen optræder ikke blot i absolut udlyd, men også i dækket udlyd (dvs. i de tilfælde, hvor der efter klusilen forekommer en fortis-konsonant eller et fortis-konsonantkompleks, der står i absolut udlyd.)

Tilsvarende bestemmelser findes i Peter Colliander, *Stemt S – med mere. Kort kontrastiv indføring i tysk udtale* (Colliander 2003:38-39) og Leif Ludwig Albertsen & Jens Lindgaard, *Praktisk tysk fonetik* (Albertsen & Lindgaard 1979:31).

De danske lærebøger undlader ikke at gøre opmærksom på at den tyske ALV er en faldgrube for dansktalende, da de danske lukkelydes karakter og distribution er anderledes end de tyskes. For det første må såvel *bdg* som *ptk* i forhold til tysk alle sammen betragtes som (ustemte) lenes (forskellen ligger kun i aspirationen), for det andet indtræder der også i dansk en neutralisation mellem de to rækker i slutningen af en stavelse, men i modsætning tysk til fordel for *bdg*. Ord som *lap, kat* og *tak* har altså almindeligvis udtalen [løb k^hæd t^håg]. En af vanskelighederne for dansktalende ligger i at man overfører det udlydende [b̥ d̥ g̊], ikke kun til tysk i *Grab, Rad, Tag*, men også i *Typ, Rat, Irak* samt i udlydende konsonantforbindelser, hvilket støder an mod kodifikationerne i Siebs og de andre udtaleordbøger.

Kritik af begrebet ALV

Den historiske forudsætning for ALV er den middelhøjtyske alternation af lukkelydsfonemerne af typen *lobes – lop, eides – eit, slages – slac* hvor indlydende lenes (*bdg*) i skriften skifter med fortes (*ptk*) i stavelses- og ordudlyd. I slutningen af den middelhøjtyske periode forsvinder denne alternation igen som det fremgår af skrivemåder som *lobes – lob, eides – eid* og *slages – slag*. Det er den traditionelle opfattelse at denne ensartethed i skrivemåde er rent ortografisk betinget, idet datidens skrivere, ligesom det er tilfældet i moderne tysk, har

anvendt et morfologisk retstavningsprincip, der betonedede morfemets identitet ved så vidt muligt at tilstræbe en ensartet stavemåde i forskellige bøjningsformer af samme ord. Ifølge en alternativ opfattelse skulle ophævelsen af alternationen mellem lenes og fortes imidlertid være forårsaget af en lydlig udvikling, den såkaldte »binnendeutsche Konsonantenschwächung«, ifølge hvilken de middelhøjtske fortes *ptk* svækkes til lenes *bdg*, hvorved lydene også mister deres aspiration. »Binnendeutsche« kaldes udviklingen, fordi den med undtagelse af visse randområder omfatter mellemtyisk og det vestlige øvretysk. Det er ikke her stedet at gå yderligere ind på de middelhøjtske forhold og en diskussion af de to her nævnte forklaringsmåder.

Arend Mihm, der er fortaler for konsonantsvækkelsen, har i et par recente artikler (Mihm 2004, 2007) kritiseret den norm der blev indført med Siebs 1957 fordi den postulerer en direkte historisk kontinuitet mellem den middelhøjtske ALV og det tilsvarende fænomen i moderne tysk. Hermed tjener et historisk faktum efter hans opfattelse til at begrunde en norm der kun i begrænset omfang svarer til sprogvirkeligheden; ifølge Mihm er det faktisk kun 11 % af de såkaldte »gebildete Sprecher« der følger Siebs' norm på dette punkt.

Den første Siebs-kommission i 1898 havde ikke foreskrevet et fuldstændigt sammenfald mellem *bdg* og *ptk* i udlydsposition. Den påbyder ganske vist ALV efter kortvokal, men fastslår ellers at:

Stehen aber silbenauslautende *b, d, g* nach langem Vokal oder nach *r, l, n*, so sind sie nicht ohne weiteres den *p, t, k* gleichzusetzen. Worin besteht nun der Unterschied dieser auslautenden stimmlosen *b, d, g*, die wir als *b̥, d̥, g̥* bezeichnen, von den *p, t, k*? Beim Übergange von den mit Stimme gesprochenen Vokalen zu den stimmlosen *p, t, k* muß ja an irgendeiner Stelle die Stimme aufhören. Daher wird tatsächlich in *Rāt, Blūt* zwischen dem *ā, ū* und dem *t* eine kleine Pause gemacht. Anders liegt die Sache beim auslautenden *d* in *Rād, Sūd*. Der Unterschied des auslautenden *b̥, d̥, g̥* nach langem Vokal (*Grāb̥, Rād̥, Tāg̥*) und des auslautenden *p, t, k* nach langem Vokal besteht darin, daß vor *b̥, d̥, g̥* nicht so deutlich jene Pause stattfindet, wie vor *p, t, k*. Die Bindung des Vokals mit dem Verschlusslaute ist eine andere. (Siebs 1912:77-78)¹

Det er tydeligt at Siebs mener at *bdg* i udlydsposition mister den stemthed, som forudsættes i andre positioner, men at de efter langvokal bibeholder deres lenis-karakter og derfor ikke falder sammen med udlydende *ptk*. Årsagen tilskrives tilslutningsfænomener. Derfor skelnes i udlydsposition mellem [gro:b̥] og [heliotro:p^h], mellem [ri:d̥] »Ried« og [ri:t^h] »riet« og mellem [ge-nu:g̥] og [ʃpu:k^h], dvs. der optræder ingen neutralisation i udlyd da fortis/le-

1. Theodor Siebs, Deutsche Bühnenaussprache, 1898. Her er benyttet Zehnte Auflage, Bonn 1912 (Siebs 1912). På grund af tekniske vanskeligheder med at reproducere Siebs' notation gengives ustemte lenes i citatet her i IPA-notation.

nis-modsætningen og også aspirationsmodsætningen er opretholdt. Denne normering, der historisk set er en videreførelse af den gamle meissnisk norm der støttedes af Gottsched og Jacob Grimm, bringes altså til ophør med *Siebs'* normering i 1957, der af Mihm karakteriseres som »eine[ ] norddeutsche[ ] Prestigeaussprache« (Mihm 2007:98).

Empiriske undersøgelser

Normerne som de fremstilles i *Siebs* 1957, modsiges i høj grad af empiriske undersøgelser. Jeg skal her omtale de vigtigste resultater fra Werner König, *Atlas zur Aussprache des Schriftdeutschen in der Bundesrepublik Deutschland* (König 1989) som også er et væsentligt grundlag for Arend Mihms argumentation. Kort fortalt har König undersøgt udtalen hos 44 forsøgspersoner fra hele den gamle Forbundsrepublik. Forsøgspersonerne, der er født inden for tidsrummet 1946-1958, udgør en homogen social gruppe idet de alle er i gang med eller har afsluttet et universitetsstudium tilligemed at mindst én af forældrene har studentereksamen (Abitur). Undersøgelsen har naturligvis sin begrænsning i at hvert af de 44 belægspunkter er repræsenteret ved kun én forsøgsperson foruden at DDR, Østrig og Schweiz mangler.

Königs undersøgelse viser ikke kun at fortiseringen af *bdg* i udlydsposition og dermed neutraliseringen i forhold til *ptk* kun optræder til en vis grad, men at også af de lydlige omgivelser i stavelsens slutrand har indflydelse på omfanget af forekomsten af fortes hhv. lenes. I positionen som eneste postvokale konsonant optræder der i det dentale område 43 % fortes eller leniserede fortes, medens lenes og fortiserede lenes forekommer i 57 % af tilfældene (ord af typen *Schmied*).² I det labiale område er der 62 % lenes og fortiserede lenes (*Dieb*), medens procentsatsen for det velære område er 79 % (*Tag*). De nævnte tal gælder for undersøgelsesområdet som helhed. Den geografiske fordeling viser at lenes især optræder i den nordvestlige del af sprogområdet, således har store byer som Hamburg, Bremen og Hannover i de fleste tilfælde lenesprocenter gående fra 60-70 % til 100 %. Påfaldende er dog at Flensburg og Kiel har mange fortes.³

I dækket udlyd (ord af typen *Obst, gibt, biegt, Jagd*) strækker forekomsten af [b̥] og [g̥] sig fra 56 % lenes (typen *Obst*) til 76 % i typen *Jagd*), i gennemsnit 63 % lenes i hele sprogområdet). I stavelsesudlyd foran konsonant i følgende stavelse optræder [g̥] og [d̥] i gennemsnitligt 79 % af alle tilfælde (*täglich, südlich, widmen, Mädchen*) og [b̥] i 80 % (*Abteil, Abschied, Betrübnis, schubsen*). Et ord som *Mädchen*, der i *Duden Aussprachewörterbuch* er transskriberet som ['mɛ:tʃən], er i Königs materiale udelukkende belagt med [d̥] (N = 44).⁴ Det er i dette bidrag ikke muligt at gengive flere data fra Königs atlas, men det måtte være fremgået at leniserede lukkelyde i visse omgivelser synes at optræ-

2. Begreberne 'leniserede fortes' og 'fortiserede lenes' defineres ikke nærmere af Werner König.

3. König (1989), kortene B.1, D.1 og G.1.

4. König (1989), tabellerne BDG.5 og BDG.4.

de i ganske betydeligt omfang, især i den nordøstlige del af sprogområdet. De empiriske data vedrørende dækket ordudlyd og til stavelsesudlyd foran konsonant står således i grel modsætning til angivelser i *Duden Aussprachewörterbuch* som fx [o:pst, ge:pt, ja:kt] *Obst, gebt, Jagd*, henholdsvis [ˈtɛ:kliç, ˈvɪtmən, apˈtɛl, bəˈtry:pnis] *täglich, widmen, Abteil, Betrübnis*, om end ALV naturligvis også forekommer i Königs materiale.

Den såkaldte lnr-regel

I den tyske udtalenormering er fastlagt en undtagelse til ALV. Således skriver Siebs 1957:

In vielen Wortformen stößt silbenanlautendes, stimmhaftes *b, d, g* durch Ausfall eines folgenden Vokals mit *l, n, r* zusammen: *eb(e)nen, üb(e)ler, gold(e)ne, hand(e)le, Wand(e)rer, Wag(e)ner, reg(e)net*. [...] In gepflegter Sprache wird das *b, d, g*, in der Regel – unter dem Einfluß verwandter Formen – zur zweiten Silbe gezogen und jedenfalls stets stimmhaft gesprochen. (de Boor & Diels 1957:79)

Tilsvarende retningslinjer findes i *Duden Aussprachewörterbuch* og i *Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache* og er også blevet regel i de fonetiske lærebøger. Korlén & Malmberg (1960:95) foreskriver:

Ett (skenbart) undantag härifrån utgör de fall, då *b, d, g* står i stavelse-slut framför *l, n, r* och dessa konsonanter hör till stammen. I sådana ställningar uttales klusilerne tonande. [...] I alla sådana fall har ett obetonat *e* alltså sekundärt bortfallit.

Og Mogensen (1994:69), der navngiver undtagelsen »[l n r]-reglen«, skriver:

I visse tilfælde, hvor man skulle forvente udlydshærdning, indtræffer den ikke. Reglen er, at der ikke indtræder neutralisation, når [b d g] står i udlyd foran [l], [n] eller [r], dersom [l], [n] eller [r] hører til samme morfem som [b d g] (dvs. dersom [l], [n] eller [r] hører til stammemorfemet).

Reglen er dog næppe i overensstemmelse med de empiriske data, da allerede Königs *Atlas* som omtalt viser at lenes er almindelige foran sonorant uanset om kombinationen falder ind under lnr-reglen eller ej som i *täglich, südlich* osv.

Bonnen (1964) har undersøgt manifestationen af lukkelyd i final position foran nasal og likvid. Materialet skelner ikke mellem ord der falder inden for eller uden for lnr-reglen, det omfatter ord som *Begräbnis, ablegen, Ereignis, Verhältnis, Verständnis* og desuden kombinationer af lukkelyd + likvid/nasal hen over ordgrænser som fx *ob man, kommt man* osv. Resultatet viser at »[t] here ap-

pears to be an overwhelming tendency, in all regions, to realise final stops before nasals and liquids as voiceless, low-intensity, non-aspirated *tenues lenes* with vague and incomplete plosion.» (ibid. 1964:88) Det er ikke her muligt at gengive artiklens differentierede redegørelse for resultaterne, men i konsonantforbindelser med tilnærmelsesvis samme (homorganiske) artikulationssted er der gennemsnitligt 90 % ustemte lenes (»*tenues lenes*«), ved heterorganisk artikulationssted noget lavere, nemlig 75 %. Den laveste procentsats af ustemte lenes ses ved lukkelyd foran /r/, hvor gennemsnittet er 62 %. Om ord der falder ind under *lnr*-reglen, siges eksplicit: »Final stops before nasals or liquids are not realised as voiced media, not even in such words als 'ebnen, eignen, Gegner, begegnen, Begegnung, leugnen, Lügner, regnen, segnen, Wagner [...]» (89); lukkelyden manifesteres her nemlig ligesom i alle andre tilfælde med lukkelyd + likvid/nasal fortrinsvis som ustemte lenes. Tilmed har stavemåden ikke nogen indflydelse på manifestationen: »it seems to make no difference whatever, as far as the realisation of a final stop is concerned, whether the stop in question is orthographically rendered d or t, b or p, or g or k.« (89).

I en til dels instrumentalfonetisk undersøgelse af *lnr*-reglen af Peter Auer er resultatet at lukkelyden i kombinationer af lukkelyd + nasal/likvid overvejende manifesteres som ustemt lenis, uanset om konsonantkombinationen falder inden for eller uden for *lnr*-reglen: »Die Ergebnisse belegen, dass die Junktur aus (zugrundeliegend oder morphologisch) stimmhaftem Plosiv und Sonorkonsonanten keineswegs klar unterschiedlich realisiert wird, je nachdem, ob die morphologische Grenze folgt (Gruppe I, Typ *nebl+ig*) oder interveniert (Gruppe II, Typ *lieb+lich*).« (Auer:83)

Det skal retfærdigvis siges at Auers undersøgelse ikke undersøger manifestationen af udlydende *ptk* foran nasal/likvid, men dette anfægter dog ikke hans standpunkt, nemlig at ikke meget tyder på *lnr*-reglens relevans for tysk standardsprogsudtale.

Konklusion

Hvilke konsekvenser skal de ovenfor beskrevne forhold have for sprogundervisningen i tysk fonetik og udtale? Efter min mening: ingen. For neutralisering til fordel for fortes er jo stadig væk normen, men som A. Mihm fremhæver flere gange, er dette en »Zielnorm« (tilstræbt norm) som derfor ikke altid opnås i virkelighedens verden. For danske sprogstuderendes skyld er der i hvert fald ingen grund til at advokere for brugen af [b̥ d̥ ɡ̊] i udlydsposition. Denne udtale skal nok dukke op alligevel, uanset hvor meget læreren end tilskynder til udlydende [p^h t^h k^h]; selv danskere med gode færdigheder i tysk er jo tilbøjelige til at overtage de danske udtalevaner på dette punkt. Men der er så al grund til at fare med lempe over for de studerende som udtaler lenes. *Lnr*-reglen kan man se stort på. I stedet kan man bruge kræfterne på at formå de studerende til at øve kontrasten mellem lenes og fortes i indlydsposition, hvor den dermed udtrykte betydningsforskel (fx *leiden* ≠ *leiten*) vitterligt er af

stor betydning og også dokumenteres af kortene i König (1989). Tilsvarende kan læreren animere de studerende til at udtale *ptk* som forttes i udlydsposition, om end lenes også her er observeret i et ikke ringe omfang der dog ikke når værdierne for udlydende *bdg*.

Litteratur

- Albertsen, Leif Ludwig & Jens Lindgaard (1979): *Praktisk tysk fonetik*. København: Akademisk Forlag.
- Auer, Peter (2002): Die sogenannte Auslautverhärtung in *ne[b]lig* vs. *lie[p]lich* – ein Phantom der deutschen Phonologie?, i: Michael Bommes, Christina Noack, Doris Tophinke (Hrsg.), *Sprache als Form. Festschrift für Utz Maas. Zum 60. Geburtstag*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, s. 74-86.
- Bonnen, Gunther M. (1964): Some Acoustic Aspects of Final Stop Allophones in Contemporary German. *Phonetica* 11, s. 65-100.
- de Boor, Helmut & Paul Diels (udg.) (1957): *Siebs Deutsche Hochsprache. Bühnenaussprache*. 16., völlig neubearbeitete Auflage. Berlin: de Gruyter.
- Colliander, Peter (2003): *Stemt S – med mere. Kort kontrastiv indføring i tysk udtale*. København: Handelshøjskolens Forlag.
- König, Werner (1989): *Atlas zur Aussprache des Schriftdeutschen in der Bundesrepublik Deutschland*. Ismaning: Max Hueber Verlag.
- Korlén, Gustav & Bertil Malmberg (1960): *Tysk fonetik*, Tredje upplagan. Lund: Gleerup.
- Mihm, Arend (2004): Zur Geschichte der Auslautverhärtung und ihrer Erforschung, *Sprachwissenschaft* 29 (2004), s. 133-206, genoptrykt i: Arend Mihm, *Sprachwandel im Spiegel der Schriftlichkeit. Studien zum Zeugniswert der historischen Schreibsprachen des 11. bis 17. Jahrhunderts*. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang 2007, s. 101-145.
- Mihm, Arend (2007): Theorien der Auslautverhärtung im Spannungsverhältnis zwischen Normsetzung und Sprachwirklichkeit. *Deutsche Sprache* 35, s. 95-118.
- Mogensen, Jens Erik (1994): *Tysk Fonetik*. København: Munksgaard.
- Siebs, Theodor (1912): *Deutsche Bühnenaussprache*. Zehnte Auflage. Bonn: Albert Ahn.

KAPITEL 2:

Morfologi og orddannelse

Om *agtig*

Af Rita Therkelsen, Roskilde Universitet

For en del år siden begyndte jeg at lægge mærke til nogle sjove *agtig*-afledninger, og flere og flere af dem. Jeg satte mig for at beskrive brugen af *agtig*, men opgav projektet da jeg i litteratursøgningen fik Gunvor Nilssons afhandling *Aktig-ord förr och nu. En historisk-semantic studie av aktig-avledningar i svenskan* (Nilsson 1993) i hånden. Jeg skønnede at med Nilssons grundige undersøgelse ville jeg ikke kunne bidrage med noget nyt i forhold til dansk, ud over måske med nogle mindre semantiske nuancer – og så selvfølgelig med danske eksempler. Intet taler imod, og alt tyder på at svensk *aktig* og dansk *agtigs* udvikling og nutidige brug er ens, og jeg vil derfor i det følgende referere til Nilsson (1993) som om hun havde udtalt sig om *agtig*. Og når jeg nu alligevel tager fat på *agtig*-afledninger, så er det fordi det er en meget produktiv afledning, og det er et sted hvor man ser den sproglige kreativitet blomstre i fuldt flor. Det viser sig desuden at der kunne se ud til at være en ny brug af *agtig* på vej i dansk.

Agtig

Agtig er kommet ind i dansk via middelnedertyske indlån i 1400-tallet (Skautrup 1947:91), det danner et adjektiv ved afledning, og grundordet kan være et substantiv:

- (1) en *Rambo-agtig* baby
- (2) Kup er *bananstats-agtigt*

Eller et adjektiv:

- (3) slemme *tyskagtige* ord
- (4) ... hvis man skal være *totalt avantgarde-brunch-cool-agtig*

Eller et verbum:

- (5) en ren, flot og meget *surfagtig* stil
- (6) ...at jeg var smart og *multitaskagtig*

Og der kan rutinemæssigt dannes et adverbium ved t-afledning:

(7) Miss Patricia lyder så *stripper-agtigt*

Søgning på nettet, som er informationssamfundets gave til sprogforskeren, bekræfter det vi vidste i forvejen, men som ikke står i ordbøgerne, nemlig at »grundordet« kan være op til hele sætninger:

(8) *Kom nu ind i kampen-agtigt*

(9) Min mor er så *ih-lad-os-nu-gøre-det-så-billigt-og-skrabet-som-muligt-men-fint-skal-det-være-agtig*. Hun er INGEN hjælp...

Som Nilsson (1993:23) noterer, følger *agtig*-afledningerne de samme morfologiske mønstre som dannelse af sammensatte ord i øvrigt gør. Og dette, sammenholdt med *agtigs* absolut ukritiske klistren sig på næsten enhver form for ordmateriale, betyder at *agtig*-afledninger har et stort potentiale for produktivitet. Og produktivt er det.

Produktivitet

Ifølge Skautrup var sprogbrugerne i 1400-tallet hurtige til at udnytte den nye importvares muligheder:

»Adj. på *-agtig* synes ikke indlånt før efter 1400, men suffixet blev så at sige straks produktivt på hjemlig grund, om end ikke ganske med samme anvendelse som i nydansk.« (Skautrup 1947:91)

Og Nilssons historiske kortlægning viser en usvækket kreativitet op gennem århundrederne (Nilsson 1993: kap 4). I *Ordbog over det danske sprog* (ODS) er der 469 *agtig*-ord, i *Den danske ordbog* er der 162. De to tal afspejler ikke antallet af forekomster, men ordbøgernes BMI-tal, for, som der står afslutningsvis under »-agtig« i ODS:

»af saadanne ord findes og dannes en uoverskuelig mængde, hvorfor kun et faatal medtages paa deres alfabetiske plads;...« (ODS bd. 1: 373, sp. 1)

En søgning med Google, sider på dansk, den 26. november 2008 gav følgende resultat, rundet af til hele tusinder:

agtig	193.000
agtigt	187.000
agtige	138.000

Der er naturligvis mange dubletter, siger jeg upræcist, jeg har ikke gået alle eksemplerne igennem. Men jeg kan sige med stor sikkerhed at der overvejende er tale om nydannelser, for når man søger på *agtig(t/e)* får man kun forekomster hvor *agtig* enten er særskrevet eller forbundet med grundordet med bindestreg, som søgemaskinen også opfatter som et ophold. Det samskrevne arvegods som fx *livagtig* og *fejlagtig* eller det nyere *taberagtig* kommer ikke med. De mange sær- og bindestregsskrivninger af *agtig* kunne i sig selv tyde på at suffikset i sprogbrugernes bevidsthed har en begyndende status som selvstændigt ord, som *rod*, og det er der yderligere en *agtig* form for belæg for i materialet. Og dér, kære læser, stejlede du dansklæreragtigt kuglepensrødt. Men jo. Det vender jeg tilbage til efter en kort redegørelse for tryk og betydning.

Tryk og betydning

I *agtig*-ord kan *agtig* have enten stærktryk som i *løgn'agtig* og *pin'agtig* eller svagtryk som i *mutant_oagtig* og *dement_oagtig*. Med hensyn til den betydning som *agtig* føjer til grundordet, opdelte Brøndum Nielsen i en artikel i *Danske studier* fra 1917 *agtig*-adjektiverne i 3 grupper, en beskrivelse som ingen har anfægtet siden, her citeret fra Fischer-Jørgensen (2001:359):

- »A. »Attribuerende adjektiver«, hvor *-agtig* betyder »kendetegnet ved, forsynet med« o.l., fx *livagtig*, *nøjagtig*,
- B. »Tendensadjektiver«, hvor betydningen er »tilbøjelig til«, fx *løgnagtig*, *tjenstagtig*; og
- C. »Lighedsadjektiver«, hvor betydningen er »havende lighed med«, fx *feberagtig*, *læderagtig*, *barnagtig*.«

Med hensyn til forholdet mellem tryk og betydning er der en meget stærk tendens til at i gruppe A og B har *agtig* stærktryk, og i gruppe C har *agtig* svagtryk, dog med enkelte undtagelser (fx *barnagtig*), og enkelte ord har såkaldt vaklende udtale. Trykforhold er i øvrigt ikke centralt for mit ærinde, men jeg kan konstatere at nydannelserne falder inden for gruppe C, altså hvor *agtig* betyder 'havende lighed med' (og der er svagtryk på *agtig* – i hvert fald hvis jeg skulle udtale dem). Det er også inden for den gruppe ODS bemærker at der »dannes en uoverskuelig mængde«. Ved »sætningsafledninger« går ligheden på en måde at gøre ting på:

- (10) Det var meget *Gud elsker dig uanset hvem du er agtigt*
- (11) Jeg vil ikke lyde *du-ku-bare-lade-være agtig*

I nydannelserne betyder *agtig* altså 'som ligner', det er i de fleste tilfælde let at fastslå ud fra konteksten. Men der var i materialet også tilfælde hvor jeg ikke umiddelbart kunne regne ud hvad det betød. I strømmen af *mandagsagtig*, *Macintosh-agtig*, *diabloagtig*, *su-agtig*, *logeagtig*, *T-Hansen-agtig* stødte jeg på:

(12) En slags *agtig* anmeldelse

Nå, alt kan jo ske på nettet, og alle er ikke lige sikre sprogbrugere. Videre i strømmen: *Matrix-agtig*, *Secondlife-agtig*, *caféagtig*, *modemagtig*, *Mac Os-agtig*, *punkagtig*, *touchFLO-agtig*, *chesterfieldagtig*, *wikipediaagtig*, *kyllingagtig*, *printeragtig*, *ballonagtig*, *dansktopagtig*, *hooliganagtig*, *robotagtig*, *soft is-agtig*, *Aprilia Crosser-agtig*, *Outlook-agtig*, *zenagtig*, *stenalderagtig*, *valsagtig*, *dåseagtig*, *Vesterbro-agtig*, *positivagtig*, *uragtig*, *lidt agtig kalender*, lidt hvad? Jo:

(13) Lidt *agtig* kalender

Ja, ja. Det er fra Arto. Alt kan forklares. *Testagtig*, *ork lejemorder/troldmands agtig*, *spydagtig*, *blitzagtig*, *80'er agtig*, *cheddaragtig*, *strikvestagtig*, *vintageagtig*, *nyhedsbrevs-agtig*, *økoagtig*, *hormonagtig*, *greaseagtig*, *tecagtig*, *Beach Buggy-agtig*, *modelagtig*, og hvad med en *Baum Und Pherdgarten-agtig kjole*? På trendsales. *Med kjolen følger en agtig sjælevarmer*, dejligt her i kulden – eller – hvad er det egentlig der står? Så var det at jeg undersøgte sagen nærmere, og det viser sig at *agtig* også bliver brugt selvstændigt som adjektiv med betydningen 'slags'. Om det er fremtiden, eller det går i sig selv igen, vil vise sig, men tendensen er der nu.

Agtig som adjektiv

Jeg søgte på »en agtig«, »et agtigt«, »nogle agtige«, »nogen agtige« og »de agtige« og finkæmmede eksempellisten. Fx er det tydeligt når *agtig* har betydningen 'artig' eller 'aktiv' (slåfejl), *ET-agtigt* registreres også under »et agtigt«, og nogle eksempler er simpelt hen uforståelige. Der er kun ét eksempel på »de agtige« som står for mange forekomster, men de er alle henvisninger til en elektropopgruppe som hedder *De Agtige* (er på MySpace). I materialet er der tilbage 75 eksempler hvor *agtig* er brugt som adjektiv, fx (i de følgende eksempler er den originale ortografi bibeholdt):

- (14) Jeg havde engang *sådan en agtig taske*, bare i grøn, fra Smilende Sussi.
- (15) Jeg har også fået et næsten grin. Han sagde i hvert fald *en agtig grinelyd* imens han smilede, mor her bliver helt varm om hjertet.
- (16) fordi der sidder *en agtig »bule«* der oppe
- (17) kommunen overvejer at sende ham på *en agtig kostskole*
- (18) Størrelse: han er *en agtig mellemhund*. ik for lille ik for stor
- (19) Men jeg er enig i øjenbrynene xD *Sådan nogle agtige* har en dreng fra min klasse også
- (20) jeg må gi dig ret i at tørklæder ikke bare er noget personligt der et muslimsk symbol og der mere en reklame for muslimer end det er *en agtig hat...*
- (21) ... hvaså er du stadig på langelang ... jeg sidder på *sådan et agtigt eksperimentariet ting* og der er gratis internet...

Det giver i alle 75 eksempler mening at tolke *agtig* som »slags«, og *agtig* bliver i 30 eksempler forstærket med andre udtryk med betydningen 'tilnærmelse', 'noget i retning af', 'lignende', mest hyppigt (16 eks.) – som i (14), (19) og (21) – med *sådan*:

- (22) Hvad mærke er de der store jeeps, *sådan nogle agtige* militær nogen?
- (23) ... det var *sådan en agtig halvrød bobbel*, der sad lige op ad næsepiercingen.

Sommetider med anførselstegn, enten om *agtig* selv (3 eks.) eller om kernen (6 eks.) som i (16), fx:

- (24) Plus *en »agtig« poelse* man steger (hvilket man goer med alt i 3-4 dl. olie). I Poelsen er der bl.a. ris (arroz) ...
- (25) Sofie, Line og jeg har også snakket om at holde *en agtig »fest«* hvor pigerne er sammen hjemme hos en og drengene er sammen et andet sted og så mødes vi...

I 4 eksempler er der *ting* som i (21), fx:

- (26) ... der kan man se *en agtig drage ting*...
- (27) leger med *en agtig bold ting*

Og det kan i øvrigt markeres på en del forskellige måder – sommetider med ophobning og redundans, fx:

- (28) ... faktisk *sår'n en agtig form for head going bangers*...
- (29) Købte *en agtig bodylotion-etellerandet*...
- (30) Vi skulle gå ind i *sådan en agtig grotte ting*...

Der er som sagt 30 eksempler med »fordoblet lighedsangivelse/tilnærmelse«, og det var dem der ledte mig på sporet af *agtigs* 'slags'-betydning. At det er den korrekte tolkning, underbygges yderligere af at der ingen eksempler er på **de agtige* + substantiv, ligesom man ikke kan have **de slags* + substantiv. Og når jeg behøver at argumentere for at min tolkning er korrekt, er det fordi ingen har kunnet fortælle mig hvad det betyder.

Sprogholdning

Alle dem jeg har spurgt, og det er uden undtagelse, hvad fx *en agtig robot* kunne betyde, har svaret at det kan man ikke sige – evt. med den tilføjelse at der skal stå noget foran. Jeg startede i mine nære omgivelser, jævnaldrende og studerende på overbygningen. Ingen forklaring. Derefter gik jeg til de yngre lag, min søn (f. 1988) og l.g.-overboen (f. 1992), og de sagde »ikke korrekt«

og »aldrig hørt«. Derefter oprettede jeg en profil på Arto og startede en debat, spurgte om nogen vidste hvad det betyder. Enig dom: Det kan man ikke bruge på den måde. Med den tillægsbemærkning at jeg må være fra Sønderjylland når jeg kan sige sådan. Det er korrekt at jeg er fra Sønderjylland, men ifølge Asgerd Gudiksen, som har undersøgt den geografiske fordeling af adjektivsuffixer, så skulle jeg snarere være *-vorn* end *-agtig*. *Agtig* er dialektalt set et overvejende sjællandsk og bornholmsk suffiks, lidt brugt på Fyn også, men ikke i Jylland (Gudiksen 1991). Nu til dags er der nok ikke stor forskel på brugen i landsdelene. Men et noget nedslående resultat. En informant (13 år, hankøn) gik så langt som til at medgive at en sprogligt uformående kammerat måske kunne tænkes at sige det. Og hårdt presset indrømmede en studerende i en af mine grupper at hun engang havde sagt *en agtig form for*, men hun understregede straks at det var for sjov, og fordi Anders Matthesen på cd'en *Hva' snakker du om* (2000) kalder det *en agtig form for sketches* (nr. 8, »Møgunge«). Jeg har spurgt de forkerte, åbenbart, for selv om det sker at de der bruger *agtig* som adjektiv på nettet, bliver spurgt om hvad det betyder, eller at de bliver sat på plads af sprogrevsere, så er der som regel intet i interaktionen (det er mest i chatforaagtig kontekst man finder eksemplerne) der tyder på at modtagerne har svært ved at afkode betydningen. *Agtig* som adjektiv ser ud til at blive brugt af den yngste generation af netbrugere, at dømme efter de steder hvor man finder eksemplerne, dvs. op til 20-23 år. Der er en informant født i 1986 (eksempel (15)), og der er i hvert fald flere informanter over 18 år, idet nogle eksempler stammer fra bilsider hvor det fremgår at forfatteren har bil selv. Man kan diskutere hvorvidt 75 klare eksempler på *agtig* som adjektiv – heraf de 45 eksempler uden hjælp fra noget andet »semantisk tilnærmende« – er repræsentativt nok til at sige at der er en tendens. Men der er ingen tvivl om at man kan finde mange, mange flere eksempler mundtligt, og det springende punkt med hensyn til udviklingen ligger i den klart fordømmende holdning til brugen af *agtig* som adjektiv. Spørgsmålet er om den normative pegepind kan ghettoisere brugen af adjektivisk *agtig* som ungdomssprog eller helt udrydde det før det kom for godt i gang. Eller om det er for sent, og vi kan læne os tilbage og nyde den sproglige kreativitet på den falsteragtige måde.

Litteratur

Den danske ordbog. Netsøgning.

Fischer-Jørgensen, Eli (2001): *Tryk i ældre dansk. Sammensætninger og afledninger*.

Historisk-filosofiske Meddelelser 84. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. København: C.A. Reitzel.

Gudiksen, Asgerd (1991): Tre suffikser i de danske dialekter. En dialektgeografisk skitse, i: *Danske folkemål* bd. 33, s. 333-352.

Nilsson, Gunvor (1993): *Aktig-ord förr och nu. En historisk-semantisk studie av aktig-avledning i svenskan*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk vid uppsala universitet.

Ordbog over det danske sprog (1918-19) Bd. 1. København: Gyldendal, s. 273, sp. 2f.

Skautrup, Peter (1947): *Det danske sprogs historie II*. København: Nordisk forlag.

Docent og Kanzlerin – Movering i dansk og tysk

Af Ken Farø, Københavns Universitet

»Årets ord«¹ 2005 var i Tyskland *Bundeskanzlerin*. Grammatisk havde formen sådan set været mulig hele tiden, men det var altså først med valget af Angela Merkel som regeringschef, at ordet *Kanzler* blev endegyldigt moveret – det vil her sige: etableret som feminin afledning af et maskulint grundord (uden for metasproglige og hypotetiske sammenhænge).² Det påvirker os ikke i Danmark, hvor Merkel på lige fod med sine mandlige forgængere, Schröder, Kohl, Schmidt, Brandt, Kiesinger, Erhardt og Adenauer, slet og ret er *kansler*, uden nogen suffigale dikkedarer – medmindre man vil være morsom eller ikke behersker dansk grammatik. Her er et eksempel, formentlig på det første:

(1) **Kanslerinden** kom, så og sejrede (*ditcentrum.nordjyske.dk*).

Det er nok hentydningen til kejserinden og Cæsar, der er motivet. Sådanne afvigende forekomster udgør dog langt under 1 % af brugseksemplerne i dansk, og de er ikke grammatiske, men derimod stilistiske. Det skal begrundes nærmere på de følgende sider.

Danske tyskstuderende kan finde på at omtale tysk som et »gammeldags« sprog. En af grundene er, at tysk har et temmelig gennemført moveringssystem, modsat dansk, hvor moveringen længe har været på retur. Det får nogle til at betragte det tyske system med »lingvocentriske«³ briller og projicere diakrone forhold fra modersmålet over på fremmedsproget: Det, som tidligere var produktivt i dansk, må så være »gammeldags« i andre sprog, hvis det dér er systematisk.

Formålet med denne skitse er at levere en kortfattet kontrastiv diskussion af den funktionelle⁴ movering (Fleischer & Barz 1992:182) i dansk og tysk.

---

1. Se <http://www.gfds.de/index.php?id=11>.

2. Movering kan også finde sted af et feminint grundord: *Braut* > *Bräutigam*, men typisk er disse ikke produktive.

3. Denne term er ikke etableret, men den giver mere mening end etnocentrisk om sprog (se fx Holsting 2008:4).

4. Funktionel movering står (bl.a.) i modsætning til »matrimonialmovering«, jf. dette eksempel fra Andersens At være eller ikke at være: »han lod sig kalde »Generalen« og Konen »Generalinden« (ADL).

Lidt baggrund

De kontrastive grammatikker med dansk og tysk (fx Jørgensen 1992/1976ff., Lauridsen & Poulsen 1995, Hansen et al. 2002) er ret lakoniske i deres gennemgang af emnet. Førstnævnte taler fx om, at »der er en udbredt tendens til at danne *in*-afledninger med speciel reference til hunkønsvæsener«. Det er nok for vagt formuleret, og vi skal senere se hvorfor.

Suffiksafledning af personbetegnende substantiver på baggrund af denotatets *sexus* findes i udgangspunktet både i tysk og dansk. Således er der umiddelbart strukturel parallellitet mellem fx *lærerinde/Lehrerin*, *danserinde/Tänzerin*, *sangerinde/Sängerin* og *skuespillerinde/Schauspielerin*. De er alle afledt af et *nomen agentis*, som i tysk er maskulinum, mens *genus* i dansk ikke er relevant i denne sammenhæng: Det er i begge tilfælde fælleskøn.

Imidlertid er der en helt grundlæggende forskel mellem dansk og tysk: I moderne tysk er man i reglen *tvunget* ud i valget mellem maskulin grundform og feminin moveret form; det er altså et grammatisk fænomen i snævrere forstand (Jakobson 1959, se også Heltoft 2008). Betragter man således fra tysk det propositionelle indhold *ARG: Lisbeth*; *PRÆD: docent*, så stiller grammatikken ret strenge krav til formen. Sætningen vil se ud som følger: *Lisbeth ist Professorin*⁵ (se diskussionen nedenfor). I dansk er der slet ikke mulighed for moving af ordet *docent*. Men selv i de tilfælde, hvor moving kan lade sig gøre, som fx i de ovennævnte eksempler, er de moverede former sjældent obligatoriske, men ofte blot en stilistisk variant. På moderne dansk er moving dermed ikke noget grammatisk, men et leksikalsk fænomen, knyttet til enkelte ord.

Diakront

De to systemers nuværende divergerende status er resultatet af en nyere udvikling. Endnu i mellemkrigstiden kunne man i dansk danne mange moverede former, som ikke længere er gængse. I et interview med den aldrende Vera Gebuhr i *Ud og se* (Jensen 2008) citeres et brev fra 1930'erne, hvori skuespilleren betegnes som »Kunstnerinde«, en nu forældet eller stærkt gammeldags form. En søgning på det elektroniske *Arkiv for Dansk Litteratur*,⁶ som indeholder tekster af forfattere fra renæssancen til ca. 1920, bringer en stor mængde nu forældede danske moveringsformer for en dag, fx:

- (2) *Profetinden* løftede højtideligt sine grønne Øjne (Aakjær: *Dødsfjender*, ca. 1900)
- (3) Der var paa hine Aftner blandt Tilskuerne En, som maatte berøres sært og særligt af denne Kamp. Markisen af Strozzi, *Kroaterinden* (Bang: *Den gyldne Stad*, 1891)

5. *Dozent* i tysk er en falsk ven i forhold til dansk: Det er en underviser på universitetet uden professorstatus og har semantisk en langt større rækkevidde end *docent*.

6. Via endelsen *-inden* og trunkering.

- (4) Det ene Billed viste ham *George Sand, Romanforfatterinden* (Paludan-Müller: *Adam Homo*, 1839-1848)
- (5) En Paa-fugl (*a*) yndelig, mood *Paafuglinden* kierlig, Omdrejer sig med Lyst (Arrebo: *Hexaëmeron*, 1661)
- (6) Jeg skulle riimet før, men vidste ikke, hvad; For *Mesterinden* mig saa nær paa Armen sad (Kingo: *Lever-Riim over Bordet til Schøllerts*, 1600-tallet)
- (7) Formandinden for den kvindelige Centralforening [...] var helt fornærmet derover (Karl Larsen: *Dommens Dag*, 1908)

Alle disse eksempler på ord, som i dag ville fremstå umoverede, ville i tysk netop have tvungen *-in-form*: *Prophetin, Kroatin, Romanautorin, Pfauin, Meisterin* – med undtagelse af *Formandinde*, som svarer til et substantivisk brugt præsens participium: *die Vorsitzende*. Denne oprindelige konvergens mellem de to systemer er altså gået tabt. Ganske vist nævner Petersen (1975) i sit »rutediagram« over afledningsmuligheder m.m. i dansk en længere række af produkter, herunder egentlige afledninger som *morderske, svømmerske, wienerinde, balletdanserinde* og *linedanserske*. Men med delvis undtagelse af *balletdanserinde* er ingen af dem gode nye eksempler på danske moveringsformer, så også de seneste 30-40 år er der tilsyneladende sket en yderligere udvikling, der har gjort forskellene på tysk og dansk større.

Hvis vi nu sammenligner med det tyske system, så er det i nyere tid, dvs. især fra 1960'erne og frem, blevet stærkt påvirket af et sprogpolitisk engagement fra den feministiske lingvistik side (fx Doleschal u.å.). Kritikken har bl.a. drejet sig om, at grammatisk maskuline former bruges generisk. Eksempelvis har Pusch (1984) i sin bog med den programmatisk titel *Das Deutsche als Männer-sprache* påpeget, at hun ikke føler sig tiltalt, når der i passet står »*Der Inhaber dieses Passes*« og ikke »*Die Inhaberin ...*«. Grammatisk genus bliver af denne normative skole altså sat i direkte forbindelse med sexus, en dødssynd da vi i sin tid begyndte på tyskstudiet. Men denne politisering af det grammatiske system har ikke desto mindre fået konsekvenser, så systemet har forskubbet sig i forhold til på dansk, som altså i sig selv har bevæget sig væk fra tysk ved at »afgrammatikalisere« moveringen og faktisk opfatte sexus som irrelevant. Politiseringen har ført til, at den generiske maskulinum i tysk er blevet trængt så meget tilbage, at de sidste »huller« i moveringssystemet er ved at være udfyldt,⁷ og at »parformer« foretrækkes mere og mere af sprogbrugerne. Begge dele skal uddybes i det følgende.

Hvad de sidste huller i moveringssystemet angår, så peger sprogbrugsundersøgelser på, at det tyske system nærmer sig 100 % konsekvens. Samtlige konsulterede grammatikker nævner ganske vist, at akademiske titler er undtaget fra reglen om *in*-afledning; konkret nævnes samstemmende *Doktor* og *Professor* (fx Lauridsen & Poulsen 1995:64; Hansen et al. 2002:125). »Nicht-usuell« er movering tilsyneladende også generelt ved »*Bezeichnungen für*

7. I hvert fald dem, som ikke er direkte fonotaktisk blokerede, se nedenfor.

Rollen, die traditionell von Männern ausgeübt wurden, wie [...] *Soldat*, [...] *Minister*, [...] *Bürgermeister*» (Wellmann 1975:110). Imidlertid ser tiden ud til at være løbet fra sådanne undtagelser, som det fremgår af flg. eksempler med tilhørende »absolutte« og relative frekvensangivelser, baseret på internetsøgninger:

- (8) sie ist Soldat/-in ($5/264 = 1:53$)
- (9) sie ist Offizier/-in ($9/40 = 1:4$)
- (10) sie ist Minister/-in ($10/125 = 1:13$)
- (11) sie ist Bürgermeister/-in ($0/277$)
- (12) sie ist Professor/-in ($41/5080 = 1:124$)
- (13) sie ist Doktor/-in ($155/323 = 1:2$)

Soldat, *Minister*, *Bürgermeister* og *Professor* er i dag altså fuldt integrerede i systemet, mens *Offizier* og *Doktor* ser ud til at være på vej i samme retning. Ingen af disse eksempler moveres i dansk. Og selv de overlevende moveringer i dansk er i dag markerede og dermed formentlig på vej ud. Det understreges af deres relative frekvens i forhold til de generiske grundformer:

- (14) Hun er sanger/-inde ($778/223 = 3:1$)
- (15) Hun er danser/-inde ($290/4 = 73:1$)
- (16) Hun er skuespiller/-inde ($1.800/85 = 21:1$)
- (17) Hun er massør/massøse ($28/2 = 14:1$)

Der er godt nok forskellige fortrængningsgrader, men tendensen er klar: Kun en yderligere indskrænket rest af inventaret ser ud til at ville overleve i dansk. Det er tilsyneladende de moveringsformer, hvor kønnet rent faktisk opleves som relevant, fx ved *heltinde*, *værtinde* og *elskerinde*. Det gør den moverede form mere overlevelseseget (jf. Petersen 1975: 61f.).

Med hensyn til de såkaldte »parformer«, så leder de eksplicit tanken hen på kønsforskellen ved simpelthen at nævne begge køn. Fx vil en sprogpolitisk orienteret beskrivelse af en blandet gruppe ansøgere »til ophævelse af den antagede kønsdiskrimination« (Lauridsen & Poulsen 1995:64) tale om *Bewerberinnen und Bewerber*. Den rytmisk mere overbevisende (og traditionelle) rækkefølge *Bewerber und Bewerberinnen* er i øvrigt væsentligt mindre udbredt; forholdet er ca. 25:1.

Kontrastivt-synkront – og en funktionel betragtning

Vi har set, at de to sprog historisk har bevæget sig i hver sin retning, hvad angår deres respektive moveringssystemers produktivitet. De moverede former i dansk udgør i dag et begrænset leksikalsk inventar, en lukket klasse, som kan betragtes som relikter af et tidligere produktivt system i lighed med de stivnede konjunktivformer eller dativ- og genitiv-relikterne (jf. Katlev 2008). Dansk

er imidlertid ikke uden indholdsmæssige paralleller til den produktive moving i tysk. Det er nemlig ganske udbredt at hæfte et leksikalsk attribut til stilingsbetegnende substantiver for at markere sexus:

- (18) Overskuddet hos Waltrich kom med den kvindelige direktør (*www.metal-supply.dk*)
- (19) Den kvindelige bilist, som tørnede sammen med Sandra Bullocks bil i weekenden, nægter sig skyldig i spirituskørsel (*www.webavisen.dk*)

I begge tilfælde er kønsdistinktionen *kommunikativt relevant* (jf. Kunkel-Razum 2005:156). I modsætning til tysk, som med sin grammatiske kønsdistinktion i højere grad har dette som *baggrund* indhold (Boye & Harder 2008), er den leksikalske markering af kønnet i dansk *forgrund* og intenderet fra forfatterens side. Anderledes i tysk, hvor sexusmarkeringen er så godt som tvungen. Det skaber indimellem en vis usikkerhed for modtager. Her er et par eksempler på det sexus-specificerende systems funktionelle ulemper:

- (20) Viele Akademiker und Akademikerinnen wünschen sich eine Familie (*www.frauenmachenkarriere.de*)
- (21) Die beiden Fotografen Sonja und Michael Inselmann lichten seit fünf Jahren Studenten und Studentinnen ab – nackt, wie Gott sie schuf (*bedrohte-tiere-pflanzen.suite101.de*)

Er det nu forfatterens fokus at understrege, at der er tale om *både* mænd og kvinder i de to eksempler? Det ved vi ikke – og en oversættelse til dansk kommer ud i vanskeligheder, for i den situation skal den tyske konstruktions ambiguitet opløses til fordel for enten en (a) neutral generisk eller en (b) accentueret inklusiv fortolkning. I dansk ved man altid, at *studenter* dækker over begge køn; en eventuel fokusering på, at et forhold gælder dem begge, ville komme til udtryk i en leksikalsk attribuering med adjektiverne *mandlige* og *kvindelige* som vist ovenfor.

Med udgangspunkt i denne grammatiske forskel mellem dansk og tysk er det nærliggende at antage, at de leksikalske attributter *weiblich* hhv. *kvindelig* har helt forskellig distribution. Denne hypotese blev testet: På dansk var i en stikprøve på 100 internetbelæg af det bøjede adjektiv *kvindelige* 90 klart kønsfokuserende. Tilsvarende havde i tysk kun 5 ud af 100 belæg af *weiblich*-denne funktion,⁸ nemlig *Der weibliche Detektiv*, *weibliche Neonazis*, *weibliche Dandys*, *Erste weibliche Fleischergesellin* og *Der weibliche Papst*.⁹ Bemærk i øvrigt, at der blandt de 5 afvigere er flere, som har beholdt deres maskuline genus, trods referentens entydige feminine sexus. Hypotesen holdt altså stik: Tyske og danske

8. Blandt de resterende 95 % gemmer sig eksempler som *weibliche Stimme*, *Brust* og *Sexualität*.

9. Ifølge Wellmann (1975:108) konstrueres attributtet *weiblich* mest med substantiver, som ikke tillader moving. Det gælder rent fonologisk kun for *Dandy* og *Neonazi*.

kønsdifferentierende adjektiver har en helt forskellig distribution, idet langt størsteparten af de danske eksempler (90 %) har en kvinde som denotat, mens det kun gælder for en meget lille del (5 %) af de tyske. Forskellen er begrundet i den fra dansk næsten forsvundne moving, som så kompenserer vha. kønsdifferentierende adjektiver.

Systematisk nærkomplementaritet

Disse observationer er med til at styrke billedet af to relativt komplementære systemer: Dansk har søgt andre veje end tysk, når det handler om at markere kønsforskelle; den markeres kun, hvor det har tekstuel-pragmatisk betydning. Tysk *skal* som hovedregel markere den, også hvor det i teksten egentlig er irrelevant. I grove træk i hvert fald.

Nedenfor ses en oversigt over tendentielle forskelle mellem det tyske og det danske system, hvad angår moving:

MOVERING	tysk	dansk
Overordnet	grammatisk	leksikalske relikter
Funktion	grammatisk	stilistisk
Effekt	neutral	arkaiserende, spøgende
Sexusnomination	syntetisk	analytisk
Funktionelt	mindre transparent	transparent

Figur 1: Oversigt over moving kontrastivt tysk-dansk

Oversigten illustrerer, at moving i tysk er et levende grammatisk princip, som modsvares af moveringsrelikter i dansk, der må betegnes som leksikalske. Moveringernes grammatiske funktion i tysk står i dansk typisk over for en stilistisk funktion. Hvor effekten af de tyske *-in*-former er ganske neutrale, er de tilsvarende *-inde*-former ofte arkaiserende eller spøgende. Sexusnominationen i tysk er syntetisk, dvs. betegnelsen af specifikt kvindelige individer udløser ikke mere end ét ord i modsætning til i dansk, hvor det er nødvendigt at anvende ekstra attributter. På det funktionelle plan er det tyske system lidt mere uklart end det danske, hvor det er tydeligt, om kvinder eller mænd er i specifikt fokus eller ej.

Konklusion

Tysk og dansk havde som påvist oprindeligt den samme grammatiske evne til moving. I dag er det billede helt forandret: Det er tæt på, at man nu kan tale om komplementære systemer. Bl.a. af sprogpoltiske grunde har de to sprog

bevæget sig i hver sin retning, selv om motivet til forandringerne begge steder til dels har været det samme: ønsket om ligestilling. På dansk er det blevet fortolket sådan, at specifik nævnelse af det feminine er irrelevant, mens udeladelse af det samme træk i tysk betragtes som reaktionært – nærmest en spejling af den holdning, nogle danskere møder den tyske movering med (jf. indledningen). Resultatet er, at movering i dansk er blevet egentlig uproduktiv og dermed et rent leksikalsk fænomen, mens det i tysk i tiltagende grad er grammatikaliseret.

Den generiske maskulinum er blevet kritiseret for at generere misforståelser (Kunkel-Razum 2005:56). Men faktisk er den automatiske eksplicitte nævnelse af begge køn kommunikativt mindst lige så uklar. Det tyske system byder på visse funktionelle problemer mht. afkodning: Det er ikke altid klart, om nævnelsen af både grundform og moveret form dækker over reel information eller er rent grammatisk automatik. Det er prisen for opgivelsen af den generiske maskulinum, som dansk kan siges at have bevaret, i hvert fald i en overgangsfase. I dansk sker den funktionelle differentiering generelt vha. leksikalske attributter. Dansk er altså funktionelt mere tydeligt end tysk, fordi det ikke hænger på en redundant regel om, at de moverede former ikke bare dannes tendentielt, men i store træk faktisk *skal* dannes, hvor de kan, og det kan de i langt de fleste tilfælde.

Den beskrevne divergens mht. movering er et blandt mange eksempler på en *centrifugal* tendens i forholdet mellem dansk og tysk (jf. Farø 2003): De to sprog er på flere områder i bevægelse bort fra hinanden. Andre eksempler er ortografien og ordforrådet, som tidligere har konvergeret i langt højere grad, men som pga. manglende kontakt og påvirkning bevæger sig væk fra hinanden.

Litteratur og kilder

Arkiv for Dansk Litteratur (www.adl.dk)

Boye, Kasper & Peter Harder (2008): [Foredrag holdt på Grammatiknetværkets seminar i Karrebæksminde].

Doleschal, Ursula (u.å.): Das generische Maskulinum im Deutschen, i: *Linguistik Online* 11.02. [http://www.linguistik-online.de/11_02/doleschal.html]

Farø, Ken (2003): Idiomatik og sproglig forandring, i: *Studier i nordisk* 2003-2004, s. 51-75.

Fleischer, Wolfgang & Irmhild Barz (1992): *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer.

Hansen, Agnete Bruun, Elva Stenestad & Carl Collin (2002): *Tysk Grammatik*. København: Gyldendal.

Holsting, Alexandra (2008): *Det tyske sætningskompleks. En kritisk-konstruktiv diskussion af en systemisk-funktionel kategori og dens applikation på tysk*. København: Københavns Universitet. [Upubliceret ph.d.-afhandling].

Jensen, Camilla Høy (2008): Bravuhr, i: *Ud og se*, november 2008, s. 18-32.

Jacobson, Roman (1959/1971): On linguistic aspects of translation, i: *Selected Writings II*, s. 260-266. Haag/Paris: Mouton.

- Jørgensen, Peter (1992/1976ff.): Tysk grammatik I-III. København: Gad.
- Katlev, Jan (2008): Så til søs, i: *Mål og mæle* 31:4, s. 14-19.
- Lauridsen, Ole & Sven-Olaf Poulsen (1995): *Tysk Grammatik*. København: Munksgaard.
- Kunkel-Razum, K. & F. Münzberg (red.) (2005): *Duden. Die Grammatik*. 7. udgave. Mannheim etc.: Dudenverlag.
- Petersen, Pia Riber (1975): Bedepiger, styrkvinder og formandinder, i: *At færdes i sproget*, s. 53-64. København: Dansk Sprognævn/Gyldendal.
- Pusch, Louise F. (1984): *Das Deutsche als Mönnersprache*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Wellmann, Hans (1975): *Deutsche Wortbildung. Typen und Tendenzen in der Gegenwartsprache*. Zweiter Hauptteil. Düsseldorf: Schwan.
- www.gfds.de/index.php?id=11

Pif Paf Puf

Af Steen Schousboe, Københavns Universitet

Aflyd betegner en vokalveksel som ikke er betinget af lydlige forhold. Dermed adskiller aflyd sig fra omlyd (som i dansk *bonde* – *bønder*) og fx vokalharmoni, som bedst er kendt fra tyrkisk.

Samme stamme eller rod kan optræde med forskellig vokal, og dermed får sproget et udtryksmiddel som kan bruges leksikalsk, dvs. i orddannelsen, såvel som grammatisk, dvs. i bøjningsmønstre. Lad os først se et eksempel fra ord-dannelsen: De danske adjektiver *grim*, *gram* og *grum* er alle beslægtede. Det er måske ikke let at se den fælles betydning i de moderne danske ord, men de henviser oprindeligt alle til det menneskelige udseende eller mere præcist til ansigtsudtryk. Endnu i dag bruges *grim* særlig ofte om ansigtet; hvis man er *gram* i hu vil ens ansigtsudtryk sædvanligvis afsløre dette og vi taler ofte om et *grumt* smil eller udtryk. På moderne engelsk betyder *grimy* snavset, især ‘snavset i striber’. Den typiske anvendelse er om et snavset ansigt, hvor sved eller tårer har dannet lysere striber. Nogle kender også det danske dialektord *grimet*, som betyder præcis det samme. Hesteinteresserede kender en *grime* og i oldengelsk betyder *grim* en hjelm. Ikke en kasserolle af metal, men en beskyttende hovedbeklædning, hvor lædersnører over ansigtet både tjener til at fastgøre hjelmen og til at beskytte ansigtet. Hvis vi skal gætte på en oprindelig betydning af *gr-m må det blive ‘ansigt med striber’ eller noget lignende.

Grammatisk bruges aflyd i indoeuropæisk både i visse substantivers bøjning og mere udbredt i verberne, hvor aflyd kan udtrykke tempus eller aspekt. I de germanske sprog (tysk, nederlandsk, de nordiske sprog og engelsk) er aflydens helt dominerende grammatiske funktion at adskille de tre former af den verbale stamme som bruges i hhv. nutid/navnemåde, datid og tillægsformen. Svarende til dansk *springe* – *sprang* – *sprunget* har vi tysk *springen* – *sprang* – (*ge*) *sprungen* og engelsk *spring* – *sprang* – *sprung*. Aflyd er det definerende træk for de såkaldt stærke verber, hvor fx datid altså udtrykkes ved vokalveksel, hvori-mod de svage verber beholder samme vokal som i nutid/navnemåde, men tilføjer endelsen -(e)d/t(e), som i *hoppe* – *hoppede* – *hoppet*.

Historisk forholder det sig således at den svage verbalbøjning er en germansk nydannelse, og den blev efterhånden helt dominerende. Det er sjældent at se et lånt verbum blive føjet ind i aflydsmønstret. Engelsk *shrive* (‘at skrifte’) er et af de meget få eksempler: *shrive* – *shrove* – *shriven*, lånt fra latin *scribere* og måske først optaget så sent som i det 10. århundrede. Ligeledes ser man allerede i gotisk, et nu uddødt germansk sprog fra det fjerde århundrede, at nye verber, oftest dannet af tillægsord, alle er svage. Det samme ses i de

langt senere tekster på andre germanske sprog. Af tillægsordet *fuld* dannes verbet *fylde* (med såkaldt i-omlyd), af *bleg blegne*, osv. Vi kan altså konkludere at den aflydsfunktion som er så udbredt i de germanske sprog, nemlig som udtryksmiddel i verbalbøjningen, allerede i de ældste germanske tekster ikke længere er produktiv. Så at sige alle nye verber følger det nye, svage bøjningsmønster. Herved bliver den stærke bøjning i stadig højere grad undtagelsen, og i de sidste 500 år har man både i engelsk og dansk kunnet se det ene stærke verbum efter det andet blive svagt, senest måske *jagede* i stedet for *jog*. Faktisk går udviklingen så hurtigt at man kan se den ved at kigge i engelske grammatikker og ordbøger fra Anden Verdenskrig til i dag. For hver ny udgave bliver listen over de stærke verber kortere. Det er denne udvikling som gør at alle andre end sproghistorikere sætter lighedstegn mellem »stærke« og »uregelmæssige« verber. For sproghistorikere er også stærke verber regelmæssige, hvis de ellers følger det bøjningsmønster man kender fra andre stærke verber, mens verber som *være/er/var* og *kan/kunne* virkelig er uregelmæssige. For den almindelige sprogbrugers bevidsthed er stærke verber blevet så sjældne at de opfattes som uregelmæssige.

Vi står altså med et udtryks- eller formmiddel som har mistet sin funktion. Det kunne godt føre til at aflyden lige så stille gled ud af sproget, men sådan er det slet ikke gået. I takt med at den grammatiske funktion er forsvundet er den leksikalske funktion blevet mere og mere produktiv, i dansk måske mere end i noget andet germansk sprog. Men lad os først se hvilken rolle aflyd spiller for orddannelsen i moderne engelsk.

Romanforfatteren Dickens yndede at optræde som skuespiller og tryllekunstner, i den sidstnævnte funktion under navnet Rhia Rhama Rhoos. Dette navn havde han selv konstrueret, måske fordi han kendte det indiske navn Rhama. Resten kom så at sige af sig selv, nemlig ved anvendelse af den mest almindelige aflydsrække: i – a – u. Endnu hyppigere bruges kun rækkens to første trin, altså i – a eller i – o som i *flim-flam*, *zig-zag*, *flip-flop*, *ping-pong* og mange andre. Undertiden er disse udtryk afledt af det ene (oftest det første) element ved en slags reduplikation. Man har udsagnsordet *sing* og danner navneordet *sing-song*, af *mingle* dannes *mingle-mangle*, af *cross* *criss-cross*, osv. I så fald er betydningen af det samlede udtryk beslægtet med betydningen af det oprindelige ord. I andre tilfælde er der ikke nogen oplagt nøgle til sammensætningens betydning; det gælder fx de ovennævnte *flim-flam* og *zig-zag*. Semantisk set er aflydsordene eller aflydsremserne altså helt forskellige fra almindelige sammensætninger som *steamboat* og *boy scout*, hvor betydningen fremgår af enkeltordenes betydning.

Stilistisk set hører aflydsordene til i den uhøjtidelige ende af spektret. Dette gælder også de tilfælde hvor begge elementer eksisterer som enkeltord, fx *this and that*. Dermed kommer aflyd i selskab med flere andre udtryksmidler i samme muntre ende af skalaen, nemlig reduplikation (som i *goody-goody*, *girly-girly*), rim (som i *walkie-talkie*, *boogie-woogie*) og den mindre udbredte konsonantveksel som i *Boston-Shmoston*, *data-shmata*, et træk som amerikansk har lånt fra jiddisch. Man bemærker at reduplikation og shm-veksel ligesom aflyd me-

get ofte bruges i nedsættende betydning, noget som ikke er lige så dominerende ved rim.

Hvis der er noget enkelt semantisk træk som deles af alle aflydsord så er det »helhed dannet af flere dele«. Det er typisk at *riff-raff* ikke kan bruges om et enkeltindivid, men om en klasse, at urets gang, men ikke den enkelte lyd, kan benævnes *tick-tock*, og at *zig-zag* ikke kan bruges om en lige streg. Flere forfattere, fx Jespersen (1942), Marchand (1969) og Quirk (1985) har brugt ord som »two-phase movement« og »vacillation« til at karakterisere denne betydning i mange aflydsord. I bogstavelig forstand ses denne »vaklen« i *ping-pong*, i overført betydning fx i *shilly-shally*, *dilly-dally*. Men selv når der ikke er nogen forestilling om frem og tilbage-bevægelse, som i *flim-flam* og *riff-raff*, angiver aflydsformlen stadig en idé om flerhed. Det er ikke ved et enkelt ord, men ved mange at man kan bedrive *flim-flam* og det er som sagt ikke det enkelte menneske, men en hel klasse som beskrives som *riff-raff*. At aflydsformlen også kan bruges ved egennavne (som i Dickens-eksemplet ovenfor) er netop tegn på at den bibringer sammensætningen en særlig betydning som ikke er afhængig af et af leddenes betydning.

I dansk er aflydsrækken endnu mere produktiv end i engelsk. Vi har *misk-mask* og *klip-klappere*, *visse-vasse* og *snik-snak* og ligesom i engelsk bruges aflydsordene ofte med nedsættende betydning, eller rettere, de gamle aflydsord gør. Klip-klappere er nok uhøjtidelige, men vel ikke nødvendigvis noget man ser ned på. Noget kunne tyde på at den negative værdi ikke er knyttet til nye aflydsord i dansk, jf. også *flik-flak*. Vi har naturligvis også den fulde treleddede konstruktion som i remserne *tip-tap-tønde* og *snip-snap-snude*. Da det amerikanske Donald Duck i 1949 blev præsenteret i Danmark havde man ved held eller dygtighed sikret sig Sonja Rindom Hilken som oversætter, kvinden som blandt meget andet gav os Fætter Højben og Langbortistan. Et af de problemer hun stod over for var personernes navne. »Donald« var så godt som ukendt på dansk, men »Anders« gav mulighed for at beholde originalens bogstavrim. Nevøernes navne rimede i den amerikanske original: Huey, Louie og Dewey. Sonja Rindom valgte aflydsrækken, måske på grund af »rap«. Når man har ét element kommer resten af aflydsrækken naturligt, og med Rip, Rap og Rup fik hun på smukkeste vis skabt en flerhed af individer.

Litteratur

- Jespersen, Otto (1942): *A Modern English Grammar on Historical Principles*, vol. VI. København: Munksgaard.
- Marchand, Hans (1969): *The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation*, 2. udg. München: C.H. Beck.
- Quirk, Randolph, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech & Jan Svartvik (1985): *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.

Sløset, grinet og andre deverbative -et-afledninger

Af Asgerd Gudiksen, Københavns Universitet

Afledningssuffikset *-et* indgår i hundredvis af afledninger med substantiv som grundord, fx *håret, sribet, bakket, støvet, stenet, pjaltet, tåget*. Og hertil kommer alle samannelserne som *langbenet, gråhåret, tykhovedet*. Men der findes også afledninger af verber, fx *sløset*, og afledninger som *fjantet* der både kan opfattes som substantivaflædte og verbalafledte. I de gængse beskrivelser af orddannelse i dansk omtales kun den substantivaflædende funktion. Det gælder fx Aage Hansen der ganske kort bemærker:

Formen [dvs. suffikset *-et*'s form] falder formelt sammen med perfekt-participium: *fjantet* kan være afledt af *en fjante* eller participium af verbet *fjante* (Hansen 1967:433).

Den Danske Ordbog nævner i suffiksartiklen *-et* også kun, at suffikset afleder substantiver. Derimod antyder Ordbog over det danske sprog (ODS) i nogle af artiklerne over de enkelte afledninger – ODS har ikke nogen suffiksartikel *-et* – at *-et* kan være et verbalafledende suffiks. Det varierer lidt hvordan orddannelsen er beskrevet i ODS. Undertiden er den beskrevet på samme måde som hos Aage Hansen, det gælder fx *pjattet*: »til Pjat I ell. part. til II pjatte«. I de tilfælde er det da også tit Aage Hansen der har redigeret ordet. Enkelte gange er der kun angivet et verbum som grundord, det gælder fx *jappet, sløset*. Og endelig, ved bl.a. *fjantet* og *slusket*, står substantivet og verbet opført parallelt uden kommentarer, fx under *fjantet* fx »til I Fjante ell. II Fjante«. Og så skal det vel forstås sådan at uanset om grundordet er et substantiv eller et verbum er der tale om afledning. Hvis det er meningen, vil jeg som antydnet gerne tilslutte mig den – og ud fra det princip har jeg også redigeret suffiksartiklen *-et* i Ømålsordbogen. Men inden jeg begrundet kategoriseringen, skal vi se nærmere på afledningerne.

Eksemplerne er hentet i Ømålsordbogens samlinger, der omfatter dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer med tyngdepunkt i perioden 1850-1940. Desuden har jeg brugt Jysk Ordbogs samlinger, der dækker samme periode. Mange af eksemplerne er oprindeligt lydkrevet, men er af læselighedsgrunde omsat til rigsmål. Eksempler fra Ømålsordbogens samlinger kan fx se sådan ud:

- (1) *hjælp ham lidt, han er så famlet*
det var en brovtet karl og høre på
de er noget amlede de unge heste (til amle 'pjanke, lege')
de var jo så grinede de piger og ikke til at snakke til

De verbaafledte *-et*-afledninger har aktiv betydning. Deres leksikalske betydning er at angive egenskaber, især karakteregenskaber, ved at angive at en person eller et dyr gør det verbet angiver habituelt. I ordbøgerne har sådanne adjektiver ofte betydningsforklaringen 'som er tilbøjelig til + verbet', men en bedre definition er for så vidt 'slem til'. Det er nemlig især uheldige egenskaber der er tale om. De bruges hyppigst om levende væsener, især mennesker, men kan dog også ses brugt om ting:

- (2) *gele det er noget blævret noget*
pas på bordet er så gilet (til gile 'rokke')
den er noget gilket (om en kniv) (til gilke 'dingle')

Normalt angiver *-et*-afledningerne som sagt egenskaber, men de kan også bruges om opførsel ved en specifik lejlighed:

- (3) *lad vær med at være så fjantet*
hold din kæft, din gabede unge (til gabe 'tale højrøstet, råbe op')
han er så snøvlet i dag (om en der er forkølet).

Og hvad er det så for verber der indgår i afledningerne? I de typiske tilfælde er det intransitive aktivitetsverber.

Aktivitetsverber er verber der betegner situationer hvor der foregår en uændret aktivitet i modsætning til statiske verber, fx *bo, sidde, ligge, mangle*, der betegner situationer uden aktivitet, og i modsætning til overgangsverber, fx *komme, ruste, gråne, åbne, låse, synke*, der betegner en overgang fra en situation til en anden. Forskellen mellem aktivitetsverber og overgangsverber kan komme til udtryk ved at man modificerer verbet. Et aktivitetsverbum kan modificeres med 'i så og så lang tid', fx *han grinede i fem minutter*, mens et overgangsverbum kan modificeres med 'på så og så lang tid', fx *skibet sank på fem minutter*.

Alle afledningerne under punkt 1, 2 og 3 er afledt af intransitive aktivitetsverber, og eksemplerne er ikke håndplukkede, der kunne nævnes snesevis af andre afledninger til intransitive aktivitetsverber: *drævet, fjantet, nusset, pralet, sjusket* osv. osv. Men der er dog undtagelser. Der forekommer for det første enkelte eksempler på afledninger til refleksiver, fx *brokket* 'slem til at brokke sig', og der forekommer enkelte afledninger til transitive verber:

- (4) *han er så drillet*
han er så ranet (til rane 'småstjæle, rapse')
hun er så drattet (sagt om en pige som taber alting)

han er dog så flasket, så han ødelagde alting (til *flaske* 'udføre noget på en voldsom og sjusket måde')

Men det gælder for alle de transitive verber i *-et*-afledninger at de kan undvære et objekt, og nogle af dem forekommer vist endda hyppigst uden objekt. Objektet kan udelades bl.a. når det er givet af situationen eller konteksten:

- (5) *hov hov, du, du må ikke sådan flaske, du skal gøre det ordentlig
hvordan er det du går og dratter*

Endvidere i konstruktioner med habituel betydning:

- (6) *han raner hvor han kan komme af sted med det*

Der er nogle få eksempler på afledninger til statiske verber. Afledninger til statiske verber synes dog kun at være mulige, hvis verbet har tingssubjekt som *brase* 'fylde meget': *det er sådan noget brasat noget* (om lejesæd). Derimod er der ingen eksempler på afledninger til overgangsverber, og det må være semantisk bestemt. Da afledninger med suffikset refererer til noget regelmæssigt tilbagevendende, ville det stride mod suffiksets betydning, hvis verbet betegnede noget singulært eller afsluttende.

Ranet og *snattet* der blev nævnt ovenfor som eksempel på afledninger til transitiver, er samtidig eksempler på nogle af de ret få afledninger til verber der er leksikalsk uspecificerede mht. til aktionsart. *Rane* har i visse konstruktioner overgangsbetydning, fx i *hvor har du ranet de blommer*. Men i andre konstruktioner har verberne aktivitetsbetydning, bl.a. netop i alle eksempler punkt 5 og 6. *Ranet* og *snattet* strider altså ikke mod reglen om at overgangsverber ikke kan afledes med *-et*.

For at sammenfatte kort: Denne type deverbativer er afledt af aktivitetsverber, især intransitiver. Hvad enten de har intransitiver eller transitiver som grundord, har de aktiv betydning. Prædikative konstruktioner med *-et*-afledninger adskiller sig derfor fra prædikative konstruktioner med perfektum participium både når verbet er transitivt, og når verbet er intransitivt: når verbet er transitivt, har prædikative konstruktioner med perfektum participium passiv betydning: *døren er malet, maden er spist, grisen er fodret* osv. Når verbet er intransitivt har prædikative konstruktioner aktiv betydning, men verberne er overgangsverber og konstruktionerne har overgangsbetydning, fx *han er kommet, han er dumpet til eksamen, håret er grånet*. *Fjantet* i *han er fjantet* kan altså ikke beskrives som participium. Man kunne så måske overveje at kategorisere denne type deverbativer som participialadjektiver. En af de typer af participialadjektiver som Diderichsen (1962:48) nævner, ligner »vores« adjektiver, nemlig typen perfektum participier af transitive verber brugt som adled eller i prædikativ anvendelse med aktiv betydning, som Diderichsen eksemplificerer med *han er drukken, en svoren fjende*. Men jeg synes det er mere velmotiveret at op-

fatte de adjektiver som vi her beskæftiger os med, som deverbative *-et*-afledninger, og det af flere grunde.

Der er for det første tale om et produktivt mønster – i hvert fald dialektalt – mens participialadjektiv betegner resultatet af et enkelt ords særudvikling.

Det taler også for at operere med kategorien deverbative *-et*-afledninger at det undertiden ikke kan afgøres ud fra betydningen om grundordet er et substantiv eller et verbum. Også dialektgeografiske forhold taler for det.

I ømålene er det sådan – ligesom i rigsmålet – at vores adjektiver har et suffiks der falder lydligt sammen med endelsen af perfektum participium af verber med *-ede*-bøjning. Og det gælder også for en del jyske områder, nemlig de områder hvor oprindeligt *-et* og oprindeligt *-ig* er faldet sammen. Det gælder for Vendsyssel og Øster Han herred, den nordlige del af Vestjylland (med undtagelse af Thy) og den østlige del af Sønderjylland (se Gudiksen 2000). I resten af Jylland, hvor *-et* og *-ig* ikke er faldet sammen, har man tre suffikser svarende til rigsmålet *-et* og *-ig*. Det indbyrdes forhold mellem suffikserne i ikke-sammenfaldsområder kan variere noget. I midtøstjysk finder vi fx følgende fordeling:

[*-əd*] (med samme form som perfektum participium efter *-ede*-bøjningen) der bruges i afledninger til substantiver, fx *blisset* 'med hvid aftegning i panden', *melet*, *langbenet*.

[*-ə*] (med en form der afviger fra perfektum participium og som (lyd-) historisk set svarer til *-ig*), der forekommer både i afledninger til substantiver og verber.

[*-i*] der forekommer i et lille antal ord der har *-ig* i skriftsproget, især låneord fra rigsmålet, fx *flittig*.

Det mest almindelige af de tre suffikser er [*-ə*]. Og specielt den type vi beskæftiger os med her, har som regel *ə*-suffikset, jf. fx *tudet* eller rettere *tudig* 'slem til at græde' (om et barn). I store dele af Jylland har deverbativerne altså en form der er forskellig fra perfektum participium og kan altså ikke, alene af morfologiske grunde, beskrives som participialadjektiver. Også i bornholmsk, svensk og i tysk har *-ig* henholdsvis *-ich* ikke alene substantivafledende, men også verbaafledende funktion. Når man så i øvrigt tænker på den tætte historiske og semantiske forbindelse der er mellem *-et* og *-ig*, synes jeg det ville være uhensigtsmæssigt at beskrive ord som *fjantet* og *pralet* i rigsmålet og i ømålene på en anden måde end et østjysk [*tujə*].

Som argument kan man endelig pege på at *-et* og *-ig* indgår i paradigme med suffikserne *-vorn* og *-agtig*: *-vorn* og *-agtig* som verbaafledende suffikser opfører sig på alle måder som *-et*. Det er den samme slags grundord der indgår, og de betyder det samme, jf. eksempler som:

- (7) *det ene svin er altid så slugvorn*
han er så dratvorn med alting
han er så fniseagtig

Mange af de eksempler jeg har bragt, virker sikkert lidt påfaldende. Og det kan der være to grunde til; dels er nogle af verberne ukendte i rigsdansk, dels er orddannelsesmønstret mere produktivt i dialekterne – eller rettere sagt i nogle dialekter. *-et*-afledninger er især almindelige i tre dialektområder, nemlig Lolland-Falster, Sønderjylland og et midtøstjysk område (mht. midtøstjysk se også Møller 1935). I de nørrejyske dialekter dominerer suffikset *-vorn*, sådan at jo længere mod nord, jo mere produktivt er suffikset *-vorn*. *-vorn* er desuden almindeligt på Fyn og Ærø (den vestligste del af ømålsområdet) (jf. Gudiksen 1993). *-agtig* med verbalafledende funktion har derimod en østlig udbredelse. Det kendes næsten kun fra sjællandsk.

Hvordan det indbyrdes forhold mellem suffikserne er historisk set, er det svært at sige noget sikkert om, fordi det først er fra slutningen af 1800-tallet at vi begynder at få solide kilder til talesprogets ordforråd. Men på baggrund af *-et*-afledningernes sydlige udbredelsesmønster, kunne man tænke sig at *-et* på et tidspunkt er blevet mere produktivt under indflydelse af tysk, og at *-et* i sønderjysk og i lolland-falstersk gradvis har fortrængt *-vorn*. Hvorfor *-et* i midtøstjysk område ser ud at have fortrængt *-vorn*, er derimod gådefuldt.

Litteratur

Jysk Ordbog. www.jyskordbog.dk

Benson, Sven (1951): *Studier öfver Adjektivsuffixet -ot i svenskan*. Lund: C.W.K. Gleerup.

Diderichsen, Paul (1962): *Elementær Dansk Grammatik*. 3. udg. København: Gyldendal.

Gudiksen, Asgerd (1993): Suffikset *-vorn* i de danske dialekter. *Danske Folkemål* 35, s. 3-247.

Gudiksen, Asgerd (2000): Om forholdet mellem *-et* og *-ig* i de danske dialekter.

Folkmålsstudier. Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi 39, s. 127-140.

Hansen, Aage (1967): *Moderne dansk II*. København: Grafisk Forlag

Møller, Kristen (1935): Jyske Adjektiver på *-eret*. *Sprog og Kultur* 3, s. 1-32.

Ordbog over det danske Sprog (1919-1956). København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal.

Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer (1992-). København: Institut for Dansk Dialektforskning og C.A.

Reitzels Forlag.

KAPITEL 3:

Ordforråd og fraseologi

Hvor meget tysk er der i dansk?¹

Af Lars Brink

Som bekendt er dansk genneminficeret af tysk. Når jeg ikke siger *præget*, er det ikke, fordi jeg har noget imod tyskere eller det tyske sprog eller låneord i almindelighed, men fordi jeg hader snobberi. Vi har snobbet for tysk lige så kritikløst som nu for engelsk, og da vi har gjort det i tusind år, er det ikke sært, at det tyske i dansk fylder uhyrligt meget mere end det engelske, der kun har været på mode i godt hundrede. At det ér snobberi, ses af, at vi overhovedet kun låner fra prestige-sprog: hanseaternes nedertysk, Solkongens fransk, supermagtens engelsk og i en kort periode det socialdemokratiske mønsterlands svensk.² Der lånes i dag helt minimalt fra svensk og fransk, skønt der er tusinder af berøringsflader, så at alle franskens og svenskens sproglige lækkerier med lethed kunne flyde ind i dansk.

At dansk har forlenet mange tyske lån med en fin stil- og betydningsnuance, skal ikke holdes låntagerne til gode. *Gemyse*, *gehør*, *betænke* vil vi nødigt undvære, men de blev i sin tid bare skovlet ind som snobbe-synonymer. *Gehør* betød som i ældre tysk både 'hørelse', 'bønhørelse', 'lydighed' og 'gehør', og så er der ikke megen pointe i at låne det. Kulturens gesandt? Nej, snobberiets gespenst!

Men *hvor* meget tysk er der? Det er aldrig undersøgt videnskabeligt, men her skal forsøget gøres.

Da man ikke kan tælle noget uden en præcis terminologi, er jeg nødt til at trætte læseren hermed:

Ord deles i *interne* og *eksterne*. De interne deles i *arveord* og *interne nydannelser*. Arveord er ord traderet fra urindoeuropæisk. Hvis man sætter grænsen senere, fx ved Kr. f., 800 eller 1000, bliver den vilkårlig og, værre, så kan låneord være ældre end arveord, hvad begrebet forbyder. Hvis arveord defineres som ord, der er traderet i sproget så langt tilbage, som vi har kendskab til, indrettes definitionen efter forskerens (foranderlige) viden; dét er altid utilstedeligt. De interne nydannelser er i de fleste sprog langt den største gruppe.

De eksterne ord deles i 1) *direkte lån* (D) (nemlig *fremmedord* og *naturaliserede lån*), 2) *oversættelseslån* (O), 3) *betydningslån* (B) og 4) *parallel-lån* (P).

Et oversættelseslån er et nyt ord i det pågældende sprog dannet ved oversættelse af et fremmed ords pålydende betydning. Det er ingen oversættelse af

1. En diskussion af mange af test-ordene kan rekvireres hos forfatteren: labri@webspeed.dk.

2. Naturligvis kommer der også saglige lån fra de sprog, vi snobber for. Ifølge Brink (2001) er ca. halvdelen af vore lån fra engelsk knyttet til nye fænomener.

det fremmede ord: Da *tirsdag* i sin tid blev oversættelseslånt fra vestgermansk, kunne ingen djævel ud fra ordet vide, hvad det betød; en *oversættelse* ville have været 2.-*ugedag* e.l. Det er heller ingen oversættelse af det fremmedes morfe-mer ét for ét, som populært hævdet: Oversættelseslånet af *butterfly effect* er jo *sommerfugle-effekt*, ikke *smørflue-effekt*.

Til de direkte lån kan med fordel regnes de mange *hybrid-lån*, fx *barbie-dukke*, hvor et fremmed morfem lånes, men simultant knyttes til et i forvejen eksisterende ord. Direkte lån tilføjer normalt modtagersprogets fleksi-ver og undertiden også dets affikser, fx *komisk* < *komisch*, uden at kaldes hybride.

Parallellån er ret oversete: Et nyt – med et fremmed ensbetydende – ord, der hverken er direkte lånt eller oversættelseslånt, men dannet parallelt med det fremmede forbillede. Parallelismen kan være mangelunde. *Respons* ligner til forveksling et latinsk lån, evt. en hjemlig afkortning af *responsum*. Men det skyldes engelsk. Det er ikke et direkte lån, eftersom ingen dansker, selv ikke fra det mørkeste Jylland, udtaler eng. *response* sådan. Det har naturligvis heller ikke, ene af alle engelske fremmedord fra 1950'erne, fået bombastisk naturalisering. Nej, gerningsmændene har sagt som så: »Vi vil ligesom engelsk *også* have et ord for 'psykologisk reaktion på stimulus', der er taget fra latin.« Derfor får det dansk latin-udtale.

Dansk har selvfølgelig ikke skabt det nylatinske *saxifraga* 'stenbræk', ej heller har vi fået det uafhængigt af andre sprog. Danske botanikere har taget det fra et af disse, men med bevidsthed om dets latinske morfe-mer og Valby-latinsk udtale. Tilsvarende hele den faglatinske nomenklatur. *Demo* og *info* skyldes engelsk, men de er ikke lånt. Det høres let på udtalen. De er paralleldannet som danske afledninger (forkortelser) af i forvejen eksisterende danske ord, *demonstration*, *information*, efter devisen: Vi vil *også* have den slags fikse kortforms-afledninger af de to lange ord. *Lutheranisme* skyldes *Lutheranismus*, men mekanikken er ikke oversættelseslånets (skønt det ligner). Det er dannet som en *afledning til et i forvejen eksisterende dansk ord*: *luther-an-sk*, nøje svarende til, at det tyske ord er en afledning til *luther-an-isch* med bortfald af *-isch* + *-ismus*. Parallelismen forudsætter, at de tyske størrelser *Luther* og *lutheranisch* erkendes som nøje modsvarende dansk *Luther* og *lutheransk*.

Det bedste parallellån af alle er *bvadr!* < engelsk *bleagh*; som enhver kan se, er det hverken direkte eller oversættelseslånt (enkeltmorfemer har ingen pålydende betydning), endsige da betydningslånt (hvad der aldrig giver nyt ord); men parallellen er slående – og kreativ.

Ved *TYSK* skal her forstås alle former for dette sprog, både nedertysk og højtysk, fra tidernes morgen. Jeg medregner nederlandsk – ikke så meget, fordi det tit er umuligt at skelne fra nedertysk, men fordi de 3 nævnte varianter faktisk lever op til det lingvistiske forståelseskriterium for et sprog, eller i hvert fald har gjort det indtil for ret nylig.

En telefonsamtale

Vi begynder med at måle tysk-procenten i dén yderst jævne og almindelige telefonsamtale mellem to århusianske damer, som jeg fremlagde på DAN-FRAS-symposiet i 2007. I de første 200 løbende ord er der flg. lån fra tysk:

Velkommen interj. O, *lige* adv. B, *onsdag* O, *hvordan* O, *sådan* D (hybrid), *underlig* P, *altså* O, *må* B, *virkelig* P, *rygsæk* O, *lyst* sb. P, *skønt* adj. D, *rigtig* D, *fortæller* vb. P, *snakke* D, *ærgelig* P, *Australien* D, *aftalte* præt. O.

Resten (arveord, interne nydannelser, lån fra andre sprog) er flg.:

Det, er, Margrete, Heej!, Anni, Hvor gradsadv., *hjem, Jo, taaak!, Guddd, vildt* adj., *hvar? Jaaah!, I* pron., *kommet, ikke, o'kay!, Så* adv., *eh..., vi, 'Huh, har, godt, ka'non!* adj., *Nååh, 'Fedt!!, men, lidt, igen, mærkelig, afsted, hvor* rel. adv., *man, bare* adv., *fem, måneder, Huuuha!, levet, i, sin, ih, og, gjort, hvad, til, oplevet, meget, aften, om* præp., *nej, jeg, skulle, ringe* vb., *med, hende, fordi, mødt, fire, andre, danske, piger, da* konj., *skilles, dem, 'da* adv., *at* konj., *den* art., *femte, hér, Århus, for* præp., *fanden, så* konj., *allesammen*.

Tysk-procent i alt (idet mange ord optræder flere gange): 11,0 %, nemlig 2,5 % D + 2,5 % O + 2,5 % P + 3 % B. (Procenten er den samme i 1. og 2. halvdel). Procenten er lav, fordi samtalen i sin enkelhed rider på sprogets hyppigste gloser. Det er jo velkendt, at de højfrekvente ord som gruppe er mere interne end alle andre.

Hjlemslev

Den mest aristokratiske og avanceret akademiske tekst, der er skrevet på dansk, er sikkert Hjlemslevs Prolegomena. Jeg vælger de første 200 løbende ord. De tyske lån er:

Sproget D, *uudtømmelig* P?, *værdier* D, *mennesket* D, *redskab* P, *tanke* D, *stemning* B, *stræben* P, *handling* P, *forudsætning* P, *uundværlige* P, *tilhold* P?, *ensomme* P, *sindet* sb. P, *konflikten* D, *udløses* B?, *digterens* P, *tænkerens* P, *grublerens* P?, *bevidstheds* P, *parat* P, *øjeblikke* O, *erindrende* vb. D, *slægtens* D, *manende* vb. D, *samvittighed* P, *personlighed* P, *Nationens* P, *menneskehedens* P, *indvendig* P, *blot* adj. D, *direkte* P.

De resterende, dvs. ord optaget uden tysk forbillede, er:

Sprogstudium, og, sprogteori, mennesketalen, er, en, rigdom, af, mangfoldige?, uadskillelig, knyttet, til, følger vb., *ham, i, al, færd, det, hvormed, former* vb.?, *følelse, vilje, påvirker, menneskesamfundets, sidste, dybeste, men, ogsaa, menneskeindividets, redningsplanke, stunder, hvor, brydes, med, tilværelsen, monolog,*

før, vor, første, opvågnen, har, lydt, omkring, os, at svøbe, sig, om, spæde, spire, uløseligt, gennem, livet, fra, dagliglivets, jævne, færden, ind, sublimeste ?, intimeste, hvorfra, netop, fastholden, låner, varme, styrke, ikke, ydre, følgesvend, traad, tvundet, menneskesindet, individets, nedfældede pp., mindeskat, vaa-gent, talen, kendemærke, paa, godt, ondt, hjemegnens, adelsmærke, 'saa grads-adv., voxet, selv, at, man, imellem, kan, fristes, at spørge, om konj., spejl billede, dette, eller.

? betyder, at ordet er behæftet med en vis tvivl. Blandt de tyske lån i alt $4 = 2\%$ af de løbende ord. Men der er naturligvis også tvivl mht. nogle af dem, jeg vurderer som ikke-tyske, nemlig $3 = 1,5\%$. Resultatet er: **23,5 %** tysk-eksterne løbende ord hos Hjelmslev: $10\% D + 1,5\% O + 12,0\% P + 1\% B$. (27% i 1. halvdel, 20% i 2.). Procenten er høj, men der er endnu mere tysk i dansk.

Blinkenberg

»Tysk i dansk« betyder naturligvis tysk i det danske *sprog*. Når jeg ovenfor testede tysk i dansk *tekst*, er det fordi, dette – mht. ordforråd – er en mere præcis størrelse. Andelen af lån fra tysk i gårsdagens samlede danske tekstmasser, som de hørtes og læstes af de 5 mio. dansktalende, er en eksakt størrelse, som ret let lader sig udfinde ved tilfældige stikprøver. Den ligger, som vi har set, mellem de to ovennævnte ekstremer. – Det samlede danske ordforråd er alle danske ord etableret for mindst 1 dansktalende. Men denne størrelse er mere amorf, end man forestiller sig. Hvert sekund er der en dansker, der konstruerer et hidtil uetableret ord, fx *halv tretten-tiden*, typisk glemmes det igen efter få minutter. Dermed er altså dansk ordforråd vokset i dette sekund og atter skrumpet, for så vidt som alle har glemt det. Endnu værre: Et lille land har nødvendigvis færre proprier end et stort. Vi har i Bagsværd et *Højnæs*; hvis alle europæere talte dansk i deres lande, ville der sikkert også være et *Langnæs*, *Brednæs*, *Lavnæs*, *Skovnæs* osv. Og de ville alle være etablerede for en lille lokal skare. Tilsvarende har vi alle et personnummer, som i hvert fald er etableret for os selv. Tal er også ord. Hvoraf det fremgår, at russisk, alene pga. de talendes antal, er langt, langt ordrigere end dansk. Men dette svarer jo slet ikke til den alm. opfattelse af et sprogs ordforråd. – Løsningen må være at ty til vor ordrigeste ordbog, Blinkenbergs dansk-franske fra 1999. Den rummer 169.159 lemmaer, der alle er etablerede for nogen. Jeg udtager 100 tilfældige og markerer dem, jeg selv kendte, med x. (Læseren kan dermed duellere med mig på ord, men jeg gør opmærksom på, at et ordforråd kun omfatter stensikkert genkendte ord, og at betydnings-traditionen skal kendes lige så præcist som udtryks-traditionen):

afpuppe (sig) O?, *aleksandriner* x P?, *anrigning* O, *asyndetisk* x P?, *barselspatient*, *benediktinermunk*, *bevogtnings-tropper*, *blusel* x, *briketpresse*, *busk* x?, *champus* x D, *defilering*, *diskussionsleder*, *dræg* D, *dølle* sb. D, *elaldehyd* P?, *erindringsævne*, *fantasibloomst*, *filistrøsitet* P, *flise* vb., *forbereder*, *forholdsattest*,

forretningspraksis, fortætning x P?, *fremstillingsmåde* x, *fyord* x, *gadeudstilling, geotekniker* O, *gratjern, gurglen?*, *hamborgblåt* sb. O, *hensigtsløs* P?, *holdbarhed* x P, *huslejekontrakt* x, *højstbefalende, ikke-allieret?*, *indlevere* x O?, *interørøptagelse, Julirevolutionen* x?, *karpefisk, klientel* x D, *kolonibestyrer, korntiende, kryptogamer* pl.?, *kystfauna, landetat, letantændelig* x, *live (op)* x P?, *lutheranisme* P, *læsse* x, *malerlak?*, *medaljeguld, middagsblad, modtagedel, mærkeboje, navneagtig* x, *nordstjerneordenen, nødaksel, omhælde* x, *opkortningsstik* O, *ordinere* x P, *overtage* x O?, *patronatsherre, plump* sb. x D, *projekt* x, *pålæggevalse, regneenhed* x, *retslokale* x, *rullebræt* x, *salgsfremstød* x, *sassafras, sfærisk* x, *skabsfryser* x, *skovjordbær* x, *skyldbog?*, *slut-tekst* x, *snæver* x, *spillebog, stammebeslægtet* O, *stillebælte?*, *strømforhold* x, *suggestion* x D, *sygeplejeskole, såsæd* x, *teaterhistorie* x, *tilfredsstillende* x P, *to* vb. x, *tritonshorn?*, *tungerap, uadel* P, *udløbsdato* x, *ufortalt* x, *undvigende* adj. x, *valle* vb. x, *vej-anlæg* x, *vicevært* x, *virksomhedskonference, værkstedsbehandling, ærefrygt* x O, *årsagsbegreb* x.

Resultat: tyske lån i alt **27 %** (6 % D + 9 % O + 12 % P + 0 % B). Tyske lån, der ikke er helt sikre: 9. Usikre ikke-tyskheder: 9. Men der er endnu mere tysk i dansk.

Retskrivningsordbogen 2001

Ingen har et ordforråd som Blinkenbergs 169.159. Topscoreren blandt alle havde ca. 142.000 ord. *Retskrivningsordbogen 2001* har med sine ca. 64.000 ord et mere menneskeligt omfang. Jeg har på grundlag af en tilfældig stikprøve på 106 ord målt tysklåns-procenten til **29 %**, i alt 31 ord; de 7 dog ikke helt sikre; til gengæld er der 9 ord blandt ikke-tyskhederne, hvis ikke-tyskhed er lidt usikker. Af pladsmæssige grunde fremlægger jeg ikke denne delundersøgelse, men den bekræfter jo også blot tysklåns-niveauet.

Brink

Det nærmeste, vi kan komme tysk i *dansk*, når vi forkaster dén amorfe størrelse, der hedder danskens total-ordforråd, må være at tage for os ordforrådet hos de ordrigeste danskere – ikke hos en topscorer, dét er for atypisk, men hos folk på det højeste niveau. Mit eget ordforråd er på ca. 110.000 ord, og det svarer nøje til andre midaldrende akademikers. Jeg er desværre kun i stand til at teste de tyske lån i den del af mit ordforråd, der er fælles med Blinkenberg, idet resten er skønnet ud fra mange forskellige ordlister m.m. (og endnu ingen har skabt en ordbog over mit sprog!). Men det har næppe stor betydning. I Blinkenberg-stikprøvens 100 ord har jeg markeret de 45 for mig etablerede (x). Disse 45 har en tysklåns-procent på **31 %** (9 % D + 16 % O + 17 % P + 0 % B), i alt 14 konkrete ord, hvoraf de 6 er lidt usikre som tyskheder, mens der til gengæld er 2 ikke-tyskheder, hvorom der er tvivl. – Men der er meget mere tysk i dansk.

Die Gesamtleistung

Hidtil har vi set på danske lån fra tysk, dvs. ord optaget i dansk med et tysk ord som forbillede og dermed årsag. Men til »tysk i dansk« kan man ligeså godt regne ethvert ord, der blandt sine *bestanddele* har et tysk ord som forbillede. Det gode danske *kommunebibliotek* er dannet helt og fuldt på dansk grund, alligevel bugner det af græske og latinske bestanddele. Tilsvarende et ord som *kolonibestyrer*: kerner dansk i sin opståen i 1800-tallets slutning om grønlandske forhold, men elementet *bestyre* er en trofast gengivelse i ældre nydansk af < nt. *bestühren*, dannet af de i dansk eksisterende morfemer *be-* og *styre*, hvoraf det første er direkte lånt i 1300-t. < nt. *Kolonibestyrer* ville derfor ikke eksistere i dansk, hvis tysk ikke havde eksisteret.

Jeg har i de 100 Blinkenberg-ord understreget alle tyske bestanddele i ord, der ikke i sig selv er tyske lån. Resultatet i mit eget ordforråd er: 33 ord blandt de 45 fælles med Blinkenberg = **73 %**. Blinkenbergs egen tyske totalprocent: **78 %**. Dansk ér inficeret af tysk. Og hvis tysk-snobberiet ikke var blevet bremset i 1772, 1830, 1848, 1864 og standset i 1940, ville dansk i dag være en plat-tysk dialekt efter det almindelige forståelseskriterium (om end historisk stadig et nordisk sprog). Tyskhedsprocenten ville være tårnhøj uden for sprogets kerne og tysk sikkert også trængt ind i denne. I dag er der kun 2 lån fra tysk blandt de 100 almindeligste ord: *blive* og *hvis* konj. Efter dette er det klart, at der umuligt kan findes en autentisk dansk tekst uden tyskheder. Erik Hansen mente i sin tid at have fundet én – lidt primitiv, måske, men ren dansk:

Der var engang en mand./ Han boede i en spand./ Og spanden var af ler./ Nu kan jeg ikke mer.

Tanken er smuk, men den holder ikke: B-variantens *Og konen vasked' ble'r*, hvis ægthed ikke kan betvivles, har den fæle germanisme *vasked'*!

Direkte lån

Det fremgår af alle udregninger, at de direkte lån er få. Sådan må det være mellem to så nærbeslægtede sprog. Jævnfør, at svecismerne i dansk næsten alle er oversættelser. I mange tilfælde er lån direkte umulige. Det nedertyske *bestühren* kán ikke lånes direkte, man vil uvægerligt løbe ind i de i dansk eksisterende morfemer *be-* og *styre*. Ved *verdichten* kunne man teoretisk få et ***ferdikte*, men den markante pålydende betydning i tysk, som de danske ophavsmænd klart gennemskuede, ville gå tabt; det er langt mere naturligt at parallellåne til det også lydligt ret nærliggende *fortætte*.

Litteratur

- Brink, Lars (1979): Ordforrådets omfang og vækst, i Jansen & Lund (red.): *Børnenes sprog – sprogene omkring børn*, s. 107-175. København: Gjellerup.
- Brink, Lars (2001): Engelsk i dansk. Udvikling. Status. Normering. Fremlagt på ADLA's årsmøde, Københavns Universitet. 19.02. 2001. (Utrykt).
- Brink, Lars (2005): Hvor mange fraser er der i dansk? *Hermes* 35, s. 161-182.
- Brink, Lars & Jørn Lund (1975): *Dansk Rigsmål I-II*. København: Gyldendal. (Da.Rm)
- Brøndum-Nielsen, Johannes (1957): *Gammeldansk Grammatik II*. København: Schultz. (GG)
- Buurmann, Otto (1963-1975): *Hochdeutsch-plattdeutsches Wörterbuch. 1-12*. Neumünster: Wachholtz.
- Dahlerup, Verner et al. (1919-1956): *Ordbog over det danske sprog 1-28*. København: Gyldendal. (ODS)
- Duekilde, Anne. & Henrik Andersson (1992-2005): *Ordbog over det danske sprog. Supplement 1-5*. København: Gyldendal.
- Hellquist, Elof (1948): *Svensk etymologisk ordbok*. 3. udg. Lund: Gleerups förlag.
- H. Fritzner, Johan (1883-1972): *Ordbog over det gamle norske Sprog I-III* Oslo.
- Høst, Johan Nikolai (¹1837, ²1849): *Fremmedordbog for Hvermand*. København.
- Jarvad, Pia (1999): *Nye Ord*. København: Gyldendal.
- Katlev, Jan (2000): *Etymologisk Ordbog*. København: Politiken.
- Mensing, Otto (1927-1935): *Schleswig-holsteinisches Wörterbuch I-V*. Neumünster: Wachholtz.
- Møller, Christen (1927): *Træk af de romanske Sprogs Indflydelse paa Nygermansk*. København: Schønberg.
- Schiller, Karl & August Lübben (1875-1881): *Mittelniederdeutsches Wörterbuch I-VI*. Bremen: Kühtmann.
- Skautrup, Peter (1944-1970): *Det danske sprogs historie 1-5*. København: Gyldendal.
- Winge, Vibeke (2000): *Pebersvend og poltergeist*. København: Gyldendal.

Vaseline, Ingeniør og London – Om personnavne hos kalashafolket i Nordvestpakistan

*Af Ida Elisabeth Mørch, Dansk Sprognævn, &
Jan Heegård, Politikens Forlag*

Navne spøger man ikke med

Forestil Dem, at Deres barn hedder *Fru Thatcher*, *film* eller *vaseline*. Det er svært og vil næppe heller blive tilladt af myndighederne. Navngivning i Danmark er simpelthen for alvorlig en sag til at man kan gå til sådanne yderligheder.

Når man skal navngive sit barn, overvejes navnet grundigt. De vordende forældre anskaffer sig navnebøger, de søger i navnestatistikker, og der bladres i slægtsbøger. Der er mange hensyn at tage. Skal navnet lyde eller klinge godt? Skal det tage sig særligt ud i skrift og fx have stumme bogstaver, som *Dorthe*, *Hannah* og *Lisbeth*, eller gøre brug af ikkedanske bogstaver eller bogstav-lyd-kombinationer, fx *Christian*, *Tanya* og ikke mindst det landskendte *Christophper*? Skal det være et navn som også bæres eller blev båret i tidligere generationer i familien, især olde- og bedsteforældregenerationen, fx *Karen*, *Sigrid*, *Niels*, *Karl*, *Ingrid*, *Marius*? Skal vi vise at vi har bibelkendskab, fx *Rebekka*, *Lukas*, *Markus*, *Noah*? Eller skal vi prøve noget nyt og usædvanligt, fx *Malte*, *Malik*, *Celina*, *Linnea* eller *Alvin*? Ofte viser det sig at andre har fået samme usædvanlige ide.

Der lægges i det hele taget vægt på at finde det helt rigtige navn, for den nyfødte skal bære det resten af sit liv, og navnet bliver dermed en vigtig bestanddel af identiteten gennem opvæksten og voksenlivet. Og skulle det vise sig alligevel ikke at passe helt til identiteten, sørger numerologien for at man kan få et bedre forhold til sit navn og sig selv. Nej, navne er ikke sådan at spøge med i moderne dansk kultur.

Miss Thatchers far og Generalens mor: Navnets rolle hos kalashafolket

Helt så alvorligt er det tilsyneladende ikke blandt kalashafolket, et ikke muslimsk folkeslag i det nordvestlige Pakistan, hvis sprog og kultur denne artikels forfattere har beskæftiget sig med gennem 13 år. I dette sprogsamfund kan man kalde sit barn for bl.a. *Fru Thatcher*, *film*, *lys* og *vaseline*.

Som i andre sprogsamfund i verden får også nyfødte kalashaer navne, men noget af det der slår en, når man opholder sig hos kalashafolket, er at voksne sædvanligvis hverken tiltales eller omtales med deres navne. I tiltale bruges enten *báya* eller *bába*, som egentlig betyder 'bror' og 'søster', men som også bruges i tiltale af voksne mænd og kvinder. Eller man gør ikke brug af en tiltaleform, men sætter blot verbet i 2. person. Hvis man er i familie med den man taler til, bruges en egentlig slægtskabsbetegnelse, fx *nana* 'tante' (dvs. mors el. fars søster, eller fars svigerinde), eller *bahu* som kan referere til ens 'svigerdatter' (dvs. søns kone), 'svigerinde' (brors kone), 'svigerniece' (dvs. nevøs kone eller ens ægtefælles nevøs kone) eller 'svigerbarnebarn' (dvs. sønnesøns eller dattersøns kone); for nu blot at nævne nogle få eksempler fra et særdeles righoldigt inventar af slægtskabstermer. Det for en dansker imponerende inventar afspejler en meget udviklet bevidsthed om enkeltpersoners slægtskab, en bevidsthed der er afstedkommet af strikse regler for hvem man må gifte sig med. Man må således ikke gifte sig med en person som man er beslægtet med inden for syv generationer i sin fars linje eller inden for fire generationer i sin mors linje.

Slægtskabsbevidstheden er muligvis en vigtig grund til at man ikke bruger navne til at udpege eller omtale en bestemt person med, men man foretrækker at placere personen ind i et slægtskabsforhold, nemlig som far eller mor til personens ældste barn. Den hyppigste måde at omtale en voksen på er således ved at referere til vedkommende som far eller mor til personens førstefødte. Fx *Jeg så Tikas mor nede ved vandmøllen* eller *Nabegs far er på sæter*. Dette svarer vel lidt til den måde vi i Danmark omtaler forældrekollegaer på i børnehaven og de yngste skoleklasser: *Søren's mor kan ikke komme i dag*, og *Alberts far har lovet at tage kage med*. Det føles som forælder ofte lidt akavet ikke at kunne huske personens eget navn, men det er praktisk, for alle i forældregruppen ved hvem der tales om.

Et samfund uden efternavne

Kalashaernes samfund er i det hele taget ikke i nærheden af at være så gennemreguleret som det danske. Her er hverken et centralt personregister eller kirkebøger. Der er ydermere ikke en tradition blandt kalashaerne for at bruge efternavne eller slægtsnavne. Det spiller formentlig ind her at det med en befolkning på ca. 4000 er muligt at kende samfundets væsentlige slægtskabsmæssige forhold.

Man har normalt bare det ene navn. En mand eller dreng kan blot hedde *Nabég*, *Mirazám* eller *Jamaldín*, en kvinde eller pige *Daná* eller *Birgá*. To- eller treleddede navne ses også, især blandt piger, og i så fald er andetleddet for det meste *Gul* (fra tyrkisk 'rose' via persisk) eller *Bibí*. Enkelte kan have et treleddet navn, fx *Zar Mas Gul* (egl. 'guld måne rose'), i daglig tale blot *Shazias mor*.

Til gengæld kan man tage sig et efternavn hvis det er nødvendigt i forbindelse med at man skal have officielle dokumenter, eksamensbevis, pas eller lignende. En del mandlige kalashaer har derfor efternavne, og især *Khan* og

Mohammad er udbredte, men efternavnene er personunikke, de nedarves ikke til efterkommere, og en mands hustru tager heller ikke mandens efternavn.

Lånenavne, arvenavne og kreative navne

Når man får sit første barn, kan man altså tænke på at man selv vil blive kaldt »far/mor til NN«. Også ved de efterfølgende børn kan kreativiteten være stor. Så vidt vi kan se, får kalashaerne navnestof fra følgende kategorier: lån, arvestof, mærkedage, by- og stednavne, personers status og lydlige kendetegn.

Mest almindeligt er det tilsyneladende at bruge *lånenavne*, navne der også er udbredt i det omgivende muslimske samfund. Dette gælder både for pige- og drengenavne. Af de mere velkendte kan nævnes drengenavnene *Ghulám*, *Taj*, *Abdúl*, *Mahmád* (af *Mohammad*), *Karím*, *Rahmát* eller *Munír*. Af pigenavne fx *Shaziá*, *Shahín* og *Fatímá*. Siden der i slutningen af 1970'erne blev anlagt veje ind til de afsidesbeliggende kalashadale, er det blevet lettere at besøge samfundet for både turister og forskere, hvad der også har smittet af på navnestoffet. Vi har fx pigenavnene *Shawín* (efter Sharon, en engelsk turist), *Waikikó* (efter Akiko, en japansk fotograf) og *Jani Gúl* (efter en dansk sprogforsker). Af udenlandske, især engelske drengenavne kan nævnes *Pítér* (af Peter), *Lúk* (af Luke), *Máik* (af Mike).

Mange navne er tilsyneladende *oprindelige kalashanavne*, hvis betydning ikke umiddelbart lader sig tyde, fx drengenavnene *Wáuk*, *Katarsíng*, *Ustúr*. Enkelte har identificerbar betydning, fx *Walmóc* 'hyrde' eller pigenavne med diminutivsuffixer, fx *Nilíki* 'lille grøn' (af *nilá* 'grøn' og *-ki*) og *Táirak* 'lille stjerne' (af *tári* 'stjerne' og *-ak*). Mere besynderligt synes dog *Kríchna Móc* 'sort mand' at være, eftersom personens hudfarve ikke adskiller sig fra de øvrige kalashaers.

I den mere usædvanlige del af navnestoffet støder vi på kategorier som fx mærkedage, stednavne og status. Hvis man fx er født på en *særlig dag*, kan man få navn efter den. Således er en kvinde ved navn *Lákshan* født på en valg-dag ('election day'). En anden kvinde, *Arab Gúl*, er født en nat hvor nogle arabiske mænd overnattede i hendes fars gæstehus.

Navne på *byer og lokaliteter* kan også inspirere til personnavne, fx pigenavnene *Birgá* (en lokal landsby) og *Tsiám* (kalashafolkets mytologiske oprindelsesland). Men kalashafolket har også blik for andre folkeslags lokaliteter, fx drengenavnet *Kabúl* (hovedstaden i Afghanistan), og pigenavnet *Multán Bibí* (Multan er en stor pakistansk by i delstaten Punjab). Og så hedder ovennævnte *Lakshans* søster sømænd *Lándan* (efter London).

En kategori som *status* kommer oftest til udtryk gennem professionsbetegnelser. Fire af fem brødre hedder således *Mishtér* ('lærer', af *master*), *Jarnél* 'general', *Komandér* 'kommandør' og *Injinír* 'ingeniør' (den femte bror hedder *Nábras*, opkaldt efter en religiøs højtid). At være jeepchauffør i det bjergrige Nordvestpakistan er en meget vigtig og anset jobfunktion, og det må derfor være ærefuldt for den mand der hedder *Draivér* (af 'driver'). Men endnu mere ærefuldt må det dog være for den pige der hedder *Khonzá* 'dronning'.

Om det er lige så ærefuldt for en dreng at hedde *Mangál* 'mongol', skal vi lade stå usagt.

En anden statusreference er *kendte personer*. Som førstefødte har vi således en pige ved navn *Miss Thátcher* og en dreng ved navn *Quaid-e-Azám*, egentlig urdu for 'den store leder', en betegnelse givet til Pakistans første og meget ansete og respekterede generalguvernør Mohammad Ali Jinnah, 1947-1948. (Forestil Dem at kunne kalde sig 'Miss Thatchers far' eller 'Quaid-e-Azams far'!). Pakistans respekterede leder har desuden været forbillede for den kalashafar der har givet sin søn navnet *Mr Jínnah*. En anden højstatusperson er Alexander den Store, som i kalashaversionen bliver til drengenavnet *Sikandér*. I den anden ende af statusskalaen har vi *Saddam Husséin*, en dreng der under vores feltophold godt nok havde et andet navn, men fordi han altid var meget sur, gav familien ham dette mere kuriøse navn. Også *Mujaheddín* 'hellig (muslimsk) kriger' kan som personnavn i vores ører lyde mærkeligt, men hos kalashaerne går det altså an. Om drengenavnet *Muslimbé* er udtryk for status eller det modsatte blandt de ikkemuslimske kalashaer, skal vi lade være usagt (-*beg* er et almindeligt drengenavneled, lånt fra persisk).

Det skal lyde rigtigt

Visse morfologiske forhold ser ud til at spille ind på navnestoffet. Som nævnt er *-beg* et hyppigt efterled på drengenavne, og diminutivendelser ses kun i pigenavnestoffet.

Der er også lydligte kendetegn at spore. Fx kan den trykstærke endelse *-ím* genkendes i mange navne, både blandt kvinder, *Bigím*, og blandt mænd *Lazím* og *Talím*. Det er antageligt forkærligheden for denne lydforbindelse der har medvirket til at piger kan hedde 'vaseline', *Waslím*, og 'film', *Filím*. Og den trykstærke endelse *-í* giver uden tvivl associationer til noget piget (*Bibí*, *Bislí*, *Jamshahí*, *Tarumí* m.fl.) – alle pigenavne.

Ligheder og forskelle

Man kan se at der er ligheder og forskelle på den danske og kalashafolkets navneskik. Vi har også mange navne vi betragter som rigtigt danske, og vi har ligeledes mange lånte navne, både ældre og nyere der afspejler århundreders kulturel kontakt med omgivende samfund. Også i danske navne kan der observeres lydsymbolik, jf. den aktuelle danske pigenavnemode med [a] som slutlyd: *Amanda*, *Maja*, *Ida*, *Anna*, *Frida*, osv. osv. Og vi er heller ikke kede af at lade ansete personer og skikkelser være navnemæssige forbilleder (*Frederik*, *Thor*, *Isabella*, *Linus* (efter Linus Torvalds der udviklede styresystemet Linux) osv. osv.). Men vi bruger dog normalt ikke almindelige ord som fx 'film', 'valgdag' og 'vaseline' som grundlag for navne, og der er ligeledes næppe mange der har lyst til at kalde deres sønner for fx Thorvald Stauning eller Anders Fogh eller deres datter for Gro Harlem (men dog Thorvald, Anders og Gro), selv om man måtte højagte disse statsledere.

Afspejler de tendenser i navngivningen hos kalashaerne en afslappet, ja måske ligefrem en mere humoristisk tilgang til navngivning end vi er vant til herhjemme? Eller er det fraværet af formelle restriktioner som fx at man skal have et fornavn og et efternavn der får det til at se sådan ud? Ved første øjekast ser dele af kalashafolkets navngivningskultur unægteligt humoristisk og afslappet ud. Men vores observationer er baseret på resultatet af navngivningen, dvs. hvad personerne rent faktisk hedder. Hvad vi ikke har dokumenteret, er hvilken proces der ligger forud for selve navnet, og hvilke holdninger kalashaerne selv har til deres navneforråd. Diskuterer forældrene det kommende barns navn? Hvem tager beslutningen og hvornår? De foreløbige observationer af almindelig og måske knap så almindelig navngivning hos kalashafolket lægger op til at dette med fordel kan undersøges ved kommende studier i Nordvestpakistan.

Litteratur

- Heegård, Jan og Ida E. Mørch (1995-2008): *Feltnoter*. (Upubliceret.)
Katlev, Jan (2002): *Hvorfor hedder vi sådan?* København: Politikens Forlag.
Khan, Sikander Ghulam (2008): *Detailed List of the Educated Kalasha People*. (Upubliceret.)
Morgenstierne, Georg (1973): *The Kalasha Language. Indo-Iranian Frontier Languages*, vol. IV. Oslo: Universitetsforlaget.

Frasemer – kategorier og formål

Af Helle Dam-Jensen, Aarhus School of Business

Et evigt tilbagevendende spørgsmål i lingvistikken er hvordan man kan gøre rede for betydningssammenhænge i tekster og hvilke typer af betydningssammenhænge man kan drage frem og sige noget systematisk om. Dette spørgsmål kan selvsagt give anledning til en mangfoldighed af perspektiver. Her vil jeg kun skitsere et lille udsnit af mulige kategorier af betydningssammenhænge og hvordan disse kan kategoriseres.

Semantikkens overordnede ærinde er at gøre rede for betydningssiden af sproget. I en klassisk redegørelse forlader man sig på kompositionalitetsprincippet, hvor den samlede betydning af et komplekst udtryk kan forklares som summen af delenes betydning samt de regler de er sammensat efter.

- (1) harsk smør
- (2) stifte familie

Betydningen af udtrykkene i (1) og (2) kan forklares som et resultat af betydningen af delene. Noget kompositionalitetsprincippet dog ikke kan forklare, er den kohæsion der er mellem udtrykkenes dele. For både (1) og (2) gælder at betydningen af det ene element er afhængig af betydningen af det andet. Man kan sige at HARSK typisk kombineres med SMØR fordi det angiver en tilstand som smør kan befinde sig i. Forholdet mellem STIFTE og FAMILIE er sådan at eksistensen af en familie forudsætter at der har fundet en stiftelse sted. Man kan derfor sige at udtrykkene i (1) og (2) udgør betydningshelheder.

De næste eksempler minder om (1) og (2) ved at have kohæsion mellem elementerne i udtrykkene, men de adskiller sig ved ikke at lade sig beskrive kompositionelt fordi de har en idiomatisk betydning, en billedlig betydning.

- (3) han falder ved siden af
- (4) være syltet ind i regler
- (5) putte folk i kasser
- (6) skære motiverne ud i pap
- (7) en holdning får vind i sejlene
- (8) ikke græde over spildt mælk
- (9) blæse og have mel i munden

Semantikens opgave er ikke kun at gøre rede for betydningsudtryk med kompositional betydning som i (1) og (2). Den skal også kunne håndtere hele den komplekse betydningsside af sproget som idiomatiske udtryk udgør. Derudover skal den kunne gøre rede for komplekse udtryk i sproget der er faste helheder, dvs. udtryk med kohæsion. Sådanne udtryk er karakteriseret ved at de reproduceres af taleren, og jeg vil her bruge termen frasem om disse udtryk med henvisning til Farø (2003).

Der opstilles i litteraturen forskellige kategorier for fraser, f.eks. idiom, kollokation og ordsprog. Der er dog ikke enighed om hvordan de enkelte typer defineres. Det er f.eks. ikke klart om komposita ((10)-(11)) kan klassificeres som fraser (Jakobsen 2005: 136-138). På den ene side kan de udvise de samme mønstre som fraser, men på den anden side kan det være vanskeligt at afgrænse gruppen af komposita der kan karakteriseres som fraser; det vil ofte ske på baggrund af idiomatik. Dernæst er det heller ikke altid klart om sammensatte verber skal medtages da de jo udgøres af et leksem forbundet med præpositionssyntagme ((12)-(13)) og ikke udelukkende af leksemer. Disse faktorer vil jeg ikke diskutere i denne sammenhæng idet jeg nøjes med at skitsere nogle få definitioner af idiom og kollokationer.

- (10) FLSmidth varsler *massefyringer* (Jyllandsposten, 19. januar 2008).
- (11) Live udstråler de seks københavnere *spilleglæde*, men fem af dem med en rigeligt pæn attitude. (Jyllandsposten, 19. januar 2008).
- (12) (...) området er *syltet ind* i en masse regler og aftaler med offentlige myndigheder (Korpus 2000)
- (13) Man bliver simpelthen *blæst tilbage* i biografsædet, når hun først *lukker op* for temperamentet (Weekendavisen, nr. 47, 21-11-2008, Kultur, side 5).

Idiom

I mange definitioner af idiom er kompositionalitet omdrejningspunkt. Hos Cruse (1986:37) finder man den noget overordnede definition af idiom som sproglige størrelser der består af flere leksikalske konstituenten der tilsammen udgør en semantisk enhed. At de udgør en semantisk enhed, betyder at elementerne i idiomet tilsammen danner en betydningshelhed der ikke kan forklares kompositionelt. Braaschs (2005:102) definition er næsten ensklingende idet hun karakteriserer idiom som udtryk med metaforisk betydning og med ringe mulighed for variabilitet. (14) er således et eksempel på et idiom i Cruses og Braaschs forstand.

- (14) Prisen på de fineste Bordeaux-vine er *gået bananas* de seneste år. (Korpus 2000)

Betydningen i udtrykket *gå bananas* kan ikke beskrives med udgangspunkt i udtrykkets enkelte elementer – som helhed har det en idiomatisk betydning, nemlig at noget er genstand for et voldsomt udsving.

Hos Farø finder man en lidt anden definition af idiomer idet de i hans beskrivelse har to indholdslag: et konkret og et idiomatisk lag.¹

- (15) Filmen *stikker* ikke så *dybt*, men den har dramatisk tyngde og visuel nerve. (Weekendavisen nr. 48, 28-11-2008, Kultur, side 4)
- (16) Sagt af en kunstner, der gennem livet nok *har fået øretæver* for sine meninger om kvinder men også har taget for sig og fået positiv opmærksomhed fra samme køn. (Weekendavisen nr. 48, 28-11-2008, Kultur, side 3)

Ikke at stikke dybt i (15) kan have den konkrete betydning at et skib ikke ligger dybt i vandet, men det kan også have den idiomatiske betydning, og den eneste mulige betydning her, at noget er overfladisk. I (16) har udtrykket *få øretæver* to meningsfulde afkodningsmuligheder, nemlig 'få fysiske slag' og 'få kritik'. Som sætningen står her, løsrevet, er begge læsninger mulige, men i sin tekstuelle kontekst er det den idiomatiske der er mest sandsynlig.

Jakobsen (2005) argumenterer for at fraser »med dobbelt indholdslag« almindeligvis har som funktion at generalisere over sagsforhold i en tekstverden der ikke ekspliciteres. Dette ser også ud til at være tilfældet i (15) og (16), hvor teksten opregner nogle karakteristika, men (til en vis grad) udelader de specifikke situationer der fører til generaliseringen.

At regne med en sproglig kategori *fraser med dobbelt indholdslag* har altså den fordel at man systematisk kan gøre rede for særlige funktioner i tekster.

Kollokation

Både Farø (2003) og Braasch² (2005) definerer kollokationer som flerordsudtryk med kompositionalitet mellem elementerne.

- (17) Folk må *give plads til* talenter, siger Thomas Blackman, der mener, hans generation ligger inde med et kreativt femte gear (Jyllandsposten, Erhvervsmagasinet, side 2).

I (17) kan betydningen af udtrykket *give plads til* beskrives kompositionelt. Nogle søger at holde udtryk som dette ude fra andre flerordsudtryk med kompositionalitet ved at sige at de »gentages som helheder« (Farø 2003: 20). Iføl-

1. Farø (2007:8) definerer idiomer som fraseologismer (termen der anvendes for fraser i den citerede artikel) der »hos betragteren kan fremkalde et mentalt billede, som faktisk også kan gengives visuelt«. Denne definition svarer, så vidt jeg kan se, til den her gengivne.

2. Det skal nævnes at Braasch skelner mellem fuld og delvis kompositionalitet.

ge Farø adskiller disse udtryk sig fra andre flerordsudtryk, som f.eks. »mandens hat« eller »pillen ligger på tungen«. Spørgsmålet er hvordan man sætter grænsen for hvilke medlemmer en sådan kategori kan have. Hvad med f.eks. *spise kød*, *læse bøger* eller *give nogen et navn*? De kan også siges at hænge sammen betydningsmæssigt. Farø foreslår som kriterium at kollokationer i deres helhed kan erstattes af et andet udtryk med mere eller mindre samme betydning – i (17) f.eks. *vige for nogen*. Spørgsmålet er om det ved hjælp af dette kriterium faktisk er muligt at etablere en fast gruppe af kollokationer. I øvrigt er der vel en semantisk sammenhæng i udtryk som f.eks. *spise kød* der gør det meningsfuldt at bruge netop ord der angiver noget spiseligt frem for ikke-spiselige ting i forbindelse med verbet SPISE.

Et andet udbredt kriterium i definitioner af kollokationer er frekvens. Efter at Firth introducerede kollokationsbegrebet i 1957, har mange (se f.eks. Stubbs (2002) og Sinclair (1991), Hoey (1991) og Partington (1998), nævnt i Xiao & McEnery (2006)) i tråd med dette argumenteret for at kollokationer er defineret som samlinger af ord der hyppigt forekommer sammen. Bortset fra det helt grundlæggende problem ved at definere grænsen for hvornår ord kan siges at forekomme hyppigt sammen, er der også andre problemer forbundet med frekvenskriteriet. Den spanske lingvist Ignacio Bosque har i en artikel fra 2001 som hovedanke mod mange definitioner af kollokationer at de netop anvender frekvens som kriterium. Ifølge Bosque vil frekvenskriteriet kunne medføre at alle mulige flerordsforbindelser vil skulle betegnes som kollokationer, f.eks. udtryk som »meget mælk« eller »rød rose« (samme argument er anført i Braasch (109)) 2005. I stedet foreslår Bosque leksikalsk selektion som kriterium. Nogle leksemer selekterer andre leksemer med bestemte semantiske egenskaber; leksemer der tilhører bestemte semantiske klasser. Det ene leksem afgrænser derved den eller de semantiske klasse(r) som det andet leksem kan tilhøre. Et eksempel herpå kan være BITTER.

(18) Luften er diset og efterlader en *bitter* smag på læberne (Korpus 2000).

(19) En vis *bitter* tone har taget over (Korpus 2000)

De substantiver som BITTER kan kombineres med, kan opdeles i semantiske klasser der f.eks. angiver noget spiseligt (f.eks. BOLSJE, KAFFE og CHOKOLADE), en mental tilstand (f.eks. ERFARING, MINDE eller TANKE) og uenighed (f.eks. DISKUSSION, OPGØR og SLAGSMÅL).

Om ord forekommer hyppigt sammen, viser ikke i sig selv noget om sproget. Hyppighed må snarere kunne betegnes som en konsekvens end et kriterium. Som metode kan frekvensundersøgelser anvendes til at finde systematiske mønstre i sproget, men de giver ikke i sig indsig i sproglig systematik.

Hvad er formålet med etablering af kategorier af fraser?

Som skitseret ovenfor, er der forskel på hvilke kategorier man vælger at etablere og hvilke betegnelser de får. Man kan så spørge hvad fordelene ved den ene eller den anden kategori kan være. Hertil vil jeg argumentere, som jeg også gør andetsteds (Dam-Jensen: under udarbejdelse), at det kommer an på hvilket formål kategorierne skal tjene, dvs. hvad de skal vise.

Hvis man registrerer at sproget fordeler sig i forskellige mønstre af fraser, kan man vælge at give en rent teoretisk, deskriptiv beskrivelse af disse. Til dette formål er det i princippet uden betydning om f.eks. *idiom* defineres som en kategori hvis medlemmer har en idiomatisk betydning eller som udtryk der har dobbelt indholdslag. Der stilles blot det sædvanlige krav om at kategorierne skal gøre det muligt at formulere tilstrækkelige og nødvendige betingelser for medlemmerne (i det omfang det nu er muligt) og derved tillade forudsigelser.

Hvis man registrerer at nogle af disse kategorier, f.eks. udtryk med dobbelt indholdslag, tjener bestemte formål i tekster, er der et funktionelt argument for at holde disse i en gruppe for sig, for så har kategorien et bestemt formål.

Et andet formål kan være at forklare hvordan man konceptualiserer verden på forskellige sprog ud fra den måde som fraser er bygget op på. Endelig kan en kategorisering have et didaktisk formål. Man kan lave en kontrastiv beskrivelse af fraser med fremmedsprogsindlæring for øje. I tråd hermed kan man nævne leksikografien, der jo netop ekspliciterer ækvivalenter mellem sprog, herunder fraser. Som nævnt ovenfor, argumenterer Bosque (2001) for at kollokationer er defineret ved leksikalsk selektion. Han argumenterer for det første rent teoretisk for at kollokationskategorien gør det muligt at vise systematik i den måde vi bruger sproget på. Dernæst har han det mere »praktiske« ærinde at udarbejde en ordbog over kollokationer, *REDES* (2004).

Det er altså formålet med redegørelsen for fraser der afgør hvordan mønstrene kortlægges.

Litteratur

- Bosque, Ignacio (2001): Sobre el concepto de 'colocación' y sus límites. *Lingüística española actual. Publicación del Centro Iberoamericano de Cooperación* 123, 1, s. 9-40.
- Bosque, Ignacio (red.) (2004): *REDES, Diccionario combinatorio del español contemporáneo*. Madrid: Ediciones SM.
- Braasch, Anna (2005): Kollokationer som fraseologisk kategori set fra forskellige synsvinkler. *Hermes* 35, s. 97-117.
- Cruse, D. Alan (1986): *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dam-Jensen, Helle (under udarbejdelse): Leksikalsk semantik og selektionsrestriktioner – kollokationskategorien. *Ny forskning i grammatik* 16.

- Farø, Ken (2003): Det ligger lige på tungen: Den danske fraseologi. *Mål og mæle* 26, s. 19-27.
- Farø, Ken (2007): Ikke kun idiomer. Om oversættelse af fraseologi. *MDTnyt* 1/07, s. 4-10 [<http://www.dtfb.dk/theme/upload/Uploads/2830B062D6AC4AB1B66C0EF8FCC8649.pdf>].
- Firth, Alan (1957): *Papers in Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Jakobsen, Lisbeth Falster (2005): Frasemer som konstituenten i løbende tekst. *Hermes* 35, s. 135-151.
- Stubbs, Michael (2002): *Words and Phrases, Corpus Studies of Lexical Semantics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Xiao, Richard & Tony McEnery (2006): Collocation, Semantic Prosody, and Near Synonymy: A Cross-Linguistic Perspective. *Applied Linguistics* 27, 1, s. 103-129.

Forholdet mellem grammatik og fraseologi

Af Erla Hallsteinsdóttir, Syddansk Universitet

Udgangspunktet for denne artikel er spørgsmålene »hvad er fraseologi?«, »hvad er grammatik« og »hvilket forhold har fraseologien til grammatikken (og omvendt) i sprogbeskrivelsen?«. Der inddrages hovedsageligt tysksprogede kilder.

En beskrivelse af forholdet mellem fraseologi og grammatik forudsætter som første skridt en omfattende definition af begge begreber. Den oprindelige betydning af begrebet »grammatik« var meget bred og den omfattede ikke kun sprogundervisning men også digtekunst, talekunst, historie og delvist også filosofi, mens begrebet »Grammatistik« omfattede kunsten at tale, læse og skrive (jf. Brockhaus 1809:405f). Ældre definitioner af begrebet grammatik er som regel baserede på delbetydningen 'sprogkunst' eller 'en bog om kunsten at skrive og tale rigtigt', jf. denne definition:

Die Grammatik, plur. die -en, aus dem Griech. und Lat. *Grammatica*, die Kunst, eine Sprache richtig zu reden und zu schreiben, ohne Plural; die Sprachkunst. Ingleichen ein Buch, welches diese Kunst lehret. Daher grammatisch, *adj. et adv.* zur Sprachkunst gehörig, in derselben gegründet, wofür man lange das seltsam verlängerte grammaticalisch gebraucht hat; ingleichen ein Grammatikus, oder ein Grammatiker, der diese Kunst verstehet, seine vornehmste Beschäftigung daraus macht, wofür einige Sprachkünstler, andere aber Sprachgelehrter einführen wollen, ungeachtet dieses letztere auch eine Person bezeichnet, welche mehrere Sprachen verstehet. Im Niedersächsischen ist Grammatjen Volk zänkischer Pöbel, ohne Zweifel von der zänkischen Eigenschaft der meisten Grammatiker. (Adelung 1796:773)

I nyere definitioner anses »grammatik« for at have den noget snævrere betydning 'delområde af sprogvidenskaben, der beskæftiger sig med sproglige former og deres funktioner inden for sætningen', jf. fx følgende definition:

Gram|ma|tik, die; -, -en [lat. (ars) grammatica < griech. grammatike (téchne), zu: grammatikós= die Buchstaben, die Schrift betreffend]: **1.** Teil der Sprachwissenschaft, der sich mit den sprachlichen Formen u. deren Funktion im Satz, mit den Gesetzmäßigkeiten, dem Bau einer Sprache beschäftigt;

Sprachlehre (gegliedert in Phonetik, Morphologie u. bes. Syntax): die historische, deskriptive, traditionelle, generative G.; die G. der deutschen Sprache, die deutsche G. beherrschen; Die lateinische G. ist mit Regeln gespickt wie ein Fisch mit Gräten (Thieß, Reich 405); gegen die G. verstoßen; die fehlerhafte G. (*grammatische Beschaffenheit*) einer Formulierung; Ü die G. (bildungspr.; *gesetzmäßige Struktur u. Verlaufsform*) meteorologischer Phänomene;... den Durchbruch... zur unbewussten Struktur, vom bewussten Erleben zur unbewussten Grammatik der Gefühle (*der Sprache, Struktur der Gefühle*; Sloterdijk, Kritik 112); Da erzählen einem die Leute ..., was sie wollen und wie, entwerfen eine G. ihres Lustverhaltens (Frings, Liebesdinge 74). **2. wissenschaftliche Darstellung, Lehrbuch der Grammatik (1)** [...]. (DUDEN Das Große Wörterbuch der deutschen Sprache CD-ROM)

I den til denne definition hørende videnskabelige beskæftigelse med sprog lægges der traditionelt vægt på fonetik, morfologi, syntaks og til en vis grad semantik, men man må også konstatere at begrebet *grammatik* bruges i forbindelse med sprogvidenskabelige teorier og paradigmer, der dækker langt flere sproglige aspekter, fx generativ grammatik, konstruktionsgrammatik, systemisk-funktionel grammatik, dependensgrammatik, leksikalisk-funktionel grammatik osv. En entydig definition af begrebet er derfor næppe mulig.

I den moderne fraseologiforskning, der har udviklet sig i de sidste 30-40 år, defineres begrebet fraseologi både som selve forskningsområdet og som dets undersøgelsesobjekt, de faste flerordsforbindelser: fraser (jf. fx Burger 1998). Selve begrebet fraseologi går dog langt tilbage i tiden. Således findes det i Brockhaus Conversations-Lexikon fra 1818, hvor fraseologi defineres på følgende måde:

Phraseologie derjenige Theil der Grammatik, welcher von den Redensarten und besonders auch von der Art handelt, wie man einerlei Sache durch verschiedene Redensarten ausdrücken kann. (Brockhaus Conversations-Lexikon Bd. 8. Leipzig 1811:241)

I denne definition af fraseologi kan det antages at ordet grammatik bruges i betydningen 'grammatistik' (jf. ovenfor). Begrebet grammatik dækker her alle sproglige fænomener og flerordsforbindelser. Fraseologien er derfor en naturlig del af grammatikken.

Nyere publikationer påpeger, at fraseologi i bred forstand, dvs. omfattende alle flerordforbindelser – faste vendinger, idiomer, sproglige mønstre, rutiner og formler osv. – udgør mellem 50 og 80 % af sprogbrugen (Brink 2007; Wray 2000). På trods af disse tal anses fraseologiforskningen af mange stadig for at være en nichebeskæftigelse; et forskningsområde man muligvis ville kunne indordne under leksikologien, med lidt god vilje opfatte som en selvstændig disciplin. Denne opfattelse går tilbage til den generative grammatiks udgrænsning af irregulære sproglige enheder, der stadig påvirker fraseologiens status

i grammatisk forskning. Ifølge den kan fraseologien ikke beskrives med de systematiske regler, som de traditionelle form- og strukturorienterede grammatiske områder, især syntaks og morfologi, opstiller ved sprogbeskrivelse. Et hurtigt blik på to af de mest læste tysksprogede grammatikker giver et tilsvarende trist resultat. *DUDEN Die Grammatik* vælger fuldstændigt at ignorere den fraseologiske del af sproget; hverken *Phraseologie* eller *Phraseologismus* optræder i dens register. I *Deutsche Grammatik* (Helbig/Buscha 2001) nævnes *Phraseologie* i registret og det fraseologiske fænomen *Funktionsverbgefüge* (støtteverbkonstruktion) forklares på godt 25 sider.

I modsætning til denne betragtning står en opfattelse af fraseologien som en forholdsvis ung men selvstændig videnskabelig disciplin. Den er karakteriseret ved en tværfaglig tilgang til sit forskningsobjekt, flerordsforbindelserne. Denne tilgang overskrider tit de traditionelle grænser både inden for sprogvidenskabelige forskningsområder og mellem filologiske discipliner.

Fraseologiforskningen byder allerede på beskrivelser af forskellige aspekter, der falder ind under den traditionelle grammatiks områder, fx morfologiske og syntaktiske aspekter (Čermák 2007; Fleischer 1997; Wirrer 2002), syntaktiske mønstre (Müller 1997), modus (Dobrovolskij 2002), grammatisk irregularitet (Fleischer 1997). I den anvendte forskning behandles grammatiske aspekter som regel som en integreret del af fraseologien, fx i leksikografi (Hallsteinsdóttir 2007), sprogdidaktik (Hallsteinsdóttir 2001; Hessky 2007; Jesenšek 2006), translatologi (Farø 2006) og korpuslingvistik¹ (Biemann et al. 2006; Teubert/Čermáková 2007). Inden for nyere sprogvidenskabelige paradigmer findes der enkelte arbejder, hvor fraseologi indgår som undersøgelsesobjekt, fx. i Head-Driven Phrase Structure Grammar (Sailer 2003; Soehn 2006) og korpusbaseret sprogbeskrivelse (Fellbaum et al. 2006).

Til sidst skal forholdet mellem fraseologi og grammatik illustreres med et par eksempler. Udgangspunktet er at ords fælles optræden i sætninger – syntagmatiske og paradigmatiske relationer – og deres kombinationsmuligheder ikke kun bestemmes af syntaktiske regler, men også af semantiske valgmuligheder, præferencer og restriktioner. Disse aspekter kan også beskrives som konventionelt fastlagt sprogbrug eller leksikalisering. Følgende eksempler på sproglige fænomener på grænsefladen mellem fraseologi og grammatik stammer fra den tyske og den danske Wortschatz (jf. www.wortschatz.uni-leipzig.de).

Således giver billedet i fig. 1 en oversigt over ordet *Geburtstags* realiserede kombinationsmuligheder i tysk (eks. 1 og 2) og fig. 2 i dansk (eks. 3 og 4; begge figurer er fra 21. december 2008):

1. Korpuslingvistik indordnes her under anvendt forskning pga. dens målsætning om at tilbyde tekstsamlinger som hjælpemidler til brug i forskellige forskningsmæssige og andre sammenhænge.

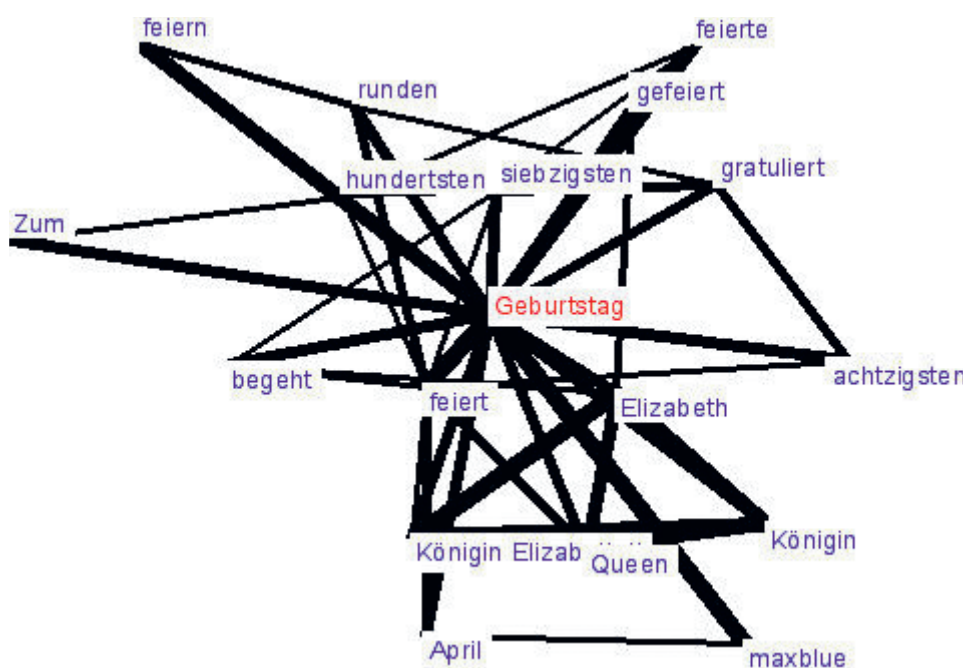

Fig. 1: ordet *Geburtstags* realiserede kombinationsmuligheder

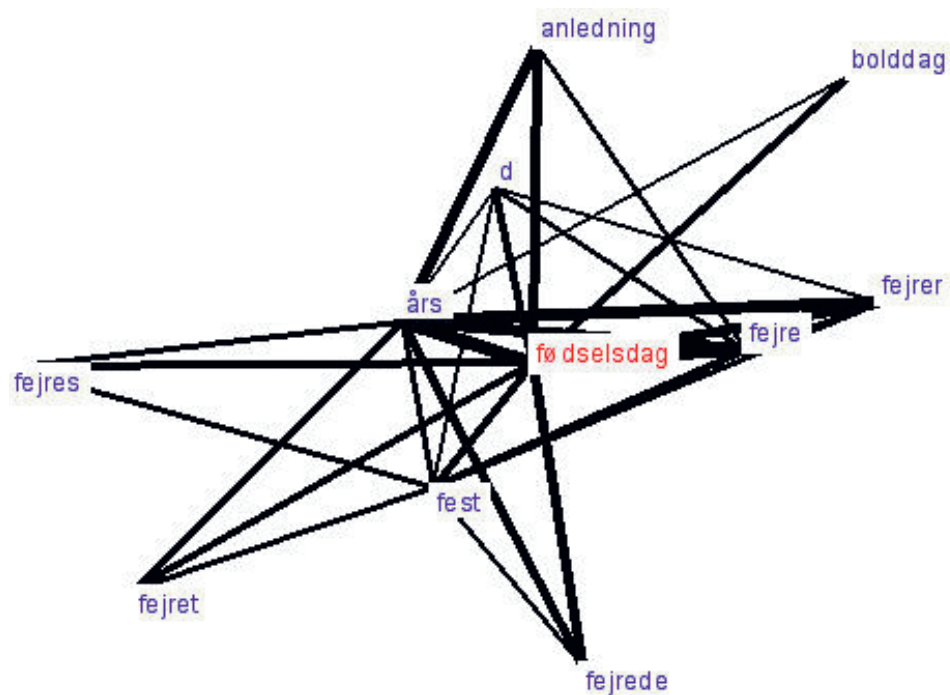

Fig. 2: ordet *fødselsdags* realiserede kombinationsmuligheder

- (1) (den/einen) runden/siebzigsten/achtzigsten/hundersten Geburtstag feiern/begehen
- (2) zum runden/siebzigsten/achtzigsten/hundersten Geburtstag gratulieren
- (3) fejre (x års) fødselsdag
- (4) i anledning af (x års) fødselsdag

En sammenligning viser at man i tysk både kan *fejre* og *begå* en fødselsdag – mens man i dansk kun *fejrer* (i begge sprog kan man også *have*) en fødselsdag. Eksemplerne viser altså en kombinatorisk forskel på ordet *fødselsdag* i dansk og tysk. Denne forskel, der ikke kan beskrives med grammatikteorier i snæver forstand (jf. ovenfor), er afgørende i en holistisk orienteret sprogbeskrivelse og specielt vigtig i anvendte og kontrastive sammenhænge.

Konklusionen på denne lille artikel er derfor, at det er nødvendigt at inddrage utraditionelle aspekter i sprogbeskrivelsen. Den »traditionelle« grammatikforskning,² omfattende fonologi, morfologi og syntaks, der sætter fokus på beskrivelsen af regelsystemer for kombinationen af enkelte ord – tit uden forankring i kommunikationsrelevante ytringer eller tekster – undlader at beskrive en yderst vigtig del af sproget: ordforrådets enheder og deres faktiske brug. Især i interlingvale kontekster, fx formidlingen af tysk sprog ved udenlandske universiteter, er det nødvendigt at føre forskningen hen imod en beskrivelse af den faktiske sprogbrug. Herunder forstås de faste strukturer, kombinationer, mønstre og konventioner, der kendetegner sprogbrug på modersmålsniveau.

Forholdet mellem grammatik og fraseologi er åbenbart problematisk: Grammatikforskningen i traditionel forstand er stadig meget tilbageholdende over for fraseologiske emner mens den generelle sprogteori langsomt er begyndt at inddrage fraseologien som undersøgelsesobjekt. I fraseologiforskningen har grammatiske aspekter altid spillet en rolle. Om fraseologien så er et delområde af grammatikken eller om grammatikken er et delområde af fraseologien, er i sig selv et spørgsmål uden en tilfredsstillende svarmulighed. Der er så at sige tale om to sider af samme mønt og begge discipliner er relevante i sprogbeskrivelsen.

Litteratur

- Adelung, *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart*, Band 2. Leipzig 1796, s. 773. <http://www.zeno.org/Adelung-1793>.
- Biemann, Chris, Erla Hallsteinsdóttir, Uwe Quasthoff & Matthias Richter (2006): Exploiting the Leipzig Corpora Collection, i: Tomaž Erjavec & Jerneja Žganec Gros (red.): *Proceedings of 5th Slovenian and 1st international Language Technologies Conference 2006*. http://nl.ijs.si/isltc06/proc/13_Richter.pdf
- Brink, Lars (2007): Hvor mange fraser er der i dansk? [Foredrag holdt på det 4. DANFRAS-symposium på Københavns Universitet].
- Brockhaus Conversations-Lexikon*. Leipzig, 1811. <http://www.zeno.org/Brockhaus-1809>.

2. Kaldes af kritikere også »lænestolslingvistik«.

- Čermák, František (2007): Idioms and Morphology, i: Harald Burger, Dmitrij Dobrovol'skij, Peter Kühn & Neal R. Norrick (red.): *Phraseologie/Phraseology. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung/An International Handbook of Contemporary Research*. Berlin: Mouton de Gruyter, s. 20-26.
- Dänischer Wortschatz: <http://corpora.informatik.uni-leipzig.de/?dict=dk>
- Deutscher Wortschatz: <http://wortschatz.uni-leipzig.de/>
- Dobrovol'skij, Dmitrij (2002): Grammatik der Idiome, i: Dietrich Hartmann og Jan Wirrer (red.): *Wer A sägt, muss auch B sägen. Beiträge zur Phraseologie und Sprichwortforschung aus dem Westfälischen Arbeitskreis*. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, s. 57-74.
- DUDEN *Das große Wörterbuch der deutschen Sprache. CD-ROM 2000*, basierend auf der 3., völlig neu bearbeiteten und erweiterten Auflage der Buchausgabe in 10 Bänden 1999.
- DUDEN *Die Grammatik*. Mannheim: Dudenverlag, 2006.
- Farø, Ken (2006): *Idiomatizität – Ikonizität – Arbitrarität. Beitrag zu einer funktionalistischen Theorie der Idiomäquivalenz*. Ph.d.-afhandling, Universität Kopenhagen.
- Fellbaum, Christiane, Alexander Geyken, Axel Herold, Fabian Koerner & Gerald Neumann (2006): Corpus-based studies of German idioms and light verbs. *International Journal of Lexicography* 19 (4), s. 349-360.
- Fleischer, Wolfgang (1997): *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag (2. durchgesehene Aufl.).
- Hallsteinsdóttir, Erla (2007): A bilingual electronic dictionary of idioms, i: Henrik Gottlieb & Jens Erik Mogensen (red.): *Dictionaries, Lexicographical Options and User Needs. Selected Papers from the 12th International Symposium on Lexicography*. Amsterdam: John Benjamins, s. 97-106.
- Helbig, Gerhard & Joachim Buscha (2001): *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Berlin: Langenscheidt.
- Hessky, Regina (2007): Perspektivwechsel in der Arbeit mit Phraseologie im DaF-Unterricht, i: Vida Jesenšek & Melanija Fabčič (red.): *Phraseologie kontrastiv und didaktisch*. Maribor: Slavistično društvo, s. 9-16.
- Jesenšek, Vida (2006): Phraseologie und Fremdsprachenlernen. Zur Problematik einer angemessenen phraseodidaktischen Umsetzung. *Linguistik online* 27/02, s. 137-147.
- Müller, Gereon (1997): Beschränkungen für Binominalbildung im Deutschen. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* 16, s. 5-51.
- Sailer, Manfred (2003): *Combinatorial Semantics and Idiomatic Expressions in Head-Driven Phrase Structure Grammar*. Ph.d.-afhandling, Universität Tübingen (<http://w210.ub.uni-tuebingen.de/dbt/volltexte/2003/916/>).
- Soehn, Jan-Philipp (2006): *Über Bärendienste und erstaunte Bauklötze. Idiome ohne freie Lesart in der HPSG*. Frankfurt a.M.: Peter Lang
- Teubert, Wolfgang & Čermáková, Anna (2007): *Corpus Linguistics. A Short Introduction*. London: Continuum.
- Wirrer, Jan (2002): Für eine syntaxbasierte Phraseologie, i: Dietrich Hartmann & Jan Wirrer (red.): *Wer A sägt, muss auch B sägen. Beiträge zur Phraseologie und Sprichwortforschung aus dem Westfälischen Arbeitskreis*. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, s. 391-406.
- Wray, Alison (2000): Formulaic Sequences in Second Language Teaching: Principle and Practice. *Applied Linguistics* 21/4, s. 463-489.

Hvis man kører over kæresten, har man så kørt kæresten over?

Af Hanne Jansen, Københavns Universitet

Dansk bliver ofte skældt ud for at være et fattigt og unuanceret sprog. Det er selvfølgelig noget vrøvl. Ét område hvor dansk kan bryste sig af særligt mange betydningsnuancer i den sproglige kodning, er de forskellige kombinationer af verber (især men ikke kun bevægelsesverber) og småord som *ind*, *over*, *på*, *ud*, *bag* og *i* – altså adverbier og/eller præpositioner med rumlig betydning, herefter omtalt med fællesbetegnelsen »spatialpartikler«.¹ Disse sammenstillinger af verbum og spatialpartikel – *krybe ind under sengen*, *springe ud over skrænten*, *møde op*, *klippe snoren over*, *komme ud på ét* – optræder uhyre hyppigt, ikke mindst i hverdagsproglige tekster, og det særligt interessante er netop de mange forskellige, meget detaljerede og i flere tilfælde helt nye betydninger der opstår i samspillet mellem de enkelte leksemers semantik og det indhold som selve konstruktionen bidrager med – jf. Lisbeth Falster Jakobsen (1998:248) der taler om hvordan »[s]elve syntagmatiseringen af tegn trækker dels fra i de enkeltstående tegns potentiale, dels tilføjer selve syntagmet andre træk, som de enkelte tegn ikke har«.

I det følgende vil jeg som en lille øvelse gennemgå et uddrag af en artikel fra en formiddagsavis, der ud over en vis grum underholdningsværdi indeholder en række typiske eksempler på sammenstilling af verbum og spatialpartikel.²

Kørte kæresten over i brandert

Skænderi om kat nær ved at koste kvinde livet

Det kunne ikke *falde mig ind* at tæve min kæreste. Så ville jeg hellere *køre hende over*.

Det var nogenlunde den forklaring, en stangstiv 31-årig svensker fredag aften gav politiet i København. Kort forinden havde han gjort sit for at holde ord.

Tre gange var han *kørt over* sin 43-årige kæreste. Først *bakkede* han sin store Volvo *over* kvindens krop og gentog påkørslen, da han atter *kørte frem*. Derefter *tromlede* han med bilen i bakgear *hen over* kvindens hoved.

1. Jf. Jansen 2004 & 2007.

2. For en systematisk og udførlig gennemgang, se Durst-Andersen & Herslund (1996) og Harder, Heltoft & Nedergaard Thomsen (1996).

Brækket ben

Vidner til denne usædvanlige form for hustruvold alarmerede politiet, der straks kom og anholdt manden. Kvinden blev *kørt til* Rigshospitalets traumecenter, hvor man *opererede på* hende hele natten. Hun er nu uden for livsfare og er sluppet med svære slæbeskrammer, et brækket ben og en blodansamling i benet.

Sigtet for vold

– Jeg *kørte over* hende med vilje, sagde svenskeren flere gange til politiet på stedet. En sætning, han nægtede ethvert kendskab til i Københavns Dommervagt i går eftermiddag. Her skulle han i grundlovsforhør efter at have *sovet branderten ud*. [...]

Hvad diskussionen præcist er *gået ud på*, det ved vi ikke. Men bølgerne er gået højt, siger vicekriminalkommissær Hans Erik Raben fra Københavns Politi.

Smadrede el-skab

Ifølge vidneudsagn blev manden så sur, at han *steg ud af* bilen og med sin albue smadrede en siderude i Volvoen. Her efter *satte han sig ind bag* rattet og bakkede. Kvinden var imidlertid *gået om bag* bilen og havde *sat sig ned*.

– Og her blev hun *påkørt* tre gange, inden manden *kørte* en tur *rundt om* tankstationen og smadrede et el-skab, siger Hans Erik Raben.

Katten blev aldrig fundet. [...]

(<http://ekstrabladet.dk/112/article111402.ece>)

De fremhævede eksempler i uddraget kan groft inddeles i tre kategorier: i den første optræder sammenstillingerne som frie syntaktiske kombinationer, i den anden er der tale om faste leksikaliserede flerordsforbindelser, og i den tredje gruppe, der placerer sig et sted mellem de to første, er konstruktionerne ikke så frie som i den første gruppe, men heller ikke så fastlåste som i den anden. Der er dog ikke tale om tre diskrete kategorier, men snarere et kontinuum.

Den første gruppe er rigt repræsenteret i fjerde afsnit af teksten (med undertitlen »Smadrede el-skab«), hvor vi i detaljer får beskrevet en række bevægelser i rum udført af de to implicerede personer: *stige ud af bilen*, *sætte sig ind bag rattet*, *gå om bag bilen*, *sætte sig ned*, *køre en tur rundt om tankstationen*. Denne gruppe er umiddelbart den enkleste at beskrive: der er tale om den prototypiske anvendelse, bevægelse + direktional/lokativ specifikation, som de andre typer sammenstillinger i en eller anden forstand kan ses som afledninger af.

De enkelte leksemer bevarer her deres grundbetydning: verberne koder en bestemt type bevægelse, *at gå*, *at køre*, *at sætte sig*, *at tromle*, mens spatialpartiklerne – i indbyrdes kombination, med eller uden styrelse – tilføjer en angivelse af bevægelsens retning, *ind*, *ud*, *frem*, *ned*, *rundt*, og/eller af de rumlige relationer som de involverede entiteter (ofte som resultat af bevægelsen) indtager

i forhold til hinanden, *af bilen, bag rattet, om tankstationen*. Det samlede indhold kan i vid udstrækning bestemmes kompositionelt, dvs. ved at addere de enkelte elementers betydninger. Dog må tilføjes at spatialpartiklerne er ret »plastiske« (Herskovits 1988); den rumlige relation som de udtrykker i deres grundbetydning, farves og specificeres i høj grad af de entiteter og den type bevægelse der indgår i den kodede begivenhed (*bilen kørte over en sten <-> fuglen fløj over træet*).

Der er i denne gruppe tale om frie kombinationer, med en næsten ubegrænset mulighed for at variere henholdsvis bevægelsesverbum og spatialpartikler. Vi kan sige *gå om bag x*, men også *køre om bag x*, *sætte sig om bag x*, *bakke om bag x*; vi kan udskifte spatialpartiklen, både den der primært angiver retning: *gå ind bag x*, *gå ud bag x*, *gå rundt bag x*, og den der mere specifikt placerer de to involverede entiteter i forhold til hinanden: *gå om i x*, *gå om på x*, *gå om foran x*. Vi kan ofte udelade eller tilføje spatialpartikler, som fx i tilfældet med *gå/sætte sig ind bag x*, hvor vi kan vælge kun at udtrykke bevægelsens retning: *gå/sætte sig ind*, eller omvendt kun relationen mellem de involverede entiteter: *gå/sætte sig bag x*.

Dertil kommer at dansk i forhold til mange andre sprog råder over usædvanlig mange verber der koder meget specifikke typer bevægelse (*kravle, krybe, snige, sjoske, spankulere, lunte, skride, dalre, dingle* osv.), samt et stort antal ligeledes specialiserede spatialpartikler. Det er derfor ikke overraskende at dansk på netop dette område – bevægelse og rumlige relationer – kan mønstre en meget detaljeret sproglig kodning.

Den anden gruppe af sammenstillinger af verbum og spatialpartikler omfatter de faste flerordsforbindelser der praktisk talt ikke levner nogen mulighed for variation. Typiske eksempler på sådanne idiomatiske udtryk har vi i starten af tekstuddraget: *det kunne ikke falde mig ind at...*, og i tredje afsnit: *hvad diskussionen er gået ud på...*

I begge sammenstillinger er der sket en markant semantisk svækkelse af henholdsvis verbets og spatialpartiklernes grundbetydning. Mens udtrykket *at falde x ind* i bedste fald har bevaret en vag metaforisk genklang af bevægelse i rum (»en tanke *falder ind i x*«, med den omtrentlige betydning: »x får tilfældigt/pludseligt/ikke-intentionelt den tanke at...«), så er det vanskeligt selv i overført forstand at få øje på bevægelse eller rumlig relation i udtrykket *at gå ud på* (som kan parafraseres med noget i retning af 'at have som formål', 'dreje sig om', 'sigte mod'). Der er således tale om flerordsforbindelser med en leksikaliseret samlet betydning, der ikke på nogen måde kan udledes kompositionelt af de enkelte ledes semantik.

På samme måde som der er tale om en semantisk stivnet enhed, er der heller ikke mulighed for at udskifte de enkelte led. Man kan ikke i udtrykket *at gå ud på x* udskifte verbet, fx *at køre ud på x*, eller en af partiklerne, fx *at gå hen på x*, uden automatisk at udløse en bogstavelig rumlig læsning; det samme gælder for *falde x ind*, som bliver direkte ugrammatisk ved udskiftning af såvel verbum som partikel: **at hoppe x ind*; **at falde x ud*.

Den tredje gruppe placerer sig som nævnt mellem de frie syntaktiske sammenstillinger og de leksikaliserede flerordsforbindelser; eksempler på denne type har vi i titlen: *kørte kæresten over i en brandert*; i andet afsnit: *man opererede på hende hele natten*; og i tredje afsnit: *efter at have sovet branderten ud*.

Det drejer sig i disse tilfælde om en særlig måde at konstruere verbum (og hér i høj grad også ikke-bevægelsesverber) og spatialpartikel på, der går ind og ændrer ved nogle af verbalrodens træk, især træk relaterede til aktionsart (+/÷ telisk, +/÷ durativ, +/÷ dynamisk), uden dog at ændre ved selve verbets grundbetydning (den bevægelse eller anden form for handling der udføres).

Hvis vi tager eksemplet fra teksten: *man opererede på kvinden hele natten*, er det evident at verbet *operere* bevarer sin grundbetydning ('at foretage et kirurgisk indgreb'), lige såvel som at *kvinden* stadig er det logiske objekt for verbalhandlingen, og ikke, selvom hun står som styrelse for *på*, indgår i en lokativ specifikation af handlingen (som i fx *man opererede på køkkenbordet*). Indføjel- sen af *på* virker tilbage på verbet og tilføjer verbalhandlingen et durativt, atelisk perspektiv, som ellers er fraværende ved transitiv brug af verbet (jf. *man opererede kvinden*). Der er tale om en betydningstilskrivning (+ durativ, + atelisk), der ligger i konstruktionen [verbum + præpositionelt objekt], og ikke i de enkelte deles semantik. En betydningstilskrivning som dog er af så skematisk overordnet karakter at der for såvel verber som spatialpartikler gælder en vis udskiftelighed – se fx *skyde på x*, *skrive på x* og *se på x* (i modsætning til *skyde x*, *skrive x* og *se x*), eller *læse i x*, *trække i x* og *bide i x* (i modsætning til *læse x*, *trække x* og *bide x*).³

Vi har altså et konstruktionsmønster der kan generere en række 'halvfaste' udtryk: en del af konstruktionens indhold er leksikaliseret (dvs. kan ikke udledes kompositionelt), men samtidig er der mulighed for at alternere især verbet, om end i langt mere begrænset omfang end i den første gruppe af frie syntaktiske sammenstillinger.

Durst-Andersen & Herslund (1996:73) ser ovennævnte konstruktionsmønster som en blandt flere former for leksikalsk-syntaktisk afledning, der giver mulighed for at ændre på en given verbalrods transitivitetsforhold og/eller dens aktionsart. Hvis vi holder fast i verbet *operere*, kan man ved hjælp af spatialpartiklen *på* foretage to »afledningsmønstre« i forhold til den almindelige transitive konstruktion, fx *at operere armen*. Man kan på den ene side *operere på armen*, hvilket som nævnt tilføjer verbalhandlingen et durativt, atelisk perspektiv. Og man kan på den anden side *operere armen på*, hvilket ikke blot gør verbalhandlingen klart telisk og ikke-durativ (man kan *operere på armen hele natten*, men man kan ikke **operere armen på hele natten*), men også tilføjer en form for kausalitetsforhold mellem den aktivitet der udtrykkes i verbet, og den retning/placering i rum der udtrykkes i spatialpartiklen: ved at *operere* sættes armen *på* (i mindre heldige tilfælde sættes den *af*).

Konstruktionsmønstret [verbum + direkte objekt + spatialpartikel] har altså en overordnet skematisk betydning i retning af »aktivitet (angivet af verbet)

3. Se flere eksempler i Durst-Andersen & Herslund (1996:75-84).

der fører til/forårsager nogens/nogets bevægelse i en eller anden retning (angivet af spatialpartiklen)«. Det er samme konstruktionsmønster og samme overordnede leksikaliserede indhold vi finder i udtrykket *sove branderten ud* (tredje afsnit i tekstuddraget) – hvilket passer med forklaringen på udtrykket *sove x ud* der gives i Ordbog over det danske Sprog (ODS på nettet): »at faa noget til at forsvinde (lade noget (for)svinde) ved at sove [...] fordrive ved at sove«.

I de nævnte tilfælde, *operere armen på* og *sove branderten ud*, er der tale om ikke-bevægelsesverber, og det er enkelt at skelne mellem den forårsagende aktivitet på den ene side og den forårsagede bevægelse/placering i rum på den anden. I det sidste eksempel jeg vil se på, *køre kæresten over*, har vi det samme konstruktionsmønster, men aktiviteten der udtrykkes i verbet er i sig selv en bevægelse, hvilket måske er medvirkende til at ovennævnte skematiske betydning ikke udtømmende gør rede for udtrykkets semantik. Det er ingen tvivl om at der er en betydningsforskel mellem den frie syntaktiske kombination *at køre over kæresten* (samt mulige variationer, som fx: *bakke over kæresten / tromle hen over kæresten*) og begge de to mulige læsninger af udtrykket *at køre kæresten over*, såvel den spatiale læsning »at køre x et sted hen«, ⁴ som den idiomatiske læsning (jf. tekstuddraget), hvorom ODS giver følgende forklaringer (under henholdsvis *over* og *køre*): »at noget passerer noget nedenfor værende (paa tværs) og beskadiger, ødelægger, knuser det« og »især [...] beskadige (et levende væsen) ved overkørsel«.

Som det var tilfældet for *operere armen på* og *sove branderten ud*, ligger en væsentlig del af betydningsforskellen i tilføjelsen af et klart telisk, ikke-durativt perspektiv: mens *at køre over kæresten* betegner en aktivitet, betegner *at køre kæresten over* (i begge betydninger) såvel en aktivitet som en tilstand der er resultat af aktiviteten, altså en »to-faset« begivenhed.⁵ Mens den spatiale læsning af *køre x over [til y]* svarer nogenlunde til ovennævnte skematiske betydning (med den forskel at aktiviteten udtrykt i verbet i sig selv er en bevægelse), så er den idiomatiske læsning mere kompliceret, idet den resulterende tilstand tydeligvis ikke er »placering i rum« (*på, ud, over*), men derimod en eller anden form for »beskadigelse«, jf. ODS' formuleringer. I dette tilfælde implicerer konstruktionen altså ikke kun en »to-faset«, resultativ læsning af den givne foreteelse, men tilføjer også det samlede udtryk et helt nyt indholdselement ('beskadigelse') som ikke er til stede i de enkelte deles semantik.

En anden væsentlig forskel mellem på den ene side *at operere armen på* og *at sove branderten ud* (og den spatiale læsning *at køre nogen over [til y]*), og på den anden side *at køre nogen over* (med beskadigelse som følge), er relationen mellem det direkte objekt og spatialpartiklen. Mens *armen sættes på* og *branderten drives ud* (og *kæresten køres over [til y]*), og det altså er dem der undergår en

4. Denne læsning kræver dog at der kontekstuelt/implicit er angivet et endemål, jf. mere gængse vendinger: *køre kæresten derover/over til skolen*.

5. For en mere udførlig diskussion og flere eksempler, se Durst-Andersen & Herslund (1996:86-88).

bevægelse i en given retning (jf. ovennævnte skematiske indholdsbeskrivelse), er det i den idiomatiske læsning af udtrykket *at køre kæresten over*, ikke *kæresten* der bevæger sig, men derimod en anden/noget andet der bevæger sig i forhold til hende – ligesom det er tilfældet i *at køre over kæresten*.⁶

Svaret på det spørgsmål jeg har stillet i titlen på nærværende artikel, er derfor ikke helt enkelt: hvis man *kører over kæresten*, har man givetvis ikke *kørt kæresten over* [til y], men man har heller ikke nødvendigvis *kørt kæresten over* (med beskadigelse til følge) – selvom det, alt efter det anvendte køretøj, kan være en meget sandsynlig konsekvens. Er ulykken til gengæld indtruffet og man har *kørt kæresten over*, så må man nødvendigvis også have *kørt over hende*.

En sidste kort kommentar angår registervalg. Når vicekriminalkommissæren (i tredjesidste linje af tekstuddraget) udtaler at den involverede kvinde blev »påkørt tre gange« (jf. også titlen på en notits fra Ritzau: »Påkørte konen efter skænderi om kat«), er der tydeligvis tale om et bevidst valg af en mere neutral og formel beskrivelse af hændelsesforløbet. Selvom det præfigerede verbum *påkøre* (jf. ODS) ofte indeholder en »forestilling om, at der herved [ved påkørslen] forvoldes skade«, så formidler det ikke begivenheden med nær samme kraft, dramatik eller fokus på den resulterende tilstand (beskadigelsen) som konstruktionen valgt i Ekstra Bladets titel: *Kørte kæresten over i en brandert*.

Jeg håber at ovenstående gennemgang af eksempler fra blot et lille tekstudrag har vist hvordan de mange muligheder vi har på dansk for at kombinere verber og spatialpartikler, gennem såvel leksikalsk og syntaktisk variation, åbner op for et væld af betydningsnuancer i kodningen af bevægelse og rumlige relationer. Betydningsnuancer som ofte kan være svære at beskrive og forklare præcist, fordi de bliver til i samspillet mellem de enkelte leksemers semantik og konstruktionens samlede betydning, samt vores opfattelse af hvordan den ikke-sproglige virkelighed generelt er indrettet og hvordan givne entiteter normalt interagerer. Betydningsnuancer som ofte kun vanskeligt, omstændeligt eller mangelfuldt kan oversættes til andre sprog, fordi disse netop ikke råder over samme detaljeringsgrad i kodningen af det rumlige område.

Litteratur

- Durst-Andersen, Per & Michael Herslund (1996): The syntax of Danish verbs. Lexical and syntactic transitivity, i: Elisabeth Engberg-Pedersen et al. (red.): *Content, Expression and Structure: Studies in Danish functional grammar*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins, s. 65-102.
- Harder, Peter, Lars Heltoft & Ole Nedergaard Thomsen (1996): Danish directional adverbs. Content syntax and complex predicates: A case for host and co-predicates,

6. En af hovedmændene inden for kognitiv lingvistik, R.W. Langacker, skelner mellem *trajectory*, den entitet der bevæger sig, og *landmark*, den entitet i forhold til hvilken en anden entitet bevæger sig (Langacker 1987/1991).

- i: Elisabeth Engberg-Pedersen et al. (red.): *Content, expression and structure: studies in Danish functional grammar*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, s. 159-198.
- Herskovits, Annette (1988): Spatial Expression and the Plasticity of Meaning, i: Brygida Rudzka-Ostyn (red.): *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, s. 271-298.
- Jakobsen, Lisbeth Falster (1998): Det trinoculære synspunkt i grammatikskrivning. Fra valensled til sætningsled, i: Peter Colliander & Hanne Korzen (red.): *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation 5*. Odense: Odense Universitetsforlag, s. 245-269.
- Jansen, Hanne (2004): Spatialpartiklen mellem periferi og centrum. Om spatialpartikler og spatial kodning på dansk og italiensk, i: Hanne Korzen et al. (red.): *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation 11*. Odense: Odense Universitetsforlag, s. 127-148.
- Jansen, Hanne (2007): Construals in literary translation: spatial particles and spatial imagery, i: Yves Gambier, Miriam Shlesinger & Radegundis Stolze (red.): *Translation Studies: Doubts and Directions. Selected Contributions from the EST Congress, Lisbon 2004*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, s. 265-279.
- Langacker, Ronald W. (1987/1991): *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. I-II. Stanford: Stanford University Press.

Et net af ord

*Af Bolette Sandford Pedersen, Københavns Universitet,
& Sanni Nimb, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab*

DanNet – et semantisk ordnet for dansk

I disse år udvikles der semantiske ordnet, eller såkaldte wordnets, for alverdens sprog hvor ords semantiske egenskaber på forskellige sprog udtrykkes i et forgrenet netværk ved hjælp af semantiske relationer og træk (se <http://www.globalwordnet.org/>).

Ved Center for Sprogteknologi, Københavns Universitet, og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab er vi i øjeblikket ved at lægge sidste hånd på den første version af et ordnet for dansk. Ordnet bliver fra marts 2009 open source og vil kunne downloades dels til kommercielle formål, dels til forskningsformål. Der er allerede vist en del interesse for ordnetts tilblivelse i kommercielle kredse, bl.a. i arbejdet med indeksering og informationssøgning og i forbindelse med pædagogiske sprogværktøjer for dansk. I ordnettet er de danske ord nemlig grupperet ud fra deres betydning således at begreber der betydningsmæssigt ligger tæt på hinanden, også er placeret tæt på hinanden i netværket. Dette kan udnyttes til bl.a. at lave mere fleksibel informationssøgning hvor brugeren ikke nødvendigvis skal ramme lige den formulering der står i de relevante tekster, men blot én der betydningsmæssigt ligger tæt på.

Vi håber også at ordnet vil have interesse inden for sprogvidenskabelig forskning hvor det kan bruges til at undersøge det danske ordforråd mere systematisk fra forskellige semantiske vinkler. I ordnet vil det fx være muligt at udforske hvilke nedsættende betegnelser vi har i dansk for mænd og kvinder refererende til henholdsvis udseende, styrke, intelligens eller opførsel. Vi kan også få en liste af akademiske titler ud, eller vi kan undersøge talehandlingsverber mere systematisk. Det er også muligt at udtrække information om hvilke redskaber der bruges til at stikke med, hvilke forskellige dele der indgår i en bygning, eller hvilke kager der bages, og hvilke der laves på anden vis. Kort sagt rummer databasen en stor mængde sproglig viden som kun venter på at blive udtrukket og udnyttet.

Focus on table: Selection for encoding (locked to user)

	Expanded le	Pos	GenProx	Definition
52	mandroik_1	sb.	mand	mand (med typiske mandlige træk)
53	fremskridtsm	sb.	mand	fremskridtsvenlig mand
54	heman_1	sb.	mand	mand der er udpræget maskulin i
55	horkarl_1	sb.	mand	mand der bedriver hor
56	horkarl_1_1	sb.	mand	mand der har mange seksuelle for
57	dannemand_	sb.	mand	dansk mand
58	lømmel_1	sb.	mand	(yngre) mand el. stor dreng som o
59	karl_1	sb.	mand	(ung) mand der arbejder som me
60	macho,1_1	sb.	mand	mand med en fremtoning el. adfæ
61	skabsbøsse_	sb.	mand	homoseksuel mand som holder si
62	karl_2	sb.	mand	(ung) mand
63	vildmand_1	sb.	mand	mand der har kraftig hår- og skæg
64	karl_3: helve	sb.	mand	mand der fører sig frem og har (fo
65	knark_1	sb.	mand	gammel mand
66	pebersvend_	sb.	mand	mand der som 30-årig ikke er blev
67	anderumpe_1	sb.	mand	(ung) mand med en sådan frisure
68	fæstemand_	sb.	mand	mand der har givet en kvinde løfte
69	hanekylling_	sb.	mand	ung mand der fører sig mere frem
70	mandschauvi	sb.	mand	mand hvis tankegang, udtalelser o
71	spradebasse	sb.	mand	(ung) mand der i høj grad gør sig k
72	hyggeonkel_	sb.	mand	(ældre) mand der hygger sig og hy
73	fryns_1	sb.	mand	uopdragen el. uforskammet ung m
74	husbond_1	sb.	mand	mand med overordnet status i for
75	husbond_2	sb.	mand	mand der er gift med en kvinde, b
76	tøffelheld_1	sb.	mand	mand der lader sig underkue af si
77	plejefar_1	sb.	mand	mand der har et barn i pleje
78	undermåler_	sb.	mand	ung mand der ikke antages til mil
79	kagekone_2	sb.	mand	slap, svag og uselvstændig mand
80	hankøn_1_1	sb.	mand	mænd betragtet som en gruppe el
81	muskelmand	sb.	mand	mand som har store, tydelige mus

Figur 1: Udtæk af de ord i DDO der har overbegrebet 'mand'

Ordnettets tilblivelse

DanNet er blevet til i tæt samarbejde mellem Center for Sprogteknologi og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Databasen er blevet udviklet på basis af Den Danske Ordbog (DDO), et nyligt færdiggjort 6 binds ordbogsværk for dansk. Udgangspunktet har været at DDO indeholder dels en betydningsstruktur for det danske ordforråd baseret på detaljerede undersøgelser af ordenes optræden i moderne danske tekster, dels en angivelse af de enkelte betydningers overbegreber. Disse to informationer var basis for en første semi-automatisk generering af ordnettet, jf. Figur 1 hvor ord i DDO der har overbegrebet 'mand', er udtrukket til nærmere gennemsyn og viderebearbejdning.

I Figur 2 ses hvordan vi opretter og beriger begreber i DanNet-ordbasen. I figuren er leksemet *don juan* markeret i venstre spalte, og i spalten til højre ser man de informationer der er indsat for netop dette leksem. Der er blevet etableret et såkaldt synset (sæt af synonymmer) med den unikke identifikator

The screenshot shows the DanNet software interface. On the left, a table lists various words and their details. The word 'don juan' is highlighted in row 33. On the right, a detailed view of the selected word is shown.

	Expanded	Po	GenProx	definition
1	F adonis 1	sb.	mand	billedskøn ung
2	N adoptivfar	sb.	mand	mand der har
3	F adoptiv søn	sb.	dreng	dreng el. mand
4	F alenefar 1	sb.	mand	mand der udel
5	F alenemand	sb.	mand	mand der ikke
6	F alfons 1	sb.	mand	mand som tjer
7	F altnuligme	sb.	mand	mand som har
8	F alvorsman	sb.	mand	mand hvis væs
9	F anderump	sb.	mand	(ung) mand m
10	F augustiner	sb.	munk	munk tilhøren
11	F balløve 1	sb.	mand	fiot, selvsikker
12	F bamsefar	sb.	mand	stor og trivelig
13	F bas 4	sb.	mand	mand med bas
14	F bedstefar	sb.	far	far til ens far e
15	F bladmand	sb.	mand	mand, især jou
16	F bondekarl	sb.	mand	(ung) mand de
17	F bondeman	sb.	mand	mand der driv
18	F bordherre	sb.	mand	mand som en
19	F bror 1	sb.	dreng	dreng el. mand
20	F bror 3	sb.	mand	mand som ind
21	F brormand	sb.	mand	mand el. dreng
22	F brød, 1 4	sb.	mandspers	stor, kraftig m
23	F buk, 1 3	sb.	mand	(ældre) liderig
24	F bytyr 1	sb.	mand	mand der jagt
25	F bøf 4 2	sb.	mand	muskuløs (ung
26	F børsherre	sb.	mand	mand der han
27	F bøsse 2	sb.	mand	homoseksuel m
28	F casanova	sb.	mand	mand der i sto
29	F dandy 1	sb.	mand	selvoptaget, o
30	F dannebrog	sb.	mand	mand der er o
31	F danneman	sb.	mand	dansk mand
32	F dominikan	sb.	munk	munk el. nonn
33	F don juan 1	sb.	mand	mand der forfø
34	F drag, 2 1	sb.	mand	mand der optr

Details: don juan_1

Genus: mand Pos: sb. Domain: ***EMPTY**

Definition: mand der forfører mange kvinder

Synset Synset: 1 of

Id: 12400 Lemma(s): {don juan_1}

Gloss: mand der forfører mange kvinder

Onto.type: Human+Object

Comments:

Sex (sex): male

agentive

constitutive

concerns (1):

formal

has hyperonym (2): 4444 {thankøn 1 1; herre 1; mand -ill(2) Atti

ORTHO Del

synonymy

near_synonym (3):

telic

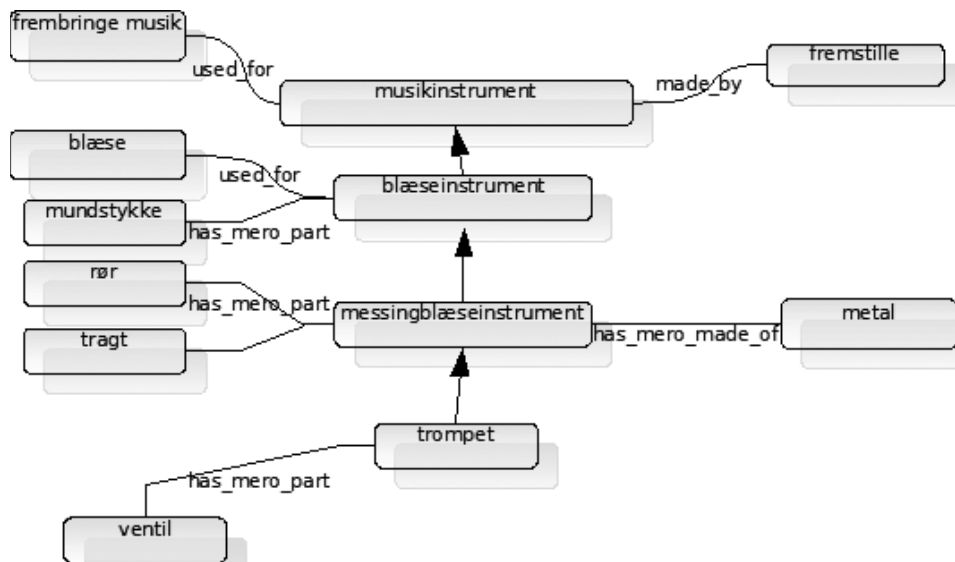
role_agent (4): 49164 {forføre 1} (BoundedEvent+/ -ill(4) Atti

role_patient (5):

Figur 2: Informationer i DanNet om *don juan*.

»12400«, og synsettet består endnu kun af ét lemma, nemlig *don juan* – synonymerne *kvindebedærer* og *casanova* vil efterfølgende også blive indsat i dette synset. Synsettet har fået tilskrevet den ontologiske type Human+Object. Endvidere er det foreslåede overbegreb fra DDO, *mand*, indsat. *Mand* er i øvrigt bare ét af de fem lemmaer i synset 4444, der består af {*hankøn*, *herre*, *mand*, *hankønsvæsen*, *mandsperson*}. Bemærk at forskel i stil ikke udløser forskellige synsets; lemmaer regnes for at være synonyme hvis de kan erstatte hinanden i kontekst, også selv om der er tale om forskelligt stilleje. Vi kan også af Figur 2 læse at en *don juan* kan karakteriseres ved at han *forfører*, jf. *role_agent=forføre*.

I den næste figur (Figur 3) afbildes den nedarvningsstruktur som udgør en væsentlig del af netværket. Vi har nu bevæget os væk fra mandspersonerne og over i musikverdenen, hvor en stor mængde informationer nedarves ned igennem ordnettet. De semantiske relationer på overbegrebet *musikinstrument* (at det er *fremstillet*, og at det bruges til at *frembringe musik*) nedarves først til *blæseinstrument*. Dette begreb får yderligere tilføjet at det bruges til at *blæse*, og at det som en del har et *mundstykke*. Underbegrebet *messingblæseinstrument* nedarver alle relationer fra *blæseinstrument* og får yderligere tilføjet delene *rør* og *tragt*. Endelig bliver også begrebet *trompet*, så snart det bliver tildelt overbegrebet *messingblæseinstrument*, via nedarvningen automatisk tildelt alle disse relationer, og vi behøver kun at tilføje at den desuden har en *ventil*, for at gøre beskrivelsen af begrebet komplet. Nedarvningsstrukturen letter altså i høj grad arbejdet med at beskrive de mange begreber og afslører også hvis et begreb forsøges indplaceret et uhensigtsmæssigt sted i hierarkiet.

Figur 3: De nedarvede relationer for *trompet*.

Beskrivelsen af et begreb vha. de forskellige, mulige relationer (fx *used_for* og *made_by*, se Figur 3) tager sit udgangspunkt i DDO's betydningsbeskrivelse, men der kan være tilfælde hvor vi tilføjer information der er udeladt fra ordbogen, fx fordi de er indlysende for den menneskelige ordbogsbruger, eller fordi man ikke ønskede meget lange og syntaktisk komplicerede definitioner i DDO. I DanNet er det fx oplyst ved alle redskaber at de bruges af et menneske, selvom det naturligt nok ikke er beskrevet i DDO. Vi har fx også tilføjet ved begrebet *bog* (der i DDO har definitionen *trykte el. beskrevne blade af papir indbundet el. på anden måde sammenhæftet i rækkefølge så de danner en helhed, ofte en sammenhængende tekst, beregnet på at blive læst. JF hæfte*) at den har semantiske relationer til begreberne *ryg*, *titel*, *emne*, *forfatter* og *læser*, foruden de relationer som man kan udlede af DDO's beskrivelse (*made_by*: *trykke*, *made_by*: *skrive*, *made_by*: *binde*, *used_for*: *læse*, *has_mero_part*: *tekst*, *has_mero_part*: *blad*; *side*, *near_synonym*: *hæfte*). I et ordnet beregnet til maskinel anvendelse er det vigtigt at eksplicitere så meget semantisk viden om begreberne som overhovedet muligt inden for modellens rammer. Det er fx også et mål at DanNet skal indeholde flere synonymer (lemmaer der er medlemmer af samme synset) og nær-synonymer end der angives i DDO idet denne viden ofte er afgørende i systemer der anvendes til fx informationssøgning.

Lanceringen af første version af DanNet

Den første version af DanNet vil indeholde begrebsstrukturen for ca. 40.000 synsets. Af disse har ca. 25.000 en betydning inden for det konkrete område, og halvdelen af disse, fx personer og genstande, vil foruden at være forsynet med overbegreber også være fuldt beskrevet med de øvrige semantiske relationer. Ud over de mange konkrete betydninger indeholder DanNet ca. 12.000 synsets med betydninger inden for områderne tilstand og handling/begivenhed (verber og verbalsubstantiver) samt ca. 3.000 synsets med abstrakt betydning.

I sin første anvendelse vil DanNet blive brugt til begrebssøgning i DDO når den lanceres på internettet i indeværende år (<http://ordnet.dk/ddo>). Man vil kunne søge på overbegreber og få adgang til den komplette samling af underbegreber ud fra de systematiske begrebshierarkier der er opbygget i DanNet. Desuden vil man kunne navigere direkte i ordnettet og på den måde kunne se et bestemt begrebs forskellige semantiske relationer idet betydningsdefinitionen i DDO samtidig fremgår.

DanNet i fremtiden

På længere sigt skal DanNet udvides med endnu flere betydninger, og der skal sættes flere semantiske relationer på de mange betydninger der allerede er etableret i begrebshierarkiet, men som endnu ikke er helt færdigbeskrevet. Dette gælder fx de mange betydninger fra verber og verbalsubstantiver. Arbej-

det med at udvide ordforrådet til 70.000 synsets kommer til at foregå inden for det danske CLARIN-konsortium (<http://dkclarin.ku.dk>) der frem til slutningen af 2010 har fået til opgave at etablere en række tilgængelige digitale data- og tekstressourcer til brug for humanistiske forskere. På vores hjemmeside (<http://wordnet.dk>) kan man finde yderligere information om DanNet; ligeledes i litteraturlisten nedenfor.

Litteratur

- Asmussen, Jørg, Bolette S. Pedersen & Lars Trap-Jensen (2007): DanNet: From Dictionary to WordNet, i: Claudia Kunze, Lothar Lemnitzer & Rainer Osswald (eds) *GLDV-2007 Workshop on Lexical-Semantic and Ontological Resources 1-11*. Universität Tübingen.
- Hjorth, Ebba & Kjeld Kristensen (red.) (2005): *Den Danske Ordbog*. København: Gyldendal og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Nimb, Sanni & Nicolai Sørensen (2007): DanNet – et leksikalsk-semantisk WordNet for dansk, i: Peter Widell & Ulf Davad Berthelsen (eds.): *11. Mde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Århus Universitet.
- Pedersen, Bolette S. & Sanni Nimb (2008): Event Hierarchies in DanNet, i: Attila Tancs, Dra Csendes, Veronica Vincze, Christiane Fellbaum, & Piet Vossen (eds) *Proceedings of Global WordNet Conference*, Szeged, Ungarn, s. 339-348.
- Pedersen, Bolette S., Sanni Nimb & Lars Trap-Jensen (i trykken): DanNet: udvikling og anvendelse af det danske wordnet. *Nordiske Studier i Leksikografi, Rapport fra konference om leksikografi i Norden*, Akureyri, Island.
- Pedersen, Bolette S., Sanni Nimb, Jørg Asmussen, Nicolai Sørensen, Lars Trap-Jensen, Henrik Lorentzen (2006): DanNet – A WordNet for Danish, i: *Proceedings from Third International Conference on Global Wordnets*. Jeju, Sydkorea, s. 329-331.
- Pedersen, Bolette S. & Nicolai Sørensen (2006): Towards sounder taxonomies in Wordnets, i: Alessandro Oltramari, Chu-Ren Huang, Alessandro Lenci, Paul Buitelaar, Christiane Fellbaum (eds): *Ontolex 2006*, s. 9-16. Genova, Italien.

KAPITEL 4:

Syntaks og semantik

Hvem der bare havde en hund!

– om emotive sætninger i dansk

Af Tanya Karoli Christensen, Roskilde Universitet

Hvad gør en dansktalende når hun gerne vil udtrykke sig med inderlighed – eller når hun bare ikke kan holde et følelsesudbrud tilbage?

Ja, hun kan for eksempel gøre brug af en særlig sætningstype der fungerer som et rigtig velegnet middel til netop den slags. Typen kan bruges til at lave ytringer som disse:

- (1) Gid børn igen fik ferie i august!
- (2) Sikke det støver!
- (3) Sæt de blev anklaget for at have stjålet den!
- (4) Mon jeg er blevet for gammel til dem?

De er alle sammen *emotive sætninger* – Fremmedordbogen definerer *emotiv* som et *følelsesbestemt, værdiladet udtryk* eller en *mening el. beskrivelse der indeholder en vurdering, en holdning*; og det passer faktisk ganske godt på denne type sætninger. De er forskellige udtryk for det man lidt abstrakt kan kalde talerens holdning til det der udtrykkes i resten af sætningen. Det kan for eksempel være at man inderligt ønsker at noget skal ske (som i eksemplet med børnenes ferie), at man synes noget er lidt voldsomt (som i eksemplet med støvet) eller at man er blevet overrasket eller chokeret over noget (som i eksemplet med anklagen), osv. Det er det lille indledende ord (*gid, sikke, sæt...*) der bestemmer hvordan emotiven nærmere skal fortolkes. Man kunne kalde dem 'rammepartikler' fordi de viser hvilken ramme der er for fortolkningen af den pågældende sætning.

Sætningstypen er ikke ny – forløberen til den kan findes helt tilbage til 1300-tallet, men den form vi kender den i nu, begynder tilsyneladende først at falde på plads omkring anden halvdel af 1600-tallet. Det er en sætningstype der ikke er voldsomt hyppig i det overleverede tekstmateriale, talesproglig som den jo er, men i 1700-tallet må den dog regnes for en kendt og rimelig udbredt form.

Søger man i Arkiv for Dansk Litteratur (adl.dk), er Thomas Kingo en af de tidligste der har mere end bare et par eksempler. Ikke overraskende er det hovedsageligt typen med *Gid* han bruger, dvs. den der angiver ønsker, og hos Kingo er det naturligvis ofte ønsker rettet mod Vorherre. Senere igen finder

man ganske stor variation hos især Holberg. Han er kendt for at gengive sin tids talte sprog rimelig nøjagtigt hvorfor man må formode at den emotive sætningstype var almindeligt brugt i dagligsproget.

Eksemplerne herunder er alle fundet på netop Arkiv for Dansk Litteratur og viser emotive sætninger der ligner de moderne:

- (5) Her er en gylden SPIIR; Gid Rættens Spiir maa staa
I KONGENS høyre Haand, og aldrig undergaa! (Kingo. Hosianna. 1671)
- (6) Jeg ser at den Slags Prænumeration udbreder sig i det uendelige – bare det ikke ender med at den ogsaa udstrækker sig til Handlende, Haandværkere og til sidst ogsaa til Ludere, saa at de ikke maa trykkes og sælge sig selv uden foregaaende Prænumeration. (Holberg. Tre Breve. 1743)
- (7) Det er i Sandhed ædelt at gjøre godt; men mon det ogsaa er ædelt, naar min Godgjørenhed imod én fattig Familie koster hundrede andre Familiers Taarer? (P.A. Heiberg. De Vonner og Vanner. 1792)
- (8) Dersom man havde sagt til et Barn at det at brække Benet var at synde, hvilken Angest vilde han da ikke leve i og formdl. oftere brække det, og allerede det at have været nær derved ansaae han for Synd. Sæt det var ham umuligt at forvinde dette Barndoms Indtryk. (Kierkegaard, Dagbøger i udvalg 1834-46)

Ud over de nævnte rammepartikler er de emotive sætninger kendetegnet ved en særlig ledstilling: Efter rammepartiklen kommer subjektet, hvorefter der er plads til et eller flere (sætnings)adverbier, for eksempel nægtelsen *ikke* (eller et adverbium som *igen* i eksempel (1) ovenfor), og endelig kommer verbet.

Denne rækkefølge findes også i en anden type sætninger, nemlig helt almindelige bisætninger. Man kunne for eksempel forestille sig bisætninger modsvarende eksemplerne i (1-4):

- (9) (Jeg ville ønske) at børn igen fik ferie i august
- (10) (Det er ufatteligt) hvor det støver
- (11) (Det kunne jo ske) at de blev anklaget for at have stjålet den
- (12) (Jeg spørger mig selv) om jeg er blevet for gammel til dem

Ledstillingen er som sagt den samme, bisætningerne starter bare med et konjunkional (*at, om, hvor* m.fl.) i stedet for en af de nævnte rammepartikler:

rammepartikel/ konjunkional	–	subjekt	–	(adverbium)	–	verbum	–	objekt osv ...
<i>Gid</i>		<i>børn</i>		<i>igen</i>		<i>fik</i>		<i>ferie ...</i>
<i>... at</i>		<i>børn</i>		<i>igen</i>		<i>fik</i>		<i>ferie ...</i>
<i>Sikke</i>		<i>det</i>				<i>støver</i>		
<i>... hvor</i>		<i>det</i>				<i>støver</i>		

Det er dog ikke spørgsmålet om hvorvidt sætningen begynder med et konjunkional eller en rammepartikel der er det væsentligste når man skal skelne de to sætningstyper fra hinanden. Det nødvendige kriterium drejer sig om sætningens status: Bisætninger kan pr. definition ikke udgøre en ytring i sig selv, men er afhængig af en oversætning der kan fungere som ramme for dem begge. Læg her mærke til hvordan den personlige vurdering eller holdning i de konstruerede bisætningseksempler (9-12) befinder sig i oversætningen, mens bisætningen i sig selv fremstår ganske neutralt. Det er det almindelige mønster: En bisætning med den viste ledstilling er neutral, den udpeger ikke nogen specifik tolkningsramme, mens en hovedsætning med samme ledfølge altid må fortolkes emotivt.

At det er egenskaben »selvstændig sætning«, der er central, fremgår af at der findes en hel række emotive sætninger der er uskelnelige fra bisætninger hvis man nøjes med at se på ordene og deres rækkefølge. Sammenlign for eksempel nedenstående autentiske eksempler på bisætninger (fundet via Google) med de parallelt konstruerede, emotive hovedsætninger:

- (13) Du må vise, at du tør.
- (14) At du tør!
- (15) Spørgsmålet er om du vil godtage dem.
- (16) Om jeg vil!
- (17) Coachens opgave er ikke at finde ud af, hvad du ikke kan
- (18) Ja, hvad du ikke kan, min ven...

Den størrelse der i bisætningen er et *konjunkional*, har i den emotive hovedsætning funktion af *rammepartikel*. Konjunkionalerne er almindeligvis tryksvage, mens rammepartiklerne ofte er betonedede, som i *At du tør* og *Om jeg vil!*

Det er ikke nødvendigt for forståelsen af sætningerne, men jævnligt understøttes den emotive tolkning af en af modalpartiklerne *dog* eller *bare*, evt. i kombination med hinanden:¹

1. Både *bare* og *dog* er i forvejen åbne for emotiv tolkning, fx i sætninger som *Det var dog utroligt!* eller *Var du bare her hos mig igen!* ligesom *bare* kan optræde som rammepartikel i den emotive sætningstype: *Bare solen skinner i morgen!*

- (19) Som du dog kan spørge!
- (20) Hvem der bare havde en hund!
- (21) Hvis jeg dog bare var fortsat med at spille guitar.

Som sagt kan bisætninger ikke optræde alene, for så snart de hives ud af deres vante ramme (som del af en hovedsætning), skifter de status og må selv fortolkes som hovedsætninger. Og det har altså konsekvenser for tolkningsrammen som ændres fra »neutral bisætning« til »emotiv hovedsætning«. Der findes i forvejen i grammatisk forskning et begreb om opskrivning hhv. nedskrivning af sprogligt materiale til en anden syntaktisk status, og her vil jeg foreslå at man betragter disse bisætninger som opskrevet til hovedsætningsstatus.

Man kan jo spekulere på hvorfor sådanne opskrevne bisætninger netop tolkes emotivt. Som et første bud kan man dels pege på analogien til de andre emotive sætninger (hvis sætningsstatus styres entydigt af den indledende rammepartikel (*gid* osv.), dels på at den oversætning som qua opskrivningen er overflødiggjort, kan indeholde afsenders personlige holdning (jf. eksempel 9-12). En afklaring af disse forhold afhænger af grundigere analyser af de historiske data, men foreløbig må de nævnte bud blot stå som hypoteser om baggrunden for at sprogbrugerne har tolket opskrevne bisætninger som emotive hovedsætninger. Som de dog kan, de sprogbrugere...

Om *at*

Af Kasper Boye & Mads Poulsen, Københavns Universitet

Denne fremstilling afrapporterer en korpuslingvistisk undersøgelse. Undersøgelsens genstand er kontrasten i dansk mellem komplementsætninger med underordningskonjunktionen *at*, som i (1), og komplementsætninger uden underordningskonjunktion, som i (2).

- (1) Lisbeth siger at korpuslingvistik lader hende kold.
- (2) Lisbeth siger korpuslingvistik lader hende kold.

Det er helt rimeligt at betragte komplementsætningen i (2) som en sætning, hvor *at* er udeladt. Komplementsætninger uden underordningskonjunktion er kun mulige ved komplementtagende verber, der også tillader komplementsætninger med *at*. I modsætning til *at* kan *om* (den anden underordningskonjunktion, der i dansk indleder komplementsætninger) med andre ord ikke udelades.

- (3) Vi spørger om al korpuslingvistik lader hende kold.
- (4) *Vi spørger al korpuslingvistik lader hende kold.

Men hvorfor behøver vi ikke *at*? Og hvad er det, der styrer, om vi i en given sætning udelader det lille ord eller ej?

Her nøjes vi med at se på det sidste af disse to spørgsmål. Vi lægger ud med at skele til engelsk, hvor underordningskonjunktionen *that* opfører sig meget på samme måde som sin danske slægtning.

- (5) Lisbeth says that corpus linguistics leaves her cold.
- (6) Lisbeth says corpus linguistics leaves her cold.

I engelsk grammatik har kontrasten mellem (5) og (6) været sat i forbindelse med to forskellige fænomener. Nogle har sat den i forbindelse med grammatikalisering. Bl.a. har Thompson & Mulac (1991) set bortfaldet af *that* som et af de første tegn på, at visse komplementtagende verber i engelsk undergår grammatikalisering analogt med udviklingen af Afrikaans *ek glo* ('jeg tror') i (7) til partiklen *glo* ('angivelig', 'tilsyneladende') i (8) (Boye & Harder 2007, 2009).

- (7) ek   *glo*   dat   hy   ryk   is.
       jeg   tror   at   han   rig   er.
       'Jeg   tror   at   han   er   rig'
- (8) hy   is   *glo*   ryk.
       han   er   angivelig/tilsyneladende   rig.
       'Han   siges/lader til at være   rig'.

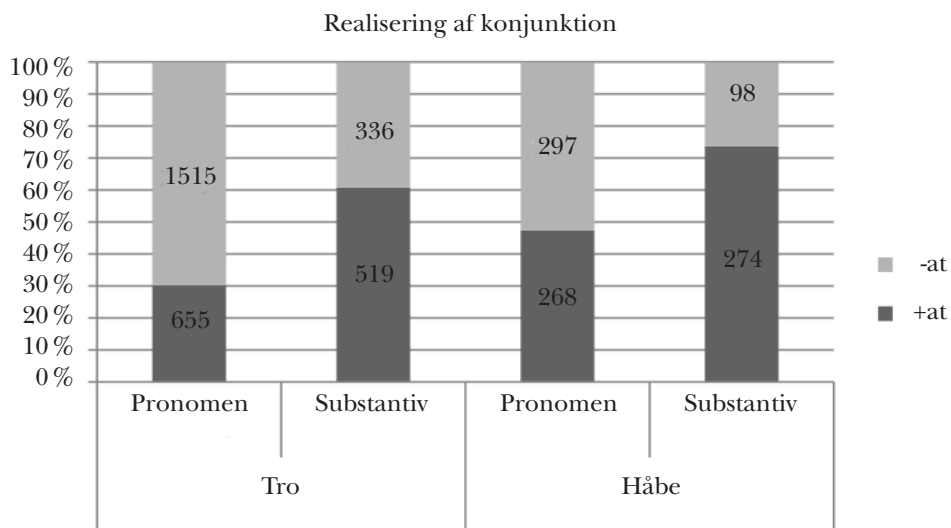
Andre har sat kontrasten i forbindelse med en kontrast mellem relativt svært tilgængeligt og relativt let tilgængeligt sprogligt materiale. Når man taler, ligger man under for et vist krav om, at ordene flyder i en jævn strøm. Men nogle gange kan man have brug for lidt ekstra tænketid til at få det næste ord over læberne, og i sådanne tilfælde kan man have behov for at fylde pausen ud med et eller andet. Vi kender det bedst fra *øh*, men også brugen af den engelske underordningskonjunktion *that* lader til at blive styret af, om der er brug for ekstra tænketid. Det lader med andre ord til, at når engelsktalende og -skrivende indleder en komplementsætning med relativt svært tilgængeligt sprogligt materiale, så er de tilbøjelige til at indsætte et *that* for at trække tiden ud og holde talerytmen. Bl.a. har Ferreira & Dell (2000) vist, at proportionen af komplementsætninger med *that* er større for komplementsætninger, der indeholder relativt let tilgængeligt materiale, end for komplementsætninger, der indeholder relativt svært tilgængeligt materiale (jf. Ferreira 2008 for en forskningsoversigt).

Den sidste forbindelse er langt den bedst dokumenterede, og det er oplagt at undersøge, om også bortfaldet af den danske underordningskonjunktion *at* har at gøre med informationstilgængelighed. I overensstemmelse med de engelske fund er vores hypotese, at proportionen af komplementsætninger med *at* er større for komplementsætninger, der indeholder relativt let tilgængelig information, end for komplementsætninger, der indeholder relativt svært tilgængelig information. En måde at teste denne hypotese på hviler på den antagelse, at personlige pronomener alt andet lige udgør mere tilgængeligt materiale end substantiver. De repræsenterer lettere tilgængelig information (f.eks. Ariel 1990, 2006), og de er gerne kortere og mere frekvente og vil derfor generelt være kognitivt lettere at frembringe end substantiver. Med denne antagelse kan vores generelle hypotese udmøntes i den mere specifikke og umiddelbart falsificerbare hypotese, at proportionen af komplementsætninger med *at* er større for komplementsætninger, hvis subjekt består af eller indledes af et pronomen, end for komplementsætninger, hvis subjekt består af eller indledes af et substantiv.

Vi har testet hypotesen for komplementsætninger til to verber, *håbe* og *tro*, i KorpusDK, og det lader til, at den holder. Vi søgte på strenge, der indeholder et pronomen i nominativ efterfulgt af det pågældende verbum, eventuelt efterfulgt af *at*, efterfulgt af enten et substantiv eller et nominativpronomen. Alle fundne sætninger blev gennemgået i hånden for at se, om de levede op til de ønskede kriterier. Sætninger, der ikke gjorde, blev kasseret. En lignende korpusundersøgelse er foretaget for engelsk, hvor Race & MacDonald (2003)

viste at relativsætninger er mere tilbøjelige til at blive indledt af *that*, hvis relativsætningens subjekt var et substantivsyntagme, end hvis det var et pronomen.

Resultaterne af undersøgelsen kan ses i figur 1. For *håbes* vedkommende gjorde vi følgende fund: 1) Ud af i alt 565 excerperede forekomster af komplementsætninger, hvis subjekt består af eller indledes af et pronomen, indeholder 47 % underordningskonjunktionen *at*. 2) Ud af i alt 372 excerperede forekomster af komplementsætninger, hvis subjekt består af eller indledes af et substantiv, indeholder 74 % underordningskonjunktionen *at*. En chi i anden-test bekræftede, at tendensen til at bruge *at* ved substantiver var signifikant stærkere end ved pronomener (chi i anden = 65, $p < 0,0001$).

Figur 1: Realisering af konjunktionen for verberne *tro* og *håbe*. Hver søjle viser andelen af *at*-inklusion over for udeladelse. I søjlerne angives antallet af forekomster i hver kategori.

For *tro*s vedkommende gjorde vi følgende fund: 1) Ud af i alt 2170 excerperede forekomster af komplementsætninger, hvis subjekt består af eller indledes af et pronomen, indeholder 30 % underordningskonjunktionen *at*. 2) Ud af i alt 855 excerperede forekomster af komplementsætninger, hvis subjekt består af eller indledes af et substantiv, indeholder 61 % underordningskonjunktionen *at*. Igen var tendensen til at bruge *at* ved substantiver signifikant stærkere end ved pronomener (chi i anden = 237, $p < 0,0001$).

Det samlede billede er altså, at ligesom det forholder sig med brugen af den engelske underordningskonjunktion *that*, så er der en tendens til, at den danske konjunktion *at* bruges, når afsenderen indleder en komplementsætning med relativt svært tilgængeligt sprogligt materiale. Årsagen er sandsyn-

ligvis, at *at* giver mulighed for at lave en udfyldt pause til at få det næste ord klar til afsendelse. Det bemærkelsesværdige er, at dette altså gælder selv i skriftsproget.

Vores undersøgelse udelukker ikke, at der også er andre forhold, der har indflydelse på, hvorvidt *at* udelades eller ej. Det er f.eks. fuldt ud muligt, at også graden af grammatikalisering af det komplementtagende verbum spiller en rolle. Men kvaliteter ved det komplementtagende verbum kan ikke forklare de data, som vi har præsenteret her, da effekten af informationstilgængelighed er påvist separat for hvert af de to undersøgte verber.

Litteratur

- Ariel, Mira (1990): *Accessing noun-phrase antecedents*. London: Routledge.
- Ariel, Mira (2006): Accessibility theory, i: K. Brown (red.): *Encyclopedia of language and linguistics. Volume I*. 2. udg. Oxford: Elsevier, s. 15-18.
- Boye, Kasper & Peter Harder (2007): Complement-taking predicates. Usage and linguistic structure. I: *Studies in Language* 31.3, s. 569-606.
- Boye, Kasper & Peter Harder (2009): Evidentiality. Linguistic categories and grammaticalisation, i: *Functions of Language* 16.1, s. 9-43.
- Ferreira, V. (2008): Ambiguity, accessibility, and a division of labor for communicative success, i: A.S. Benjamin & B.H. Ross (red.): *The psychology of learning and motivation*. San Diego: Academic press, s. 209-246.
- Ferreira, V. & G.S. Dell (2000): Effect of ambiguity and lexical availability on syntactic and lexical production, i: *Cognitive Psychology* 40.4, s. 296-340.
- Race, David.S. & Maryellen C. MacDonald (2003): The use of 'that' in the production and comprehension of object relative clauses, i: *Proceedings of the 25th Annual Meeting of the Cognitive Science Society*.
- Thompson, Sandra A. & Anthony Mulac (1991): A quantitative perspective on the grammaticization of epistemic parentheticals in English, i: Elizabeth C. Traugott & Berndt Heine (red.): *Approaches to grammaticalization. Volume II: Focus on types of grammatical markers*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, s. 313-329.

Finlandssvensk pronominalsyntaks – med syntaktikeren i felten

Af Henrik Jørgensen, Aarhus Universitet

Det er velkendt at dansk og i nogen udstrækning også norsk pronominalbøjning ikke følger et rent grammatisk mønster; man kan i nogen udstrækning finde objektsformer (»oblikke former«) i subjekspositioner, men for den sags skyld også det omvendte. Visse af disse konstruktioner er gået ind i standardsproget; andre tilhører det man kunne kalde »normen for uformelt sprog«. Det er ikke ganske kortlagt i hvilket omfang tilsvarende fænomener findes inden for det svenske sprogområde, hvortil store dele af Finlands kyststrækning stadig hører. Disse linjer er en rapport over nogle feltstudier som jeg har udført inden for disse områder.

Tekstpragmatisk orienteret brug af kاسوبøjning i dansk og svensk

Tekstpragmatiske orienteringskrav fører i moderne dansk ofte med sig at den simple fordeling af nominativ som subjektskasus og akkusativ som objektskasus fraviges. I korthed kan man sige at pronominerne overalt hvor deres betydning er mere end rent anaforisk, får en form der nærmest modsvarer den ubetonede oblikform i en fuldere betonet form. Dette ses tydeligst i subjekspositioner, hvor den historisk oprindelige nominativiske form er vejet.¹

I standardsvensk ser det ikke ud til at dette skred har vist sig i nogen videre grad, dog på nær sammenligningskonstruktioner, hvor kاسوبalget er frit, samt foran relativsætning, hvor svensk konsekvent giver pronominer i oversætningen kasus efter fællesleddets funktion i undersætningen. Imidlertid findes der enkelte regionale varianter af svensk hvor der er sket mere. Nominativformer i objektspositioner findes i henhold til Holmberg 1986 i nord svensk, og oblikke former i subjekspositioner er observeret i forskellige former af finlandssvensk, i Västra Nyland af Gudrun Lundström (1939) og Leif Nyholm (1986), og i Närpes af Ann-Mari Ivars (1988).

I denne feltrapport vil jeg ikke diskutere disse forskningsresultater grundigere, men blot gå ind på mine egne observationer. Jeg har lavet feltarbejde på de nordsvenske former i Umeå og omegn 1991, og i Västra Nyland 1994. I 2006 fik jeg inden for NORMS (Nordic Center of Excellence in Microcompa-

---

1. Nærmere om de relevante konstruktioner i Jørgensen 2000 kap. 7.

native Syntax) mulighed for at fortsætte disse arbejder i Norra Österbotten, den nordligste svensksprogede enklave i Finland, nærmere bestemt i sognene Gamlekarleby/Kokkola, Nedervetil, Terjärv, Kronoby, Larsmo og Esse. Antal, køn og alder på informanterne svingede en del, og specielt den enlige informant i Kokkola var usikker på en del af stoffet. Selv om resultaterne af feltarbejdet i Österbotten mest var negative, kan det dog bidrage til den geografiske distribution af de fænomener.

Inventaret af pronominale former

For at fastslå at der foreligger syntaktisk afvigelse skal det kunne vises at der faktisk findes kasusforskel i det pågældende pronominale bøjningssystem. Det er hyppigt ikke tilfældet i norske dialekter, og det er heller ikke givet at forskellene er tydelige i svenske dialekter heller. Kun dansk ser ud til at have et veletableret inventar af distinkte kasusformer.² Neutralisationer af kasusforskellene, hvad enten situationen nu er at begge former fortsat eksisterer men ikke angiver nogen kasusforskel, eller den er at kun én form overlever, vanskeliggør undersøgelserne, men naturligvis er de koeksisterende former de mest problematiske.³

I hele det svensksprogede område er der en stærk tendens til at 3. persons pronominer ikke har kasusforskel. I officiel skriftnorm opretholdes forskellen *de* | *dem*, men i talt sprog er den neutrale *dom* for længst blevet ganske almindelig. Ligeledes konkurrerer *honom* (eller tilsvarende derivater fra den gamle dativ) i mange dialekter med den etymologisk oprindelige akkusativ *han*. Hvor kun formen *han* findes i alle syntaktiske funktioner, trækkes femininumsformen i reglen med sådan at former svarende til *henna* forsvinder til fordel for nominativformen (standardsprogets *hon*).

Derfor er det kun 1. og 2. person der kan anvendes til testformål, eftersom kasusforskellen helt sikkert findes her. I Österbotten var situationen mht. 3. person at *han* var uden fleksion,⁴ mens femininum normalt havde bøjning.

Den spørgeliste jeg benyttede i Österbotten, byggede på mine undersøgelser i Västra Nyland. Mange af eksemplerne byggede på autentisk materiale (mest fra Lundström 1939), men enkelte eksempler er oversat fra dansk. Jeg gjorde intet forsøg på at holde listen væk fra informanternes blikke; ortografisk set var den tilpasset dialektformerne.⁵

2. Om problemerne i analysen af standardsprogenes inventarer over for dialekterne, se Jørgensen 2000 kap. 6.

3. Et meget kompliceret tilfælde er Oslodialektens 3. pers. fem, hvor forskellige varianter af *hu* og *henna* anvendes uden kasusforskel afhængigt af den prosodiske position; se Papazian 1978 a,b.

4. I Kronoby omtales formen *honom* nedladende som »härrsk«, egl. 'herreagtig', sv. til 'snobbet'.

5. Tak til Jan-Ola Östman, der ydede uvurderlig hjælp med tilpasningen.

Nominativ i objektsposition og efter præposition

De undersøgelser jeg havde lavet i Umeå 1991, angik nominativ i objektspositioner og efter præposition. Mine testpersoner i Umeå afviste eksempler som disse:

- (1) a. Har dom också frågat '*du*?
b. Elsa tycker om '*du*.

– men hvis de indgik i en kontrast, var de mere acceptable:

- (1') a. Har dom också frågat '*du* – dom har frågat mej
b. Elsa tycker om '*du* – int' om *jag*

Kontrasten var ikke nødvendigvis eksplicit; f.eks. blev eksempel (2) jævnt hen godtaget:

- (2) Åke, det är en klasskompis till jag

I nogle sociolingvistiske interviews (STÖN, Stadsmål i Övre Norrland) fandt jeg denne konstruktion med koordinerede pronominer:

- (3) då ha vi para ihop *jag och Lennart, hon och Dan*

Konstruktionen fra eksempel (3) testedes i Umeå for en sikkerheds skyld med 2. person i stedet for 3. og blev jævnt hen accepteret sådan.

Lignende eksempler fra Västra Nyland findes hos Gudrun Lundström (1939):⁶

- (4) Je: åt *ja:g* de där
(5) Hon var it me *vi:* den da:gen

Desværre citerer Lundström dem uden kontekst, og det er derfor ikke muligt at se om de virkelig anvendes i kontrastsituationer. Hendes længdeangivelser på vokalerne viser dog klart at pronominerne har stærkt tryk i disse konstruktioner. I mine undersøgelser i Västra Nyland i 1994 virkede det som om disse konstruktioner ikke vakte nogen som helst genklang, uanset hvor meget jeg fiskede efter dem.

Desværre inkluderede jeg kun et enkelt eksempel af denne type i undersøgelsen i Norra Österbotten:

- (6) Ge åt jag den där – int åt Gunnar

6. Gudrun Lundströms kvasifonetiske skrivemåder er forenklet noget af tekniske hensyn.

Kun en enkelt informant i Larsmo kunne genkende konstruktionen i (6), men det ville være værd at undersøge den grundigere. Jeg er meget i tvivl om hvorvidt formen er egnet til elicitering. Det rapporteres ofte når jeg spurgte til konstruktionen i Norra Österbotten, at »den er velkendt blandt naboerne, men at ingen bruger den her«. Formuleringer af den art dækker ofte over at konstruktionen er udbredt, men på en eller anden måde uacceptabel alligevel.

Oblikke former i subjekspositioner

Oblikke former i subjekspositioner er observeret i Västra Nyland og Närpes (Södra Österbotten), sml. ovenfor. Det er ikke ganske de samme konstruktioner overalt. Det må antages at konstruktionerne i Närpes stadig findes, men så vidt jeg kunne konstatere ved mine undersøgelser i Västra Nyland, var disse konstruktioner ikke mere i brug her. Der var dog mange der kendte konstruktionerne, og mange kunne citere ældre dialekttalende for markante passager. Alt i alt var der desværre ingen levende sprogbrug at undersøge.

Ifølge Lundström (1939:55, 57) havde *subjeksprædikativer* oblik form:

(7) Ä de dej, vo:r I:da, E:vals mora?

Der findes dog et enkelt modeksempel i Lundströms bog (1939:126):

(8) Men den, som int föld me:, de var ja [=jag].

I Norra Österbotten, som i det meste af det svensksprogede område, var nominativ tydeligvis den eneste mulighed ved subjeksprædikativer.

I Västra Nyland kunne *koordinerede pronominer i subjekspositioner* optræde i både nominativ og oblik form (Lundström 1939: 61):

(9) Hanses mamma o vi:, vi va myki övere:nskomande, vi:

(10) O alla mornar sko [=da. skulle] syster min o mej ti kolasko:jin
[=Kulsvierkoven]

Heller ikke dette træk blev genkendt i Norra Österbotten.

Sammenligningskonstruktioner i standardsvensk kan have både nominativ og oblik form. Det samme gælder i Västra Nyland, mens der i Närpes er en stærk forkærlighed for oblik form (Ivars 1988:171). De fleste informanter i Norra Österbotten accepterede begge kasus, men der var i flere af landsbyerne en stærk tendens til at foretrække oblik form overalt. Det skete ofte ved at eksempler hvor nominativ har grammatisk præference, alligevel ved nærmere eftertanke blev ændret til oblik form:

- (11) Ha ä lika gambal som mä (<jag)
 (12) Ja ä länger än tä (<du)

Pronominer med tilføjede identificerende elementer (bestemmende relativsætninger, stedsadverbier o. lign.) har på dansk normalt oblik form i talt sprog. Lundström har ingen direkte paralleller, så til testningen blev et par eksempler svarende til de danske anvendt. Imidlertid syntes de ikke at være acceptable nogen steder, hverken i Västra Nyland eller i Österbotten:

- (13) *Oss på Domarebackan har det rätt trevligt

Emfatisk efterstilling af pronominer er en meget anvendt konstruktion i nord-skandinavisk.⁷ På dansk findes konstruktionen derimod ikke. I Västra Nyland forekommer konstruktionen ofte med oblik form (sml. Lundström 1939:56):

- (14) Du ä tokoger, dej
 (15) Nu lä:r on a vari so vilder, henna

Uanset at konstruktionen ikke findes mage til i dansk, passer den med resten af mønsteret, eftersom pronominerne i disse højrestillede emfaser tydeligvis er betonedede. Den overordnede motivation er derfor i princippet den samme såvel i dansk som i Västra Nyland. I Västra Nyland er de dog lige så lidt som de øvrige afvigende konstruktioner i brug, og i Norra Österbotten blev de i alle tilfælde rettet til nominativ.

Kasusafvigelser i *sætningsknuder* findes i Närpes (sydlige Österbotten) ifølge Ann-Mari Ivars (personlig meddelelse). Dette findes også i dansk (*Ham tror jeg ikke kan løse opgaven*), mens det for Västra Nylands vedkommende ikke var muligt at fastslå om konstruktionen har eksisteret; Lundström 1939 omtaler den ikke. Närpeseksemplerne ser således ud:

- (16) *Mie:g* tro:r an itt kan sloå: sko:lboånen. ('Mig tror han ikke kan slå skolebørnene')
 (17) *Tie:g* väit ja foå:r itt lömn nie:r oå:s ('Dig ved jeg får ikke bo hos os')

Ved feltarbejdet i Norra Österbotten var informanterne generelt uvillige til at bekræfte sætningsknuderne overhovedet. Det eneste sted hvor konstruktionen blev bekræftet, var i Larsmo, hvor de to informanter kendte konstruktionen og kunne levere paralleltilfælde fra dialekten; begge disse dog med nominativ.

7. Sml. Nyholm 1986 med yderligere referencer.

Konklusion

Den dialektale udbredelse af disse konstruktioner med kasusafvigelse er interessant. Det potentielt mest udbredte af disse mønstre er brugen af nominativ i objektspositioner, eftersom spor heraf kan findes fra Nordsverige til Sydfinland. Selv om dokumentationen ikke er den bedste, er der næppe tvivl om fænomenets eksistens og udbredelse. Det ville være interessant at gennemføre en nærmere undersøgelse heraf, f.eks. ved at gennemgå sociolingvistisk materiale fra disse områder. Mine egne bedste belæg er hentet fra den slags kilder; eliciteringer giver ofte ingen ordentlige svar hvad denne konstruktion angår.

Det andet afvigelsesmønster, oblik form i subjektsposition, har et center i den danske del af det fastlandsskandinaviske område og har derfra bredt sig til norsk. De eneste dokumenterede eksempler på konstruktionen fra den svensksprogede del af Fastlandsskandinavien vedrører bestemte finlandssvenske områder og findes hos Lundström (1939), Nyholm (1986) og Ivars (1988). Mønsteret findes ikke i naboområderne, Östra Nyland som beskrevet i Lundström 1939, og Norra Österbotten, som beskrevet i mit feltarbejde 2006. Det er derfor mest sandsynligt at afvigelserne i Västra Nyland og Närpes er helt isolerede i svensk og ikke har relation til det dansk-norske mønster, uanset de stærke analogier der findes mellem konstruktionerne i begge områder.

Litteratur

- Holmberg, Anders (1986): The Distribution of Case-Neutral Pronouns in a Swedish Dialect, i: Östen Dahl & Anders Holmberg (red.): *Scandinavian Syntax*, Institute of Linguistics, University of Stockholm, s. 88-100.
- Ivars, Ann-Mari (1988): *Närpesdialekten på 1980-talet*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Jørgensen, Henrik (2000): *Studien zur Morphologie und Syntax der festlandsskandinavischen Personalpronomina*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Lundström, Gudrun (1939): *Studier i nyländsk syntax*. Norstedt och Söner, Stockholm.
- Nyholm, Leif (1986): Svansdubblingen den västnyländska, i: Mirja Saari, Anne-Marie Londen & Kim Nilsson (red.): *Xenia Huldeniana*, Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors Universitet, Helsingfors, s. 205-217.
- Papazian, Eric (1978a): Han og ho, i: Ingeborg Hoff (red.): *På leit etter ord*. Oslo, Bergen, Tromsø: Universitetsforlaget, s. 235-281.
- Papazian, Eric (1978b): Hu sa at aldri hadde a sett henne så sinna. *Norskraft* 19, s. 54-78.

Har vi brug for *værende*?

Af Niels Davidsen-Nielsen, Dansk Sprognævn

Ved Folketingets førstebehandling den 20. november 2008 af Forslag til lov om ændring af lov om Dansk Sprognævn udtalte en af kulturordførerne følgende:

»Det nævnes også, at der skal være mulighed for at udpege tre ekstra personlige medlemmer af repræsentantskabet. Det lyder ud fra begrundelsen i forslaget som *værende* en udmærket idé, da disse med deres særlige forudsætninger kan bidrage til arbejdet i Sprognævnet«. (min kursivering)

Her ser vi et eksempel på den almindeligste brug af præsens participiumsformen *værende*, nemlig den vi træffer efter konjunktionen *som*. Spørgsmålet jeg vil forsøge at besvare, er hvilken funktion denne verbalform har. Har den overhovedet nogen, og hvis ikke: Kan ordet fjernes uden at sætningen bliver ugrammatisk?

Efter *som* kan *værende* i masser af tilfælde fjernes som et rent fyldord, ligesom i eksemplet fra Folketinget. Her følger nogle eksempler fra <http://ordnet.dk/kpusdk/teksteksempler> – 18.11.2008 (mine kursiveringer):

Disse er bedst kendt som *værende* et mede-eldorado med bl.a. en meget fin karpebestand.

... i 1986 betegnede pressens omtale af Tjernobyl katastrofen som *værende* løgn og vestlig propaganda.

... udtrykket defineres som *værende* Socialdemokratiets politik...

Hvis jeg var teolog, ville jeg snarere anfægte generne som *værende* udtryk for livsformernes inderste væsen.

... ministerens talepapir beskrev situationen i Sri Lanka som *værende* tryk.

Den kvindelige bankrøver beskrives som *værende* 175 centimeter høj.

... men vi betragter situationen som *værende* god.

Denne regel måtte man betragte som *værende* international.

Som det ses, efterfølges participiumsformen her af en substantivgruppe eller af et adjektiv en adjektivgruppe der fungerer som prædikativ. *Værende* forekommer også – endskønt betydelig sjældnere – efter *for*, og også her er det foran substantiv substantivgruppe og adjektiv adjektivgruppe der fungerer som prædikativ, et rent fyldord:

... enkelt og kort opsummeret, hvad DSU anser for *værende* essensen i vort fælles Europa-projekt.
 ... men det har vi ikke anset for *værende* realistisk.
 Anser ministeren det for *værende* brugervenligt?
 ... og selvom man anser den beslutning for *værende* meget forkert.

Som det fremgår, indgår *for* her i flerordsverbet *anse for*. Andre eksempler på denne konstruktionstype – hvor *for* er styret af verbet – er *regne for*, *holde for* og *erklære for*.

Når *værende* følges af en præpositionsgruppe der ikke fungerer som prædikativ men som adverbial, kan formen imidlertid dårligt udelades:

På Isefjorden betegnes fiskeriet som *værende* i vild gang...
 ... EF-retten har varslet dom over den danske ambi, som *værende* i strid med EFs regler.
 Af dem nævnes kun Virgin Records som *værende* til salg.
 Men altså skorpionmennesker beskrives som *værende* i besiddelse af stor styrke...

Jeg skal her gøre opmærksom på at jeg sondrer mellem prædikativ og adverbial på basis af form: Når et deskriptivt attribut realiseres af et adjektiv, som i *Hun er glad*, er det et prædikativ; når det realiseres af en præpositionsgruppe, som i *Hun er i højt humør*, er det et adverbial (se Carl Bache og Niels Davidsen-Nielsen. 1997. *Mastering English*. Mouton de Gruyter, s. 54). Denne analyse er konsistent med måden hvorpå der på basis af form kan sondres mellem indirekte objekt, som i *Jeg gav Lisbeth blomsterne*, og adverbial, som i *Jeg gav blomsterne til Lisbeth*.

Heller ikke i eksempler som følgende, hvor *værende* følges af en perfektum participiumsform inden for samme verbalgruppe, er ordformen overflødig:

... Biermann og venstrefløjen må betragtes som *værende* gået fra hinanden.
 ... er nogle forsendelser, de må betragtes som *værende* gået tabt.

Hvis den efterfølgende perfektum participiumsform derimod ikke hører til samme verbalgruppe som præsens participiumsformen, men fungerer som prædikativ, kan *værende* uden vanskeligheder udelades:

... men blev mandag eftermiddag betegnet som *værende* svært brandbeskadiget.

Han blev tidligere omtalt som *værende* inspireret af Raymond Chandler.

I de tilfælde hvor *værende* anvendes substantivisk om eksistens, kan ordformen naturligvis ikke undværes:

... præget af Heideggers interesse for det *værende*.

Udvikling hører til på et bestemt niveau i det *værende*, hvor det giver mening at tale om objekt, subjekt...

Ontologi defineres inden for filosofi som læren om det *værende* eller om grundlæggende eksistenskategorier.

Værende bruges også som præmodifikator i en substantivgruppe med betydningen 'som haves forefindes', og heller ikke anvendt således kan participiumsformen udelades:

... med de på grunden *værende* bygninger med grund, mur og nagelfast tilbehør...

Den ene taler om integration af de i landet *værende* udlændinge...

... få øget viden om bedre udnyttelse af *værende* ressourcer.

... som den til enhver tid *værende* chef har ønsket.

... netop er de fremmeste af de for tiden *værende* midaldrende.

... at tilpasse sig de til enhver tid *værende* nye magthaveres ønsker.

Endelig fandt jeg i datamaterialet eksempler hvor *værende* er brugt fejlagtigt eller måske under indflydelse fra engelsk:

... Det problem klares på stedet, det *værende* bag træer, på gader og sammen med enhver.

Også Romantikken, *værende* den sidste »store« periode, opererer med id'et.

I det første af disse eksempler er *værende* blevet forvekslet med *være sig* (om to eller flere muligheder), og i det andet er der sandsynligvis tale om afsmitning fra den engelske konstruktion 'being the last »great« period'.

I *Ordbog over det danske Sprog* (ODS) siges *værende* at være karakteristisk for stift bogsprog (bind 27, 1954, side 903-4). Og om formens anvendelse læser man at den bruges prædikativisk efter konjunktionen *som* eller præpositionen *for*, som i »man (har) fundet det naturligt at betragte disse Kar... som værende den i Urtiden benyttede Type« og »han må anses for værende død«. Endvidere nævnes det at *værende* bruges som attributivt adjektiv eller i substantivisk

anvendelse heraf, som i hhv. »Gud er en værende Gud, med skabende Urkraft...« og »den yderste Abstraction af Alt Værende er selve Væren«.

I det naturlige talesprog er ordformen *værende* utvivlsomt nærmest fraværende, og i tekster der ikke skal bære præg af stift bogssprog, kan man med fordel styre helt uden om denne form. Ifølge ODS kan det i nogle tilfælde gøres ved at erstatte den med infinitivsformen *at være*, som i »Han må anses for at være død«. I formelle tekster, fx juridisk sprog, har *værende* i nogle kontekster sin berettigelse, men selv her kan ordformen stryges hvis den efterfølges af adjektiv adjektivgruppe eller substantiv substantivgruppe der fungerer som prædikativ, for her følger participiet intet til. Eksempler:

Denne regel måtte man betragte som (værende) international.
Nu må handelen betragtes som (værende) officiel.

I andre tilfælde kan *værende* imidlertid ikke fjernes:

... at de hos ham boende eller i besøg *værende* børn ikke ved støjende adfærd er til gene ...
... betale renter af den til enhver tid *værende* restgæld.
... forefindes og beset af køberen, med de på grunden *værende* bygninger.
Ejerpantebrevet forrentes med den til enhver tid *værende* formue ...

Her er der imidlertid blot tale om dårligt papirsprog. Afsenderen kan med fordel være opmærksom på at det sprog han hun betjener sig af ved ikke at omformulere og styre uden om *værende*, er typisk cand.jur.-prosa.

En systemisk funktionel tempusbeskrivelse – nu med *be going to* + infinitiv som supplement

Af Carl Bache, Syddansk Universitet

Tempus i engelsk har altid været en spændende deskriptiv udfordring idet utallige grammatiske undersøgelser og forslag til beskrivelse ikke har ledt til opstillingen af et generelt accepteret inventar af tempora eller til en fuldt tilfredsstillende redegørelse for deres anvendelse. Eksempelvis er det helt uafklaret om perfektum (som fx i *She has forgotten her bag*) er en tempus, et aspekt, en »fase« eller en kombination. Inden for Systemisk Funktionel Grammatik (SFG) har navnlig Halliday & Matthiessen taget udfordringen op og forsøgt at beskrive de mange engelske verbalformer som tempusrealisationer af sprogbrugerens valg af tidsværdi i et system begrænset til *kun tre medlemmer* (jf. Halliday 1976, 1994:196ff; Matthiessen 1983, 1984, 1996; Halliday & Matthiessen 2004:335ff). I det følgende skal jeg kort give en skitse af denne model og derefter argumentere for en alternativ tempusbeskrivelse inden for SFG – en beskrivelse der bl.a. byder på en simplere og mere effektiv håndtering af konstruktionen *BE going to* + infinitiv, som spiller en helt afgørende rolle i Halliday & Matthiessens model.

Den tredelte tempuskategori i SFG betragtes som et *primært system* med et valg mellem følgende tre tider: 1) »present« (der realiseres af Ø, fx *They like chocolate*); 2) »past« (der realiseres af *-(e)d* eller uregelmæssig bøjning, fx *She crossed the river / They drove to Melbourne*); 3) »future« (der realiseres af *will* + infinitiv, fx *She will forget him*). Dette primære system griber langt fra de mange verbalformer i engelsk der har noget med tid at gøre (fx perfektum og progressiv). Halliday & Matthiessen foreslår derfor at det primære system gøres *rekursivt*, dvs. at sprogbrugerens kan vælge gentagne gange fra systemet og på den måde frembringe mere komplekse tempuskonstruktioner:

- (1) Gerald *is singing* in the local church.
- (2) My brother *will be working* with her.
- (3) Dad *had been going to see* her.

I eksempel (1) er »present« valgt to gange (og *is singing* kaldes en »present in present«); i (2) er både »future« og »present« valgt (og *will be working* kaldes en »present in future«; og i (3) er der valgt »past« to gange og »future« en

gang (og *had been going to see* kaldes in »future in past in past«). Alle valg efter det første primære valg kaldes *sekundære*. Resultatet af rekursivitet (altså en supplerings af det primære valg med et eller flere sekundære valg) er »serial time«. De tre sekundære valgmuligheder realiseres på følgende måde: 1) »secondary present« af BE + præsens participium (altså progressiv form); 2) »secondary past« af HAVE + perfektums participium (altså perfektumsform); og 3) »secondary future« af BE *going to* + infinitiv. For at undgå et i princippet uendeligt antal tempusformer, begrænser Halliday & Matthiessen rekursiviteten med nogle *ad hoc* »stop rules« (jf. Halliday 1976:155), der blokerer visse kombinationer i den rekursive cyklus. Eksempelvis kan »present« kun vælges som første og/eller sidste værdi. Således begrænses systemet til at kunne frembringe præcis 36 forskellige finitte tempora. En attraktiv konsekvens af rekursivitet er, ifølge Halliday & Matthiessen, at aspekt og fase bliver overflødige i beskrivelsen af komplekse verbalformer i engelsk.

Jeg skal ikke her give eksempler på samtlige 36 finitte tempora i SFG-modellen. Men lad mig røbe at inventaret omfatter nogle særdeles komplekse verbalformer:

<i>had been going to be taking</i>	(present in future in past in past)
<i>will have been going to be taking</i>	(present in future in past in future)
<i>has been going to have been taking</i>	(present in past in future in past in present)
<i>will have been going to have been taking</i>	(present in past in future in past in future)

Halliday & Matthiessen anerkender at sådanne komplekse former er sjældne, men fastholder at de er udtryk for et *semantisk potentiale*, navnlig i spontant talt sprog. Da en del af konstruktionerne forekommer mig at være på grænsen – et indtryk som jeg får bekræftet af mange indfødte engelsktalende – har jeg undersøgt de 36 temporas forekomst i to store korpora: The British National Corpus og Collins WordbankOnline, der tilsammen indeholder 157.000.000 ord, hvoraf 25.000.000 ord falder inden for talesprog, og de 14.000.000 inden for spontant talesprog.

Resultatet af undersøgelsen er yderst bemærkelsesværdigt,¹ for det viser sig nemlig at 16 af Halliday & Matthiessens 36 tempora ikke forekommer en eneste gang i det meget omfattende korpusmateriale, og at yderligere 7 kun forekommer meget sjældent (henholdsvis 1, 2, 9, 46, 48, 85 og 248 gange). De resterende 13 tempora forekommer omvendt tusindvis af gange. Groft sagt gælder det at jo flere valg der foretages i systemet, jo sjældnere er tempusformen, dog således at der er en meget klar grænse mellem de 13 meget hyppige på den ene side og de 23 sjældne/ikke-eksisterende på den anden side. Dette resultat beviser *ikke* at de 16 ikke-eksisterende former *ikke er mulige*, blot at de belaster det empiriske belæg for SFGs tempusbeskrivelse. Modellen befinder sig langt hinsides almindelig gængs sprogbrug, hvilket må siges at være et problem for en funktionel sprogteori med interesse for hvorledes sprog faktisk anvendes.

1. En grundig fremstilling af undersøgelsen findes i Bache (2008: 46-59).

På baggrund af min empiriske undersøgelse (og en række andre mere principielle argumenter, jf. Bache 2008:25-45) har jeg foreslået en modificeret SFG-beskrivelse af engelsk tempus hvor det rekursive sekundære tempussytem og de *ad hoc* formulerede »stop rules« erstattes med et *finit serielt system* bestående af 4 skopusrelaterede valg der udfylder den struktur i verbalgruppen som enhver konstruktion altid skal overholde:²

±past (±future (±perfect (±progressive)))

De fire valg udgør et sammenhængende tempus-aspekt-system med følgende realisationer: 1) {±past} realiseres af ±-(e)d eller uregelmæssig bøjning; 2) {±future} af ±WILL + infinitiv; 3) {±perfect} af ±HAVE + perfektum participium; 4) {±progressive} af BE + præsens participium. Med fri fremadrettet kombination af værdier i dette system omfatter inventaret 16 tempora: »present« (*takes*), »past« (*took*), »present future« (*will take*), »past future« (*would take*), »present perfect« (*has taken*), »past perfect« (*had taken*), »present progressive« (*is taking*), »past progressive« (*was taking*), »present future perfect« (*will have taken*), »past future perfect« (*would have taken*), »present future progressive« (*will be taking*), »past future progressive« (*would be taking*), »present perfect progressive« (*has been taking*), »past perfect progressive« (*had been taking*), »present future perfect progressive« (*will have been taking*), »past future perfect progressive« (*would have been taking*). Af disse 16 tempora er 14 meget frekvente i de to undersøgte korpora, og to er infrekvente (med henholdsvis 46 og 161 forekomster). Der er ingen ikke-eksisterende tempora.

Ud over det større empiriske belæg for min model i forhold til konkret sprogbrug er der en række principielle argumenter (se Bache 2008: kapitel 5-7). Af disse skal jeg her nøjes med at komme ind på spørgsmålet om indplaceringen af konstruktionen BE *going to* + infinitiv (fx *She was going to meet him*). Denne konstruktion spiller nemlig en ganske særlig rolle i Halliday & Matthiessens tempus-model: Den indgår i hele 24 af de 36 tempora. I korpusundersøgelsen tegner der sig et klart mønster i frekvensen af disse 24 tempora. Samtlige 16 ikke-eksisterende tempora hører til i denne gruppe, og det gør 6 af de 7 infrekvente også. Kun to af dem, nemlig »future in present« (fx *is going to take*) og »future in past« (fx *was going to take*) – de simplest mulige konstruktioner med BE *going to* + infinitiv – optræder blandt de frekvente. Halliday & Matthiessens »secondary future« er således en ganske alvorlig belastning for hele deres tempusmodel.

I min alternative model er der rent inventarmæssigt faktisk kun sket to relaterede justeringer i forhold til Halliday & Matthiessens: (1) BE *going to* + infinitiv nedrangeres til gruppen af *temporale supplementskonstruktioner* (på linje med BE *to* + infinitiv, BE *about to* + infinitiv og BE *on the point of* + præsens participi-

2. Mit forslag til ny tempusbeskrivelse lanceres i Bache (2008). Modellen er bl.a. inspireret af Harder (1996), og er anvendt i oversigtsform i Bache & Davidsen-Nielsen (1997) og Bache (2000). Delresultater og drøftelse af enkeltstående problemstillinger forefindes i Bache (2004), (2005), (2007a) og (2007b).

um); (2) *would*, der på mystisk vis ikke er omfattet af Halliday & Matthiessens ellers særdeles rummelige tempussystem, indgår som »past future« i mit system (som parallel til »present future« *will*).³ I det følgende skal jeg påvise det fornuftige i den kategoriale omrokering af BE *going to* + infinitiv samt fremlægge en endnu bedre beskrivelse af denne konstruktion.

Udgangspunktet for min analyse af BE *going to* + infinitiv er at en samlet beskrivelse af engelsk tempus naturligvis skal inddrage denne konstruktion på et eller andet plan. Først og fremmest hører den til blandt de mange konkurrerende udtryk for fremtid og er den mest direkte konkurrent til det almindelige udtryk med *will* + infinitiv (jf. Bache 2007b). Endvidere er de to helt simple realisationer af BE *going to* + infinitiv (fx *is going to sing* og *was going to leave*) blandt de højfrekvente former i min korpusundersøgelse af Halliday & Matthiessens tempussystem. Når konstruktionen alligevel ikke får plads i mit centrale tempussystem skyldes det en nøje afvejning af fordele og ulemper. Som vi har set, er Halliday & Matthiessens indplacering af den i det centrale inventar en decideret ulempe hvis man har til hensigt først og fremmest at beskrive egentlig sprogbrug. Men det vil naturligvis give meget god mening hvis man i beskrivelsen kunne gøre rede for denne form som udtryk for et omfattende semantisk potentiale i samspillet mellem fremtid og andre tidsværdier (således som Halliday & Matthiessen lægger op til) *uden at det empiriske belæg for det centrale tempussystem undergraves*. Mit løsningsforslag er at BE *going to* + infinitiv i første omgang udelukkes fra det centrale inventar af empiriske hensyn, men at der naturligvis skal gøres rede for denne konstruktion som en supplementsform med særligt henblik på at bestemme dens rolle i udtryk for ovennævnte semantiske potentiale. Jeg mener dette kan gøres på en simplere og mere elegant måde end ved at tillade rekursivitet og *ad hoc* »stop rules«.

Lad os se nærmere på de *enkelte bestanddele* i konstruktionen BE *going to* + infinitiv. Meget atomistisk kan man sige at konstruktionen består af tre dele, nemlig:

- 1) en finit form af BE
- 2) *going to*
- 3) infinitiv

Af disse tre komponenter er den ene *konstant* (*going to*),⁴ mens BE og infinitiven *varierer* morfosyntaktisk. Disse to komponenter forekommer hver i et begrænset antal mulige former. Min påstand er at BE *going to* + infinitivs realisationspotentiale er bestemt af de *mulige kombinationer af disse to variablers realisationer*. Når vi kigger nærmere på disse realisationer, kommer vi frem til et perspektivrigt resultat.

3. I Bache (2007a) argumenteres der særskilt for en anerkendelse af *would* som medlem af det centrale tempussystem i engelsk; se også Bache (2008: 121ff).

4. Med konstant mener jeg her i grammatisk henseende. Udtale og stavemåde kan naturligvis variere (jf. *gonna*).

For BE's vedkommende følger realisationerne kombinationerne af *tre af de fire valgmuligheder* i mit serielle system, nemlig {±past}, {±future} og {±perfect}, hvilket giver i alt 8 varianter: fx *is/was going to take*, *will/would be going to take*, *has/had been going to take*, *will/would have been going to take*. At {±progressive} ikke indgår i det relevante sæt af valgmuligheder har en helt naturlig årsag, idet {+progressive} allerede er valgt forud for den konstruktion som BE indgår med *going*.⁵ Med andre ord er den finitte form af BE styret af lige præcis de relevante dele af det nye system.

Hvad angår infinitiven, så viser det sig at alle de fire infinitiver der *i øvrigt* forekommer i engelsk, også kan forekomme efter BE *going to*. Det drejer sig om:

- 1) the simple infinitive (fx *laugh*),
- 2) the perfect infinitive (fx *have loved*),
- 3) the progressive infinitive (fx *be running*), og
- 4) the perfect progressive infinitive (fx *have been singing*).

I forbindelse med BE *going to* finder vi således eksempler af typen *was going to laugh* (simple infinitive), *was going to have loved* (perfect infinitive), *was going to be running* (progressive infinitive) og *was going to have been singing* (perfect progressive infinitive).

De fire infinitiver kan beskrives som de mulige realisationer af to valgmuligheder {±perfect} og {±progressive}, der begge indgår i mit nye centrale tempussystem. At der kun lige er de to valgmuligheder, skyldes at det kun er *dem der er relevante for non-finitte former*. Igen er der således tale om en *naturlig* begrænsning af valgmuligheder.

Vi har nu en god forklaring på at BE *going to* + infinitiv adskiller sig fra medlemmerne af det centrale system. Mens de 16 centrale former alle dannes ved *et enkelt gennemløb* af systemets serielt forbundne valgmuligheder, så dannes samtlige former med BE *going to* + infinitiv ved *to gennemløb*, nemlig et naturligt begrænset gennemløb for hver af de to variable komponenter. BE *going to* er således ikke blot morfosyntaktisk tungere end de centrale tempora, men også produktionsmæssigt mere kompleks. Denne kompleksitet må ikke forveksles med rekursivitet da der er tale om to forskellige komponenter med hvert deres ikke-rekursive gennemløb.

Denne beskrivelse af BE *going to* + infinitiv angiver et betydningspotentiale med 32 udtryksformer. Mange af dem er naturligvis sjældne eller ikke-eksisterende i de to korpora jeg har undersøgt. Blandt andet ser vi her igen alle Halliday & Matthiessens »problembørn«. Herudover er der otte nye former, nemlig *would be going to* og *would have been going to* efterfulgt af de forskellige infinitiver (altså former af BE *going to* som Halliday & Matthiessen ikke inkluderer i deres system og derfor er tvunget til at beskrive på anden vis). Men

5. Vi kan således ikke sige **She was being going to make a speech* eller **They had been being going to swim across the river*.

uanset diskrepansen mellem potentiel og egentlig sprogbrug, så er konklusionen at enhver potentiel realisation af denne konstruktion kan beskrives som naturligt afledt af mit alternativ til Halliday & Matthiessens rekursive model, idet begge de to variable elementer realiseres ved at foretage de relevante valg i det ikke-rekursive serielle system, og begge sæt af relevante valg er generelt motiverede og ikke blot *ad hoc* opstillet til beskrivelsen af konstruktionen. Dermed er der ikke kun givet et deskriptivt rationale for at betragte BE *going to* + infinitiv som supplement til det centrale tempussystem, men konstruktionen er med til at vise nogle af det ikke-rekursive serielle systems deskriptive kvaliteter.

Litteratur

- Bache, Carl (2000): *Essentials of Mastering English*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Bache, Carl (2004): Tempus i Systemisk Funktionel Lingvistik: En kritisk gennemgang, i: Bente Lihn Jensen, Iørn Korzen & Henrik Hoeg Müller (red.) *Ny Forskning i Grammatik* 11, Odense: Syddansk Universitetsforlag, s. 7-27.
- Bache, Carl (2005): En empirisk undersøgelse af Hallidays tempuskategori, i: Kasper Boye et al. (red.) *Ny Forskning i Grammatik* 12, Odense: Syddansk Universitetsforlag, s. 7-26.
- Bache, Carl (2007a): *Would* as a tense marker in English, i: Margrethe H. Andersen, Jørgen N. Jensen, Marianne Rathje & Jørgen Schack (red.) *Ved Lejlighed: Festskrift til Niels Davidsen-Nielsen i anledning af 70-års-dagen. Dansk Sprognævns Skrifter* 39. København: Dansk Sprognævn, s. 15-29.
- Bache, Carl (2007b): Futurum i det engelske tempussystem: WILL vs. BE *going to*. *Ny Forskning i Grammatik* 14, s. 29-50.
- Bache, Carl (2008): *English Tense and Aspect in Halliday's Systemic Functional Grammar: A Critical Appraisal and an Alternative*. London & Oakville: Equinox.
- Bache, Carl & Niels Davidsen-Nielsen (1997): *Mastering English Grammar*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Halliday, M. A. K. (1976): The English Verbal Group, i: Gunther R. Kress (red.) *System and Function in Language*, London: Oxford University Press, s. 136-158.
- Halliday, M. A. K. (1994) *An Introduction to Functional Grammar*, 2nd edition. London, New York, Sydney and Auckland: Edward Arnold.
- Halliday, M. A. K. & Christian M. I. M. Matthiessen (2004): *An Introduction to Functional Grammar (Third Edition)*. London, New York, Sydney & Auckland: Edward Arnold.
- Harder, Peter (1996): *Functional Semantics. A Theory of Meaning, Structure and Tense in English*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Matthiessen, Christian M. I. M. (1983): Choosing Primary Tense in English. *Studies in Language* 7(3), s. 369-429.
- Matthiessen, Christian M. I. M. (1984): *Choosing Tense in English*. Information Sciences Institute Research Report, ISI/RR-84-143, University of Southern California.
- Matthiessen, Christian M. I. M. (1996): Tense in English Seen through Systemic-Functional Theory, i: Margaret Berry et al. (red.) *Meaning and Form: Systemic Functional Interpretations* III, Norwood, New Jersey: Ablex Publishing Corporation, s. 431-497.

Når forskelle ikke er forskelle – og undtagelser alligevel ikke er undtagelser.

En sammenligning af dansk og tysk ordstilling

Af Bjarne Ørsnes, Freie Universität, Berlin¹

Beskrivelser og forklaringer

Både inden for grammatik og teoretisk lingvistik beskriver man sprog. Men sigtet er alligevel noget forskelligt inden for de to discipliner. Hvor grammatikken sigter mod at beskrive et sprog for eksempel til gavn for udlændinge, vil lingvistikken gerne finde ud af hvorfor sproget ser ud som det gør. Den teoretiske lingvistik bygger på den måde oven på grammatikken – først beskriver man sproget, og dernæst forsøger man at gå bag om beskrivelsen for at spørge: Og hvad kan vi så lære af det om sprogs opbygning? I dette bidrag vil jeg forsøge at gå bag om den danske og tyske ordstilling. Alle der har lært tysk, kender de gængse regler: Verberne skal til sidst og i omvendt rækkefølge med hjælpeverberne til sidst (*gesehen₃ worden₂ war₁*), nægtelsen skal helst så langt mod højre som muligt (og i hvert fald efter objekterne) (*dass er gestern den Film nicht sah*), tid skal før sted (*ich traf ihn gestern im Kino*) etc. Og alle disse regler bundes naturligvis i at det er anderledes på dansk: Vi vil gerne have verberne tidligt og hjælpeverberne først (*var₁ blevet₂ set₃*), vi vil have nægtelsen før verbet og før objekterne (*at han ikke så filmen i går*), og vi vil gerne have sted før tid (*jeg traf ham i biografen i går*). Men faktisk kan alle disse regler føres tilbage til én grundlæggende forskel mellem dansk og tysk, nemlig verbets placering. Fordi verbet har en stor tiltrækningskraft på sine led, og fordi verbet selv kan være underlagt andre led såsom nægtelser, kan en stor del af alle »reglerne« føres tilbage til denne afgørende forskel i verbets placering – og på den måde viser det sig at dansk og tysk faktisk følger de samme principper og altså ikke er så forskellige endda. Omvendt findes der også umiddelbare ligheder mellem dansk og tysk ordstilling, som man egentlig ikke skulle vente.

---

1. Dele af denne artikel er blevet til inden for rammerne af et forskningsprojekt om en kontrastiv beskrivelse af dansk og tysk støttet af Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG).

En sådan lighed er rækkefølgen af verbets led. I en normalrækkefølge står på både dansk og tysk verbets led i rækkefølgen SUBJEKT >> INDIREKTE OBJEKT >> DIREKTE OBJEKT. Og det er faktisk mærkeligt – for hvis verbet tiltrækker de led som hører tættest sammen med det, skulle man egentlig forvente at rækkefølgen på dansk og tysk var spejlvendt af hinanden. Ud fra vel-etablerede antagelser om leds tilknytning til verbet og leds rækkefølge (fx Pullum 1977) skulle man egentlig på tysk forvente rækkefølgen SUBJEKT >> DIREKTE OBJEKT >> INDIREKTE OBJEKT (*er hat das Auto seiner Frau geliehen*) og på dansk: INDIREKTE OBJEKT >> DIREKTE OBJEKT >> SUBJEKT (*lånte sin kone bilen han*). Mens man på tysk godt kan finde en sådan rækkefølge af leddene, er den dog noget usædvanlig og kræver en ganske særlig kontekst. Og på dansk går det jo slet ikke. Så normalrækkefølgen SUBJEKT >> INDIREKTE OBJEKT >> DIREKTE OBJEKT er en lighed mellem dansk og tysk, som egentlig ikke »burde« være der. Er det så den berømte undtagelse der bekræfter reglen? Faktisk ikke. Når man kigger nærmere efter, er der igen tale om at tysk og dansk ligner hinanden. Igen kan rækkefølgen af verbets led føres tilbage til fælles grundlæggende principper for dansk og tysk ordstilling og – igen igen – til verbets placering.

Basale rækkefølger

Når man skal forsøge at lave en generaliserende beskrivelse af et sprogs ledrækkefølge (som altså ikke dækker alle eksempler, men som forsøger at finde en grundlæggende struktur), går man typisk ud fra ordstillingen i ledsætninger indledt med en konjunktion som *dass/at* eller *ob/om*. Det skyldes at ledsætninger gennemgående ikke skal tilgodese helt så mange behov som hovedsætninger. Hovedsætninger har særlige opgaver i interaktionen mellem samtalepartnere: De skal fungere som konstateringer, spørgsmål, opfordringer, ordrer etc., og ordstillingen retter sig langt hen ad vejen ind efter disse opgaver. Ledsætningerne er i den henseende mere neutrale og skal i reglen blot beskrive en situation (i bredere forstand). Samtidig skal ledsætninger ikke på samme måde føje sig ind i teksten som helhed. Man kan godt have forskellig vægtning af informationen i ledsætninger, men ledsætninger skal ikke i samme grad gå ud over sætningsgrænsen og knytte an til den forudgående og efterfølgende tekst. Ud fra ordstillingen i ledsætninger på dansk og tysk kan man karakterisere dansk som et SVO-sprog (Subjekt Verbum Objekt) og tysk som et SOV-sprog (Subjekt Objekt Verbum).

(1) fordi [s han] jo [v har lykønsket] [o fødselsdagsbarnet]

(1) weil [s er] ja [o das Geburtstagskind] [v beglückwünscht hat]

Men ikke kun i ledsætninger ser man den basale struktur. Også i fasttømrede konstruktioner, altså mønstre som kombinerer en (måske) særlig syntaks med en særlig betydning, slår den basale rækkefølge igennem (König & Gast 2007:169). Som f.eks. i nedenstående udtryk for den største skepsis:

- (1) [s ham] (og) [v reparere] [o en bil]?
 (2) [s er] (und) [o ein Auto] [v reparieren]!

Igen har dansk S(ubjekt) V(erbum) O(bjekt), og tysk har S(ubjekt) O(bjekt) V(erbum).

Ordstillingen i spørgsmål og i hovedsætninger kan man så forstå som variationer over denne basale struktur hvor det tidsbøjede verbum kommer til at stå på enten 1.- eller 2.-pladsen i sætningen: *har han lykønsket fødselsdagsbarnet?* *han har jo lykønsket fødselsdagsbarnet.* Det afgørende er at verberne i ledsætningsstrukturen står i deres basale position, og det er så på dansk efter subjektet og før eventuelle objekter og på tysk efter både subjekt og eventuelle objekter. Og denne tendens gælder også inden for verbalformerne: På dansk vil vi gerne have det tidsbøjede verbum (kernen) før participiet (*har lykønsket*); på tysk vil man gerne have kernen til sidst (*beglückwünscht hat*). Tendensen gælder altså både inden for sætningen og inden for de enkelte verbalformer.

Konsekvenser af den basale rækkefølge

Verbet gælder – ikke uden grund – som det strukturelle midtpunkt i en sætning. Verbet bestemmer hvor mange led, der kan forekomme: *Damen spadserer, damen lufter hunden, damen giver hunden dens pude.* *Spadserer* kræver ét led, *lufter* to og *giver* tre. Men ikke nok med det, verbets placering har også konsekvenser for placeringen af andre led, som fx nægtelsen. Når man benægter en sætning, er det afgørende at man benægter verbet – man siger netop at en handling ikke bliver udført:

- (3) er hat geschlafen / er hat nicht geschlafen

Når man benægter en hel sætning, er verbet på den måde inden for negationens virkefelt, og generelt gælder at negationen – og andre lignende størrelser – har deres virkefelt til højre for sig og altså gennemgående står til venstre for det de »opererer på«. Nægtelsen skal altså stå før verbet – og helst lige før. På dansk kommer nægtelsen på den måde til at stå ret langt til venstre fordi verbet gør det – og den står dermed automatisk foran verbets øvrige led, som netop står EFTER verbet.

- (4) fordi han ikke har lykønsket fødselsdagsbarnet

På tysk står nægtelsen også (typisk) lige før verbet, men verbet står jo altså til sidst og derfor står nægtelsen længere mod højre i den tyske sætning. Men nægtelsen kan på tysk faktisk godt »bevæge« sig rundt mellem verbets øvrige led for den står før verbet ligegyldigt hvad. Det kan nægtelsen ikke på dansk, den er »fanget« foran verbet. Men altså på både dansk og tysk står nægtelsen (som hovedregel) lige før verbet.

(5) weil er das Geburtstagskind nicht beglückwünscht hat

Og så er det pludselig ikke så mærkeligt at danskerne skal passe på hvor de placerer nægtelsen på tysk. Den skal længere til højre end vi er vant til.

På samme måde forholder det sig med den berømte Thisted-regel (*tid før sted* – tidsadverbialer før stedsadverbialer på tysk). Stedsadverbier er tættere knyttet til verbet end tidsadverbier. Det kan man fx se på at der findes mange verber som obligatorisk knytter et stedsadverbial til sig: *Er lagt das Buch auf den Tisch, er wohnt in Berlin, er kommt in das Zimmer*. Der findes langt færre verber med obligatoriske tidsangivelser. Når et led er tæt knyttet til verbet skal det helst stå i nærheden af verbet. Og derfor får vi »byttet rundt« på rækkefølgen på tysk. På dansk står stedsangivelsen før tidsangivelsen for at komme nærmere til verbet (og verbet står jo altså før sine led kun »overhalet« af subjektet – det vender vi tilbage til). På tysk står stedsangivelsen efter tidsangivelsen fordi stedsangivelsen også her lægger sig tættere op ad verbet, og verbet står til sidst.

(6) han blev født i Berlin i 1910

(7) er wurde 1910 in Berlin geboren

Hvis man nu omvendt forestiller sig at både tids- og stedsangivelsen kommer til at stå før verbet i dansk, bliver de nødt til bytte plads for at stedsangivelsen kan komme tæt på verbet, som jo nu pludselig står til højre for adverbialerne. Og det er også typisk det der sker i de tilfælde hvor tids- og stedsangivelserne danner en helhed og står før det tidsbøjede verbum (König og Gast (2007:181) bemærker det samme om engelsk).

(8) sidste år i København var Justin Timberlake den helt store vinder

På tysk ændrer den foretrukne rækkefølge sig ikke da verbet stadig står efter stedsangivelsen, og stedsangivelsen behøver altså ikke flytte sig i forhold til tidsangivelsen for at være tættere på verbet.

(9) letztes Jahr in Kopenhagen hat Justin Timberlake alle Preise abgeräumt

Også Thisted-reglen er altså en følge af en generel mekanisme i ordstillingen på dansk og tysk – verbet tiltrækker sine nærmeste.

Rækkefølgen af verbets obligatoriske led

Verbet bestemmer jo så også hvilke led der skal eller kan forekomme i en sætning. Typisk drejer det sig om subjekt, direkte objekt, indirekte objekt og præpositionalobjekt. Men også her er nogle tættere knyttet til verbet end andre. Rækkefølgen ovenfor er således ikke tilfældig: Præpositionalobjekter er tæt-

tere knyttet til verbet end det indirekte objekt, som igen er tættere knyttet til verbet end det direkte objekt, og mest »selvstændigt« er subjektet. Det er en rangordning af leddene som kendes fra mange forskellige sprog (Pullum 1977). I tysk modsvares rækkefølgen derudover (stort set) af et kasushierarki: NOMINATIV >> AKKUSATIV >> DATIV/GENITIV >> PRÆPOSITIONAL, som kan iagttages i forskellige fænomener, bl.a. i hvor almindelige kasusmønstre er. Det er fx meget almindeligt at et verbum med to led markerer dem med nominativ og akkusativ, mens det er ret sjældent at et verbum med to led markerer dem med nominativ og dativ.

Hvis man nu går ud fra at verbet også her udøver sin tiltrækning således at de nærmeste led står tættest på verbet (som jo på tysk har sin basisposition til sidst), så burde vi på tysk have en basal rækkefølge der ser således ud: SUBJEKT >> DIREKTE OBJEKT >> INDIREKTE OBJEKT >> PRÆPOSITIONAL-OBJEKT. Og det har vi næsten også – men ikke helt, for det indirekte objekt kommer i reglen før det direkte objekt

(10) er hat seiner Frau ein neues Auto geschenkt

Normalrækkefølgen er altså: SUBJEKT >> INDIREKTE OBJEKT >> DIREKTE OBJEKT >> PRÆPOSITIONALOBJEKT. En forklaring på at det indirekte objekt kommer før det direkte objekt kan være den som Diderichsen (1957:170) giver, og som skjuler sig bag mange analyser af det indirekte objekt: Af en sætning som *er hat seiner Frau ein neues Auto geschenkt* kan man udlede at *seine Frau hat ein neues Auto*. Man kan altså udlede en sætning hvor det indirekte objekt fungerer som en slags »subjekt« i forhold til det direkte objekt, om end man selv må tænke sig til et verbum *haben*. Og subjekter og subjektlignende størrelser er – som det også kan ses af rækkefølgen ovenfor – meget vigtige led, som står før objekterne. Så med den modifikation at det indirekte objekt udkonkurrerer det direkte objekt og at dativ altså her udkonkurrerer akkusativ, kan man se at verbets tiltrækningskraft har en stor indflydelse på normalrækkefølgen af verbets obligatoriske led: de mest uselvstændige led – præpositionalobjekterne – kommer sidst.

Og så var det jo man skulle tro at rækkefølgen af de obligatoriske led ville være en anden på dansk. Men nej – på dansk har vi præcis den samme rækkefølge af verbets obligatoriske led, altså SUBJEKT >> INDIREKTE OBJEKT >> DIREKTE OBJEKT >> PRÆPOSITIONALOBJEKT – til trods for at verbet på dansk jo altså står FØR sine forskellige objekter og ikke EFTER som på tysk. Hvis verbet på dansk også tiltrækker sine led, burde rækkefølgen på dansk faktisk være spejlvendt: PRÆPOSITIONALOBJEKT >> INDIREKTE OBJEKT >> DIREKTE OBJEKT >> SUBJEKT. Men også her gør subjekterne deres dominans gældende. Man kan jo starte med at spørge hvorfor dansk ikke har rækkefølgen VSO (Verbum Subjekt Objekt) når nu vi så gerne vil have verbet tidligt. Det har vi ikke fordi subjekter grundlæggende står før det man sammenfattende kan kalde deres prædikat, altså den del af sætningen der siger noget om subjektet, fx verbet og dets øvrige led. Derfor får vi ræk-

kefølgen SVO. Men inden for objekterne er det så interessant at se at det spejlvendte hierarki faktisk foreskriver at det indirekte objekt skal komme før det direkte objekt, for det indirekte objekt vil gerne tæt på verbet. Og på den måde får vi så samtidig opfyldt et krav om at subjektlignende størrelser står før deres objekter, for også på dansk kan det indirekte objekt forstås som et slags subjekt for et underforstået verbum *have*: *han har givet sin kone en ny bil* → *hans kone har en ny bil*. Men hvor denne regel var anledning til et brud med hierarkiet over obligatoriske led på tysk, er det på dansk helt i overensstemmelse med hierarkiet: Det indirekte objekt står tæt på verbet og samtidig før sit objekt for det underforståede verbum *have*.

Til gengæld får vi så netop ved præpositionalobjekterne et brud med det postulerede hierarki over syntaktiske funktioner på dansk: Præpositionalobjekter er ifølge hierarkiet tæt knyttede til verbet og burde derfor stå tæt på verbet (som de faktisk gør på tysk):

(11) er hat das Buch auf den Tisch gelegt

Men også på dansk kommer præpositionalobjektet til sidst i strid med funktionshierarkiet:

(12) han har lagt bogen på bordet

Forklaringen kan igen være at man kan underforstå et verbum som gør det direkte objekt (*bogen*) til en slags subjekt. Af sætningen *han har lagt bogen på bordet* kan man udlede *bogen er på bordet*. Og dermed er det altså igen reglen om at subjekter står før deres prædikat som »udkonkurrerer« kasushierarkiet. Men læg mærke til at det på tysk i dette tilfælde ikke giver anledning til nogen ændringer i normalrækkefølgen. Præpositionalobjektet *auf den Tisch* står klos op ad sit verbum (*gelegt*) og står samtidig efter sit »logiske subjekt« (*das Buch*). Verbet står til sidst på tysk, og dermed er reglen om at subjektlignende størrelser skal stå før deres verbum (og eventuelle tilhørende led) automatisk opfyldt. På samme måde forholder det sig ved partikler af typen: *sende af sted/wegschicken*, *pakke ud/auspacken*, som også – med lidt god vilje – kan forstås som en slags verbumlignende størrelser (prædikater).

(13) er hat seine Bewerbung weggeschickt → die Bewerbung ist weg

(14) han hat sendt sin ansøgning af sted → ansøgningen er af sted

På tysk er disse partikler så tæt knyttet til verbet at de tit smelter sammen med det (*wegschicken/auspacken*), og automatisk står de altså efter deres »logiske subjekt«. På dansk burde partiklerne så egentlig også stå lige efter verbet, men her vinder subjektsreglen således at de står efter deres »logiske subjekt«, nemlig det direkte objekt (*sin ansøgning*).

Vi kan altså se at dansk og tysk følger præcist de samme ordstillingsprincipper: *tætledsreglen* – jo tættere et led er knyttet til verbet, jo tættere står det på

verbet, og *subjektsreglen* – subjektliggende størrelser står før deres prædikat. Men de to principper giver forskellige resultater fordi verbet står forskelligt på dansk og tysk. På dansk bevirker subjektsreglen at præpositionalobjekter og partikler IKKE står tæt ved verbet og dermed bryder med tætledsreglen fordi de skal stå efter deres »logiske« subjekt, nemlig det direkte objekt. På tysk slår man to fluer med et smæk fordi verbet i forvejen står til sidst, så både tætledsreglen og subjektsreglen er opfyldt. Til gengæld må man på tysk bryde med princippet om at det indirekte objekt skal tæt på verbet for at opfylde subjektsprincippet, mens vi på dansk her på vores måde slår to fluer med et smæk: Verbet står til venstre, og derfor kan det indirekte objekt både stå tæt på verbet og før det led som det indirekte objekt danner en slags skjult sætning med (*konen har en ny bil*):

(15) han har givet sin kone en ny bil

Disse to principper gør sig også gældende på et andet område, nemlig mht. brugen af »repræsentantled«, når ledsætninger skubbes helt ud af sætningen. Ledsætninger er for store til at stå blandt verbets øvrige led og sættes derfor i reglen til sidst i sætningen. Eftersom verbet på tysk står sidst, står verbets led normalt til venstre for verbet. Når man således skubber en ledsætning ud til højre, kommer der til at »mangle« et led til venstre for verbet, og man kan så repræsentere den forviste sætning med fx et *es*.

(16) weil er es immer wieder bereut hat, dass er nein gesagt hat

På dansk står verbet før sine objekter, så både almindelige objekter og forviste sætninger står EFTER verbet uanset hvad. Vi har derfor ikke det samme behov for at markere at vi nu har skubbet en sætning endnu længere ud, og derfor forekommer »repræsentantled« for sætninger som objekt meget, meget sjældent på dansk:

(17) fordi han har fortrudt igen og igen at han sagde nej

(18) ?? fordi han har fortrudt det igen og igen at han sagde nej

Men der findes tilfælde hvor »repræsentantled« er obligatoriske på dansk, og det er præcist når subjektsreglen gør sig gældende. Når en sætning er subjekt eller fungerer som en subjektliggende størrelse, når for eksempel et adjektiv tilskriver sætningen en egenskab, skal vi på dansk have et lille *det* for at overholde princippet om at et subjekt står før sit verbum eller adjektiv:

(19) hvor store bøderne bliver, er endnu uvist

(20) endnu er det uvist, hvor store bøderne bliver

(21) ??/* endnu er uvist, hvor store bøderne bliver

(22) Niels Helveg finder det barokt, at vi her i Danmark holder folkeafstemninger om det der er allersværest at tage stilling til [...]

Som nævnt i indledningen forsøger lingvistikken ikke kun at beskrive sprog, men også at finde nogle bagvedliggende principper for hvordan sprog ser ud. Og hvad jeg har forsøgt, er netop at finde nogle principper for ordstillingen på dansk og tysk. Det viser sig så at de samme principper gør sig gældende for dansk og tysk ordstilling, men at det på overfladen alligevel kommer til at se ret forskelligt ud fordi én væsentlig ting adskiller de to sprog, nemlig verbets placering. Men det illustrerer så også at det der på overfladen ser ret forskelligt ud, faktisk kan være et udslag af fælles principper, og samtidig at det der på overfladen ligner en undtagelse til de fælles principper, alligevel ikke er en undtagelse.

Litteratur

- Askedal, John Ole (2001): Kontrastive Analysen Deutsch-Norwegisch: eine Übersicht, i: Gerhard Helbig, Lutz Götze, Gert Henrici & Hans-Jürgen Krumm (red.): *Deutsch als Fremdsprache*. 1. Halbband. Berlin, New York, s. 351-58.
- Diderichsen, Paul (1957): *Elementær dansk grammatik*. København: Grafisk Forlag.
- König, Ekkehard & Volker Gast (2007): *Understanding English-German Contrasts*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Pullum, Geoffrey K. (1977): Word Order Universals and Grammatical Relations, i: Peter Cole & Jerrold Sadock (red.): *Grammatical Relations*. New York etc.: Academic Press.
- Ørsnes, Bjarne (udkommer): Das Verbalfeldmodell. Ein Stellungsfeldermodell für den kontrastiven DaF-Unterricht«. Udkommer i *Deutsch als Fremdsprache*.

Mentale rum og modusbrugen i indirekte referat på tysk

*Af Lise Bernhardt og Birgit Bennick Pedersen, Københavns
Universitet*

Ifølge Duden (1998:164) viser optællinger at konjunktivens vigtigste funktion på tysk er at markere indirekte referat (indirekte tale). Derudover antager grammatikker generelt at konjunktiv er den modus som indirekte referat normalt står i. De tilfælde hvor der anvendes indikativ i indirekte referat, bliver nævnt i grammatikkerne, men de giver ingen forklaring på hvornår indirekte referat står i konjunktiv, og hvornår det står i indikativ. I denne artikel anvendes den franske kognitive lingvist Gilles Fauconniers teori om *mentale rum* til at opstille retningslinjer for hvornår indirekte referat står i konjunktiv og hvornår i indikativ.

Indirekte referat kan defineres syntaktisk og semantisk-pragmatisk. De fleste definitioner er syntaktiske: En ytring i indirekte referat er underordnet et forudgående *inquit* som oftest er verba dicendi et sentienti eller deres tilsvarende substantiver. Inquittet og det indirekte referat befinder sig inden for samme periode, adskilles af et komma, og begge indeholder et verbal:

- (1) Der Fremdenführer führt[e] aus, *dass Trier eine alte Römerstadt sei und einst eine der vier Hauptstädte des römischen Weltreichs gewesen sei.* (Duden 1998:165)
- (2) Sie stellte die Behauptung auf, *dass die Götter sterblich seien.* (Duden 1998:165)

Indirekte referat adskiller sig fra direkte referat ved en forskydning af deiksis, f.eks.:

- [illegible]

Indirekte referat er dog ikke en syntaktisk kategori, men derimod en semantisk-pragmatisk kategori, og det er derfor tvivlsomt om en syntaktisk definition er tilstrækkelig. Skal der altid optræde et forudgående inquit i form af et ver-

bum dicendi et sentiendi eller et tilsvarende substantiv som befinder sig i samme periode, og som ytringen i indirekte referat er underordnet? Svaret er nej. Indirekte referat kan også udledes af konteksten:

- (4) Eine andere Studentin im Tutorium der Orientierung Generale würde gern »was mit Medien« machen, *aber der Numerus Clausus sei ihr in Hamburg zu hoch*, die würde jetzt nach Lüneburg gehen. (Südd. 1/1/02: 12)

I tilfælde som (4) er en syntaktisk definition ikke tilstrækkelig. Det er derfor nødvendigt med en semantisk-pragmatisk definition, og her kan Fauconniers teori om mentale rum levere en løsning.

Når en afsender producerer en tekst, sker det på baggrund af en mental model over tekstens indhold. Når en modtager dernæst reciperer teksten, bygger han på baggrund af det eksplicit ytrede og hans pragmatiske viden en – mere eller mindre – tilsvarende mental model. Afsenderens og modtagerens mentale modeller inddeles i mindre *mentale rum*. Disse mentale rum organiserer og strukturerer tekstens sagsforhold inden for de mentale modeller.

Mentale rum opbygges især gennem sagsforholdenes epistemiske og evidentielle værdier. Med epistemisk værdi menes her sandhedsværdi i forhold til det som fremstilles som sandt i tekstverdenen. Sagsforhold med forskellige epistemiske værdier kan ikke tilhøre samme mentale rum. Med evidentiell værdi menes på den anden side at et sagsforhold har en bestemt værdi afhængig af hvem der oprindeligt har ytret sagsforholdet. På denne måde er den oprindelige afsender af sagsforholdet målestok for sagsforholdets evidentielle værdi. Sagsforhold som er ytret af forskellige mentale repræsentationer (i de fleste tilfælde personer), kan ikke tilhøre samme mentale rum.

Fauconnier har ikke nogen endegyldig liste over hvilke typer mentale rum mennesker ifølge ham opererer med, men de vigtigste rumtyper som han arbejder med, er: *speakers reality* (realitetsrum, R), *hypothetical space* (hypotetisk rum, H), *counterfactuals* (irreale rum, IR) og *believe space* (evidentialisrum, E).

I forbindelse med indirekte referat er det først og fremmest evidentialisrum der er de interessante. Evidentialisrum opstår når en ny evidentiell værdi optræder i teksten, altså når en ny mental repræsentation refereres som adskiller sig fra afsenderen af hele teksten, S1 (speaker 1). Således er sagsforhold i evidentialisrum oprindeligt ikke ytret af S1, men derimod af en anden mental repræsentation, S2 (speaker 2), og denne anden mentale repræsentation giver sagsforholdet en ny evidentiell værdi.

Når afsender S1 refererer et udsagn i indirekte referat, introducerer han altså en ny mental repræsentation, S2, og der opstår et evidentialisrum (E) som det refererede i indirekte referat tilhører:

- (5) ^RStoiber sagte am Dienstag in Berlin, ^E*bei dem Team handele es sich um eine Stabsstelle, die keine politischen Entscheidungen zu treffen habe.* (FAZ 23/1/02:1)

Et evidentialisrum opstår ikke kun ved indirekte referat, men også ved brugen af direkte referat. Sagsforhold i hhv. indirekte og direkte referat kan endda tilhøre samme mentale rum. Det er tilfældet hvis det indirekte og direkte referat oprindeligt er yttret af den samme mentale repræsentation:

- (6) »^E*Die Witterung sorgt auf jeden Fall dafür, dass der Einzelhandel seine Lager im Endspurt der Wintersaison gut räumt*«, ^Rsagt der stellvertretende BTE-Hauptgesellschaftsführer Heijo Gassenmeier. ^E*Ansonsten sei der Januar traditionell ein schwacher Monat*. (FAZ 5/1/02:12)

I denne artikel behandles anvendelsen af direkte referat dog ikke.

Der findes flere eksplicitte, lingvistiske markører af evidentialisrum (såkaldte rumskabere). Mest typiske er de nævnte inquitte som markerer at en anden mental repræsentation end S1 refereres:

- (7) ^RDer Präsident bestätigte, ^E*dass der Peso abgewertet werde*. (FAZ 5/1/02:1)

Hertil kommer at det indirekte referat ofte, men langtfra altid står i konjunktiv.

Det er vigtigt at være opmærksom på at der inden for evidentialisrummet kan forekomme andre mentale rum som så er underordnet evidentialisrummet. Et sådant underordnet rum kan eksempelvis være et irrealt rum:

- (8) ^RSie sagte, ^E^[^R]*daß sie gekommen wäre, wenn sie die Zeit gehabt hätte*.] < Sie sagte: »Ich wäre gekommen, wenn ich Zeit gehabt hätte«. (Lauridsen/Poulsen 1995:250)

Sagsforhold der tilhører irreale rum, står uden for indirekte referat i konjunktiv II. Denne brug af konjunktiv II ændrer sig ikke i indirekte referat, og derfor er sagsforhold som tilhører irreale rum, ikke interessante i spørgsmålet om modusbrugen i indirekte referat.

Anvendelsen af teorien om mentale rum leder til en ny definition af indirekte referat: *Indirekte referat tilhører et evidentialisrum i hvilket en anden mental repræsentation end S1 gengives indirekte*. På denne måde inkluderes også perioder uden inquit, altså sætninger som udelukkende er markeret semantisk-pragmatisk, se (4). Også sætninger som er syntagmatisk uafhængige af et forudgående inquit, kan forklares på denne måde:

- (9) ^RDer Fraktionsvorsitzende der FPÖ Westenthaler sagte am Montagabend, ^E*er wolle als Anwalt der Unterzeichner auf die Umsetzung des Volksbegehrens pochen*. ^E*Selbstverständlich bleibe die Veto-Option erhalten*. (FAZ 23/1/02:1)

I de gængse grammatikker antages det at konjunktiv er den umarkerede modus i indirekte referat. De gør dog opmærksom på at konjunktiv ikke er obligatorisk, men leverer ikke nogen entydig forklaring på hvornår henholdsvis konjunktiv og indikativ anvendes; derimod nævner de kun nogle tendenser. Idet konjunktiv betragtes som normalmodus, er det eksemplerne med indikativ der er de mest interessante idet de så at sige støder mod grundreglen.

I grammatikkerne er der generel enighed om følgende tendenser for indikativ:

– Det indirekte referat udtrykkes i en såkaldt positionstype 3 (PT3) der er kendetegnet ved at finittet står til sidst i sætningen:

- (10) Sabine sagte, *dass der Schlüssel jeweils unter der Fußmatte liegt*. (Duden 1998:782)

– Subjektet i den overordnede sætning står i første person:

- (11) Ich glaube, *sie hat (*habe/*hätte) das Buch schon gelesen*. (Helbig & Buscha 2001:176)

Den ovenfor nævnte, nye definition af indirekte referat som baserer sig på teorien om mentale rum, er en semantisk-pragmatisk definition, men det er ikke ensbetydende med at syntaks ikke spiller nogen rolle. Syntaksen er vigtig i undersøgelsen af valget af modus i indirekte referat, men den skal ses i lyset af de overordnede semantisk-pragmatiske forhold.

Ifølge gængse grammatikker henregnes eksempler som (11) til indirekte referat. Ifølge teorien om mentale rum indeholder sådanne eksempler dog ikke indirekte referat idet der ikke introduceres en anden mental repræsentation end S1, og dermed opstår der ikke noget evidentialisrum. Det forklarer brugen af indikativ. Det samme gælder perioder som

- (12) ^R*Meiner Meinung nach [...] beginnt das Theater um 20 Uhr*. (Duden 1998:157)

som heller ikke er et udtryk for indirekte referat da S1 er ophavsmand for hele ytringen.

Der findes dog perioder der tilhører et evidentialisrum, og som indeholder indirekte referat, men hvis verbal alligevel står i indikativ. Et hyppigt eksempel er indirekte referat i en PT3 der er placeret efter inquit:

- (13) ^R*Angesichts der Verzögerung fürchtet die Branche, ^Edass der Umsatz im Januar deutlich zurückgeht*. (FAZ 5/1/02:12)

I sådanne tilfælde er det indirekte referat ud over markeringen med inquit *fürchtet* også markeret af positionstypen PT3 som indledes med subjunktionen *dass*, og som er syntaktisk integreret i det refererede. Denne stærke

dobbeltmarkering gør konjunktiven overflødig og muliggør brugen af indikativ.

Eksempler med adverbialer som *seiner Ansicht nach*, *laut NN*, *NN zufolge* og lignende udgør et særligt problem som grammatikkerne ikke nævner eksplisit. Lauridsen og Poulsen (1995:248f) nævner dog at eksempler med sådanne adverbialer står i indikativ, og begrundet det med at disse adverbialer ikke er inquit, og at perioderne dermed ikke indeholder indirekte referat. Det er dog tydeligt at der i disse tilfælde indføres en anden mental repræsentation i teksten end S1, og at der dermed opstår et evidentialisrum:

- (14) ^E*Nach Ansicht des Sachverständigen zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Entwicklung ist die deutsche Agrarpolitik auf dem richtigen Weg.* (FAZ 5/1/02:3)

Grunden til at denne periode står i indikativ på trods af at der er tale om indirekte referat, er tilstedeværelsen af en tydelig markering af det indirekte referat – her i form af et adverbial. At benævnelsen af den nye mentale repræsentation er syntaktisk integreret i det refererede, gør konjunktiven endnu mere overflødig.

Man kan konkludere følgende: Jo stærkere evidentialisrummet og det dertil hørende indirekte referat er markeret på anden vis, desto mere overflødig bliver konjunktiven. Det gælder især hvis den anden markering af det indirekte referat er syntaktisk integreret i det refererede.

Spørgsmålet er så hvornår konjunktiv overhovedet er normen. Det første tilfælde er perioder hvor det indirekte referat er udtrykt i en positionstype 1 (PT1, med finittet på plads 2):

- (15) ^R*Die Parteivorsitzende der Grünen Claudia Roth sagte in Berlin,*
^E*der amerikanische Verteidigungsminister könne nicht allein die Rechte der Gefangenen definieren.* (FAZ 23/1/02: 2)

Konjunktiven er normen i eksempler som (15) fordi den er det eneste middel inden for det indirekte referat til at markere at der netop er tale om indirekte referat. I skriftsproget er indikativ yderst sjælden i tilfælde som (15). I eksempler med PT1 og et efterstillet inquit er konjunktiv endnu mere påkrævet:

- (16) ^E*Die geplante Kürzung der Direktzahlung um zwei Prozent könne kaum als Wende bezeichnet werden,* ^R*urteilen Ulrich Koester und Volker Schrader vom Kieler Institut für Weltwirtschaft.* (FAZ 5/1/02:3)

Her må konjunktiven betegnes som obligatorisk hvilket kan forklares med at modtageren, når han begynder at læse perioden, skal have instruktion om at indholdet tilhører et evidentialisrum. Da der ikke er andre markeringsmuligheder fordi inquit står efter det indirekte referat, og fordi en PT3 ikke er gængs, er konjunktiven nødvendig.

Også hvis det indirekte referat fortsætter ind i den næste periode, må konjunktiv opfattes som obligatorisk:

- (17) ^RAngesichts der Verzögerung fürchtet die Branche, ^Edass der Umsatz im Januar deutlich zurückgeht. ^E*Technische Schwierigkeiten gebe es auch bei im Freien hängenden Automaten vereinzelt, da die Geräte Temperaturen bis minus 20 Grad aushielten.* (FAZ 5/1/02:12)

Det gælder uanset om det forudgående indirekte referat står i indikativ eller konjunktiv. Konjunktiven er obligatorisk fordi modtageren på grund af det manglende inquit inden for den efterfølgende periode ellers ikke ville opfatte perioden som indeholdende indirekte referat, men derimod ville forstå den som direkte ytret af S1. Det samme gælder for perioder som følger efter en forudgående sætning med et adverbial såsom *seiner Ansicht nach* eller lignende. I en sådan efterfølgende sætning er konjunktiv obligatorisk fordi den er den eneste markeringsmulighed af et evidentialisrum og dermed af indirekte referat:

- (18) ^EAlleingänge wie das Verbot sind nach ihrer Einschätzung zwar populär, bringen aber wenig, um das Ziel zu erreichen. ^E*So könne die Produktion in einem gemeinsamen Markt an andere Standorte ausweichen.* (FAZ 5/1/02:3)

Til sidst skal nævnes at konjunktiv også er normen når der slet ikke optræder et inquit, men der derimod kun er semantisk-pragmatiske fingerpeg om indirekte referat til stede. Konjunktiven er igen den eneste markeringsmulighed:

- (4) ^REine andere Studentin im Tutorium der Orientierung Generale würde gern »was mit Medien« machen, ^E*aber der Numerus Clausus sei ihr in Hamburg zu hoch*, ^Rdie würde jetzt nach Lüneburg gehen. (Südd. 1/1/02:12)

Mens indikativ er hyppig når evidentialisrummet og det indirekte referat markeres syntaktisk, bliver konjunktiven altså nødvendig når disse syntaktiske markeringer mangler.

Ifølge tidligere forskning, f.eks. Flämig (1962), implicerede brugen af konjunktiv i indirekte referat i stedet for indikativ en distancering fra afsenderens (S1) side over for det refererede. Det er dog ikke tilfældet hvis man betragter indirekte referat inden for rammerne af teorien om mentale rum. Her er konjunktiv ganske enkelt et formelt middel til at markere indirekte referat af en anden mental repræsentation. Om afsenderen S1 er enig med den anden mentale repræsentation eller ej, er et andet spørgsmål.

Litteratur og kilder

- Duden (1998): *Grammatik der deutschen Sprache*. Mannheim: Dudenverlag.
- Fauconnier, Gilles (1994): *Mental spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. Cambridge: CUP.
- Flämig, Walter (1962): *Zum Konjunktiv in der deutschen Sprache der Gegenwart*. Berlin.
- Helbig, Gerhard & Joachim Buscha (2001): *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Berlin: Langenscheidt.
- Jørgensen, Peter (1978): *Tysk Grammatik III*. København: Reitzel.
- Lauridsen, Ole & Sven-Olaf Poulsen (1995): *Tysk grammatik*. København: Munksgaard.
- Zifonun, Gisela et al. (1997): *Grammatik der deutschen Sprache. Bd. I-III*. Berlin/New York: de Gruyter.
- Frankfurter Allgemeine Zeitung* (FAZ)
- Süddeutsche Zeitung* (Südd.)

Modus i ledsætninger på moderne fransk og tysk I

*Af Alexandra Holsting, Syddansk Universitet, &
Jan Lindschouw, Københavns Universitet*

I nærværende artikel og den efterfølgende (*Modus i ledsætninger på moderne fransk og tysk II*) vil vi foretage en kontrastiv analyse af brugen af modus i ledsætninger på moderne fransk og tysk. Vores fokus ligger på modusbrugen i ledsætninger i de to sprog, i fransk i kompletiv-, relativ- og adverbialsætninger, i tysk udelukkende i kompletivsætninger. Når relativ- og adverbialsætninger ikke behandles i forbindelse med tysk, skyldes det, at sådanne i langt de fleste tilfælde optræder i samme modus som den overordnede sætning.

Vi vil vise, at de forskelle, der kan observeres på tværs af de to sprog, kan forklares ud fra, at konjunktiv manifesterer sig i forskellige syntaktiske kontekster og udviser forskelle mht. funktionel distribution. Begge forskelle mener vi kan tilskrives det faktum, at fransk og tysk repræsenterer to typologisk forskellige sprog. Vi vil vise, at konjunktiv på begge sprog er en ikke-assertiv modus i modsætning til indikativ, der er assertiv (jf. bl.a. Hooper 1975, Confais 1995 [1990], Korzen 1999). Med *assertiv* mener vi ny, tematisk information, mens *ikke-assertiv* enten vedrører sagforhold, der er tematiske/kendte/præsupponerede eller udsagn, der er non-reale (jf. Hansen 1970), det vil bl.a. sige sagforhold, hvor afsender betvivler det propositionelle indhold eller tager forbehold for det. Det ikke-assertive er imidlertid distribueret forskelligt på de to sprog. På tysk udmønter det sig ved, at konjunktivs anvendelser udelukkende falder inden for det non-reale, mens konjunktiv på fransk både kan optræde i non-reale og faktuelle (præsupponerede) kontekster.

Vi arbejder desuden ud fra den grundantagelse, at modusbrugen i tysk er mindre syntaktisk betinget end i fransk, om end det langt fra kan hævdes, at konjunktiv på fransk er amodal og udelukkende underkastet styring fra de syntaktiske omgivelser.

Nærværende artikel omhandler fransk og den næste tysk. I denne artikel vil vi først beskrive konjunktivs udbredelse i faktuelle kontekster på moderne fransk og dens variation med indikativ, da det bl.a. er i disse kontekster, at de to sprog udviser en interessant forskel i modusbrug, og dernæst give et historisk tilbageblik på modusbrugen i selvsamme kontekster på ældre fransk og derved argumentere for, at konjunktiv har styrket sin position som faktualitetsmarkør i overgangen til moderne fransk.

1.0. Konjunktiv på moderne fransk

På moderne fransk er konjunktiv overvejende et ledsætningsfænomen (jf. dens franske betegnelse *subjonctif*, der er afledt af latin *subiungo* 'jeg binder under'). Som nævnt ovenfor, manifesterer den sig i de tre overordnede ledsætningstyper, som man traditionelt opererer med på fransk (jf. Pedersen et al. 1994 [1980]:318-335). I alle tre sætningstyper optræder konjunktiv med ikke-assertiv værdi, der som nævnt enten kan kategoriseres som non-real (1) eller som præsupponeret/tematisk (2):

- (1) Je veux que tu *fasses* (k) tes leçons régulièrement 'Jeg vil have, at du skal forberede dig regelmæssigt til dine timer'.
- (2) Je suis content que tu *ailles* (k) mieux 'Jeg er glad for, at du har det bedre'.

Heroverfor har vi indikativ, der anvendes asserteret på fransk og angiver ny information, som afsender og/eller agent kan stå inde for sandhedsværdien af, men ikke nødvendigvis behøver gøre det:

- (3) Pierre a dit que la France *avait* (i) gagné 3 à 0 contre le Danemark 'Pierre sagde, at Frankrig havde vundet 3-0 over Danmark'.

1.1. Konjunktivs morfologi og temporalitet

Inden vi vil beskrive brugen af konjunktiv i faktuelle kontekster, vil vi først omtale nogle vigtige forhold vedr. konjunktivs morfologi og temporalitet på moderne fransk. Af de tre regelmæssige bøjningsformer på fransk (-*er*, -*ir* og -*re*-verber) kan præsens konjunktiv kun skelnes formelt fra indikativ i de to sidste. I gruppen af -*er*-verber, som er den store, produktive verbalgruppe på fransk, er konjunktiv og indikativ sammenfaldende i 1., 2. og 3. person singularis og 3. person pluralis (*je parle* 'jeg taler', *tu parles* 'du taler', *il parle* 'han taler', *ils parlent* 'de taler'), mens de formelt kan skelnes fra hinanden i 1. og 2. person pluralis (*nous parlons* (i), *nous parlions* (k) 'vi taler', *vous parlez* (i), *vous parliez* (k) 'I taler'). Dertil kommer, at 1. person pluralis (*nous*) undertiden erstattes af 3. person singularis *on* 'man', hvorfor det i praksis kun er i anden person pluralis, at indikativ og konjunktiv formelt kan skelnes fra hinanden. Ved verber på -*ir* og -*re* har indikativ og konjunktiv forskellig morfologi bortset fra 3. person pluralis. Således hedder *finir* 'at slutte' i præsens indikativ: *je finis*, *tu finis*, *il finit*, *nous finissons*, *vous finissez*, *ils finissent* og i konjunktiv: *je finisse*, *tu finisses*, *il finisse*, *nous finissions*, *vous finissiez*, *ils finissent*. For verber på -*re* (*rendre* 'at give tilbage') gælder følgende morfologiske paradigmer. Indikativ: *je rends*, *tu rends*, *il rend*, *nous rendons*, *vous rendez*, *ils rendent*; konjunktiv: *je rende*, *tu rendes*, *il rende*, *nous rendions*, *vous rendiez*, *ils rendent*. Hertil kommer en række uregelmæssige verber, som er højfrekvente, hvor præsens konjunktiv og indikativ formelt kan skelnes fra hinanden. I artiklen vil kun blive anvendt eksem-

pler, hvor der ikke er morfologisk sammenfald mellem indikativ og konjunktiv.

I imperfektum og pluskvamperfektum kan indikativ og konjunktiv dog formelt skelnes fra hinanden i samtlige verber. Disse former bruges på fransk især ved *consecutio temporum*. Imidlertid bruges de meget sjældent på moderne fransk (i praksis kun i 3. person singularis og kun i mere formelle tekstgenerer), fordi der er sket en tempusgeneralisering af præsens og perfektum konjunktiv, således at de også bruges i fortidskontekst. I (4) er det overordnede verbal i fortid *était* 'var', hvilket i teorien fremkalder imperfektum konjunktiv i ledsætningen *allât* 'havde det', men på moderne fransk vil man bruge præsens konjunktiv *aille* 'har det' i stedet for imperfektum konjunktiv i ledsætningen, som i (5):

- (4) Pierre était content que Mireille *allât* (imp.konj.) mieux 'Pierre var glad for, at Mireille havde det bedre'.
- (5) Pierre était content que Mireille *aille* (præs.konj.) mieux 'Pierre var glad for, at Mireille har det bedre'.

1.2. Konjunktiv i faktuelle kontekster

I denne artikel vil vi fokusere på brugen af konjunktiv i faktuelle kontekster på moderne fransk med udgangspunkt i de tre overordnede ledsætningstyper som beskrevet i 1.0.

1.2.1. Konjunktiv i kompletivsætninger

Konjunktiv forekommer med præsupponeret værdi i kompletivsætninger (svarende til danske *at*-sætninger), som er en del af de nominale ledsætninger på fransk. I de to andre nominale ledsætningstyper (spørgende og pronominnelle) kan kun forekomme indikativ.

Konjunktiv forekommer især efter følelses- og sindsstemningsudtryk af typen *il est heureux que* 'det er heldigt at', *il est bon que* 'det er godt at', *être (mé) content que* '(ikke) være glad for at', *se réjouir que* 'glæde sig over at', *être ravi que* 'være henrykt over at'. Kompletivsætningen efter disse udtryk kan enten stå som egentligt subjekt (6) eller som (in)direkte objekt (7):

- (6) Il est heureux que le noir, couleur de la mort, *soit* (k) aussi celui des dessous voluptueux (Couteaux 1961:33) 'Det er heldigt, at dødens farve sort også er farven på forførende undertøj'.
- (7) Je suis ravi que vous *ayez* (k) choisi de vivre à Toronto 'Jeg er henrykt over, at De har besluttet at bosætte Dem i Toronto'.

Efter disse udtryk er kun konjunktiv mulig på standardfransk i de nævnte ledfunktioner. Hvis kompletivsætningen derimod optræder som subjektsprædikat, varierer indikativ og konjunktiv med hinanden ud fra modsætningen assertion/ikke-assertion (præsupposition):

- (8) Le plus heureux est que Pierre *est* (i) / *soit* (k) venu à la réunion ‘Det bedste er, at Pierre kom til mødet’.

Et lignende modusspil findes efter en række verber med dobbelt modusbrug, f.eks. *comprendre* ‘at forstå’, *admettre* ‘at indrømme’, *entendre* ‘at høre’. Med indikativasserterer man indholdet i kompletivsætningen, som i (9), mens man med konjunktivpræsenterer det som kendt information, som i (10) (jf. parafrafrasen på dansk):

- (9) Je comprends que Pierre n’*est* (i) pas venu à la réunion ‘Jeg forstår/har hørt, at Pierre ikke kom til mødet’.
 (10) Je comprends que Pierre ne *soit* (k) pas venu à la réunion ‘Jeg kan godt forstå/har forståelse for, at Pierre ikke kom til mødet’.

En anden type faktuel kontekst, hvor konjunktiv normalt altid optræder på fransk, er foranstillede kompletivsætninger, dvs. kompletivsætninger som subjekt, og dette uanset det overordnede udtryks semantiske værdi. I (11) har vi konjunktiv, på trods af at det assertive udtryk *il est vrai que* ‘det er sandt at’ normalt følges af indikativ som i (12):

- (11) Que Pierre ne *soit* (k) pas venu à la réunion est vrai ‘At Pierre ikke kom til mødet er sandt’.
 (12) Il est vrai que Pierre n’*est* (i) pas venu à la réunion ‘Det er sandt, at Pierre ikke kom til mødet’.

Variationen mellem (11) og (12) forklares i forskningslitteraturen ud fra sætningens informationsstruktur, hvor konjunktiv optræder, når kompletivsætningen optager den tematiske plads i sætningen, mens indikativ optræder, når den optager den rematiske (jf. bl.a. Nølke 1985). Denne forklaring passer fint med modsætningsparret assertion/ikke-assertion (præsupposition), således at konjunktiv i (11) udtrykker præsupponeret information og indikativ i (12)asserteret. At konjunktiv næsten undtagelsesløst forekommer i foranstillede kompletivsætninger, får Korzen (1999:197) til at opfatte konjunktiv som den neutrale modus på fransk og argumenterer således imod den gængse opfattelse, at det er indikativ, der er den neutrale modus (jf. Togeby 1982:50, Andersen 2001:24). Dette synspunkt er imidlertid anfægtet i Lindschouw (2007:83-84).

1.2.2. Konjunktiv i relativsætninger

Konjunktiv kan også forekomme i faktuelle kontekster inden for den anden overordnede ledsætningstype på fransk, nemlig relativsætninger. Det gælder især efter superlativ (13):

- (13) Tu es la plus belle fille que je *connaisse* (k) ‘Du er den smukkeste pige, jeg kender’.

Også her kan konjunktiv siges at udtrykke præsupponeret/kendt information. Dette kan testes vha. negation af den overordnede sætning.¹ Hvis denne benægtes, går nægtelsens skopus ikke på indholdet i relativsætningen, dvs. kun på graden af skønhed, ikke på at *je*'s referent kender *tu*'s:

- (14) Tu *n'es pas* la plus belle fille que je connaisse 'Du er ikke den smukkeste pige, jeg kender'.

1.2.3. Konjunktiv i adverbielle ledsætninger

Inden for de adverbielle ledsætninger kan konjunktiv kun bruges med faktisk værdi i indrømmelsesledsætninger. Her må man skelne de forskellige konjunktioner fra hinanden mht. betydning og modusbrug.

Efter konjunktionerne *bien que* og *quoique* 'selvom', 'skønt', der traditionelt opfattes som synonyme (Pedersen 1994 [1980]:333, Tøgeby 1982:212-213, Grevisse 1986:1668), bruges på moderne fransk normalt altid konjunktiv med faktisk/præsupponeret værdi. I en korpusundersøgelse af 200 eksempler på modusbrugen efter *bien que* på moderne fransk, præsenteret i Lindschouw (2007:183), konstateres det, at konjunktiv optræder i 98,5 % af de registrerede tilfælde, og at den i langt de fleste tilfælde optræder med faktisk værdi, som i (15). Indikativ er kun observeret i 1,5 % af de registrerede tilfælde, hvor den har assertiv værdi.

- (15) Bien que La Rouquine ne *boive* (k) jamais d'apéritif, elle accepte le verre (Dorin 1997:27 cit. Frantext) 'Selvom La Rouquine aldrig drikker aperitif, tager hun imod glasset'.

På moderne fransk findes også konjunktionen *encore que*, der adskiller sig fra de andre konjunktioner både med hensyn til betydning og modusdistribution. Semantisk udtrykker denne konjunktion ofte en korrektion i forhold til indholdet i hovedsætningen (Morel 1996:25-26). I (16) siger afsender først, at hun ikke opfatter sig selv som en rigtig forfatter, men korrigerer dernæst dette udsagn i indrømmelsessætningen ved at sige, at hun trods alt har skrevet uden hjælp fra nogen, hvorfor hun i sidste ende alligevel må opfattes som en rigtig forfatter. I (17) siger afsender først, at ifølge *il*'s referent var drukneulykken udelukket som forklaring på, at en bestemt person var omkommet, under henvisning til at denne var lige så god til at svømme som en fisk, mens afsender i indrømmelsessætningen lader insinuere, at måske var vedkommende alligevel druknet og svømmede måske alligevel ikke så godt som en fisk, eftersom lidt undervandsstrøm var tilstrækkelig til, at han omkom. De to eksempler viser også, at *encore que* både kan optræde med konjunktiv (16) og indikativ (17):

1. Negationstesten er én af de tests, der bruges til at identificere præsuppositionen i en given ytring (Levinson 1983:178, Ducrot 1991:23). Testen er ikke kun applicerbar på relativsætninger, men også på kompletivsætninger. Hvis eksempelvis (6) og (7) negeres, vil nægtelsens skopus kun gå på det overordnede verbal, ikke på kompletivsætningens indhold.

- (16) Je ne suis pas un vrai auteur. Comme eux... Encore que j'*aie* (k) écrit sans l'aide de personne (Dorin 1997:7 cit. Frantext) 'Jeg er ikke en rigtig forfatter. Ligesom dem... Selvom jeg har skrevet uden nogens hjælp'.
- (17) Seule l'hypothèse de la noyade lui semblait écartée (il nageait maintenant comme un poisson), encore que... Il *suffit* (i) d'un remous après tout (...) (Chandernagor 1995:291 cit. Frantext) 'Kun hypotesen om, at han var druknet, forekom ham udelukket (han svømmede nu som en fisk), selvom... blot en undervandsstrøm var tilstrækkelig (...)'

I en korpusundersøgelse over 200 eksempler, præsenteret i Lindschouw (2007:205-206), vises det, at konjunktiv anvendes i 88 % af de registrerede tilfælde, mens indikativ anvendes i 12 %. Ud af konjunktivs samtlige anvendelser bruges den overvejende med præsupponeret værdi, mens indikativ i langt de fleste tilfælde asserterer indholdet i indrømmelsessætningen. At indikativ i denne sætningstype er noget hyppigere end i de øvrige koncessive sætninger kan muligvis forklares ved, at *encore que*-sætninger meget ofte er efterstillede hovedsætningen og således optræder på den rematiske sætningsplads, som er særligt egnet til asserteret information. Endvidere er en efterstillet koncessiv sætning løsere tilknyttet hovedsætningen og kan opfattes som udgørende en selvstændig talehandling, hvor *encore que* snarere må opfattes som en sideordningskonjunktion (jf. Lindschouw *op.cit.*: 208, Tøgeby 1982:212, de Boer 1947:307).

Endelig bør nævnes konjunktionen *même si* 'selv hvis', 'selv om'. Den kan på moderne fransk udelukkende følges af indikativ og både anvendes i hypotetiske og faktuelle kontekster. Da den ikke kan følges af konjunktiv, vil den ikke yderligere blive omtalt her.

1.3. Diakront perspektiv

Hvis man anlægger en diakron vinkel, er det interessant at konstatere, at flere af de faktuelle kontekster, hvor man i dag bruger konjunktiv, havde indikativ på ældre fransk. Det tolkes af flere forskere som tegn på, at konjunktivs semantiske værdi historisk har ændret sig fra fortrinsvis at være centreret om det, der i vores terminologi kaldes non-realitets, til at blive mere centreret om det faktuelle (Winters 1989, Lindschouw 2007).

Hvad angår følelses- og sindsstemningsudtryk (jf. 1.2.1.), blev disse fulgt af indikativ på old- og middelfransk (Buridant 2000:337, Moignet 1976 [1973]:225, Tøgeby 1974:179), som det fremgår af (18), og konjunktiv begyndte først at brede sig fra det 16. århundrede (Tøgeby *op.cit.*: 179). Tøgeby tolker skiftet fra indikativ til konjunktiv som resultatet af en reanalyse af led-sætningsindlederen fra kausalitetsmarkør til kompletivmarkør (*loc.cit.*), men denne analyse synes imidlertid vanskelig at verificere ud fra eksisterende data.

Ifølge Moignet (1976 [1973]:225-226) kunne konjunktiv imidlertid optræde i disse kontekster i oldfransk, hvis følelsesudtrykket havde en medbetydning af eventualitet eller hypotese, som i (19), hvor den hypotetiske læsning understøttes af konditionalisformen *seroit* 'ville være' i den overordnede sætning:²

- (18) il m'est moult bel que ge le *sai* (i) (La Mort le Roi Artu 13. årh.:28,16 cit. Togeby 1974:179) 'jeg er meget glad for, at jeg ved det'.
 (19) Bel li seroit qu'ele *fust* (k) dame de la terre (Guillaume d'Angleterre:188 cit. Moignet 1976 [1973]:225) 'Det ville være godt, at hun blev frue over jorden'.

I relativsætninger efter superlativ (jf. 1.2.2.) havde man ifølge Togeby (1974:185) i de ældste tekster kun indikativ, mens konjunktiv begynder at optræde i løbet af oldfransk:

- (20) des plus saives qui *sunt* (i) (La chanson de Roland 11. årh.: 3703 cit. Togeby 1974:185) 'de klogeste der findes'.

For så vidt angår indrømmelsesledsætninger (jf. 1.2.3.), kan man ligeledes argumentere for, at konjunktiv styrker sin position i faktuelle kontekster, selv om denne værdi allerede var ret tydelig i ældre fransk. Som vist i Lindschouw (2007:168-213), bruges konjunktiv i 16. århundrede i indrømmelsesledsætninger indledt af *bien que* og *encore que* både til at angive faktualitet og non-realis. Ud fra en korpusundersøgelse bestående af 200 eksempler pr. konjunktion, hvor der var 185 forekomster af *bien que* + konjunktiv og 186 forekomster af *encore que* + konjunktiv (de resterende eksempler var med indikativ), blev konjunktiv brugt med faktuel/præsupponeret værdi i de fleste tilfælde (85,4 % for *bien que* og 65,6 % for *encore que*), men den non-reale betydning var ikke ubetydelig (9,2 % for *bien que* og 32,3 % for *encore que*). Selv om der er eklatante forskelle mellem modusdistributionen efter de to konjunktioner, som dels kan tilskrives forskelle i konjunktionernes semantiske værdi, dels genremæssige forskelle, idet non-realis-forekomsterne synes særligt hyppige i abstrakte tekstgenrer så som religiøs prosa, juridiske og medicinske tekster, vidner disse data om, at konjunktiv i det 16. århundrede var langt mindre faktuel end i moderne fransk, hvor den har styrket sin position som faktualitetsmarkør, idet konjunktiv stort set ikke længere kan udtrykke

2. Det skal ligeledes understreges, at i en række sætningstyper, som falder uden for denne artikels emne, kan konjunktiv og indikativ variere med hinanden ud fra et lignende princip. Det drejer sig især om kompletivsætninger efter positive menings- og ytringsverber, f.eks. *penser*, *croire*, *cuidier* 'tro', 'mene', og indirekte spørgeledsætninger. Her er der normalt indikativ, men konjunktiv bruges, når der kan sås tvivl om udsagnets sandhedsværdi eller udtrykkes en mulighed (Buridant 2000: 339-347). I alle disse kontekster bruger man indikativ på moderne fransk.

non-realis i disse kontekster og (i hvert fald hvad *bien que* angår) har mistet sin variation med indikativ, der tidligere også dækkede en del af det faktuelle domæne (jf. 1.2.3.).

Litteratur

- Andersen, H. (2001): Markedness and the theory of linguistic change, i: Andersen, H. (ed.): *Actualization. Linguistic Change in Progress*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, s. 21-57.
- Boer, C. de (1947): *Syntaxe du français moderne*. Leiden: Universitaire Pers Leiden.
- Buridant, C. (2000): *Grammaire nouvelle de l'ancien français*. Paris: Sedes.
- Confais, J.-P. (1995 [1990]): *Temps, mode, aspect. Les approches des morphèmes verbaux et leurs problèmes à l'exemple du français et de l'allemand*. 2. udgave. Toulouse: Presses Universitaires du Mirail.
- Ducrot, O. (1991): *Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique*. 3. udgave. Paris: Hermann.
- Grevisse, M. (1986): *Le Bon Usage. Grammaire française*. 12. udgave. Paris: Duculot.
- Hansen, E. (1970): To bidrag til beskrivelsen af »non-realis« i dansk A. *Nydanske Studier & Almen Kommunikationsteori* 1, s. 34-36.
- Hooper, J.B. (1975): On assertive predicates, i: Kimball, J.P. (ed.): *Syntax and Semantics* 4, New York: Academic Press, s. 91-124.
- Korzen, H. (1999): Principper for opstillingen af modus i kompletivsætninger på fransk, i: Bache, C., L. Heltoft & M. Herslund (red.): *Ny forskning i grammatik* 6. Odense: Odense Universitetsforlag, s. 181-203.
- Levinson, S.C. (1983): *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lindschouw, J. (2007): *Etude des modes dans le système concessif en français du 16e au 20e siècle et en espagnol moderne. Evolution, assertion et grammaticalisation*. København: Københavns Universitet.
- Moignet, G. (1976 [1973]): *Grammaire de l'ancien français. Morphologie – syntaxe*. 2. udgave. Paris: Klincksieck.
- Morel, M.-A. (1996): *La concession en français*. Paris: Editions Ophrys.
- Nølle, H. (1985): Le subjonctif. Fragments d'une théorie énonciative. *Langages* 80, s. 55-70.
- Pedersen, J., E. Spang-Hanssen & C. Vikner (1994 [1980]): *Fransk grammatik*. 6. udgave. København: Akademisk Forlag.
- Togeby, K. (1982): *Grammaire française* Tome II. København: Akademisk Forlag.
- Togeby, K. (1974): *Précis historique de grammaire française*. København: Akademisk Forlag.
- Winters, M.E. (1989): Diachronic prototype theory: on the evolution of the French subjunctive. *Linguistics* 27, s. 703-730.

Datamateriale

- Couteaux, A. (1960): *Un monsieur de compagnie*. Paris: Editions Bernard Grasset.
- Frantext: <http://www.frantext.fr>

Modus i ledsætninger på moderne fransk og tysk II

*Af Alexandra Holsting, Syddansk Universitet, &
Jan Lindschouw, Københavns Universitet*

Denne artikel er en fortsættelse af den forrige, hvor fokus lå på modusbrugen i franske ledsætninger. I nærværende artikel vender vi os mod det tyske, idet vi behandler den tyske konjunktiv i særdeleshed dens funktion som referatmarkør. Afslutningsvis foretager vi en sammenligning af den franske og den tyske konjunktivs funktioner.

1. Den tyske konjunktivs morfologi og temporalitet

Inden for det tyske modussystem ses ligesom i fransk et højt mål af synkretisme. Den relevante formelle skelnen går i tysk mellem stærke og svage verber: I præsens ses ved både svage og stærke verber et formsammenfald mellem indikativ og konjunktiv i 1. person, singularis, samt 1. og 3. person, pluralis (*ich gebe* (k/i), *wir geben* (k/i) og *sie geben* (k/i)), mens 2. og 3. person, singularis samt 2. person, pluralis udviser distinkte former (*du gibst* (i) / *du gebest* (k), *er gibt* (i) / *er gebe* (k), *ihr gebt* (i) / *ihr gebet* (k)). I præteritum udviser de svage verber identiske paradigmer i indikativ og konjunktiv (*ich holte*, *du holtest*, *er holte*, *wir holten*, *ihr holtet*, *sie holten*), mens de fleste stærke verber (fx *geben*) udviser forskellige paradigmer (*ich gab/ich gäbe*, *du gabst/du gäbest*, *er gab/er gäbe*, *wir gaben/wir gäben*, *ihr gabt/ihr gäbet*, *sie gaben/sie gäbet*). *Sein* udviser forskellige paradigmer i såvel præsens som præteritum.

Konjunktiven råder over de samme syntetiske og analytiske tempusformer som indikativen (nemlig præsens, præteritum, perfektum, pluskvamperfektum og futurum) og derudover over den såkaldte *würde*-form (*er würde geben*), der ikke har en indikativisk pendant (*er wurde geben).

De temporale forhold i indikativsystemet adskiller sig fra dem i konjunktivsystemet, idet indikativiske tempusformer som udgangspunkt udtrykker absolut tid, men de konjunktiviske udtrykker relativ tid. Således er den temporale betydning i præsens og præteritum konjunktiv den samme, nemlig samtid, mens perfektum og pluskvamperfektum udtrykker førtid og futurum udtrykker eftertid. *Würde*-formens temporale betydning er omstridt, idet den af fx Lauridsen & Poulsen (1995) anses for eftertidig, mens bl.a. Zifonun et al. (1997) betegner den som samtidig og anser den som en analytisk præteritumsform.

De temporale betydninger, der kan udtrykkes i konjunktiv, er således mindre specificerede end dem, der kan udtrykkes i indikativ. Det skyldes, at distributionen af præsens og præteritum konjunktiv i mindre grad er styret af temporale end af modale forhold. Således kan kun præteritum, pluskvamperfektum og *würde*-formen (tilsammen kaldet konjunktiv II-systemet) bruges i irrealer kontekst, mens kun præsens, perfektum og futurum (konjunktiv I-systemet) kan bruges til at udtrykke potentialis. I en enkelt modalitet, nemlig referat (evidentialis), anvendes begge systemer. Her er det dog (heller) ikke temporale forhold, der regulerer valget mellem konjunktiv I- og konjunktiv II-systemet. Tømmelfingerreglen er (i formelle registre), at der i referat anvendes konjunktiv I, men hvis denne er sammenfaldende med indikativ, anvendes der konjunktiv II. Ses der også ved denne et sammenfald med indikativ, anvendes omskrivning med *würde*. Følgende tre eksempler har således samme modale og temporale betydning:

- (1) Peter sagte, er habe (kI) ein Problem.
- (2) Peter und Inge sagten, sie gäben (kII) dem Kind das Geschenk.
- (3) Peter und Inge sagten, sie würden das Auto holen.

Ligesom i moderne fransk ses der således i moderne tysk en tempusgeneralisering, om end denne i tysk ikke i samme grad som i fransk falder ud til præsens konjunktivs fordel. Snarere udviser tysk i den sammenhæng, hvor begge tempussystemer finder anvendelse, en tendens i retning af en tydelig markering af modus i den henseende, at præsens konjunktiv kun anvendes, hvor den er tydelig som konjunktivform. Sammen med *würde*-formen som erstatningsform peger det i retning af et markant behov for at understrege modusoppositionen, som vi ikke ser i tilsvarende grad i fransk.

2.0 Konjunktiv på moderne tysk

På moderne tysk har konjunktiven en række forskellige anvendelser, der kan sammenfattes under overskrifterne *potentialis*, *irrealis* og *referat*, der alle kan opfattes som ikke-asserterende modaliteter (jf. artikel 1). Potentialisanvendelsen er stærkt begrænset og forekommer kun i formelagtige konstruktioner (4), mens irrealis og referat ses både hyppigt og produktivt:

- (4) Es lebe (kI) der König.
- (5) Wenn er gekommen wäre (kII), wäre ich froh gewesen (kII).
- (6) Er sagte (i), dass er krank sei (kI).

Man kan ikke i samme grad i tysk som i fransk tale om et ledsætningsfænomen, selvom konjunktiven også forekommer i konstruktioner, hvor den overordnede sætning står i indikativ og den underordnede i konjunktiv (se nedenfor), og det kan derfor overvejes om modusbrug i tysk i højere grad er semantisk end syntaktisk motiveret. Et felt, hvor dette især er værd at diskutere, er i forbindelse med referatkonjunktiven, som vil stå i centrum i det følgende.

2.1 Konjunktiv i referat

Den tyske konjunktiv har en funktion som referatmarkør; i konstruktioner med indirekte tale- eller tankegengivelse vil kompletivsætningen stå i konjunktiv, hvorved det angives, at sætningen gengiver en lokution eller idé fremsat af hovedsætningens subjekt som i (6). Indikativ er ikke udelukket i sådanne kontekster, men vil især i formelle registre virke påfaldende. Kompletivsætningens form kan også siges at virke motiverende for konjunktivbrugen, idet en VF-sætning som i (6) i højere grad synes at tillade indikativ end en V2-sætning som i (7):

(7) Er sagte (i), er sei (kI) krank.

Modusbrugen i sådanne konstruktioner er hyppigt diskuteret i forskningslitteraturen, hvor spørgsmålet om, hvorvidt konjunktiv og indikativ i disse konstruktionstyper angiver forskellig modalitet, giver anledning til forskellige holdninger. Én er, at konjunktiven kun skal ses som en blandt flere referatmarkeringer; således markeres referatet også gennem tilstedeværelsen af et inquit i den overordnede sætning, ligesom det antages, at valget af VF-kompletivsætning på bekostning af V2 understreger sætningens status som referat. Ifølge denne opfattelse medvirker konjunktiven i bisætningen i (6) til at etablere referatet, men da den ikke er alene om dette, kan den erstattes af indikativ. Referatkonjunktiven kan i denne tolkning til en vis grad siges at være syntaktisk motiveret, idet den opfattes som et underordningssignal i stil med bisætningsformen og tilstedeværelsen af en hovedsætning. Ifølge denne tolkning er konjunktiven således ikke bærer af en selvstændig semantisk funktion i referatet – hvis referatbetydningen er sikret gennem tilstedeværelsen af en hovedsætning og gennem bisætningsformen, er konjunktiven i bisætningen for så vidt redundant. Er referatet derimod ikke sikret gennem sætningsform (eks (7)) eller inquit (eks (8)), er konjunktiven i højere grad obligatorisk:

(8) (Peter sagte, er sei krank.) Deshalb komme (kI) er nicht.

En anden holdning til modus i kompletivsætningen er, at indikativen angiver et større mål af tilslutning fra afsenders side. Hvor afsender i (6), (7) og (8) med konjunktiven understreger, at sætningsindholdet har hovedsætningssubjektet og ikke afsender som kilde, er denne betoning ikke til stede i (9):

(9) Peter sagte (i), dass er krank ist (i).

Ifølge denne tolkning vil man i (9) være tilbøjelig til at opfatte afsender som i højere grad indforstået med og sanktionerende kompletivsætningens indhold. For denne tolkning spiller bisætningsformen og tilstedeværelsen af en hovedsætning ingen rolle.

Problemet for denne tolkning er, at det kan være svært at eftervise denne funktion, fordi sprogbrugerne tilsyneladende anvender modus i referat på forskellig vis. Der ses eksempler på, at indikativ anvendes, hvor det på baggrund af konteksten kan sluttes, at afsender tilslutter sig den opfattelse, der kommer til udtryk i kompletivsætningen, men da der i lignende kontekster også kan iagttages konjunktiv i referatet, er der i hvert fald ikke tale om at modus kan anses for et eksklusivt signal om tilslutning eller ikke-tilslutning fra afsenders side – om modusvalget kan kun siges, at visse sprogbrugere med indikativ understreger en tilslutning, der allerede er etableret i konteksten.

Problemet med at anse indikativen som et signal om tilslutning til det synspunkt, der fremsættes i kompletivsætningen, er tæt forbundet med spørgsmålet om, hvad konjunktiven signalerer i referatet, og dermed om, hvad referat-modaliteten egentlig indebærer. Det er efter vores overbevisning problematisk at identificere referatbetydningen med en distancering i den forstand, at man som afsender tager afstand fra eller udtrykker tvivl i forhold til sandhedsværdien af det synspunkt, der udtrykkes i kompletivsætningen. Naturligvis ligger der en distancering indbygget i referatbetydningen i den forstand, at afsender indskyder en kilde til udsagnet, men dette står ikke (nødvendigvis) i modsætning til, at afsender tror på eller står inde for det refererede udsagn – man kan uproblematisk referere såvel ting, man er enig i, som ting, man er uenig i. Referatkonjunktivens funktion er efter vores mening alene denne at påpege, at en anden end den aktuelle afsender er kilde til det pågældende udsagn, hvilket indebærer en ikke-assertiv funktion. At dette ikke kan ligestilles med en afvisning, ses i, at man uproblematisk kan gengive egne ytringer i konjunktiv, fx:

(10) Ich sagte (i), das Auto sei noch nicht geholt worden (kI).

Vi opfatter derfor ikke den relevante opposition som en opposition mellem tilslutning og afvisning, men ser derimod referatkonjunktiven udelukkende som et signal om, at det pågældende synspunkt er fremsat af en anden end den aktuelle afsender. Hvorvidt afsender står inde for det pågældende synspunkt, er et spørgsmål, der, såfremt det overhovedet er relevant, kun kan besvares ved at inddrage konteksten. Vi er dermed i vores tolkning af den tyske referatkonjunktiv på linje med bl.a. Kurz (1976), der tolker modusvalget i referatet ikke som en modsætning mellem realitet og ikke-realitet, men mellem umiddelbarhed og middelbarhed.

2.2 Modus i faktive og ikke-faktive kompletivsætninger

Ovenstående brug af konjunktiven som referatmarkør ser vi ikke i moderne fransk, hvor en kompletivsætning, der gengiver en andens udsagn står i indikativ (jf. vores artikel I, eks 3). I et parallelt eksempel vil man på tysk typisk bruge konjunktiv, om end indikativ – som ovenfor angivet – også er mulig:

- (11) Peter sagte (i), dass Frankreich 3-0 gegen Dänemark gewonnen habe (k) / hat (i).

Dette kan sammenholdes med den iagttagelse, at man i præsupponerede kompletivsætninger på tysk generelt altid har indikativ:

- (12) Es freut mich, dass es dir besser geht (i) / *gehe (k).

Således skriver Kiparsky & Kiparsky fx:

»It has often been noticed that subordinate clauses in German are not in the subjunctive mood if the truth of the clause is presupposed by the speaker [...]. [German subjunctive] is optional in non-factives and inapplicable in factives:

Er behauptet, dass die Erde flach sei (ist).

Er versteht, dass die Erde nund ist (*sei). (1971: 359)«

Eisenberg (2004:117) repræsenterer samme opfattelse, idet han skriver, at verber der tillader *dass*-kompletivsætninger kan inddeles i to grupper afhængigt af, om de tillader referatkonjunktiven eller ej. Er konjunktiven umulig, forudsætter verbet, at kompletivsætningen er sand, er konjunktiven mulig, forudsættes dette ikke. Der er imidlertid en række verber, der ikke på forhånd er fastlagt i forhold til oppositionen faktiv/ikke-faktiv, ved hvilke det ifølge Eisenberg er modusvalget, der afgør, hvilken læsning der er den intenderede. Dette kan eksemplificeres med (13) og (14):

- (13) Bild berichtet, dass der Graf verhaftet worden ist.

- (14) Bild berichtet, dass der Graf verhaftet worden sei.

Det første eksempel kan ifølge Eisenberg (2004:118-9) læses både faktivt og ikke-faktivt, hvilket skyldes, at indikativen som den umarkerede modus har en bredere anvendelse end konjunktiven. Det faktive indhold kan tydeliggøres med en parafrase som:

- (13a) Bild berichtet über die Verhaftung des Grafen.

Eksempel (14) kan imidlertid ifølge Eisenberg kun læses som ikke-faktivt, hvilket kan tydeliggøres med en parafrase som:

- (14a) Bild berichtet: »Der Graf ist verhaftet worden.«

Der er dog et problem ved Eisenbergs hypotese for tysk, nemlig at modusvalget på een gang *er* hypotesen og *beviser* hypotesen. Det, Eisenberg vil påvise med eksemplerne, er, at *dass*-sætningen i konjunktiv kun optræder ved den ikke-faktive læsning, men det er samtidig konjunktiven i sig selv, der gør, at

han fastlægger eksemplet som ikke-faktivt. Ved et verbum som *berichten* (og de øvrige verber, som Eisenberg fremfører som eksempler med faktiv og ikke-faktiv variant) kan indholdet i *dass*-sætningen imidlertid være det samme, uanset om verbet bruges i faktiv eller ikke-faktiv betydning. Der er ikke i de isolerede eksempler andre forskelle end modus, og argumentet bliver således, at hvis en *dass*-sætning står i konjunktiv, er verbet ikke-faktivt, hvorefter vi kan slutte, at faktive verber ikke tillader konjunktiv.

For at undgå dette cirkelargument har vi brug for eksempler, hvor faktiviteten signaleres af andet end blot modusvalget, fx verber, ved hvilke indholdet af *dass*-sætningen er forskelligt afhængigt af, om den faktive eller ikke-faktive læsning er tilsigtet. Sådanne verber er fx *leugnen*, *bestreiten* og *dementieren*. Bruges disse verber faktivt (15), angiver kompletivsætningen det forhold, subjektet ønsker at benægte. Bruges de ikke-faktivt (16) (i betydningen 'sige på en benægtende måde'), vil kompletivsætningen betegne indholdet af udsagnet, der typisk vil være det modsatte af det forhold, der benægtes. Kun i det andet tilfælde er en direkte tale-parafrase mulig:

(15) Er leugnet, dass er krank ist. →*»Ich bin krank«, leugnet er.

(16) Er leugnet, er sei nicht krank. →»Ich bin nicht krank«, leugnet er.

Hvis det er faktiv/ikke-faktiv-oppositionen, der styrer modusbrugen, vil vi forvente kun at se indikativ i eksempler som (15), mens både konjunktiv og indikativ bør være mulige i eksempler som (16). Den faktiske sprogbrug viser imidlertid et andet mønster, idet konjunktiv både forekommer i eksempler som (15) og (16) (se Holting 2008:179f.). Det ses fx i (17):

(17) Das Weisse Haus versuchte »business as usual« zu demonstrieren. Ein Sprecher dementierte, dass der Präsident nervös sei. Vielmehr hoffe Clinton, dass die Strafuntersuchungen nun zu einem raschen Ende komme. (IdS-korpus: St. Galler Tagblatt, 07.08.1998)
→»Der Präsident ist nicht nervös«, dementierte ein Sprecher.

Vores tolkning af disse forhold er, at den referatmodalitet, der udtrykkes med konjunktiven i tysk, synes at gå på tværs af faktivitetsoppositionen. I et eksempel som (17) signalerer konjunktiven ikke, at *dementieren* skal læses som ikke-faktivt, men den signalerer, at det er vigtigt for afsender at påpege, at der har foreligget en ytring. Referatkonjunktiven indsættes således ikke kun i de tilfælde, hvor kompletivsætningen kan ses som en direkte parallel til et citat.

3. Konklusion I

Vores fortolkning af den tyske referatkonjunktiv er, at den anvendes til at signalere, at kilden til et givet udsagn er en anden end den aktuelle afsender, hvorved informationen fremstår som ikke asserteret af denne. Dette kan være

sammenfaldende med, at afsender afviser det synspunkt, der fremkommer i kompletivsætningen, men er det ikke nødvendigvis, ligesom indikativ i disse kontekster ikke automatisk indebærer afsenders tilslutning. At referatkonjunktivens primære funktion er at pege på en anden kilde og dermed på et udsagn, der skal ses som forskudt i forhold til afsenders egen tekst, spiller også ind i forbindelse med faktiv/ikke-faktiv-oppositionen. Her kan modusdistinktionen efter vores opfattelse ikke bruges til at adskille faktive og ikke-faktive varianter af verber med begge potentialer, idet konjunktivens funktion også her er at påpege en forskydning i forhold til afsenders tekst. Da en sådan også kan være til stede ved faktive verber, der også kan anvendes som inquit-ter, forekommer konjunktiven også her.

4. Konklusion II

Sammenfattende om det felt inden for modusbrug i moderne fransk og tysk, vi har behandlet i denne og den foregående artikel, kan siges, at konjunktiv i fransk i høj grad er syntaktisk motiveret. Den kan i nogen grad opfattes som et underordningssignal, idet den overvejende forekommer i ledsætninger. Det forholder sig imidlertid ikke sådan, at alle franske ledsætninger står i konjunktiv, hvorfor vi i den foregående artikel inddrager en semantisk opposition mellem præsupposition og assertion. Som vist indebærer denne, at fx en kompletivsætning for verbet *dire* typisk vil stå i indikativ (trods dens syntaktisk underordnede status). Som nævnt indebærer den semantiske opposition, at valget af modus i kompletivsætningen kan være styrende for læsningen af hovedsætnings verbet som faktivt (konjunktiv) eller ikke-faktivt (indikativ).

Konjunktiven i tysk opfatter vi som i højere grad semantisk motiveret, men ligesom på fransk er det en ikke-assertiv modus, der dog kun kan anvendes i non-reale kontekster, som vi så det i forbindelse med referatkonjunktiven, som afsender bruger til at udtrykke en forskydning fra det sagte ved at tilskrive det pågældende udsagn en anden end den aktuelle afsender, hvorfor den hyppigt forekommer i kompletivsætninger for inquitverber, men dog også kan forekomme med samme betydning i selvstændige hovedsætninger (jf. eksempel (8)).

Denne forskel kan, som vi ser det, spores helt ind i principperne for brugen af de forskellige konjunktivformer i de to sprog. I begge sprog ses formelt sammenfald mellem indikativ og konjunktiv i nogle bøjninger, men hvor fransk accepterer synkretisme, synes det i tysk at være langt vigtigere at markere modusoppositionen, hvorfor man opererer med en række erstatningsprincipper. Dette anser vi som en refleks på, at modusbrugen motiveres af forskellige faktorer i de to sprog.

Litteratur

- Eisenberg, Peter (2004): *Der Satz. Grundriss der deutschen Grammatik*. 2. udgave. Stuttgart/Weimar: Verlag J.B. Metzler.

- Holting, Alexandra (2008): *Det tyske sætningskompleks – en kritisk-konstruktiv diskussion af en systemisk-funktionel kategori og dens applikation på tysk*. København: Københavns Universitet. [Upubliceret ph-d-afhandling].
- Kiparsky, Carol/Kiparsky, Paul (1971): Fact. I: Jakobovits, L & D. Steinberg (red.): *Semantics: An Interdisciplinary Reader*, s. 345-369. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kurz, Josef (1976): *Möglichkeiten der Redewiedergabe*. Leipzig: Karl-Marx-Universität.
- Lauridsen, Ole/Poulsen, Sven-Olaf (1995): *Tysk Grammatik*. København: Munksgaard.
- Zifonun et al (1997): *Grammatik der deutschen Sprache*. Berlin/New York: Walter de Gruyter.

(Et) Aspekt i tyske tempusformer?

*Af Mette Skovgaard Andersen & Doris Hansen,
Copenhagen Business School*

Som undervisere på CBS har vi ofte oplevet, at anvendelsen af præteritum og perfektum på tysk har givet problemer for de studerende og deres gengivelse af formerne på dansk. Skønt systemerne umiddelbart synes temmelig ens på dansk og tysk, er der alligevel områder, hvor en dansker som ikke-modersmålstalende på tysk skal være særlig opmærksom. Det gælder naturligvis typisk anvendelsen af dansk perfektum i de tilfælde, hvor den på tysk gengives med en præsens og en adverbial tidsangivelse, der afgrænser situationen i fortiden, typisk udtrykt med en »*seit*-konstruktion« eller en tidsangivelse i akkusativ. Det klassiske eksempel er:

- (1) Jeg har boet her i 5 år (underforstået: bor her endnu), der gengives med
Ich wohne hier seit 5 Jahren.¹

Når man på dansk bruger pluskvamperfektum til at angive, at en handling havde været et stykke tid og stadig varede ved, skal vi på tysk som bekendt have fat i præteritum, jf.:

- (2) På det tidspunkt havde jeg allerede boet der i 5 år (underforstået: boede der stadig)
Zu dem Zeitpunkt wohnte ich schon seit 5 Jahren dort.

Disse to former for anvendelse kan anses for at være aspektuelle, idet de anskuer verbalhandlingen og dennes varighed eller ikke-varighed, jf. gængse definitioner (fx Comrie 1995:3), og en nærliggende forklaring på, hvorfor en dansker har problemer med konstruktionerne er, at dansk ikke har en systematisk aspektdistinktion og ikke skal tage hensyn til om situationen, der refereres til, er tilfældet i taleøjeblikket, jf. (1) eller referenceøjeblikket, jf. (2). Vi kan på dansk naturligvis godt udtrykke aspekt, fx ved at sige *han skrev og skrev/sad og skrev* eller *han var ved at skrive* hhv. *han var færdig med at skrive*, men vi har ikke en grammatiskaliseret form for aspekt.

---

1. Se fx Gyldendals Tysk Grammatik (2002:68).

Det er præcis denne observation, vi her vil bruge som springbræt til vores egentlige anliggende, nemlig den forskellige anvendelse af præteritum og perfektum på tysk i mundtlighed og skriftlighed. Vi vil forsøgsvis foreslå, at nogle af de tyske former, som grammatikere og grammatikteoretikere normalt betragter som tempusformer alene, i virkeligheden er aspektformer, og at denne forskel tydeligst ses, når der brydes med den, således som mundtlige gengivelser ofte gør. Vi vil løbende inddrage både tyske og danske eksempler.

Gængs fremstilling af perfektum og præteritum

Det er ikke stedet at komme med en længere »Forschungsstand« her, derfor kun et par bemærkninger til den gængse opfattelse af perfektum og præteritum. Perfektum og præteritum er naturligvis blevet behandlet som fleksionskategorier inden for den deiktiske kategori tempus.

En opfattelse af tempussystemet, der efterhånden har vundet indpas, er at tempussystemet er todelt, bestående af et præsenssystem og et præteritumssystem. Basis i præsenssystemet er netop præsens og præsensbaserede former, dvs. præsens, perfektum og futurum, mens basis i præteritumssystemet er præteritum og præteritumbaserede former, dvs. præteritum, pluskvamperfektum og futurum præteriti. Præteritum og perfektum tilhører altså hvert sit tempussystem. Dette er forankret i udgangspunktet for ytringen, idet den typiske forklaring på forskellene mellem de to fortidsformer præteritum og perfektum er, at hvis der i en ytring er sammenfald mellem referencetidspunkt (*Point of reference*, se fx Reichenbach 1947:287f, Herslund & Lihn 2003:151) og ytringstidspunkt (*Point of speech*, se fx Colliander 2001:85), så bruges perfektum, mens der bruges præteritum i de tilfælde, hvor der tages udgangspunkt i et tidspunkt der ligger før ytringstidspunktet, hvilket altså vil sige, at referencetidspunktet ligger før ytringstidspunktet.

- (3) Heute (=ytrings- og referencetidspunkt) schreiben wir einen Artikel über Präteritum und Perfekt, denn wir haben uns über die gängigen Darstellungen gewundert.
- (4) Gestern (=referencetidspunkt før ytringstidspunkt) wunderten wir uns aber nicht.

Hvor man på tysk sagtens kan forestille sig (4) nedskrevet, ville det være usædvanligt – dog ikke umuligt – at høre det i en mundtlig fremstilling. Her ville præteritum på tysk være erstattet med en for en dansker besynderlig perfektum, som man i øvrigt næsten altid ville gengive med en præteritum på dansk (forklaring følger nedenfor).

- (5) »Gestern haben wir uns aber nicht gewundert«, sagte ich.

Det kan man umiddelbart undre sig over. Hvorfor er der forskel på om eksemplet er mundtligt eller skriftligt? Hvorfor udtrykkes det tilsyneladende samme indhold ikke på samme måde? Den almindelige forklaring på dette er, at præsenssystemet – altså perfektumsformen – bruges, når det, der bliver sagt i perfektum, er afsluttet og har en relevans for kommunikationsdeltagerne (se fx Engel 1988:414), mens præteritumsformen bruges, når det ikke har nogen særlig relevans for dem. Men dels forekommer relevansbegrebet lidt vagt og dels kan man spørge sig selv, om der er tale om den samme grammatiske kategori i den mundtlige og den skriftlige diskurs. Er det overhovedet en tempusform, vi møder i (5)? De fleste beskriver den sådan (se fx Vikner 2003), hvad der også er nærliggende, da de mundtlige og skriftlige former er ens, men vi vil her hævde, at der snarere er to vidt forskellige ting på spil, alt efter om man taler eller skriver. Lad os sammenligne følgende:

- (6) 1) Gestern schrieben sie einen Artikel über Tempus und Aspekt.
- 2) Gestern haben sie einen Artikel über Tempus und Aspekt geschrieben.

med

- (7) 1) »Gestern schrieben wir einen Artikel über Tempus und Aspekt«.
- 2) »Gestern haben wir einen Artikel über Tempus und Aspekt geschrieben«.

Hvis de skriftlige eksempler i (6) og de mundtlige i (7) alle skal være tempusformer, så må det være nærliggende, at 1) og 2) netop adskiller sig ved den grammatiske kategori tempus. Det er også præcis denne forskel vi ser i de to eksempler under (6), hvor der i begge tilfælde bliver beskrevet en handling. En handling bestående af en aktivitet og en tilstand (nogen/noget gør et eller andet og det resulterer i, at nogen/noget efterfølgende befinder sig i en anden tilstand), og det der bliver sagt i (6,1) er netop, at såvel aktiviteten som tilstanden var fortidige, hvorimod det i (6,2) kun er aktiviteten, der er fortidig, mens tilstanden er nutidig. Formerne har det tilfælles, at aktiviteten er fortidig, men adskiller sig fra hinanden mht. tilstanden. Det er entydigt to tempusformer med en tempusforskel. Denne tempusforskel synes ikke at eksistere i den mundtlige diskurs under (7). Her er handlingen i begge tilfælde fortidig, og begge former er derfor tempusmæssigt set identiske. Valget i den mundtlige diskurs er ikke et tempusvalg, men et aspektvalg, nemlig om der fokuseres på aktiviteten eller tilstanden. Det, der siges i de mundtlige eksempler, er således ikke noget om verbalhandlingens *forskellige* placering i relation til ytringstidspunktet, for den er i begge tilfælde fortidig, men det, der siges noget om, er situationen, der refereres til. Der udsiges noget om handlingen *schreiben*, og om i hvilken grad denne handling er afsluttet eller ej. Der er tydeligvis i (7,1) tale om en proces og derfor et imperfektivt forløb, og der siges ikke noget om, hvorvidt *wir* blev færdige med at skrive, eller om der overho-

vedet findes en artikel. Det eneste, der refereres til, er, at dengang det var i går i forhold til ytringstidspunktet, var afsenderen sammen med en anden/nogle andre, der fremgår af kommunikationssituationen, og sammen skrev de (=sad de og skrev) en artikel. I (7,2) siges der igen noget om handlingen *schreiben*, men her angiver perfektumsformen, at afsenderen og den anden/de andre rent faktisk blev færdige med at skrive, og som en konsekvens af dette findes der en artikel i en eller anden verden, reel eller imaginær. Der synes med andre ord at være forskel på anvendelsen af formerne i den mundtlige og skriftlige diskurs, og det ser ud som om denne forskel er bundet op på tempus i skriftlig diskurs, men på aspekt i mundtlig diskurs.

I det nedenstående vil vi illustrere vores pointe på et empirisk materiale.

Eksempler på brug af perfektum og præteritum

En teksttype, hvor man tydeligt kan observere forskellene i mundtlig og skriftlig diskurs er romaner, der ofte alternerer mellem rene narrative gengivelser og direkte tale. Vi har derfor valgt at kigge nærmere på et enkelt kapitel, kapitel 6, i Ingrid Nolls roman *Die Apothekerin*.

En ren optælling af perfektum- og præteritumsformer viser ikke overraskende, at skriftlige narrative tekster på tysk skrives i præteritum. Således indeholder kapitlet hele 236 forekomster af rene præteritumsformer, og typisk er der tale om handlinger, der tidsmæssigt følger umiddelbart efter hinanden. Et eksempel:

- (8) Levin betrachtete seinen Partner ungläubig und folgte mir dann in die Küche. Mein tapferer Freund war nervös, fingerte nach seinen Zigaretten, und wollte wissen, über was wir geredet hatten (s. 82)

Dette er ikke anderledes, end det ville være på dansk, og helt forventeligt i forhold til det tidligere beskrevne. Referencetidspunktet og handlingstiden (*Point of event*, jf. Herslund & Lihn 2003:151) befinder sig netop før ytringstidspunktet, og der synes at være tale om ren tempus.

Kigger vi derimod på gengivelserne af direkte tale, kan vi konstatere, at der er i alt 77 eksempler på mundtlig diskurs, og at der i 24 af disse tilfælde er tale om perfektum.

- (9) »Was haben Sie denn geträumt?«, fragte ich beklommen. »Im Traum habe ich einen Polizisten erschossen«. (s. 75)

Her synes der igen at være en mærkbar forskel til det danske. Skulle man gengive den direkte tale på dansk og for eksempel oversætte uddraget, ville følgende lyde højst mærkværdigt:

- (10) *»Hvad har du da drømt?«, spurgte jeg beklemt. »Jeg har drømt, at jeg har skudt en politimand«.

Blev sætningen gengivet på denne måde, ville fortolkningen sandsynligvis være, at informationen, at *jeg har skudt en politimand* er nutidig, og at der rent faktisk findes en skudt politimand i en eller anden verden. Men den tyske tekst betyder blot, at dengang i fortiden (om natten), hvor afsenderen lå og sov og drømte, dengang drømte vedkommende, at han skød/havde skudt en politimand. På dansk ville vi gengive denne perfektum således:

- (11) »Hvad drømte du?« spurgte jeg beklemmt. »Jeg drømte, at jeg skød en politimand«.

Og grunden til dette er netop, at vi på dansk ikke har det split i den mundtlige og den skriftlige diskurs, som det tyske sprog synes at have. Lad os derfor se nærmere på, hvad præcis det er for et split, vi henviser til, og hvad vi baserer vores antagelser på.

Forklaringsansats

En forklaringsansats til det ovenstående leverer den lingvistiske supertypeteori, der er udviklet af Per Durst-Andersen, og som han første gang anvender i *Mental Grammar* og senest i et semiotisk arbejde (1992; 2008). Da teorien er kompleks, skal vi først opridse de vigtigste pointer, inden vi forklarer, hvad der kunne være på spil i tempus- hhv. aspektbrugen på tysk.

Den lingvistiske supertypeteori er sprogtypologisk i sin grundessens og går ud på, at alle sprog kan inddeles i tre hovedtyper, alt efter hvilken af de tre kommunikationsparter, afsenderen, modtageren eller virkeligheden, der *grammatisk set* tages udgangspunkt i. Ord som sådan er statiske, de har ingen interpretationsretning og for at give dem en interpretationsretning, må der nødvendigvis tages udgangspunkt i en af deltagerne. Grammatikken fungerer så at sige som »kode for afkodning«. Som allerede Jakobson (1959:236) hævdede, kan alle sprog grundlæggende udtrykke alting, men de har forskellige mulige grammatiske former til at udtrykke sig på. Nogle af disse former er obligatoriske og vigtigere end andre. Vi kan således på dansk oftest ikke undlade at udtrykke bestemthed eller ubestemthed.

Inspireret bl.a. af semiotikken skelner Durst-Andersen i den forbindelse mellem tre sprogtyper, der hver især taler med hver sin grammatiske stemme:

- 1) Virkelighedsorienterede sprog (3. personsorienteret afsender)
- 2) Afsenderorienterede sprog (1. personsorienteret afsender)
- 3) Modtagerorienterede sprog (2. personsorienteret afsender)

Dette skal naturligvis ikke forstås sådan, at virkelighedsorienterede sprog kun taler om virkeligheden og afsenderorienterede sprog kun taler om afsenderen og så fremdeles, men derimod således at sprogene har forskellige udgangspunkter eller forskellige basisenheder.

Virkelighedsorienterede sprog såsom russisk og kinesisk tager udgangspunkt i modeller af situationer, men taler om situationerne selv.

Afsenderorienterede sprog såsom bulgarsk og tyrkisk tager udgangspunkt i situationerne, men taler om afsenders egne oplevelse af dem; man kan sige, at inputtet for den egentlige ytring er afsenderens egne oplevelser. Det bliver derfor vigtigt (læs: det er derfor grammatikaliseret) at skelne mellem, om oplevelsen var direkte oplevet af afsender selv, eller om den var indirekte oplevet, og derigennem får modus en prominent plads. Afsender fungerer som en slags kommentator og kan siges at tale med en subjektiv stemme.

Modtagerorienterede sprog såsom dansk og engelsk tager udgangspunkt i afsenders oplevelse, men afsender sammenligner sin egen oplevelse med modtagers og resultatet af denne sammenligning er sprogligt set informationer. Derfor er en kategori som tempus prominent, og sprogene skelner også skarpt mellem gammel og ny information ved hjælp af bestemt og ubestemt artikel, der fungerer som et signal til modtager om, i hvilken grad det nævnte antages at være modtageren bekendt eller ikke. Afsender informerer og kan siges at tale med en intersubjektiv stemme, hvorfor man også taler om, at disse sprog er 2. personsorienterede. Virkelighedsorienterede sprog tager derimod udgangspunkt i mentale modeller af situationer i virkeligheden og bruger aspekt og kasus til at fortælle om situationen. Afsender fungerer som reporter og kan siges at tale med en objektiv stemme.

Da mundtlig tysk synes at bruge tempusformerne til at udtrykke aspekt, mens skriftlig tysk bruger tempusformerne til at udtrykke tempus, kunne man spørge sig selv, om det er sådan, at mundtlig tysk snarere skal opfattes som et virkelighedsorienteret sprog, mens skriftlig tysk skal opfattes som et modtagerorienteret sprog, og at det måske er det omtalte split, der af og til spænder ben for danskeres gengivelser, da dansk ikke indeholder aspekt som grammatisk kategori. For at kunne gå nærmere ind på dette, er det nødvendigt at vende tilbage til Durst-Andersens opdeling.

Vi så ovenfor, at modtagerorienterede sprog som dansk taler om informationer. Det vil med andre ord sige, at en afsender har sin egen erindring om oplevelsen af situationen som input (det, der kan arbejdes med grammatisk set) og korrelerer denne viden med modtagers viden. Hovedstemmen, som Durst-Andersen kalder det, er derfor verbaliseringer fra afsenders videnlager eller oplevelseslager. Når afsender bruger denne stemme, taler han ifølge teorien med en objektiv hovedstemme. Og han markerer ved sin tempusbrug, om han antager, at modtager har en indgang til handlingen eller ej. Sammenligner vi ytringerne:

(12) »Han fik sit kørekort i går.«

(13) »Han har fået sit kørekort i går.«

så forklarer teorien forskellen mellem disse to sætninger med, at der i det første eksempel er tale om et »flash-back«, hvor afsender ved præteritumsformen markerer, at han antager, at modtager har en eller anden indgang til

denne information, mens han i (13) markerer, at informationen er at opfatte som ny for modtager, eller at modtager ikke havde nogen indgang til historien. I sidstnævnte tilfælde tales der om et »news-flash« (forskellen kan ofte ses ved at indføje et »som du ved«, der kun vil give rigtig mening i (12)). Når en dansker skal fortælle en historie om, hvad der er sket på en bestemt dag, så er der tale om et »flash-back«, og det gør ingen forskel på tempusbrugen, om der er tale om mundtlig eller skriftlig diskurs:

- (14) »Jeg stod op klokken 7. Så tog jeg tøj på og gik ud i køkkenet. Der lavede jeg mig en kop kaffe, som jeg drak i en slurk.«
 (14a) Han stod op klokken 7. Så tog han tøj på og gik ud i køkkenet. Der lavede han sig en kop kaffe, som han drak i en slurk.

I modsætning hertil ville en tysk gengivelse – som antydnet ovenfor – overvejende benytte sig af perfektum i den mundtlige gengivelse og præteritum i den skriftlige. For tysks vedkommende ville delelementerne i handlingsforløbet i den mundtlige fremstilling blive gengivet som afsluttede hændelsesforløb, og derfor indeholde hvad vi nu tillader os at kalde perfektivt aspekt. Der er altså her ikke tale om en modtagerorienteret ytring, men om en virkelighedsorienteret. Forklaringen på dette kunne være, at tysk oprindeligt har været et modtagerorienteret sprog, men er på vej til at blive mere virkelighedsorienteret.

Konklusion

Det ovenfor skitserede antyder en ny måde at betragte nogle tyske tempusformer på. Denne måde, der antager, at der er aspekt i den mundtlige brug af perfektum og præteritum, hævder, at tysk i sine tempusformer har både modtager- og virkelighedsorienterede træk jf. Durst-Andersens teori, og at formerne skal betragtes forskelligt alt efter, om det er mundtlig eller skriftlig diskurs. For at underbygge teorien bør der imidlertid foretages yderligere, mere tilbunds gående undersøgelser, der bl.a. inddrager brugen af konjunktiv og kasus, som netop ikke findes i dansk på samme måde som i tysk. Således kunne det også være givtigt at bede informanter vurdere forskellige udsagn, ligesom større korpusundersøgelser er ønskelige.

Litteratur

- Bruun Hansen, Agnete & Elva Stenestad (2002): *Gyldendal Tysk Grammatik*. København: Gyldendal Uddannelse.
 Colliander, Peter (2001): *Tysk Basis-Lingvistik*. København: Handelshøjskolens Forlag.
 Comrie, Bernard (1995) [1976]: *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.
 Durst-Andersen, Per (1992): *Mental grammar. Russian aspect and related issues*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers.

- Durst-Andersen, Per (2008): Linguistics as Semiotics. Saussure and Bühler Revisited. *Signs* 2, s. 1-29.
- Engel, Ulrich (1988): *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Julius Gross Verlag.
- Herslund, Michael & Bente Lihn (red.) (2003): *Sprog og sprogbeskrivelse*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Jakobson, Roman (1959): On linguistic Aspects of Translation, i: Reuben A. Brower (red.): *On Translation*. Harvard University Press, s. 232-239.
- Noll, Ingrid (1996): *Die Apothekerin*. Zürich: Diogenes Verlag, s. 71-87.
- Vikner, Sten (2003): Tempus som tre uafhængige træk. *Tidsskrift for sprogforskning*, 1,1, s. 89-104.

»I morgen får vi den her front ind« Om vejrudsigter på landsdækkende tv-kanaler i Danmark og i Italien

Af Bente Lihn Jensen, Copenhagen Business School

I LaCoMe, der er det engelske akronym for Center for Sprog, Kognition og Mentalitet,¹ undersøger vi bl.a. hvordan identiske eller sammenlignelige forhold italesættes på forskellige sprog; og hvor der er forskelle, er målet ikke blot at beskrive hvori forskellene består, men også at forklare hvad der betinger forskellene.

At der kan være forskelle, er der adskillige belæg for. Et af dem er Mr. Bean-projektet, som undersøgte danske og italienske universitetsstuderendes italesættelse af de to Mr. Bean-sekvenser *Biblioteket* og *Julekrybben*.² Et andet er det såkaldte SugarTexts-projekt, der nu er knyttet til LaCoMe. Projektet undersøger hvordan beskrivelsen af sukkerproduktionen fra sukkerroe til sukker italesættes på sprog som dansk, engelsk, fransk, italiensk, russisk, spansk og tysk. Umiddelbart kunne man tro at beskrivelsen var mere eller mindre identisk da fremstillingsprocessen efter sigende stort set er den samme i alle lande. Men det er langt fra tilfældet.³

Et af centrets andre projekter er et pilotprojekt om vejrudsigter sendt i forlængelse af en tv-avis på landsdækkende tv-kanaler i henholdsvis Danmark, Frankrig, Italien og Tyskland. Det er resultater fra en undersøgelse inden for dette projekt der er emnet for dette bidrag. Det vedrører dansk og italiensk⁴ og handler om den type ord og udtryk der kun kan forstås ud fra kommunikationssituationen, dvs. deiksis, hvordan de er brugt i de undersøgte danske og italienske vejrudsendelser, og hvordan de konstaterede forskelle på de to sprog kan forklares.

Inden vi går over til at se nærmere på brugen af deiksis i de undersøgte vejrudsigter, skal de udsendelser der indgår i det registrerede materiale, kort

---

1. For yderlige oplysninger se centrets hjemmeside http://www.cbs.dk/forskning_viden/institutter_centre/institutter/lacome.

2. Se Skytte, Gunver et al. (red/a cura di) 1999).

3. For yderligere oplysninger se www.fairspeak.org > Viktor Smith > SugarTexts.

4. En lignende undersøgelse af danske og tyske udsendelser findes i Mette Skovgaard Andersens artikel Cultural Fingerprints in National Weather Forecasts?

præsenteres, ligesom den teori der er udarbejdet af Per Durst-Andersen (se 2008a + 2008b), og som ligger til grund for den efterfølgende forklaring, kort skal præsenteres.

De undersøgte danske og italienske udsendelser

De danske vejrudsigter – i alt 22 udsendelser – stammer fra DR1 og TV2. På DR1 drejer det sig om udsendelserne i relation til Nyhederne kl. 18.30 og kl. 21.00, og på TV2 drejer det sig om vejrudsigterne der er relateret til Nyhederne kl. 19.00 og kl. 22.00 – søndag dog kl. 20.00. TV2's sene udsendelser stammer fra dagene 19.-22. + 24. november 2007, mens de øvrige er optaget i dagene 29. oktober-4. november 2007. At ikke alle udsendelser er optaget i samme periode, skyldes tekniske forhold. Udsendelsernes længde varierer fra ca. 2 til ca. 5 minutter. TV2's udsendelser er gennemgående kortere end DR1's. Den korteste er TV2's 19.30-udsendelse, og den længste er DR1's 19.00-udsendelse. I samtlige udsendelser ses meteorologen,⁵ ligesom der i samtlige udsendelser gives en femdøgnsprognoze.

De italienske vejrudsigter – 14 i alt – stammer fra to af den italienske statsradiofonis tre kanaler: RAI1 og RAI3. Udsendelserne er optaget inden for tidsrummet 24. juni til 6. august 2008. Den lange periode skyldes tekniske vanskeligheder, og det forklarer også hvorfor antallet af optagne udsendelser er mindre end antallet af de danske. Fra RAI1 foreligger der 5 fra kl. 11.30 og 5 fra kl. 16.55. I sidstnævnte tilfælde mangler første del i to tilfælde da udsendelsen er gået i gang før annonceret. Fra RAI3 foreligger der 4 optagelser. Mens udsendelserne fra RAI1 giver en tredøgns-prognose, handler RAI3-udsendelserne kun om den pågældende dags vejr. Udsendelsernes længde varierer fra godt 1 minut på RAI3 til ca. 3 minutter på RAI1 kl. 11.30. I udsendelsen på RAI3 ser man ikke nogen meteorolog, man hører ham kun. Her suppleres den talte vejrudsigst med skriftlige oplysninger om laveste/højeste temperatur i hovedbyerne i de 20 italienske regioner.

Sprog og sprogforskelle

Som nævnt i introduktionen vil vi efter præsentationen af data forsøge at forklare forskellen i brug af deiksis på de to sprog med den teori om supertyper som senest er præsenteret i Durst-Andersen (2008a).

Med afsæt i den moderne sprogvidenskabs grundlægger, schweizeren Ferdinand de Saussures banebrydende påstand om at forholdet mellem et sprogligt tegns udtryk (= form) og indhold som oftest er arbitrært, hvilket medfører at udtrykket er et symbol på indholdet, argumenterer Durst-Andersen overbevisende for at dette kun gælder den form af tegnet som man typisk finder i en

5. Benævnelsen meteorolog og pronominet »han« benyttes konsekvent om den person der præsenterer vejrudsigten. Jeg har dog ikke undersøgt om vedkommende i alle tilfælde er uddannet meteorolog.

ordbog (leksemet). Det gælder derimod ikke grammatikken med dens kategorier og medlemmer som fx (1) bestemthed: ubestemt >< bestemt: *et* >< *-et/det et (rundt) bord* >< *bordet/det runde bord*, (2) tempus: præsens (nutid) >< præteritum (fortid): *køber* >< *købte*, (3) modus: indikativ (fremsættende form) >< optativ (ønskeform) >< imperativ (bydeform): *Kongen lever (fortsat)* >< *Konge leve!* >< *Konge, lev (vel)!*, (4) aspekt: imperfektiv (uafsluttet/igangværende situation) >< perfektiv (afsluttet/afgrænset situation): *Ida strikkede på en sweater* >< *Ida strikkede en sweater*. Mens leksemer benævner abstrakte, statiske størrelser som fx »bord«, »pæn«, »købe«, tjener grammatikken til at gøre disse konkrete og dynamiske; og mens leksemet er et symbol på tegnets indhold, er de grammatiske størrelser at opfatte som indeks (Peirce 1932) i og med at de peger på udvalgte aspekter ved kommunikationen. Overordnet set omfatter al kommunikation tre hovedaspekter: (1) en eller anden form for situation (statisk eller dynamisk, faktuel eller tænkt, specifik eller generel), (2) en afsender der har en oplevelse af den (det være sig noget han (a) selv har set, (b) har hørt/læst, (c) antager, (d) slutter sig til, etc), og (3) en modtager der på basis af et sprogligt input skal danne sig et billede af 1 + 2.

Afhængigt af hvad der overvejende peges på i et givet sprog, tilhører det ifølge Durst-Andersen (2008a:40ff) en af følgende 3 hovedtyper:

1. *virkelighedsorienterede sprog*, der som fx russisk peger på selve situationen der tales om, og som har den grammatiske kategori aspekt som dominerende kategori.
2. *afsenderorienterede sprog*, der som bl.a. tyrkisk og bulgarsk peger på afsenders oplevelse af situationen, og som har modus som den dominerende grammatiske kategori.
3. *modtagerorienterede sprog*, der som bl.a. dansk og engelsk peger på modtager, og sammenligner afsenders oplevelse af situationen med modtagers. Disse sprog har tempus som dominerende grammatisk kategori.

For egen regning kan jeg sige at det endnu er for tidligt at sige noget definitivt om hvor italiensk hører hjemme. Foreløbige undersøgelser tyder dog på at det er afsenderorienteret i og med at det har adskillige modusformer, ikke blot indikativ og konjunktiv, men også det som jeg i et tidligere arbejde (Lihn Jensen 2001) benævner *potentativ*, og som dækker de former som grammatikkerne normalt benævner *futuro* og *condizionale*.

Analysen

Inden vi går over til at se på resultaterne af undersøgelsen af hvordan deiksis er blevet brugt i de to sprogs vejruddsigter, skal vi kort uddybe beskrivelsen af deiksis.

Om deiksis

Som nævnt i introduktionen er deiksis en betegnelse for ord og udtryk der kun kan forstås ud fra kommunikationssituationen. Deiksis opdeles normalt i tre undergrupper: 1. persondeiksis, 2. tidsdeiksis og 3. lokaldeiksis. Som det fremgår af det følgende, indeholder titlen på denne artikel alle tre former for deiksis: det første ord *i morgen* er et eksempel på tidsdeiksis, det efterfølgende *vi* er et eksempel på persondeiksis, og *den her front* samt *ind* illustrerer lokaldeiksis.

Persondeiksis

Persondeiksis vedrører udtryk der refererer til afsender, til modtager eller til afsender og modtager. Derudover kan flertalsudtryk også inddrage tredje-mand, som de fremhævede størrelser i følgende to eksempler angiver: 1. *du og dine studiekammerater*; 2. *min mand og jeg*.

I den aktuelle sammenhæng er det vigtigt at nævne at udtryk for 1. person flertal (på dansk ofte udtrykt ved *vi* og på italiensk ved en verbalendelse *vediamo* (vi ser), kan referere til to væsensforskellige grupper: 1. en gruppe hvor modtager er inkluderet, 2. en gruppe hvor modtager ikke er inkluderet. I første tilfælde taler man om **inklusiv brug** af 1. person flertal, mens man i andet tilfælde taler om **eksklusiv brug** af 1. person flertal.

Tidsdeiksis

Tidsdeiktiske udtryk er udtryk der tidsfæster en situation eller et hændelsesforløb, og som kun forstås ud fra kommunikationssituationen. På dansk er udtryk som *i dag*, *i går*, *i forgårs*, *i morgen*, *i overmorgen*, *i nat*; *om to dage/uger/måneder/år*, *for tre dage/uger/måneder/år siden* typiske tidsdeiktiske udtryk.

Lokaldeiksis

Lokaldeiktiske udtryk stedfæster en genstand, en situation eller et hændelsesforløb og kan kun forstås ud fra kommunikationssituationen. De fleste udtryk der fungerer som lokaldeiksis, er akkompagneret af en fysisk udpegning, men ordene *her* og *der* i deres trykstærke brug udtrykker i sig selv lokaldeiksis. Andre udtryk der på dansk kan fungere som lokaldeiksis, er *denne/dette her*, *den/det der*, *heroppe/hernede/herovre*, *herop/herned/herover*.

Brugen af deiksis

Overordnet set viser undersøgelsen at brugen af deiksis, især persondeiksis, er langt mere udbredt på dansk end på italiensk. Da datamaterialets størrelse på de to sprog ikke er umiddelbart sammenligneligt, og da der tillige er tale om et pilotprojekt hvor omfanget af data er begrænset, tjener det ikke noget konstruktivt formål at foretage samlede optællinger i de to datasamlinger og sammenligne dem.

Da der ikke er fundet eksempler på lokaldeiksis i det italienske materiale, og da den plads jeg har til rådighed, er begrænset, har jeg valgt kun at behandle persondeiksis her.

Persondeiksis

Det hyppigst forekommende udtryk for persondeiksis på begge sprog er 1. person flertal, dvs. *vi* på dansk. Der er dog meget stor både kvantitativ og kvalitativ forskel på de to sprog.

Kvantitativt forekommer persondeiksis langt hyppigere på dansk, hvor 1. person-deiksis findes i så godt som alle udsendelser (10 ud af 12). På italiensk findes de fleste forekomster i den længste af udsendelserne, dvs. i RAI1 kl. 11.30. Der er ikke fundet nogen eksempler i RAI1 kl. 16.55, og der er få eksempler i RAI3-udsendelserne.

Kvalitativt er der en markant forskel dels betydningsmæssigt, dels i forhold til hvilke verber størrelsen optræder sammen med. Betydningsmæssigt dominerer den inklusive brug på dansk:

- (1) ... først på søndagen har vi vinden i sydvest...

selv om den eksklusive brug på ingen måde er fraværende (se fx (3) nedenfor). På italiensk er der en lille overvægt af den eksklusive brug:

- (2) ... le previsioni che abbiamo preparato... (= de prognoser som har 1. person flertal forberedt).

Om formen bruges om meteorologen alene, eller om han har hele teamet bag udsendelsen i tankerne, fremgår ikke.

Når vi ser på hvilke verber 1. person flertal i den inklusive brug forbindes med, er det på italiensk næsten udelukkende sanseverber som *vedere* (se), *notare* (bemærke), *osservare* (observere, bemærke). Vi har kun noteret et enkelt eksempel på brug af *avere* (have, få). På dansk bruges sanseverberne også, men hyppigere forbindes *vi* med verber som *have*, *få* (se (3)), *komme ind*, *ligge* (se (4)):

- (3) ... og så får vi søndag og mandag to kølige dage (TV2 22-11-2007 kl. 22.30 Peter Tanev)

- (4) ... fredag kommer vi igen til at ligge i den her milde strøm fra vest (DR1 31-10-2007 kl. 19.00 Anja Fonseca)

Denne forskel signalerer at mens selve vejrfænomenet står i centrum i de italienske udsendelser, hvor man fx kan høre *domani pioverà* (i morgen regne³. person ental futurum, dvs. det kommer (sandsynligvis) til at regne i morgen), står modtager – sammen med afsender – i centrum i de danske når meteorologen siger: *Vi får regn i morgen*.

I enkelte tilfælde benytter meteorologen entalsformen. Det drejer sig i det italienske materiale om afslutningen hvor han bliver personlig og fx takker seerne for at de har set udsendelsen: *vi ringrazio dell'attenzione* (jer takker^{1. person ental} for den opmærksomhed, dvs: tak fordi I så med). På dansk benyttes denne form for deiksis når meteorologen giver udtryk for egen vurdering – se (5) og første eksempel i (6), eller når der er tale om kommentering af udenomsforhold – se andet og tredje eksempel i (6):

- (5) (Nyhedsoplæser:) og Per Fløng jeg bliver nødt til at spørge bliver vejret også til rotterne?
nej det nej det synes jeg faktisk ikke det gør jeg tror faktisk bornholmerne øh er meget tilfreds med det... (TV2 30-10-2007 kl. 19.30 Per Fløng)⁶
- (6) ..., jeg tror lige jeg bliver nødt til at tage en tår vand her fordi den hoste her den forsvinder ikke lige helt, og så lovede jeg jo før at vi skulle en tur til Cuba...(DR1 31-10-2007 kl. 19.00 Anja Fonseca)

På begge sprog anvendes ligeledes udtryk der refererer til 2. person flertal, dvs. til modtager, men brugen er forskellig. Af og til siger den italienske meteorolog *come vedete* (som I ser), og ellers er tiltalen forbeholdt indledning og afslutning: *benvenuti* (velkommen) og *vi ringrazio dell'attenzione* (se ovenfor).

Den danske meteorolog kan også i indledningen eller i afslutningen specifikt tiltale seerne. I TV2's sene udsendelse der ikke ligger i direkte forlængelse af TV-avisen, starter han med at sige *Godaften*; og ellers bruges denne form for deiksis når seerne opfordres eller rådes til noget, som det ses i (7): en praksis der ikke findes i det italienske materiale.

- (7) ... og det vil vi gerne advare om, skal I ud at køre i den her del af landet så pas lige på (TV2 24-11-2007 kl. 20.30 Anders Brandt).

Mulig forklaring på forskellene

Det at dansk benytter sig mere af deiksis vedrørende 1. person flertal end italiensk, ser jeg som en direkte følge af de to sprogs forskellige orientering. Som nævnt i afsnit 3 er dansk et modtagerorienteret sprog, og det betyder at afsender i sin kodning af teksten indtænker modtager. Som vi har set, kan det i adskillige tilfælde resultere i at de involverede personer, nemlig afsender og modtager, sættes i centrum, som dem der kommer til at opleve de vejrsituationer der forudses i udsendelserne. Det er derimod exceptionelt i det italienske materiale (det rummer kun ét eksempel). Her er det derimod selve vejrfænomenet der sættes i centrum.

6. Da der er tale om udskrift af talt sprog, anvendes der ikke tegnsætning som i det skrevne sprog og ej heller stort bogstav. Komma angiver her i udskrifterne en kort pause.

Den relativt set mere udstrakte brug af eksklusivt *vi* i de italienske tekster i forhold til i de danske understøtter antagelsen af at italiensk er et afsenderorienteret sprog, og som sådant er det afsenders vurderinger af de kommende vejr-situationer der kommer til at stå i centrum. Da det fremgår af udsendelserne at vejrforholdene i de undersøgte udsendelser er uproblematisk at forudsige, præsenteres de stort set udelukkende som objektive forudsigelser. Af-sender behøver med andre ord ikke at sætte sig selv meget i centrum og holder sig derfor til den neutrale fremstillingsform præsens, men visse steder benyttes *futuro* der netop anvendes om afsenders egne subjektive vurderinger. Selv om dette aspekt fortjener en uddybelse, ligger det uden for dette bidrags rammer.

Litteratur

- Andersen, Mette Skovgaard (under udg.): Cultural Fingerprints in National Weather Forecasts?, i: Per Durst-Andersen & Elsebeth Lange (eds.) *Mentality and Cognition* (arbejdstitel). København: CBS Press.
- Durst-Andersen, Per (2008a): Lingvistik – nu som semiotik, i: Carl Bache et al. (red.): *Ny forskning i grammatik 15*, s. 31-47. Syddansk Universitet: Institut for Sprog og Kommunikation.
- Durst-Andersen, Per (2008b): Linguistics as Semiotics. Saussure and Bühler Revisited. *Signs* 2, s. 1-29.
- Lihn Jensen, Bente (2001). Det italienske verbalsystem. De finitte formers semantik. I: Carl Bache et al. (red.). *Ny forskning i grammatik 8*, s. 149-169. Odense Universitetsforlag.
- Peirce, Charles S. (1932): Elements of Logic, i: Charles Hartshorne & Paul Weiss (eds.). *Collected papers of Charles Sanders Peirce*, vol II. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skytte, Gunver et al. (red/a cura di) (1999): *Tekststrukturering på italiensk og dansk. Resultater af en komparativ undersøgelse/Strutturazione testuale in italiano e in danese. Risultati di una indagine comparativa* 1-3. København: Museum Tusculanum.

Om at oversætte til dansk

Af Per Durst-Andersen, Copenhagen Business School

Lige efter at Klaus Rifbjergs nyoversættelse af J.D. Sallingers *The Catcher in the Rye* var udkommet i 2004, lavede Per Øhrgaard en opgave til *Fagets videnskabsfilosofi* på CBS, hvor de studerende skulle sammenligne nyoversættelsen med Vibeke Cerris gamle oversættelse fra 1953. Som lærer i faget måtte jeg også kaste mig over opgaven, og det jeg derved opdagede, forekom mig at være så spændende at jeg måtte grave mig lidt dybere ned i det. Resultatet af dette gravearbejde kan man læse på de efterfølgende sider.

Forhistorie

The Catcher in the Rye udkom i 1951 i Amerika og blev hurtigt berygtet for sit ret åbenmundede sprog og for sine sex-scener. Bogen handler om den 16-årige Holden Caulfield, der bliver smidt ud fra endnu en privatskole og absolut ikke har lyst til at overbringe forældrene denne nyhed. I stedet tager han til New York og er der 48 timer, inden han forlader byen og lader sig indlægge på en psykiatrisk klinik der. Herfra fortæller han – nu som 17-årig – sin historie i første person. Bogen var egentlig beregnet for det voksne publikum, men blev hurtig ungdommens bog nr. 1 – lidt ligesom Klaus Rifbjergs egen *Den kroniske uskyld* fra 1958 blev et gymnasie-hit. Sallingers værk i sig selv minder dog ikke så meget om denne bog, men har større lighedspunkter med Panduros *Rend mig i traditionerne*.

Under overskriften *Den forbandede fanger* anmeldte Ulf Joel Jensen Rifbjergs nyoversættelse *Griberen i rugen* og sammenligner den her med Cerris *Forbandet ungdom* (Sentura 16.08.04). Først konstaterer han at der reelt set ikke er sket det store, selv om »vi er blevet dus med Holden Caulfield«. Men – som han også skriver lidt senere – er det nu ikke uvæsentligt for »hele bogens intime stemning, fordi læseren konstant bliver tiltalt af Holden Caulfields fortællerstemme«. Lad os prøve at konfrontere de to oversættelser for at se om de skulle adskille sig fra hinanden på andre afgørende punkter. For at kunne gøre dette må vi have originalen også. Jeg har ganske enkelt valgt de første 6-7 linjer af romanen, fordi vi egentlig ikke behøver mere – bare på dette korte stykke finder vi 5-6 markante forskelle der alle peger i samme retning (de er markeret med understregning i de to oversættelser som er angivet nedenfor).

J.D. Salinger: The Catcher in the Rye

If you really want to hear about it, ..., and what my lousy childhood was like, ..., but I don't feel like going into it. [...]. They are *nice* and all – I'm not saying that – but they are also touchy as hell. Besides, I'm not going to tell you my whole goddam autobiography or anything.

Cerris oversættelse fra 1953

Hvis De virkelig gider at høre om det, ... og hvordan min stakkels, elendige barndom var, ..., men jeg har ærligt talt ikke spor lyst til at ribbe op i det. [...]. De er skam flinke nok – det er ikke det – men de er meget prikne. Forøvrigt er det slet ikke min mening at servere min livshistorie eller noget i den retning.

Rifbjergs oversættelse fra 2004

Hvis du virkelig vil høre om det, ..., og hvordan min rædselsfulde barndom var, ..., men hvis sandheden skal frem, så er det ikke noget, jeg har lyst til at beskæftige mig med. [...]. De er flinke *nok* og sådan, det er ikke det, jeg mener, men de er altså følsomme ad h. til. I øvrigt har jeg ikke tænkt mig at kaste mig ud i en selvbiografi eller noget i den retning.

Som det gerne skulle fremgå med al tydelighed, så begrænser forskellene sig ikke til *Des* og *dus* – der er mange andre. Spørgsmålet er om det er muligt at få forskellene bragt på en fælles formel. Det er nøjagtigt hvad jeg har tænkt mig at forsøge, men inden da bliver vi nødt til at se på det engelske og danske sprog i forhold til hinanden.

Engelsk vs. dansk

Jeg røber jo ikke nogen hemmelighed, når jeg siger at engelsk og dansk ligner hinanden, men måske når jeg giver årsagen til det, nemlig at de begge er modtager-orienterede. Begge sprog taler i informationer der netop er beregnet til modtager. Af denne grund råder begge sprog over en skelnen mellem ny og gammel information der svarer til skellet mellem perfektum og imperfektum inden for verbet og mellem ubestemt og bestemt artikel inden for nominet, samt mellem *der*-sætninger og *det*-sætninger på ytringsplanet. For at kunne tale i informationer må afsender sammenligne egne oplevelser med modtagers oplevelser: hvis der er sammenfald, er det gammel information, hvis der ikke er sammenfald, dvs. hvis modtager ikke har en pendent til afsenders oplevelse i sit eget lager, er der tale om ny information. Man kan således definere en information som det sproglige resultat af afsenders sammenligning af sin egen oplevelse med modtagers oplevelse.

Men hvad er et oplevelseslager? Det består egentlig af fire lagre: afsenders erfaringslager, videnslager, meningslager og troslager der hver især afspejler hans erfaringsunivers, vidensunivers, meningsunivers og trosunivers. Med andre ord er det netop fra de fire forskellige lagre at danskere og englændere

verbaliserer deres tale. Det er de ikke ene om, men de er alene om at deres ytringer efterlader sig tydelige grammatiske spor. Lad os tage nogle eksempler fra det danske sprog.

Nogle gange verbaliserer en dansker fra erfaringslageret (jf. *Der bliver fyret mange for tiden* – det er min erfaring); andre gange fra videnslageret (jf. *Der fyres mange for tiden* – det er min viden); helt andre gange fra meningslageret (jf. *Han må fyres i morgen* – det er min mening); og nogle helt andre gange verbaliserer en dansker fra troslageret (jf. *Han må blive fyret i morgen* – det er min tro):

Subjektiv Verden	Objektiv Verden	
Meningslager Han må fyres i morgen.	Videnslager Der fyres mange for tiden.	Abstrakt Verden
Troslager Han må blive fyret i morgen.	Erfaringslager Der bliver fyret mange for tiden.	Konkret Verden

Disse fire lagre der svarer til fire forskellige universer man kan bevæge sig rundt i, kan deles på to vidt forskellige måder, således som det også fremgår af ovenstående tabel. Mening og tro har det tilfælles at de er subjektive, men de adskiller sig fra hinanden ved at tro er noget konkret der vedrører et bestemt tidspunkt eller en bestemt situation, mens mening er noget abstrakt – noget der er generaliseret ud fra konkrete erfaringer. Erfaring er objektiv – det er noget konkret man har set, hørt, følt, smagt eller lugtet, hvilket ingen kan tage fra én. Viden er ligesom mening generaliseret fra erfaringer, men den er objektiv på linje med erfaringer, idet den i princippet deles af alle i det samme sprogsamfund. Disse to delinger fremgår også af eksemplerne i skemaet ovenfor. Her er *s*-passiven markør for den abstrakte verden, mens *blive*-passiven er markør for den konkrete verden. Og her er manglen på modalverbum markør for den objektive verden, mens tilstedeværelsen af modalverbum er markør for den subjektive verden. Men hvor trækker dansk og engelsk skillelinjen?

Danskere taler enten med den objektive hovedstemme, hvor afsender verbaliserer fra erfarings- eller videnslageret, eller med den subjektive bistemme, hvor afsender verbaliserer fra tros- eller meningslageret. Når en dansker taler med den subjektive bistemme, vil det altid være markeret vha. partikel – dvs. manglen på partikel er et tegn på at der tales med den objektive hovedstemme. I det engelske sprog hører menings- og videnslageret sammen – der tales med en abstrakt stemme svarende til ikke-progressiv aspekt – mens tros- og erfaringslageret hører sammen – der tales med en konkret stemme svarende til progressivt aspekt. Sagt på Bakhtinsk vis så har engelsk og dansk samme grundstemme, dvs. informationens stemme, men så hører al lighed også op. Dansk har et skarpt skel mellem en objektiv hovedstemme og en subjektiv bistemme hvor den sidstnævnte netop afsløres af det store antal partikler der

som bekendt er unikt for dansk og på ingen måder har en modsvarighed i engelsk. Engelsk skelner mellem en konkret hovedstemme, fx *He is being foolish* (også kaldet en situationsbeskrivelse) og en abstrakt bistemme, fx *he is foolish* (også kaldet en karakteristik).

De tre understemmer i dansk

En såkaldt *jeg*-fortælling eller førstepersonsfortælling vil indeholde en masse beskrivelser af erfaringer, viden, meninger og tro om den fortidige verden, nutidige verden og fremtidige verden, og man skulle på den baggrund tro at der ikke ville være den store forskel mellem en engelsk original tekst og en dansk oversættelse – men det er der, og det vil der altid uvægerligt være. Pointen er nemlig at når det danske sprog har en subjektiv bistemme, vil den netop dukke op i en førstepersonsfortælling – også selv om afsender verbaliserer fra erfarings- eller videnslaget. Sådan er det med naturlige sprog: en distinktion generaliseres udover sit eget domæne, så der er et valg i hver eneste ytring. Men ikke nok med det. Når man har valgt den subjektive bistemme, har man yderligere et valg i dansk der heller ikke kan undgå hvor gerne man end ville: Hvilken understemme skal jeg nu som fortæller tale med? Der er tre muligheder, teoretisk set. Jeg'et kan enten tale med 1. person, 2. person eller 3. person. Lad os tage et anskueliggørende eksempel med en række dobbelt-partikler der klart gennem deres udtryksstruktur viser at de falder i samme gruppe:

- (1) a. *Han 'er **vel nok** dejlig!* (1. person)
- b. *Han er **godt nok** dejlig!* (2. person)
- c. *Han er **rigtig nok** dejlig!* (3. person)

Afsender er i alle tilfælde den samme, men han kan altså agere som førstepersonsorienteret (1a), andenpersonsorienteret (1b) eller som tredjepersonsorienteret (1c). Disse tre dobbeltpartikler bruges alle ekspressivt og giver således afsenders umiddelbare og uforbeholdne mening om noget, fx en nyfødt baby. *Nok* som de alle tre har til fælles, viser at det er en subjektivt-baseret konklusion afsender drager. I (1a) der har emfatisk tryk på kopula, optræder afsender førstepersonsorienteret, dvs. han giver sin uforbeholdne mening til kende uden at tage hensyn til hvad andre måtte mene. I dette tilfælde bliver det ekspressive ekstra-betonet – det er som om at han skriver under på udsagnet med ekstra begejstring eller to gange. I (1b) er afsender andenpersonsorienteret, dvs. afsender går ud fra at modtager mener at babyen er dejlig (det er moderen han taler til!), og ved at bruge dobbeltpartiklen *godt nok* viser han at han mener akkurat det samme som modtager – han tilslutter sig modtageren og skriver således under på at modtagers mening er rigtig. I (1c) møder vi den tredjepersonsorienterede afsender der tilslutter sig til hvad andre mener eller måtte mene om vedkommende. I kraft af dette føler man at der tales i objektive termer, men det er afsenders subjek-

tive stemme der er i spil – han verbaliserer fra sit meningslager. Det objektive moment der føles, ligger i den tredjepersonsorienterede understemme.

Analyse af de to oversættelser

Da en dansk oversætter er tvunget til at tale med den subjektive bistemme i forbindelse med en *jeg*-fortælling, er han eller hun altså også tvunget til at vælge mellem de tre understemmer. Allerede i første linje får vi en fornemmelse af den mentale forskel mellem de to oversættere. *Lousy childhood* er gengivet med *stakkels, elendige barndom* i Cerris *Forbandede ungdom*, men med *rædselsfulde barndom* i Rifbjergs *Griberen i rugen*. Hvor *rædselsfuld* helt klart fortæller hvordan fortælleren selv oplevede det, indeholder *stakkels* derudover en appel til læseren. Rifbjerg er således førstepersonsorienteret, medens Cerri er andenpersonsorienteret. Den samme drejning finder vi allerede i linjen efter, hvor Cerri bruger *ærligt talt* der ganske rigtigt viser at fortælleren bekender sig til udsagnets sandhed på en helt særlig måde, men samtidig netop er en forpligtelse over for modtager – dette sidste moment finder man ikke i Rifbjergs *hvis sandheden skal frem* der blot understreger at fortælleren selv er herre over sine egne ytringer. To linjer senere skriver Rifbjerg *De er flinke nok og sådan*, mens Cerri skriver *De er skam flinke nok*. Begge oversættere drager her en subjektiv-baseret konklusion, men Cerris *skam* inddrager endnu engang læseren – De kunne tro ud fra hvad jeg tidligere har sagt at mine forældre er vanvittige, men det er de nu ikke. Rifbjerg fortsætter med *jeg mener* og *ad helvede til* der ikke har nogen modsvarighed i Cerris oversættelse – måske fordi begge ting udelukkende er førstepersonsorienterede og stærkt ekspressivt for det sidste ords vedkommende. I næstsidste linje finder vi *Besides* oversat med *For øvrigt* og *I øvrigt*. *Besides* er et såkaldt parentetisk adverbial der helt klart bøjes i første, anden og tredje person i dansk: *i øvrigt, for øvrigt* og *for resten*. Hvor *i øvrigt* blot siger at fortælleren finder det relevant at nævne, viser *for øvrigt* at fortælleren samtidig mener at det vil være direkte relevant for læseren – det er faktisk derfor han siger det (sml. *For øvrigt havde du ret* med *I øvrigt havde du ret*). Den sidste forskel er lige så klar som de andre: ved at bruge *servere min livshistorie* viser Cerri at hun har læseren i tankerne – det kan næsten ikke siges tydeligere. På samme måde viser Rifbjerg at han absolut ikke har tænkt sig at inddrage læseren: (*jeg har*) *ikke tænkt mig at kaste mig ud i en selvbibografi*. Igen ser vi den evige fokuseren på fortælleren eller afsender selv.

Konklusion

Jeg har netop gennemgået 5-6 markante forskelle mellem Cerris og Rifbjergs oversættelse af *The Catcher in the Rye*, og forsøgt at vise at forskellene hver eneste gang peger i samme entydige retning. Cerris oversættelse er direkte henvendt til læseren – den er andenpersonsorienteret, selv om den samtidig er subjektiv. Rifbjergs oversættelse mangler dette, men accentuerer til gengæld

det ekspressive element, hvorved oversættelsen bliver førstepersonsorienteret i al sin subjektivitet. Den danske oversætter måtte træffe et valg, fordi dansk skelner mellem tre understemmer inden for den subjektive bistemme. Det overraskende er således ikke at der er truffet forskellige valg – Riffbjerg er selv forfatter og med sit valg af strategi understreger han »her-kommer-jeg«, mens Cerri var oversætter ene og alene, og formentlig ikke brød sig om at tone teksten med sig selv. Det overraskende og interessante ligger i at valget af understemme rammer alle sprogets planer. Valget er egentligt grammatisk og viser sig i hvert fald ved valg af forskellige partikler der netop markerer den subjektive bistemme. Men valget har andre konsekvenser: der vælges forskellige adjektiver, forskellige verber og forskellige syntaktiske konstruktioner og resultatet er at hele teksten bliver første- eller andenpersonsorienteret. Dette er en vigtig pointe som man godt kan tænke lidt over. Måske kunne man med fordel applicere denne tankegang på litterær analyse af dansk skønlitteratur eller på kønssprog for nu at tage to oplagte områder.

Litteratur

Primær litteratur

Sallinger, J.D. *The Catcher in the Rye*. Little, Brown and Company 1951.

Cerri, Vibeke. *Forbandet ungdom*. Gyldendal 1953.

Riffbjerg, Klaus. *Griberen i rugen*. Gyldendal 2004.

Sekundær litteratur

Durst-Andersen, Per. 2007a. Det danske sprogs mange stemmer. I: *Sproglig polyfoni*.

Tekster om Bachtin og ScaPoLine, udg. af Rita Therkelsen et al., s. 163-180. Århus:

Aarhus Universitetsforlag.

Durst-Andersen, Per. 2007b. Dansk og engelsk i kontrast. I: *Ved lejlighed*. Festskrift til

Niels Davidsen-Nielsen i anledning af hans 70 års fødselsdag, s. 31-49. København:

Dansk Sprognævn.

Konstruktionsbaseret sprogtypologi

Af Johan Pedersen, Københavns Universitet

Leonard Talmy beskriver sprogtypologiske forskelle i den måde *macro-events* (bestemte komplekse hændelser) er leksikaliseret. Han deler sprogene op i hvad han kalder *verb-framed languages* og *satellite-framed languages* (Talmy 1985, 1991, 2000). Betegnelserne refererer til om det basale betydningselement (*main event, framing event*) kodes i eller uden for verbet. Hans typologi har haft meget stor gennemslagskraft inden for kognitiv semantik. Man kan imidlertid også kritisere væsentlige aspekter af hans typologi. Man kan for eksempel fremføre følgende kritik: 1) Der er en meget omfattende litteratur om emnet der viser at der i de forskellige sprog er væsentlige data der ikke passer ind i hans typologi. 2) Der er ikke klare kriterier for hvilken type komplekse udtryk Talmys typologi kan appliceres på, og afgrænsningen af det typologiske domæne er ikke teoretisk begrundet. 3) Hvad er præmisserne for at bygge typologien op omkring kodningen af basale betydningsselementer? 4) Typologien er unødigt ufleksibel når den formuleres i leksikalske kategorier (*X udtrykkes i verbet eller uden for verbet...*) og ved at være udtænkt som forskellige leksikaliseringsmønstre. Den ville styrkes ved at have grammatiske konstruktioner (af forskellig specificitet) som de relevante betydningsbærende størrelser.

Ad 1: Som følge af at de forskellige sprog har vist sig kun delvist at passe ind i hans typologi, må så godt som alle sprog bestemmes som en blandingstype. En konsekvens af dette kunne være at man i stedet for en *sprogtypologi* udviklede en *konstruktionstypologi* for de forskellige sprog, jf. 4. Dvs. en kortlægning af hvilke konstruktionstyper der findes i de forskellige sprog, hvilke der er de hyppigst forekommende og hvilke der er mere perifere (Pedersen 2009a).

Ad 2: Talmy identificerer overordnet fem typer *macro-events*: *motion event, state change, temporal contour, action correlation* og *event of realization/completion*. Vi får imidlertid ikke nogen begrundelse for hvorfor netop disse fem sætningstyper skulle være omfattet af de typologiske mønstre. Med andre ord: vi må vide hvilke komplekse hændelser der kan siges at være omfattet af begrebet *macro-event*, og hvorfor.

Ad 3: Talmys typologi antager at de basale betydningsselementer (fx bevægelsessti eller tilstandsændring) som indgår i typologien, har universel status. Man kan spørge om der overhovedet eksisterer et afgrænset, universelt sæt af basale betydningsselementer som de forskellige sprog bygger udtryk for komplekse hændelser op omkring, sådan som Talmy antager. Talmy analyserer fx udtryk for tilstandsændring (*han pustede lyset ud*) ud fra den antagelse at selve ændringen i tilstand (lyset går ud) er det basale betydningsselement. Alterna-

tivt kunne man forestille sig at det basale betydningsselement var den transitive relation mellem subjektet og objektet (der overføres energi fra subjektet til objektet), eller at det var kombinationen af den transitive relation og tilstandsændringen: »X caused Y to become Z«.

Jeg tilslutter mig et princip som der er udbredt konsensus om, nemlig at sætningens basale grammatiske form, sætningssyntaksen (fx strengen SUBJ, V, OBJ), afspejler bestemte begrebslige repræsentationer af hændelser (*events*) (fx Jackendoff 1990; Newmeyer 1991, 2003; Pinker & Bloom 1990). Det betyder at sætningens basale ledstruktur kan siges at afspejle kodningen af en argumentstruktur, der repræsenterer sætningens kerneinformation. Derved kan argumentstrukturen, eventuelt en del af den, betragtes som det basale betydnings skelet. Dette betydnings skelet suppleres med sekundær information, såsom modal, temporal og aspektuel information. Det centrale typologiske spørgsmål bliver nu hvorledes det basale betydnings skelet, argumentstrukturen, svarende til den basale grammatiske form, er kodet.

Ad 4: Talmys typologi handler om leksikaliseringsmønstre. I konstruktionsgrammatikken, der er udviklet med henblik på engelsk, er det en central pointe at en sætnings basale betydning dannes ved at integrere to konstruktionstyper: A) skematiske argumentstruktur-konstruktioner, B) leksikalske argumentstruktur-konstruktioner (fx Goldberg 1995, 2006). Desuden antager man i visse versioner af konstruktionsgrammatikken at konstruktionstyper er sprogspecifikke (Croft 2001). Som et forsøg på at bidrage til at udvikle Talmys typologi, har jeg foreslået at de typologiske forskelle dybest set ikke handler om leksikaliseringsmønstre, men om hvilke konstruktionstyper der indgår i organiseringen af den argumentstruktur der udgør det basale betydnings skelet (Pedersen 2009a, 2009b). Omdrejningspunktet for den typologiske bestemmelse bliver da karakteren (leksikalsk versus skematisk) af det form-betydningspar der organiserer det basale betydnings skelet. Konsekvensen bliver at den typologiske hypotese, fra at være en hypotese om leksikaliseringsmønstre, bliver til en hypotese om relativ skematicitet, dvs. en hypotese om at basale udtryk i de forskellige sprog er organiseret i konstruktionstyper af forskellig specificitet.

Engelsk (og andre germanske sprog) har ifølge denne hypotese tendens til at organisere argumentstrukturen i uafhængige, betydningsbærende skematiske konstruktioner, mens betydningen specificeres og kompletteres leksikalsk. Spansk (og andre romanske sprog) organiserer til gengæld argumentstrukturen leksikalsk i verbet, mens specificeringen og kompletteringen sker i skematiske konstruktioner. Det betyder at den uafhængige skematiske konstruktion spiller en særlig central rolle i organiseringen af sætninger i germanske sprog, mens den leksikalske (verbale) konstruktion og valensstruktur er afgørende i romanske sprog.

Way-konstruktionen er et illustrativt eksempel på denne forskel:

- (1) Peter fought his way out of the restaurant

[SUBJ]i V POSS_i *way* OBL] / »X moves Y with difficulty by creating a path«

I *way*-konstruktionen, hvis basale betydning kan parafraseres som »X moves Y with difficulty by creating a path« (fx Goldberg 1995, 1996), er der ingen af de leksikalske størrelser der i sig selv har en central, organiserende rolle i kodningen af denne betydning. I stedet er det en *skematisk form*, *way*-konstruktionen: [SUBJ_i V POSS_i *way* OBL], der bærer udtrykkets karakteristiske betydning. Verbet *fought* specificerer hvorledes denne bevægelseshandling er blevet gennemført. En spansk version af *way*-konstruktionen er fundamentalt anderledes organiseret:

- (2) Pedro se   [abrió]camino ([a codazos])   para salir del
       restaurante
       'Pedro for ham selv åbnede vej   (med albuerne) for at komme
       ud af restauranten'

I spansk spiller verbet en central rolle i kodningen af den karakteristiske betydning, der er organiseret i en *valensstruktur*. Betydningen fremkommer ved at sætningsargumenter både formelt og på betydningssiden udfylder tompladser i den valensstruktur verbet sætter op (*abrir* = *åbne* kræver minimum subjekt og objekt). Supplerende information om hvorledes bevægelseshandlingen er foregået er organiseret i en skematisk (ikke leksikalsk) adverbial konstruktion (*a codazos*).

Litteratur

- Croft, William (2001): *Radical Construction Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Goldberg, Adele E. (1995): *Constructions. A construction grammar approach to argument structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- Goldberg, Adele E. (1996): Making One's Way Through the Data, i: Masayoshi Shibatani & Sandra A. Thompson (Eds.): *Grammatical Constructions – Their Form and their Meaning*. New York: Oxford University Press, s. 29-53.
- Goldberg, Adele E. (2006): *Constructions at Work. The Nature of Generalization in Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Jackendoff, Ray (1990): *Semantic Structures*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Newmeyer, Frederick J. (1991): Functional explanation in linguistics and the origins of language. *Language and Communication* 11, s. 3-28.
- Newmeyer, Frederick J. (2003): Grammar is grammar and usage is usage. *Language* 79: 4, s. 682-707.
- Pedersen, Johan (2009a): The Construction of Macro-events. A typological perspective, i: Christopher S. Butler & Javier M. Arista (Eds.): *Deconstructing constructions*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins, s. 25-62.
- Pedersen, Johan (2009b): Lexical and Constructional Organization of Argument Structure: A Contrastive Analysis, i: Jordan Zlatev et al. (Eds.): *Studies in Language and Cognition*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, s. 230-245.
- Pedersen, Johan (under udgivelse): The *way*-construction and cross-linguistic variation in syntax. Implications for typological theory, i: Jean Hudson et al. (Eds.):

Conceptual Spaces and the Construal of Spatial Meaning. Oxford: Oxford University Press.

Pinker, Steven & Paul Bloom (1990): Natural language and natural selection. *Behavioral and Brain Sciences* 13, s. 707-84.

Talmy, Leonard (1985): Lexicalization patterns: Semantic structure in lexical forms, i: Timothy Shopen (Ed.) *Language typology and syntactic description* (vol. 3): *Grammatical categories and the lexicon*. Cambridge University Press, Cambridge.

Talmy, Leonard (1991): Path to realization: a typology of even conflation, i: *Proceedings of the Seventeenth Annual Berkeley Linguistics Society*, s. 480-519.

Talmy, Leonard (2000): *Toward a cognitive semantics*. Vol.1 and 2. MIT Press, MA Cambridge.

Frie tilføjelser, valensled og konstruktionslære

*Af Kirsten Kragh, Xavier Lepetit & Lene Schøsler,
Københavns Universitet*

Wotan: »Ich hatte den jüngsten Junker ins Bein gebissen, weil er mir den Knochen wegstieß, an dem ich nagte«.

Inspireret af Lisbeth Falster Jakobsens fremstilling af valens, prædikation og realisationsmønstre (LFJ 2005), ønsker vi i det følgende at anvende LFJs definition af udtryksvalens og applicere det på et 3-sproget parallelt korpus. Vi vil tilføje et analyseniveau, som LFJ i sin tekst kun antyder, nemlig konstruktionsniveauet. Vores korpus består af H.C. Andersens eventyr »Sneemanden« i sin oprindelige danske version, samt to autoriserede oversættelser til tysk og til fransk, om den flygtige Sneemand, der måtte belæres om livet af den mere erfarne lænkehund (i det følgende kaldet *Wotan*), og som blev draget af den varme kakkellovn uden at kende dens virkning. Teksterne, som er tilgængelige via korpusplatformen Mulinco (Multilingual Corpus of Copenhagen) er analyseret og udforsket i deres rå form, det vil sige uden nogen form for annotering. En rå alignering er blevet udført for at gøre det muligt at lave de kontrastive analyser. I aligneringen optræder teksten i parallelle passager, således at de to oversatte versioner umiddelbart kan sammenlignes med originalteksten passage for passage. Originalteksten er på 1649 ord, det samlede korpus er på 5634 ord.

Af pladshensyn har vi valgt at koncentrere os om tre forskellige tilfælde:

1. etisk dativ
2. possessive konstruktioner
3. teliske – ateliske konstruktioner

Etisk dativ

Den traditionelle diskussion om hvorvidt et givent led er et frit led, dvs. verbaluafhængigt, eller valensbundet, dvs. verbalstyret, angår kun sjældent nominale led, snarere tids- og stedsangivelser. Imidlertid er der visse nominale led, som af forskellige grunde bedst kan tolkes som frie led, fx den såkaldt etiske dativ (LFJ 2005:67). Argumentet for at opfatte dette led som frit er ikke

anført hos LFJ (2005), men hviler formodentlig på følgende kriterier: leddet er optionelt, det optræder ved andre verber end *de*, der normalt forbindes med et tredje valensled som fx *give*-verber, og det har ikke den traditionelle recipientrolle. Etisk dativ tilhører på dansk og tysk en arkaiserende sprogbrug, mens det i moderne fransk mest findes i talesprog. I vores parallelkorpus har vi dog ikke fundet nogen eksempler på etisk dativ på fransk. I H.C. Andersens dansk tilhører etisk dativ klart den levende sprogbrug og optræder i direkte tale:

Sprog	Tysk	Dansk	Fransk
Eksempel 1	Aber später wurde ich ihnen dort oben zu groß, und sie schenkten mich der Haushälterin. (s. 5)	..., men saa blev jeg dem for stor! saa gav de mig til Huusholdersken;	Mais je Ø devins grand, et l'on me donna à la femme de ménage.

I eksempel 1 fortæller Wotan om, hvordan hans status gradvist dalede fra herskabshund til lænkehund; der er på tysk og dansk klart tale om etiske dativer, mens pladsen i den franske oversættelse er tom (markeret med »Ø«). Men hvilken funktion har *mir* og *me* i eksempel 2, hvor Wotan beretter om vejen til den ultimative elendighed efter at have bidt den yngste junker i benet?

Sprog	Tysk	Dansk	Fransk
Eksempel 2	... weil er mir den Knochen wegstieß, an dem ich nagte:	... for han stødte fra mig det Been, jeg gnavede paa;	... qui venait de me prendre un os.

Principielt kan de to dativformer *mir* og *me* udelades, men i modsætning til eksempel 1 vil det ændre betydningen af sætningen. I det tyske eksempel er det ikke et typisk *give*-verbum og dativen har ikke traditionel recipientrolle, men i det franske eksempel er *prendre* antonymt til *give* og dativen stemmer overens med det typiske valensmønster for *give*-verber og har dermed også recipienttræk. Til forskel fra de typiske *give*-verber svarer dativformerne på fransk og tysk imidlertid til et possessivt determinativ (*weil er meinen Knochen wegstieß, qui venait de prendre mon os*). Konklusionen er derfor at *mir* og *me* ikke er etiske dativer, men valensled. På fransk må *me* være et dativobjekt. Eftersom det tyske *mir* ikke kan være et dativobjekt, må det dreje sig om en anden type, som vi vil undersøge nærmere i det følgende. Vi mener nemlig at det drejer sig om en possessiv konstruktion, se videre nedenfor.

Possessive konstruktioner

LFJ anvender i sin valensfremstilling undertiden termen *konstruktion* i en ikke-teknisk betydning. Når vi her bruger termen, er det fordi vi ønsker at indføre et grammatisk analyseniveau over det leksikalsk forankrede valensniveau. I overensstemmelse med Heltoft *et al.* (under færdiggørelse) definerer vi en konstruktion som et komplekst tegn. Dets grammatiske status er defineret i kraft af at det indgår i et paradigme. Et paradigme har et domæne og en ramme. Paradigmets domæne er dets syntagmatiske kontekst, dets ramme er den fælles semantiske begrebszone (i Hjeltslevs betydning). Possessive konstruktioner er gode eksempler på at vi befinder os på et andet niveau end det leksikalske, idet vi kan iagttage, at en lang række verber kan vælge mellem forskellige syntaktiske realiseringer med forudsigelige betydningsforskelle. Man kan på de tre sprog vælge mellem tre forskellige realiseringsmuligheder, som beskrevet nedenfor (og som udgør paradigmets domæne), der forbinder følgende elementer (der udgør den fælles begrebsramme): et handlingsverbum, en ejer (*possessor* ifgl. Seiler 1983) og en ejet ting (*possessum* ifgl. Seiler 1983). Disse konstruktionsmuligheder er ret sammenlignelige på de tre sprog, og findes hovedsagelig i forbindelse med det, der kaldes *umistelige besiddelser* (fortrinsvis legemsdele, jf. Herslund 1983, Schøsler & Kirchmeier-Andersen 1997, Schøsler 2002, Spanoghe 1995 og Seiler 1983). Vi vil begrænse terminologien divalent – trivalent til valensniveauet, og bruge termene 2- og 3-argument, når det drejer sig om konstruktionsniveauet. Realiseringsmulighederne er følgende:

- En 2-argumentkonstruktion med et argument 1 (*je*) og et argument 2 (*son éclat*) hvor et possessivt pronomen (*son*) angiver possessor og bestemmer possessum (*éclat*), fx modifikation af eksempel 3 i fransk om solen, som Sneemanden har fået til at dæmpe sit stærke skær – *Maintenant, j'ai fait atténuer son éclat*.
- En 3-argumentkonstruktion med argument 1 (*ich*), et argument 2 (*das Glotzen*) og et argument 3 (*ihr*), hvor possessum angives uden possessivt pronomen (*das Glotzen*), mens possessoren anføres i dativ (*ihr*), fx eksempel 3 i tysk *Ich habe ihr doch das Glotzen abgewöhnt!*. Denne konstruktion analyseres undertiden (Herslund 1983) som en 2-argumentkonstruktion med et diskontinuerligt argument bestående af en dativ (*ihr*) og en akkusativ (*das Glotzen*). Konstruktionen findes i fransk også med dobbeltmarkering: både en dativ (*lui*) og en possessiv (*son*) ved possessum, fx eksempel 3 i fransk – *Maintenant, je lui ai fait atténuer son éclat*.
- En 3-argumentkonstruktion med argument 1 (*ich/jeg/je*), argument 2 (*den jüngsten Junker/den yngste junker/le plus jeune des fils de la maison*) og argument 3 (*ins Bein/i benet/à la jambe*), hvor possessor er direkte objekt (argument 2) og possessum er angivet ved et præpositionssyntagma der angiver sted (argument 3), fx eksempel 7 i tysk

Ich hatte den jüngsten Junker ins Bein gebissen..., i dansk Jeg havde bidt den yngste Junker i Benet, ... og i fransk parce qu'un jour je mordis à la jambe le plus jeune des fils de la maison...

Forskellen på disse tre konstruktioner vedrører for det første possessums status; om det fremstilles som mistelig: 2-argumentkonstruktion, eller umistelig: 3-argumentkonstruktion, og for det andet udsagnets informationsstruktur: konstruktionen med possessiv dativ fokuserer på possessum (fransk og tysk i eksemplerne 3, 4, 5, og fransk i 6), mens konstruktionen med stedsangivelsen fokuserer på holistisk måde på possessor (dansk i eksemplerne 4, 5 og alle tre sprog i 7). Det er interessant at bemærke at dansk synes at have en særlig forærlighed for den tredje konstruktionsmulighed.

I en passivkonstruktion bliver possessor til subjekt, fx i eksempel 4 på dansk, hvor Wotan fortæller om sin lykkelige hvalpetid, hvor han var skødehund hos Lisbeth: [jeg] ...; blev kysset i Flaben og visket om Poterne med broderet Lommetørklæde;...

Sprog	Tysk	Dansk	Fransk
Eksempel 3	»Ich habe ihr doch das Glotzen abgewöhnt!	»Jeg har vænnet hende af med at gloe!	- Maintenant, je lui ai fait atténuer son éclat .
Eksempel 4	...; mir wurde die Schnauze geküßt, und die Pfoten wurden mir mit einem gestickten Taschentuch abgewischt,	[jeg] ...; blev kysset i Flaben og visket om Poterne med broderet Lommetørklæde;...	On m' embrassait sur le museau , et on m' époussetait les pattes avec un mouchoir brodé.
Eksempel 5	..., daß ihm das Feuer aus dem Munde sprüht.	..., saa at Ilden staaer den ud af Munden .	... au point que le feu lui en sort par la bouche .
Eksempel 6	»Wie schön es ihr steht, die Zunge so herauszustrecken!«	»Hvor det klæder hende at række Tungen ud!«	C'est si bon lorsque la langue lui sort de la bouche !
Eksempel 7	Ich hatte den jüngsten Junker ins Bein gebissen ...	Jeg havde bidt den yngste Junker i Benet , ...	parce qu'un jour je mordis à la jambe le plus jeune des fils de la maison ...

Som det fremgår af Figur 1, kan vi på basis af eksemplerne se, at det ikke drejer sig om valensmønstre ved individuelle verber, men om en paradigmatiske strukturering af rammen *possession* ved hjælp af de tre argumentmønstre, hvor vi har forudsigelige indholdsforskelle når vi alternerer mellem de tre udtryk.

Domæne: Verbum + Argument 2 / Verbum + Argument 2 og 3 Ramme: possession	
Udtryk	Indhold
2-argument Possessivt determinativ	Mistelig possessum
3-argument Dativ + akkusativ	Umistelig possessum Fokus på possessum
3-argument Akkusativ + stedsangivelse	Umistelig possessum Fokus på possessor

Figur 1: Possessionsparadigmet

Teliske – ateliske konstruktioner

Eksempel 2 og 7, som nedenfor er samlet i eksempel 8, illustrerer et andet fænomen, som vi nu vil se nærmere på, nemlig muligheden for ved det samme verbum at vælge mellem to konstruktioner og derved opnå en telicitetsforskel. Hvis man siger *Wotan gnaver benet* er det en telisk konstruktion, hvor man forstår at alt kødet på benet fjernes; hvis *Wotan gnaver på benet* er det en atelisk konstruktion, idet der ikke angives om handlingen fuldføres eller ej. I eksempel 8 har tysk og dansk ateliske konstruktioner markeret ved hjælp af præpositionssyntagmer *an dem* og *paa*:

Sprog	Tysk	Dansk	Fransk
Eksempel 8	Ich hatte den jüngsten Junker ins Bein gebissen, weil er mir den Knochen wegstieß, an dem ich nagte :	Jeg havde bidt den yngste Junker i Benet, for han stødte fra mig det Been, jeg gnavede paa ;	..., parce qu'un jour je mordis à la jambe le plus jeune des fils de la maison qui venait de me prendre un os.

Det drejer sig altså i eksempel 8 (tysk og dansk) om en af to mulige paradigmatiske organiserede konstruktioner: en transitiv og en præpositionel konstruktion ved samme verbum. Domænet er således andet arguments (A2) realisering og rammen er telicitet. Paradigmet er bl.a. beskrevet af Durst-Andersen & Herslund (1996), her med vores typeeksempler (1) og (2), der kan beskrives som angivet nedenfor i Figur 2 (fra Heltoft *et al.* u.f.):

- (1) Wotan bed Lisbeth
- (2) Wotan bed i Lisbeth

Domæne: Verbum + Argument 2 Ramme: Telicitet	
udtryk	indhold
Ø + NP	telisk
præp + NP	atelisk

Figur 2: Telicitetsparadigmet som illustreret af (1-2)

En anden situation har vi i eksempel 9, hvor Wotan ved synet af den varme kakkellovn fortæller Sneemanden om længslens syge. Her har tysk og dansk ateliske konstruktioner (*an der Krankheit gelitten* og *lidt af den Syge*).

Sprog	Tysk	Dansk	Fransk
Eksempel 9	»ich habe an der Krankheit gelitten ; aber ich habe sie überstanden.	»jeg har ogsaa lidt af den Syge , men jeg har overstaaet den!	÷

Vi kan således konstatere at fransk ingen mulighed har for at markere telicitet ved hjælp af præpositionssyntagmer, hvilket er et særtræk ved alle romanske sprog. Vi kan derfor betragte telicitetsoppositionen som et typologisk særtræk ved de germanske sprog. Selvom de germanske sprog har denne opposition, er den ofte forskelligt realiseret afhængigt af det leksikalske verbum. Således kan man ikke sige **Ich habe die Krankheit gelitten* – **jeg har lidt den Syge*. Den direkte (teliske) konstruktion findes kun i stærkt leksikalsk begrænsede forbindelser som fx *Jetzt muß ich mein Schicksal leiden; døden skal du lide*.

Konklusion

I vores fremstilling har vi med udgangspunkt i interaktionen mellem Lisbeth og hendes gode ven Wotan for det første vist, hvor nyttigt det er at undersøge kontrastivitet ud fra et parallelsprogskorpus, der kan vise typologiske ligheder og forskelle mellem sprogfamilier. For det andet har vi påvist nytten af at operere med et analyseniveau, der ligger over det leksikalsk betingede valensniveau: konstruktionsniveauet tillader os nemlig at generalisere over de enkelte valensmønstre og over de leksikalske forhold.

Litteratur

Durst-Andersen, Per & Michael Herslund (1996): The Syntax of Danish Verbs: Lexical and Syntactic Transitivity. i: *Content, Expression and Structure. Studies in Danish Functional Grammar* ed. by Elisabeth Engberg-Pedersen et al. Amsterdam: Benjamins, s. 65-102.

- Heltoft, Lars, Jens Nørgård-Sørensen & Lene Schøsler (under færdiggørelse): *Grammaticalisation and Paradigmatic Structure*.
- Herslund, Michael (1983): Le datif de la possession inaliénable en français, i: *Analyses grammaticales du français. Etudes publiées à l'occasion du 50e anniversaire de Carl Vikner*. Copenhagen: Akademisk Forlag, s. 99-115.
- Jakobsen, Lisbeth Falster (2005): Valens, prædikation og realisationsmønstre, i: Elisabeth Engberg-Pedersen, Michael Fortescue, Peter Harder, Lars Heltoft, Michael Herslund og Lisbeth Falster Jakobsen: *Dansk Funktionel Lingvistik: en helhedsforståelse af forholdet mellem sprogstruktur, sprogbrug og kognition*. København: Københavns Universitet, Handelshøjskolen i København og Roskilde Universitetscenter, s. 57-87.
- Schøsler, Lene & Sabine Kirchmeier-Andersen (1997): Valency and inalienable possession, i: Irène Baron & Michael Herslund: *KLIMT: Possessive Structures in Danish*, s. 45-77.
- Schøsler, Lene (2002): Je le pince au nez – je lui pince le nez – je pince son nez – Jean lève la main. La possession inaliénable: perspectives synchroniques et diachroniques, i: Dominique Lagorgette & Pierre Larrivée (éds) *Représentations du sens linguistique (LINCOM Studies in theoretical linguistics; 22)*. München: LINCOM Europa, s. 331-348.
- Spanoghe, Anne-Marie (1995): *La syntaxe de l'appartenance inaliénable en français, en espagnol et en portugais*. Studia romanica et linguistica SRL 27, Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Seiler, Hansjakob (1983): *Possession as an Operational Dimension of Language*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Korpus: Mulinco: <http://www.cst.dk/mulinco/>

Konstruktioner og korpora – et case-studie i konstruktioner af typen *Keine Macht dem Stress.*

*Af Jørg Asmussen, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, &
Bjarne Ørsnes, Copenhagen Business School*

I den moderne sprogforskning spiller undersøgelsen af autentisk sprog en stor rolle. Autentisk tekst (og tale) er og bliver et uundværligt middel til at beskrive sprog og dermed også til at forstå hvad sprog er. Heldigvis har man som lingvist i dag adgang til store mængder af autentisk tekst i form af korpora – og ofte er disse korpora tilmed opmærkede med grammatiske oplysninger, så det er muligt at søge på andet end konkrete ord. Men alligevel er det stadig meget, meget vanskeligt at undersøge større sproglige helheder i korpora, og det er uheldigt fordi lingvistikken i disse år tillægger netop »store helheder« en helt afgørende betydning som del af vores sproglige viden. Og ikke kun det! Lingvistikken betragter i stigende grad konstruktioner vi alle kender og bruger, men som ikke rigtig stemmer overens med »reglerne«, som helt afgørende i forståelsen af hvordan sprog fungerer. I det følgende vil vi illustrere på hvilken måde det er vanskeligt at undersøge konstruktioner i korpora, og samtidig vil vi forsøge at beskrive en konstruktion som kun nævnes i forbifarten i grammatikkerne, hvis overhovedet.

Hvad er en konstruktion?

Begrebet konstruktioner bryder med en opfattelse af sproget, som har været fremherskende længe. Man har opfattet sprog som en mængde af ord og en række regler for hvordan man sætter disse ord sammen til ordgrupper og sætninger og dermed skaber betydning. Der har altid været træk ved sproget som faldt igennem denne opfattelse af sproget. Ved faste vendinger som *mit Kanonen auf Spatzen schießen* eller *jemandem einen Bären aufbinden* kan man ikke ad ren kombinatorisk vej finde ud af hvad betydningen er, men også andre størrelser som kombinationen *sein+zu-infinitiv* (*die Rechnung ist zu zahlen*) indeholder betydningsmæssige træk som ikke umiddelbart kan hænges op på de enkelte ord. Konstruktionen indeholder pludselig en modal komponent – *regningen SKAL betales* – men præcis hvor bliver denne modale komponent

indført? Det kan hverken være *sein* eller *zu zahlen* i isolation, men først kombinationen af netop dette verbum og en infinitiv. Det samme gælder størrelser som *Peter und Lehrer!* som vel nærmest betyder: »Peter som lærer er hinsides min forestillingsevne« – men hvor ligger denne betydning? I det hele taget er undersøgelsen af sådanne størrelser karakteristisk for et nyt syn på sprog: også randzonerne er interessante, altså de zoner der ikke rigtig passer ind i systematikken og derfor tit ikke engang inddrages i sprogbeskrivelserne (man vil lede forgæves efter beskrivelser af mange af disse konstruktioner i de gængse grammatikker, jf. Jacobs (2008)). Faktisk er det forkert her overhovedet at tale om randzoner, for i konstruktionsgrammatikken, som man kalder den gren af lingvistikken der netop ser konstruktioner som en afgørende del af den sproglige viden, findes der ikke perifere konstruktioner – alle konstruktioner er ligeværdige og lige vigtige for forståelsen af sprog – men konstruktioner kan selvfølgelig have forskellig udbredelse og forskellige brugsbetingelser.

Inden for Konstruktionsgrammatikken findes der forskellige definitioner af begrebet »konstruktion« og forskellige opfattelser af om alt er konstruktioner eller om konstruktioner kun udgør en del af den sproglige viden. Hvis konstruktioner kun er en del af den sproglige viden, kan man altså forestille sig at man har ord, grammatikregler (regler for dannelse af sætninger) og så derudover konstruktioner. Vi tilslutter os den sidste opfattelse og vælger her en snæver definition af begrebet. Vi forstår ved en konstruktion en enhed af et udtryk og et indhold som er større end et ord og mindre end en sætning, og – meget vigtigt – hvor man ikke kan udlede indholdet alene ud fra ordene og deres kombination. Vi tillader os altså at gå ud fra at man stadig kan nå langt ved at beskrive ord og hvordan de kan kombineres, men at man samtidig (ikke mindst i (fremmedsprogs-) grammatikker) er nødt til at inddrage konstruktioner af den her beskrevne art.

En udfordring for korpuslingvistik

At søge i et korpus ved hjælp af søgeværktøjer på en computer har åbnet helt nye muligheder for at udforske sprog ud fra autentisk tekst. Et korpus er en meget stor samling af tekster i elektronisk form, ofte med mange millioner ord. Men en hvilken som helst samling af tekster er ikke nødvendigvis et korpus. Man må skelne mellem tekstsamlinger (tekstarkiver) på den ene side og korpora på den anden (Leech 1999). En *tekstsamling* er en stor mængde af måske beslægtede tekster som man først og fremmest ønsker at opbevare på en systematisk måde. Man kan ofte søge efter teksterne, og i visse tekstsamlinger er det herudover også muligt at lave enkle former for søgninger i selve teksterne. Eksempler på tekstarkiver er Arkiv for Dansk Litteratur (adl.dk), Oxford Text Archive, Project Gutenberg (gutenberg.org), InfoMedia eller i sidste instans også det tekstmateriale, som web-søgemaskinen Google søger på. I modsætning hertil er et *korpus* mere specifikt: Det indeholder *udvalgte eksempler* på sprogbrug, og eksemplerne behøver ikke at være hele tekster,

men kan godt være uddrag. Et korpus er bevidst sammensat med henblik på at afspejle en bestemt type sprog, at være en antaget repræsentativ stikprøve af en bestemt type sprog. Sprogtypen kan være meget specifik, fx danske ugeblade i år 2000, sproget i 1970'ernes quiz-udsendelser i tysk fjernsyn, sproget i tysk onkologisk faglitteratur gennem de seneste 20 år. Eller sprogtypen kan være mere bred, fx tysk almensprog i det 20. århundrede, dansk talesprog i 1990'erne. Et korpus – i lingvistisk forstand – er dog ikke blot designet med henblik på at afspejle en bestemt type sprog men også med henblik på at muliggøre bestemte sprogvidenskabelige undersøgelser. Undersøgelserne kan fx være leksikalske (hvordan bruges bestemte ord eller ordgrupper?) eller grammatiske (hvor står adverbialer i en sætning?). Leksikalske undersøgelser er som regel lette at udføre idet der kun skal kunne søges på ord, grupper af ord eller dele af ord). Grammatiske undersøgelser kræver derimod at korpusset har en grammatisk opmærkning, dvs. at hvert ord i korpusset er forsynet med oplysninger om ordklasse, bøjning og evt. dets syntaktiske rolle. Opmærkningen sker ofte automatisk vha. særlige værktøjer. Søgninger i et korpus udføres med avancerede korpussøgeværktøjer og resultaterne vises oftest som konkordanser, der viser fundene centreret i en liste med et antal ord fra deres kontekst på højre og venstre side. I de fleste korpussøgeværktøjer kan konkordanser sorteres efter forskellige kriterier eller struktureres på anden vis.

Selvom det således er blevet forholdsvis let at søge på kryds og tværs på meget kort tid, kan det stadig være svært at finde præcis hvad man gerne vil have. Det er stadigvæk lettest at finde bestemte ord og undersøge deres brug og sproglige omgivelser. Det er sværere at undersøge strukturer. Man kan f.eks. forestille sig at man gerne vil undersøge hvilke verber af typen *jemandem hjælpe* – altså verber med kun ét objekt i dativ – der findes i moderne tysk. Hvordan skal man søge i et korpus for at finde alle verber med kun ét dativobjekt? Hvis man er heldig, er det korpus man bruger, blevet forsynet med grammatiske oplysninger der muliggør at man søger på struktur og ikke kun enkelte ord. Men en automatisk udført grammatisk opmærkning er ofte mangelfuld, og der er stadigvæk lang vej igen i at gøre den perfekt, så man kan ofte ikke være sikker på at man har fået alle relevante eksempler, ligesom der i reglen forestår et større arbejde med at finde netop de relevante eksempler i resultatet af ens søgning. Og hvad gør man så hvis man vil finde konstruktioner, som tilmed ofte afviger fra ens forestillinger om hvordan sætninger og ytringer ser ud? Der findes næppe korpora som er annoteret for konstruktioner, så de skal findes på basis af ofte begrænsede traditionelle syntaktiske analyser, typisk ordklasseoplysninger og måske også ordgruppeoplysninger. Men samtidig er det netop oplagt at undersøge konstruktioner i korpora, fordi sprogets mangfoldighed manifesterer sig i autentisk tekst og fordi konstruktionsgrammatikken netop ikke ser nogen principiel forskel mellem de regelbundne og betydningsmæssigt gennemskuelige fænomener, og de mindre regelbundne konstruktioner.

Typer af konstruktioner

Ud fra vores snævre forståelse af konstruktioner kan man skelne mellem to typer: konkrete konstruktioner som indeholder bestemte ord (leksikalske størrelser) og abstrakte konstruktioner, som kun er en slags skemaer (Jacobs 2008). Et eksempel på den første type er den ovenfor nævnte modale infinitiv *die Rechnung ist zu zahlen*. Her kunne konstruktionens udtryk være: [*s* X *sein* Y *zu* <verbum>] hvor X og Y er variabler over et ukendt antal ord. Selvom denne beskrivelse også er skematisk, kan man stadig hænge sin søgning op på ordene *sein* (med de relevante bøjningsformer) og *zu*. Et eksempel på en abstrakt konstruktion er den vi vil undersøge her, nemlig kombinationen af et substantiv i ental i nominativ og et substantiv i bestemt form i dativ. Eksempler er: *Stopp dem Diebstahl, Einhalt dem Spam und dem Datenklau, Tod dem Internet Explorer, Achtung dem User* og – en hyppig, men i mellemtiden noget belastet: *Heil dem Kaiser*. Denne konstruktion kan man ikke hænge op på et konkret ord, en konkret leksikalsk størrelse. Konstruktionens udtryk er [*NP*_{NOM-SING}+*NP*_{DAT-DEF}], altså en substantivgruppe i ental i (formodentlig) nominativ som umiddelbart følges af en substantivgruppe i definit (dvs. bestemt) form i dativ. Og her kommer vi igen til et afgørende punkt: Hvordan ved vi at konstruktionen ser sådan ud? Faktisk siger Jacobs (2008) at første del af konstruktionen er et nøgent substantiv i akkusativ, mens Behr & Quintin (1996) siger at første del er en substantivgruppe uden også at sætte en kasus på. Fordelen ved korpussøgning er netop at man bliver opmærksom på mangfoldigheden i udtryksmuligheder, som man ikke havde forudset ved starten. Og det er så et hermeneutisk problem: Hvordan leder man efter noget bestemt uden samtidig helt at lægge sig fast på hvordan det skal se ud? Som vi vil se i beskrivelsen af konstruktionen, er udtrykket mere varieret end som så – og faktisk er det – som antydning – ikke givet på forhånd at det første NP er i nominativ. Mere om det senere.

Hvorfor er [*NP*_{NOM-SING}+*NP*_{DAT-DEF}] en konstruktion?

Vi startede med at definere en konstruktion som en kombination af udtryk og indhold. Samtidig valgte vi en snæver definition af konstruktion nemlig at betydningen ikke kan udledes af de enkelte ord og deres kombination. [*NP*_{NOM-SING}+*NP*_{DAT-DEF}] er en konstruktion i den snævre brug af begrebet. Konstruktionens betydning kan med lidt god vilje måske godt udledes af de enkelte ord og deres form (det vender vi tilbage til nedenfor). Men dens fortolkning, dens særlige brug som talehandling kan ikke. Hele konstruktionen udtrykker et ønske af mere principiel karakter, og er altså en direktiv talehandling. Mange forskellige ord kan fylde *NP*_{NOM-SING} og *NP*_{DAT-DEF}, men den direktive talehandling og ønskets principielle karakter forbliver konstant uden at man kan sætte fingeren på et enkelt ord som bærer denne betydning. Til sammenligning vil et udtryk som *kein Wein für mich* ikke kvalificere som en konstruktion efter den snævre definition. Den væsentligste forskel er at *kein Wein für mich* ikke er forbundet med en særlig talehandling, men forbindes

med en talehandling ud fra en konkret situation. *Kein Wein für mich* kan således bruges som en (måske fornærmet) konstatering, som et spørgsmål (med passende intonation) eller som en opfordring til ikke at fylde mere i glasset. Efter den snævre definition er der altså til *kein Wein für mich* ikke knyttet en fast fortolkning således som det er tilfældet ved [NP_{NOM-SING}+NP_{DAT-DEF}]. [NP_{NOM-SING}+NP_{DAT-DEF}] er ikke underlagt samme variation styret af den aktuelle ytringssituation. Dertil kommer, at også konstruktionens udtryk er vanskeligt at analysere ud fra de kendte regler om tysk syntaks: det er en selvstændig ytring uden noget verbum. Man kan ganske vist godt nogle gange indtænke et verbum: (*wir fordern*) *Tod dem Internet Explorer*, men der forekommer i reglen ikke noget verbum, og man kan heller ikke altid indtænke et passende verbum. Faktisk vil mange af de typiske ord fra det første NP kræve genitiv, når de forekommer sammen med et verbum: *Pazifisten fordern Stopp der Waffengeschäfte*, ??*Pazifisten fordern Stopp den Waffengeschäften*. Sådanne ytringer uden verbum omtales tit som »sætningsemner« eller verbumsløse ytringer. Man kan måske godt gøre NP_{NOM-SING} til kerne i konstruktionen, men hvilken syntaktisk funktion har NP_{DAT-DEF} så? Det kan ikke være en modifikator, for det kan ikke udelades. På den anden side tager substantiver normalt ikke led i dativ som tilmed står efter substantivet. Når et substantiv knytter et andet led i dativ til sig, står dette led før substantivet som i den (i øvrigt meget forkætrede) konstruktion *dem Mann sein Auto* (som alternativ til *das Auto des Mannes*). Og dertil kommer at NP_{NOM-SING} i reglen ikke har nogen artikel: *Bewunderung dem tschechischen Volk*. Så alt i alt er der altså tale om en noget unik enhed af udtryk og indhold og altså dermed en konstruktion. Efter således at have »fundet« en konstruktion er næste skridt at finde ud af præcist hvordan den kan se ud og om der er andre semantiske og pragmatiske spidsfindigheder der skal tages med i beskrivelsen af konstruktionen. Og her kommer korpus så ind i billedet.

Hvordan finder man vores konstruktion i et korpus?

Og straks trænger sig så et andet spørgsmål på: Hvor finder man et umiddelbart tilgængeligt korpus over tysk almensprog, som man – måske – kan finde eksempler på konstruktionen i? Der er flere muligheder: Projektet Visual Interactive Syntax Learning (VISL) ved Syddansk Universitet stiller syntaksopmærkede korpora for en række sprog til rådighed, herunder også tysk, men kun to små korpuser på hhv. 15 og 29 mio. ord er frit tilgængelige: Europarl, som består af referater/protokoller fra EU-parlamentet samt et korpus med Wikipedia-tekster. Begge korpora indeholder altså faktuelle teksttyper, hvor man kan frygte at direktive sproghandlinger af den type som vores konstruktion udtrykker, nok er sjældne. Institut für Deutsche Sprache (IDS) administrerer det største korpus for moderne tysk almensprog med i alt over 3,4 milliarder ords tekst, hvoraf ca. en tredjedel stilles til rådighed på nettet. Desværre er kun en yderst beskeden del af dette korpus (ca. 20 millioner ord) grammatisk annoteret og desværre kun med rudimentære oplysninger, hvil-

ket gør det svært at bruge det til vores formål. IDS's korpora må siges primært at være egnet til leksikalske undersøgelser, ikke til grammatiske. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften stiller en række korpora til rådighed som del af deres portal Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache des 20. Jahrhunderts (DWDS). Det største af disse korpora er DWDS-Kerncorpus, et ordklasseopmærket almensprogligt korpus på 100 millioner ords tekst. Endvidere findes TIGER Corpus, et korpus på 900.000 ord taget fra avisen Frankfurter Rundschau og udarbejdet ved universiteterne i Stuttgart, Saarbrücken og Potsdam. Korpusset er blevet syntaksopmærket manuelt, jf. Brants et al. (2002). Desværre taler teksttypen avis og korpussets meget beskedne omfang ikke for, at det er en god kilde til vores formål omend syntaksopmærkningen naturligvis kan være en stor fordel. Man finder i øvrigt et overblik over forskellige tyske korpora i Carstensen et al. 2004 (kap. 4.1 og 4.2) og internationale korpora i Lüdeling & Kytö 2008 (kap. 20 og 21). Afsluttende skal også nævnes den kommercielle korpus-tjeneste Sketch Engine (Kilgariff et al. 2004), hvor det ordklasseopmærkede korpus deWaC (Baroni & Kilgariff 2006) på over 1,6 milliarder ords tekstmateriale taget fra webbet stilles til rådighed. Desværre er Sketch Engines online-søgeværktøj så fejlbefængt, at fornuftige søgninger ikke har været mulige i dette ellers lovende materiale.

En omstændighed der stiller sig i vejen for udbredt brug af de forskellige korpora er at de bruger vidt forskellige søgegrænseflader og søgesprog. Dette stiller lingvisten over for den udfordring for hvert korpus at skulle sætte sig ind i et nyt – komplekst – system: Det medfører nemt at man ikke lærer alle systemerne spidsfindigheder at kende godt nok, så ens søgninger ikke nødvendigvis er optimale. Meget kan gøres for at optimere korpus-systemernes generelle brugervenlighed!

Vi starter med VISL. Vi antager at konstruktionen i hvert fald kan bestå af et substantiv i nominativ efterfulgt af et NP i dativ i bestemt form. Og vores opgave er at finde ud af om den også kan se ud på andre måder. Et første forsøg på at finde et ord i nominativ efterfulgt af et ord i dativ i en afstand på op til fire ord udføres i VISL med søgeudtrykket `[func=«.*NOM.*»][0,3][func=«.*DAT.*»]`. Resultatet er skuffende: Der er ingen eksempler på den søgte konstruktion, faktisk er der næsten kun eksempler, der viser en fejlagtig grammatisk opmærkning af korpus. Det kan tænkes at andre søgestrategier måske kunne have givet et bedre resultat – endnu et problem ved korpus-søgninger idet selve formuleringen af søgningen nemt kan blive for stram til at få det hele med. Omvendt kan den også blive for løs så der er for meget støj (dvs. fund som alligevel ikke er eksempler på den ønskede konstruktion) i søgeresultatet.

Dernæst prøver vi DWDS. Dette korpus tillader at man søger på ordklasser, men desværre ikke også efter kasusmarkering. Man er derfor nødt til at søge på sekvensen <substantiv> + <artikel> + <substantiv>. Og det giver som ventet et fuldstændig uoverskueligt stort antal resultater (vi er hinsides en million), hvor lige præcis vores konstruktion fuldstændig drukner i mængden – altså for meget støj. Et mere sikkert kendetegn ved konstruktionen kunne være at

den fungerer som selvstændig ytring – som et ønske. Det vil sige at man sandsynligvis vil få mere præcise resultater ved at lede efter kombinationen <substantiv> + <artikel> + <substantiv> som selvstændig ytring, og det vil i nærværende kontekst nok betyde at ordklassemønsteret – i overensstemmelse med konstruktionens talehandling – efterfølges af et udråbstegn. Det er selvsagt en noget usikker vej, for det forudsætter at der rent faktisk bruges udråbstegn som afslutning på sekvensen – og det betyder jo så også at konstruktionen kun kan søges i skriftsprog – med mindre da nogen har siddet og sat udråbstegn ind da de skrev det talte sprog i DWDS-korpusset ned – en nok noget utilstede-
 delig manipulation. Derudover kan man selv snige en form for morfologisk markering ind ved kun at lede efter artikler som kan være dativ. Vi leder altså efter mønstret <substantiv>+<artikel i dativ>+<substantiv> +<udråbstegn> og det giver følgende tre søgeprofiler i DWDS's søgesprog: »\$p=NN @dem \$p=NN \! » eller »\$p=NN @den \$p=NN \! » eller »\$p=NN @der \$p=NN \! ». Sidstnævnte giver ret mange resultater (*der* kan også være genitiv), men ved de to første er der så bingo! Et overskueligt antal fund og ikke alt for meget støj. Og det er ganske lærerigt for det giver anledning til at revidere konstruktionens udtryk: Der er ikke tale om et enkeltstående N som Jacobs (2008) foreslår og som faktisk også var vores udgangshypotese: Det er et helt substantivsyntagme som følgende eksempler viser: *ein hohes Lob dem Bauherrn, alle Macht den Mitgliedern, freie Bahn dem Seitensprung, das Staatsgut dem Staate*. Men det almindeligste er stadig at have et nøgent substantiv først. Det er dog stadig noget uklart præcist hvilken kasus det første NP har (men vi fortsætter nu alligevel med at omtale det som NP_{NOM} af grunde som nævnes senere). Faktisk kan man kun skelne nominativ og akkusativ i maskulinum singularis og så – i reglen – kun på artiklen. Og eftersom der jo altså sjældent forekommer artikel ved det første NP i denne konstruktion er der ikke mange eksempler. Men DWDS giver nogle enkelte: *keinen Pfennig den Fürsten*, som viser at det første NP er i akkusativ. Men alt i alt er der ret få eksempler på konstruktionen – så få, at man har en mistanke om stadig ikke at have lært så meget om konstruktionen som man kunne ønske sig. Vores næste strategi er så på basis af de fundne eksempler at søge i – ikke et korpus, men i den største og nok mest rodede af alle tekstsamlinger: Nettet. Da der her som udgangspunkt ikke er tale om et korpus, da man fx hverken ved noget om dets omfang eller kan beskrive det kvalitativt, må resultater herfra altid tages med mange forbehold: Man kan ellers nemt drage slutninger som er metodisk angribelige! Dette sagt, kaster vi os over Google der i modsætning til et korpussøgeværktøj er så indskrænket at det kræver at man leder efter bestemte ord i stedet for mønstre. Søgningen fra DWDS gav os en række typiske ord fra NP_{NOM-SING} og vi googler så simpelthen disse ord efterfulgt af en artikel i dativ (det vil sige *dem* eller *den*; *der* giver som allerede nævnt alt for mange resultater). Resultatet er på flere måder lærerigt: for det første viser det sig at NP_{NOM-SING} også kan være koordineret: *Liebe und Bewunderung dem Eric Clapton* – men mere interessante er eksempler som *kein Stopp dem Fortschritt*, hvor det første NP pludselig er i nominativ og ikke i akkusativ som i DWDS! Vi ved dog ikke, om dette er det

eneste eksempel, Nettet har at byde på, og om det ikke samtidig indeholder tusindvis af andre, hvor det første NP er i akkusativ, som vi ikke har fundet vha. Google. Så egentlig kan vi ikke konkludere noget. I sådan en situation må man så ty til informanter og spørge dem – og vores informanter vil faktisk helst have nominativ, altså: *kein Pfennig den Fürsten* og *kein Stopp dem Fortschritt*. Men ganske entydigt er det ikke. Og nu hvor vi var i gang med at søge på *Bewunderung*, dukker et eksempel som *Ehre und Bewunderung wem es gebührt* op, og det viser at NP_{DAT-DEF} ikke behøver at være et substantiv i dativ men at det også kan være en sætning hvori der dog indgår (og altid vil indgå...) en dativ – og det var så vores held da vi ellers ikke havde fundet dette eksempel, men havde været nødt til at komme på muligheden af en sådan såkaldt fri relativ-sætning selv. Men igen: vi ved ikke hvad vi søger i når vi søger på Nettet: Google og den underliggende tekstsamling er ikke lavet til sprogvidenskabelige undersøgelser!

Men lad os forsøge at opsummere: Vi startede med en idé om konstruktionens udtryk suppleret med to (temmelig kortfattede) beskrivelser: Jacobs (2008) og Behr & Quintin (1996). Grundet korporaenes utilstrækkelige grammatiske opmærkning viste det sig at være meget vanskeligt at finde en sådan skematisk konstruktion – gennembruddet var faktisk noget så ikke-grammatisk som et udråbstegn som angivelse af at der er tale om en selvstændig ytring. Men interpunktionstegn er ikke nødvendigvis rigtigt pålidelige indikatorer for sproglige fænomener. Dog kunne vi på basis af de eksempler vi fandt, søge videre ud fra leksikalske størrelser (dvs. konkrete ord) som typisk forekommer i konstruktionen og på den måde kom vi frem til et betydeligt mere nuanceret billede end det man finder i Jacobs (2008) – og vi kom frem til et tvivlstilfælde: Er det første NP nominativ eller akkusativ? Tyskerne ved det ikke helt selv. Men man må dog retfærdigvis sige at det lidt er tilfældighederens og de pludselige indskydelsers spil der hersker, og det er aldrig rigtigt trygt når man gerne vil undersøge noget til bunds.

Så alt i alt er det altså fortsat behæftet med mange usikkerhedsmomenter at finde abstrakte konstruktioner i et korpus. Og man tør slet ikke tænke på også at lave kvantitative undersøgelser af abstrakte konstruktioner, da man ikke ved om man har fundet alle relevante eksempler. En anden mulighed kunne være at gå en statistisk vej. Lingvisten indtaster et par konkrete eksempler på det fænomen, han søger. Der foretages en statistisk analyse af hans eksempler. På baggrund heraf findes eksempler, som »minder om« det indtastede. Men her er der tale om fremtidigt arbejde.

Konstruktionen [NP_{NOM-SING} + NP_{DAT-DEF}]

Trods de stadig eksisterende begrænsninger i mulighederne for at foretage grammatiske søgninger i et korpus, kan vi nu på baggrund af korpusøgningerne levere en forhåbentlig noget grundigere beskrivelse af konstruktionen end den man finder i Jacobs (2008) og Behr & Quintin (1996): Konstruktionen består af to substantivgrupper (som dog begge kan bestå af to eller flere

koordinerede substantivgrupper: *Liebe und Bewunderung dem Eric Clapton*) som er »sat ved siden af hinanden« og som tilsammen udgør en selvstændig ytring. Den første substantivgruppe er i nominativ (undertiden i akkusativ – reglerne er her ikke ganske klare), den anden er i dativ. Det er imidlertid et kendetegn ved NP_{NOM-SING} i konstruktionen at det næsten altid er nøgent og altså forekommer uden artikel eller andre modificerende udtryk. Undertiden kan der forekomme kvantificerende udtryk som *alle Macht dem Konsumenten*, *keine Macht dem Stress*, men de er forholdsvis sjældne. Hvis det første NP er i akkusativ har vi endnu en besynderlighed ved konstruktionen: Normalt står NP'er i akkusativ *efter* NP'er i dativ (som meget ofte refererer til personer) – men her ville det så stå først. Det kunne eventuelt forklares ved at man her indtænker et indledende verbum: (*wir fordern*) *keinen Pfennig den Fürsten*, således at det første NP faktisk er tænkt som akkusativobjekt for et underforstået verbum. Hvis det første NP derimod er nominativ (som en del tyder på) er det ikke spor mærkeligt, at det står først i konstruktionen: Der er tale om at NP_{NOM-SING} fungerer som en slags subjekt for NP_{DEF-DAT} og subjekter står helst før alle andre led. Og i disse tilfælde indtænkes altså ikke noget verbum.

Derudover er det kendetegnende at NP_{NOM-SING} i reglen er et abstrakt, utælleligt substantiv: *Tod, Macht, Ehre, Lob, Verachtung*. Tællelige abstrakte eller konkrete substantiver forekommer også, men i ental og de fortolkes abstrakt: *Krieg den Franzosen* og *die Kirche den Theologen, die Schule den Pädagogen*. Hertil hører nok også *keinen Pfennig den Fürsten*, hvor *Pfennig* vel forstås abstrakt som penge i al almindelighed. Vi har ingen eksempler hvor det første NP er flertal. NP_{NOM-SING} er ofte dannet ud fra et verbum: *Stopp* (*stoppen*), *Achtung* (*achten*), *Einhalt* (*einhalten/Einhalt gebieten*), *Fluch* (*fluchen*), *Lob* (*loben*) og *Schutz* (*schützen*).

NP_{DAT-DEF} er som nævnt i dativ og betegner i reglen personer (i vid forstand) eller handlinger: *Stopp dem Mobbing*, *Einhalt dem Spam und Datenklau*, *Tod dem Feind*, *Bewunderung dem tschechoslowakischen Volk*, *Alle Macht den Lokführern*, *Tod dem Internet Explorer*. NP_{DAT-DEF} kan også være en sætning som refererer til en person (*Bewunderung, wem es gebührt*). Til gengæld forekommer der stort set aldrig personlige pronominer i NP_{DAT-DEF} og dativen synes altid at være tydeligt markeret i NP_{DAT-DEF}: Selv personnavne har en artikel (*Bewunderung dem Eric Clapton*), selvom artikel ved personnavne er sjældent i skriftsproget.

Interessant nok er der ikke særligt mange eksempler i DWDS hvor NP_{DEF-DAT} betegner en handling (*Stopp dem Diebstahl*). Når man søger på nettet, er der til gengæld mange. Man kunne få den tanke, at der er tale om en slags udvidelse af konstruktionens brug således at man i stigende grad bruger den om handlinger, der fx bør bringes til ophør. Men det er en spekulation, som bør undersøges i sig selv. Skematisk kan konstruktionens udtryk repræsenteres således: [U NP_{NOM-SING}+NP_{DAT-DEF/RELATIVSÆTNING}], hvor »U« er en forkortelse for *utterance*. Der er med andre ord tale om en selvstændig ytring, som dog ikke efter sin form kan kaldes en sætning. Undersøgelsen har altså afdækket en del forhold ved konstruktionen, og på den måde har korpusarbejdet været umagen værd.

Konstruktionens betydning

Med betydning menes her både hvad konstruktionen betyder i sig selv og hvordan den bruges som talehandling. Vi begynder med talehandlingen. Konstruktionen NP_{NOM-SING}+NP_{DAT-DEF} fungerer som en selvstændig ytring og den udtrykker et ønske, som ofte har karakter af en opfordring. Man taler her om en direktiv talehandling. Man ytrer med konstruktionen ønsket om – og dermed indirekte opfordringen til – at verden skal ændres så den kommer til at svare til beskrivelsen i konstruktionen. *Einhalt dem Spam und dem Datenklau* er altså ønsket om eller opfordringen til at verden skal befris for spam og datatyveri. Der gælder dog en særlig restriktion på konstruktionen: Det drejer sig om en ændring af verden af principiel og af vedvarende karakter: *Sieg dem BVG-Streik, Krieg dem Westen, Selbstbestimmung dem Kunden, Einhalt den Franzosen*. Man vil som regel ikke bruge konstruktionen om mere flygtige tilstande af ikke-principiel karakter såsom: *#Sekt den Gästen, #ein Bleistift dem Schüler in der ersten Reihe* (hvor # betyder, at eksemplet er betydningsmæssigt afvigende). Det er måske også grunden til at man typisk finder abstrakte substantiver i NP_{NOM-SING} og at man i NP_{DAT-DEF} som nævnt ikke finder personlige pronominer, som netop er forankrede i bestemte, enkeltstående situationer. Og heraf følger også at adressaten er ubestemt. Konstruktionen er ikke henvendt til en bestemt person eller gruppe af personer men et ønske af mere almengyldig karakter.

Det er lidt vanskeligere at karakterisere hvad konstruktionen betyder i sig selv. Vi nævnte tidligere at det første NP, som jo altså ifølge vores informanter er nominativ, fungerer som et slags subjekt i forhold til NP_{DAT-DEF}. NP_{DAT-DEF} er så i dativ. Det er uhyre vanskeligt at tillægge de enkelte kasus en særlig betydning, men dativ bruges ofte som kasus for »modtageren« (fx ved indirekte objekter: *er gibt dem Bären einen Krug Honig*). Admoni (1982) karakteriserer således dativ som udtrykket for den størrelse som handlingen er orienteret imod (s. 117), og Wegener (1985) karakteriserer dativ som kasus for den »påvirkede«: typisk en levende størrelse, som kun er indirekte involveret i den handling, verbet udtrykker, og som ikke ændres i nævneværdig grad (s. 321). Denne karakteristik kan passe nogenlunde i de tilfælde hvor NP_{DEF-DAT} henviser til personer eller ting: *Tod dem Internet Explorer, Bewunderung dem tschechischen Volk*. Her kan forholdet mellem NP_{NOM-SING} og NP_{DAT-DEF} nærmest omskrives som »skal gælde for«. Det er straks vanskeligere i de tilfælde hvor NP_{DAT-DEF} henviser til en handling: *Stopp dem Diebstahl, Einhalt dem Verfall, Stopp dem Fluglärm*. Her svarer NP_{DAT-DEF} nærmest til et objekt for det verbum der skjuler sig i NP_{NOM-SING}: *stoppt den Diebstahl*. Her kan man måske nok spore betydningen »skal gælde for«, men det er en mere overført betydning, og det kan jo tale for at det faktisk er en ny anvendelse af konstruktionen, som vi antydede ovenfor.

Betydningen og brugen af konstruktionen kan altså omskrives således: afsender udtrykker et ønske af principiel karakter om at det NP_{NOM-SING} refererer til skal gælde for det som NP_{DAT-DEF} refererer til. Og alt dette er jo så koblet til det ret enkle udtryk [U NP_{NOM-SING}+NP_{DAT-DEF}/RELATIVSÆTNING], hvor særligt det principielle ønske er noget man ikke kan tænke sig til ud fra konstruktionens form.

Afslutning

En konstruktion er en kombination af udtryk og betydning, hvor betydningen – ud fra vores definition – ikke kan udledes af de enkelte dele i konstruktionen. Det er så at sige en merværdi. Konstruktioner lader til at være selvstændige størrelser i sproget på lige fod med ordene og reglerne for hvordan man sætter ordene sammen. Derfor bør konstruktioner også være en del af en grammatisk beskrivelse af et sprog, ikke mindst til glæde for dem der skal lære sproget som fremmedsprog. Konstruktioner ud fra den definition vi har lagt til grund, afviger tit fra de »gængse regler«, og måske er brugen af korpora med autentisk tekst netop derfor oplagt til studiet af konstruktioner. Men som vi håber at have vist, kan det være overordentligt vanskeligt at studere abstrakte konstruktioner i korpus: opmærkningen i de tilgængelige korpora tillader ofte ikke søgninger, der er præcise nok til at finde det man vil have, og samtidig bør ens søgninger jo også være åbne for at konstruktionen kan se anderledes ud end man tror. Men det skal selvfølgelig ikke afholde én fra at prøve – netop korpora åbner éns øjne for sprogets rigdom og sprogbrugernes kreativitet.

Litteratur

- Admoni, V. G. (1982): *Der deutsche Sprachbau*. München: Beck.
- Behr, I. & Quintin, H. (1996): *Verblose Sätze im Deutschen*. Tübingen: Stauffenburg.
- Baroni, M. og Kilgarriff, A. (2006): Large linguistically-processed Web corpora for multiple languages, i: *Conference Companion of EACL (11. Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics)*, s. 87-90. ACL.
- Brants, S., Dipper, S., Hansen, S., Lezius, W. og Smith, G. (2002): The TIGER Treebank, i: *Proceedings of the Workshop on Treebanks and Linguistic Theories*, Sozopol.
- Carstensen, K.-U., Ebert, C., Endriss, C., Jekat, S. og Klabunde, R., (red.) (2004): *Computerlinguistik und Sprachtechnologie: Eine Einführung*. Spektrum Akademischer Verlag.
- Fillmore, C., P. Kay & M.K. O'Connor (1988): Regularity and idiomaticity in grammatical constructions. The case of *let alone*. *Language* 64, s. 501-38.
- Goldberg, Adele (2006): *Constructions at work*. Oxford: Oxford University Press.
- Jacobs, Joachim (2008): Wozu Konstruktionen? *Linguistische Berichte* 213, s. 3-45.
- Kilgarriff, A., Rychly, P., Smrz, P. & D. Tugwell (2004): The Sketch Engine, i: *Proceedings of the 11th EURALEX International Congress, bind 1*, Lorient: Euralex.
- Leech, G. (1999): »The state of the art in corpus linguistics«, i: Aijmer og Altenberg (red.): *English Corpus Linguistics: Studies in Honour of Jan Svartvik*. London: Longman.
- Lüdeling, A. & M. Kytö (red.) (2008): *Corpus Linguistics. An International Handbook*, bd 29.1 (HSK). Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Stefanowitsch, A. (2006): »Konstruktionsgrammatik und Korpuslinguistik«, i: Fischer, K. & Stefanowitsch, A. (red.): *Konstruktionsgrammatik – von der Anwendung zur Theorie*. Tübingen: Stauffenburg, s. 151-177.
- Wegener, H. (1985): *Der Dativ im heutigen Deutsch*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Hvad nægter nægtelsen?¹

Af Merete Birkelund, Aarhus Universitet

Nægtelsen har igennem tiderne været genstand for talrige sproglige undersøgelser. Grunden til at denne lille sproglige størrelse til stadighed vækker fornyet interesse, er dens kompleksitet og dens relation til så mange områder af grammatikken. Det er specielt nægtelsens placering i sætningen, denne lille artikel skal handle om. For hvad er det, nægtelsen nægter, når den optræder i komplekse sætninger, nærmere bestemt i eksplikative sætninger i fransk?

Placeringen af nægtelsen angiver som hovedregel hvilket element, den har i sit virkefelt. Den franske nægtelse består af to led, som almindeligvis er placeret omkring sætningens verbal. De to led udgøres af det proklitiske *ne* som er bundet til pladsen foran verbet, der således fungerer som »værtsord« samt af et nægtelsesord,² der udgør nægtelsens andet led. Den almindelige franske nægtelse *ne ... pas* har som sin primære funktion at benægte verbet i sætningen. Det betyder, at det verbum, der omkranses af dens to led, typisk vil være det element, der befinder sig i dens virkefelt. Virkefeltet kan også omfatte hele prædikatet, dvs. verbum + (indirekte) objekt, således som følgende eksempler viser:

- (1) *Elle ne promène pas son chien.*
(»Hun lufter ikke sin hund«)
- (2) *Elle ne parle pas de son chien.*
(»Hun taler ikke om sin hund«)

I komplekse sætninger, bestående af en hovedsætning (oversætning) og en ledsætning (undersætning) eller en infinitiv, omkranser nægtelsens to led oftest oversætningens verbal som i følgende sætninger:

- (3) *Pierre ne croit pas qu'elle promène le chien.*
(»Pierre tror ikke, hun lufter hunden«)
- (4) *Pierre ne doit pas promener le chien.*
(»Pierre skal ikke lufte hunden«)

---

1. Denne lille artikel er en lettere omredigeret udgave af min artikel 'Den 'mobile' negation og semantisk betydning' i Ny Forskning i Grammatik 13.

2. Dette andet led kan være det generelle og mest almindelige nægtelsesord *pas* eller et partikulært nægtelsesord som fx *plus* og *jamais*, der fungerer som adverbial, eller et af de nægtende pronominer *aucun*, *personne*, *rien*, der udover at fungere som nægtelsens andet led, også indtager syntaktiske funktioner som fx subjekt, objekt eller attributiv.

Da nægtelsens virkefelt som hovedregel er den streng i sætningen, den er placeret i umiddelbar nærhed af, giver dens placering normalt modtager ganske præcise instrukser vedrørende virkefeltets indhold og udstrækning. Imidlertid er dette ikke altid tilfældet på fransk – og i øvrigt heller ikke på dansk – idet de instrukser, der gives af sætningens overfladestruktur, ikke altid stemmer overens med nægtelsens egentlige semantiske virkefelt.

Det er navnlig i de såkaldte eksplikative sætninger – her tænkes på en struktur med hovedsætning efterfulgt af kompletivsætning eller infinitiv som objekt – at nægtelsen kan indtage en position i sætningen, som ikke er i overensstemmelse med det egentlige virkefelt. Eksplikative sætninger er karakteristiske ved, at der er tale om »ufuldstændige« sætninger, som ikke kan stå alene uden oversætning. Oversætningens eneste funktion er at bidrage med det illokutionære indhold i forhold til undersætningen. Det betyder, at den væsentlige information skal hentes i undersætningen, medens oversætningen introducerer undersætningen med sit modale indhold. Undersætningen har således ikke nogen selvstændig status og dermed ingen uafhængig værdi uden afsenders illokutionære holdning, der udtrykkes af det styrende verbum i oversætningen.

Nægtelsens mulighed for forskellige placeringer i sætningen kendes fra mange traditionelle analyser bl.a. under betegnelsen *neg-raising* (jf. bl.a. Kiparsky & Kiparsky 1971 og Horn 2001), ifølge hvilken nægtelsen »løftes« fra sætningens dybdestruktur op til sætningens overflade. Selv om den er placeret ved det styrende verbum i overfladestrukturen, berører den imidlertid udelukkende den underordnede sætning i dybdestrukturen. Der er tale om en leksikalsk-syntaktisk regel, som ikke fortæller noget om sætningens semantiske indhold endsige om negationens virkefelt. Ligeså lidt som den forsøger at forklare, hvorfor nægtelsen har denne bevægelighed i sætningen, og ved hvilke verber. – Det vil derfor være relevant at diskutere, hvorfor nægtelsens forskellige mulige placeringer i eksplikative sætninger tilsyneladende ikke altid øver indflydelse på dens virkefelts indhold. Da den bevægelighed, som nægtelsen kan udvise, ikke er gældende ved alle verber på fransk, vil det ligeledes være relevant at finde ud af, om det er muligt at afkode særlige semantiske træk ved de verber, der henholdsvis tillader og ikke tillader nægtelsen forskellige positioner i sætningen.

De verber, der er relevante for denne diskussion, er primært modalverber og menings-ytringsverber, dvs. verber, hvis semantik indeholder afsenders opfattelse eller holdning. Inden for disse verber er det muligt at identificere to grupper, hvor nægtelsens placering kan spille en rolle for tolkningen af dens egentlige semantiske virkefelt. Den ene gruppe udgøres af bl.a. ytringsverberne *dire*, *raconter* og *exiger* samt modalverbet *pouvoir*. Her har nægtelsen indflydelse på tolkningen af sætningens betydning, idet dens semantiske indhold ændres afhængigt af nægtelsens placering. Til gengæld synes nægtelsens placering ved modalverberne *devoir*, *falloir* og *vouloir* samt menings-ytringsverber som *penser*, *croire*, *savoir*, *ignorer* og *reconnaître* ikke at have den store semantiske indflydelse, hvilket fremgår af følgende eksempler:

- (5) *Je ne pense pas qu'il vienne.*
 («Jeg tror ikke, han kommer»)
- (6) *Je pense qu'il ne viendra pas.*
 («Jeg tror, at han ikke kommer»)
- (7) *Il ne faut pas promener le chien.*
 («Det er ikke nødvendigt at lufte hunden»)
- (8) *Il faut ne pas promener le chien.*
 («Det er nødvendigt ikke at lufte hunden»)

Nægtelsens semantiske virkefelt skal i (5) ikke tolkes som *nægtelse/penser*, men derimod som *nægtelse/venir*; det er altså verbet i undersætningen, der udgør nægtelsens virkefelt. På trods af forskellen i den danske oversættelse mellem (7) og (8) fremkalder flytningen af nægtelsen på fransk ikke nogen stor betydningsforskel ud over at nødvendigheden (*falloir*) markeres stærkere i (8). I eksemplerne (5) og (7) forekommer nægtelsens position i sætningens overfladestruktur umiddelbart »ulogisk«, set i forhold til at dens semantiske virkefelt befinder sig i undersætningen. Indeholder oversætningen modal verbet *vouloir*:

- (9) *Je ne veux pas promener le chien.*
 («Jeg vil ikke lufte hunden»)

hvor nægtelsen er placeret omkring *vouloir* og således syntaktisk har dette verbum i sit virkefelt, vil modtager umiddelbart tolke infinitiven *promener le chien* som det element, der befinder sig i nægtelsens semantiske virkefelt, på trods af dens placering. Det drejer sig således ikke om en manglende vilje.

Generelt er der ved denne gruppe verber tendens til at placere nægtelsen i oversætningen. Det hænger givetvis sammen med, at afsender har et instinktivt behov for at placere nægtelsen så tidligt i sætningen som muligt (jf. Jespersen 1917:53).

Selvom nægtelsen kan placeres i undersætningen eller ved infinitiven, virker en sådan placering generelt mindre naturlig og mere »markeret« på fransk, på trods af at denne placering er semantisk korrekt:

- (10) *Je veux ne pas promener le chien.*
 («Jeg vil ikke lufte hunden»)

Men uanset nægtelsens placering er der ikke tale om særlige distinktive betydningsforskelle, kun om mindre betydningsnuancer, for der er ikke den store forskel på, om man udtrykker *nægtelse/vilje* eller *vilje/nægtelse*. Det samme gør sig gældende for modal verbet *devoir*. Placeres nægtelsen ved *devoir* i oversætningen, har den hele ytringen i sit virkefelt. Nægtelsen anfægter således ikke det modale indhold (forpligtelse eller nødvendighed) i *devoir*. Det illokutionære indhold påvirkes altså ikke af nægtelsens placering:

- (11) *Pierre ne doit pas promener le chien.*
 (»Pierre skal ikke / (må ikke) lufte hunden«)
- (12) *Pierre doit ne pas promener le chien.*
 (»Pierre skal ikke / (må ikke) lufte hunden«)

Det er sandsynligvis dette forhold, som kan forklare, hvorfor nægtelsen kan placeres enten i oversætningen eller i undersætningen uden større semantiske forskelle ved denne gruppe verber.

Er det styrende verbum i oversætningen menings-ytringsverbet *espérer* (»håbe«), synes placeringen af nægtelsen i undersætningen imidlertid at være den eneste mulige; den indtager altså sin »logiske« plads ved undersætningens verbum, som den således har i sit virkefelt:

- (13) *J'espère qu'il ne viendra pas.*
 (»Jeg håber, at han ikke kommer«)
- (14) (?) *Je n'espère pas qu'il vienne.*
 (»Jeg håber ikke, at han kommer«)

Dette står i modsætning til ordstillingen på dansk, hvor nægtelsen normalt placeres i oversætningen, mens en placering i undersætningen virker usædvanlig.

Modsat findes der en gruppe verber, hvor nægtelsens placering øver afgørende indflydelse på sætningens betydning. Således vil nægtelsens placering ved et verbum som fx *exiger* ('kræve', 'forlange') have indflydelse på sætningens semantik:

- (15) *Je n'exige pas que Luc boive de vin.*
 (»Jeg forlanger ikke, at Luc drikker vin«)
- (16) *J'exige que Luc ne boive pas de vin.*
 (»Jeg forlanger, at Luc ikke drikker vin«)
 (cit. Muller 1991:127)

Det gælder også sætninger, hvor oversætningens verbum er modalverbet *pouvoir*. Befinder nægtelsen sig i oversætningen som i

- (17) *Il ne peut pas partir.*
 (»Han kan ikke tage af sted«)
- (18) *Je n'ai pas pu voir mes adversaires.*
 (»Jeg kunne ikke se mine modstandere«)

er det det modale indhold i *pouvoir* (tilladelse/mulighed), der benægtes. Placeres nægtelsen derimod ved undersætningens verbum som i (19) og (20), befinder *pouvoir* sig uden for nægtelsens virkefelt, og da er det infinitiven, der udfylder nægtelsens virkefelt:

- (19) *Il peut ne pas partir.*
 («Han kan lade være at tage af sted»)
 (20) *J'ai pu ne pas voir mes adversaires.*
 («Jeg kunne lade være med at se mine modstandere»)

Nægtelsens virkefelt er således begrænset i ytringer, der modaliseres af *pouvoir*, og det forklarer også, hvorfor man på fransk kan se anvendelse af en dobbelt nægtelse i sætninger af denne type:

- (21) *Il ne peut (pas) ne pas partir.*
 («Han kan ikke lade være at tage af sted»)

Her svarer betydningen til »han har ikke mulighed for/tilladelse til ikke at tage af sted«. Den dobbelte nægtelse angiver således, at de to nægtelser hver især har deres eget virkefelt.

Placeringen af nægtelsen er således helt afgørende ved denne gruppe verber, da hele sætningens betydningsindhold er afhængig heraf.

Vi kan altså konstatere, at nægtelsen opfører sig forskelligt ved de to grupper af verber på fransk. Den ene gruppe, som er repræsenteret af bl.a. modalverbet *devoir* og en række menings- og ytringsverber, er ikke under indflydelse af nægtelsens placering. Udstrækningen af nægtelsens virkefelt gælder hele ytringen. Nægtelsens mulighed for mobilitet ved disse verber peger, som Herslund & Korzen fremhæver (1999:117), netop på det tætte forhold, der findes mellem oversætningens illokutionære indhold og undersætningen. For at tillade nægtelsen bevægelighed inden for sætningens grænser kræves, at oversætningens verbum ikke har noget særligt specifikt betydningsindhold. Den anden gruppe verber, bl.a. repræsenteret af modalverbet *pouvoir*, influeres direkte af nægtelsens placering, hvorfor nægtelsens virkefelt er begrænset til det verbum, nægtelsen står i umiddelbar nærhed af. Disse verber indeholder en langt mere præcis semantik, hvorfor nægtelsen ikke kan være mobil ved disse verber.

Så svaret på spørgsmålet om, hvad nægtelsen nægter i eksplikative sætninger, ligger dels i selve sætningskonstruktionen dels i det styrende verbs semantik.

Litteratur

- Birkelund, Merete (2006): Den 'mobile' negation og semantisk betydning, i: Per Durst-Andersen *et al* (red.): *Ny Forskning i Grammatik* 13, s. 25-43.
 Cornulier, Benoît de (1973): Sur une règle de déplacement de négation, i: *Le français moderne* 1, s. 43-57.
 Herslund, Michael & Hanne Korzen (1999): *Det franske sprog. Den komplekse prædikation*. 1. Kapitel VIII, I. Foreløbig version. Frederiksberg: Handelshøjskolens Forlag.

- Horn, Laurence R. (2001): *A natural history of negation*. Chicago: University of Chicago Press.
- Jespersen, Otto (1917): *Negation in English and Other Languages*. København: Høst.
- Kiparsky, Carol. & Paul Kiparsky (1971): Fact, i: Danny Steinberg & Leon Jakobovitz (red.) *Semantics: An Interdisciplinary reader*, Cambridge, Cambridge University Press, s. 345-369.
- Korzen, Hanne (1973): *Hvorfor »mobil nægtelse«?* RIDS no 22, København: Romansk Institut.
- Muller, Claude (1991): *La négation en français. Syntaxe, sémantique et éléments de comparaison avec les autres langues romanes*. Genève: Droz.
- Nølke, Henning & Hanne Korzen (red.) (1999): *Det franske sprog. Topologi 1. Kapitel IX, I*. Foreløbig version. Frederiksberg: Handelshøjskolens Forlag.
- Sten, Holger (1938): *Nægtelserne i fransk*. København.

Det er *jo* Lisbeths fødselsdag!

– om nytten af instrukssemantik

Af Elisabeth Engberg-Pedersen, Københavns Universitet

Hvis man slår det danske ord *fødselsdag* op i en et-sproget ordbog som *Den danske ordbog* (2003-2005), står der *årsdagen for en persons fødsel*. Det er ikke et synonym til *fødselsdag* eftersom man ikke kan bruge *årsdagen for en persons fødsel* i stedet for *fødselsdag*, i hvert fald ikke i alle sammenhænge. Det lyder underligt at sige: *Tillykke med årsdagen for din fødsel!*

Det man finder i en et-sproget ordbog, er betydningsbeskrivelser. Nogle ords betydning er imidlertid meget sværere at beskrive end betydningen af *fødselsdag*. Det gælder fx ord som *da*, *jo*, *nu*, *skam*, *nok*, *vel* og *vist* når de bruges som i (1):

(1) Det er *da/jo/nu/skam/nok/vel/vist* Lisbeths fødselsdag!

Alle de syv ord kan også bruges på andre måder, fx:

(2) *Jo*, det ER Lisbeths fødselsdag.

(3) *Nu* vil vi råbe hurra.

(4) Det er sikkert og *vist*.

I den brug man ser i eksempel (1), kaldes ordene bl.a. diskurspartikler (Davidsen-Nielsen 1996).

I *Den danske ordbog* beskrives betydningen af *jo* således: »bruges for at angive at noget er bekendt el. indlysende«, hvilket helt klart ikke er et synonym, men en beskrivelse af betydningen af *jo*. Umiddelbart efter beskrivelsen giver ordbogen synonymet *som bekendt*. *Den danske ordbogs* beskrivelse af betydningen af *jo* uddybes i tre underpunkter:

- »bruges med bibetydning af forklaring« med synonymerne *selvfølgelig* og *nemlig*, her må vi forstå *bibetydning* sådan at *forklaring* er bibetydning til hovedbetydningen »at angive at noget er bekendt el. indlysende«,
- »bruges med bibetydning af bebrejdelse, protest e.l.«, og
- »bruges med bibetydning af indrømmelse« med synonymerne *ganske vist* og *rigtig nok*.

Ordbogen angiver endnu en hovedbetydning: »bruges forstærkende i udråb der udtrykker overraskelse« med synonymet *minsandten*. Her er der ikke tale om en bibetydning, dvs. det angives altså ikke »at noget er bekendt el. indlysende«.

Daidsen-Nielsen (1996) deler de syv diskurspartikler der er nævnt i (1), op i to hovedgrupper. Den første gruppe består af *da*, *jo*, *nu* og *skam*; de er modtagerorienterede i den forstand at de viser talerens reaktion på hvad han eller hun antager er lytterens opfattelse af situationen eller begivenheden. Hvis jeg siger *Det er da Lisbeths fødselsdag*, forudsætter jeg at modtageren mener at det ikke er Lisbeths fødselsdag, og afviser dette synspunkt. Den anden hovedgruppe er de talerorienterede *nok*, *vel* og *vist*; de viser talerens opfattelse af eller holdning til sin egen viden om situationen eller begivenheden. *Det er vist Lisbeths fødselsdag* viser talerens usikkerhed. Daidsen-Nielsen supplerer altså ordbogens definition af diskurspartiklerne ved at inddrage taleren og lytteren i betydningsbeskrivelsen.

Inden for den første hovedgruppe signalerer *jo* ifølge Daidsen-Nielsen at lytteren antages at være klar over og acceptere den situation der beskrives; *da* og *nu* signalerer derimod en mulig uenighed. Både ordbogen og Daidsen-Nielsen mener altså at *jo* angiver at lytteren kender situationen, i hvert fald når der ikke er tale om den forstærkende brug i udråb som ordbogen omtaler. Men hvad så med *jo* i Jens' første og sidste replik i det følgende eksempel, som stammer fra en situation hvor Jens på 4 år og 9 måneder leger med racerbiler med sin mor (Plunkett 2004: filen jens54.cha, s. 13 – replikdeling som i originalen)?

- (5) Jens: du må jo ikke overhale mig vel.
 mor: hvorfor må jeg ikke det.
 Jens: jo.
 Jens: fordi jeg skal køre forrest for du er jo efter mig.

Jens og hans mor har tydeligvis ikke samme opfattelse af situationen, og det ved de begge, men ved at bruge *jo* forsøger Jens at overtale sin mor til at acceptere den præmis at det er ham der skal vinde, at hun derfor ikke må overhale ham og skal holde sig efter ham. Ved at bruge *jo* signalerer Jens ikke nødvendigvis hvordan han tror at hans mor opfatter situationen – hun har klart vist en anden opfattelse ved at overhale ham. I stedet viser han hvordan han ønsker at hun skal opfatte legen. Ved at bruge *jo* gør han det sværere for moderen at protestere over for hans påstande om at hun ikke må overhale, og at hun er efter ham. Hvis vi ønsker at forstå et eksempel som (5), må vi forklare *jo*'s betydning i instrukstermer: Når man bruger *jo*, instruerer man modtagerne om at acceptere udsagnet som sandt, men angiver samtidig at der ikke er nogen konflikt mellem talerens og modtagernes forståelse af situationen i modsætning til ved brug af *da* eller *skam* (jf. Daidsen-Nielsens (1996) beskrivelse).

En betydningsbeskrivelse i instrukstermer gør det også nemmere at forstå hvordan *jo* kan få den anden hovedbetydning i *Den danske ordbog*, den forstærkende brug i udråb der udtrykker overraskelse. Et eksempel på denne brug ses i (6) fra en forsøgssituation hvor en dreng på 4 år og 3 måneder blev bedt om at beskrive et billede (fra data i projektet *Complexity in Cognition and Communication* (Harder & Engberg-Pedersen 2008)).

(6) Forsøgslederen lægger et billede foran barnet.

Forsøgsleder: se så kommer der et billede her som du skal kigge godt på

Barn: det er jo Anders And

Forsøgsleder: det er det jo

Den brug af *jo* der ses i barnets replik i (6), kan kaldes mirativ. *Mirativ* bruges om »the linguistic marking of an utterance as conveying information which is new or unexpected to the speaker« (DeLancey 2001:369-370); mirativ er altså talerorienteret, ikke modtagerorienteret som *jo* ellers er det. Mirativ kan være en blandt flere tolkningsmuligheder af en markør for inferens eller *hearsay*. Inferens markerer at taleren ikke selv har overværet den situation der tales om, men kun har sluttet sig til hvad der fandt sted, eller hvad der var tilfældet. *Hearsay* er en markør der viser at taleren kun kender til udsagnets information gennem andres rapporter. I tyrkisk er der fx to fortidsmarkører, hvoraf den ene angiver direkte evidens, dvs. at taleren selv har overværet den rapporterede situation, mens den anden angiver inferens, *hearsay* – eller mirativ (Slobin & Aksu 1982:187):

Kemal gelmiş »Kemal came«

- (a) INFERENCE: The speaker sees Kemal's coat hanging in the front hall, but has not yet seen Kemal.
- (b) HEARSAY: The speaker has been told that Kemal has arrived, but has not yet seen Kemal.
- (c) SURPRISE: The speaker hears someone approach, opens the door, and sees Kemal – a totally unexpected visitor.

Det danske *jo* angiver hverken inferens eller *hearsay*, men ligesom inferens- og *hearsay*-markører instruerer modtageren om hvad grundlaget er for viden om den situation der rapporteres om, henleder *jo* – diskret – modtagerens opmærksomhed på hvad der kan eller bør antages for kendt viden.

Hvordan kan så en markør for at noget er »bekendt eller indlysende« for modtageren, i en bestemt situation betyde at noget med DeLanceys ord er »new or unexpected« for taleren? Eksempel (5) viser at *jo* kan bruges til at forsøge at overtale modtageren til at acceptere noget som bekendt eller indlysende selv når det ikke er det. Taleren kan bruge *jo* til at instruere modtageren om at spille med på talerens forståelse. I (6) vendes instruksens så at sige mod taleren selv: I udbruddet forsøger drengen at overtale sig selv til at ac-

ceptere at noget er bekendt eller indlysende, selv når det oplagt er »new or unexpected«. Det overraskende er ikke i sig selv at forsøgslederen viser drengen noget nyt; det har hun allerede gjort flere gange før. Overrasket bliver man først når noget man kender til, dukker op i en kontekst hvor man ikke forventer at se det. Den mirative brug af *jo* instruerer i udbruddet taleren selv om at forsone det allerede kendte med dets uventede kontekst. Og forsøgslederen accepterer at det er denne instruktionshandling der foregår, ved at bekræfte drengen i hans instruks.

Harder (2007:7) argumenterer for en sprogmodel hvor sprog anskues som »an ontological trinity of input, process and product properties«. Inputtets betydningsdel kan beskrives som kodede instruktioner til modtageren om hvad taleren ønsker at modtageren gør med udsagnet, altså fx at modtageren accepterer en forståelse af den situation udsagnet beskriver, som et fælles grundlag i interaktionen. Harder sætter denne forståelse af sprog i modsætning til den klassiske kommunikationsmodel hvor taleren indkoder sine tanker i det sproglige udsagn og modtageren afkoder budskabet og så at sige finder talerens tanker i udsagnet. Den klassiske model har svært ved at integrere modtagerens aktive rolle i kommunikationen og at forklare hvorfor det afkodede budskab ikke nødvendigvis er identisk med det indkodede budskab. Hvis den kodede betydning forstås i instrukstermer, bliver det klart at taleren ikke kan styre totalt hvad modtageren gør i fortolkningsprocessen, og derfor heller ikke kan styre produktet totalt, dvs. afgøre hvordan modtageren forstår udsagnet. Taleren risikerer at modtageren ikke accepterer instruktionen om at tage noget for givet, og så kan kommunikationen køre delvist af sporet.

Dagbladet *Politiken* har hver lørdag en artikel i form af dagbogsnotater tilsyneladende skrevet af en person der har haft særlig relevans for ugens begivenheder. Der er ikke tale om et interview, men læseren tildeles rollen som direkte modtager – eller som en modtager der får lov til at kigge med over skulderen på dagbogsskribenten, idet det dog diskret angives i starten at beretningen er fortalt til en journalist. Den 15. november 2008 var det maleren Per Arnoldi der havde skrevet dagbog – eller »fortalt til Bianca Zanini Vasconcellos«. Han skrev bl.a. i notaterne for den første dag:

Jeg fik spist 20 mandariner og drukket ti kopper te – sådan en te, der har trukket rigtig længe og er blevet dobbelt så tyk som espresso. Jeg kan *jo* ikke drikke kaffe på grund af mit hjerte, så jeg må nøjes med te, desværre ... Min kone, Christiane, er *jo* skuespiller, så vi spiser næsten aldrig aftensmad sammen ... (Politiken 15.11.2008, sektion 2, s. 4 – min fremhævelse)

Det er muligt at Per Arnoldi ikke har gjort sig klart at læserne ville blive direkte modtagere af hans udsagn, og derfor ikke har haft til hensigt at instruere læserne om at acceptere et grundlag der forudsætter som »bekendt el. indlysende« at han ikke må drikke kaffe fordi han har dårligt hjerte, og at hans kone er skuespiller. Resultatet er imidlertid et billede af en mand der

forudsætter at vildtfremmede mennesker har eller ønsker at have et fælles grundlag med ham som består i et ret intimt kendskab til hans liv. Resultatet kan, muligvis stik imod Arnoldis hensigt, blive at modtagerne kategoriserer ham som opblæst.

Ved at formulere beskrivelsen af betydningen af ord som *jo* i instrukstermer gør man det nemmere at forklare hvordan det er muligt at bruge *jo* også når noget ikke er bekendt eller indlysende som i den mirative brug, og hvorfor kommunikationen mislykkes når modtageren afviser at følge den kodede instruks.

Litteratur

- Den danske ordbog* (2003-2005), red. af Ebba Hjorth & Kjeld Kristensen. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Gyldendal.
- Daidsen-Nielsen, Niels (1996): Discourse particles in Danish, i: Elisabeth Engberg-Pedersen, Michael Fortescue, Peter Harder, Lars Heltoft & Lisbeth Falster Jakobsen (red.): *Content, expression and structure: studies in Danish functional grammar*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, s. 283-314.
- DeLancey, Scott (2001): The mirative and evidentiality. *Journal of Pragmatics* 33, s. 369-82.
- Harder, Peter (2007): Shaping the interactive flow: language as input, process and product. *Acta Linguistica Hafniensia* 39, s. 7-36.
- Harder, Peter, and Elisabeth Engberg-Pedersen (2008): Complexity in cognition and communication: research proposal. Upubliceret manuskript.
- Plunkett, Kim (2004): Danish Plunkett Corpus: TalkBank. <http://chilides.psy.cmu.edu/data/Germanic/>
- Slobin, Dan I., & Ayhan A. Aksu (1982): Tense, aspect, and modality in the use of the Turkish evidential, i: Paul J. Hopper (red.): *Tense-aspect: between semantics & pragmatics. Containing the contributions to a symposium on tense and aspect, held at UCLA, May 1979*. Amsterdam, The Netherlands: John Benjamins Publishing Company, s. 185-200.

KAPITEL 5: Tekstlingvistik og diskursanalyse

»Dels var det lidt vissevasse, så lidt oxfordmøde ...« – Noget om e-mail-kommunikation med autentiske eksempler fra universitetslivet¹

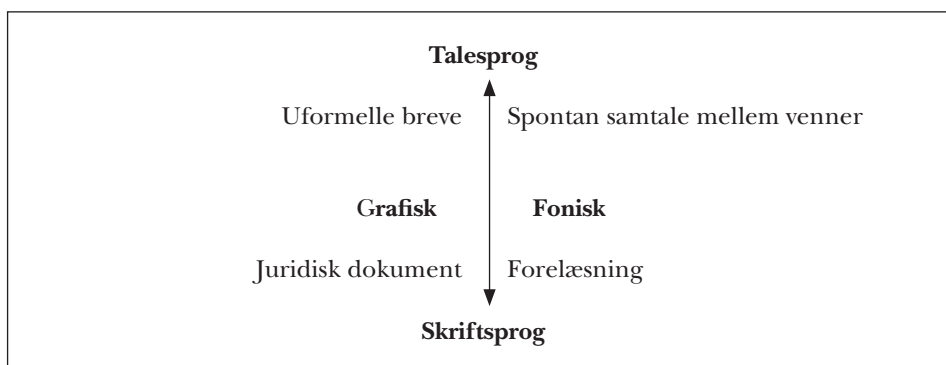
Af Lene Schøsler, Københavns Universitet

De moderne elektroniske medier har skabt helt nye kommunikationsbetingelser. Herved nedbrydes de gængse forestillinger, regler og grænser for personlig og arbejdsrelateret kommunikation. Dette har betydning for vores gensidige forståelse, for vores arbejdstid og arbejdsmiljø. Mange arbejdsområder har i en del år været præget af e-kommunikation uden at der er blevet sat eksplicitte regler op for anvendelsen, mens andre har vedtaget politikker for at afgrænse den grænseløse kommunikation. De ydre omstændigheder er at e-mails og SMS'er fylder meget tidsmæssigt; de indre er at vi ikke altid kommunikerer hensigtsmæssigt via disse nye medier, fordi vi anvender dem med de kommunikationsstrategier og høflighedsregler vi kender fra almindelig mundtlig eller skriftlig kommunikation. Men den elektroniske kommunikation følger *ikke* reglerne for anden form for kommunikation og kan *ikke* – endnu? – karakteriseres som en specifik genre eller et specifikt register. I dette bidrag vil jeg kort beskrive det man kan kalde »universitetskommunikation via e-mails« set i relation til andre former for kommunikation og jeg vil beskrive de typiske problemer der kan opstå ved denne type kommunikation – illustreret med autentiske, kun lidt anonymiserede eksempler afsendt af Lisbeth Falster Jakobsen.

For at kunne begribe de grundlæggende forskelle mellem skrift- og talesprog er det nødvendigt at indføre en opdeling i medium (grafisk eller fonisk) og konception (talesprogsstil eller skriftsprogsstil) som påpeget af Söll (1974) og videreudviklet af Koch og Oesterreicher (1990, 2001). I figur 1 ses fire typiske teksttyper mellem hvilke der findes en lang række blandingsformer som ikke er markeret her.

---

1. Tak til den anonymiserede kilde »Kurt« der har leveret de autentiske e-mails med Lisbeth Falster Jakobsen. Hvis ikke andet er anført er alle mails komplette, inklusive stavefejl og formater, blot anonymiserede. Dette bidrag bygger bl.a. på Schøsler & Leth Andersen (2008).

Figur 1: Typiske kombinationer af medium og konception

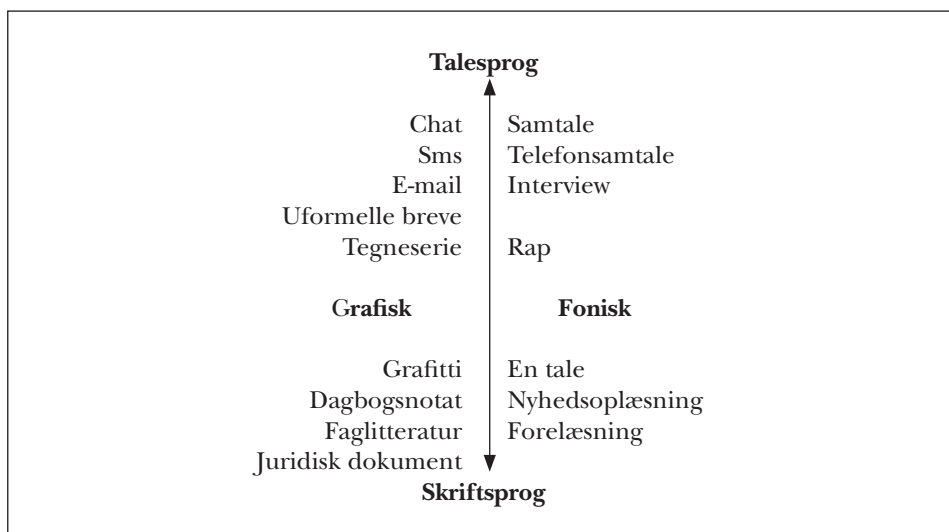
Registervariation er normalt defineret specifikt for skriftlig henholdsvis mundtlig kommunikation, med opdeling i en række forskellige genrer, som hver for sig omfatter specifikke regler med hensyn til rollefordeling og fastlagte scenarier. Disse registervariationer kan man med Koch og Oesterreicher karakterisere ud fra to poler, nemlig henholdsvis nærhed og distance (se Figur 2). Nærhed er defineret ved følgende karakteristika: privathed, fortrolighed, emotionalitet, forbundethed med situation og handling, fysisk nærvær, dialogicitet, spontanitet. Distance er omvendt defineret ved offentlighed, fremmedhed, ikke-emotionalitet, ikke-forbundethed med situation og handling, fysisk afstand, monologicitet, reflekterethed. Mellem disse to poler finder man et kontinuum af forskellige genrer, såvel mundtlige som skriftlige og som ligger nærmere hhv. talesprogsnorm eller skriftsprogsnorm. Fx ligger avisinterviewet tættere på den mundtlige end den skriftsproglige pol, hvorimod en nyhedsoplæsning normalt vil ligge tættere på den skriftsproglige pol.

Nærhed	Fjernhed
Privat kommunikation	Offentlig kommunikation
Kendt samtalepartner	Ukendt samtalepartner
Stærk emotionalitet	Svag emotionalitet
Forankring i handling og situation	Løsrevet fra handling og situation
Forankring i tid og rum	Løsrevet fra tid og rum
Intenst kommunikativt samarbejde	Minimalt kommunikativt samarbejde
Dialog	Monolog
Spontan kommunikation	Forberedt kommunikation
Tematisk frihed	Tematisk bundethed

Figur 2: Koch & Oesterreicher 2001, s. 586.

Med de elektroniske medier er der opstået en række krydsende kommunikationsformer for hvilke der ikke er fastlagte regler, høfligheds- og interaktionsmønstre og hvor alle samtaleregler og interaktionsmarkører er under udvikling og forhandling i disse år. Det er min påstand at man kun kan begribe de vanskeligheder brugerne ofte har ved at håndtere disse medier, ud fra de nye kommunikationsformers hybride karakter. På den ene side er de som udgangspunkt klart enten skriftlige eller mundtlige; på den anden side er de skriftlige karakteriseret ved typisk mundtlige træk såsom nærhed, privathed, emotionalitet, direkte interaktion (fx chat), hvilket placerer dem på den mundtlige konceptionspol, mens de mundtlige tværtimod kan have typiske skriftlighedstræk: distance og formalitet, som man fx møder det i en telefonsvarer, jf. Figur 3.

Hertil kommer erkendelsen af sammenhængen mellem sprog og identitet. Det er nødvendigt at inddrage sproglige og kulturelle høflighedsteorier (Brown & Levinson 1987) der gør det muligt at beskrive de interaktionsformer der udvikler sig mellem det typiske skriftsprog og det typiske talesprog. De nye medier er karakteriseret ved skriftlighed, men i kraft af den spontane og nære interaktion anvendes mundtlige strategier (manglende eksplithed) som gør misforståelser nærliggende fx når der anvendes ironi. Den sproglige analyse er således forudsætningen for at forstå væsentlige sider af de vanskeligheder brugerne har med at anvende de nye elektroniske hjælpemidler. Den sproglige analyse afdækker to væsentlige forhold: for det første at den elektroniske kommunikation unddrager sig vor normale kommunikationstypologi. E-kommunikation fremstår derfor som flere nye genrer brugerne har vanskeligheder med at håndtere, eksempelvis håndtering af hilse- og afslutningsmarkører, som det også fremgår af de citerede eksempler. For det andet er der en bagside af de store muligheder for fleksibilitet

Figur 3: Medium, konception, genrer, fra Thode Hougaard (2004)

og effektivitet som den elektroniske kommunikation giver, nemlig at skellet mellem arbejde og fritid udviskes, der er tale om »det grænseløse arbejde«. Dette implicerer at det reelle antal af arbejdstimer har tendens til at øges, da man kan arbejde alle steder, selv når man har »fri«. Man sælger ikke kun sin tid og sin arbejdskraft, men også sin personlighed, samarbejdsevne, venlighed, forandringsparathed og loyalitet: Det private liv invaderes af arbejdspladsen. I pressede situationer kan dette give sig udslag i en vis irritabilitet, utålmodighed og ligefrem knarvornhed i den elektroniske kommunikation.

For at opnå en så vellykket kommunikation som muligt, er det også i e-mails vigtigt at holde sig Grice's maksimer for øje. I det følgende vil jeg kort gennemgå og illustrere disse maksimer med Lisbeths og »Kurts« eksempler:

- Kvantitetsmaximen: Sig så meget som det er nødvendigt, ikke mere eller mindre.

Eksempel (1) er en god illustration på respekt for kvantitetsmaksimen.

- (1) Fra: Lisbeth Falster Jakobsen Sendt: ma 31-03-2008 21:28 Til: Kurt
Emne: bogen Kære Kurt. Husk at lægge bogen til mig. Mange hilsener, Lisbeth

Mange e-mails forsynder sig mod kvantitetsmaximen ved enten at være for længe om at komme til sagen – altså ved at sige for meget, eller ved at være for abrupte, altså sige for lidt. Bl.a. glemmes det at e-mails ikke altid er en ægte synkron kommunikation, selv om det ofte er tilfældet, dvs. at modtageren kan have glemt sammenhængen, så en mail kan lyde fuldstændig uforståelig, som (2):

- (2) Kære Kurt. Lad bare ham svare. Jeg synes ikke, I skal hjælpe ham for meget, lad ham bare skyde sig i foden. Hvad er ideen med DET MED SMÅT? Det må jeg lige have at vide først.
- Kvalitetsmaximen: Man skal udtale sig oprigtigt og på basis af tilstrækkelige oplysninger.

Eks. på akkumulerede undskyldninger synder mod denne maxime. Lisbeth er en god, men atypisk e-mailskriver ved at være respektfuld over for denne maxime.

- Relevansmaximen: Man skal holde sig til sagen. Generelt forsynder mange e-mailbrugere sig mod denne maxime – en typisk associerende illustration fra Lisbeths hånd findes i (3):

- (3) Nej, så har jeg sendt den forkerte. Jeg prøver lige igen.
Her er den. Jeg har tænkt på, om V. har givet tilladelse til, at I FORKORTET HANS INDLÆG. ELLERS ER DET IKKE SÅ GODT, SYNES JEG. UONDSKYLD DEN MÆRKELEGE MSKRIFT, MEN JEG KAN IKKE FÅ EN FJERNET IGEN. R.D.J. VAR SVAR PÅ HANS BREV.. JA, AUSTRALIEN ER LANGT VÆK, JEG ER OGSÅ HELT TRÆT VED TANKEN. MEN AFSTED MÅ MAN JO. MANGE HILSENER OG GOD SOMMER – JEG ER TILBAGE 28.7., MEN REGNER SÅ MED 14 DAGES FERIE. DU KAN DOG ALTID SKRIVE. LISBETH

- Modalitetsmaximen: Man skal kommunikere på den mest hensigtsmæssige måde, rent sprogligt

– men hvad er den sprogligt relevante måde i e-mails? Generelt er det klart at e-mailskriveres forventninger til tonen er meget forskellige, dels individuelle forventninger til den mundtlige eller skriftlige form, dels afhængige af relationen til modtagerne. Derfor kan man se store stilforskelle selv fra samme forfatter (her altså Lisbeth) afhængig af modtager og emner. Eksempel (4) er fra et diskussionsindlæg i en stil der er uafhængig af det elektroniske medium:

- (4) Formanden for NNu er forarget over, at jeg forsvarer brugen af ordene Holland og hollandsk som refererende til Nederlandene og Nederland. Det gør jeg af den simple grund, at jeg gerne vil have, at dansk er et velfungerende sprog. Og det er det bedst, hvis sprogbrugerne ved, hvad de enkelte ord refererer til. Nu er det sådan, at man i daglig tale langt hyppigere bruger ordene Holland og hollandsk, hvad Dansk Sprognævn bekræfter, og disse ord refererer altså ikke til nogle provinser, eller hvad der måtte vedrøre disse provinser. Provinsopdelingen turde nok ligge uden for den danske menigmands interesseområde....etc. etc.

Omvendt er (5), (6) og (7) stærkt talesprogsprægede, associerende, og undertiden med trykfejl; de illustrerer den (for Lisbeth typiske) humor og ironi det kan være vanskeligt at håndtere i det elektroniske medium, men som her er vellykket:

- (5) MAIL Fra KURT Sendt: 25. april 2008 15:23 Til: Lisbeth Falster Jakobsen Aber klar! At du oven i købet abonnerer, skal ikke ligge dig til last. Men de er ikke indtruffet hos Carsten endnu, i hvert fald har jeg ikke hørt noget. Hold øje med dueslaget de næste dage – nu da duetårnet er i fare. Kurt SVAR TIL KURT: Ja, jeg vil i hvert fald ikke have overskidt mine eksemplarer – selvom duelort er godt for roserne. Jeg havde engang en rengøringshjælp, hvis man[d] holdt duer, så hun kom engang imellem med en pose lort, som så blev spredt ud under roserne. Hilsen, Lisbeth

- (6) Jeg kan komme nogle mandage, men ikke alle. Men nok ma. d. 29.9. Men inden da må vi lige tage en snak om opbygningen af kurserne og hvad du generelt har tænkt dig. Uheldigvis er jeg lige syg i dag og i nok i morgen, men jeg forventer ikke min snarlige død, så vi kan nok finde et tidspunkt inde[n].
- (7) Jeg var i mandags til et indledende møde for vejledere om pædagogikum; dels var det lidt vissevasse, så lidt oxfordmøde hvor de enkelte vejledere skulle bekende deres erfaringer med vejledning, dels var det noget om de seminarer, I skal gå til. Mange hilsener, Lisbeth

Generelt må man sige at Lisbeth er påpasselig med det elektroniske medium og viser den respekt for sine medmennesker som er nødvendig i en kommunikationsform der let kan udarte. Selv når man kan se at sproget »fortættes« til noget der minder om telegramstil og krydres med sære slåfejl, som eksempel (8), bevarer Lisbeth en venlig og overbærende tone, selvom jeg spekulerer på om sidste linje skal forstås som malplaceret selverkendelse eller et hjertesuk! Den dybere baggrund for eksempel (9) kan man også gruble længe over.

- (8) Kære Kurt.
Jeg prøver det.
Min kongstanke i oversættelse begge veje har latid været temarelateret gennemgang. Dvs. at man finder tekst, der pr. gang har diverse om et notorisk problem – og så selvfølgelig lidt andet ved siden af. Derved kan man bedre komme ned i de lidt mere spegede problemer. Og sommetider har jeg så også udstedt en side med gennemgang af problemet. Og sommetider endda krævet, at de selv skulle ytrie sig til et eller andet under opgabebesvarelsen. Det sidste med ofte mødt med blank uforståen og nægtelse af at lave det. Det var selvfølgelig så de svage på holdet.
Devisen har været, at det jeg faldbød, var standardløsning; måske kunne der i det specifikke tilfælde findes mere geniale løsninger, men dem kan man så ikke bruge i næste opgave.
Midaldrende personer kan være lidt af en plage; men det må man så leve med.
Hilsen, Lisbeth

- (9) Ang. Talehandlingerne, hvad er det for nogle talehandling, der er mine.

De autentiske eksempler viser klart at mails er en kommunikationsform der ikke ligner én af de kendte former, men som potentielt har træk fra flere. Derfor kan mails fra samme person variere i stil og form, og derfor skal man som e-mail-bruger være bevidst over for de registermæssige forventninger ens kommunikationspartner(e) har for at opnå en vellykket kommunikation.

Litteratur

- Brown, Penelope & Stephen Levinson (1987): *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hougaard, Tina Thode (2004): *Det simultane skriftsprog – en undersøgelse af chatsproget med udgangspunkt i teorier om skrift og tale*. Ph.d.-afhandling, Århus: Aarhus Universitet.
- Koch, Peter & W.Oesterreicher (1990): *Gesprochene Sprache in der Romania: Französisch, Italienisch, Spanisch*. Niemeyer, Tübingen.
- Koch, Peter & W. Oesterreicher (2001): *Langage parlé et langage écrit*, i: *Lexikon der romanistischen Linguistik*, 1. Niemeyer: Tübingen, s. 584-627.
- Schøsler, Lene & Hanne Leth Andersen (2008): De la polyphonie à la cacophonie. Le courriel entre collègues dans le milieu universitaire: requêtes et excuses, i: Birkelund, Merete, Maj-Britt Mosegaard Hansen & Coco Norén (éds): *L'énunciation dans tous ses états. Mélanges offerts à Henning Nølle à l'occasion de ses soixante ans*. Bern: Peter Lang, s. 211-232.
- Söll, Ludwig (1974): *Gesprochenes und geschriebenes Französisch*. Berlin: E. Schmidt.

Sprogets polyfone spil

Af Henning Nølle, Aarhus Universitet

Sproget er overalt, det tjener flere herrer og har mange facetter. Moderne sprogforskning afspejler den sproglige mangfoldighed. Sproget er struktur; men det er også funktion. Det er et tegnsystem; men det er også et kommunikationssystem. Sproget afspejler verden; men det skaber og ændrer den også i stadig vekselvirkning. Sproget er betingelsen for og skaber af det sociale samvær med dets mylder af stemmer. Det er *Sprogets polyfoni*. Sprogets polyfone spil er genstand for den sproglige polyfoniteori som denne lille artikel handler om.

Selve termen »polyfoni« er et metaforisk lån fra musikvidenskaben. Polyfon musik er musik hvor flere ligeværdige stemmer spiller samtidig, uafhængigt af hinanden og dog underlagt harmoniens love. Tekster er som musik hvor sproget stiller instrumenterne til rådighed. Det musikalske begreb polyfoni refererer da også inden for tekstvidenskaberne til det fænomen at tekster ofte formidler flere synspunkter på samme tid; forfatteren kan lade flere forskellige stemmer komme til orde. Det var den russiske litterat Mikhail Bachtin, der indførte termen i sin bog om Dostojevskij fra 1929, hvori han brugte den til at beskrive de gensidige relationer mellem forfatteren og helten som man støder på i Dostojevskijs romaner. Lige siden Bachtins arbejde har polyfonibegrebet spillet en rolle inden for litteraturvidenskaben. Inden for den seneste snes år har det imidlertid også fundet vej til sprogvidenskaben, og det handler denne lille artikel om.

Med den voksende interesse for pragmatiske og tekstuelle aspekter man har været vidne til siden firserne er Bachtins arbejde blevet (gen)opdaget af flere lingvister, og i Frankrig har Oswald Ducrot siden 1980 udviklet et egentlig sprogligt polyfonibegreb. Ducrots arbejde har lige siden været inspirationskilde for et bredt udsnit af sprogforskere der har videreudviklet det i flere forskellige retninger og på forskellig vis anvendt det i deres arbejde med sproglige og tekstuelle fænomener.

I den strengt sproglige forstand, der forfølges her, er polyfoni direkte knyttet til den enkelte ytring eller sætning. Det er velkendt at ytringen indeholder »spor« af afsender og modtager, og det på mange forskellige måder. Tænk bare på de personlige pronominer eller på de værdiladede adjektiver. Denne tilstedeværelse af diskurspartnerne er dybt integreret i det menneskelige sprog. Så snart man er opmærksom på dette forhold opdager man imidlertid at også andres synspunkter – andre stemmer – kan formidles gennem ytrin-

gen der således bliver »polyfon«. Denne polyfoni er faktisk indlejret i selve sprogsystemet hvor både ord og strukturer kan generere flerstemmighed. Tag fx nægtelsen. I en ytring som:

(1) Denne væg er ikke hvid.

fornemmes klart at der kommer to synspunkter til orde, nemlig:

(1') spkt₁: »denne væg er hvid«
 spkt₂: »spkt₁ er forkert«.

Når afsender har betjent sig af nægtelsen i (1), er det fordi han *ifølge sin ytring* mener at en eller anden tror (eller kunne tro) at væggen er hvid (det er spkt₁), og det vil han gå imod ved at fremsætte spkt₂. Bemærk at begge synspunkter er sprogligt til stede, hvilket kan vises ved en undersøgelse af hvorledes man naturligt kan knytte an til sætningen. Man kan fx forestille sig følgende fortsættelser:

- (2) a. – Det ved jeg godt.
       b. (...), og det er min nabo ked af.
- (3) a. – Hvorfor skulle den være det?
       b. (...), det tror min nabo ellers.

I eksemplerne i (2) henviser pronominet *det*, både i den dialogiske (a.) og den monologiske (b.), til afsenders (negative) synspunkt (spkt₂), mens *det* i (3) i begge tilfælde henviser til det underliggende (positive) synspunkt (spkt₁). Det er værd at bemærke at selv i den monologiske fortsættelse i (3) henvises der til det synspunkt afsender eksplicit tager afstand fra. At man kan fortsætte (1) på de to forskellige måder, skyldes udelukkende nægtelsen. Det samme dobbeltspil vil ikke være muligt efter den positive sætning (*Denne væg er hvid*). Prøv selv!

Den måde der argumenteres på her illustrerer i øvrigt et centralt træk ved den sproglige polyfoniteori, nemlig at den beskæftiger sig med betydning der er kodet i sprogsystemet, principielt uafhængigt af den sammenhæng ytringerne forekommer i. Dens emne er ytringens betydning *ifølge* ytringen selv. Mere præcist giver sprogsystemet *instrukser* om hvorledes ytringerne skal fortolkes. Således giver brugen af nægtelsen en instruks om at man skal indtolke tilstedeværelsen af to modsat rettede synspunkter. Vi skal se at mange andre sproglige elementer giver instrukser om det polyfone spil.

Siden 1984 har jeg videreudviklet Ducrots ideer frem mod en egentlig sprogteori. I 1997 tog dette arbejde for alvor fat, da vi var seks skandinaviske romanister der dannede forskergruppen »De skandinaviske Polyfonister«. Vi udviklede en egentlig sproglig polyfoniteori som vi døbte *ScaPoLine* der står for la *théorie SCAndinave de la POlyphonie LINGuistiquE*, og som vi præsenterede i bogen *ScaPoLine* fra 2004. Siden denne bog har jeg arbejdet

videre med at udvikle teorien og jeg vil her kort beskrive hvorledes den ser ud nu.

Det helt grundlæggende begreb er *Afsender*. Det er et aksiom i teorien at enhver udsigelse, enhver tekst har en afsender. Ytringen er et resultat af udsigelsesprocessen og kan derfor opfattes som et aftryk af denne. Den er således en form for krystalliseret diskurs og »polyfonikonfigurationen« er en væsentlig del af dens betydning. Deraf følger at konfigurationen også indeholder aftryk af udsigelsesinstanser, og specielt af afsender som er konfigurationens bygmester. Det er bl.a. disse aftryk ScaPoLine undersøger. Faktisk har afsender flere roller, som vi har søgt at formalisere. Først og fremmest er han:

Afsender-i-sin-egenskab-af-tekstkonstruktør, forkortet LOC (efter det franske *locuteur*). LOC konstruerer konfigurationen som overordnet består af tre typer instanser:

Polyfonikonfigurationen

- *Synspunkterne*, som er semantiske størrelser der har en synspunkts-holder. Synspunktsbærerne er variable.
- *Diskursindividerne*, der kan gøres ansvarlige for synspunkterne.
- *DS-relationerne*, der præciserer hvilken type relation **D**iskursindividerne har til **S**ynspunkterne. Et diskursindivid kan nemlig godt forholde sig (stå i relation) til et synspunkt der ikke er hans eget.

Diskursindividerne er billeder LOC skaber, dels af sig selv, dels af modtager og dels af tredjepersoner. I en ytring som:

(4) Sig mig hvad jeg spiste til morgen, eftersom du ved alt.

introducerer *eftersom* et synspunkt der præsenteres som modtagers, som altså ifølge afsender mener at han ved alt. I en ytring som:

(5) Peter siger han er tilfreds.

er »han (/jeg) er tilfreds« selvfølgelig Peters synspunkt – stadig ifølge LOC, måske har Peter aldrig sagt det i virkeligheden.

I disse eksempler svarer diskursindividerne til enkeltpersoner; men der kan også være tale om mere abstrakte diskursindivider. Tag Lakoffs berømte eksempel, her oversat til en dansk sammenhæng:

(6) Ganske vist er Peter FCK-fan, men han er et ærligt menneske.

Ytringen i (6) formidler i hvert fald tre synspunkter:

- (6')spkt₁: »Peter er FCK-fan«
 spkt₂: »Peter er et ærligt menneske«
 spkt₃: »FCK-fans er uærlige mennesker«

Kun spkt_2 er afsenders synspunkt, men han er enig i spkt_1 og spkt_3 . Den sproglige form siger ikke noget om hvem der er ansvarlig for spkt_1 om end man måske vil have en tendens til at mene at det er modtager, evt. sammen med flere andre. Derimod præsenteres spkt_3 som et synspunkt der svarer til den almindelige opfattelse af verden. Det er altså også afsenders synspunkt. Det er »den almindelige mening« eller »man« der har synspunktet spkt_3 . Det udtrykker vi i ScaPoLine ved at sige at det er diskursindividet MAN der er ansvarlig. Diskursindivider kan således ud over at svare til enkeltindivider også være mere abstrakte størrelser som »den offentlige mening«, »loven« m.m.

Dertil kommer at LOC kan præsentere forskellige billeder af diskursdeltaerne og specielt af sig selv. I en ytring som:

(7) Jeg troede Peter var højere end sin søster.

er der de to synspunkter:

(7') spkt_1 : »Peter er højere end sin søster«
 spkt_2 : »Jeg troede spkt_1 «

Det er klart at afsender er ansvarlig for begge synspunkter, men på forskellig måde; spkt_2 tager han ansvaret for her og nu, medens spkt_1 præsenteres som et synspunkt han havde tidligere. Vi siger at LOC konstruerer to forskellige billeder af sig selv, nemlig:

- *Ytringsafsender* (a_0), som er et billede af LOC i selve ytringssituationen. Ytringsafsenders eneste egenskab er at være kilde til selve udsigelsesprocessen.
- *Tekstafsender* (A), som er et billede af LOC med alle de egenskaber der skal til for at skabe en »hel« aktør. LOC kan således konstruere et generelt billede af sig selv eller et billede af sig selv på et andet tidspunkt af »sit liv«.

I (7) er det således A der er ansvarlig for spkt_1 , medens a_0 er ansvarlig for spkt_2 . Polyfonien opstår her mellem to diskursindivider der begge er billeder af LOC. Når det er tilfældet, taler vi om *intern polyfoni*. I eksemplerne (4) og (5) ovenfor var der derimod tale om *ekstern polyfoni*, for så vidt som det sproglige udtryk her bar instrukser om tilstedeværelsen af et synspunkt der eksplicit ikke var afsenders. Intern og ekstern polyfoni er indkodet i mange forskellige sproglige udtryk. For eksempel er konjunktiv i fransk en angivelse af tilstedeværelsen af en særlig form for intern polyfoni.

Selv om ScaPoLines område er ytringen kan teorien godt anvendes i studier af sammenhængende tekst. Det er klart at de fleste litterære tekster er polyfone; men det er interessant at selv fagtekster oftest også er det. Tag følgende lille tekst, der stammer fra et fransk økonomileksikon:

- (8) Det er ikke muligt at give andet end en tvetydig definition af denne term. For selv om termen forekommer oftere og oftere, så benyttes den i flere forskellige sammenhænge.

I dette lille tekstudsnit er der flere »polyfonimarkører«. Lad os nøjes med at se på tre af dem: nægtelsen *ikke*, konjunktionen *for* og indrømmelsesstrukturen *selv om... så....* Hver af disse markører yder deres bidrag til polyfonikonfigurationen, og hvert af disse bidrag er i princippet fremanalyseret på forhånd i forbindelse med selvstændige analyser af markørerne. Vi ved allerede at nægtelsen angiver eksistensen af to modsatrettede synspunkter. For indrømmelsesstrukturens vedkommende kan man påvise at den har stort set samme effekt som den indrømmelsesstruktur vi så angivet af *men* i eksempel (6) ovenfor. Endelig kan man for *for* foreslå følgende analyse:

- (9) X *for* Y
 spkt₁: »hvorfor tro på X?«
 spkt₂: »tro på X fordi Y!«
 a₀ er ansvarlig for spkt₂, men ikke for spkt₁.

Fremgangsmåden i analysen af tekstudsnittet er nu at kombinere de tre analyser. For at kunne gøre dette må vi gå ud fra nogle hypoteser vedrørende hvad vi kalder teksters *polyfone kohærens*. Vi antager at der i monologiske tekster (som (8)) er tale om samme LOC igennem hele teksten. Endvidere antager vi at et synspunkt som ytringsafsender (a₀) tager afstand fra (fx det positive synspunkt angivet ved nægtelsen) vanskeligt kan knyttes til tekstafsender (A), hvorimod et synspunkt som a₀ tilslutter sig (fx indrømmelsen) uden problem kan tilknyttes A. Disse hypoteser muliggør en kombination af analyserne. Jeg vil overlade til læseren at more sig med dette puslespil, som afslører i hvor høj grad denne sagprosatteksts forfatter har haft præcise forventninger til sin læsers forhåndsantagelser.

ScaPoLine er under stadig udvikling, og der rejser sig konstant nye spændende spørgsmål; men det synes allerede at stå klart at teorien åbner helt nye muligheder for forståelsen af sammenhænge mellem sprogets form og dets anvendelse i en lang række forskellige kommunikationssituationer. Således er flere interdisciplinære projekter i støbeskeen eller sat i søen inden for de sidste par år, hvor forskere spændende fra religionsvidenskab til hjerneforskning har set mulighederne for at ScaPoLine kunne være det lingvistiske instrument de har søgt. ScaPoLine er dog først og fremmest en sprogteori og sprogsystemets polyfoniinstruktioner kan variere fra sprog til sprog, så komparative polyfonistudier er også – og måske især – et af de mange perspektiver for fremtidens sprogforskning og -undervisning. Vi er endnu kun på vej mod den polyfone forståelse.

Litteratur

- Ducrot, Oswald (1984): *Le dire et le dit*. Paris: Les éditions de minuit.
- Nølke, Henning (2004): Flere stemmer – om sproglig polyfoni. *Humaniora* 2, s. 23-27.
- Nølke, Henning, Kjersti Fløttum & Coco Norén (2004): *ScaPoLine. La théorie scandinave de la polyphonie*. Paris: Kimé.
- Therkelsen, Rita, Nina M. Andersen & Henning Nølke (red.) (2007): *Sproglig polyfoni. Tekster om Bachtin & ScaPoLine*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Der Gebrauch des Konjunktivs beim Schreiben im Krebsgang, oder: Was schon am Anfang da ist¹

Af Lars Heltoft, Roskilde Universitet

Wer die Meistererzählung *Im Krebsgang* von Günter Grass recht verstehen will, muss unbedingt die Verwendung des Konjunktivs in ihrer vollen Reichweite verstehen.

Bereits in den ersten Zeilen der Erzählung tritt ein Jemand auf, dessen Identität nicht völlig klar ist und auch als Problem aufgeworfen wird:

»Warum erst jetzt?« sagte jemand, der ich nicht bin. (7)

Man bemerke hier eine paradoxe Verwendung der Deixis, auf die wir später zurückkommen werden. Der Erzähler unterstreicht, er – die grammatisch gesehen erste Person – sei nicht mit diesem Jemand oder mit dieser dritten Person identisch. Als ob solche Selbstverständlichkeiten pragmatisch verstanden nennenswert wären!

Nähern wir uns von dieser Seite her dem Thema des Konjunktivs, lassen wir uns aber die Chance nicht entgehen, mein Lieblingsbeispiel für den präzisen Gebrauch des Konjunktivs zu zitieren: In der Erstausgabe seiner Grammatik »Grundriß« (1989) feuert Peter Eisenberg die folgende Salve gegen die fehlerhaften Auffassungen des Aufbaus der deutschen Nominalgruppe ab:

Die herrschende Meinung läuft darauf hinaus, daß das deutsche Adjektiv mit dem Substantiv der NP kongruiert: In fast allen Grammatiken steht, daß das adjektivische Attribut mit dem Kernsubstantiv bezüglich Genus, Numerus und Kasus kongruiert. In **Sie mag guten Wein** etwa kongruiere **guten** mit **Wein**, es sei Mask, Sg, Akk, weil **Wein** eben diesen Kategorien zugeordnet sei. (Eisenberg 1989:55)

---

1. Vielen Dank an meinen Kollegen Klaus Schulte, der mein Gymnasialdeutsch revidiert und eine konstruktive Kritik meines ersten Entwurfes geliefert hat. Alle Verantwortung bleibt bei mir, auch für den Sprachgebrauch.

Die Funktion des Konjunktivs als Distanzmarkierung des Verfassers zum Wahrheitsinhalt ist besonders deutlich. In Zeile 2-3 steht zweimal der Indikativ *kongruiert*, und in diesen Zeilen geht es um die Wahrheit des Zitierungsaktes, die ja genau nicht abgelehnt werden kann; denn ohne diese faktisch vorkommenden Zitate gäbe es keine Behauptungen, deren Wahrheit man ablehnen könnte. Nun aber kann über das Kopieren der lateinischen Grammatik im Deutschen scharf ironisiert werden: einmal *kongruiere*, zweimal *sei*. Also: der Konjunktiv bezieht sich nicht auf den lokutionären Akt, sondern auf den konstativen Sprechakt, oder noch besser: auf die ihm zugrunde liegende Norm der kommunikativen Wahrhaftigkeit. Wer nicht in die Fallen der »Schielgrammatik« (squinting grammar) zu gehen wünscht, kann im Konjunktiv Zuflucht suchen.

Auf eine ähnliche Weise greift auch der Erzähler in Grass' Text *Im Krebsgang* sein eigenes Projekt an. Die erste Seite des Buches führt uns in die bereits etablierte Schreibsituation ein, die von der Auseinandersetzung mit einem schwerlich ganz unbekannten »Jemand« geprägt ist:

Warum erst jetzt, sagt jemand, der nicht ich bin. Weil Mutter mir immer wieder ... Weil ich wie damals, als der Schrei überm Wasser lag, schreien wollte, aber nicht konnte ... weil die Wahrheit kaum mehr als drei Zeilen ... weil erst jetzt ...

Noch haben die Wörter Schwierigkeiten mit mir. Jemand, der keine Ausreden mag, nagelt mich auf meinen Beruf fest. Schon als junger Spund hätte ich, fix mit Worten, bei einer Springer-Zeitung volontiert, bald gekonnt die Kurve gekriegt, später für die »taz« Zeilen gegen Springer geschunden, mich dann als Söldner von Nachrichtenagenturen kurz gefaßt und lange Zeit freiberuflich all das zu Artikeln verknüpft, was frisch vom Messer gesprungen sei: Täglich Neues. Neues vom Tage.

Mag schon sein, sagte ich. (Im Krebsgang (7))

Dieser »jemand« wird im Buch anfangs auch als Dozent eingeführt, der eine von ihm selbst als extrem wichtig erachtete Aufgabe nicht hat lösen können: die Wahrheit über die Versenkung des zum Truppentransportschiff umgerüsteten *Kraft durch Freude*-Luxusdampfers *Wilhelm Gustloff* zu berichten – der letzten Evakuierungsmöglichkeit für Tausende von Flüchtlingen aus den deutschen Ostgebieten; später wird er aber auch »der Alte« genannt, mit deutlichem Hinweis auf die Vaterrolle (eben die *Rolle*: wer der leibliche Vater des Erzählers ist, bleibt letztlich unbekannt). Der Beruf, auf den der Erzähler festgelegt wird, ist die Übernahme und Durchführung dieses Berichts. In den Zeilen

Schon als junger Spund hätte ich, fix mit Worten, bei einer Springer-Zeitung ...all das ... was frisch vom Messer gesprungen sei: Täglich Neues. Neues vom Tage.

distanziert sich der Erzähler von der Wahrheit oder Haltbarkeit der Zusammenfassung seines bisherigen Lebenslaufes, eben durch die beiden Konjunktive *hätte* und *sei*. »Jemand nagelt den Erzähler auf seinen Beruf fest«, wird gesagt, und um hier Kohärenz und Kohäsion zu erschöpfen, müssen wir annehmen, diese Festnagelung geschieht mit den Worten, die die bisherige Karriere des Erzählers als Zeugnis für opportunistische Anpassungsfähigkeit charakterisieren (*rechts – links – tägliches – nichts*). Das Festhalten wird dann als ein Soll verstanden: »Es ist höchste Zeit, dass du was Ernstes mit deinem Schreiben produzierest.« Dazu eben die Konjunktive als Markierung, dies ist keine Selbstbiographie, sondern ein Vorwurf, der auf den Erzähler gerichtet, nicht aber als Sprechakt von ihm formuliert ist. Dies wird auch durch die Antwort: *Mag schon sein* deutlich, eine Wendung, die der Erzähler oft benutzt, um Distanz zu markieren, wenn er Einwände und Kritik nicht relevant findet – oder nicht relevant zu finden wünscht.

Der dänische Pragmatiker und Literaturforscher Simon Borchmann hat in seiner Habilitationsschrift (2004) den Begriff Katalyse daraufhin erweitert, dass er die intendierte Konstruktion eines impliziten Inhalts umfasst. Bei Hjelmslev (1943) deckt dieser Begriff die methodische Rekonstruktion von sprachwissenschaftlichen Daten, die sich sonst nicht interpretieren lassen; bei Borchmann handelt es sich um eine bewusste Strategie des Erzählers, auf die der Leser eingehen muss, um den Text zu verstehen. Formulierungen, die den Leser auf die Spur, d. h. auf eine andere Spur, setzen sollen, nennt er Katalysatoren. Die Katalysatoren zwingen den Leser dazu, eine bisherige Lesart zu revidieren, indem er sie als Teil eines umfassenderen Ganzen versteht. Die Katalysatoren führen also nicht zu Reparaturen im Sinne der Gesprächs- oder Konversationsanalyse, sondern (als Erfolg der Revision) zum Einbau des Revidierten in die Bedeutung des Textes. Aus der Revision wird eine Pointe gemacht.

In diesem Zusammenhang kann man die Funktion der expliziten Analyse der sprachlichen Kategorien innerhalb des Verstehensprozesses dahingehend bestimmen, dass viele Katalysatoren ihre Funktion dadurch bekommen, merkmalthaltige Verwendungen der sprachlichen Kategorien zu enthalten. Diese können dann explizit beschrieben werden. Und generell kann man sagen, die Zerlegung der sprachlichen Merkmale versieht uns mit einer intersubjektiven Grundlage, die zur Korrektur unseres Vorverständnisses laufend angewendet werden kann. Im Folgenden werden Beispiele beider Art gegeben.

Im *Krebsgang* kommt der erste Katalysator nach nur vier Wörtern, nämlich im Pronomen *jemand*, das durch den Relativsatz *der ich nicht bin* weiter bestimmt wird. Hier wird der Verdacht des Lesers geweckt, denn bei normalen Deixisverhältnissen braucht man die Bestimmung, dass jemand *ich nicht bin*, gar nicht. Dass *jemand* als Pronomen der dritten Person sich auf einen anderen Referenten bezieht als auf den Sprecher, ist ja eine analytische Wahrheit der Sprache selber. Der Erzähler redet einen Leser an, der glauben könnte, der »Jemand« wäre der Erzähler, und genau deshalb wissen wir Leser durch

pragmatischen Schluss (sog. Implikaturen im Sinne von Grice), dass er jedenfalls ein Teil des Bewusstseins des Erzählers ist oder sein muss.

»In die bereits etablierte Schreibsituation«, habe ich gesagt. Dies geht vor allem aus den etablierten Präsuppositionen hervor. Der Satz *Warum erst jetzt, sagt jemand* enthält zwei lexikalisch eingebaute Präsuppositionen und kann deshalb nicht geäußert werden ohne dass deren Wahrheit vorausgesetzt wird. Es handelt sich um die Wörter *warum* und *erst*, deren Präsuppositionen wie folgend angegeben werden können.

Präsupposition zu *warum* → »etwas findet jetzt statt«

Präsupposition zu *erst* → »dieses etwas hätte früher stattfinden sollen«

Das »etwas« habe ich hier anstatt der vermutlichen Ellipse der Ergebnisbeschreibung rekonstruiert; pragmatisch normal wäre die Annahme, dieses Ergebnis sei schon genannt oder mindestens bekannt. Jedenfalls zeichnen die Präsuppositionsstrukturen den Umriss eines Jemands, der mit der Schreibsituation und dem Beruf des Erzählers, über die Katastrophe der *Gustloff* zu berichten, völlig bekannt ist, und auch mit den Details der beruflichen Karriere des Erzählers. Der unbekannte »Jemand« ist weitgehend mit dem erzählenden »Ich« vertraut.

Hier liegt auch der Grund, weshalb ich die erste Katalyse als vom vierten Wort signalisiert bezeichnet habe. Zwischen den Präsuppositionen und dem, »jemand« besteht ein Widerspruch, den wir erklären müssen.

Die Antworten, die der Erzähler als Begründungen zu geben versucht, sind auch nicht den pragmatischen Maximen oder Normen gemäß. Sehen wir uns die einzelnen Versuche an – mit kurzen Angaben der Mängel. Generell geben die Antworten zu wenig Information:

Weil Mutter mir immer wieder... [unklar: entweder gesagt, oder verboten hat?]

Weil ich wie damals, als der Schrei überm Wasser lag, schreien wollte, aber nicht konnte... [zu wenig Information; der Schrei des Neugeborenen ist wohl durchgekommen, aber kaum gehört worden wegen des Schreis der Tausenden von Sterbenden. Worin besteht die Ähnlichkeit (*wie*) zwischen Katastrophe und Schreibsituation?]

weil die Wahrheit kaum mehr als drei Zeilen... [allzu wenig]

weil erst jetzt... [Keine Spezifikation von dem »Warum« überhaupt. Wir haben uns nur im Kreis bewegt]

Meine Pointe ist natürlich, dass diese pragmatisch gesehen defekten Äußerungen im Laufe der Erzählung erörtert werden; nichts verhindert, den unhörbaren Schrei des Neugeborenen als Metapher der späteren Verdrängung und der schwierigen Vermittlungsaufgabe aufzufassen. Die Äußerungen bekommen ihre Funktion als Katalysatoren genau wegen der offenbaren Defekte.

Die Katalysen führen oft zur Identifizierung von unglaublichen Erzählern, oder – mit der hier berechtigten Empathie formuliert – von einem Erzähler, der mit mehreren Intentionen, Berufen und Bedürfnissen kämpfen muss. *Noch haben die Wörter Schwierigkeiten mit mir*, sagt der Erzähler, die Relationen der Alltagssprache umkehrend, als ob psychologische oder intellektuelle Schwierigkeiten nicht im Sprecher zu finden wären. So viele Spuren sind vom Anfang für den Leser ausgelegt.

Nehmen wir noch ein paar Beispiele, die die Rolle von »Jemand«, des Alten oder des Dozenten erhellen können. Seinem »Dozenten« versucht der Erzähler hier zu widersprechen, um den Beruf loszuwerden:

Mein einstiger Dozent scheint sich hingegen leergeschrieben zu haben, sonst hätte er mich nicht als Ghostwriter in Dienst gestellt. Ich will aber nicht weiter im Krebsgang. Es stockte, sagte ich ihm, lohne den Aufwand nicht. Das waren doch nur zwei Spinner, der eine wie der andere »Wilhelm Gustloff und David Frankfurter, der Gustloff erschossen hat«.

Noch ein Beispiel der paradoxen Deixis: *Es stockte, sagte ich ihm, lohne den Aufwand nicht*. Jemand, der Vorbehalte gegenüber dem Wahrheitsanspruch eines Sprechaktes macht, wird normalerweise nur den Konjunktiv gebrauchen, wenn es um zitierte Sprechakte von Anderen geht. Hier aber trifft die Distanzmarkierung den Sprechenden selber, als eine erste Indikation des Sachverhalts, dass der Erzähler im Laufe des Schreibens solche Reservationen aufgeben wird zu Gunsten der Berufung, nicht nur die Katastrophe zu verstehen und zu vermitteln, sondern sich auch auf seine eigene Rolle zu besinnen und dann später die Vaterrolle gegenüber Conny zu übernehmen, in die unbedingt die Aufgabe eingehen muss, der jüngeren Generation die volle Wahrheit über die Versenkung der *Gustloff* weiterzugeben. Auf Seite 31 aber hat er diese Pflicht weder eingesehen noch akzeptiert. Der Alte wird als notwendiges Über-Ich nicht verstanden. Der Erzähler sei nur wegen des Insistierens seiner Mutter auf Spur.

(...)

Und schon bin ich wieder auf Spur. Nicht etwa, weil mir der Alte im Nacken sitzt, eher weil Mutter niemals lockergelassen hat.

Im Krebsgang 30-31

Die Konjunktive als Markierung der Worte des Alten finden sich überall im Buch. Aber genug davon hier – fassen wir zum Schluss die Problematik der Pflicht zum Berichten zusammen:

Der Erzähler ist der vaterlose Junge, auf dem Schiff während der Katastrophennacht geboren, Vater unbekannt, vielleicht sogar der Mutter. Er wird selber Vater, lehnt aber die Vaterrolle gegenüber seinem Sohn Konrad ab. Dieser wiederum taucht im Internet als Redakteur einer neonazistischen

Homepage und Spezialist in Sachen *Gustloff* auf; die Geschichte der Schiffskatastrophe lässt sich nicht kollektiv verdrängen wie es sowohl in der DDR als auch in der BRD versucht worden ist. Sie taucht als pervertierte national(sozial)-istische Lüge wieder auf und stiftet als solche weiteres Unheil.

Um die Wahrheit über die Versenkung der *Gustloff* wahrhaftig erzählen zu können, muss man zunächst das erzählerische Soll erfüllen; das heißt aber: die Pflicht zur vollständigen Weitergabe des zu Erzählenden internalisieren. Dies ermöglicht es am Ende dann auch dem Erzähler, die eigene Vaterrolle gegenüber Konrad anzunehmen.

Literatur

- Grass, Günter (2002): *Im Krebsgang*. Göttingen: Steidl.
- Borchmann, Simon (2004): *Funktionel tekstteori og fiktivt fortællende tekster med refleksiv funktion*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Eisenberg, Peter (1989): *Grundriss der deutschen Grammatik*. Stuttgart: Metzler.
- Hjelmslev, Louis (1943): *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse*. København: Munksgaard.

Tekstlæsning og grammatik

Af Ole Togeby, Aarhus Universitet

I denne artikel gives et eksempel på at grammatisk viden er nødvendig for tolkning af en tekst. Prøv at sammenligne følgende to eksempler:

- (1) Den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke og understøttes som sådan af staten.
(*Danmarks Riges grundlov*, 1953 § 4)
- (2) 1Den danske folkekirke er kristen. 2Den bygger på evangelierne i Biblen og den tyske præst Martin Luthers lære. 3Kirkeretningen kaldes for protestantisk. 4Folkekirken er en statskirke, og 5staten har pligt til bl.a. at støtte kirken økonomisk. 6Staten kan også støtte andre trosretninger, f.eks. ved at låne bygninger ud til dem eller give tilskud til undervisning. 7Men det er ikke en pligt. (*Grundloven på let dansk* § 4)

Disse to paragraffer skal angiveligt sige det samme, men man mærker straks når man læser dem, at de indgår i tekster der tilhører forskellige genrer, og derfor har forskellig udsigelseskraft. (1) er en lovttekst der fastsætter retsforholdene i landet, mens (2) er en beskrivelse af retsforholdene i landet. (1) er en genbrugstekst, der hver gang den læses, virker som et performativ der gør hvad den nævner, mens (2) er en forbrugstekst der når først den er læst og forstået, ikke har yderligere interesse for læseren. Den er forbrugt.

Men hvorpå mærker vi genren? På de leksikalske og grammatiske valg der er foretaget i teksten, vil det umiddelbare svar være ud fra tesen om kompositionalitet: Meningen med en helhed er en funktion af meningen med delene og måden de er kombineret på, og den samlede mening opbygges i læsernes bevidsthed nedefra og op.

Men se nu på følgende: Verbet *er* i (1) har betydningen »skal efter denne grundlov være«, mens verbet *er* i (2.1) betyder »er for tiden«. Formen er den samme, men betydningen er forskellig. Hvorfra får vi den opfattelse at betydningen er forskellig? Det får vi i dette eksempel ud fra vores forhåndsbevidsthed om hvilken genre teksten indgår i, dvs. vi får den oppefra og ned.

Den første sætning i Grundloven lyder nemlig:

- (3) § 1 Denne grundlov gælder for alle dele af Danmarks Rige.

Der er det særlige ved denne sætning at den med sætningens subjekt henviser til sig selv, svarende til ordet *herved* som ellers markerer performative sprog-handlinger:

(4) Jeg lover herved at ville ...

Performative sætninger adskiller sig fra deklarative ved ikke at kunne benægtes; man kan ikke »herved ikke love noget«, og man kan ikke som den første sætning i en grundlov skrive at den ikke gælder uden først at skrive at den gælder.

I *På let dansk*-udgaven af Grundloven er § 1 ikke formuleret som en performativ sætning, men som en deklarativ der ikke henviser til sig selv, men til noget uden for sig selv.

(5) § 1: *Grundloven gælder for Danmark, Færøerne og Grønland.*

Den udsigelsesmåde som etableres i (3), holder hele Grundloven igennem, således at det for de følgende sætninger gælder at alt er forvandlet, skønt intet er ændret: Nutidsformerne betyder ikke deklarativ nutid som i (5), men deontisk modalitet (3).

Deontisk modalitet er noget der ellers ofte angives ved modalverber. Forskellen på (6) og (7) er på sin vis den samme som på (3) og (5). I (7) kan den omtalte situation og kommunikationssituationen være to adskilte verdener, mens de nødvendigvis må falde sammen i (6), for afsenderen i kommunikationssituationen er normsenderen i den omtalte situation.

(6) Ulla skal stå på trappen

(7) Ulla står på trappen

Lovtekstens deontiske modalitet breder sig således ud over hele teksten fra den første sætning der ved at henvide til sig selv klapper den omtalte situation og kommunikationssituationen sammen.

At det er således, bekræftes af at der i den beskrivende tekst (2) både må bruges ordet *pligt* og modalverbet *kan* for at gengive nutidsformen i *lovteksten*: *understøttes*.

(2.5) *staten har pligt til bl.a. at støtte kirken økonomisk. Staten kan også støtte andre trosretninger*

Der er imidlertid en anden forskel på (1) og (2.1-2) som er værd at betragte.

(1) Den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke (...)

(2) 1Den danske folkekirke er kristen. 2Den bygger på evangelierne i Biblen og den tyske præst Martin Luthers lære.

(2.1) er en almindelig sætning med kopula, *er*, og et adjektiv som subjektsprædikat; subjektet med mindre logisk omfang indordnes som et element i en mængde af større logisk omfang, mængden af det der er kristent. I (1) er sætningen derimod et identifikationsudsagn, hvor subjektets og prædikatets logiske omfang er lige store og sætningen altså udsiger at to omtalte individer er det samme. På sin vis udsiger identifikationsudsagn ikke noget om relationer i den omtalte verden, men kun at modtagerne skal forstå at noget som de har opfattet som to ting i denne sammenhæng skal opfattes som det samme. Identifikationsudsagn flytter – lige som modalverberne og selvhenvisning – nyhedsværdien fra den omtalte situation til kommunikationssituationen.

Hvorfor står der i Grundloven ikke som i omskrivningen? Det kan undre at det i Grundloven forudsættes at både »den danske folkekirke« og »den evangelisk-lutherske kirke« eksisterer og er kendt af læserne på forhånd, og at det dernæst udsiges at de i virkeligheden er samme sag, med den underforståelse at læserne ikke skulle vide dette. Sætningen i Grundloven betyder altså sådan cirka: »Den evangelisk-lutherske kirke skal fungere som den danske folkekirke«.

I identifikationsudsagn kan det som subjektet henviser til, og det som prædikatet henviser til, bytte roller med samme sandhedsværdi. Standardeksemplet er:

- (8a) Ulla er den dygtigste pige i klassen
- (8b) Den dygtigste pige i klassen er Ulla.

Forskellen på meningen med de to sætninger er alene af informationel karakter; (a) er fra et tekststykke der handler om Ulla, mens (b) er fra et tekststykke der handler om klassen. Der er stadig den forskel på de to begreber at »Ulla« er et bestemt EKSEMPLAR (E) af en stabil kategori, mens »den dygtigste pige i klassen« betegner en FUNKTION eller status (F) som ændrer sig over tid. Man kan således opfatte (8a), $E = F$, som den aktive sætning, mens (8b), $F = E$, er en slags passiv vending som bruges til særlige tekstlige funktioner – lige som passiv af transitive sætninger gør.

Man kan nu spørge om Grundlovens § 4 skal opfattes som aktiv (a) eller passiv (b). Hele kapitel I i Grundloven lyder således:

- (9) § 1 Denne grundlov gælder for alle dele af Danmarks Rige.
- § 2 Regeringsformen er indskrænket-monarkisk. Kongemagten nedarves til mænd og kvinder efter de i tronfølgeloven af 27. marts 1953 fastsatte regler.
- § 3 Den lovgivende magt er hos kongen og folketinget i forening. Den udøvende magt er hos kongen. Den dømmende magt er hos domstolene.
- § 4 Den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke og understøttes som sådan af staten.

Der er med stor kunsthæder i dette kapitel ikke taget udgangspunkt i noget andet end i Grundloven selv. Normalt forudsætter bestemt form på en sætnings subjekt at sagen eksisterer og er til at genkende for læserne. *Denne grundlov* er selvhenvisning og er således deiktisk kendt fra kommunikations-situationen. *Regeringsformen* kendes fra foregående sætnings 'grundlov', der som et vigtigt semantisk træk har 'om regeringsformen'. *Kongemagten* kendes fra foregående sætnings 'monarkisk', som jo betyder 'med kongemagt'. *Den lovgivende magt, den udøvende magt og den dømmende magt* kendes igen fra begrebet 'grundlov', som netop bestemmer magtens fordeling.

I almindelige fremsættende sætninger er subjektet forudsat kendt, og prædikatet er fremsat således at alternativer til dette på grund af princippet om optimal relevans udelukkes, mens alternativer til subjektet ikke er udelukket:

(10) Peter er bager

udelukker at Peter er snedker eller klovn (hvis det ellers er relevant i sammenhængen), men det udelukker ikke at også Søren er bager. Hvis man ville udelukke at Søren var bager, skulle man bruge kløvning:

(11) Det er Peter der er bager

I § 3 ville det umarkerede være at sige *Kongen har den udøvende magt*, men der står faktisk *Den udøvende magt er hos kongen*, så vidt jeg kan se af to grunde. For det første for at det kan udelukkes at den udøvende magt er hos nogen anden. For det andet for at man også i denne sætning som subjekt kan have det fra begrebet 'grundlov' udledte 'den udøvende magt', og ikke 'kongen'. Teksten handler ikke om kongen, men om regeringsformen.

Og så kommer spørgsmålet: Hvorfor står der i § 4: *Den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke* og ikke *Den danske folkekirke er den evangelisk-lutherske kirke*, som ville være det der svarer til strukturen i §§ 1-3 med udgangspunkt i Grundloven og ikke noget andet, her 'kirken'? Og må sætningen opfattes som et aktivt ($E = F$) eller passivt ($F = E$) identifikationsudsagn?

Begrebet 'den danske folkekirke' må nok siges at betegne en funktion der lige som 'den udøvende magt' kan udledes af begrebet 'grundlov', mens 'den evangelisk-lutherske kirke' er et eksemplar af en kategori der allerede eksisterer. Så mens § 3 har en markeret rækkefølge $F = E$, har § 4 skiftet til den umarkerede rækkefølge $E = F$.

Jeg kan se to grunde til dette. For det første at begrebet 'den danske folkekirke' på det tidspunkt da teksten blev skrevet, ikke havde en veletableret mening som funktion inden for begrebet 'statsmagt'. Det har den nu 160 år efter, og kan derfor tages for givet i omskrivningen (2). Det var ikke noget der eksisterede i Danmark, og heller ikke andre steder. (I den norske grundlov hedder § 2. *Alle Indvaanere af Riget have fri Religionsøvelse. Den evangelisk-lutherske Religion forbliver Statens offentlige Religion. De Indvaanere, der bekjende sig til den, ere forpligtede til at opdrage deres Børn i samme.*) Hvis den danske grundlovs forfattere

ville gå fra et kendt emne til et udsagn om noget nyt, kunne de dårligt tage 'den danske folkekirke' som det udgangspunkt der skulle udsiges noget om. Som den står nu er den aktiv, $E = F$, og siger: »Den evangelisk-lutheranske kirke skal fungere som folkekirke«.

Den anden og vigtigste grund er tilføjelsen: *og understøttes som sådan af staten*. Ordene *som sådan* viser tilbage til *den danske folkekirke*, og tilføjelsen er dermed en slags definition på det nye begreb 'den danske folkekirke'. Med sætningen bestemmes 'den danske folkekirke' som en kirke som skal understøttes af staten, i modsætning til andre kirkesamfund som kan understøttes af staten. Det er det der i omskrivningen i (2.4) udtrykkes således: *Folkekirken er en statskirke*. Den henvisning der laves med *som sådan* kunne ikke være lavet ved rækkefølgen $F = E$: *Den danske folkekirke er den evangelisk-lutherske kirke og understøttes som sådan af staten*. Den indebærer jo ikke en definition af at en folkekirke er en statskirke, men meddeler blot deklarativt at staten støtter den evangelisk-lutherske kirke som sådan (hvad den selvfølgelig i virkeligheden gør).

Så netop de to forhold at alle sætningerne har deontisk nutid, og at begrebet 'folkekirke' ikke var et veletableret begreb, tvang forfatterne til at tage udgangspunkt i noget andet end grundloven, nemlig den evangelisk lutherske kirke, så at de med ordene *som sådan* kunne definere begrebet 'folkekirke' som en kirke der skal understøttes af staten.

Litteratur

Danmarks Riges grundlov, 1953.

Grundloven på let dansk. www.ungtinget.dk/download/grundloven_letdansk.pdf

Halliday, M A K (1994): *An Introduction to Functional Grammar*, London: Edward Arnold.

Kongeriget Norges Grundlov (1814) 1992.

Togeby, Ole (2003): *Fungerer denne sætning. Funktionel dansk sproglære*. København: Gad, §§ 146-147.

Teksten i grammatikken og hvorfor

Af Uwe Helm Petersen, Syddansk Universitet

Formålet med mit bidrag er at slå et slag for det jeg kalder »teksten i grammatikken« i forbindelse med ikke mindst undervisningen i tysk grammatik i de første semestre. Der er nemlig ret så mange grammatiske fænomener, som kan få en uddybende og ofte mere meningsfuld forklaring, hvis man ser dem under et tekstperspektiv. Det vil jeg forsøge at gøre bl.a. ved at opholde mig ved, hvad et så abstrakt og for nye studerende åbenbart vanskeligt tilgængeligt fænomen som Subjektet¹ egentlig gør godt for. I tysk er det relativt let at identificere Subjektet som det led, der står i nominativ. Og hvad kan den studerende så stille op med det? Ikke ret meget, for det er en formal identifikation, som ligger langt fra en funktionel definition, der åbner op for en mere indsigtsfuld erkendelse af, hvordan sproget fungerer. Til illustration genbruger jeg en dansk tekst, så alle kan være med. Desværre må jeg af pladsgrunde holde mig til første afsnit, men her er teksten i sin helhed:

Hovedmistænkt fængslet

Ved et grundlovsforhør på Politigården i København fik politiet i går fængslet en mand, der mistænkes for at have deltaget i en række grove
5 gaderøverier i København. Manden har gennem flere år opholdt sig i Sverige, men [er] oprindeligt iransk født. Han blev anholdt på færgen til Norge og udleveret. To andre mænd er anholdt i sagen.

Gaderøverierne er begået i to omgange. Den 4. februar blev en mand truet til at aflevere 17.000 kroner, han netop havde hævet i en bank tæt ved Rådhuspladsen. Og den 16. februar blev en 19-årig mand næsten
10 samme sted passet op af to mænd, der med en pistol truede ham til først at udlevere sine penge og derefter til at følge med rundt i byen, hvor han skulle hæve flere penge ved automater. Gerningsmændene benyttede samtidig lejligheden til at gennemføre yderligere tre røverier mod folk, der netop havde været i banken.
(Fyens Stiftstidende 8.3.05 efter *Ritzau*)

---

1. Man skal lige være opmærksom på, at i SFL noteres grammatiske funktioner med stort begyndelsesbogstav.

I nedenstående variant A er tekstens første afsnit, linjerne 2-5, segmenteret i fortløbende hoved- respektive bisætninger med interpoleret [Subjekt og Finium] i de elliptiske sætninger 3, 5 og 7. Subjekterne er markeret med understregning.

A *Hovedmistænkt fængslet*

- 1 Ved et grundlovsforhør på Politigården i København fik politiet i går fængslet en mand,
- 2 der mistænkes for
- 3 at have [i.e. han har] deltaget i en række grove gaderøverier i København.
- 4 Manden har gennem flere år opholdt sig i Sverige,
- 5 men [han er] oprindeligt iransk født.
- 6 Han blev anholdt på færgen til Norge
- 7 og [han blev] udleveret.
- 8 To andre mænd er anholdt i sagen.

I den efterfølgende variant B fremtræder alle sætninger i aktiv med deraf følgende ændringer af Subjektet i de fire oprindelige passivsætninger 2, 6, (7) og 8.

B *Politiet har fængslet hovedmistænkt*

- 1 Ved et grundlovsforhør på Politigården i København fik politiet i går fængslet en mand,
- 2 som politiet mistænker for
- 3 at have [i.e. han har] deltaget i en række grove gaderøverier i København.
- 4 Manden har gennem flere år opholdt sig i Sverige,
- 5 men [han er] oprindeligt iransk født.
- 6 Svensk politi anholdt ham på færgen til Norge
- 7 og [det] udleverede ham til det danske politi,
- 8 som også har anholdt to andre mænd i sagen.

Det, der har givet anledning til denne noget grammatisk lidt ukorrekte segmentering af de to varianter A og B, er det semantiske fænomen *figur*, som skal forstås som den semantiske ækvivalent til sætningen. I den systemisk funktionelle lingvistik (fremover SFL) defineres figuren som et basalt erfaringsfragment, der semantisk konstruerer en bestemt mængde forandring (Halliday & Matthiessen 1999). Inden jeg forklarer det nærmere, bliver jeg nødt til at komme ind på en vigtig teoretisk dimension i SFL, nemlig stratifikationen. Den opererer med tre sproglige strata, nemlig fonologien/grafematikken (tale & skrift), der realiserer leksikogrammatikken, der realiserer semantikken, der på sin side realiserer den ekstrasproglige kontekst, som består af den umiddelbare situationskontekst, der realiserer kulturkonteksten (jf. f.eks. Halliday & Matthiessen 2004, Andersen *et al.* 2001: kap. 1).

Den centrale enhed på det semantiske stratum er teksten, som realiseres (grammatikaliseres) på det leksikogrammatiske stratum af sætninger, det være sig en enkelt sætning som *Græsset må ikke betrædes*, der som skilt i en park realiserer en tekst, eller en række sætninger, som realiserer f.eks. den ovenstående tekst »Hovedmistænkt fængslet«. Mens teksten er den centrale størrelse i semantikken med de efterfølgende range fase, sekvens og figur (Martin & Rose 2003), er det sætningen, der er den centrale enhed i leksikogrammatikken, efterfulgt af rangene gruppe, ord og morfem. Altså det, man også kender som analyseniveauer. De semantiske og leksikogrammatiske ranghierarkier kan illustreres således:

Semantik	Leksikogrammatik
tekst fase sekvens figur	sætning gruppe ord morfem

Med stratifikationen in mente må man da forestille sig, at der bag ved det første afsnit af teksten »Hovedmistænkt fængslet« på det semantiske stratum ligger nedenstående 8 figurer i nævnte processuelle rækkefølge, hver ganske selvmodsigende² markeret sådan »...« og uden nævneværdig fleksion, hvilket bl.a. skal sige, at figuren er diateseneutral. Det er først, når figuren realiseres grammatisk som sætning, at den så at sige får kød på ved at afsender bl.a. må vælge at realisere f.eks. en transitiv sætning i aktiv eller passiv (jf. passivsætningerne A1, A6, A7 og A8 over for de aktive i B1, B6, B7 og B8 ovenfor):

1. »politi fængsl mand ved grundlovsforhør i københavn«
2. »politi mistænk mand«
3. »mand deltag i grove gaderøverier i københavn«
4. »mand ophold sig gennem flere år i sverige«
5. »mand være oprindelig iransk født«
6. »svensk politi anhold mand på færge til norge«
7. »svensk politi udlever mand til dansk politi«
8. »dansk politi anhold to andre mænd«

Vi er stadigvæk på det semantiske stratum, hvor figurerne 1-3 danner den første sekvens, figurerne 4 og 5 den anden og figurerne 6-8 den tredje sekvens, og tilsammen udgør disse tre sekvenser så den første fase i teksten, mens den

2. Selvmodsigende, fordi man strengt taget ikke kan notere semantiske fænomener på den måde, hvis det ikke som her er for anskuelighedens skyld.

anden fase her er layoutet på det grafematiske stratum som det andet afsnit (linjerne 6-11). Tilsammen udgør de to faser da den semantiske helhed, teksten »Hovedmistænkt fængslet«.

Det, der forbinder figurer til en sekvens, er, at de udgør en semantisk helhed, som bl.a. sikres via semantiske konnektorer (forbindere). De kan være leksikogrammatisk implicitte (f.eks. en implicit addition mellem figurerne 7 og 8) eller eksplicitte som Konjunktioner (5: *men*, 7: *og*), Subjunktioner (ingen eksempler i denne fase, men ellers *fordi*, *mens*...), Relativer (2: *der*) eller tekstuelle Adverbialer (5: *oprindeligt*; B8: *også*). Men også ellipserne i 5 og 7 er et grammatisk udtryk for en sekvensering.

Den pædagogiske pointe ved at skelne mellem den semantiske figur over for dens utallige leksikogrammatiske realiseringer ligger i, at man får et skarpere blik for, hvorfor afsender har valgt – bevidst eller ubevidst – at realisere en given figur, som han/hun nu har. Figuren er m.a.o. det semantiske *tertium comparationis* for en mangfoldighed af leksikogrammatiske valgmuligheder. Det enkelte valg er imidlertid i høj grad styret af den tekst, som figuren er en konstituerende del af. Hvorfor har journalisten valgt at realisere figurerne A1, A6, A7 og A8 som sætninger i passiv og ikke i aktiv? Det hænger sammen med subjektsvalget, som jeg kort skal opholde mig ved ved at vende tilbage til første fase af teksten eksemplificeret med de to varianter A og B.

I begge varianter er disse to partcipanter de mest fremtrædende:

- den mistænkte og nu fængslede iranske mand,
- politiet, både det danske og – implicit i A – det svenske.

Det, der adskiller de to tekstvarianter A og B, er fordelingen af Subjektsfunktionen på de to mest centrale partcipanter:

Tekstens centrale partcipanter	Subjekt i A	Subjekt i B
den mistænkte	2, (3), 4, 5, 6, 7	(3), 4, 5
politiet	1	1, 2, 6, 7, 8

Og hvad betyder det så?

I SFL forstås Subjektet som sætningsgenstanden, dvs. det er den partcipant, som kognitivt forgrundes, fordi det er den, afsender vil sige noget om med sin sætning. Hvordan det foregår rent sprogligt, bliver klart, når man vil sprogliggøre f.eks. en anholdelsessituation. Via bl.a. de utallige krimier i fjernsynet må vi alle formodes at have en førsproglig forestilling, et indre billede (koncept) af, hvordan en anholdelse udspiller sig. Uden at jeg her kan gå i detaljer, er ideen med SFL-termen kontekst, at »anholdelses«-konceptet som ét blandt myriader af andre ligger lagret i kulturkonteksten, hvorfra det kan

aktiveres, når vi møder det i en situationskontekst.³ De to konstituerende identiteter for en som anholdelse interpreteret situation er politiet og den anholdte. Hvis dette skal omsættes sprogligt, er der to oplagte muligheder. Den første og mest oplagte ville nok være at forgrunde politiet med en sætning i aktiv, eftersom politiet er den agerende, Aktøren, i dette optrin: *Politiet anholder den mistænkte*. Men man kunne jo også – alt efter behov – forgrunde den mistænkte, der er Mål for politiets aktivitet, og så bliver resultatet rent sprogligt en sætning i passiv: *Den mistænkte anholdes af politiet*. Sætningsgenstanden er altså den participant, som sætningen »handler om«, og som derfor grammatikaliseres som Subjekt, hvilket får den interpersonelle konsekvens, at det bliver den størrelse, som afsender sætter til diskussion i den kommunikative udveksling med modtager (herom udførligere i Halliday & Matthiessen 2004:117ff samt Petersen under udarbejdelse).

Efter denne alt for korte forklaring på relationen mellem de to ikke-sproglige kontekststrata på den ene side og de sproglige strata på den anden vender jeg tilbage til subjektsfordelingen på de to centrale participanter i A- og B-varianterne af første fase, hvor vi kunne konstatere, at i A-varianten (altså i originalen) optræder den mistænkte i 6 af de 8 sætninger som Subjekt, hvilket vil sige, at han er fremstillet som fasens hoved-participant. Det er således ham, fasen handler om, og det er derfor, journalisten har valgt at konstruere passivsætningerne 2, 6 og 7 netop for at kunne grammatikalisere participanten, den mistænkte, som Subjekt. I disse tre sætninger fungerer han nemlig som subjektiveret Mål for processerne (dvs. udsagnsleddene: *mistænkes*, *blev anholdt* og *blev udleveret*).

I B-varianten er det derimod politiet, der er subjektiveret i 5 sætninger og den mistænkte kun i 3, hvilket resulterer i, at fasen mere handler om politiet end om den mistænkte. I A er den fængslede mand tekstgenstanden, og derfor er det naturligt med en overskrift som den af journalisten valgte: »Hovedmistænkt fængslet«. I B-varianten derimod er politiet tekstgenstanden, hvilket kunne give anledning til at ændre overskriften til »Politiet har fængslet hovedmistænkt«, eftersom formålet med en overskrift bl.a. er at kondensere det, som teksten handler om, dvs. tekstgenstanden(e).

Pointen med dette er, at subjektsvalget ikke er tilfældigt, men i høj grad styret af teksten, dvs. af hvad man vælger at sprogliggøre af en begivenhed som konkret oplevet, men også forestillet i konteksten, og hvordan man vælger at gøre det. Den participant, som en fase »handler om«, kommer ofte til at fungere som Subjekt i de realiserede sætninger. Men at definere Subjektet på denne måde er ikke meget bevendt, hvis det sker med kontekstfrie sætninger. Det skal gøres i en tekst, hvis en førsteårsstuderende skal kunne stille noget op med det.

3. Det gøres i SFL ikke klart, om begrebet kontekst er et materielt fænomen (altså den »rå« virkelighed derude) eller om kontekst forstås som et mentalt fænomen, dvs. vores billede, konceptualisering af den såkaldte virkelighed (jf. Kants 'das Ding an sich'). Som det turde fremgå, mener jeg det sidstnævnte. Konteksten er for mig et præsprogligt mentalt fænomen.

Og her er det så, at jeg til slut benytter lejligheden til at uddybe overskriftens *hvorfor* med et par bemærkninger om den ved forskellige lejligheder beklagede kløft mellem den litterære del og den lingvistiske del af sprogfagene og herunder ikke mindst i fremmedsprogfagene. Selve kløften er der næppe noget at gøre ved, i hvert fald ikke på forskningssiden, eftersom der er tale om to vidt forskellige erkendelsesinteresser dér, hvor der på papiret kunne være en berøringsflade, nemlig i de tilfælde, hvor forskningsgenstanden er sprog. For litteraturvidenskabens vedkommende er det interpretationen af tekster som kunstværker, men for lingvistikens vedkommende er disciplinviften med de vidt forskellige genstandsområder og erkendelsesinteresser langt mere omfattende. På undervisningssiden ser jeg imidlertid en mulighed for at bygge bro over kløften mellem den fremmedsproglige litteraturundervisnings tekstinterpretation og undervisningen i kernerdisciplinen grammatik. Men det forudsætter, at sidstnævnte ikke kun fokuserer på grammatisk form og standser op ved sætningsgrænsen, men også langt mere systematisk inddrager grammatiske funktioner (som jeg i øvrigt forstår som formede betydninger) og samtidig ser teksten i grammatikken. Det er det, den systemisk funktionelle grammatik gør, hvorfor den er en eminent brobygger mellem de to konstituerende dele af fremmedsprogsstudierne.

Litteratur

- Andersen, Thomas, Uwe Helm Petersen & Flemming Smedegaard (2001): *Sproget som ressource. Dansk systemisk funktionel lingvistik i teori og praksis*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Andersen, Thomas & Flemming Smedegaard (2005): *Hvad er meningen?* Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Halliday, M.A.K. & Christian M.I.M. Matthiessen (1999): *Construing Experience through Meaning*. London: Cassell.
- Halliday, M.A.K. & Christian M.I.M. Matthiessen (2004): *An Introduction to Functional Grammar*. 3rd edition. London: Arnold.
- Martin, James R. & David Rose (2003): *Working with Discourse*. London/ New York: Continuum.
- Petersen, Uwe Helm (under udarbejdelse): *Bedeutung, Funktion und Form. Einführung in die Systemisch Funktionale Sprachbeschreibung*. Her især kap. 2 'Die interpersonelle Metafunktion: Der Satz als Austausch'.

Homografi gør dårlige vittigheder

Af Eva Skafte Jensen, Roskilde Universitet

I en række blade og på adskillige hjemmesider er det en yndet sport at trykke vittigheder til almindelig adspredelse og moro for læseren. Vittighederne er af vidt forskellig karakter, som vittigheder nu er (jf. Farø et al. 2008), men der er en bestemt type i disse skriftsproglige medier som til stadighed generer mig, nemlig den type som illustreres her:

- (1) – Hvorfor venter århusianere med at bevæge sig ud i fodgængerfeltet til det bliver rødt?
  - Det er fordi de gerne vil køres over.

Grunden til min irritation over netop den slags vittigheder er at der slet ikke – efter min bedste overbevisning – er tale om en vittighed. I dette indlæg skal jeg begrunde hvorfor jeg mener dette.

Éns udtale – forskellige betydninger

Det er karakteristisk for en stor gruppe vittigheder at de spiller på at et ord eller et udtryk kan forstås på mere end én måde, altså at man aktivt og kreativt udnytter to ords homonymi (dvs. det at to forskellige ord udtales ens) eller et ords polysemi (dvs. det at et ord kan have flere betydningsmuligheder).

Mest elegant er vittigheder der trækker på homonymi, som for eksempel (2).

- (2) En elg kommer hen til en skovsø hvor den ser en anden elg i færd med at vaske sig. Forundret spørger den om grunden til det. Den anden elg svarer:
  - I morgen begynder jagtsæsonen på elge, og så gælder det om at være *ren*.

Der er ingen kendt betydningsforbindelse mellem dyret *ren* og tilstanden *ren*. At det der udtales *ren*, kan betyde to komplet forskellige ting, er et rent og skært tilfælde.

At kunne lave en vittighed der trækker på at to betydningsmæssigt fuldstændigt ubeslægtede ord eller udtryk tilfældigvis lyder ens, er en stor kunst. Så vidt jeg kan bedømme, er det dog mere almindeligt at lave vittigheder der er baseret på at betydningen af et ord eller udtryk ikke ligger fast en

gang for alle, men snarere kan siges at indeholde et betydningspotentialt der så indsnævres til en enkelt betydning i den konkrete ytring. Denne proces kan man læse mere om i Tøgeby (2003:225-236). Det at et ord eller udtryk kan rumme potentialt til adskillige tydelige, selvstændige betydningsforklaringer, kalder man traditionelt polysemi. I ordbøgerne fremstår dette ved at ordbogsredaktøren ofte angiver flere, selvstændige betydninger ud for et enkelt ord. Slår man op under ordet *adressere* i Ordbog over det Danske Sprog, vil man for eksempel opdage at ordet ifølge ordbogsredaktøren kan have i hvert fald to forskellige distinkte betydninger, nemlig *at forsyne med adresse* og *at henvende sig til en*. Det at et ord har et betydningspotentialt (at det er polysemt), er snarere reglen end undtagelsen, og denne egenskab kan netop bruges i vittigheder. I (3)-(5) vises et lille udpluk af hvad man kan finde:

- (3) – Hvad fik kanibalen der kom for sent hjem, til aftensmad?
– En *kold skulder*.
- (4) – Hvorfor tager blondiner altid vat i ørerne når de går i svømmehallen?
– For ikke at blive *hjernevasket*.
- (5) Hørt på hospitalet:
– Vil du have *noget at sove på*?
– Jo tak, jeg ville være glad hvis jeg kunne få lov at beholde madrassen.

I alle disse eksempler er omdrejningspunktet for vittigheden at det fremhævede ord eller udtryk kan forstås på mere end en måde, og den måde man i det konkrete eksempel skal forstå ordet eller udtrykket på, er overraskende og danner nogle meget forbløffende og konkrete billeder for det indre blik.

Fælles for vittighederne i (2)-(5) er altså at de alle er baseret på koblingen mellem lydlig énsbed og betydningsmæssig forskellighed.

Forskellige udtaler – forskellige betydninger

Vi nærmer os nu grunden til min irritation over den såkaldte vittighed i eksempel (1). I dét tilfælde er der nemlig ikke tale om én udtale koblet til flere forskellige betydninger. Der er i stedet tale om to forskellige udtaler – og to forskellige betydninger. Altså er den grundformel som de andre vittigheder er baseret på, ikke gældende for (1).

Og hvorfor kan jeg nu mene det? Er *blive kørt over* da ikke et udtryk med to mulige betydninger? Nej, ikke ordentligt. I hvert fald ikke hvis man tager lydsiden af udtrykssiden alvorligt.

Dansk har såkaldt frit tryk. Det vil sige at trykket ikke fast skal ligge på et bestemt sted i ordet, fx på første stavelse (som i finsk) eller næstsidsste stavelse (som i polsk), jf. Grønnum 2005: 195. Dette at dansk har frit tryk, muliggør at

trykket kan bruges til at angive betydningsforskelle med. Et af de mest brugte og bedst fattelige eksempler er den åbenlyse forskel på de to udtryk i (6) og (7). Apostroffen ‘ bruges til at vise tryk, den lille cirkel i bunden af linjen ˆ bruges til at vise mangel på tryk (svagtryk).

(6) ‘stå ‘op

(7) ˆstå ˆop

Der er en tydelig betydningsforskel mellem (6) og (7), og denne hænger nært sammen med trykkene. I (6) er der tryk på begge ord, og det svarer til betydningen *være/blive vertikalt placeret i forhold til grundplanet*. I (7) er der kun tryk på andet ord, nemlig *op*, og det samlede udtryk svarer til betydningen *bevæge sig ud af sin seng*.

Det fænomen at flere ord tilsammen kan nøjes med at deles om ét tryk, kaldes i litteraturen enhedstryk. Typisk fremkommer det ved at ét af ordene ikke har det tryk det ellers kunne have haft, og derfor møder man også betegnelsen tryktabsforbindelser om sådanne udtryk. Enhedstryk og tryktabsforbindelser kan man fx læse om i Diderichsen 1946: 144-146; Heger 1981: 116-123; Cramer mfl. 1996: 38-39; Grønnum 2007: 58-59, 79. Det er karakteristisk for denne type flerordsforbindelser der deles om ét tryk, at det samlede udtryk har en anden betydning end det tilsvarende skriftlige udtryk der har tryk på begge ord. I (8)-(11) gives yderligere nogle eksempler hvor det er tydeligt at tryk og betydning går hånd i hånd.

(8) Hun ‘gik i ‘byen (- og lod cyklen stå hjemme)

(9) Hun ˆgik i ‘byen (- og kom først hjem langt ud på natten)

(10) Han ‘slog sig på ‘flasken (- den stod nemlig i vejen)

(11) Han ˆslog sig på ‘flasken (- og siden gik det støt ned ad bakke for ham)

I eksempler som (8) over for (9) og (10) over for (11) er der altså ikke tale om enslyd, og det er der heller ikke mellem to udtryk som (12) og (13):

(12) blive ‘kørt ‘over

(13) blive ˆkørt ˆover

Der er altså ikke homofoni (éens udtale af forskellige ord) mellem (12) og (13) og heller ikke polysemi (flere betydningsmuligheder ved ét ord). Men hvad er der så? For det er jo rigtigt at både den udtale og betydning man ser i (12), og den man ser i (13), normalt skrives som i (1), altså uden at udtale- og betydningsforskel angives i skriften. For at kunne beskrive dette ordentligt er det nødvendigt først at dvæle ved forholdet mellem udtale og skrift.

Udtale og skrift

Når man taler om udtryksiden af sprog, dvs. når man kun taler om det der kan ses eller høres, og ikke skeler til hvad ordene betyder, er der en tendens til at man ikke hver gang påpeger om man taler om udtale, dvs. de lyde der kommer ud af munden på folk, eller om man taler om skrift.

De fleste sprogvidenskabsfolk vil dog være enige om at det primære af de to (udtale vs. skrift) er udtalen, altså lydene. Helt grundlæggende går udtale forud for skrift, både i historisk perspektiv og i det enkelte menneskes liv, og skriften er i princippet et forsøg på at gengive udtale. Når man skriver, sker det for eksempel ved en proces hvor man »siger« noget inde i hovedet, og derpå omsætter det man »hører« for sit indre øre, til skrift. Selvom man ikke taler højt når man skriver, er skriveprocessen altså bundet til det lydlige. Tilsvarende kan skrevne tekster altid læses højt, dvs. sættes tilbage til lyd.

Det er helt normalt at der ikke er et 1:1-forhold mellem udtale og skrift, og en af de ting der næsten altid udelades i skriften, er netop trykangivelser. Til illustration kan jeg nævne at jeg i dette indlæg flere gange har angivet tryk ved at skrive *én* i stedet for *en* for at tydeliggøre at jeg mente talværdien 1 og ikke bare den (tryksvage) ubestemte artikel, men der står ingen steder i retskrivningsreglerne at jeg nødvendigvis skal gøre det sådan.

Den kendsgerning at man ikke nødvendigvis angiver i skriften hvor trykkelene skal placeres, ændrer ikke på at de er der i udtalen, og det ændrer dermed heller ikke på at der er lydlige og dermed betydningsmæssige forskelle på (12) og (13).

Konsekvensen for analysen af (12) og (13) er at der ved dem er tale om to forskellige udtryk med to forskellige betydninger som bare typisk skrives på samme måde, nemlig som i (1). Det fænomen at to forskellige udtryk med hvert sit indhold skrives ens, kalder man homografi (dvs. énshed i det grafiske udtryk).

Man kan altså godt betragte skriften som en måde at repræsentere udtryksiden på, men man kan ikke gøre det uden samtidig at tage hensyn til udtalen. Derfor er der ikke grundlag for at lave den slags vittigheder der spiller på koblingen mellem lydlig énshed og betydningsmæssig forskellighed, ved udtryk som (12) og (13). Og gør man det alligevel – som i (1) – snyder man på vægten.

Litteratur

- Cramer, Jens, Lars Anton Henriksen, Mette Kunøe, Erik Vive Larsen, Ole Togeby & Peter Widell (1996): *699 varme termer. Leksikon til sprogkundskab*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Diderichsen, Paul (1946): *Elementær Dansk Grammatik*. 3. udg., 9. oplag, København 1987.
- Farø, Ken, Hanne Jansen, Xavier Lepetit & Thora Vinther (2008): Vittigheder og sprog. I: *Mål og Måle* 31:2, s. 12-18.

- Grønnum, Nina (2005): *Fonetik og fonologi. Almen og dansk*. 3. udg. København: Akademisk Forlag.
- Grønnum, Nina (2007): *Rødgrød med fløde. En lille bog om dansk fonetik*. København: Akademisk Forlag.
- Heger, Steffen (1981): *Sprog og lyd. Elementær dansk fonetik*. København: Akademisk Forlag.
- Togeby, Ole (2003): *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære*. København: Gad.

KAPITEL 6:

Pragmatik og sociolingvistik

Tale er sølv, samtale er guld.

Om dialogen som retorisk persuasion

Af Niels Møller Nielsen, Roskilde Universitet

Retorikkens brede genstandsfelt og normativiteten

Gennem retorikkens revitalisering i det tyvende århundrede har mange retorikere påtaget sig den opgave at redegøre for retorikkens bredere genstandsfelt, til dels ved at fortolke og genfortolke antikkens og middelalderens retorik som forståelse af noget betydeligt større end blot læren om den gode og persuasive tale, og til dels ved at søge at påvise at meget senere landvindinger i sprogforståelsen (som fx sproghandlingsteorien) faktisk foregribes med mange hundrede (eller tusinde) år i retorisk tænkning. Jørgen Fafner, som i mange år tegnede retorikfaget i København, skrev at »[p]ersuasio'en bliver først da gensidig, når samtaleparterne »overtaler« hinanden og i fællig når frem til de sandeste løsninger« (Fafner 1977:43.), som en del af sin redegørelse for hvordan skillelinjen mellem retorik og dialektik har mistet sin gyldighed. Mere nutidigt står bl.a. Christian Kock for det mere generelle synspunkt at retorikken altid har opstillet en bred, praktisk-pædagogisk teori om sprog som handling (se fx Kock 2003). Retorikken i sin nyfortolkning tilbyder sig med andre ord som en grundlæggende argumentationsteori som i lige så høj grad kan give adækvat forståelse for samtalens erkendelse, dialektikken, som for den monologiske persuasion. Spørgsmålet der melder sig, er nu om dialektik som selvstændig disciplin dermed er udspillet som beskrivelsesgrundlag for erkendelse gennem samtale.

Jeg vil i denne lille artikel sammenligne retorikkens beskrivelse af debatgenren med den måde man kan forstå den på inden for en rivaliserende fagtradition, nemlig pragmatikken. »Rivaliserende« fordi man ikke uden videre kan erklære pragmatisk teori for en moderne udgave af retorikkens klassiske tankegods. Pragmatik er derimod snarere en moderne teori om dialektik, og jeg vil argumentere for at der i hvert fald er én grundlagsproblematik hvor pragmatikken og retorikken forstår sproget ganske forskelligt. Pragmatikkens opgave er at gøre rede for den rationelle kommunikations konstitutive regler, og ordet »rationel« skal forstås i en udvidet forstand, omfattende ikke blot den teoretiske og kontekstfri fornuft, men også den praktiske og værdibetonede fornuft. En fornuft som først og fremmest næres og udfoldes gennem samtale.

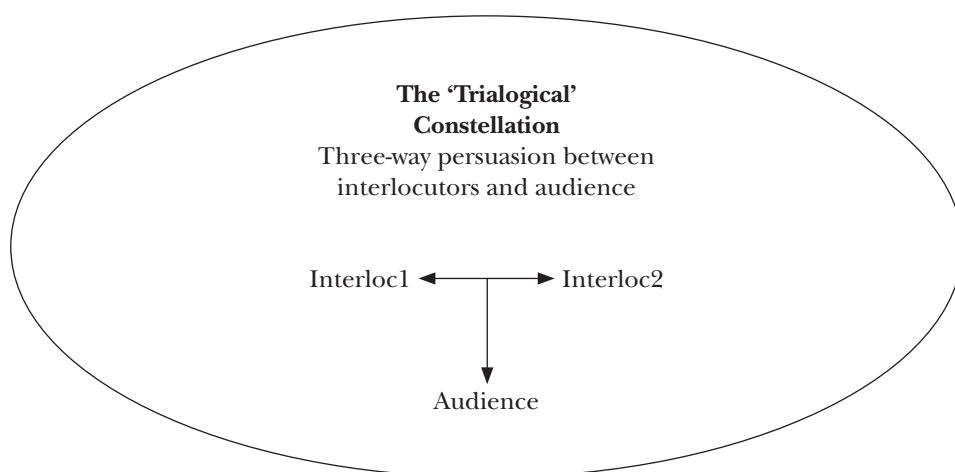
Pragmatikkens og retorikkens veje skilles på spørgsmålet om det normative kommunikationsideals rolle. Ganske vist kan retorik defineres som »et empirisk og normativt studie af produktionen og receptionen af ytringer i deres totalitet« (jf. Kock 1997), men det ser ud til at der er ganske stor forskel på hvad der i de to fagtraditioner lægges i ordet »normativ«. En instruktiv måde at forstå forskellene på er at der kan findes en *stærk* og en *svag* normativitet, hvor den stærke er en *regelsættende* aktivitetsform, mens den svage er en *regelstyret* aktivitetsform. Således er for eksempel de retoriske forberedelsesfaser, *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* og *actio* udtryk for stærk normativitet: de instruerer i hvordan man skaber en god og persuasiv tekst. Kock betoner således ofte at retorikken er en teori for »frembringelse af tekster til brug i praksis« (Kock 2003:17), og at den grundlæggende har et »praktisk-pædagogisk sigte« (Kock 2003:20). Derimod er pragmatikkens kanoniske stof, fx Grices maksimer (Grice 1975), *vær tilstrækkelig informativ*, *vær sandfærdig*, *vær relevant* og *vær velordnet* ikke regelsættende, men derimod et forsøg på at beskrive de regler der faktisk styrer vores kommunikation. Forskellen mellem stærk og svag normativitet kan forstås som svarende til forskellen mellem Searles regulative og konstitutive regler (Searle 1969). Det vender jeg tilbage til.

Debatgenren i retorisk lys

Debatten som genre er et komplekst fænomen fordi den involverer en række forskelligartede deltagere i kommunikationssituationen. Dels er der debatens deltagere, det kan være to eller flere som diskuterer et eller flere emner, og det er deres genrebetingede opgave at fremfinde de bedste argumenter for deres sag, og de bedste modargumenter imod modstandernes. Derimod er det ikke meningen at de skal kunne blive overbevist af modpartens argumenter. Det ville være et alvorligt og ødelæggende genrebrud. Den part som principielt kan blive overbevist er tredjeparten, publikummet. Publikum er i almindelighed en relativt passiv deltager i situationen og ligner derfor i meget høj grad talens publikum, i retorikkens prototypiske situation. Og hvis man særlig studerer debatter som transmitteres via de elektroniske massemedier (hvilket de vigtigste gør), så radikaliseres situationen, idet mediepublikummet helt fratages muligheden for umiddelbar respons.

Charlotte Jørgensen (1998) advokerer for at forstå kritisk diskussion og debat som to former som adskiller sig ved deres såkaldte konstellationer. Hvor den kritiske diskussion er bipolar er debatten tripolar, eller, som det hedder, *trialogisk*¹ (Jørgensen 1998:438). Nedenstående er en model af den trialogiske konstellation (egen tilvirkning):

1. Charlotte Jørgensen angiver de tyske retorikere W. Dieckmann og J. Klein som ophavs-mænd til kunstartet 'trialog'.

Charlotte Jørgensen kritiserer en udbredt tendens til at portrættere debatten som en mindre lødig argumentationsgenre end den ideale, kritiske diskussion. Bl.a. har den canadiske argumentationsforsker, Douglas N. Walton, hævdet at debatten ligger på et mellemstade mellem den rationelle, kritiske diskussion og den rent følelsesbetonede og irrationelle *eristik*, skænderi, slet og ret. Jørgensen påpeger at denne måde at stille tingene op på ikke yder debatten retfærdighed, for den sammenlignes ikke på ligelige vilkår. Walton sammenligner debatten i dens faktiske, empiriske form med et stærkt idealiseret billede af den kritiske diskussion. Denne kritik er velplaceret og vigtig. Men det kan diskuteres om man dermed kan sige at den kritiske diskussion og debatten er sammenlignelige størrelser.

Den kritiske diskussion (som fx anvendes som begrebslig ramme i pragmatisk dialektikken (bl. a. van Eemeren & Grootendorst 1984; van Eemeren & Grootendorst 1992), kan bedst forstås, ikke som en empirisk forekommende begivenhed, men som et svagt normativt kommunikationsideal, sammenligneligt med fx Grices samarbejdsprincip eller Habermas' herredømmefri kommunikationssituation. Det samme kan man ikke sige om debatten, som er en praktisk forekommende begivenhed som, i lighed med andre natursproglige begivenheder, med fordel kan analyseres pragmatisk. Det er lidt som at sammenligne pærer og bananer. Den kritiske diskussion skal ikke udstyres med et eksistenspostulat – den udgør derimod en standard for kommunikative forventninger i praktisk forekommende kommunikation, inklusive debatter.

Det kontrafaktiske ideals faktiske konsekvenser

En elementær, sprogfilosofisk undersøgelse af sproget som handlingsform viser at en sproghandling som refererer til den ydre, sansbare verden, forpligter taleren på sandhed. Tilsvarende forpligter en sproghandling om den

indre, følelsesmæssige verden på vederhæftighed, mens en sproghandling som griber ind i den sociale interaktion, forpligter taleren på moralsk rigtighed. Anerkendelsen af disse konstituerende regler for sproget medfører at hvis vi var i stand til at skabe et rum hvor anvendelsen af sproghandlinger ikke blev påvirket af nogen former for magt overhovedet, så ville kommunikationen i dette rum før eller siden føre til gensidig forståelse (også kaldet »konsensus«) mellem samtalens deltagere. Når man betragter kommunikation på den måde, så ser man med vilje bort fra sprogbrugens faktiske virkelighed. Ganske vist er sproget, alt andet lige, konstrueret til at skabe forståelse, ikke til at skabe misforståelse. Men når vi forlader det kliniske laboratorium hvor alt andet er lige, så er det en helt anden sag. Habermas har redegjort for denne analyse i flere sammenhænge, bl.a. i sin universalpragmatik (Habermas 1976); sprogets rettedhed mod konsensus er først og fremmest en forventning hvormed vi som kompetente sprogbrugere overhovedet bliver i stand til at bruge sproget, ikke et postulat om sprogets faktiske praksis.

Habermas er blevet massivt misfortolket på dette punkt. Han er blevet taget for at mene at der skulle kunne eksistere en herredømmefri kommunikationssfære – dvs. en realistisk mulighed for at skabe et utopia hvor sprogbrugerne kunne nå frem til gylden konsensus. Man har dermed overset den kendsgerning at Habermas igen og igen i sit forfatterskab betoner at den herredømmefri kommunikationssituation er *kontrafaktisk*. Den eksisterer ikke, og den kommer aldrig til det. Der er tale om en teoretisk forståelse af sproget som handlen, en abstraktion som, af hensyn til det teoretiske udsyn, tillader sig at se bort fra den virkelige socialitet som er fyldt med forskellige strategiske magtformer og kommunikativ støj. Men denne erkendelse er i sig selv vigtig i pragmatikken, fordi den forklarer hvordan og hvorfor det overhovedet er muligt at bruge sproget strategisk. Den giver svaret på spørgsmålet om hvorfor det kun er muligt at lyve over for en modtager som forventer sandhed. En pragmatisk tilgang til sprogbrug giver mulighed for ikke blot at registrere sprogbrugens strategiske udtryk, men også at forklare hvordan det lader sig gøre: ved at udnytte defaultforventningerne til sproget.

Den teoretiske forståelse af sproget som en konsensusorienteret adfærdsform gør os i stand til at beskæftige os med praktisk sprogbrug fordi det normative ideal teoretisk beskriver hvorfor det kan betale sig at bruge sproget. Vi gider høre på hinanden, fordi vi har en forventning om at vores samtalepartner har til hensigt at meddele os noget, at der er mening i det han eller hun siger. Og hvis vi bliver skuffet i denne forventning, vil vi automatisk lede efter en mening »mellem linjerne«. Grices teori om samtaleimplikatur (Grice 1975; 1989) er et hovedværk inden for bestræbelsen på systematisk at forklare hvordan den faktiske kommunikations brud på de idealkommunikative forventninger udløser inferentielle processer hvis udkomme er mening.

Dermed begynder vi at nærme os argumentet for hvorfor den (svagt) normative pragmatik er den oplagte teori for beskæftigelsen med debattens praksis – hvordan rationelle og strategiske persuasionsformer balanceres i samtale.

En pragmatisk dialektik skal redegøre for den rationelle samtales konstitutive regler (modsat dens ydre, regulative regler) og hvordan de kan udnyttes i samtale. De senere år har en lang række teoretikere budt ind på dette arbejde, mest kendt er nok van Eemeren & Grootendorst (1984; 1992; 2004) van Eemeren, Grootendorst, Jacobs & Jackson (1993) og på det seneste også den tidligere nævnte Douglas N. Walton (1995). En pragmatisk dialektik må basere sig på et kontrafaktisk kommunikationsideal, og faglitteraturen tilbyder gode muligheder: Ligesom Grices samarbejdshypotese er tydeligt kontrafaktisk – implikaturen som teoretisk begreb er direkte afhængig af at samarbejdsprincippet maksimer åbenlyst brydes, ikke at de overholdes – er også van Eemeren & Grootendorsts kritiske diskussion et kontrafaktisk ideal. Men det kontrafaktiske ideal er ikke kun et sprogfilosofisk anliggende, det indgår også, som vi skal se, i vores – og ikke mindst mediernes – demokratiske selvforståelse.

Offentligheden som kontrafaktisk selvforståelse

G. Thomas Goodnight skriver i en indflydelsesrig artikel at »[i]f the public sphere is to be revitalized, then those practices which replace deliberative rhetoric by substituting alternative modes of invention and restricting subject matter need to be uncovered and critiqued« (Goodnight 1982:227). De omtalte praksiser som fortrænger den deliberative retorik i offentligheden er argumenter som tilhører de såkaldte tekniske og personlige sfærer. Denne intervention i offentlighedens retorik ses af Goodnight som et alvorligt problem for demokratiets fremtid. At den offentlige debat er i forfald, er en ganske udbredt opfattelse, også inden for medieverdenen, om end man her også må navigere under trykket af andre kræfter, som fx konkurrence på seertal etc. Ser man fx på dækningen af en amerikansk præsidentvalgkampagne, som det i skrivende stund netop overståede valg, er det mest slående hvor selvreferentielle medierne er blevet og i hvor høj grad der også hele tiden lurer en latent selvkritik gående netop på »populariseringen« og »personfikseringen«, en anden måde at formulere Goodnights gamle kritik af den deliberative retoriks fortrædeligheder. Tabet af den demokratiske proces modsvares af en bevidsthed om selvsamme tab.

Medierne skal håndtere det dilemma at de på den ene side ligger under for en række konkurrencemæssige og økonomiske realiteter, men at de på den anden side har behov for legitimitet. Legitimiteten henhører til en klassisk forståelse af mediernes rolle i offentligheden, som den teknologiske substitut for samtaleforummet (»agoraen«) i den ideale offentlighed, som garanten for den demokratiske proces – den velkendte kliche om »vagthunden«. Medierne må derfor demonstrere en praksis som ser ud til at revitalisere den offentlige sfære, en praksis som lægger vægt på spontanitet, autenticitet og, ikke mindst, dialog. Uanset at man naturligvis kan diskutere hvor meget de omtalte træk faktisk præger de aktuelle medierede debatter, så er der alligevel den underforståede ide at i en debat er kandidaten faktisk »live«. Der kan ske uventede

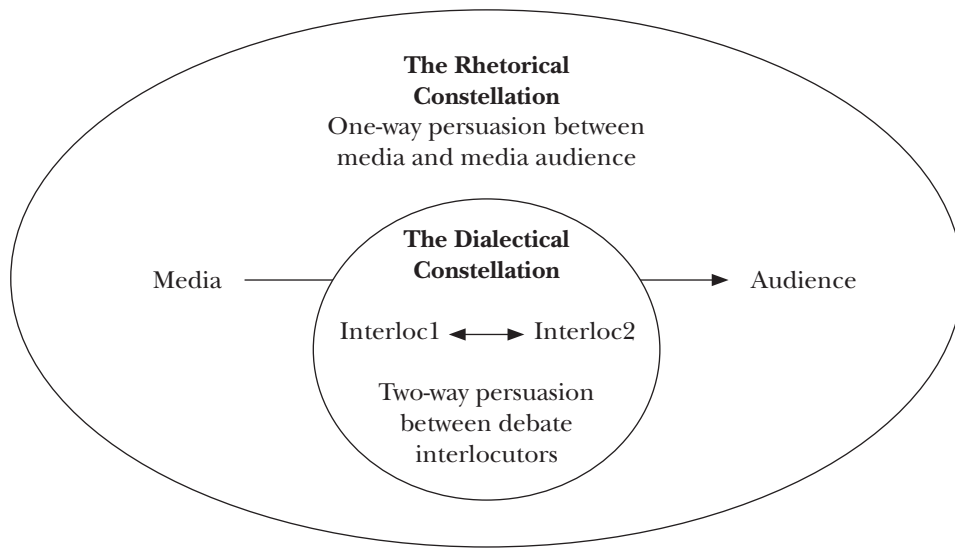
ting, og den ene eller den anden kan klare sig bedre eller dårligere, fordi debatten, hvor indstuderet den end måtte være,² stadig har en dialogisk form. Man kan altså forstå TV-debattens indflydelse som udtryk for at medieinstitutionen skaber en oplevelse af at debatten er en substitut for den tabte, deliberative kunst som ligger så dybt i vores selvforståelse af det repræsentative demokrati.

Sprogets kontrafaktiske ideal som beskrives i pragmatisk teori, har et modstykke i teoretiske forståelser af den offentlige sfære. Den borgerlige offentlighed som beskrives i Habermas' gamle offentlighedsteori (Habermas 1971 (orig. 1962)) er en symbolsk konstruktion snarere end en påstand om et historisk faktum. Men netop som symbolsk konstruktion kan denne særlige offentlighed siges at have kraft som kontrafaktisk ideal. Pragmatikkens indsigt i sprogets universelle regler er en abstrakt variant af reglerne for deliberativ diskussion i en ideel, offentlig sfære. Selvom de demokratiske processer i det senmoderne samfund reelt tager sig ud som en række af forskellige deloffentligheder, fora og medievirkeligheder med mere eller mindre strategiske hensigter, så er der også ganske mange begivenheder som, set i normativt perspektiv, bedst lader sig forklare ud fra en selvforståelse i et kontrafaktisk ideal. En del af mediernes adfærd i forbindelse med større demokratiske begivenheder, som fx en valgkamp, kan ses som udtryk for en selvforståelse som har sin grund i den klassiske offentligheds symbolik. Mediet kan altså til dels se sin legitime opgave som det at varetage en offentlig debat som kan omskabe massemedieret envejskommunikation til en form som efterligner den tovejskommunikation som er bærende for den ideelle offentlige sfære. Måske er det derfor at den TV-medierede debat tilskrives så megen vægt i fx en amerikansk valgkamp. Debatten indeholder spor af dialektiske kommunikationsdyder, som giver en modvægt til den massive kommercialisering og mediets envejskommunikative teknologi.

Der er ikke plads i denne sammenhæng til at give analytiske eksempler på hvordan kandidaterne i en debat gebærder sig i en linedans mellem på den ene side strategisk sprogbrug som har et persuasivt formål og demonstrationen af dialektiske dyder som har til formål at opbygge talernes ethos hos publikum (se i stedet Nielsen (under udg.)). Men teoretisk giver disse overvejelser anledning til at forfine den dialogiske model, som ikke tager højde for disse to samtidige hensyn.

I den reviderede model kalder jeg den strategisk-persuasive envejsrelation for den »retoriske konstellation«, og tovejsrelationen, hvor der demonstreres kommunikative dyder, for den »dialektiske konstellation«. Bemærk at modellen har den dialektiske konstellation indlejret i den retoriske konstellation.

2. Og det er værd at bemærke at det kan være et alvorligt troværdighedsproblem for kandidaterne hvis de virker alt for indstuderede. Den republikanske vicepræsidentkandidat i 2008, Sarah Palin, fik således meget dårlig omtale efter sin tilsyneladende meget indstuderede optræden ved vicepræsidentdebatten.

Mediet, og de debatdeltagere som iscenesættes i debatten, skal på det retoriske niveau overbevise publikum om mediets legitimitet som varetager af den offentlige debat. Dette gøres ved at trække på den dialektiske konstellation som præmis: Den er grunden til at publikum skal antage den retoriske persuasion. Den dialektiske konstellation fremmaner en samtale (af en slags) hvor deltagerne har mulighed for at bevise deres demokratiske sindelag ved at agere rationelt og troværdigt – dvs. ved at demonstrere deres dialektiske dyder.

Litteratur

- Eemeren, Franz H. van & Rob Grootendorst (1984): *Speech Acts in Argumentative Discussions*, Dordrecht: Foris Publ.
- Eemeren, Franz H. van & Rob Grootendorst (1992): *Argumentation, Communication, and Fallacies*, Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Eemeren, Frans H. van & Rob Grootendorst (2004): *A Systematic Theory of Argumentation: The Pragma-Dialectical Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eemeren, Franz H. van, Rob Grootendorst, Sally Jackson & Scott Jacobs (1993): *Reconstructing Argumentative Discourse*. Tuscaloosa and London: The University of Alabama Press.
- Fafner, Jørgen (1977): *Retorik – klassisk og moderne*. København: Akademisk Forlag.
- Goodnight, G. Thomas (1982): The Personal, Technical, and Public Spheres of Argument: A Speculative Inquiry into the Art of Public Deliberation. *Journal of the American Forensic Association* 18, s. 214-227.
- Grice, Herbert Paul (1975): Logic and Conversation, i: Peter Cole & Jerry L. Morgan (red.) (1975): *Syntax and Semantics III: Speech Acts*, New York: Academic Press, s. 41-58.

- Grice, Herbert Paul (1989): *Studies in the Way of Words*. Cambridge & London: Harvard University Press.
- Habermas, Jürgen (1971): *Borgerlig offentlighet*. Oslo: Gyldendal.
- Habermas, Jürgen (1976): Was Heisst Universalpragmatik, i: Kark-Otto Apel (red.) (1976): *Sprachpragmatik und Philosophie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, s. 174-272.
- Jørgensen, Charlotte (1998): Public Debate: An Act of Hostility? *Argumentation* 12, s. 431-443.
- Kock, Christian (1997): Retorikkens identitet – som videnskab og uddannelse. *Rhetorica Scandinavica* 1, s. 10-19.
- Kock, Christian (2003): Retorikkens relevans, i: Øivind Andersen & Kjell Lars Berge (red.): *Retorikkens relevans*. Oslo: Norsk Sakprosa, s. 17-29.
- Nielsen, Niels Møller (under udgivelse): Dialectical Citizenship: Some Thoughts on the Role of Pragmatics in the Analysis of Public Debate. Tilgængelig på <http://conference.rhetoricalcitizenship.mef.ku.dk/papers/>
- Searle, John R. (1969): *Speech acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Walton, Douglas N. (1989): *Informal Logic: A Handbook for Critical Argumentation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Walton, Douglas N. (1995): *A Pragmatic Theory of Fallacy*. Tuscaloosa: The University of Alabama Press, Tuscaloosa.

Hvorfor sproglige betydningers natur forhindrer, at lovtekster kan være lige forståelige for alle

Af Jan Engberg, Aarhus School of Business

Et problem

Med jævne mellemrum hører man fra ministre, politikere og borgere, at nu skal der gøres noget for at gøre lovtekster med relevans for menigmand mere forståelige. Og det kan alle selvfølgelig tilslutte sig. Men som ved så mange andre umiddelbart indlysende dagligdags betragtninger gælder det her, at når vi kigger nærmere på sagen fra en detaljeret sprogvidenskabelig synsvinkel, så er den lidt mere kompliceret. I dette glimt til Lisbeth Falster Jakobsens ære vil jeg koncentrere mig om et centralt aspekt af problemstillingen, nemlig hvor grænsen går for, hvor præcis og derfor alment forståelig en sproglig tekst og dermed også en lovtekst kan være. Som vi skal se er en afgørende faktor her den iboende vaghed, som sproglige udtryk har i menneskelig kommunikation.

En baggrund

Det er mit grundlæggende udgangspunkt, at de betingelser, som sproglige udtryk bruges under i menneskelig kommunikation, resulterer i en grundlæggende vaghed, som umuliggør, at en tekst kan blive forstået på den samme måde af alle, som læser den. Dette hænger sammen med, at jeg antager, at relevante sproglige betydninger er noget, der kun findes inde i hovederne på de mennesker, der bruger sproget, og at vi konstruerer disse betydninger, når vi har brug for dem, på basis af vores foreliggende viden. Den konstruktionsproces er ikke styret af generelle regler eller andet, der kan forudsige, præcis hvilke betydninger forskellige mennesker konstruerer på basis af et bestemt udtryk. Og derfor kan man ikke med sikkerhed forudsige, hvilke betydninger forskellige mennesker vil konstruere i bestemte situationer. Følgelig vil der altid være en vis vaghed i menneskelig kommunikation, i form af en usikkerhed på, hvorvidt alle involverede nu forbinder præcis den samme betydning med et udtryk, som bliver brugt i kommunikationen.

Denne iboende vaghed kan udnyttes offensivt, hvis man ønsker at få andre til at forstå et udtryk på en ny måde. For det står jo enhver frit for at an-

vende et udtryk i en betydning, der adskiller sig fra den måde, andre bruger udtrykket på. Og som oftest er vi som modtagere i stand til at gennemskue sådanne nye betydninger, uden at vi dog kan være helt sikre på, hvad meningen er. Et godt eksempel på en sådan ukonventionel anvendelse af udtryk er digtere som Benny Andersen:

Som sagt er livet en gave
 men jeg har aldrig kunnet få mig til
 at åbne den rigtigt
 bare pillet lidt
 det kunne jo være alt muligt
 jeg har altid **haft mit på det våde**
 (fra digtet *På det våde*, min fremhævning)

I digtet bruger han udtrykket *have sit på det våde* i direkte opposition til det faste udtryk *have sit på det tørre*. Dermed kommer *på det våde* til at betyde noget nyt, som det næppe har betydet for nogen tidligere, men som vi er i stand til at forstå i grove træk, når blot vi kender det faste udtryk og det, som *våd* betyder i andre sammenhænge.

Nu er Benny Andersen jo selvfølgelig ikke jurist, og han skriver ikke lovtekster. Men den mekanisme, han udnytter, er et generelt kendetegn ved den måde menneskets sproglige udtryk fungerer på i kommunikation: De kan modelleres til at have nye betydninger, hvis man ved hjælp af sammenhængen kan få den anden part i kommunikationen til at gennemskue, hvor man ønsker at flytte betydningen hen. Og årsagen er den, at modtageren først laver betydningen af et udtryk, når denne møder udtrykket i en konkret situation.

Benny Andersen-eksemplet viser, hvordan man kan bruge betydningers natur, når man selv vil forsøge at ændre en betydning. Men betydningers natur spiller også en rolle for grænserne for præcision i forståelsesprocessen. Sprogfilosoffen Wittgenstein har beskæftiget sig specielt med dette aspekt i sine *Philosophische Untersuchungen*. Han har beskrevet den måde, vi bruger sproget til at tale om noget på, som en form for spil, vi spiller med hinanden: Vi kan ikke på forhånd udelukke ud fra vores viden om sproget forudsige, hvad den, som vi taler med, præcis ønsker at udtrykke med det, denne siger, eller hvordan andre vil udlægge det, vi siger. Men vi kan ud fra vores viden om situationen og det, der normalt siges i en sådan situation, *komme med kvalificerede gæt ud fra de regler, der normalt spilles efter i situationerne*. Vi kender altså nogle rammer, nogle regler for, hvordan vi omgås kommunikativt med hinanden, og det er dem plus vore hidtidige erfaringer med et udtryk, som vi konstruerer ud fra.

Under de betingelser vil der være mulighed for forskelle på, hvordan forskellige mennesker opfatter betydningen af et udtryk i en bestemt tekst. For de skal jo kende det samme »spil« og vide, at det er det »spil«, de spiller, samt have erfaringer, der minder om hinandens, for at være i stand til at forstå et udtryk på den samme måde. Det er mindst problematisk, hvis kommunikati-

onsparterne har den samme uddannelse og professionelle erfaring, f.eks. hvis det ved lovtekster er to jurister, der taler med hinanden. For så kender de spillet godt, ved hvornår man spiller det og deler en hel masse baggrundsviden. I det tilfælde kan der kun opstå problemer, hvis deres personlige erfaringer eller deres grundlæggende teoretiske opfattelser er så forskellige, at de udlægger et udtryk på forskellig måde inden for rammerne af det spil, de kender.

Meget mere problematisk bliver det, når vi taler om situationer, hvor det er folk uden juridisk ekspertise, der skal forstå en lovtekst. For deres manglende juridiske ekspertise består jo blandt andet i, at de ikke kender det nøjagtige sprogspil, som betydninger opstår i, når jurister udlægger lovtekster. Med andre ord ved de ikke, hvilke rammer der gælder, og derfor ved de ikke, hvor grænserne for udlægningen af et udtryk går, hvis disse er forskellige fra, hvad der gælder i de sprogspil, som man kender fra sin egen ikke-juridiske hverdag. Og som vi skal se i det følgende, er der en del forskelle, man skal være opmærksom på.

Et eksempel

I et tidligere arbejde (Engberg 2008) har jeg beskrevet et konkret eksempel på problemet og dets faktorer. For nogle år siden var den såkaldte Midtbank-sag meget fremme i pressen. Sagen drejede sig om, hvorvidt Midtbanks direktion kunne siges at have udnyttet intern viden, da de overtog en større post af deres egne aktier til dagskurs fra en institutionel investor på et tidspunkt, hvor de var i gang med forhandlinger om at lade banken overtage af Svenska Handelsbanken. Problemet var, at den overtagelse, som forhandlingerne munde ud i, resulterede i et overbud på at overtage Midtbank-aktier fra den svenske banks side to måneder efter, at direktionen havde købt egne aktier til en væsentligt lavere kurs. Og dermed scorede direktionen en gevinst på 54 mio. DKK. Den institutionelle investor anmeldte direktionen for at have udnyttet sin interne viden på utilbørlig vis, og der blev rejst en sigtelse, som endte med en straffesag ved byretten i Herning i 2003 og appelsager i 2004 ved Lands- og Højesteret.

Den centrale paragraf i sagen lyder som følger:

§ 35. Køb, salg og tilskyndelse til køb eller salg af et værdipapir må ikke foretages af nogen, der har intern viden, som kan være af betydning for handelen. (Lov om værdipapirhandel mv., 2008)

I den foregående paragraf i loven er det bestemt, at *intern viden* er

specifikke oplysninger, som ikke er offentliggjort, om udstedere af værdipapirer, værdipapirer eller markedsforhold vedrørende disse, som må antages mærkbart at få betydning for kursdannelsen på et eller flere værdipapirer, hvis oplysningerne blev offentliggjort. (§ 34 stk. 2 Lov om værdipapirhandel mv., 2008).

Ser man på disse to paragraffer, som de er formuleret her, ser det ud til, at sagen er ganske klar: Direktionen rådede over viden om de løbende forhandlinger med Svenska Handelsbanken, som, hvis de havde været offentligt kendte, ville have påvirket kursdannelsen og handlen. Og de har købt værdipapirer.

Men i det juridiske sprogspil er det sådan, at man ikke nøjes med at se på selve paragraffen, men også inddrager en række andre kilder, herunder yderligere tekst i nærheden af de centrale paragraffer og det udvalgs- og betænkingsarbejde, der har ligget til grund for udformningen af paragraffen. Således hedder det f. eks. i starten af § 34 i Lov om værdipapirhandel: »Reglerne i dette kapitel omfatter misbrug af intern viden...«. Og diskussionerne i det forberedende udvalg kredsede i høj grad om spørgsmålet om, hvornår *intern viden* kan siges at være misbrugt. Så inddragelse af de øvrige kilder, der er relevante i det juridiske sprogspil, fører altså til, at det ikke er nok at afgøre, hvorvidt der forelå noget, der kan kaldes *intern viden*. I stedet er det vigtigt, hvorvidt en eventuel *intern viden* blev brugt på en måde, så der er tale om misbrug.

Ser man på de tre domme, der blev afsagt i sagens forskellige instanser, viser det sig da også, at det netop er dette forhold, der lægges vægt på: I den første instans (byretten) anser domstolen handlen for at være et misbrug, bl.a. fordi der klart forelå *intern viden*. De to næste instanser når derimod frem til, at der ganske vist forelå *intern viden*, men at en række karakteristika ved handlen gør, at den ikke kan karakteriseres som misbrug. Forskellen skyldes blandt andet, at mange i juridiske kredse i tiden mellem vedtagelsen af den oprindelige lov i 1995 og sagen, der blev behandlet i 2003 – 2004, var kommet frem til en ændret position mht. selskabers mulighed for at handle med egne aktier. Tidligere lagde man mere vægt på gennemskuelse og anså derfor handler ved aktører med *intern viden* som generelt problematiske. Under disse antagelser er det vigtigste at vise, at der foreligger *intern viden*, da denne faktor er meget central. Efter 2000 var man nået frem til, at det er vigtigt, at selskaber kan påvirke kursen på egne aktier gennem køb og salg. Og under disse antagelser får reglerne om *intern viden* en mindre fremtrædende plads. Derimod bliver misbrugsaspektet vigtigere. Denne forskel afspejles i de forskellige afgørelser: Byretten lægger mest vægt på *intern viden*-aspektet i tæt sammenhæng med *misbrug*, mens de to andre instanser arbejder med at skille *intern viden* og *misbrug* ad og opstille kriterier specielt for, hvornår der er tale om *misbrug*.

En umulighed!

For at vende tilbage til mit grundlæggende udgangspunkt om sproglige udtryks iboende vaghed, så er den forskel i grundkriteriernes relative betydning, som er afspejlet i de to forskellige domme, jo ikke at finde i formuleringen af de relevante lovparagraffer. Den opstår, ved at juristerne forstår lovteksten i lyset af deres kendskab til den diskussion, der er foregået siden 1995. Så man

skal enten have været en del af diskussionen, vide, at den har fundet sted, eller i det mindste kende så meget til det juridiske sprogspil, at man ved, at man skal inddrage viden fra de steder, hvor diskussionen har været ført, når man prøver at finde ud af, hvad udtrykket *misbrug af intern viden* egentlig og konkret dækker over i en bestemt juridisk sammenhæng. Gør man ikke det, når man næppe frem til det samme resultat som juristerne. Og da det jo er juristerne, der i vores samfund har fået til opgave at komme med de autoriserede udlægninger af lovudtryk, har deres udlægning som udgangspunkt en højere værdi end ikke-juristers, ud fra den formelle kompetence, som især domstols-systemet har.

Det er min grundlæggende påstand, at de faktorer, jeg har beskrevet via eksemplet ovenfor, har som konsekvens, at man ikke kan komme ud over dette problem ved at omformulere teksterne. Lovtekster kan ikke formuleres sådan, at man på forhånd kan garantere, hvilken viden udtrykkene i teksterne konkret kommer til at blive forbundet med. For så skulle man jo have kunnet forudse, at vægningen mellem *intern viden* og *misbrug* ville forskyde sig med tiden. I denne forstand er udtrykkene i lovteksten grundlæggende vage. Og denne vaghed skyldes, at det ikke er faste regler knyttet direkte til de sproglige størrelser, der styrer aktuel betydningstilskrivning i konkrete situationer. I stedet er det sprogspillet, som udtrykket indgår i, og de konkrete faktorer, som deltagerne inddrager, som er afgørende.

Et håb?

Betyder det så, at vi bare skal lade juristerne skrive, som de lyster, og holde op med at forsøge at forbedre lovteksters kvalitet og formulering? På ingen måde! Men det betyder, at vi skal være mere præcise med, hvad vi ønsker at opnå, når vi stræber efter bedre og mere forståelige lovtekster. For en generelt ens forståelse hos forskellige mennesker på basis af et sprogligt udtryk i en lovtekst kan vi ikke opnå, og slet ikke over tid. Men hvad kan man så gøre? For det første kan man sørge for at lave om på lovteksten, når man bliver opmærksom på, at det ikke længere er så let at nå fra det sproglige udtryk til den betydning, som udtrykket har fået i tiden efter dets vedtagelse. uden særlige forudsætninger. Denne strategi har man fulgt i det konkrete tilfælde. I 2004 har man indsat et nyt stk. 5 i § 35 i Lov om værdipapirhandel:

Bestemmelsen i stk. 1 finder ikke anvendelse på **handel med egne aktier i tilbagekøbsprogrammer eller med værdipapirer som led i stabilisering af kursen på et værdipapir**, forudsat at sådanne transaktioner gennemføres i overensstemmelse med Kommissionens forordning (EF) nr. 2273/2003 af 22. december 2003 om gennemførelse af Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2003/6/EF med hensyn til tilbagekøbsprogrammer og stabilisering af finansielle instrumenter. (min fremhævelse).

Også en uindviet læser vil således nu kunne se, at intern viden som sådan ikke er noget problem i det særlige tilfælde af handel med egne aktier, så længe man overholder de bestemmelser, der kan læses mere om i den nævnte forordning og direktivet.

Men derudover kan man overveje, om man ikke i tilfælde som dette bør spille med mere åbne kort i sin formulering af lovteksten. Af forarbejderne til loven fremgår det, at man allerede i 1991 mente, at der var særlige forhold omkring handel med egne aktier:

Om der i det enkelte tilfælde er sket en strafferetlig overtrædelse af forbudet mod insider-handel i forbindelse med handel med egne aktier og andre værdipapirer udstedt af det pågældende selskab må afgøres konkret, herunder under hensyntagen til de børsretlige grundprincipper om gennemskuelse, redelighed og lighed samt ønsket om at undgå uhæderlig benyttelse af intern viden, jf. kapitel 5. (Betænkning 1991-1216, 47-48)

Man mente således allerede på det tidspunkt, at det er misbrugsselementet, der skal være afgørende i sådanne tilfælde, og ikke den interne viden som sådan. Og dette afvejningsaspekt kunne efter min mening sagtens have været gjort klarere i lovens formulering, f.eks. i form af et stk. 2, hvori den nævnte nødvendige afvejning havde været fastlagt. Dette ville have været en eksplicitering af den eksisterende, men ikke åbenlyse vaghed i udtrykket. På den baggrund ville en uindviet læser ganske vist ikke nødvendigvis have været i stand til at komme frem til det eksakt samme resultat som juristerne i Højesteret i 2004 (alle jurister var jo heller ikke enige på det tidspunkt, jf. den første byretsdom). Men den uindviede læser ville vide, at der skal ske en afvejning af nogle bestemte elementer ved den type situationer. Og allerede det ville betyde, at også en uindviet læser mere målrettet ville kunne søge den juridiske viden om forskellige faktorerens betydning, som indgår i juristernes afvejende sprogspil.

De to nævnte strategier (opdatering og eksplicitering) fører til en bedre tilgængelighed til det juridiske sprogspil også for uindviede læsere. I samme retning kan det også virke, hvis man formulerer lovtekster klart og så kortfattet og så lidt komplekst som muligt. Blot er det vigtigt at fastholde, at lovteksterne ikke dermed bliver lige forståelige for alle; de bliver blot mere tilgængelige. Og efter min mening er det den højeste grad af kvalitet og forståelighed, man kan opnå: At teksterne er så tilgængelige, at man kan se, hvor problemerne er, så man målrettet kan spørge sig frem til et ordentligt svar hos de relevante eksperter. Mere tillader sproglige udtryks iboende vaghed og det afgrænsede juridiske sprogspil ikke.

Så hvis de ministre, politikere og borgere, som jeg nævnte i starten, mener mere end det, når de efterlyser mere forståelige lovtekster, må vi sprogforskere venligt, men bestemt fortælle dem, at det kan de simpelthen ikke få!

Litteratur

Engberg, Jan (2008): Begriffsdynamik im Recht – Monitoring eines möglichen Verständlichkeitsproblems, i: H. Diekmannshenke & S. Niemeier (red.), *Profession & Kommunikation* (pp. 75-95). Frankfurt a.M.: Lang.

Om at tage ordet på dansk og spansk – i situationen

Af Thora Vinther, Københavns Universitet

Siden Sacks, Schegloff og Jefferson i 1974 udgav deres artikel om det sekventielle talerskifte, har man studeret emnet indgående både med henblik på at afprøve det fremsatte forslag om hvordan turtagning fungerer og med det formål at undersøge om systemet er universelt eller der er specifikke regler for de enkelte sprog.

Turtagning analyseres typisk på forskellige genrer og diskurstyper, idet det må erkendes, at vanskelighederne ved dataindsamling af mundtligt sprog er så store, at de fleste forskere der interesserer sig for turtagning, er henvist til at analysere på materiale i den genre de nu engang kan få fat på. Man gør således en dyd af nødvendigheden og analyserer på den genre det er muligt at optage på bånd, hvilket meget ofte er telefonsamtaler eller interaktion der forekommer i medierne.

Bortset fra Marta Albelda (2004), der sammenligner høflighed i dagligdags uformel samtale og i sociolingvistiske interviews på spansk, kender jeg ikke nogen undersøgelser der tematiserer sammenligningen af diskurstyper i forbindelse med studiet af specifikke træk ved sproglig interaktion. Albeldas resultater samt forskellige forskeres iagttagelser peger dog på at skelnen mellem diskursive genrer er vigtig, og at turtagningsmekanismer afhænger meget af hvilken type samtale de forekommer i. Således udtaler Bilmes (1997: 515): »I believe that interruption, as the term is used here, is more frequently and readily observable in debates with a high degree of interaction than in ordinary casual conversation« og Schegloff (2000:304) »In none of these instances, it may be noted, is a complaint about interruption actually articulated; indeed, such voiced complaints are extremely rare in ordinary conversation«. Mens Bañón Hernández (1997:15) og den svenske hispanist Lars Fant (1992: 249) til gengæld mener at man kan projicere analyseresultater fra den ene diskurs (henholdsvis politisk debat og forhandling) over på andre diskursive genrer.

Mit bidrag her går ud på at foreslå at analysen af turtagningsmekanismer sker på baggrund af tre forskellige diskursive typer, der har samtalens orientering som hovedkriterium. Det betyder at vi kan forholde os forskelligt til politiske debatter, almindelig dagligdags samtale og, som en genre der kan placeres mellem de to yderpunkter, debatter og diskussioner.

De politiske debatter vi oplever i radio og fjernsyn, og eventuelt også iscenesat over for et publikum ved politiske møder, udgør en speciel form for inter-

aktion fordi replikkerne er *orienteret mod publikum*, og ikke mod samtalsens deltagere. Man taler ikke med hinanden, men bruger hinanden til at overbevise samtalsens tilhørere, altså publikum, om egne meningers fortræffelighed og om samtalepartnerens manglende kvaliteter. Denne type diskussioner tematiserer nok synspunkter, men samtaleparternes funktion er speciel, for det, der siges, er beregnet på en udenforstående modtager der skal bedømme de talende og i sidste instans helst ende med at stemme på en af dem.

Stik modsat denne genre er den dagligdags samtale, som er *orienteret mod forholdet mellem personerne*. Den forekommer oftest mellem folk der kender hinanden godt, altså familie og venner, i private situationer og er aldrig medieret. Den kan også finde sted imellem personer der ikke kender hinanden, men befinder sig i en situation de tilfældigvis er havnet i sammen, meget ofte i forbindelse med ventetid, ved busholdepladsen, hos lægen, i køen på et supermarked. Disse samtaler har oftest en positiv karakter, men man kan selvfølgelig også komme op at skændes. Det centrale i samtalen er relationen mellem parterne, og samtalsens emne er et påskud for dens egentlige funktion, at fastholde kontakten imellem dem der snakker sammen.

Imellem de to typer af diskurs har vi den største gruppe af interaktioner, der har uklare grænser til de to andre, men som er karakteriseret ved at være *orienteret mod samtalsens indhold*. Der sker her en overførsel af informationer og en diskussion af synspunkter og ideer. Denne form for interaktion finder sted i privat eller arbejdsmæssig sammenhæng, hvor man drøfter bestemte emner og udveksler forskellige synspunkter og argumenterer for dem. Den kan også forekomme i form af debatter i medierne, hvor mere eller mindre eksperter bliver bedt om at diskutere et emne, og publikum følger med for at vurdere synspunkterne. Det kan selvfølgelig ske her at de talende bliver meget optaget af deres emne eller bliver stædige og vil insistere på deres eget synspunkt så de glemmer at høre på hinanden, men det almindelige er at man er optaget af de synspunkter der udveksles. Denne diskurstype er den mest varierede, og den kan til tider forekomme både inden for den politiske debat, hvor fokus rettes mod indholdet, og i den dagligdags samtale, hvor synspunkterne til tider får en større vægt i samtalen. Den kan med Brown & Yules (1983) terminologi betegnes som *transactional*, mens den dagligdags samtale er *interactional*. Den politiske debat, sådan som jeg beskriver den her, ville jeg så foreslå at kalde *actional*, eller måske simpelthen »instrumentel«.

Hvis vi ser på turtagning på spansk og dansk, er det mit forslag at de kampe og skænderier om ordet der karakteriserer den politiske debat, ligner hinanden meget på de to sprog, ligesom også turtagning inden for den daglige samtals diskurs fungerer mere eller mindre på samme måde i Danmark og Spanien. Det er rigtigt at en spansk dagligdags samtale umiddelbart virker meget anderledes end en dansk, fordi spaniere taler hurtigere og højere, men selve måden at skiftes til at tage ordet i denne genre, oftest i en form for samarbejde, adskiller sig ikke så meget på de to sprog.

Der hvor der til gengæld er forskel mellem spansk og dansk turtagning, er i den midterste genre, hvor de talende er orienteret mod indholdet. I denne

type diskurs er de hyppigste sproghandlinger at bede om information, informere, forklare, argumentere og prøve at overbevise, og danskere og spaniere ser ud til at forholde sig forskelligt til fremstillingen af den type sproghandlinger. Det er også ud fra data af denne type Fant (1989: 258) har fundet frem til at spaniere er *floor-takers* mens skandinaverne er *floor-givers*, og (1992:139) at spaniere i modsætning til reglen fra Sacks *et al* (1974) om *no more than one speaker at a time* snarere ser ud til at følge en regel om *no less than one speaker at a time*.

Når spaniere afbryder og altså ikke lader den anden sige det færdigt som han eller hun er ved, og dette for det meste accepteres smertefrit af modparten, så er det normalt relateret til indholdet, for at hindre en begyndende misforståelse i at udvikle sig, eller for at give en information som de finder det interessant at bidrage med lige netop på det pågældende tidspunkt. Man kan ofte forklare en spansk afbrydelse som noget der følger et nærhedsprincip med et ræsonnement som: »det er vigtigt for dialogens indhold at det jeg vil sige, kommer frem lige nu hvor det er relevant«. Man kan derfor sige at spanske afbrydelser i denne diskurstype sker af hensyn til indholdet. På den anden side vil danskere tage hensyn til tråden i argumentationen og lade den foregående taler gøre sin tankegang i replikken færdig før de bidrager med det de vil sige.

To eksempler kan vise den spanske mekanisme. I det første, mellem tre journalister der drøfter terrorisme i et radioprogram, bruges afbrydelsen til at markere en uenighed eller en fejl. Jeg giver en dansk oversættelse næsten uden transskriptionstegn for at gøre den mere læselig, og belyser turtagning ved at understrege de ord der udtales samtidig med hele eller dele af den foregående replik:

Foix: Carlos Carnicero, jeg mener at det at sige at alle de problemer vi kan have med terrorisme udelukkende skyldes

Carnicero: det har jeg ikke sagt

Foix: eller at de skyldes en mangel, en fejlslagen strategi fra PP's side

Carnicero: nej nej nej undskyld undskyld undskyld det er en lidt fordrejet fortolkning af mine ord

Foix: nå, men lad mig fortsætte. Jeg er enig i en ting du sagde før¹

1. Spansk originalversion (de kantede parenteser angiver hvilke ord der udtales samtidig, hvilket ikke kan vises i den danske oversættelse, hvor ordstillingen er en anden):

Foix. – Carlos / Carnicero / Yo creo que decir que todos los / todos los problemas que podamos tener con el terrorismo son exclusivamente / cul[pa o/]

Carnicero. – [Yo no he dicho eso]

Foix. – o que se deban / [a una falta / a una estrategia equivocada por parte del PP]

Carnicero. – [No, no , no, perdona, perdona, perdona, eso es una interpretación un poquito] torcida de mis palabras/

Foix. – Bueno, pero déjame seguir/Yo estoy de acuerdo en una cosa que has dicho antes/(...) (Bañón Hernández 1997 p. 83-4).

I det andet eksempel drejer det sig simpelthen om at komme med udmeldingen der hvor den er informativt relevant. I denne radiodebat om Pinochets skæbne bliver JU modsagt af FE, og i de sidste to replikker taler JU samtidigt med FE, idet hun insisterer på at beholde ordet, så hun kan få fremsat sit synspunkt:

JU: det er ikke direkte interne chilenske anliggender man blander sig i

FE: hvad er det ikke

JU: nej

FE: hvis det drejer sig om en chilener der har udført et drab i Chile, kan det ikke være andet end et chilensk anliggende

JU: nej nej, undskyld, jeg jeg forsikr- nej hvis det er en spanier og han er blevet slået ihjel i Chile og jeg er i familie med vedkommende hh vil jeg have at at mit retsvæsen forfølger den morder.²

I begge eksempler insisterer talerne på at få sagt tingene et relevant sted i dialogen, og begge steder benytter de sig af *perdone* eller *perdona*, som jeg har oversat med 'undskyld', men som egentlig fungerer som et turtagningselement. Det er et signal om at man gerne vil have ordet her, mere end en anmodning om tilgivelse for at bryde turtagningsreglerne.

Eftersom danskere følger andre turtagningsregler i denne type interaktion, oplever de det som forstyrrende for tankegangen hvis modparten ikke venter til den talende er færdig med sit udsagn. Litteraturen om turtagning har mange eksempler på hvordan danskere reagerer på sådanne brud, med bemærkninger som *Hvis jeg lige må tale færdig, lad mig lige sige det, hvis du vil lade være med at afbryde, lad nu mig*, osv., der alle sammen fungerer som mekanismer til at forsvare sin replik mod indtrængen udefra. Spaniere kan også, som vi vil se, forsvare sig med lignende udtryk, men det er mindre almindeligt. Til gengæld har danskere ikke, som spaniere, en formel svarende til *perdona/perdone*. Man kan godt sige »undskyld«, men det er en måde at erkende at man har begået en fejl, og ikke, som jeg mener at det er på spansk, en formel til at åbne sig vej i den andens replik.

Som dansker har man behov for at udvikle sin tankegang mens man snakker, og hvis nogen prøver at forhindre det, kræver man gerne sin ret i denne type indholdsorienterede samtaler. Ud fra et kommunikativt synspunkt kan det af og til virke mindre økonomisk, som i følgende eksempel som jeg har noteret på et seminar blandt lærerkolleger og som jeg gengiver i referat:

2. **JU:** nadie se está metiendo (0.2) m directamente en asuntos internos chi↑[le↓nos]

FE: [↓cómo que] no.

JU: [no]

FE: [si] es un chi [leno y] ha mata[do en] Chile cómo [no] va a [ser un asunto chi]leno.

JU: [no=no] [perdone] [yo] [yo leas-] no si es un español y ha sido matado en Chile y yo soy un familiar de esa persona hh quiero que que mi justicia (0.2) persiga a ese asesino. (Boss 2000b, s. 26).

A har holdt et oplæg om bestemte sproglige strukturer i spansk. B går i gang med et lidt længere indlæg om at sådanne strukturer i oversatte tekster kan give problemer. A afbryder straks i begyndelsen med et tilløb til en kommentar om at det ikke er oversatte tekster, men bliver i det samme afbrudt af B, der gerne vil have lov til at tale færdigt. A resignerer, holder sig til de danske turtagningsregler og hører på hele Bs bidrag, der afsluttes med »når det nu er oversatte strukturer«, hvorpå A kan tage sin retmæssige taletur for at forklare at det omtalte oplæg havde omhandlet strukturer på originalsproget. B undskylder misforståelsen. Eksemplet viser at den tryghed det giver at overholde reglerne, nogle gange må betales med en ret stor udskrivning på den kommunikative rentabilitets konto.

Når jeg finder det relevant at skelne mellem forskellige diskurstyper, skyldes det ikke kun et behov for videnskabelig stringens og klarhed i metoden, men også at jeg ser det som en mulighed for at forklare nogle af de konflikter der kan opstå i forbindelse med turskifte. Der kan, som jeg har prøvet at fremstille, opstå eksplicit kamp om ordet i alle typer af diskurs, dog oftest i politisk debat, hvor det er lige ved at være et definerende træk ved diskurstypen, og meget sjældent i dagligdags samtale. Men hvad der kan gøre en sådan kamp om taleturen særlig konfliktartet, er forvekslingen af diskurstyper, altså at de talende opfatter interaktionen på hver sin måde. Jeg har to eksempler herpå, det ene på dansk, som jeg har skrevet ned fra radioen i april 2008. Her debatterer minister Birthe Rønn Hornbech (BRH) med Ib Gaarde-Nissen (IGN), der er formand for Transplantationsgruppen, organdonation i forbindelse med hjernedødskriteriet:

IGN: ... vi har informeret om dødskriteriet og...

BRH: Men I har ikke fortalt hvad det er ...

IGN: Må jeg godt have lov at tale færdig? //

Ordstyrer: Ja.

IGN: Tak. (*Fortsætter hvor han slap*)

Det sigende her er ikke så meget at BRH afbryder den første talende, der så igen afbryder hende for at få lov til at beholde ordet, men det faktum, at IGN ikke nøjes med at tage ordet tilbage. Han holder en meget lang pause efter sit spørgsmål i den tredje replik og tvinger på den måde ordstyreren til eksplicit at give ham ordet, som han kvitterer for med et næsten ironisk »Tak« inden han fortsætter. På den måde understreger han at han har retten og ordstyreren på sin side, og stempler BRH som en uciviliseret og uhøflig debattør. Selv om emnet er politisk ladet, er det ikke en politisk debat. Når udvekslingen virker så aggressiv og uforskammet skyldes det sandsynligvis at IGN så at sige tager fejl af diskursen, og benytter en samtalestrategi der hører hjemme i den politiske kamp snarere end i en meningsudveksling om et almenmenneskeligt etisk problem.

Det andet eksempel er spansk, det er en meget berømt udveksling fra 2003, under den spanske kronprinsesse Letizias første møde med pressen, som hun stillede op til med sin kommende mand, prins Felipe, ved sin side:

Letizia: (*har redegjort for at hun gradvis vil trække sig ud af sit job i det spanske fjernsyn*)... og jeg vil efterhånden integrere mig i arbejdet i mit nye liv og ja med det ansvar og de forpligtelser det fører med sig og med støtte og kærlighed fra...

Felipe: Hun kommer ikke til...

Letizia: (*siger her nogle uforståelige ord, som pressen har videregivet som: Lad mig blive færdig eller lad mig tale hvilket udløste højlydt latter fra hele forsamlingen*)... fra Kongens og Dronningens side samt selvfølgelig Dronningens uvurderlige eksempel, ikke, ja

Felipe: Hun kommer ikke til at mangle arbejde og hun får meget travle dage³

Prinsessens få meget utydelige ord har givet anledning til en stor diskussion i pressen og på nettet vedrørende hendes høflighed og personlige egenskaber. Det kan undre, specielt efter som det strengt taget er prinsen der bryder ind. Men det kan måske forklares med henvisning til genren: Han opfatter åbenbart situationen som en dagligdags samtale mellem Letizia og pressefolkene, der går ud på at de skal lære hinanden at kende, og han bidrager med en lun og venlig kommentar, der skal fungere som en støtte til hende. Hendes ståen fast på sin taleret virker aggressiv netop fordi den hører til en anden diskurs, og det er denne genreforveksling der virker forkert i den kommunikative situation.

Mit forslag om at skelne grundlæggende mellem tre diskursive genrer når opmærksomheden rettes mod turtagning, er hermed givet videre. Fortsat forskning og analyse af danske og spanske samtaler vil vise om denne skelnen er frugtbar i forbindelse med analysen af andre samtalspecifikke træk.

3. Eksempels spanske originalversion:

Letizia: ... a partir de hoy, queda claro que es un punto y aparte en la labor profesional que he ejercido hasta ahora, y lo que sí es deseable, lo que vamos a intentar es que de forma gradual yo me desvincule de TVE, no inmediatamente, y también está claro que a partir de ahora y de forma progresiva voy a integrarme y a dedicarme a esta nueva vida bueno pues con las responsabilidades y obligaciones que que conlleva y con el apoyo y [cariño de los] ...

Felipe: [No le va] ...

Letizia: (xxxxxx) (= Déjame terminar /déjame hablar)... de los Reyes y por supuesto el ejemplo impagable de la Reina, ¿no? claro.

Felipe: No le va a faltar trabajo y va a tener el día bien ocupado.

Teksten er udskrevet fra en videooptagelse på internettet:

http://www.cadenaser.com/espana/audios/letizia-ortiz-principe-asturias-dejame/sernot/20031106csrsrcnac_4/Aes/

Litteratur

- Albelda Marco, Marta (2004): Cortesía en diferentes situaciones comunicativas. La conversación coloquial y la entrevista sociológica semiformal, i: Diana Bravo & Antonio Briz (red.) *Pragmática sociocultural: estudios sobre el discurso de cortesía en español*. Barcelona: Ariel Lingüística, s. 109-134.
- Bañón Hernández, Antonio Miguel (1997): *La interrupción conversacional. Propuestas para su análisis pragmalingüístico*. Málaga: Analecta Malacitana, Anejo de la Revista de la Sección de Filología de la Facultad de Filosofía y Letras.
- Bilmes, Jack (1997): Being interrupted. *Language in Society* 26, 4, s. 507-531.
- Boss, Marianne (2000a): *CA og Overlap – En komparativ CA-analyse af overlap i en dansk og en spansk radiodiskussion*. Speciale ved Institut for Nordisk Filologi, KU.
- Boss, Marianne (2000b): *Bilag til CA & Overlap*. Speciale ved Institut for Nordisk Filologi, KU.
- Brown, Gillian & George Yule (1983): *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fant, Lars (1989): Cultural mismatch in conversation: Spanish and Scandinavian communicative behaviour in negotiation settings. *Hermes – Tidsskrift for sprogforskning* 3, s. 247-265.
- Fant, Lars (1992): Scandinavians and Spaniards in negotiation, i: Annick Sjögren & Lena Jansson (red.): *Culture and management in the field of ethnology and business administration*. Stockholm: The Swedish Immigration Institute and Museum/The Institute of International Business, s. 125-153.
- Sacks, Harvey, Emanuel Schegloff & Gail Jefferson (1974): A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language* 50, s. 696-735.
- Schegloff, Emanuel (2000): Accounts of Conduct in Interaction, i: Jonathan H. Turner (red.): *Handbook of Sociological Theory*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, s. 287-321.

Ordforrådets rolle i situationel sproglig variation på fransk – et mini-studium

Af Anita Berit Hansen, Københavns Universitet

Fransk ordforråd har en bemærkelsesværdig dobbelt struktur, som måske især virker slående på ikke-modersmålstalende i fransk. Til mange ord i standard-sproget findes således en (eller flere) non-standardvariant(er), f.eks. *voiture* (standard) over for *bagnole* (i ordbøgerne markeret som »familiært«). Ordene anvendes hos den samme talende, men i forskellige situationer. Den engelske sociolingvist Anthony Lodge har udtalt sig således om fænomenet:

J'ai toujours été frappé par l'existence au sein du lexique français d'une sorte de vocabulaire parallèle – de paires de mots quasi-synonymes (type *eau/flotte*, *argent/fric*) qui désignent des objets fréquemment évoqués, et dont un des membres de la paire appartient au français »correct«, l'autre à un français moins formel (étiqueté dans les dictionnaires fam., pop., vulg. et arg.). Des dichotomies analogues sont beaucoup plus rares en anglais. (Lodge 1992:341, citeret af Blanche-Benveniste 1997:54)

Samtidig har de seneste årtiers studier af situationel sproglig variation i fransk dog vist, at også visse fonetiske og syntaktiske fænomener har en ret systematisk forskellig opførsel afhængig af situationens formalitetsgrad og interaktionsforhold. Spørgsmålet er, om ordforrådet har en særlig fremtrædende rolle i den situationelle variation i fransk i forhold til de andre typer af sproglige fænomener, således som det er blevet påstået (»It is probably in the lexicon that style-shifting in French is indicated most obviously«, Lodge 1993:256, citeret af Armstrong 2001:212). Armstrong skriver i øvrigt om årsagen til dette påståede forhold, at den skal findes i de leksikalske størrelses kognitive prominens:

[...] full lexical items have more cognitive prominence, and therefore potentially greater value as sociolinguistic markers, than phonological or syntactic variables. (Armstrong 2001:212)

Et svar på spørgsmålet vil kræve en ensartet tilgang til sproglig variation på alle niveauer (fonetik, syntaks, leksikon), der tillader på rimelig vis at sammenligne udsving mellem to situationer uanset det sproglige fænomens art.

Nærværende korte artikel¹ undersøger ud fra konkrete franske talesprogsdata – en ung parisisk pige optaget dels i et interview med mig selv som udefra kommende, dels i en samtale med en jævnaldrende veninde, hvor jeg deltager som tredjepart – muligheden for at anvende den *variationistiske metode* på alle tre sproglige niveauer med det formål at komme på den ene side med et bud på, hvordan ordforrådet kan inddrages i et studium af situationel sproglig variation på fransk, på den anden side med et forsøg på at give en kvantitativ vurdering af dets relative betydning i denne variation.

Variationistisk metode anvendt på fonetik, syntaks og leksikon

Nøgleredskabet i systematiske studier af sproglig variation er *den sproglige variabel*, som defineret af Weinreich, Labov & Herzog (1968) og videreført af Labov (1976 [1972]) i den variationistiske sociolingvistik. En sproglig variabel er en sproglig enhed, der kan realiseres på to (eller flere) måder uden at betydningen ændres. De to (eller flere) *varianter* har ikke sproglig pertinens.² Ved at optælle, hvor mange gange den ene variant forekommer i forhold til antallet af forekomster af selve variabelen, kan man kvantitativt sammenligne data fra forskellige sproglige produktioner (fra samme talende i forskellige situationer, fra forskellige grupper af talende indbyrdes osv.).

Den variationistiske model blev i udgangspunktet anvendt på det fonetiske niveau, hvor kravet om semantisk ækvivalens mellem varianterne ikke voldte problemer. Man har i engelsk f.eks. undersøgt variationen mellem former som *dancing* og *dancin'*, mellem centraliseret og ikke-centraliseret diftong i /aw/ og /aj/ (*house*, *wife*) og mellem tilstedeværelsen eller ej af ordfinalt og prækonsonantisk /r/ i ord som *door*, *guard* – og relateret de kvantitative mål til forskellige eksterne faktorer, såvel sociale som stilistiske (Labov 1972 og efterfølgere). I fransk sociolingvistisk forskning har metoden således også uproblematisk kunnet anvendes på det fonetiske niveau. Her er det især studier af /l/- og /r/-drop (*i(l) dit*, *pa(r)ce que*, *tab(le)*, *quat(re)*) og af E caduc-drop (*mais l(e) garçon*, *la p(e)tite fille*), der er blevet udført.³

Inden for syntaks har anvendelse af den variationistiske tilgang skabt mere debat. Idéen om at to forskellige syntaktiske strukturer kan være semantisk ækvivalente har ikke vundet generelt gehør. Et studium som Weiner & Labov (1983), hvor variationen mellem aktiv og passiv struktur blev undersøgt på variationistisk vis (*they broke into the liquor store* / *the liquor store was broken into*), vakte således furore. Ifølge Milroy (1987:164) er der dog opstået en slags konsensus om, at visse, begrænsede, typer af syntaktisk variation godt kan behand-

1. Artiklen er en omarbejdning af en fransk artikel på 30 sider: A. B. Hansen (2004) *Approche tridimensionnelle de la variation diaphasique en français – étude pilote*, se bibliografi.

2. I *Sociolinguistique* (1976), den franske oversættelse af *Sociolinguistic Patterns* (1972), skriver Labov: »(...) les variantes doivent être dépourvues de pertinence linguistique«.

3. Se detaljerede referencer i A.B. Hansen (2004).

les variationistisk. For engelsks vedkommende f.eks. vekslen i 3. person mellem *s*-form og ikke *s*-form (*he do/he does*). For fransk drejer det sig bl.a. om studier af nægtelses-konstruktioner med og uden *ne*-partikel (*il (ne) vient pas*) og om valget mellem pronominerne *nous* og *on* (*nous avons eu un incendie / on a eu un incendie*).⁴

På trods af at Chambers (1995) sidestiller det leksikalske niveau med det fonetiske og syntaktiske i sin fremstilling af sproglig variation, jf. nedenstående citat:

People use the lexical item *car* on one occasion and *automobile* on another, pronounce the participle *walking* sometimes and *walkin'* other times, and ask the technician to *back up the disk* on their computer one day and to *back the disk up* the next. (Chambers 1995:13)

er det leksikalske niveau sjældent blevet behandlet ved hjælp af en variationistisk tilgang i praksis. Det grundlæggende problem er, at to ord for »den samme« objektive virkelighed ofte har meget forskellige konnotationer (*livre/bouquin* på fransk f.eks.) og dermed i allerhøjeste grad er diskutabel som »semantisk ækvivalente« (se Lodge 1989, 1999, Lodge *et al.* 1997 og Armstrong 2001 for et overblik). Desuden kan antallet af varianter for en given variabel i princippet være ubegrænset (som på fransk serien *femme/dame/nana/meuf...*), hvilket synes at stride mod variationismens basale regel om et lukket sæt af varianter. Nogle sociolingvister har dog alligevel forsøgt at anvende metoden. Det drejer sig ifølge Armstrong (2001) om D. Sankoff *et al.* (1978), som har studeret den leksikalske variation mellem ord på *québécois* og det tilsvarende engelske låneord (f.eks. *ouvrage/job*) hos tosprogede frankofone canadiere, og om Martel (1984), der hos tilsvarende typer talende har set på variationen mellem europæisk franske ord og den lokale *québécois*-variant af samme ord (f.eks. *film/vue*). Andre har afvist at bruge en decideret variationistisk metode, men har alligevel arbejdet kvantitativt med leksikon i forskellige situationer. F.eks. har Armstrong (2001) optalt antallet af non-standard ord⁵ som der eksisterer standard-ækvivalenter for i løbet af den båndoptagne tale og sammenlignet antallet i henholdsvis interview med forskeren og gruppesamtale uden forskerens tilstedeværelse. Armstrong erkender dog, at denne absolutte optællingsmetode ikke tager højde for, i hvor høj grad det var muligt at anvende non-standard-termen. Der tales jo ikke om samme emner i de to typer af situationer, og forskning i slang (*argot*) har vist, at visse emner, især vold, kærlighedsliv, krop, kriminalitet, penge, slagsmål i særlig grad lægger op til brug af non-standard ordforråd (jf. f.eks. Calvet 1992, Goudaillier 1997).

4. Se detaljerede referencer i A.B. Hansen (2004) samt en præsentation af diskussionen af den variationistiske tilgang til syntaks i A.B. Hansen (1999).

5. Defineret ud fra ordbogsetiketter i *Petit Robert* (fam., pop., vulg.), jf. Armstrong 2001:215-217.

Studiet af den situationelle sproglige variation hos en ung parisisk pige

I mit mini-studium af den 16-årige parisiske pige ER (optaget i 1993) har jeg forsøgt at anvende den variationistiske metode på fonetisk, syntaktisk og leksikalsk niveau under hensyntagen til de ovenfor skitserede problemer. Først dog et par ord om de to situationer, som sammenlignes.

I »Interview«-situationen mødes jeg med ER for første gang (januar) og taler med hende i enrum om forskellige sider af hendes liv og baggrund. I »Gruppesamtale«-situationen mødes jeg med ER og hendes veninde (december) og vi taler om, hvorfra de kender hinanden, deres fritidsinteresser og festaktiviteter sammen, skolen osv. Nogle af disse emner blev også berørt i interviewet for ERs eget vedkommende. Uden af have lavet en sammenlignende pragmatisk, interaktionel analyse på de to optagelser (men der foreligger to adskilte vurderinger i hhv. A. B. Hansen & M.-B. M. Hansen 2003 og M.-B. M. Hansen 2004, som ikke strider mod følgende udlægning) kan man beskrive den første situation som mere formel end den anden, fordi parterne i interviewet ikke kender hinanden, der er tale om en aldersforskel og en forskel i kulturel baggrund og om en ikke-spontan struktur for forløbet, idet intervieweren styrer samtalsudviklingen. I den anden samtale kender de to piger for det første hinanden rigtig godt, ER kender i øvrigt undertegnede fra sidste besøg, og den store fælles oplevelseserfaring for pigerne gør, at der tales indforstået (og ivrigt!) om emner, som naturligt går over i hinanden med minimale indspark fra min side. Der skulle derfor være grundlag for at iagttage situationel sproglig variation ved at modstille de to optagelser af ER.

Der er i undersøgelsen udvalgt et fonetisk fænomen, som i andre studier af fransk har vist sig at være situationsafhængigt, nemlig E caducs bevarelse eller bortfald (jf. tidligere). Nærmere bestemt er der set på konteksten VC_C i enstavelsesord og første stavelse af flerstavelsesord, som kan eksemplificeres ved tilfælde som *pas vraiment b(e)soin d(e) travailler*.⁶ Det valgte syntaktiske fænomen er tilstedeværelsen eller ej af *ne*-partiklen ved nægtelser. Denne variation (*je (ne) crois pas*) er, som nævnt længere oppe, accepteret som muligt objekt for variationistiske undersøgelser, på trods af at syntaks generelt volder vanskeligheder for denne type tilgang.

På det leksikalske område er problemerne med semantisk ækvivalens søgt omgået på to måder. Dels er der arbejdet med den særlige variation mellem trunkerede og ikke-trunkerede ordformer – af typen *télé-télévision*, *prof-professeur*, *expo-exposition* – som faktisk er hyppig i fransk, og hvor der ikke kan sættes spørgsmålstegn ved, om varianterne har samme betydning. Det har været anvendt som kriterium, at den trunkerede form ved ordbogsopslag i *Petit Robert*

6. Den mere præcise afgrænsning udelader E caduc'er, der pga. forskellige forhold ikke er variable (f.eks. før 'h aspiré' *le héros*, eller i forbindelse med tøven *ils découvrent un peu l'effet de l'alcool*), jf. A. B. Hansen 2004:18).

1993 findes beskrevet som non-standard (dvs. *familier* eller *populaire*).⁷ Optællingen er sket efter målet »trunkeringer ud af mulige trunkeringer« i hver af de to samtalsituationer. Da denne tilgang imidlertid ikke får fat i de mange andre anvendelser af non-standard ord i optagelserne, især i gruppesamtalen (såsom *génial*, *truc*, *boulot*, *bouffe*), og da disse, jf. ovenstående diskussion, er vanskelige at behandle som varianter af en variabel, er der derudover foretaget en absolut optælling af non-standard ord (*fam.* eller *pop.* i *Petit Robert* 1993).⁸ For at undgå at forskelle i antallet af non-standard ord i interviewet og i gruppesamtalen kan tilskrives forskel i de berørte samtaleemner, er denne del af analysen begrænset til de dele af de to optagelser, hvor der tales om præcis samme emner (skole, fritid, tv, gøremål (herunder *sorties*) med venner). Uddragene har imidlertid ikke samme længde. Derfor er det optalte antal non-standard ord i hver situation udtrykt i forhold til det totale antal ord udtalt af ER.

Resultater

Et første blik på analyseresultaterne for det valgte fonetiske og det valgte syntaktiske fænomen viser, at de to modstillede situationer ikke fremkalder nogen større sproglig variation for disse størrelser (se tabel 1).

Tabel 1. Fonetisk og syntaktisk situationel variation hos ER

Sprogligt fænomen	Interview	Gruppesamtale	Forskel på interview og gruppesamtale ifølge statistisk test »Chi2«
Fonetisk niveau – bortfald af E caduc i VC_C	Enstav. 49/60 82%	Enstav. 93/105 89%	Nej
	Flerstav. 10/16 63%	Flerstav. 19/26 73%	Nej
Syntaktisk niveau – bortfald af <i>ne</i> i nægtelser	34/35 97%	59/59 100%	Nej

For E caducs vedkommende er det procentvise bortfald således på et meget ens niveau i interviewet og i gruppesamtalen, såvel i enstavelsesord (typen *c'est euh dans le coin aussi*), hvor procenterne er henholdsvis 82 % og 89 %, som i første stavelse af flerstavelsesord (typen *ah non ça la télé je la regarde beaucoup quand même*), hvor procenten er henholdsvis 63 % og 73 %. I ingen af tilfældene er forskellen på resultaterne for interviewet og gruppesamtalen statistisk

7. Dermed er ord som *radio*, der egentlig oprindelig er en trunkeret form af *radiophonique* ikke talt med, idet *radio* ikke anføres som non-standard i moderne ordbøger.

8. Heri er ikke indregnet diskursmarkørerne *ben*, *hein*, *quoi*, som der helt klart ikke findes »standard-sproglige« ækvivalenter for.

signifikant, når den efterprøves med en Chi2-test.⁹ For *ne*-partiklens vedkommende er omfanget af bortfald i nægtelseskonstruktioner ligeledes næsten identisk i de to situationer: 97 % bortfald i interviewet og 100 % bortfald (!) i gruppesamtalen. Den lille forskel mellem tallene er ikke statistisk signifikant.

Man fristes naturligvis til at spørge sig selv, om de to valgte situationer overhovedet lægger op til en differentieret sproglig adfærd, eller om de i sig selv er for ens og designet dermed ikke egner sig til at afdække situationel sproglig variation. Studiet af det leksikalske plan tillader imidlertid at afkræfte denne hypotese.

I tabel 2 ses i de to første vandrette rækker henholdsvis analyseresultaterne for trunkerede former ud af antal mulige trunkeringer (typen *expo/exposition*) og for antallet af andre non-standard ord (f.eks. *bouffe*) ud af antal ord i alt.

Tabel 2. Leksikalsk situationel variation hos ER

Sprogligt fænomen	Interview	Gruppesamtale	Forskel på interview og gruppesamtale ifølge statistisk test »Chi2«
Leksikalsk niveau – trunkerede former ud af antal mulige trunkeringer	5/14 36%	23/35 66%	Tendens (p <10%)
Leksikalsk niveau – antal non-standard ord ud af antal ord i alt	7/1176 0,6%	31/3250 0,95%	Nej
Leksikalsk niveau – antal non-standard <i>inklusive trunkerede ord</i> ud af antal ord i alt	12/1176 1,02%	54/3250 1,66%	Tendens (p <10%)

Der bruges i interviewet kun trunkering i ca. en tredjedel af de mulige tilfælde. De reelle trunkeringer er *B.D.* for *bande dessinée*, *déco* for *decoratifs* og (3 gange) *télé* for *télévision*, mens ordene *adolescent*, *après-midi*, *cinéma*, *faculté*, *informations* og *professeur* ikke trunkeres, skønt der findes gængse trunkerede former for disse ord.¹⁰ I gruppesamtalen bruges trunkeringer derimod i to tredjedele af de mulige tilfælde: *bac* for *baccalauréat*, *expo* for *exposition* (tre gange), *prof* for *professeur* (11 gange ud af 19), *restau* for *restaurant* (tre gange), *sympa* for *sympathique* (fem gange) – mens *cinéma*, *philosophie*, *télévision* ikke optræder

9. Man kunne indvende at disse procenter er baseret på for lavt et antal forekomster, men i et større studium med mere end 4000 forekomster af E caduc og med samme datadesign (interview over for gruppesamtale) blev der heller ikke fundet signifikant forskel på brugen af vokalen i VC_C i de to typer situationer (A. B. Hansen 1994).

10. *ado*, *aprèm*, *ciné*, *fac*, *infos*, *prof*.

trunkeret, selvom muligheden eksisterer.¹¹ Samlet giver dette omend ikke en ægte statistisk signifikant forskel (som ville kræve en p-værdi under 5 %) i hvert fald en tendens ($p < 10\%$). Med hensyn til det andet mål, antallet af andre non-standard ord ud af antal ord i alt, er den fundne forskel på de to situationer i første omgang ikke signifikant. Der er kun 7 non-standard ord i interviewet (*boulot, en avoir marre, nul, truc* (4 gange)), mod 31 i gruppesamtalen (*bouffe, choper, copain (petit copain), se débrouiller, dingue, foutre, génial, herbe, marrant, marcher (faire marcher qn.), nul, pincer, rater, super-, truc*, nogle af disse optræder flere gange hver), men når disse tal sættes i forhold til det respektive antal ord udtalt af ER i de to situationer, rækker forskellen altså ikke til det krævede signifikansniveau. Det gør den derimod næsten, hvis man (som i tredje vandrette række i tabel 2) inddrager de trunkeerede former i antallet af non-standard ord. Vi får herved i alt 12 non-standard ord ud af 1176 ord i interviewet og 54 non-standard ord ud af 3250 ord i gruppesamtalen. Ifølge Chi2-testen er der da tale om en tendens ($p < 10\%$).

Konklusion

Det synes hermed antydnet, at det leksikalske niveau er mere følsomt overfor situationel variation end de to udvalgte fonetiske og syntaktiske fænomener E caduc-bortfald og *ne*-bortfald i nægtelser. Naturligvis er nærværende studiums omfang meget begrænset – der er kun tale om en enkelt informant i to arbitrært definerede situationer, der adskilles af formalitet, og der kunne være valgt andre fonetiske og syntaktiske fænomener, som måske ville give et andet billede. Når dette er sagt, forekommer det alligevel slående, at samme informant betjener sig af et så relativt forskelligt ordforråd, at der tilnærmelsesvis opstår en signifikant forskel mellem de to situationer. Det vil være interessant at arbejde videre med flere franske informanter og med flere typer af situationer for at underbygge, om dette resultat holder i en større sammenhæng, og om det faktisk er »in the lexicon that style-shifting in French is indicated most obviously«, som hævdet af Lodge (1993). Under alle omstændigheder kræver det videreudvikling af den metodiske tilgang, da den variationistiske metode har vist sig kun at kunne bruges til at inddrage non-standard ordforrådet i begrænset omfang, og i øvrigt ikke for alvor kan bruges til at vurdere »kognitiv prominens« – som muligvis spiller en stor rolle for den enkelte talendes bevidste og ubevidste sproglige valg i forskellige situationer.

Litteratur

Andersen, H. L. & C. Thomsen (udg.) (2004): *Sept approches à un corpus. Analyses du français parlé*, Bern/Berlin/Bruxelles/Frankfurt am Main/New York/Oxford/Wien: Peter Lang.

11. *ciné, philo, télé.*

- Armstrong, N. (2001): *Social and stylistic variation in spoken French. A comparative approach*. Impact Studies in Language and Society, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Blanche-Benveniste, C. (1997): *Approches de la langue parlée en français*. Paris: Ophrys.
- Calvet, L.-J. (1992): *L'Argot. Que sais-je ?* Paris: Presses Universitaires de France.
- Chambers, J. K. (1995): *Sociolinguistic Theory*. Oxford: Blackwell.
- Goudaillier, J.-P. (1997): *Comment tu t'habilles ? Dictionnaire du français contemporain des cités*. Paris: Maisonneuve et Larose.
- Hansen, A. B. (1994): Etude du E caduc – stabilisation en cours et variations lexicales. *Journal of French Language Studies* 4. 25-54.
- Hansen, A. B. (1999): Traitement variationniste de problèmes syntaxiques – exemples du français parlé. I: Lund, H. P. (udg.) *La langue, les signes, les êtres*. Actes du colloque de l'Institut d'Etudes Romanes de l'Université de Copenhague, le 3 octobre 1998, Etudes Romanes 44, København: Museum Tusculanum Press. 29-46.
- Hansen, A. B. (2004): Approche tridimensionnelle de la variation diaphasique en français – étude pilote. I: Andersen, H. L. & C. Thomsen (udg.). 107-137.
- Hansen, A. B. & Hansen, M.-B. M. (2003): Le [ə] prépausal et l'interaction. In Hansen, A. B. & Hansen, M.-B. M. (udg.) *Structures linguistiques et interactionnelles dans le français parlé*. Actes du colloque international, Université de Copenhague, du 22 au 23 juin 2001. Etudes Romanes 54, København: Museum Tusculanum Press. 89-109.
- Hansen, M.-B. M. (2004): Sur quelques mécanismes de positionnement interactionnel dans une interview de couple de nature sociolinguistique. I: H. L. Andersen & C. Thomsen (udg.): 15-61.
- Labov, W. (1976 [1972]): *Sociolinguistique*. Paris: Editions de Minuit (ovs. af *Sociolinguistic Patterns*, 1972).
- Lodge, R. A. (1989): Speakers' perception of non-standard vocabulary in French. *Zeitschrift für Romanische Philologie* 105, 6. 427-444.
- Lodge, R.A. (1992): Le vocabulaire non-standard suivant les perceptions des locuteurs français actuels. *Grammaire des fautes et français non conventionnels*. Actes du IVe Colloque International du G.H.E.L.F. Paris: Presses de l'Ecole Normale Supérieure. 341-354.
- Lodge, R.A. (1993): *French: from dialect to standard*. London: Routledge.
- Lodge, R.A. (1999): Colloquial vocabulary and politeness in French. *The Modern Language Review* 94, 2. 357-365.
- Lodge, R.A. et al. (1997): *Exploring the French Language*. London/New York/Sydney/Auckland: Arnold.
- Martel, P. (1984): Les variables lexicales sont-elles sociolinguistiquement intéressantes? *Sociolinguistique des langues romanes*. Actes du XVIIe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes, vol. 5. Aix-en-Provence: Université de Provence. 181-193.
- Milroy, L. (1987): *Observing and Analysing Natural Language*. Oxford: Basil Blackwell.
- Sankoff, D. et al. (1978): Semantic field variability. I: Sankoff, D. (udg.): *Linguistic variation: models and methods*. New York: Academic Press.
- Weiner, E. & Labov, W. (1983): Constraints on the agentless passive. *Journal of Linguistics* 19. 29-58.
- Weinreich, U., Labov, W. & Herzog, M.I. (1968): Empirical foundations for a theory of language change. I: Lehmann, W. P. & Malkiel, Y. (udg.): *Directions for Historical Linguistics: A Symposium*. Austin: University of Texas Press.

KAPITEL 7: Sprogvariation og sprogforandring

Dixons model for sproglægtskab

Af Adam Hyllested, Københavns Universitet

R.M.W. Dixon har i *The Rise and Fall of Languages* (1997), der er blevet en af de moderne klassikere inden for lingvistikken,¹ fremsat en ny model for sproglægtskab med inspiration i Stephen Jay Goulds og Niles Eldredges evolutionsbiologiske teori fra 1972 om *punctuated equilibrium* (»afbrudt ligevægt«).² Kort fortalt foreslog Gould og Eldredge, at biologiens berømte »missing links« i udviklingskæden viser, hvordan biologisk udvikling foregår i korte, hurtige spring, der afbryder lange, stabile perioder uden større forandringstendenser. De manglende fossiler i de geologiske lag skulle dermed simpelthen afspejle manglende udvikling. Tilsvarende har Dixon foreslået, at den traditionelle model for sproglig udvikling og sproglægtskaber illustreret med stamtræer (en model, der i øvrigt selv er inspireret af evolutionslæren) kun er brugbar for de korte, ustabile perioder, hvor sprogene netop forgrener sig, og hvor deres fælles udgangspunkt er rekonstruerbart; men at disse perioder optræder mellem længere intervaller af sproglig konvergens eller sprogblanding, hvis fælles udgangspunkt ikke kan rekonstrueres. Stamtræmodellen og den komparative metode duer altså stadig ifølge Dixon, fx for enheder som indoeuropæisk, germansk og nordisk; blot mener han ikke, at den er brugbar for alle sprogfamilier i fortid og nutid, og fx ikke for mange af de australske sprog, han selv er specialist i. En egentlig anmeldelse af bogen er der ikke tale om hér – dertil er der gået for lang tid siden udgivelsen – til gengæld vil jeg i essayform udpege nogle alvorlige svagheder ved Dixons argumentation.³

I kapitlet »the family tree model« præsenteres en række påståede svagheder ved den traditionelle komparative model (Dixon 1997:28-35):

1) Ifølge Dixon er det usandsynligt, at et grundprog som proto-indoeuropæisk skulle have splittet sig i 10 sproggrene samtidigt (»that a single ancestor language should split simultaneously into ten daughters is unlikely« (1997:28)). Det er imidlertid heller ikke, hvad man opererer med i indoeuropæistikken; tværtimod er det her alment accepteret, at den anatiske sproggruppe spaltede sig ud først (E.H. Sturtevant's »indo-hittitiske hypotese« fra 1926 er i dag

---

1. Denne karakteristik er lånt fra Hyllested 2006. Se også Campbell & Poser 2008:319 om bogens indflydelse på andre lingvisters arbejder.

2. På dansk er udkommet udvalgte essays om teorien i Gould 1989. Hypotesen er opsummeret og tilpasset senere opdagelser i Gould 2002.

3. Specifikt vil jeg behandle kapitel 4, hvor Dixon gør op med den hidtidige brug af stamtræmodellen. Andre dele af bogen er blevet kritiseret af bl.a. Crowley 1999, Watkins 2001, Janda & Joseph 2003, Koch 2004 samt Campbell & Poser 2008:318-329.

communis opinio),⁴ og selvom der er uenighed om den videre underinddeling, har jeg endnu til gode at møde indoeuropæister, der ikke opererer med en sådan overhovedet. Konkret regner vi i København som flere andre steder tokharisk for at være den næste gruppe, der har skilt sig ud fra »kernen«.⁵ Desuden regner vi med undergrupper som italo-keltisk og græco-armensk (inkl. de sparsomt overleverede restsprog frygisk, thrakisk og dakisk) foruden baltoslavisk og indoiransk, som Dixon ser ud til at have regnet med, da antallet af fyldigt overleverede sproggrupper ellers ville komme op på 12 (indisk, iransk, baltisk, slavisk, armensk, græsk, albansk, italisk, keltisk, germansk, tokharisk og anatolisk). Herudover udviser baltoslavisk og indoiransk indbyrdes ligheder, de såkaldte satem-træk. Og der er mange flere eksempler. Samtidig er man opmærksom på, at flere af grupperne har været i intensiv kontakt med hinanden, men det er meget ofte tydeligt, hvilke ligheder der skyldes kontakt, og hvilke der må bero på et særligt tæt slægtskab.

At der ikke har kunnet etableres konsensus om underinddelingen, betyder jo ikke, at vi *ikke* kan regne med en underinddeling, lige så lidt som vi ville regne et leksem for ikke-rekonstruerbart, blot fordi der er uenighed om den nøjagtige rekonstruktion. Jeg kender ingen indoeuropæister, der ville regne med en simultan opsplitning i 10 grupper. Dixons argumentation er altså her uforståeligt irrelevant – han slår en åben dør ind ved at fremkomme med kritik, som alle i princippet ville kunne tilslutte sig, hvis blot den overhovedet var aktuel.

2) Dixon påpeger herefter, at visse af de indoeuropæiske sprog, fx singalesisk, er svære at indplacere helt præcist slægtskabsmæssigt (»There is also the difficulty that some languages cannot be assigned a clear place within the tree. For instance, Singhalese is acknowledged to belong to the Indo-Aryan branch, but it cannot be assigned to any specific node within this branch« (1997:28)). Som det vil være komparativister bekendt, kan en sådan situation dog bare skyldes, at de pågældende sprogs nærmeste slægtninge er uddøde, at sprogene ikke er tilstrækkeligt udforskede, eller at der er faglig uenighed om tolkningen af materialet. Man kan ikke forvente, at forudsætningerne er til stede for, at specialister med de forhåndenværende data er i stand til at indplacere

4. Ikke alle indoeuropæister vil være enige i denne formulering, men det skyldes mest, at hypotesen ikke har ført til en navneændring for sprogfamiliens vedkommende. Om man kalder grundsproget for indoeuropæisk eller indo-hittitisk er et rent terminologisk spørgsmål, hvis der i øvrigt er enighed om kronologien. Hittitisk er det bedst overleverede anatoliske sprog; så »hittitisk« er her ikonisk for de anatoliske sprog (og »indo-« naturligvis for resten af indoeuropæisk).

5. Dette baseres især på udviklingen af konsonantgrupper bestående af dental + (palato-)velar, der er bevaret som sådan i anatolisk og tokharisk, mens den i restgruppens grundprog må have undergået en metatese, hvorefter en spirantisering (udvikling til hæmmelyd) af den efterstillede (den oprindeligt foranstillede) konsonant har fundet sted. Paradeeksemplerne er ordet for 'jord', der på hittitisk gengives som *tekan*, på tokharisk som *tkam* som refleks af **dg'hōm*, mens restindoeuropæisk udviser refleks af et **g'hōm*, jf. sanskrit *kṣām*, græsk *khthōn*, gotisk *guma* 'mand' (egl. 'en jordisk én', samme ord som dansk (*brud*)*gom*). Et andet er hittitisk *hartagga* 'vilddyr' < indoeuropæisk **h₁tko-* over for restindoeuropæisk **h₁kbo-* 'bjørn' > sanskrit *ṛkṣa*, græsk *árktos*, latin *ursus*. Dette ord er ikke overleveret på tokharisk.

sprogene helt nøjagtigt i hvert enkelt tilfælde. Eksemplet singalesisk er i øvrigt underligt valgt, eftersom dette sprog normalt grupperes sammen med sprogene vedda og maldivisk (divehi) i en sydindoarisk undergruppe af de indoariske sprog (en gennemgang af de divergerende teorier kan ses i Masica 1991:446-463). Den sydindoariske gruppe udgør en geografisk *outlier* på øerne syd for det indiske subkontinent, hvor transitionen brydes af det store dravidisktalende område i Sydindien. Historien har sløret detaljerne i forbindelsen med de øvrige indoariske sprog, men det betyder ikke, at de ikke har eksisteret, eller at de ikke i fremtiden kan rekonstrueres på basis af ny viden.

3) Endvidere argumenterer Dixon med, at stamtræmodellen er nem at applicere på indoeuropæisk, hvorfor man også har prøvet at applicere den på alle andre sprogætter – også dér, hvor det ikke lader sig gøre. Udgangspunktet er naturligt – en model har vist sig succesfuld, så man afprøver den andetsteds (»Work on Indo-European is, by and large, of the highest quality, and has acquired a justified prestige... As a result the family tree is the »received« model of linguistic relationship which scholars working in other areas attempt to apply to their own group of languages« (1997:28)). Hvad Dixon ikke nævner, er, at dette som oftest også lykkes. Ikke bare indoeuropæisk, men en lang række sproglægtskaber i alle verdensdele opstilles i dag med udgangspunkt i stamtræmodellen. Man må i øvrigt huske på, at der med »indoeuropæisk« her ikke blot menes perioden fra de tidligst overleverede enkeltprog tilbage i tid mod det rekonstruerede grundprog, proto-indoeuropæisk. Modellen er i lige så høj grad applicérbar på forholdene mellem undergruppernes sprog indbyrdes, fx fra protogermansk til de ældre og moderne germanske sprog eller fra protoslavisk til de enkelte slaviske sprog osv. På endnu lavere niveau kan man med basis i oldnordisk (oldislandsk; stort set identisk med forstadiet til de vestnordiske sprog) og de østnordiske sprog (danske og svenske dialekter samt gutnisk) rekonstruere en slags protonordisk. Ideelt set kan modellen også anvendes på dialekter – et protorumænsk kan rekonstrueres på basis af dakorumænsk, istrorumænsk, megleno-rumænsk og aromunsk. På samme måde har stamtræmodellen vist sig succesfuld netop på de sproghistorisk bedst udforskede sproggrupper som fx uralsk, semitisk, kartvelsk, dravidisk, austronesisk og algonkinsprogene. De steder i verden, som kunne overraske os, er netop dér, hvor sproggrupperne enten er utilstrækkeligt udforsket, eller hvor de nødvendige mellemlid synes at mangle.

Stamtræmodellen opfattes ofte fejlagtigt som en model, der står i modsætning til konvergensmodeller. Det har imidlertid aldrig været hævdet – stamtræer viser genetisk slægtskab, men ikke gensidig påvirkning. Naturligvis er parallellerne mellem et menneskeligt stamtræ og et sprogligt ikke nøjagtige, men det kan være nyttigt at påpege, at de menneskelige stamtræer heller ikke viser miljøpåvirkning – de viser ikke, hvilket menneske man er blevet til, og hvordan man er blevet det, men blot at man nedstammer fra bestemte andre mennesker og er i slægt med andre i forskellige led. Sådan er det også med den sproglige stamtræmodel. For sprogvidenskaben er stamtræet ikke andet end en stiliseret model for sprogs genetiske slægtskab og fortæller i og for sig

ikke meget om sprogforandring – det, man vil vise, er genetisk oprindelse. Den kan ikke vise, at engelsk har et kæmpe romansk ordforråd, at dansk ud-tale er påvirket af tysk, eller at afrikaans både har konserveret gamle træk i forhold til hollandsk (nederlandsk) og samtidig har udviklet kreoliserings-træk. Blot kan det vise, at dansk, engelsk, hollandsk og afrikaans er german-ske sprog, og at de tre sidste er nærmere beslægtet med hinanden, end de er med dansk, og at de to sidste er nærmere beslægtet med hinanden, end de er med engelsk. Man kan i verden i dag finde eksempler på »blandede« sprog, som kan være svære at placere i en sprogfamilie – men det kan diskuteres om ikke det blot skyldes, at vi ikke kender sprogets fulde historie og har kunnet følge den dag for dag. Havde vi kunnet det, vil mit gæt være, at det ikke ville være så svært at placere fx michif enten blandt de romanske sprog eller algon-kinsprogene (her må vi som altid huske på, at et sprogs typologiske egenart dybest set er irrelevant for dets slægtskabsmæssige indplacering; dette er na-turligvis tydeligst ved fonologisk typologi).

Alternativer til stamtræmodellen giver ofte ikke mening, da stamtræmodel-len ikke foregiver at vise hele sandheden, endsige afviser konvergens grenene imellem. Det er blot en velegnet måde, hvorpå man grafisk kan vise de indbyr-des forhold, der aftegner sig på basis af det forhåndenværende materiale. Et stamtræ over de germanske sprog viser intet om kontakt mellem dem, men står heller ikke i stedet for kontakten og står ikke i vejen for den på noget ni-veau (jf. også Campbell 2007 samt Campbell & Poser 2008:326-329).

4) Hvis alle sprog er udviklet efter stamtræmodellen, ville der ifølge Dixon være 10 mio. mia. mia. mia. sprog i verden i dag (»If IE-type splitting were the norm (one language having 100 descendants after 6000 years), Proto-Human should by now have spawned to $10^2 \times 17 = 10^{34}$, or 10 million billion billion bil-lion languages; in fact we have about 5000« (1997:29)). Det er jo morsomt at tænke over,⁶ men analysen bygger på forkerte forudsætninger. Sprogdød og bevarelse af blot et enkelt sprog inden for en sproggruppe er *meget* mere al-mindeligt, end Dixon antyder. Han bruger de indoariske og romanske sprog som model, men netop disse sproggrupper er blevet splittet op i uforholds-mæssigt mange sprog. Af de *kendte* indoeuropæiske sproggrupper er 5-6 ud-døde (her endda fraregnet de mulige indoeuropæiske substratsprog som eufratisk, temematisk og præ-bangani), 3 består i dag af et enkelt sprog, 1 af to sprog, 1 af 4 sprog og resten af færre sprog end indoiransk og romansk, der begge slår rekorden. Dertil kommer alle de nu uddøde indoeuropæiske sprog-grupper, der kan have eksisteret, men som vi ikke kender til i dag. Inden for uralsk har de *syv overlevende* sproggrupper hhv. 10, 7, 2, 2, 3, 2 og 1 nulevende sprog tilbage. De kartvelske sprog er en hel sprogæt med blot fire sprog (ge-orgisk, mingrelsk, laz og svanetisk). I verden i dag kendes over 70 isolater, der er de sidste overlevende inden for deres respektive sprogætter; og mange an-

6. For det første er der kun 6 mia. mennesker i verden i dag og begrænset geografisk plads til sprogområder. Der kræves naturligvis desuden et vist antal mennesker og et geografisk om-råde af en vis størrelse, for at et sprogsamfund kan eksistere.

dre sprogætter er ganske givet døet ud i tidens løb. Romansk og indoiransk er altså alt for atypiske (og i Dixons tilfælde lidt for bekvemme) at bruge som prototypeeksempler, når det drejer sig om antal sprog i en undergruppe.

5) Endelig kritiserer Dixon (i og for sig med rette), at typologiske ligheder ofte bliver brugt som kriterier for sproglægtskab, fx mellem uralsk, altaisk, koreansk og japansk («Typically, a number of typological features are quoted, in which a group of languages concur, and this is taken as evidence of genetic connection» (1997:31-32)). Han hævder, at et grundprog hverken er blevet etableret for proto-altaisk, proto-uralo-altaisk eller proto-uralo-altaisk-(koreansk-)japansk. Hertil er at sige, at altaisk ganske vist endnu ikke er rekonstrueret i lige så tilfredsstillende grad som fx indoeuropæisk og austronesisk. Det skyldes formentlig tidsdybden og de manglende overleverede mellemled. Men en række altaister har opstillet regler for den lydlige udvikling fra proto-altaisk til hhv. proto-tyrkisk, proto-mongolsk og proto-tungusisk (nogle medregner også japansk og koreansk som altaiske sprog). De bygger ikke antagelsen om det altaiske sproglægtskab kun på typologiske ligheder, men også på velfunderede lydkorrespondenser (se bl.a. Dybo & Starostin 2008). Og med god grund, for mange af de typologiske træk deles faktisk også af omkringliggende sprog, som ikke regnes til den altaiske sprogæt. At nævne uralo-altaisk er irrelevant, da denne sammenstilling er forældet (om end den har overlevet adskillige leksika). Uralske og altaiske sprog er formentlig beslægtet, men ikke nærmere beslægtet med hinanden, end de er med mange andre sproggrupper i Eurasien, fx indoeuropæisk. Også denne gamle sammenstilling, bygger hovedsagelig på typologiske ligheder (i både uralsk og altaisk forekommer træk som agglutination, postpositioner og vokalharmoni). Jeg kender ingen, der advokerer for et særligt nært uralo-altaisk slægtskab i dag. Dixon gør sig altså her indirekte skyldig i det samme fejltrin, han advarer imod.

Konkret anvender Dixon i bogens kapitel 7 («More on proto-languages») *indo-uralsk* – den endnu ikke komplet accepterede hypotese om et slægtskab mellem de indoeuropæiske og uralske sprog – som eksempel på et konvergensbaseret sproglægtskab. Selve slægtskabet accepteres sådan set, men Dixon tilskriver det en længere periode, hvor oprindelig ubeslægtede eller beslægtede sprog (vi kan ikke vide det) har nærmet sig hinanden og er blevet mere og mere ens, men hvis ligheder samtidig ikke udviser systematisk korrespondens over hele linjen. Det skulle være årsagen til, at man endnu ikke har kunnet rekonstruere et indo-uralsk grundprog med systematiske lydovergange frem til proto-indoeuropæisk og proto-uralsk.

Desuden skriver han: »There are similarities between Indo-European and Uralic (see, for instance, Campbell 1990, but they are explainable in a number of ways other than by positing a further, higher-level family tree« (1997:100). Henvisningen til Campbell er både tilfældig og misvisende.⁷ Gan-

7. Den her angivne titel på Campbells artikel er den korrekte; Dixon skriver fejlagtigt »Indo-European and Uralic Trees«, akkurat som Campbell selv gør på sin hjemmeside.

ske vist har Campbell i andre sammenhænge erklæret sig skeptisk over for den indo-uralske hypotese, men i den specifikke artikel konkluderer Campbell selv: »... the weight of aggregate of comparisons is sufficient to support the conclusion that these two language families have a very old historical connection, one which reflects either a genetic affiliation or Sprachbund affinities, or perhaps both. ... we cannot rule out the possibility that the similarities among some of these tree names explored here may perhaps reflect an old genetic relationship – a common ancestor.« (Campbell 1990:174-175). I Dixons slægtskabsmodel kan skellet mellem genetisk slægtskab og sprogforbund siges at være visket ud. Alligevel er det påfaldende, at Dixon henviser til Campbell uden at citere, og at han desuden ikke henviser til andre værker om indo-uralsk, der konkret behandler materialet. Mange komparativister verden over accepterer i dag hypotesen uden nødvendigvis at arbejde med emnet selv. Der kan efterhånden påvises så mange systematiske korrespondenser på lydligt, grammatisk og leksikalsk niveau, at man dristes til at sige, at de uralske sprog ville blive regnet for indoeuropæiske, hvis de blev opdaget i dag (se bl.a. Hyllested under udgivelse). En nøjere granskning ville senere afsløre, at der var tale om en søsteræt – hvad mange lingvister også mener i dag. Der kan så være uenighed om detaljerne.

Dixons model er udviklet i samklang med hans indgående kendskab til australske sprog. Jeg er ikke specialist i australske sprog og skal ikke udtale mig om, hvorvidt andre historiske og kulturelle udviklinger dér har banet vejen for en anden form for sprogenes. Skal vi overbevises om »afbrudt ligevægt« som en generel model for sprogforandring, kræver det dog en helt anderledes grundig argumentation og frem for alt en behandling af det konkrete materiale i hvert enkelt tilfælde.

Litteratur

- Campbell, Lyle (1990): Indo-European and Uralic Tree Names. *Diachronica* 7, 2, s. 149-180.
- Campbell, Lyle (2007): Areal linguistics: a closer scrutiny, i: Y. Matras et.al. (udg.), *Linguistic areas: convergence in historical and typological perspective*. Chippenham and Eastbourne: Antony Rowe Ltd.
- Campbell, Lyle & William J. Poser (2008): *Language Classification. History and Method*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crowley, Terry (1999): Review of Dixon 1997. *Australian Journal of Linguistics* 19, s. 109-115.
- Dixon, R.M.W. (1997): *The Rise and Fall of Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dybo, Anna V. & Georgy Starostin (2008): In Defense of the Comparative Method or the End of the Vovin Controversy. *Aspects of Comparative Linguistics* 3, 1, s. 119-258.
- Gould, Stephen Jay (1989): *Små fisk, store fisk. Naturhistoriske eftertanker. Essays i udvalgt ved Jørgen Steen Nielsen*. København: Munksgaard
- Gould, Stephen Jay (2002): *The Structure of Evolutionary Theory*. Cambridge MA: Harvard University Press.

- Hyllested, Adam (2006): Dixon, Robert Malcolm Ward, i: *Den Store Danske Encyklopædi*, supplementsbind 2, s. 131.
- Hyllested, Adam (under udgivelse): Linguistic Evidence for an Indo-Uralic Heritage, i: Gojko Barjamovic et al: *Language and Prehistory of the Indo-European Peoples: A Cross-disciplinary Perspective*. Budapest: Archaeolingua.
- Janda, Richard D. & Brian D. Joseph (2003): On Language, Change, and Language Change – or, of History, Linguistics, and Historical Linguistics, i: Brian D. Joseph & Richard D. Janda: *The Handbook of Historical Linguistics*. Oxford: Blackwell, s. 3-180.
- Koch, Harold J. (2004): A methodological history of Australian linguistic classification, i: Claire Bower & Harold Koch: *Australian languages: classification and the comparative method*. Amsterdam: John Benjamins, s. 17-60.
- Masica, Colin P., (1991): *The Indo-Aryan Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Watkins, Calvert (2001): An Indo-European Linguistic Area and its Characteristics: Ancient Anatolia. Areal Diffusion as a Challenge to the Comparative Method?, i: Alexandra Y. Aikhenvald & R.M.W. Dixon: *Areal Diffusion and Genetic Inheritance: Problems in Comparative Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, s. 44-63.

Hvad birkebarksbrev nr. 247 gemte. En historie fra det virkelige forskningsliv

Af Jens Nørgård-Sørensen, Københavns Universitet

1951 var et skelsættende år for russisk arkæologi og sprogvidenskab. Under udgravninger i den gamle handelsby Novgorod fandt man det første middelalderlige birkebarksbrev.

Novgorod var allerede i det ældste russiske rige en ud af to dominerende handelsbyer på flodvejen »fra varægerne til Kejserstaden«, dvs. fra de skandinaviske væringer (»varæger« på russisk) via Finske Bugt ad floderne sydpå forbi Novgorod og længere sydover forbi Kiev til Sortehavet og derfra til Konstantinopel. Novgorod blev i modsætning til alle øvrige russiske fyrstendømmer ikke indtaget af mongolerne i 1237-38. Byen kom således aldrig under »tatar-åget«, men forblev en selvstændig bystat indtil den blev erobret af Moskva-staten, forløberen for det moderne Rusland, i 1478.

Et birkebarksbrev består af et stykke birkebark hvorpå der med en tilspidset træpind er prentet en meddelelse. Når man ville sende en meddelelse, rev eler skar man simpelthen et stykke bark af en birk. I frisk form er barken så blød at det er let at prente bogstaver på den. Når man havde skrevet sin meddelelse, skar man barkstykket til så kun det beskrevne felt stod tilbage, og pga. barkens struktur rullede brevet af sig selv sammen til en lille let håndterlig rulle der kunne transporteres til modtageren, fx af en tjener. Når brevet var læst og havde udfyldt sin funktion, blev det ofte smidt på vejen, på gårdspladsen eller i huset. Langt de fleste breve rummede dagligdags beskeder om praktiske forhold, herunder handel, husholdning, familieforhold og kæresterier.

Siden 1951 har man fundet omkring 1000 birkebarksbreve i Novgorod, omkring 40 i den nærliggende handelsby Staraja Rusa samt enkelte i andre russiske byer. Brevene nummereres løbende efterhånden som de findes, så nummeret har intet med brevets alder at gøre. Årsagen til at de er bevaret, er de specielle jordbundsforhold i flodlejet der hindrer nedbrydningen af organisk materiale. Brevene kan dateres ret præcist, normalt inden for 25 år, ud fra de kulturlag de bliver fundet i. Arkæologerne anvender et bredt spekter af metoder til at datere lagene; bl.a. giver træstykker i samme lag som brevene mulighed for dendrokronologisk datering.

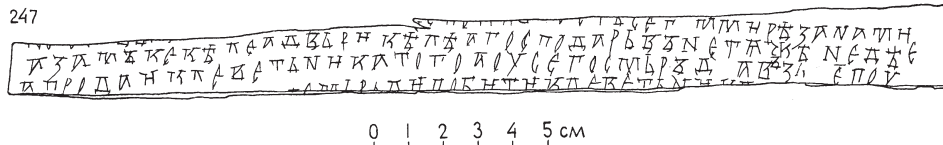
I 1956 fandt man birkebarksbrev nr. 247 i et af de nederste kulturlag, 5,5 meter under dagens overflade. Det blev dateret til 1025-95, sandsynligvis tid-

ligt i perioden 1025-55, hvilket indebærer at dette er et af de ældste, måske det ældste birkebarksbrev. Den fotografiske gengivelse, fig. 1,¹ giver et godt indtryk af et birkebarksbrev.

Fig. 1: Birkebarksbrev fra Novgorod, nr. 247, fotografi

Birkebarksbrevene er løbende blevet publiceret i en særskilt udgivelsesserie² sammen med tegninger der tydeliggør bogstavernes form og placering, jf. fig. 2.

Figur 2: Birkebarksbrev fra Novgorod, nr. 247, tegning

Man ser tydeligt at brevet er skåret fint til i enderne, men som så mange andre breve er det alligevel et fragment. Årsagen er at fibrene løber således at birkebarksstykket med tiden ofte vil briste på langs af skriveretningen. I birkebarksbrev nr. 247 er der faldet strimler af barken både foroven og forneden hvor der ses halve og fragmentariske bogstaver.

I den første publikation af brevet (Arcixovskij & Borkovskij 1963:69-71) forholdt man sig tøvende til tolkningen. Man henviste indledningsvist til at brevet kun var bevaret som et fragment af en større helhed, og at de enkelte fraser og sætninger derfor fremstod som usammenhængende. Den centrale del af teksten (begyndende med den første hele linje) blev forsynet med følgende orddeling og oversættelse til moderne russisk (her gengivet på dansk):

- (1) a zamŭke kĕlea, dvĭri kĕlĕa. A gospodari vŭ netazĕ, nedĕe, A prodai klevetĭnika togo.
 og lās celle.SG.GEN dør.PL celle.SG.GEN men herre i dovenskab
 ikke handler og sælg angiver denne
 »og cellens lās, cellens dør, dens opsynsmand foretager sig intet.
 Sælg denne angiver!«

1. Fig. 1 og 2 er nedtaget fra internetsiden www.gramoty.ru.

2. *Novgorodskie gramoty na bereste*, I-X, skiftende redaktører, se eksempler i litteraturlisten.

Det er ikke mig der oversætter dårligt! Den moderne russiske oversættelse er lige så uklar som gengivelsen her på dansk. Allerede i denne tolkning koncentrerede opmærksomheden sig om de to ordformer *kělea* og *kěľa*. Disse fortolkede man som genitiv singularis af et låneord fra græsk *kel-líon* '(kloster)celle'. Man var opmærksom på at endelsen ikke rigtig passede. I oldrussisk har dette låneord grundformen *kelij-a* og er femininum, hvilket giver en genitiv singularis på *-i*: *kelij-i*. Endelsen *-a* i de to former i birkebarksbrev nr. 247 er derfor et åbenlyst problem, men dette løste Arcixovskij og Borkovskij tilsyneladende elegant ved at henvise til at det græske forlæg er neutrum. Man foreslog at denne genus måtte have været indlånt sammen med ordet, hvilket ville give en sideform i neutrum: *kelij-e* (gengivet af Arcixovskij & Borkovskij som *kelee*). Genitiv singularis af en sådan form ville være *kelij-a*, som godt kunne gengives grafisk uden markering af *-j*.³

Der er problemer i denne tolkning som ikke omtales af Arcixovskij & Borkovskij. Vokalerne i stammen er ikke de forventede. I første stavelse skulle man forvente *-e* og ikke *-ě*, og i anden stavelse skulle man forvente *-i* og hverken *-e* eller *-ě* (sml. *kelij-* med brevets *kěle-* og *kěľe-*). Disse problemer kommenteres som sagt ikke i den første udgivelse; måske fordi de ikke bekymrede forskerne så meget på dette tidspunkt. I den første samlede lingvistiske analyse af birkebarksbrevene (Avanesov 1955:79-80) gav man udtryk for den holdning at mange af brevene var skrevet af uskoledede skrivere som undertiden ikke engang kendte bogstavernes lydværdi. Til trods for at alle kilder bekræfter at *ě* og *e* på dette tidspunkt blev udtalt forskelligt,⁴ kunne man henvise til breve med sammenblanding af de to tegn. Da *ě* udvikler sig til *i* efter palatal konsonant, fx *j*, optræder der ligeledes sammenblanding af bogstavtegnene for disse to vokaler (Avanesov 1955:87-92). Der var altså en slags belæg for at forklare alle forekomsterne af tegnet *ě* i ordformerne *kěle-* og *kěľe-* som forudsigelige bogstavsforvekslinger. Men hvad med brevets indhold? Var det virkelig det rene volapyk?

Inden vi går videre med historien om hvordan dette problem blev løst, er det nødvendigt med en digression til den ældre slaviske lydhistorie. I old- og fællesslavisk, dvs. i forhistorisk tid, blev de velare konsonanter *k*, *g* og *x* palataliseret foran fortunegevokal (Bräuer 1961:184-93). Dette skete af to omgange. I den såkaldt 1. *palatalisation* blev velarerne til palatale konsonanter foran *op-rindelige* indoeuropæiske fortunegevokaler, jf. fig. 3.

3. Det kyrilliske alfabet rummer en særlig gruppe såkaldte joterede vokaltegn (til angivelse af *-j* plus vokal). I oldrussiske kilder anvendtes ofte de tilsvarende ikke-joterede vokaltegn.

4. Senere falder de sammen i standardrussisk. Udviklingen i Novgoroddialekten er anderledes, men disse detaljer er ikke relevante her.

$k > \check{c}$	Slavisk <i>četyre</i> 'fire' overfor litauisk ⁵ <i>keturi</i>
$g > \check{z}$	Slavisk <i>živŭ</i> 'levende' overfor litauisk <i>gyvas</i>
$x > \check{s}$	Imperativ <i>duš-e!</i> 'Ånd!' overfor nominativ <i>dux-a</i>

Fig. 3: 1. palatalisation i slavisk

I den periode hvor 1. palatalisation virkede, må de indoeuropæiske diftonger *oi* og *ai* stadig have eksisteret i slavisk. Disse diftonger ændrede sig imidlertid på et senere tidspunkt – men stadig i forhistorisk tid – til *i* og *ě*.⁶ Det betød at hvis en velar konsonant *k*, *g* eller *x* tidligere havde stået foran en diftong og dermed en bagtungevokal, stod den nu foran en fortungevokal (fx *koi* > *kě*, *goi* > *gě*, *xoi* > *xě*), dvs. i en position hvor den skulle palataliseres. Reglen om palatalisering af velarer foran fortungevokal gjaldt stadig, men resultatet af denne 2. palatalisation var et andet end af den første, jf. fig. 4.

$k > c$	Slavisk <i>čěna</i> 'pris' overfor litauisk <i>kaina</i>
$g > z$	Dativ/lokativ singularis <i>noz-ě</i> (< <i>*nog-ai</i>) overfor nominativ <i>nog-a</i>
$x > s$	Oldrussisk <i>šěrŭ</i> 'grå' < protoslavisk <i>*xoir-</i>

Fig. 4: 2. palatalisation i slavisk (forenklet)

Vi går nu tilbage til birkebarksbrevene. Frem mod 1980'erne erkendte man ved grundigere studier af den voksende mængde breve at helt så ubehjælpeligt var de nu ikke skrevet! Når man tog højde for individuelle og sociale variationer, var stavningen ganske systematisk (Zaliznjak 1986:110-111). Da brevskriverne repræsenterede et bredt udsnit af befolkningen, herunder både tjenere og kvinder, vidnede dette om en livlig handelsby med en overvejende skrivekyndig befolkning.

Adskillige år efter den første tolkning af birkebarksbrev nr. 247 fremlagde Andrej A. Zaliznjak (1986:111-19, baseret på artikel fra 1982) en nytolkning, baseret på den forudsætning at den gamle nordvestrussiske dialekt som blev talt i Novgorod, *ikke* havde gennemgået 2. palatalisation. De to ord der tidligere var blevet fortolket som former af *kelija* 'celle', kunne nu identificeres med pronominet *čěl-* 'al, hel' (af *kěl-* via 2. palatalisation). Dette gav anledning til en revideret orddeling (Zaliznjak 1995:223) hvor alle bøjningsformer gav mening, jf. (2).

5. Der sammenlignes med litauisk som repræsentant for de baltiske sprog, den sprogfamilie der er nærmest beslægtet med slavisk.

6. Om diftongerne udvikler sig til *i* og *ě*, afhænger af accenten (Bräuer 1961:70). Detaljerne er uden betydning her.

- (2) a zamŭke kĕle, a dvŭri kĕlē, a gospodari vŭ ne tažĕ ne dĕe a prodai klevetŭnika togo.
 og lås.SG.NOM hel.SG.NOM dør.PL.NOM hel.PL.NOM men herre
 i ikke sag ikke handler og anklag angiver denne
 »Låsen er hel (=uskadt), og døren er hel, men indehaveren foreta-
 ger sig ikke noget i denne sag, så straf denne angiver«

Brevet handler om en juridisk konflikt og er adresseret til en myndighedsper-
 son. En person har uretmæssigt anklaget en anden for indbrud og tyveri, men
 anklagen viser sig at være falsk – hvilket dokumenteres med henvisning til den
 uskadte dør og lås – så brevskriveren opfordrer myndighedspersonen til at
 straffe angiveren for falsk angiveri. Dette var rent faktisk strafbart ifølge Nov-
 gorods lovgivning.

At der var et hjørne af det slaviske område der ikke havde gennemgået 2.
 palatalisation, som hidtil havde været anset for en fællesslavisk udvikling, kom
 som en stor overraskelse og udløste en del skepsis, men Zaliznjaks systemati-
 ske gennemgang af alle klart talesprogsprægede kilder, primært birkebarks-
 brevene, har efterhånden overbevist de fleste.

Det interessante er at forudsætningerne for den korrekte tolkning faktisk
 allerede var til stede i 1960'erne hvor flere forskere, bl.a. Głuska (1966), på
 basis af nutidens dialekter havde argumenteret for fraværet af 2. palatalisation
 i Novgorod-dialekten. Hvorfor det tog så lang tid før denne indsigt fik indfly-
 delse på tolkningen af birkebarksbrevene, kan i bagklogskabens lys virke ejen-
 dommeligt.

Hvad kan man så lære af denne forskningshistorie? For det første må det
 slås fast at der ingen grund er til at hovre overfor de tidlige tolkninger. Selv
 de fremmeste forskere blev tilsyneladende overvældet af det kaotiske første-
 håndsindtryk af brevene. En del af årsagen var nok selve holdningen til kilden
 som repræsenterende udannede menneskers tilfældige skriblerier.

For sproghistorikere og sprogforskere i almindelighed bekræfter historien
 endvidere at gennembrud i forskningen kræver kreativitet og åbenhed for
 andres synspunkter og resultater. Isolation og ensidig fokusering på egen teo-
 ridannelse kan føre forskningen ind i en blindgyde.

Litteratur

- Arcixovskij A. V. & V. I. Borkovskij (1963): *Novgorodskie gramoty na bereste (iz raskopok 1956-1957 gg.)*. Moskva: Izd. Akademii Nauk SSSR.
 Avanesov, R. I. (1955): Fonetika. I: V. I. Borkovskij (red.), *Paleografičeskij i lingvističeskij analiz Novgorodskix berestjanix gramot*. Moskva: Izd. Akademii Nauk SSSR, s. 79-102.
 Bräuer, H. (1961): *Slavische Sprachwissenschaft I. Einleitung, Lautlehre*. Berlin: Walter de Gruyter.
 Głuska, Z. (1966): O drugiej palatalizacji spółgłosek tylnojęzykowych w rosyjskich dialektach północno-zachodnich. *Slavia Orientalis* XV.

- Janin, V. L. & A. A. Zaliznjak (1986): *Novgorodskie gramoty na bereste (iz raskopok 1977-1983 gg.)*. Moskva: Nauka.
- Zaliznjak, A. A. (1986): Novgorodskie berestjanye gramoty s lingvističeskoj točki zrenija. I: Janin & Zaliznjak, s. 88-219.
- Zaliznjak, A. A. (1995): *Drevnenovgorodskij dialekt*. Moskva: Jazyki russkoj kul'tury.

Universalier og »skjulte« forskelle: at sammenligne sprog diakront

Af Annelise Siversen, Københavns Universitet

Inden for historisk sprogvidenskab har man traditionelt set brugt »den komparative metode« til at finde frem til hvordan ursproget, alle sprogs stammoder, må have set ud. I nyere diakron lingvistik forsøger man imidlertid også at besvare spørgsmålet om, hvorfor sprogene udvikler sig forskelligt, eller med andre ord, hvordan man kan forklare forandringer i sproget. I den forbindelse er der en række interessante spørgsmål man kan søge besvaret, netop ud fra sammenligning af flere sprogudviklingsforløb, bl.a. hvorvidt et sprogs udvikling har indflydelse på et andet sprogs udvikling, hvordan og hvornår ændringer på et sprog kan påvirke andre på analog vis, og ikke mindst, i hvilken udstrækning man kan tale om såkaldte universelle udviklingsmodeller for, hvordan sprog udvikler sig. Med udgangspunkt i Greenbergs »implikationelle universalier« (1963), universalier der karakteriseres ved at et bestemt træk altid ledsages af et andet bestemt træk, er flere »universelle« teorier vedrørende udviklingsmønstre og motivationer for sprogforandringer blevet fremsat i nyere tid.

En undersøgelse som kan illustrere de nævnte problemstillinger i forhold til netop en implikationel universalie, er min egen komparative undersøgelse af den spanske verbalperifrase *comenzar a* + infinitiv og den italienske verbalperifrase *cominciare a* + infinitiv. Konstruktionen, der betyder 'at begynde at gøre noget', består på begge sprog af henholdsvis et hjælpeverbum og et hovedverbum forbundet af en såkaldt infinitivmarkør eller bindeled mellem de to verber. Det interessante ved lige netop denne konstruktion er, at der på begge sprog historisk set har eksisteret en variation, hvad angår brug af infinitivmarkør. Således her eksempler fra 1300-tals spansk:

començo *de* peorar ('det begyndte at forværres') (Vida de Santa María Egipcíaca, fra Yllera 1979-80:184)

començol *a* demandar ('han begyndte at bede ham') (idem)

og på italiensk fra henholdsvis 1301 og 1400:

... el comenzá *de* perseguir li cristiani. ('han begyndte at forfølge de kristne') (CIR 1301)

... Ziogimo (..) començò *a* cavare.. ('Ziogimo begyndte at grave') (LM 1400)

I dag forekommer konstruktionen kun med infinitivmarkøren *a*.

Det interessante spørgsmål fra en komparativ synsvinkel er her, om de to sprogs konstruktioner har identiske udviklingsmønstre, da de fra et overfladisk synspunkt synes ens.

Det er indlysende, at der i begge tilfælde er sket et tab af variation med hensyn til infinitivmarkørerne i disse konstruktioner, og det er derfor en hypotese, at konstruktionerne har gennemgået identiske grammatikaliseringsprocesser. Denne proces, der betegner et forløb hvor et sprogligt element udvikles fra leksikalsk fri størrelse til bundet »grammatisk« størrelse, er beskrevet inden for teorien om grammatikalisering – en af de ovennævnte »implikationelle universalier«. Grammatikaliseringsprocessen indebærer flere typer forandringer. Ifølge Heltoft et al. (2005:9) består disse af

- en semantisk ændring, hvor man går fra en konkret leksikalsk til en mere abstrakt grammatisk betydning, også kaldet desemantisering
- en lydlig reduktion
- en statusændring fra uafhængigt til afhængigt element
- en frekvensændring, hvor elementet bliver gradvist mere frekvent.

Et centralt begreb er her reanalysen, som er betegnelsen for en kognitiv proces, der afhænger af muligheden for at kunne fortolke en given konstruktion på mere end en måde. Det er, som navnet siger, en egentlig genfortolkning af en konstruktions funktion, betydning eller syntaktiske muligheder. En reanalyse er med andre ord en proces, der sker i sprogbrugerens hjerne, når denne analyserer og forsøger at forstå det en anden sprogbruger siger. Hvis ytringen bliver fortolket anderledes end det, der var talerens intention, og dette kan ses i sprogbrugen, kan det danne grundlag for en fornyelse i sproget. Dette kan så vise sig at være et stadium i en grammatikaliseringsproces. Grammatikaliseringen er en bestemt slags reanalyse, hvor former ændrer grammatisk indhold og dermed får en ny placering i et produktivt system. Berører ændringerne kun udtrykssiden, er der ifølge Heltoft et al.'s opfattelse (2005) ikke tale om en grammatikaliseringsproces, fordi disse ikke ændrer på systemet.

Det interessante er, at udviklingsprocesserne i det italienske og spanske tilfælde ikke er parallelle: På trods af konstruktionernes overfladiske lighed og de respektive sprogs fælles base i latin, er det ikke de samme forandringsprocesser, der kan registreres. Hvad angår den spanske konstruktion er det ud over en frekvensændring også muligt at registrere en reanalytisk proces. Denne reanalytiske proces vedrører en betydningsmæssig forskel mellem de to slags infinitivmarkører i den tidligste undersøgelsesperiode, hvad angår den type handling konstruktionerne udtrykker. I de tidlige eksempler med disse varianter er der registreret en betydningsforskel mellem konstruktionerne med *a* og *de*, hvor de handlinger konstruktionerne med *a* udtrykker, overvejende er ateliske som i nedenstående eksempel, hvori »en gruppe folk ændrede deres (være)måde og begyndte at tro på en anden måde«:

Vna conpanna de yentes (...) mudaron su estado & su manera & començaron a creer en otra guisa (GCU 1293)

Handleringer udtrykt med *de* kan karakteriseres som overvejende teliske eller som handleringer af overvejende afsluttet karakter. Dvs. der er tale om handleringer, der i fremtiden vil blive afsluttet,¹ som følgende, hvori »Kong Baldouin begyndte at bygge et slot«:

E el Rey Baldouin (...) començo *de* fazer un castiello. (GCU 1293)

Denne forskel forsvandt senere i en proces, hvor alle de varierende infinitivmarkører blev reanalyseret som værende udtryk for det samme, en forbindelse mellem de to verber, så der ingen forskel var mellem konstruktionerne. Sådan som jeg fortolker den udvikling, sker der således både en specificering af det leksikalske indhold af konstruktionen, netop fordi alle konstruktionsmåderne begynder at være udtryk for det samme, og sandsynligvis også en desementisering af præpositionen *de*, siden tendensen til at bruge *de* med afsluttelige handleringer bortfalder. Derudover sker der henholdsvis et tab af variation og frekvens med hensyn til varianten *de*, den måde hvorpå konstruktionen kan introducere infinitiven på, specificeres til én præposition, og dermed sker der også en statusændring fra uafhængigt til afhængigt element, eftersom *a* ender med at være obligatorisk i konstruktionen. Der er dermed overvejende tale om en grammatikaliseringsproces.

Det italienske udviklingsforløb er forskelligt fra det spanske, hvad angår frekvens, men også hvad angår semantisk ændring. Her kan ikke registreres nogen reanalyse af infinitivmarkøren og konstruktionen med *de* reduceres på et tidligere tidspunkt til fordel for konstruktioner med *a*. Selve det tekstmateriale, hvori konstruktionerne findes, adskiller sig i karakter også radikalt fra det spanske tekstmateriale, idet det ud fra en række tekstkarakteriserende parametre er langt mere entydigt end den spanske tekstgruppe. Konstruktionerne har med andre ord snarere en »præference« for særlige teksttyper end for særlig sproglig kontekst. I figur 1 har jeg forsøgt at karakterisere, hvilken type tekster konstruktionerne findes i på de to sprog. Jeg har karakteriseret teksterne ud fra deres dialektale oprindelse, genrer og hvilken konstruktion der er den dominerende i hver tekst. Det bemærkelsesværdige er, at mens de spanske tekster distribueres mere eller mindre ligeligt mellem både dialektområder, genrer, form og dominerende konstruktion, er den italienske samling af tekster hovedsageligt fra én specifik region og overvejende fra samme genre. Efter min mening indikerer det, at den meget begrænsede variation på italiensk er et genre-mæssigt træk snarere end en egentlig konkurrence mellem to former, og at der derfor aldrig har været »behov« for nogen reanalyse, hvad angår den lille variation af infinitivmarkører brugt i den italienske konstruktion.

1. Kombinationen med et inkoativt verbum forudsætter dog, at handlingen nødvendigvis må opdeles i faser (Fogsgaard 2002).

Tekstkategorisering via:	Italiensk	Spansk
Dialektale forhold	Tekster hovedsageligt fra ét dialektområde (Veneto)	Tekster fordelt mellem flere dialektområder
Genreforhold	Næsten kun én genre: didaktisk og religiøs litteratur	Jævn fordeling mellem genrer
Dominerende konstruktion	Én konstruktionstype med <i>a</i> dominerer i alle tekster	Dominansen skifter mellem de to konstruktionstyper med <i>a</i> og <i>de</i>
Dominerende træk	Homogen tekstgruppe og mindre konstruktionsvariation	Heterogen tekstgruppe og mere konstruktionsvariation

Figur 1: Tekstkategoriserende parametre i italiensk og spansk

Graden af homogenitet hvad angår teksttypen kan endvidere betyde, at vi har at gøre med variationer, der kommer ind som lån/kopier fra andre sprog eller andre konstruktioner uden en egentlig semantisk sproglig kontekstuel motivation som bagland. Hvis man ser på hvilken type tekst der er tale om, er det i hvert fald en mulighed, dels fordi nogle tekster er oversættelser og vulgariseringer fra latin, dels fordi teksterne stammer fra en bestemt internationalt orienteret region, Veneto.

På baggrund af de venetiske sprogs karakteristika (padovansk, trevisansk og venetiansk), der er af temmelig forskelligartet oprindelse og de af teksterne, der er oversættelser fra latin, er der en vis sandsynlighed for, at selve variationen er et lån fra et andet sprog. Denne variation kunne dog også blot stå som et originalt særpræg for de venetiske sprog og de andre vestromanske sprog uden nødvendigvis at være et lån.

I begge tilfælde ser vi kun den varierende konstruktion i én bestemt slags tekster. Forklaringen på at »lånene« ikke for alvor kom til at brede sig i det italienske sprog og altså eksistere længe nok til at udvikle en sådan semantisk opposition, som vi ser i den spanske konstruktion, ville, med andre ord, i begge tilfælde være eksternt og dermed socio-politisk og kulturelt motiveret.

En forklaring

Grunden til at den italienske konstruktions variationer forsvinder og dermed konventionaliseres hurtigere end den spanske kan efter min vurdering spores tilbage til forskelle mellem den ene og den anden skriftkulturs udvikling i forskellige hastigheder. Italien havde en tidligt funderet og udviklet litterær kultur, der nåede sin storhedstid tidligere end den spanske litteratur, som havde sin mest blomstrende periode i det 17. årh., mens der for den italienske litteraturs vedkommende allerede i den første halvdel af det 13. årh. begyndte at opstå et siciliansk og bolognesisk litterært miljø. Den floren-

tinske kultur blomstrede herefter op i det 13. og 14. årh. med Dante, Boccaccio og Petrarca, der alle skrev på florentinsk. Dette forbillerede for litterær kultur spredtes siden, først i Italien og siden i hele Europa. I Italien havde man altså en prestigefyldt og udviklet litterær kultur tidligere end i Spanien, og ud fra det synspunkt at der er en forbindelse mellem prestige, litteratur og hvilket sprog der standardiseres, kan denne tidlige prestige også have bevirket en tidlig konventionalisering af skriftsproget (Migliorini 1987:113-167). Sprogpolitisk set kommer de to landes sprog dog i omvendt rækkefølge, for man kan næppe tale om italiensk som offentligt anerkendt standardsprog før den politiske forening af Italien i det 19. årh., mens castiliansk allerede blev promoveret som base for et politisk funderet standardsprog i det generobrede Spanien i 1492. Imidlertid havde et litterært sprog med base i florentinsk fået fodfæste i Italien allerede omkring 1400-tallet. Den florentinske/italiske sprognorm, jeg omtaler her, er altså hovedsageligt en kulturelt-stilistisk motiveret sprognorm, ikke en socio-politisk (Maiden 1995:6-7, Penny 2000:205).

En anden ekstralingvistisk faktor, der kan have haft betydning for forskellen mellem de to forløb, er selvfølgelig datamaterialets, de ældre teksters forskellige bevaringsforhold, noget der også hænger tæt sammen med de socio-politiske forhold. Når man undersøger sprogforandring fra en komparativ synsvinkel, må man således ikke se bort fra problemet med at sammenligne tekstgrupper som er blevet produceret og vedligeholdt under forskellige betingelser. Ud fra tekstens moderne manifestation kan man for det første ikke umiddelbart se, hvorvidt teksten har gennemgået senere redigering efter nyere normprincipper end den tekst først blev skrevet ud fra, og om man således kan regne med dateringen. For det andet kan man heller ikke se, om f.eks. en tekstsamlings størrelse skyldes specifikke ekstralingvistiske forhold, eller om den tilgængelige samling faktisk afspejler et specifikt tidspunkts tekstproduktion. Her må man gisne, netop ud fra sammenligninger med andre sprog og ud fra hvad man ved om de ikke-lingvistiske forhold. En noget anden forklaring på forskellene mellem de to sprog kunne jo netop også være, at den italienske konstruktions infinitivmarkører gennemgår den samme forandringsproces som den spanske konstruktions, bare betydeligt tidligere og dermed usynligt for vore dages studier, der kun kan foregå ud fra tilgængeligt datamateriale.

Min undersøgelse er således et eksempel på, at man ikke kan nøjes med at forudsætte, at det der ser ens ud også *er* ens. Forskellene er interessante både på baggrund af grammatikaliseringsprocessens universalitet, konstruktionernes overfladiske lighed og de to sprogs beslægtethed.

På baggrund af denne undersøgelses resultater kunne man også stille det spørgsmål, om de forskelle i udvikling vi har noteret her (tidlig vs. sen normbinding) også vil kunne noteres generelt. Nogle forskere som f.eks. Beatrice Lamiroy (2001) hævder ud fra en række kombinationer af grammatikaliseringsprocesser af forskellige elementer i sproget, at fransk skulle være det

»mest grammatikaliserede« af de romanske sprog. Rækkefølgen af de større romanske sprog skulle være således (med det mest grammatikaliserede sprog som nr. 1):

- 1) fransk, 2) italiensk, 3) spansk

Andre forskere såsom Lindschouw (2007) tillige med denne artikels forfatter er dog i gang med at undersøge om en sådan rækkefølge nu også er sandsynlig.

Fra et synkront synspunkt lægger de forskellige udviklingsforløb også op til at sprog, på trods af at de er i familie, ikke benytter identiske semantiske substansområder, et emne der også hyppigt er blevet taget op i den sammenlignende sprogvidenskab og oversættelsesteori, dog med overvejende fokus på speciel skelnen mellem sprogtyper, der ofte kan relateres til de familiemæssige ligheder (jf. f.eks. Korzen & Lundquist 2005).

Min undersøgelse giver ikke desto mindre anledning til at stille spørgsmål dels vedrørende graden af lighed mellem to medlemmer af samme sprogfamilie, dels vedrørende hvor stor en rolle familieligheder egentlig spiller i udviklingen af sproget på detaljeniveau.

Litteratur

- CIR 1301: Anónimo: Crónica deli imperadori romani, i: A. Ceruti (Red.): *Archivio Glottologico Italiano*, III (1878) www.oiv.cnr.it
- Fogsgaard, Lene (2002): *Algunas perífrasis aspectuales del español*. Alicante: Universidad de Alicante.
- GCU 1293: Anónimo: *Gran Conquista de Ultramar Ms 1187 BNM*. (Red: Louis Cooper & Franklin Waltman). Madison: Hispanic Seminary of Medieval Studies (1995) www.rae.es
- Greenberg, Joseph H. (1963): Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements, i: Greenberg (Red.): *Universals of Language*, Cambridge MIT press, s. 73-113.
- Korzen, Iørn & Lita Lundquist (Red.) (2005): *Sprogtypologi og oversættelse*. København: Samfundslitteratur.
- Heltoft, Lars, Jens Nørgård-Sørensen & Lene Schøsler (2005): Grammatikalisering som strukturforandring, i: Lars Heltoft, Jens Nørgård-Sørensen & Lene Schøsler (Red.): *Grammatikalisering og struktur*. København: Museum Tusculanums Forlag, s. 9-31.
- Lamiroy, Béatrice (2001): La préposition en français et en espagnol: Une question de grammaticalisation?, i: Xavier Blanco (Red.): *Langages. Lexicologie contrastive espagnol-français*, 143, s. 91-106, Paris: Larousse.
- Lindschouw, Jan (2007): *Etude des modes dans le système concessif en français du 16e au 20e siècle et en espagnol moderne*, København: Institut for Engelsk, Germansk og Romansk.
- LM 1400: Anónimo: Leggende sacre del Magliab XXXVIII 110, i: Friedmann, Wilhelm (Red.): *Altitalienische Heiligenlegenden*, Dresden: Gesellschaft für Romanische Literatur 1908, www.oiv.cnr.it

- Maiden, Martin (1995): *A Linguistic History of Italian*, London: Longman.
- Migliorini, Bruno (1987): *Storia della lingua italiana*, Firenze: Sansoni Editore.
- Penny, Ralph (2000): *Variation and change in Spanish*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Siversen, Annelise (under udgivelse) Los marcadores de infinitivo en la construcción incoativa con comenzar y cominciare -¿Un caso de gramaticalización?, i: Actas CILPR 2007.
- Yllera, Alicia (1979-80): *Sintaxis histórica del verbo español: las perífrasis medievales*, Zaragoza: Universidad de Zaragoza.

Honningkage og brændevin

Af Jan Katlev

På jiddisch hedder den honningkage min farmor bagte *lekech*; på det samme sprog hedder brændevin *bronfn*. Opmærksomme øjne ser straks bag ved de to ord hvad der svarer til tysk *Lebkuch*’ og *Branntwein*.

Om man nogensinde har fortæret de to ting sammen på runde fødselsdage er vist usikkert. Men til tre begivenheder: begravelser, drengeomskærelser og bryllupper var skikken udtrykt i mundheldet:

- (1) nebn a mess (= ‘afdød’) a gut bissl bronfn;
oif a briss (= ‘omskærelse’) a schtickl lekech;
oif a chassene (= ‘bryllup’) bëide.

Andre mundheld om »honningkage og hvad deraf følger« var fx:

- (2) as menn hot broit soll menn kēin lekech nischt suchn (en ‘omvendt Marie Antoinette’)
ruf mich narr, nor gib mir lekech
as a karger wert mild, esst er borscht (= ‘rødbedesuppe’) mit lekech

Begge de jiddische ord *lekech* og *bronfn* indeholder sammenlignet med de tyske paralleller *Lebkuch*’ og *Branntwein* nogle lydreduktioner i toleddede komposita der tilslører det andet sammensætningsled, idet jiddisch har de udmærkede ikke-reducerede ord *kuch(n)* ‘kage’ og *wein* ‘vin’. Samme typer lydreduktioner har man også i ord som:

- (3) borwess (<= barfuss) ‘barfodet’
dinstik (<= Dienstag) ‘tirsdag’
dreizn (<= dreizehn) ‘tretten’
epess (<= etwas) ‘noget’
kimpet (<= Kindbett) ‘barsel’
tischtech (<= Tisch Tuch) ‘borddug’
zimmess (<= z’ Imbiss) ‘stuede grøntsager’

Disse reducerede jiddische komposita indeholder foruden reduktionen fra fuldvokal til *-e/-i-/NUL* visse konsonantgruppeassimilationer som:

- (4) -bk- (-kk-) > -k- lekech
 -rf- > -rw- borwess
 -tw- > (-pw-) > -p- epess
 -mb- > -mm- zimmess
 -ndb- > -mp- kimpet
 -ntw- > -ntf- > -nf- bronfn [foruden entf-er/enfer <= Antwort 'svar']

Parallelt med -rf- > -rw- har man også -lf- > -lw- som i *Wolf* (drengenavn) med diminutiv *Welwl*.

Selve ordet *lekech* < *Lebkuch'* / *Lebkuchen* betegner i de forskellige sprog lidt forskellige typer honningkage. Nutidens sydtyske *Lebkuchen* er mellemstore runde flade honningkager med glasur. En jødisk *lekech* er derimod en formbagt skærekage.

Oprindelsen til ordets førsteled *Leb-* er omstridt. – Meget peger på at der må være tale om ordet tysk *Laib*, oldengelsk *hlâf*, engelsk *loaf*, gotisk *hlaifs*, oldislandsk *hleif*; ældre dansk *lev* / *leve* 'brød, rundt brød, brødkage'; dette germanske ord er desuden blevet lånt til nabosprogene som finsk *leipä*, samisk *laibbe*, russisk *khleb*, litauisk *klepas*, lettisk *klaips*. – Det germanske ords oprindelse er i sig selv uklar; man har forsøgt at sammenholde det med græsk *klíbanos* 'bageovn', *klibanîtês* 'ovnlagt brød', men oprindelsen til det græske ord er helt uklar og hænger ikke sammen med andre indoeuropæiske sprog.

Det er også blevet foreslået at *Leb-* kunne være lånt fra latin *libum* 'fladbrød, flad kage, usyret brød', som man forgæves har forsøgt at sætte i forbindelse med det nævnte græske *klíbanos*.

På middelnedertysk hedder sammensætningen svarende til *Lebkuch(en)*: *levekoke*. Der er næppe dokumenteret tilsvarende ældre **hleifkaka* / **hlâfcaca* i de andre gammelgermanske sprog; man kan finde sammensætninger som engelsk *loafcake*, norsk *leivkake*, men de har næppe nogen historisk forbindelse med de ældre høj- og nedertyske ord.

Førte reformationen også til en reformation af talesproget?

Af Inge Lise Pedersen, Københavns Universitet

For ikke længe siden blev jeg ringet op af en dame som var meget utilfreds med, at folk i radioen sagde *be'r, blir', tar', far* og ikke *be:der, bli'ver, ta:ger og fa:der*. Jeg indvendte at sådan havde disse ord været udtalt i et par hundrede år mindst (se Skautrup 1953:183), og at talen går forud for skriften, både historisk og for den enkelte sprogbruger. Men det ville hun ikke acceptere. For hende var skriften en rettesnor for udtalen. Og det er hun ikke ene om.

Men sådan har det ikke altid været. I de danske håndskrifter vi har til rådighed, kan vi følge hvordan ændringer i det talte sprog op gennem middelalderen forplanter sig til skriftsproget. Konsonanter svækkes, korte vokaler åbnes og nogle af de lange kan diftongeres, kasus forsvinder og tre køn reduceres til to. Så kommer bogtrykket, og i samme ombæring uniformeres sproget i de trykte tekster. For danskens vedkommende tillægger man Christian III's Bibel 1550 stor indflydelse på denne proces. Hvad grammatikken angår, gengiver den samtidens sprog, men på det fonetiske område gør den ikke. Det er oldeforældrenes sprog (eller noget endnu tidligere) den gengiver, ikke samtidens. Derfor skrives der bl.a. *købe* ikke *køve*, *dagh* og ikke *dav* for 'dag', og 'gade' skrives med d, selv om det udtaltes med j eller helt uden konsonant. Alt dette gør Peter Skautrup udførligt rede for i sin sproghistorie. Han skildrer også hvordan skriften i de følgende århundreder indvirkede på udtalen, så de dannede fra midt i 1800-tallet begyndte at udtale 'gade' og 'dag' med blødt d og blødt g og 'købe' med b, og former som *farre, tør, halle, æl, vælle, værre* 'farve, tørv, halve, elv, vælge, værge' i stigende grad blev erstattet af former der indeholdt v og (blødt) g svarende til stavemåden (Skautrup 1953:191ff.). Der er ligeledes gamle rim som tyder på at dansk rigsmål har ændret sig på nogle punkter, så det er blevet mere skriftnært: i dag udtales *mørke* og *styrke* og *største* og *første* med henholdsvis åbent ø og y svarende til stavemåden, men i guldalderen rimede de, idet de alle fire blev udtalt med ø.

Nu kan man mene at det er nemt at argumentere mod synspunktet om at man bør tale som man skriver, for hvis man går folk på klingen, mener de jo trods alt ikke at ord som *mig, dig, sig* eller *havde, lagde, sagde* skal udtales bogstavret. Et kig på rimene i gamle salmer viser imidlertid at *mig, dig, sig* dengang rimede på *evindel'ig, himmer'ig, hjertel'ig, inder'lig, jorder'ig, skrig*, og at Brorson rimede *se* og *sne* på *de* (personligt pronomen i flertal), og Grundtvig rimede både *ét* og *idræt* på *det*. Disse rim forudsætter en bogstavelig ud-

tale af en række af pronominer som vi i dag ikke kan forestille os udtalt sådan.

Forklaringen er at man fra ca. 1600 til engang i 1800-tallet ud over »den gemene mands sprog«, dvs. de landlige dialekter og talesproget i byernes lavere sociale grupper, ikke havde ét standardtalesprog, ét rigsmål, men to anerkendte måder at tale dansk på. »Landsprogene«, som de landlige dialekter kaldtes i datiden, blev ikke regnet for noget. Man forkortede iflg. datidens grammatikere ordene og talte i det hele taget »noget bredt og usirligt« på landet, og de landlige dialekter var derfor ikke efterlignelsesværdige. De to andre måder at tale på var lige gode, det var situationen der afgjorde hvilken man burde vælge. Jens Høysgaard udtrykker det således i 1747: »noget af det, som lader vel i samtaler, lader ilde udi offentlig Oration og Prædiken; og tvert imod« (Høysgaard 1747, citeret efter Bertelsen 1920:370).

Der er altså et dannet samtalsprog og et offentligt sprog, »som den cultiverede Danske bruger i Taler og det højtidelige Foredrag« (Bredsdorff 1817), og det fremgår af de gamle beskrivelser at det sidstnævnte er meget skriftnært, det er en bogstavret udtale. Derfor rimede pronominerne *mig*, *dig*, *sig* på ord på *-lig*, og *ét* rimede på *det*. Men i løbet af 1800-tallet smeltede de to normer sammen, og resultatet blev et standardsprog der var en slags kompromis, og som på en lang række punkter var nærmere skriften end guldalderens samtalsprog, men uden at optage de bogstavrette udtaler af pronominerne og af *havde*, *lagde*, *sagde*. De gængse former fra det almindelige samtalsprog overlevede altså kun i de meget frekvente ord.

Samtidig var der en række udtaleformer i samtalsproget som fra da af ikke ansås for dannede. I Hostrups syngespil *Genboerne* udnyttes disse udtaleforskelle til miljøkarakteristik: Studenterne på Regensen taler umarkeret rigsmål, mens kobbersmedeparret og kobbersmedesvendene, der er genboer til Regensen, bruger en del af de udtaleformer som nu ikke længere er alment acceptable, fx *sla* for *slå*, *tøste* for *tørste*, *gort* for *gjort*. Mange af de udtaleformer der kasseres som rigsmålsformer er typisk ret skriftfjerne.

Det er nogenlunde belyst hvordan standardtalesproget opstod ved sammensmeltningen af det dannede samtalsprog og det offentlige sprog, men hvor kom ideen om en bogstavret udtale fra? Og hvor langt tilbage kan vi følge denne udtalenorm?

Skautrup fortæller ikke noget om hvordan det gik til at skriften blev mønster for udtalen, til trods for at talesproget er det oprindelige sprog, og de gamle grammatikere i 1600- og 1700-tallet der forfægter dette standpunkt skriver ikke noget om, hvor de har ideen fra.

Skrift og udtale i Tyskland

Der er i hvert fald to af vore nabolande der også har haft en sådan bogstavret udtale når folk talte offentligt, nemlig Sverige og Tyskland (den norske situation kompliceres af at det var dansk der blev brugt som offentligt sprog). Det svenske talesprog følger stort set samme bane som det danske i sin udvikling.

Den bogstavrette udtale er omtalt fra slutningen af 1600-tallet, lidt senere end i Danmark, og den holder skansen lidt længere, men forsvinder helt som offentlig talenorm omkring 1900 (se Widmark 1991). Der er derfor ingen særlig grund til at tro at vi har efterlignet svenskerne.

Mere interessant er det at vi også kan finde idealet om en bogstavret udtale i Tyskland, og at den her går helt tilbage til 1500-tallet og viser sig at stamme fra Martin Luthers forskrifter for de nye evangeliske prædikanter.

Med reformationen blev der indført gudstjeneste på modersmålet, og man lagde stor vægt på prædikenen, men hvordan skulle præsterne tale når de holdt gudstjeneste? Der blev ganske vist indimellem prædikeret på tysk i senmiddelalderen, især af tiggermunkeordenerne, men det var oftere på torvet end under højmessen, og formentligt på et uformelt og appellerende dagligsprog. Messen derimod havde indtil da været på latin, og al videregående undervisning foregik også på latin. Der var ingen skrevne eller uskrevne regler for, hvad det var for et tysk man skulle bruge til den nye evangeliske gudstjeneste på modersmålet. Der eksisterede ikke nogen fælles udtalenorm, og der var stor dialektal variation fra syd til nord og ingen tydelig prestigedialekt, ligesom der ikke var ét hof, hvis sprog man kunne efterligne, men en hel række regionale fyrstehoffer.

Af pædagogiske grunde indprentede Luther derfor præsterne at de skulle undgå dialektal udtale, når de prædikede, og i stedet følge hans bibeloversættelse nøje, dvs. udtale teksten bogstaveligt, bogstav for bogstav. Det skulle gøre det lettere for menigheden at forstå prædikenen.

Luther siger i en af sine bordtaler at han selv taler som det saksiske kancelli (»Ich rede nach der Sechsischen cantzley«, altså ifølge eller i overensstemmelse med det saksiske kancelli), ligesom alle fyrstehoffer skriver som det saksiske kancelli. Det er således det almindeligste tyske sprog (jf. Polenz 1991:175). Det er den bogstavelige udtale af denne saksiske ortografiske norm Luther gør til udtalemønster.

Tyske sprogforskere er enige om at Luther er en afgørende figur i tysk sproghistorie, dels på grund af at sproget i hans bibeloversættelse blev grundlaget for det nyhøjtydske skriftsprog, dels fordi hans opfordring til præsterne om at bruge en dialektfri udtale og den praksis med læseudtale der opstod i præste- og læreruddannelsen skabte en norm for talt højtydsk i nøje overensstemmelse med skriftsproget.

Hvor havde Luther ideen fra?

Den var efter sigende til dels praktisk betinget. Der skulle tales tysk for at menigmand skulle kunne forstå prædikenen, som var helt afgørende for reformatorerne, men hvordan tale et tysk der var forståeligt over det hele?

Dertil kom at det på det tidspunkt var nærliggende at sætte skriften over talen. Middelalderens mundtlige samfund var på vej til at blive afløst af et samfund baseret på skriften, derfor faldt det lige for også at overordne skriften udtalen. Skriften havde allerede erobret retskraften. Tidligere var det nok

at gode mænd aflagde ed på at et bestemt stykke jord tilhørte den og den. Fra nu af blev det nødvendigt med et skriftligt bevis, et adkomstbrev eller skøde.

I renæssancehumanismen blev skriften regnet for bedre og vigtigere end talen. Slagordet var »ad fontes«, dvs. til kilderne, og det var via skriften man kunne komme tilbage til disse kilder, som sikrede at det var det ægte, det oprindelige, man beskæftigede sig med, ikke en eller anden forvansket mundtlig tradition.

Ja, skriften blev en salighedssag. I hvert fald hvis man var en rettroende lutheraner og derfor fulgte hans doktrin: Det er troen alene der retfærdiggør, ikke eventuelle gode gerninger, og det er skriften alene der kan oplyse om den rette tro.

Fra Luthers tale om at troen alene retfærdiggør, hvor troen opfattes som en tillid til Kristus som den eneste frelser, ændrede det sig i Lutherdommen hurtigt, men umærkeligt, til at være et spørgsmål om den rette tro, dvs. det rette trosindhold, den rette lære, og skriften fik autoritet som garant for den læremæssige uniformitet. Derfor blev gode tekstudgaver afgørende, og man fik autoriserede oversættelser, alt sammen for at sikre den religiøse uniformitet.

Der er kun kort afstand fra at betone at skriftens ordlyd stemmer overens med den rette lære og til at opstille ensartethed i skriften som norm, og med bogtrykket som redskab realiseres denne norm i temmelig høj grad i løbet af 1500-årene, i hvert fald hvad stavningen angår. Og dermed var der etableret et ensartet skriftsprog, der så i anden omgang kunne gøres til rettesnor for det korrekte talesprog.

Reformation af kirke, skole – og sprog

Den sproglige udvikling i Danmark i 1500- og begyndelsen af 1600-tallet ligner den tyske til forveksling (mere om dette Pedersen under udg.). Vi kender ganske vist ingen direkte forskrifter for hvordan de danske lutherske præster skal tale når de prædiker, men en skriftnær udtale i det offentlige sprog er bevidnet fra 1650.

Når man ser på hvor meget der blev importeret råt fra Saksen i 1530erne, er det nærliggende at antage at vi sammen med de reformatoriske tanker har importeret både læseudtalen i praksis og ideen om at skriften er overordnet talen.

Johannes Bugenhagen, der var sognepræst og professor i Wittenberg, blev i 1537 indkaldt til at indrette både kirke og uddannelsesvæsen i Danmark efter saksisk mønster, og var i 1538 rektor for det genåbnede Københavns Universitet, som først og fremmest uddannede præster. Det er mere end sandsynligt at også de danske præster blev instrueret i at de skulle tale og læse skriftnært, for heller ikke i Danmark var der en fælles udtalenorm til rådighed. Oven i købet kunne kun få almindelige sognepræster selv skrive deres prædikener, for de fleste af dem var katolske præster der med en nødtørftig omskoling fortsatte som præster efter reformationen, og de var stort set henvist til at læse op af en postil, så hele gudstjenestesproget blev på den måde læsesprog.

Der er således gode grunde til at antage at den bogstavrette norm for offentlig tale kan føres tilbage til Luthers instruktion til præster og lærere. Og der går en lige linje herfra til nutidens revsere af talesproget. Vi er mere lutherske end vi tror – i hvert fald på det sproglige område.

Litteratur

- Bertelsen, Henrik (Red.) (1915-1929): *Danske Grammatikere*, 1-5. København: C.A. Reitzel.
- Bredsdorff, Jacob Hornemann (1817): Prøve af en efter Udtalen indrettet dansk Retskrivning, i: Glahder (Red.): *J. H. Bredsdorffs Udvalgte Afhandlinger inden for Sprogvidenskab og Runologi*. Levin og Muksgaard, København 1933, s. 77-90.
- Lund, Jørn (1996): Guldalderens Lyd. Om diktion og hverdagssprog, i: Bente Scavenius (Red.) *Guldalderens Verden*. København: Gyldendal, s. 177-84.
- Pedersen, Inge Lise (1997): Sprogarter og Sprogforandring, i: Peter Widell og Mette Kunøe (Red.) *6. Møde om udforskningen af Dansk Sprog til minde om Peter Skautrup 1896-1996*. Århus: Aarhus Universitet, s. 237-45.
- Pedersen, Inge Lise (under udg.): The social embedding of standard ideology through 500 years of standardisation.
- Polenz, Peter von (1991): *Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart*. Berlin: de Gruyter.
- Skautrup, Peter (1944-1973): *Det danske Sprogs Historie*. 1-4. København: Gyldendal.
- Widmark, Gun (1991): Boksvenska och talsvenska. Om språkarter i nysvenskt tal-språk. *Språk och Stil NF 1*, s. 157-197.

KAPITEL 8:

Sprogtilegnelse og sprogpædagogik

En hajfik: Indholdssyntaks i børnehøjde

Af Peter Harder, Københavns Universitet

Blandt de teoretiske grundantagelser, der har gjort Lisbeth Falster Jakobsen til stiftende medlem af miljøet omkring Dansk Funktionel Grammatik, er hendes vedholdende pege på relationen mellem indholdssiden og udtryks-siden som udgangspunktet for al forståelse af grammatik.

To punkter, som hun har gjort til mærkesager, kan illustrere den dobbelt-bevægelse som ligger i denne opfattelse. For det første forståelsen af udtryks-sidens selvstændige betydning for hvad der i en given kontekst kan siges: Hvis systemet stiller en fundamentplads til rådighed, som taleren skal udfylde for at få en brugbar sætning ud af det, sætter det en dagsorden som er medbestemmende for hvad taleren ender med at sige (jf. Jakobsen 1994). Omvendt gælder det imidlertid at man i forbindelse med problemstillinger der sædvanligvis har udtrykssiden i fokus, altid skal huske på at indholdssiden aldrig kan tages for givet. Her har især spørgsmålet om valensrelationer optaget hende meget, og hun har betonet betydningen af at give begrebet »indholds-valens« en selvstændig status i teorien – som en nødvendig forudsætning for at give en tilfredsstillende beskrivelse af tilfælde som avalente verber (*det blæser*) og tilfælde hvor valensen veksler (*han drikker (øl)*), jf. Jakobsen (1995, 1997).

I det følgende beskrives et lille eksempel på hvordan de syntaktiske kombinationsmuligheders rolle som redskab for artikulering af indholdet bliver synlig i forbindelse med børns kamp med stoffet. Sammen med Elisabeth Engberg-Pedersen har jeg indsamlet et antal billedbeskrivelser og -fortællinger fra børn i alderen fra ca. 4 til ca. 8, både fra engelske og danske børn. Et af billederne er en (klassisk) Anders And-forside hvor familien And er i vandet, og Rip og Rap og Rup kommer svømmende (under vandet) med en hajfinne på en pind, der pløjer sig ildevarslende gennem vandoverfladen og derved skræmmer onkel Anders. Det vi var ude efter, var fremstillingen af perspektivisk komplekse situationer, og i dette billede tænkte vi især på evnen til at fremstille det billede der tegner sig for onkel Anders stillet overfor det billede der tegner sig for observatøren, foruden spørgsmålet om gengivelsen af Rip og Rap og Rups hensigter. Som en sidegevinst ved denne indsamling viste det sig imidlertid at børnene også kom på en sproglig udfordring vi ikke havde tænkt på, og det er den der er temaet i denne sammenhæng.

Syntaks, sprogtilegnelse og betydning

Hvis man anlægger et rent strukturelt syn på syntaks, hvor det blot drejer sig om at etablere formelle kombinationsmønstre, vil sprogtilegnelsesforskeren koncentrere sig om de rent distributionelle forhold. Inden for nominalfrasen vil man fx spørge om hvilke udviklingslinjer der findes, for hvornår determinativer, adjektiver og substantiver kommer til at samarbejde så der opstår regelrette nominalfraser. Hvis man i overensstemmelse med moderne generativ grammatik endvidere regner med at de syntaktiske mønstre grundlæggende er projektioner af leksikalske egenskaber, vil man interessere sig for hvordan de enkelte leksemer efterhånden finder deres plads i syntaktiske træstrukturer af den art de er beregnet til at høre hjemme i. Hvis man tror på medfødt syntaks, vil man desuden lede efter samspillet mellem de mønstre børn er disponeret for at genkende, og de faktorer i børnenes sproglige erfaringer der kan fremkalde denne genkendelse og dermed give anledning til dannelsen af de sprogspecifikke syntaktiske mønstre som led i barnets tilegnelsesproces.

Hvis man er funktionalist, tror man derimod på at børnenes sprogtilegnelse grundlæggende er baseret på at de lærer hvad sproglige udtryk kan bruges til. Processen er derfor ikke bestemt af et medfødt pensum af syntaktiske muligheder, men af at børn pejler sig ind på hvad der foregår i den sproglige interaktion de er omgivet af (jf. Tomasello 2003). Tilegnelsen vil derfor følge et spor der er bestemt af at børn hele tiden prøver at bruge de udtryksmuligheder de kan opsnappe, til at udtrykke de forhold de regner ud må være meningen med dem. Miraklet ved sprogtilegnelsen beror ifølge Tomasello derfor på det enestående ved mennesker, der består i at de har en medfødt orientering imod at danne sig forestillinger om andres mentale liv. Det viser sig tidligt ved evnen til at pege på noget og skabe fælles opmærksomhed omkring det der peges på. Denne såkaldte 'deklarative' pegning står i modsætning til den form for pege-aktivitet der ligner en jagthunds orientering imod jagtbyttet (som afspejler en art handlingsimpuls, ikke et ønske om at kikke på byttet sammen med jægeren).

Når børn omkring etårs-alderen bliver gode til »sætte sig i andres situation«, inklusive deres mentale situation, kan de også opsnappe de betydninger der formidles omkring dem, og de forsøger efterhånden selv at lege med. Hele illusionsnummeret omkring argumentationen for medfødt struktur beror på at betydningen ikke var med i betragtning, dengang man spurgte om hvordan børn dog kunne lære den ene rigtige blandt alle tænkelige formelle strukturer der kunne passe på inputtet. Svaret er grundlæggende at det kan de, fordi ikke alle strukturer ville give lige god *mening*.

Men selvom de er gode til at opfange betydning, er børnene på ingen måde i stand til mirakuløst at skille alle smådelene i sproglige ytringer ad og sætte dem sammen igen, lige så snart de hører dem. Der er en lang besværlig vej. Tomasello (1992) har påvist at børn i starten kun bruger verber på præcis den måde de har hørt – de giver sig ikke til at udbygge dem med an-

dre argumenter eller andre konstruktionstyper. Hvert verbum har i en lang periode sin egen temmelig invariante grammatik. Og når børn giver sig til at lave nye kombinationer, sker det næsten altid et skridt ad gangen. Ved hjælp af meget omfattende data om enkelte børn, såkaldte »tætte korpora«, kan man vise at det er meget sjældent man kan finde nye konstruktioner der kræver mere end én ekstra operation i forhold til noget børnene tidligere har sagt. Når de har opsnappet en udtryksmåde »der virker«, holder de fast ved den – indtil de føler sig trygge nok til at begynde at arbejde videre på sagen.

Kerne, modifikation og substantiver

Denne proces har som sin centrale forudsætning at der foregår en løbende udvikling af 'funktionstilskrivningen' i forhold til sproglige udtryk. Det er meget svært at vide i hvor høj grad denne funktionstilskrivning retter sig imod hele sproglige udtryk, opfattet som sammenhængende idiommer eller »bundter«, og i hvor høj grad den differentieres ud på enkelte strukturelle smådele. En af de markante tendenser i tiden er fokus på »konstruktioner« forstået som større helheder, der rummer en flerhed af minimale enkelttegn, hvor helheden og ikke delene er anskuet som de primitive enheder i lingvistikken. I stedet for at begynde med minimale størrelser og så kombinere sig hele vejen op, starter man med større helheder og sætter dem så sammen i overensstemmelse med de muligheder hver brik til puslespillet tillader.

Herved kan opmærksomheden forskydes væk fra de mere generelle mekanismer og i retning af de mere konkrete egenskaber ved hver enkelt konstruktion – en udvikling som en af konstruktionsgrammatikkens stiftende personligheder, Goldberg (2006), selv har peget på som en fare. Det er korrekt, som Goldberg påpeger, at konstruktionsformatet er meget fleksibelt ved at give plads for både meget idiosynkratiske og meget generelle egenskaber – men det betyder på den anden side også, at der ikke er reserveret en særlig plads for de mekanismer der afviger klart fra leksikalske størrelser. Jeg tænker især på de syntaktiske relationer der er basale for at danne komplekse udtryk ud af simple leksikalske størrelser – såsom »modifikations«-relationen. Diskussionen nedenfor fokuserer derfor på den relative uafhængighed, denne meget abstrakte relation kan have.

Langacker (1987) har beskrevet »modifikation« som en relation mellem et dependent og et autonomt led, hvorved kombinationen overtager det autonome leds »profil«. I tilfældet med nominalfraser kan dette eksemplificeres med eksempel (1):

(1) lækker mad

Relationen mellem kernen *mad* og modifikationen *lækker* har karakter af at *mad* (sagt i korthed) er det autonome led, som kan betegne en kategori uden hjælp fra andre ord, mens *lækker* er dependent fordi det forudsætter at der er

et andet ord som kan betegne det der er lækkert – og *lækker mad* tilhører samme kategori som *mad*, blot med den ekstra egenskab som det modificerende adjektiv har bidraget med, og som er blevet integreret i helheden. Dette er en semantisk (i dansk funktionel terminologi ‘indholdssyntaktisk’) modsvarighed til hvad der på det rent distributionelle plan svarer til »endocentriske« konstruktioner.

En særlig type modifikation udgør den type hvor den modificerende størrelse selv betegner en kategori, således at produktet ikke er en kategori med en ekstra tilskrevet egenskab, men en underkategori. En *børnelæge* er således en underkategori under kategorien »læge«, mens *lægebørn* tilhører en underkategori under kategorien »barn«. En sådan kombination indtager en interessant mellemzone mellem syntaks og morfologi. I dansk udgør resultatet ét ord, dvs. de to ord smelter sammen til ét nyt ord. På engelsk, derimod (jf. Klinge 2005), kan modifikation med substantiver ikke skelnes klart (dvs. som udgørende ét ord) fra modifikation med adjektiver. Forskellen på *rød vin* og *rødvín* er klar, mens *red wine* kan betyde begge dele (jf. Klinge 2005:328). Udviklingen hænger sammen med bortfaldet af adjektivsflexionen i engelsk bl.a. som følge af påvirkningen fra normannernes franske, jf. Klinge (2005:356f) – en »kreoliserende« forandrings-type (jf. Dahl 2004), der reducerer den syntaktiske kompleksitet i engelsk.

Fra et funktionelt synspunkt er det naturligt at spørge i hvor høj grad denne typologiske forskel vedrører udtrykssiden alene eller den både vedrører indholds- og udtrykssiden. Der er nogle indholdssyntaktiske træk der er ens, herunder selve den »underkategoriserings«-relation der udtrykkes ved at lade en substantivstamme modificere en anden substantivstamme. Der er nogle udtrykssyntaktiske forhold der er klart forskellige, bl.a. at man på dansk har en næsten undtagelsesløs accentregel der resulterer i at kombinationen har enhedstryk på den modificerende stamme: (RØDvin modsat RØD VIN) og derved passer ind i det generelle udtrykssyntaktiske mønster for dansk ord-dannelse. Men har dette nogen implikationer for graden af »fusion« på indholdssiden?

Det er ikke nemt at finde sikre kriterier på dette område. Hvis man mener at der er en tættere indholdssyntaktisk relation på dansk end på engelsk, ville man imidlertid forudsige at der også var en tættere kollokationel sammenhæng – et begreb der er mere fusioneret vil også være sværere at skille ad for den sprogbruger der skal bruge et tegn med den rigtige samlede betydning. Hvis man er tilhænger af ikonicitet, hvad mange funktionalister er, vil man være tilbøjelig til at tro at indholdsrelationer og udtryksrelationer følges ad. På den anden side er der på dansk meget fri adgang til at danne nye ad hoc-sammensætninger. Som påpeget af Nedergaard Thomsen (1992) var kompositummet *dværgekastning* (i den korte periode pressesensationen varede) den kanoniske betegnelse for den disciplin der bestod at afgøre hvem der kunne kaste en dværg længst væk.

Hajen og dens plads i indholdssyntaksen

Billedet hvor Rip og Rap og Rup skræmmer onkel Anders med deres attrap, stiller (som nævnt i indledningen) forsøgspersonen over for den udfordring at få placeret hajen i Anders And's mentale univers og ikke i tilskuerens. Men sammen med denne udfordring hører en anden, nemlig at få placeret substantivstammen *haj* på en plads i indholdssyntaksen, som svarer til den rolle hajen spiller for tilskueren (og for Rip og Rap og Rup). Det er også et spørgsmål som har med kompleksitet at gøre: Den simpleste formulering ville være en hvor man kunne holde sig til et enkelt rodord. Men det lader sig ikke gøre at artikulere kompleksiteten i billedet med et enkelt ord.

Hvis man kender betegnelsen *haj*, skaber det et potentielt dilemma: På den ene side er hele pointen med billedet bundet op med kategorien »haj«, og det er derfor nødvendigt at have denne kategori med i gengivelsen af hvad der foregår. På den anden side kommer man til at fejlbeskrive billedet hvis man bare siger »haj« – for der findes ikke nogen instantiering af kategorien »haj« på billedet. Det er naturligvis ikke noget problem, hvis man sidder klar med betegnelsen *hajfinne*. Det er imidlertid ikke alle forsøgspersoner der gør det. Hvad gør de så?

Et antal af børnene vælger den i denne sammenhæng interessante løsning at de resolut får placeret hajen som modificerende element, også selvom de ikke har nogen betegnelse for den kerne-kategori som den skal være modifikation til. Eksemplerne (med børnenes alder i parentes) er: *sådan en haj en* (4;11,25); *med en hajfik på* (5;9,9) *en hajspidse* (6;2,19) *et haj-horn* (6;6,11 & 6;8,18) *en haj-øh* [+ gestus] (7;1,10) *en haj-tingest* (7;2,28); *hajspids* (7;10,29). Varianter med *haj* i postmodifikationen fandtes også: *en papirclips af en haj* (5;7,8).

Denne strategi kan naturligt fortolkes som om informanterne har haft en kodningsstrategi der rummer to adskilte størrelser: én i form af morfemet *haj*, og desuden en strategi om at få placeret den udenfor positionen som kerne. Tegnet på dette sidste element er bestræbelsen på at finde noget at stoppe ind på kernepladsen, også selvom der ikke er noget optimalt leksikalsk element der melder sig til tjeneste. De danske informanter synes endog at have en større tilbøjelighed end de engelske til at få et hjemmelavede kerneled ind, også når de manglede et leksikalsk element. En enkelt engelsk informant leverer dog hele to kreative løsninger, *a shark's bat* og *the shark's top bit of it* (5;7,1).

Nogle af de yngre informanter siger frejdigt at der er en haj, samtidig med at det andetsteds i deres respons fremgår at de er fuldstændig klar over at der ikke findes en rigtig haj i den afbildede situation. En måde at fortolke det på er at de går på kompromis og indkoder haj-elementet i den simple form, også selvom det ikke udtrykker deres fulde bevidsthed om situationen – fordi det er det bedste de kan finde på lige i situationen.

Indholdssyntaks og artikulation

Man kan ikke drage nogen statistisk underbyggede konklusioner af materialet. Man kan heller ikke vide hvad der præcis foregik i informanternes sproglige apparat mens de fandt deres løsning på opgaven om at beskrive billedet. Men de eksempler jeg har fremhævet, synes dog ikke at være forenelige med en rent leksikalsk hypotese (altså at sammensætninger i dansk er ubrydelige semantiske enheder). Den syntaktiske struktur kan næppe heller være projiceret ud fra egenskaberne i det leksem man famler efter, men netop ikke finder.

De kreative løsninger jeg har anført, kan næsten kun forstås som resultat af at indkodningen er blevet iværksat som en kompleks opgave hvor morfemet *haj* bød sig til, men ikke har været opfattet som en brugbar total-løsning. Informanterne har så ikke givet op på dette sted, men har leveret endnu et brudstykke af løsningen, nemlig en hvor hajen er anbragt på en indholdssyntaktisk plads der beskyttede mod den fejlagtige tolkning at billedet forestillede en haj. Jeg synes det er plausibelt at sige at dette afspejler en specifik beherskelse af den indholdssyntaktiske »underkategoriserings«-relation, dvs. en hvor denne er adskilt fra den rent leksikalske »implementering«.

Hvis det er rigtigt, viser det at den kodningsstrategi som findes hos de pågældende danske informanter kan betragtes som kompositionel på dette punkt: der er en adskillelse mellem det leksikalske og det syntaktiske element. Denne adskillelse betyder dog på ingen måde at syntaksen er »rent formel« og betydningen ligger i det leksikalske. Tvært imod betyder det at den indholdssyntaktiske relation er afgørende for at kunne »artikulere« indholdet på den måde som afspejler sammenhængen i billedet.

Alt andet lige peger det i retning af at dansk har en lige så kompositionel relation mellem første og andet sammensætningsled som der på engelsk består mellem et modificerende led og det nominale kerneled. Man kan formode at det hænger sammen med at der findes den samme frihed til at kombinere elementerne på dansk som på engelsk (i modsætning til hvad der gælder for fundamentfeltet, hvor reglerne er forskellige på de to sprog, jf. også Harder & Poulsen 2001). At udtrykssiden er mere integreret på dansk end på engelsk, vil ifølge dette ræsonnement ikke være afgørende hvis det kommunikative pres på indholdssyntaksen er det samme.

Litteratur

- Dahl, Östen (2004): *The Growth and Maintenance of Linguistic Complexity*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Goldberg, Adele (2006): *Constructions at work. The Nature of Generalization in Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Harder, Peter & Signe Poulsen (2001): Editing for Speaking: first position, foregrounding and object fronting in Danish and English. I: Elisabeth Engberg-Pedersen & Peter Harder (red.): *Ikonicitet og struktur*. København: Københavns Universitet, s. 1-22.

- Jakobsen, Lisbeth Falster (1994): Perspective, Markedness, and paradigmatic relations between predicates. A case study of Danish. I: *Function and Expression in Functional Grammar*, ed. by E. Engberg-Pedersen, L.F.Jakobsen & L.S. Rasmussen. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Jakobsen, L.F. (1995): Valency Description – A Question of Strategy and Purposes. Expression and Content Valency. Part I. I: *Studies in Valency I*. Ed. by Lene Schøsler & Mary Talbot. Odense: Odense University Press, s. 161-184.
- Jakobsen, L.F. (1997): Das grosse Neutrum der Natur – eller – lejlighed gør tyve. I: *Avalente verber. Funktionelle Fodnoter 1997*. København: Københavns Universitet.
- Klinge, Alex (2005): *The Structure of English Nominals. A Study of the Correlations between Form, Distribution and Function*. Doctoral dissertation. Copenhagen: Copenhagen Business School.
- Langacker, R.W. (1987): *Foundations of Cognitive Grammar, vol. 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Nedergaard Thomsen, Ole (1992): Unit Accentuation as an Expression Device for Predicate Formation. The Case of Syntactic Noun Incorporation in Danish. I: M. Fortescue, P. Harder & L. Kristoffersen (red.): *Layered Structure and Reference in a Functional Perspective*. Amsterdam: John Benjamins, s. 173-229.
- Tomasello, Michael (1992): *First verbs. A case study of early grammatical development*. Cambridge etc: Cambridge University Press.
- Tomasello, Michael (2003): *Constructing a Language. A Usage-Based Theory of Language Acquisition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Ordforråd, ja – men hvorfor og hvor meget?

Af Lars Stenius Stæhr, Københavns Universitet

Det er ingen hemmelighed, at sprogbrugerens leksikalske kompetence spiller en central rolle for deres kommunikative kompetence på et fremmedsprog – det har empirisk forskning til en vis grad dokumenteret inden for de senere år, og det har sproglærere og den enkelte sprogbruger vidst i endnu længere tid. Leksikalsk kompetence er imidlertid et komplekst og flerdimensionalt fænomen, som bliver defineret på en række forskellige måder i forskningslitteraturen. Der er langt fra enighed om, hvordan man kan beskrive en sprogbrugers ordforrådsviden, og som en konsekvens af dette er litteraturen præget af en udbredt mangel på teoretiske modeller, der kan forklare processer i ordforrådstilegnelsen.

En metafor, som ofte anvendes i beskrivelsen af indlæreres leksikalske kompetence, er distinktionen mellem bredde og dybde i ordforrådet. *Bredde* refererer til ordforrådets størrelse, dvs. hvor mange ord indlæreren kender på fremmedsproget, hvorimod *dybde* er et billede på, hvor godt indlæreren kender ordene i ordforrådet, og hvor godt disse ord er struktureret i indlærers mentale leksikon. Ud over bredde og dybde optræder ofte en tredje dimension i beskrivelsen af den leksikalske kompetence. Denne dimension refererer til indlærers kontrol eller *fluency* og afspejler, i hvilken grad ordene er receptivt og produktivt tilgængelige for indlæreren i kommunikation (jf. Henriksen 1999; Daller *et al.* 2007).

Flere forskere argumenterer for, at ordforrådets størrelse er den vigtigste dimension af indlærers leksikalske kompetence på begynder- og mellemniveau og påpeger ikke overraskende, at indlærere som kender mange ord på fremmedsproget er mere effektive sprogbrugere end indlærere, som kender få ord. Denne antagelse underbygges af resultater fra en række undersøgelser, som har påvist en stærk sammenhæng mellem størrelsen på indlærers receptive ordforråd på engelsk og deres lytte- og læseforståelse (se Stæhr 2008 for en oversigt over disse).

I lyset af dette er det interessant at undersøge, hvor stort et ordforråd danske indlærere af engelsk har brug for, og hvor mange ord de rent faktisk kender, så sprogundervisere kan sætte nogle realistiske læringsmål for deres ordforrådstilegnelse. I denne artikel vil jeg se nærmere på disse to spørgsmål og vil i forbindelse med det andet spørgsmål referere til udvalgte resultater fra to af mine egne undersøgelser af danske indlærers ordforråd på engelsk.

Hvor stort et ordforråd har indlærere brug for?

En måde at besvare dette spørgsmål ville være at se på, hvor mange ord sprogbrugere kender på deres modersmål, mens en anden måde ville være at undersøge hvor mange ord, der skal til for at udføre specifikke sproglige aktiviteter på fremmedsproget (Nation & Waring 1997).

Hvis vi først kigger på, hvor mange ord sprogbrugere kender på deres modersmål, er der meget stor variation i de konkrete tal, som nævnes. Undersøgelser af engelske universitetsstuderende har for eksempel produceret tal, som varierer fra 15.000 til 200.000 ord, og den store variation skyldes sandsynligvis forskelligheder i undersøgelsesmetode, fx forskellige måder at definere et ord, forskellige kriterier for udvælgelse af testord og forskellige måder at teste de udvalgte ord på. Hvis man eksempelvis kun tester om sprogbrugeren kan *genkende* ordene, vil undersøgelsen sandsynligvis vise, at vedkommende har rigtigt mange ord i sit ordforråd. Hvis undersøgelsen derimod kræver, at sprogbrugeren skal demonstrere en dybere viden om ordenes betydning, vil han eller hun have langt færre ord i sit ordforråd. Selvom vi naturligvis ikke kan give et eksakt tal på, hvor mange ord en modersmålstalende sprogbruger kender, synes et fornuftigt, konservativt estimat at være, at veluddannede sprogbrugere kender omkring 20.000 ord på deres modersmål, og at de lærer omkring 1000 ord om året, indtil de fylder 20 (Nation 2006). Et så stort ordforråd er imidlertid et for ambitiøst læringsmål for de fleste indlærere, og derfor giver det mere mening at se på hvor mange ord, man skal kunne for at udføre forskellige sproglige aktiviteter på fremmedsproget, som fx at læse en avis eller roman eller lytte til en radioudsendelse eller forelæsning.

For at undersøge dette skal vi først have en indikation af hvor stor en procentdel af ordene i autentisk tekst, indlærerne skal kende til for at opnå en fornuftig forståelse af teksten. Undersøgelser af forholdet mellem indlæreres ordforråd og deres læseforståelse har vist, at indlærere skal have kendskab til helt op imod 98 % af ordene i en tekst for at opnå en tilfredsstillende forståelse af den (Hu & Nation 2000). Denne procentdel svarer til, at 1 ord ud af 50 er ukendt. Selvom det ikke nødvendigvis vil være let at forstå teksten på basis af et kendskab til 98 % af ordene, vil et leksikalsk fundament som dette gøre, at indlærere potentielt kan slutte sig til de ord, de *ikke* kender i teksten. På baggrund af denne tærskel for tilfredsstillende forståelse er det muligt at få en indikation af, hvor stort et ordforråd indlærerne skal have for at forstå en specifik tekst ved at sammenholde den pågældende tekst med ordlister baseret på ordenes frekvens i sproget. Vi kan således undersøge hvor stor en procentdel af ordene i teksten indlærerne vil kende til, hvis de kender de mest hyppige 2000, 3000 eller 5000 ord i sproget.

Enkelte undersøgelser har på baggrund af denne tilgang forsøgt at finde ud af, hvor stort et ordforråd der skal til for at opnå en tilfredsstillende læse- eller lytteforståelse af forskellige typer af tekst. Nation (2006) undersøgte et korpus bestående af engelske romaner og aviser og kom til den konklusion, at det kræver et kendskab til 8-9000 ord for at kunne læse et bredt udvalg af

autentiske tekster på engelsk uden brug af ordbog eller andre hjælpemidler. Forskningen har ligeledes undersøgt talt sprog i forskellige korpora, og her peger resultaterne på, at indlærere skal kende de mest frekvente 5-7000 ord for at kunne klare sig uden hjælp i en konversation på engelsk (Nation 2006; Stæhr under udgivelse).

Der er ingen tvivl om, at disse tal vil synes meget overvældende for indlærere på begynder- og mellemniveau, men ikke desto mindre er det vigtigt at bemærke, at de rent faktisk ligger i underkanten af, hvad der kræves. Alle ovenstående tal refererer til ordfamilier, hvilket omfatter kendskab til ordets rodform (fx *context*), bøjningsformer (fx *contexts*) samt hyppige, afledte former (fx *contextual*, *contextualize*, *uncontextualized*). Det betyder, at kendskab til de mest frekvente 1000 ord på fremmedsproget rent faktisk dækker over kendskab til langt flere end 1000 enkelte ord. Undersøgelser af ordforrådets størrelse opererer med ordfamilier ud fra en antagelse om, at indlærere, der kender ordets rodform også vil have kendskab til bøjningsformer og afledte former. Nogle gange vil de enkelte medlemmer af en ordfamilie være relateret til hinanden på en så transparent måde, at en sådan antagelse giver mening, men i andre tilfælde kan vi ikke nødvendigvis regne med, at indlærere som kender rodformen også kender alle ordfamiliens medlemmer (fx *uncontextualized*) (Schmitt 2008).

Ovenstående tal er derfor meget tentative, dels fordi de angives i ordfamilier, og dels fordi meget lidt forskning er blevet udført på området. Ikke desto mindre er det for en sprogunderviser interessant at have nogle retningslinjer for, hvor stort et ordforråd elever og studerende har brug for for at kunne klare sig på fremmedsproget.

Hvor mange ord kender elever og studerende på engelsk?

I sommeren 2007 foretog jeg en empirisk undersøgelse af 88 elever fra 6 forskellige skoler i forbindelse med folkeskolens afgangsprøve i engelsk (Stæhr 2008). Hensigten var at undersøge, hvor stort elevernes engelske ordforråd var, og om der var en sammenhæng mellem størrelsen på deres ordforråd og deres præstationer i læseprøven, lytteprøven og den skriftlige fremstilling. Ud over selve afgangsprøven tog eleverne derfor en ordforrådstest, *The Vocabulary Levels Test* (Nation 2001), der kan give en indikation af, om de har et receptivt kendskab til de mest frekvente 2000, 3000, 5000 eller 10.000 ordfamilier i engelsk. Resultaterne viste noget overraskende, at 68 ud af de 88 elever ikke havde et tilstrækkeligt kendskab til de mest frekvente 2000 ordfamilier i det engelske sprog. Af de resterende 20 elever, havde 12 elever kendskab til ordene på 2000-niveauet, 3 elever mestrede ordene på 2000- og 3000-niveauet, mens 5 elever klarede ordene på 2000-, 3000- og 5000-niveauet. Som forventet havde ingen elever kendskab til de lavfrekvente ord på 10.000-ordniveauet.

Det faktum, at 77 % af eleverne ikke syntes at have et tilstrækkeligt kendskab til de mest frekvente 2000 ord i det engelske sprog, er overraskende når man tænker på, at de havde haft engelsk i 7 år og dermed som et minimum

havde været udsat for 570 engelsktimer. Resultaterne er alarmerende i lyset af førnævnte leksikalske krav til forståelse af autentisk tekst, og de fremhæver vigtigheden af at arbejde systematisk med ordforrådsindlæring i sprogundervisningen.

Undersøgelsen viste ligeledes en stærk sammenhæng mellem elevernes ordforråd og deres lytte-, læse- og skrivefærdigheder. Derudover fremgik det, at de elever der havde kendskab til de mest frekvente 2000 ordfamilier i engelsk, klarede sig signifikant bedre i lytte- og læseprøven samt den skriftlige fremstilling, end de elever som ikke havde et tilstrækkeligt kendskab til disse ord. Som eksempel kan nævnes, at de elever som ikke havde kendskab til de mest frekvente 2000 ord, i gennemsnit havde 49 % af spørgsmålene rigtige i læsetesten, hvorimod de 20 elever, der syntes at have et større ordforråd end 2000 ord, opnåede en gennemsnitsscore på 81 %. Lyttesten viste en lignende forskel i gennemsnitlige scoringsprocenter. Hvad angik den skriftlige fremstilling var gennemsnitskarakteren for gruppen af elever, der ikke klarede 2000-niveauet, 7, mens den for den anden gruppe var 9.7.¹ Disse resultater er en klar indikation af, hvor vigtigt ordforrådet er for folkeskoleelevers generelle sproglige kompetence, og at kendskab til de mest frekvente 2000 ord i sproget gør en klar forskel for indlærere på dette niveau.

Til sammenligning kan nævnes, at Albrechtsen, Haastrup & Henriksen (2008) har undersøgt det engelske ordforråd hos 29 elever i 7. klasse og 1. g. De anvendte ligeledes *The Vocabulary Levels Test* og fandt, at 5 ud af undersøgelsens 29 elever i 7. klasse havde kendskab til de mest frekvente 2000 ord i engelsk, og kun 12 ud af de 29 elever i 1. g. klarede dette ordniveau. Disse tal understreger tendensen fra min egen undersøgelse, nemlig at størstedelen af eleverne ikke har kendskab til de mest frekvente 2000 ord i engelsk, når de forlader folkeskolen.

I en anden undersøgelse analyserede jeg forskellige dimensioner af ordforrådet hos 112 engelskstuderende på Copenhagen Business School (CBS), som alle læste på første semester (Stæhr under udgivelse). Informanterne tog bl.a. *The Vocabulary Levels Test* og resultaterne viste som ventet, at alle havde kendskab til de mest frekvente 2000 ord i engelsk, og at langt størstedelen (90 studerende) havde kendskab til de mest frekvente 3000 ord. Det var imidlertid overraskende, at kun halvdelen af de studerende i undersøgelsen havde kendskab til de mest frekvente 5000 ord i engelsk. Når man skal læse engelsk på en videregående uddannelse, kræver det naturligvis, at man kan læse akademiske tekster på højt niveau. Det betyder, at man i udgangspunktet har brug for kendskab til 8-9000 ordfamilier (Nation 2006) plus viden om akademiske og fagspecifikke ord for at kunne læse uden brug af hjælpemidler. Halvdelen af de studerende i undersøgelsen var ikke i nærheden af at nå disse leksikalske krav og vil sandsynligvis skulle arbejde hårdt med at forstå tekster og forelæsninger.

---

1. Der refereres her til 13-skalaen.

Min undersøgelse på CBS afslørede ligeledes en stærk sammenhæng mellem de studerendes ordforråd og deres præstationer i en standardiseret lyttetest fra Cambridge Certificate of Proficiency in English, som er udviklet til indlærere på højt niveau (C2 på Den Fælles Europæiske Referenceramme for Sprog). Ud over en relativ høj korrelation mellem informanternes scorer i ordforrådstesten og lyttetesten viste resultaterne, at hvis informanterne havde kendskab til de mest frekvente 5000 ord, klarede de sig markant bedre i lyttetesten. Nedenstående skema har opdelt de 112 informanter i fire grupper i forhold til hvilket ordniveau de mestrer i ordforrådstesten og angiver de procentvise gennemsnitsscorer i lyttetesten for de fire ordforrådsgrupper.

	2000-ordniveau (N=22)	3000-ordniveau (N=34)	5000-ordniveau (N=48)	10.000-ordniveau (N=8)
Gennemsnitsscore i lyttetest	54 %	59 %	73 %	80 %

Det er imidlertid vigtigt at være opmærksom på, at der i begge undersøgelser var flere eksempler på elever eller studerende, der leverede en præstation over gennemsnittet i især lyttetestene uden at have klaret 2000-niveauet (folkeskolelever) eller 5000-niveauet (CBS-studerende). Dette understreger naturligvis, at en række forskellige faktorer, ud over ordforråd, har en indflydelse på indlæreres sprogfærdighed, og at indlærere kan anvende forskellige strategier til at kompensere for deres manglende leksikalske viden. På trods af dette er den generelle tendens i undersøgelserne, at størrelsen af indlæreres ordforråd er vigtig for deres sproglige færdigheder. Samtidig indikerer undersøgelserne, at informanternes receptive ordforråd på engelsk synes at være langt fra de leksikalske krav, der er nødvendige for at kunne håndtere autentiske tekster på engelsk.

Hvilke konsekvenser har disse resultater for sprogundervisningen?

For at hjælpe indlærere med den leksikalske indlæringsbyrde, som er forbundet med det at skulle lære et nyt sprog, er det nødvendigt, at fremmedsprogundervisningen i folkeskolen og gymnasiet er præget af et systematisk arbejde med elevernes ordforrådstilegnelse. Det vil således være hensigtsmæssigt, hvis undervisningen integrerer to overordnede tilgange til arbejdet med ordforråd: en *indirekte* tilgang som sikrer, at eleverne udsættes for meget og varieret input, der skaber de rette betingelser for, at ukendte ord kan mødes for første gang, og kendte ord kan mødes i nye kontekster og konsolideres i hukommelsen, og en *direkte* tilgang hvor der sættes specifikt fokus på centrale ord fx gennem ordforrådsøvelser (Nation 2001; Schmitt 2008).

Gennem den *indirekte* tilgang tilegnes nye ord *ubevidst*, og denne tilgang har til hensigt at skabe de rette betingelser for, at eleverne kan udvide deres receptive ordforråd gennem læsning og lytning, og deres produktive ordforråd gennem tale og skrivning. Forskningen har generelt vist, at læsning er en vigtig kilde til implicit indlæring af nye ord på et fremmedsprog, men det påpeges samtidig, at denne form for ordtilegnelse er en relativ langsom proces, som er afhængig af en lang række faktorer, herunder hvor mange gange et ord mødes i forskellige kontekster og måden der læses på. Hill og Laufer (2003) har på baggrund af forskningsresultater inden for området regnet sig frem til, at L2 indlærere vil skulle læse over 8 millioner ord, svarende til omkring 420 romaner, for at udvide deres receptive ordforråd med 2000 ord. Det understreger med al tydelighed, at en indirekte tilgang til arbejdet med ordforråd ikke i sig selv vil være tilstrækkelig, hvis eleverne skal opnå et ordforråd, der kan gøre dem til kompetente sprogbrugere.

Ved den *direkte* tilgang til arbejdet med ordforråd gøres en *bevidst* indsats for at lære specifikke ord. Eleverne udsættes således for forskellige receptive og produktive ordforrådsaktiviteter med det primære formål, at de skal tilegne sig nye ord eller konsolidere allerede kendte ord i hukommelsen. Undersøgelser, der sammenligner den direkte og indirekte tilgang til ordforrådsundervisningen, har vist, at den direkte tilgang er den mest effektive måde at tilegne sig ordforråd på, og den bør derfor være en central komponent af fremmedsprogsundervisningen.² Sådanne forskningsresultater er naturligvis ikke overraskende, idet den direkte tilgang jo netop sikrer, at specifik opmærksomhed rettes mod centrale ord og ofte motiverer eleverne til at bruge tid, energi og tankevirksomhed på at komme i dybden med ordenes betydning. Dette kan betegnes som *kognitiv dybdebearbejdning* og kan potentielt føre til, at ordene fæstnes i langtidshukommelsen. Og på denne måde tilgodeses en anden dimension af indlærernes leksikalske kompetence, som jeg ikke har beskæftiget mig med i denne artikel, nemlig deres dybdeviden om ordene.

Litteraturliste

- Albrechtsen, Dorte, Kirsten Haastrup & Birgit Henriksen (2008): *Vocabulary and writing in a first and second language: Processes and development*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Daller, Helmut, James Milton & Jeanine Treffers-Daller (2007): *Modelling and assessing vocabulary knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Henriksen, Birgit (1999): Three dimensions of vocabulary development. *Studies in Second Language Acquisition*, 21, 2, s. 303-317.
- Hill, Monica & Batia Laufer (2003): Type of task, time-on-task and electronic dictionaries in incidental vocabulary acquisition. *IRAL*, 41, 2, s. 87-106.
- Hu, Marcella & Paul Nation (2000): Unknown vocabulary density and reading comprehension. *Reading in a Foreign Language*, 13, 1, s. 403-430.

2. Se Laufer (2005) for en oversigt over undersøgelser, der har forsket i effektiviteten af et eksPLICIT fokus på ordforråd.

- Laufer, Batia (2005): Focus on form in second language vocabulary learning. *EURO-SLA Yearbook*, 5, s. 223-250.
- Nation, I. S. Paul (2001): *Learning vocabulary in another language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nation, I. S. Paul (2006): How large a vocabulary is needed for reading and listening? *The Canadian Modern Language Review*, 63, 1, s. 59-82.
- Nation, Paul & Robert Waring (1997): Vocabulary size, text coverage and word lists, i: Norbert Schmitt & Michael McCarthy (red.), *Vocabulary: Description, acquisition and pedagogy*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 6-19.
- Schmitt, Norbert (2008): Instructed second language vocabulary learning. *Language Teaching Research*, 12, 3, s. 329-363.
- Stæhr, Lars Stenius (2008): Vocabulary size and the skills of reading, listening and writing. *Language Learning Journal*, 36, 2, s. 139-152.
- Stæhr, Lars Stenius (under udgivelse): Vocabulary knowledge and advanced listening comprehension in English as a foreign language. *Studies in Second Language Acquisition*.

Spaniere er uforskammede¹

Af Eva Dam Jensen, Københavns Universitet

Franskmænd er arrogante,
kinesere er glade,
japanere er høflige,
grækere er uhæderlige,
amerikanere er indbildske,
englændere er korrekte
– og vi skandinaver er flinke folk, men ikke så forfærdelig kvikke.

Den slags velkendte etniske klistermærker kan for en stor dels vedkommende forklares ved at se på hvordan forskellige sprog administrerer kommunikationens færdselsregler. Mon ikke vi er mange der har oplevet at lide nederlag på et fremmedsprog fordi vi ikke havde forstået de sociokulturelle normer. For mit eget vedkommende har jeg været bragt til raseriets rand over spanske ekspeditricer der i stedet for at ekspedere mig stod og sladrede med hinanden. I Skandinavien hører det som bekendt med til ekspeditricens rolle at tage initiativet i købe-sælge legen »Hvad skulle det være?«. Jeg var en rum tid om at regne ud at det forholdt sig omvendt i Spanien, at det simpelthen var mig som kunde der havde den første replik.

Så idiotisk behøver interkulturelle møder jo ikke altid forløbe, men sandheden er at vi nordboer har problemer med at komme igennem nede sydpå, både med at få ordet, med at beholde det, osv. – selv i en situation blandt venner –, ligegyldigt hvor dygtige vi er til at bøje verberne på det fremmede sprog. Forskelle i reglerne for hvis tur det er til at tale, er et område der tegner sig for mange mellemfolkelige misforståelser.

Man kan spørge sig selv om det ikke er overdrevet at bekymre sig om diskurs- og pragmatikniveauet i fremmedsprogsundervisning på bekostning af for eksempel ordforrådet, eftersom flere undersøgelser i 70'erne viste at den største forhindring for kommunikationen netop er glosemangel. Men det er interessant at de næste områder der blev udpeget, netop var pragmatikken og diskursen. Selv når en lærer formulerer sin ytring helt uden grammatiske fejl, lykkes det tit ikke at formidle selve hensigten med replikken.

---

1. Oversat fra 'Los gambitos en la enseñanza del español oral: ¿Con vídeo se puede?' in: El español como lengua internacional (1492-1992). Primer congreso Internacional de AESLA, Universidad de Granada. Murcia, 1996.

Turtagning, dvs. det system der regulerer hvis tur det er til at tale, er et vigtigt system at beherske på et fremmedsprog. Adskillige undersøgelser af »intersprog« (dvs. elevsprog) har peget på netop forskellene i turtagningspraksis og i brugen af de støtteord man bruger i den forbindelse, som nogen af de farligste kilder til inter-etniske misforståelser.

I en undersøgelse af kommunikativ adfærd i forhandlingssituationer mellem skandinaver og spaniere, uddrog den svenske lingvist Lars Fant en række mulige misforståelser og fejl på grund af forskelle i sprogenes diskursregler (Fant 1989). Med udgangspunkt i en etnometodologisk model (Sachs, Schegloff & Jefferson 1974) påpeger Fant at den grundlæggende regel for turtagning som de amerikanske etnometodologer havde opdaget, ifølge hvilken den aktuelle taler udpeger den næste, slet ikke findes på spansk. Fant foreslog at der findes (mindst) to kulturbestemte måder at håndtere taleturen på. I nogle kulturer bliver den næste taler udpeget af den der har ordet (*floor-giving* kulturer) og i andre tilhører ordet simpelthen den der tager det (*floor-taking* kulturer). Det kommer sikkert ikke som nogen overraskelse at vi skandinaver sammen med englændere og hvide amerikanere hører til *ord-giverne*, mens sydeuropæere er *ord-tagere*. At *floor-giving* systemet ikke er så universelt som oprindeligt antaget, er også blevet påvist af lingvister som Deborah Tannen (1981) og Anna Wierzbicka (1991).

I ord-givernes verden, dvs. der hvor den aktuelle taler udpeger den næste, afstemmer parterne rytmen efter hinanden og den næste taler falder gnidningsløst ind på naturlige overgangssteder. Hos ord-tagerne kan næste taler også begynde sin tur uden for disse steder, og ofte holder den oprindelige taler ikke op af den grund – tit hæver hun i stedet stemmen. Det er reverenter talt almindeligt – og fuldt ud accepteret! – at folk med spansk som modersmål taler i munden på hinanden, og sjovt nok kan de udmærket opfatte begge indlæg. Måske skulle man starte her hvis man vil finde ud af hvorfor nogen synes at spaniere er uforskammede. Og derefter skal man prøve at forstå at der er 400 millioner mennesker i verden for hvem det er normalt!

Set med sydeuropæiske øjne ligger det til gengæld lige for at vi ord-givere er passive og måske ligefrem lidt tunge i det. Hvis man vil undgå at blive opfattet sådan, så må man som sprogstudent fra en ord-giver nation for det første lære at slå for at få sin taletur i stedet for at stille sig op i køen og vente på at blive spurgt. For det andet skal man lære at forsvare ordet når man endelig har erobret det, så man kan få lov at tale ud uden at blive afbrudt. Og helt personligt kan jeg skrive under på at det kan være mange gange så svært som de samlede verbalbøjninger.

Lars Fants materiale tillader ham desuden at uddrage at det hos ord-giverne er almindeligt at den der lytter, løbende tilkendegiver sin interesse, ved at komme med små opmuntrende grynt og tilråb (*Jaja, Hn hn, Tænk, Det siger De ikke!*). Dette fænomen findes, men er ikke påkrævet, blandt ord-tagerne. Fant kalkulerer at der i 10 minutters dialog mellem svenskere forekommer 60.3 af disse såkaldte *uptakers*, mens der forekommer 4.1 i en fuldstændig parallel forhandling mellem spaniere. Sådan en forskel *skal* jo føre til misforståelser:

Ord-giverne vil opfatte modparten som uinteresseret og truende for deres selvrespekt, og derfor ubehagelige. Til gengæld opfatter ord-tagerne de andres smågrynt som mislykkede forsøg på at tage ordet, og de konkluderer at ord-givere er svage og karakterløse. Det er let at se hvordan tilsyneladende uskyldige forskelle i kulturelle normer kan få uhyrlige konsekvenser, fra menneskelige til internationale, hvis vi nu skal tage munden fuld. Den indlysende måde at afværge de kommunikative katastrofer på er at lade området indgå i sprogstudierne og blive en del af pensum i sprogundervisningen og færdighedstræningen.

Gambitter

At beherske turtagningssystemet kræver viden om hvordan mekanikken er (hvornår man skal tale, hvornår man skal lytte, hvornår man skal give støtte til samtalepartnern, osv.) og ikke mindst mod til at gennemføre at tage ordet fra andre. Desuden kræves der kendskab til det ordforråd det pågældende sprog har til at regulere denne kommunikationstrafik, de såkaldte »gambitter« (ordet, der er i familie med italiensk *gamba*, 'ben', bruges i skak, og kan oversættes til 'benspænd'). I alle sprog findes der gloser der betyder hhv. »nå!«, »nåå!« og »nååhh!«, den såkaldte *uptaking*-funktion. Desuden findes der stor variation i gloser og udtryk til at kommunikere funktionerne »jeg er ikke færdig med at tale«, »hør efter, nu begynder jeg at tale!«, og »jeg foreslår et nyt emne«. Gambitter defineres som idiomatiske udtryk på tale-handlingsniveau som ikke kan udgøre en taletur alene; de videreudvikler ikke samtalen i sig selv, men bruges, alene eller i kombination med en tale-handling, til at fastholde og styre replikudvekslingen. De fungerer på samtalen's pragmatiske niveau og bidrager til at sikre sammenhæng i diskursen og til at få ytringens indhold til at blive opfattet sådan som det var afsenderens intention.

Allerede i Beinhauers bog om spansk talesprog fra 1958 nævnes disse idiomatiske udtryk selvfølgelig, og de står alle sammen i María Moliners ordbog over det spanske sprog fra 1970. Med den mere systematiske analyse af talesprog der startede i USA omkring 1970, begyndte mange lingvister, med inspiration fra etnometodologerne, at interessere sig for dem. De mest komplette forsøg på at klassificere gambitterne tog, som man kunne vente, ikke hensyn til den didaktiske side, således f. eks Catalina Fuentes Rodríguez' studier af diskursmarkører (1993). I Danmark har Lone Ambjørn (1986) opstillet en typologi over de spanske gambitter på basis af semantiske kriterier kombineret med deres stilling i replikken; den har desværre også kun en meget kort pædagogisk rækkevidde.

Den første typologi over gambitter med henblik på sprogundervisning var Willis Edmonsons (1981), udarbejdet som en del af det sprogpædagogiske Bochumprojekt; den var meget komplet og helt uhåndterlig. I 1984 foreslog Claus Færch og Gabriele Kasper en ny typologi, kategoriseret efter den rolle som gambitterne udfører som indikatorer for tur-udvekslingen, i overens-

stemmelse med det ovenfor nævnte system opfundet af Sachs, Schegloff og Jefferson (1974). Den ide åbnede store perspektiver for didaktikken. Færch og Kasper opererer med 5 funktioner i deres typologi fra 1984. Hver af de 5 funktioner underopdeles i »gambittyper«. Jeg reproducerer Færch & Kaspers oversigt med eksempler på dansk.

Funktion	Type	Eksempler
Uptaking	Go-on Receipt Exclaim	Hn, hn Mmm. Ja Nej!! Det siger du ikke!
Turn taking	Starter Receipt Exclaim	Altså Jamen Hør nu her
Turn keeping	Underscorer Aside Cajoler Hesitator Conjunction	Sagen er at Hvad er det nu det hedder Kan du ikke se det? Det vil sige Men-øh
Turn giving	Appealer	Du ved Tror du ikke? Ikke?
Transition marking	Marker	OK Noget helt andet

(Færch & Kasper 1984)

Undersøgelser

Siden 70'erne har der været foretaget undersøgelser af hvordan fremmedsprogslever håndterer talerskifte og gambitter. I disse studier inkluderes der som regel parallelle dialoger mellem indfødte der udfører de samme rollespilssamtaler, til at sammenligne med. Tysk/engelsk: Edmondson (1977); tysk/engelsk: Edmondson, House, Kasper & Stemmer (1984); tysk/spansk: Feldmann (1984); tysk/dansk: Færch & Kasper (1984); tysk/engelsk: Kasper (1986). Uden at gå i detaljer med undersøgelserne kan man sammenfatte at:

- Alle når til den konklusion at lærerne laver masser af fejl, både i den funktionelle brug (skal man anvende en gambit eller ej), og i valget af én leksikalsk realisering frem for en anden, selv i de af sprogparrerne der ligner hinanden meget i denne henseende, nemlig tysk/dansk, dansk/engelsk, tysk/engelsk.

- Blandt årsagerne til fejlene er de enige om at udpege to som de vigtigste: transfer fra førstesproget og dårlige vaner påført af selve undervisningen (»lærer-konverserer-med-holdet«-typen)
- Alle forskerne anbefaler at området inkluderes i sprogundervisningen.

Undervisning i gambitter

Vi kan jo ikke vente på at området bliver kortlagt for at begynde at undervise i det. Thora Vinther og jeg har faktisk også eksperimenteret med det i spansk-undervisningen i de sidste mange år. Det store problem i al undervisning i talesprog er jo at det er svært at demonstrere det i et klasseværelse. Både turtagning og gambitbrug hører jo til i talesproget og de optræder kun i fuldt flor i helt spontane samtaler mellem indfødte. Hvis man vil undervise i dem, skal man kunne komme tæt på og iagttage dem som en del af en kommunikationssituation. Det er desuden nødvendigt at kunne isolere dem og høre dem gentaget et uendeligt antal gange. Dette er jo kommet inden for rækkevidde med elektronikken. Men den egentlige udfordring står stadig tilbage, nemlig at finde eksempler på *naturlige* samtaler mellem indfødte der kan tjene som input.

Sproget i de fleste dialoger i film, og specielt reklamerne, er konventionel teaterdialog, hvor de pågældende træk, skønt vi har vænnet os til at opfatte dem som naturlige, er meget langt fra at være det. Dét er grunden til at Thora Vinther og jeg producerer videomateriale til sprogundervisning. Det var faktisk netop manglen på gambitter og idealiseringen af turtagning samt en række andre træk (som f. eks. fraværet af pauser, tøvesignaler, *false starts* og omstruktureringer, foruden kunstigt kropssprog) i det materiale der kunne købes eller kopieres, som i 1976 fik os til at begynde. For at en dialog skal være værd at analysere på og efterligne, skal alle disse træk falde præcis som i en virkelig samtale. Det kræver sprog der er produceret spontant – improviseret på stedet – af indfødte. For at motivere lærerne til at interessere sig for de kommunikative nuancer, skal indholdet desuden være interessant!

ENREDOS (1987) er beregnet til universitetets 2.-3. år, dvs. til lærere som bygger oven på 3 års spansk i gymnasiet, altså et niveau der har beskæftiget med spansk i 4-5 år, og hvor man har overstået de fleste problemer med morfosyntaksen.

Vi behandler diskurstrækkene som alle andre sproglige elementer der skal læres. Vores videodidaktiske principper er i enhver henseende forskellige fra både de engelske (Candlin, Charles & Willis 1982) og de amerikanske (Altman 1989). Mens alle andre lægger vægt på indholdssiden og historiens værdi til at stimulere samtalen, så går vores didaktik ud på at gennemanalysere dialogen ned til den mindste vejrtrækning. Groft sagt regner vi med 3 faser i tilegnelsesprocessen:

- 1) hypoteseformulering
- 2) regeldannelse
- 3) automatisering.

Før lørnerne når til at skulle formulere hypoteser om gambitternes funktion, har de allerede arbejdet flere timer med andre træk i den foreliggende episodes dialog (på 4-7 minutter), som f. eks. *konflikten*, samtaleparternes *holdninger og selve argumenterne*; desuden *talesprogssyntaksen*, *kropssproget*, og endelig *talehandlingerne*. Dvs. at lørnerne, gennem en *top-down* proces, har dannet sig et globalt indtryk af baggrunden for turtagningen i den pågældende dialog. Alt dette udgør den strategi vi kalder for 'styret hypotesedannelse' (Jensen 1999). I hver episode udvælger vi en gruppe gambitter der er typiske for den aktuelle dialog og relevante i undervisningen i almindelighed. Det kan være forskellige realisationer af en funktion (f.eks. »at videregive taleturen«) eller f. eks. forskellige leksikalske realisationer af en bestemt slags støtte til modtageren (f. eks. *exclaims*).

Et eksempel kunne være episode 3 hvor hovedpersonen besøger sin rige tante for at prøve at låne penge. I starten opfører han sig som tantes fryd, men da hun afslår at hjælpe ham, skifter tonen og med den, de gambitter de bruger. Til arbejdet med episoden har vi har valgt 2 gambitter med værdien *turn-taking*, nemlig *bueno* (ca. »jamen«) og *mira* (ca. »altså«), som danske lørner normalt bruger i flæng. Efter den forudgående analyse af konteksten kan lørnerne nu uddrage den præcise betydning af hver forekomst af de to, og bestemme hvilken betydningsnuance der ligger i hvert eksempel på funktionen. Således erkender de først hvorfor den ene person oftest bruger *bueno* og den anden *mira*, og derefter grunden til at fordelingen skifter radikalt i slutningen. I et følgende trin analyserer vi forskellen i pragmatisk værdi på nogle konstruerede eksempler (f.eks. *Altså, nu tager vi til Sevilla* > < *Jamen, så tager vi til Sevilla*), for klarhedens skyld. Næste skridt er en metalingvistisk formulering af de regler der før kun blev intueret, før det sidste skridt: træningen i brug af *bueno* og *mira* som turtagere.

Dette sidste består som regel af improviserede situationer i 3-4 varianter over episodens dialog, konstrueret så der ikke er nogen vej uden om at efterligne både episodens *speech-acts* og dens gambitbrug. Den indre progression mellem rollespillene er at de bliver mere personlige, dvs. lørnerne går fra at spille en af videosituationens personer og ender med at spille sig selv, idet de indoptager gambitterne i deres intersprog til deres egen personlige brug, samtidig med at de arbejder på at nedbryde myterne om de etniske forskelle.

Litteraturliste

- Altman, Rick (1989): *The video connection. Integrating video into language teaching*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Ambjørn, Lone (1990): *Gambitter i spansk sproget interaktiv diskurs*. Pluridicta 18, Odense: Odense Universitet.

- Beinhauer, Werner (1958): *Spanische Umgangssprache. 2. vermehrte und verbesserte Auflage*. Bonn: Ferd. Dümmlers Verlag.
- Candlin, Janis, David Charles & Jane Willis (1982): *Video in English language teaching*. Birmingham: Aston University
- Edmonson, Willis (1977): Gambits in Foreign Language Teaching, i: Herbert Christ & Hans-Eberhard Piepho (eds.): Kongresdokumentation der 7. Arbeitstagung der Fremdsprachendidaktiker, Limburg: Frankonius, s. 45-48.
- Edmonson, Willis (1981): *Spoken discourse: A model for analysis*. London: Longman.
- Edmonson, Willis, Juliane House, Gabriele Kasper & Birgit Stemmer (1984): Learning the pragmatics of discourse: A project report. *Applied Linguistics*, 5, 2, s. 113-127.
- Fant, Lars (1989): Cultural mismatch in conversation: Spanish and Scandinavian Communicative Behavior in Negotiation Settings. *Hermes – Tidsskrift for sprogforskning* 3, s. 247-265.
- Feldmann, Ute (1984): *Pragmatische Aspekte der Interimssprachlichen Diskurs: Zur Verwendung von Gambits bei Spaniern und bei fortgeschrittenen Spanischlernern*. Bochum: Julius Gross Verlag.
- Færch, Claus & Gabriele Kasper (1984): Ja und? –og hva' så? – A contrastive Discourse Analysis of Gambits in German and Danish, i: Jacek Fisiak (red.) *Contrastive Linguistics. Prospects and Problems*. The Hague: Mouton Publishers, s. 69-105.
- Jensen, Eva Dam (1999): Video Didactics and the acquisition of a foreign language, i: Dorte Albrechtsen et.al. (red.): *Perspectives on Foreign and Second Language Pedagogy*. Odense: Odense University Press, s. 253-269.
- Kasper, Gabriele (1986): Discourse regulation in Interlanguage communication, i: Anna Trosborg (red.): *Communicative Competence in foreign language learning and teaching*. The Dolphin, 13. Århus: Engelsk Institut, Århus Universitet, s. 64-84.
- Moliner, María (1970): *Diccionario del uso del español*. Madrid: Gredos
- Sacks, Harvey, Emanuel Schegloff & Gail Jefferson (1974): A simplest systematics for the organizing of turn-taking for conversation. *Language* 50, 4, s. 696-735.
- Tannen, Deborah (1981): New York Jewish Conversational style. *International Journal of the sociology of language* 30, s. 133-149.
- Wierzbicka, Anna (1991): *Cross Cultural Pragmatics. The semantics of human interaction*. New York: Mouton de Gruyter.

»Jeg bor på Broderskabsvej« – om vigtigheden af og de positive konsekvenser ved korrekt sætningsanalyse

Af Ole Frimann Olesen, Gl. Hellerup Gymnasium

Dette essay er inspireret af min undervisning i tysk og dansk grammatik i gymnasiet.

I forbindelse med sætningsanalyse bruger vi i undervisningen en del energi på at få aflivet betegnelsen »forholdsordsled« og i stedet få indført betegnelsen »adverbialled« til betegnelse af alle led som beskriver tid, sted, måde, grund/årsag og grad. Adverbialled er meget ofte præpositionsforbindelser og kaldes derfor i grundskolen ofte præpositionsled (eller forholdsordsled) fordi der indgår en præposition i dem, men det kan også være rene adverbier eller substantiviske udtryk. Følgende tre sætninger indeholder således alle et adverbialled som betegner tid:

- (1) Vinteren kommer *i næste uge*. (præpositionsforbindelse)
- (2) Vinteren kommer *nu*. (adverbium)
- (3) Vinteren kommer *hvert år*. (substantivisk udtryk)

Med jævne mellemrum er der en kvik elev som spørger om der ikke er en analysemæssig forskel på præpositionsforbindelserne i sætninger af følgende type, og som mener at præpositionsforbindelsen i (4) er et adverbialled som betegner sted, mens præpositionsforbindelsen eller i hvert fald dens styrelse i (5) til (8) må være sætningens direkte objekt:

- (4) Jeg bor *på Broderskabsvej*.¹
- (5) Jeg tænker *på Volmer*.²

---

1. Autentisk eksempel fra Lisbeth Falster Jakobsens (herefter LFJ) undervisning i teoretisk grammatik (og oversættelse) på Københavns Universitet. Broderskabsvej er en vej på Frederiksberg med tidligere arbejderboliger hvor LFJ har boet i mange år. (LFJs søster Lene Falster har bidraget med væsentlige oplysninger til noterne).

2. Dette og de følgende 3 eksempler kunne have været brugt af LFJ i den undervisning som er nævnt i note 1. Volmer var LFJs første hund, opkaldt efter forfatteren Lise Nørgaards hund af samme navn.

- (6) Jeg fortæller *om Victor*.³
- (7) Jeg venner mig *til Wilhelm*.⁴
- (8) Jeg leder *efter Wotan*.⁵

Og det har den kvikke elev jo ret i. Som han/hun ville sige: I eksempel (5) er det jo *Volmer* som subjektet *jeg* tænker på. Og det er jo ganske rigtigt. Den kvikke elev demonstrerer her at han/hun har forstået hvad transitivitet er, formentlig uden at kende dette begreb: verbets semantiske indhold »går over på« eller »indvirker på« eller er »rettet imod« det direkte objekt, fuldstændig som i lettere gennemskuelige sætninger med almindelige transitive verber og traditionelle direkte objekter:

- (9) Manden henter *bilen*.
- (10) Konen elsker *manden*.

Det som den kvikke elev her har opdaget, er fænomenet præpositionalobjekt, altså præpositionsforbindelser som netop ikke er adverbialled, men hvor præpositionen er selekteret af verbet og mere eller mindre har mistet sin egentlige betydning. Der kan ligefrem gå sport i at finde (på) præpositionalobjekter. Her kan nævnes eksempler som:

- (11) Eleverne længes *efter sommerferien*.
- (12) Lærerne koncentrerer sig *om eksamen*.

Præpositionalobjektet er desværre en sjælden gæst i danske lærebøger til gymnasiebrug. Det forekommer fx ikke i bogen *Babelstårnet* (Christensen et al. 2005) som mange steder bruges i undervisningen i faget Almen sprogforståelse.⁶

I ældre tyske grammatikker, fx *Kaper* (Houken & Stenbjerre 1964), optræder der under præpositionerne en række eksempler med præpositionalobjekter, men uden at de kaldes sådan, især under overført betydning. At eksemplerne findes her, er ikke så mærkeligt, for præpositionen har jo netop mistet sin egentlige betydning:

- (13) Ich zweifle *an seiner Ehrlichkeit*.
- (14) Das Kind *fürchtet sich vor dem Hund*.

3. LFJs anden hund og hendes første franske bulldog. Opkaldt efter LFJs morfars søsters mand som var overlærer i Brønderslev.

4. LFJs tredje hund og hendes anden franske bulldog. Opkaldt efter Kejser Wilhelm den 2. af Tyskland.

5. LFJs fjerde hund og hendes tredje franske bulldog. Navnet er den germanske udgave af den nordiske Odin.

6. Nyt fag som blev indført med gymnasiereformen fra 2005. Faget beskæftiger sig med almene (tvær-)sproglige begreber og problemstillinger og indeholder også et kursus i latin.

Først i *Ny grundbog i tysk grammatik* (Eriksen et al. 2004) fra 2004 finder man fænomenet omtalt i en paragraf, og bogen har også en oversigt over en række almindeligt forekommende tilfælde.

Erkendelsen af – eller anerkendelsen af – eksistensen af præpositionalobjekter og dermed den rigtige analyse af de pågældende sætninger kan nemlig få positive konsekvenser. Det kan fx føre til at eleverne på tysk undlader at sætte subjektsprædikativet i akkusativ, men derimod i den rigtige kasus nominativ, hvis de har forstået begrebet »transitivitet«. Det semantiske indhold i de verber som forbindes med subjektsprædikativ (*sein*, *werden* og *bleiben*) er jo netop ikke »rettet imod« dette, men betegner en form for identitet mellem subjekt og subjektsprædikativ.

Den korrekte grammatiske analyse – eller nogle gange flere parallelle analyser – kan i visse tilfælde også føre til et udvidet eller mere nuanceret syn på den virkelige verden – også kaldet den ikke-sproglige virkelighed. Tag fx titlen på en kendt engelsksproget sang:

(15) Everybody loves Saturday night.

Denne titel kan umiddelbart oversættes til dansk:

(16) Alle elsker lørdag aften.

Den mest nærliggende analyse her er formentlig at *lørdag aften* er sætningens direkte objekt, og hvis man opfatter *elske* som et transitivt verbum, kan man sige at det semantiske indhold i dette er rettet mod *lørdag aften*. Det direkte objekt for verbet *elske* behøver jo ikke at være en person eller en anden konkret størrelse:

(17) Hun elsker dejligt vejr.

Men sætningen kan også analyseres på en anden måde, og den anden analyse er at *lørdag aften* er et temporalt adverbial, og i denne analyse optræder *elske* således uden direkte objekt. Her kan man sige at der er tale om en intransitiv variant af verbet *elske* med en anden semantik, nemlig 'at have samleje med nogen' (jf. *Nudansk ordbog*). Det kan her nævnes at denne variant nævnes i Ordbog over det danske Sprog (bindet med bogstavet *e* er fra 1922) og karakteriseres som »især vulgært«, mens den i dag ikke kan karakteriseres som sådan.

Ved en oversættelse til tysk vil man i forbindelse med dette eksempel ikke på samme måde blive konfronteret med den sproglige – og den virkelige – mangfoldighed. Sætningen

(18) Alle lieben Samstag Abend.

dækker kun den første af ovennævnte betydninger med *Samstag Abend* som det direkte objekt. Verbet *lieben* findes ganske vist også i betydningen 'mit jmdm Geschlechtsverkehr haben' (jf. *Duden: Deutsches Universalwörterbuch*),

men denne betydning kan man ikke forestille sig uden at personen som elskes optræder i sætningen som direkte objekt. Subjektet *alle* vil nok også – af andre grunde – være lidt usædvanligt:

(19) Er liebt *sie* Samstag Abend.

Men det forekommer i følgende variant med *sich* med reciprok betydning:

(20) Sie *lieben sich* Samstag Abend.

hvor *Samstag Abend* er adverbialled.

Som det fremgår af ovenstående, kan den korrekte sætningsanalyse – og måske flere parallelle sætningsanalyser – foretaget med kendskab til de centrale begreber transitivitet og præpositionalobjekt bidrage til at etablere et mere nuanceret og udvidet syn på både sproget og den virkelige verden. Derfor er dette essay også en direkte opfordring til at slå et slag for præpositionalobjektet.

Litteratur

- Christensen, Bent, Karen Folmar, Marianne Steen Larsen & Christian Gorm Tortzen. (2005): *Babelstårnet: almen sprogforståelse*. Gylling: Gyldendal.
- Eriksen, Carl Collin, Poul Husum & Elva Stenestad (2004): *Ny grundbog i tysk grammatik*. København: Gyldendal.
- Houken, Aage & Knud Stenbjerre (1964): *Kaper. Kortfattet tysk sproglære til skolebrug*. København: Gyldendal.

Jiddisch im Rahmen eines Germanistikcurriculums. Gedanken und Erfahrungen eines Aarhuser Germanisten

Af Steffen Krogh, Aarhus Universitet

Juden gibt es in Dänemark erst seit dem ausgehenden 17. Jahrhundert. Die ersten Angehörigen des mosaischen Glaubens, denen der Zutritt zum so genannten dänischen Gesamtstaat gestattet wurde, waren sefardische Juden. Ostjiddisch wird in Dänemark erst seit dem ausgehenden 19. Jahrhundert gesprochen. Die ersten Sprecher dieses Idioms waren zugewanderte Ostjuden, besonders aus Litauen und Weißrussland. Bis zum Beginn des Zweiten Weltkrieges entfaltete sich unter den ostjüdischen Einwanderern eine blühende jiddischsprachige Kultur mit Zeitungen, Zeitschriften, Buchpublikationen und Theateraufführungen. Im Zweiten Weltkrieg konnten die meisten dänischen Juden bekanntlich rechtzeitig nach Schweden fliehen und entgingen damit dem Holocaust. Nach Kriegsende kehrten die meisten Flüchtlinge zurück. Die jiddische Kultur erreichte jedoch nie mehr den Höhepunkt, auf dem sie in den 30er Jahren gestanden hatte. Gesprochen wird Jiddisch heute in Dänemark teils von einigen Dutzend Nachkommen von um 1900 eingewanderten Ostjuden – sie sind inzwischen alle weit über 80 Jahre alt – teils von polnischen Juden, die Ende der 60er Jahre als Flüchtlinge nach Dänemark gekommen sind.

Jiddisch als akademische Disziplin gab und gibt es in Dänemark an den Universitäten in Kopenhagen und Aarhus. Am Germanistischen Institut der Universität Kopenhagen wurden in den 60er, 70er und 80er Jahren Lektürekurse zum Jiddischen angeboten. Nach der Emigration des ersten und dem Tode des zweiten Dozenten ließ die Beschäftigung mit Jiddisch an der Universität Kopenhagen allmählich nach. Erforscht und gelehrt wird Jiddisch heute hauptsächlich an der Abteilung für Deutsch der Universität Aarhus.

Mit Jiddisch als Forschungsgegenstand beschäftige ich mich seit nunmehr zwanzig Jahren. Parallel dazu hat sich mir allmählich auch die didaktische Seite des Themas erschlossen. Zwei ältere Aarhuser Kollegen hatten zwar bereits in den 70er und 80er Jahren Seminare zum Jiddischen veranstaltet, aber auf rein germanistischer Grundlage und ohne den Versuch zu wagen, die Studenten mit Originaltexten in hebräischen Buchstaben und originalen Tondo-

kumenten arbeiten zu lassen. Um das Fach Jiddisch als Gegenstand eines Hauptseminars, des einzig möglichen Rahmens einer Veranstaltung zum Jiddischen an meinem Institut, rechtfertigen zu können, musste es auf eine neue Grundlage gestellt werden. Zuerst stellte sich natürlich die Frage nach der Relevanz dieses Faches für unser Germanistikstudium. Doch da man sich an meinem Institut seit langem in Forschung und Lehre mit Nahtsprachen des Deutschen beschäftigt, zu denen neben dem Niederdeutschen, Niederländischen und Friesischen nach landläufiger Auffassung auch das Jiddische gehört, hat die Aufnahme einer Veranstaltung zum Jiddischen in den Lehrplan bisher keine Schwierigkeiten bereitet. Jiddisch wurde und wird in Aarhus stets nur als Hauptseminar angeboten. Dies hört sich zunächst widersprüchlich an, da Hauptseminare normalerweise auf einem oder mehreren Proseminaren aufbauen, und solche finden ja nicht statt. Ein Widerspruch liegt aber nicht vor. Als Hauptseminar wird Jiddisch deshalb angeboten, weil es sich als Fortsetzung von Studien in deskriptiver deutscher Grammatik und deutscher Sprachgeschichte begreift.

Unser germanistisches Grundstudium enthält vier hierher gehörige Komponenten:

1. Ein dreistündiges Proseminar zu linguistischen Grundbegriffen und zur deutschen Phonetik.
2. Ein dreistündiges Proseminar zur deskriptiven deutschen Grammatik.
3. Ein dreistündiges Proseminar zur deutschen und germanischen Sprachgeschichte.
4. Ein oder zwei weitere zweistündige Proseminare zu ausgewählten sprachwissenschaftlichen Themen.

Wie aus dieser Übersicht hervorgeht, sind unsere Studierenden nach ihrem Bachelorabschluss gut gerüstet, um an sprachwissenschaftlichen Hauptseminaren im Allgemeinen und an einem Hauptseminar zum Jiddischen im Besonderen teilzunehmen. Es ist in der Regel nicht schwierig, unter den Studierenden Interessenten für ein solches Hauptseminar zu finden. Die exotische Aura, welche das Jiddische mit seinen ungewohnten Schriftzeichen und seiner letztlich aus dem Orient stammenden kulturellen Grundlage umgibt, sorgt naturgemäß für hinreichendes Vorinteresse. In zwei Fällen haben Studierende sogar Unterschriftensammlungen veranstaltet, um die Abhaltung eines Seminars zum Jiddischen durchzusetzen. Wie erwähnt war es bislang auch unproblematisch, Instituts- und Fakultätsobere davon zu überzeugen, dass das Fach Jiddisch in einem germanistischen Kontext relevant ist. Eine stillschweigende Voraussetzung war allerdings, dass eine solche Veranstaltung nicht zu oft angeboten wird.

In den letzten Jahren haben sich die geisteswissenschaftlichen Fächer der dänischen Universitäten jedoch wie bekannt immer stärker in Richtung auf Praxisbezogenheit entwickelt. Da die Hauptabnehmer unserer Absolventen

die Gymnasien sind, sehen wir uns immer häufiger mit der Forderung konfrontiert, die Lehre so zu gestalten, dass die Kenntnisse, die die Studierenden sich in den von uns angebotenen Veranstaltungen erwerben, im gymnasialen Unterricht unmittelbare Verwendung finden können. Die an meinem Institut bisher herrschende Grundoffenheit germanistischen Randdisziplinen gegenüber gerät vor dem Hintergrund tagespolitischer Erfordernisse immer mehr in Bedrängnis. Die aktuelle Situation zwingt zur Selbstprüfung. Ist das Fach Jiddisch auch in einem künftigen, immer stärker an Praxisbezogenheit orientierten Germanistikcurriculum zu halten? Diese Frage lässt sich mit einem vorsichtigen Ja beantworten. Es gilt, Kritikern und Skeptikern zu zeigen, dass die Beschäftigung mit dem Jiddischen im Rahmen eines Hauptseminars nicht nur interessant ist, sondern auch im engeren germanistischen Kontext nützlich sein kann. Wie meine Erfahrung mit nunmehr vier Hauptseminaren dieser Art bestätigt, bedeutet die Teilnahme daran für die Studierenden nicht nur einen Zuwachs an Wissen über etwas bisher nicht Bekanntes, das Jiddische, sondern sie führt auch mehr oder weniger zwangsläufig dazu, dass alles, was die Teilnehmer sich im Grundstudium an Wissen über den deutschen Sprachbau erworben haben, systematisch wiederholt wird, indem es in einem verwandten, aber doch neuen und ungewohnten Zusammenhang erprobt wird. Bevor ich konkrete Beispiele dafür anführe, möchte ich kurz auf den Inhalt der von mir geleiteten Hauptseminare zum Jiddischen eingehen.

Im Vorfeld des Hauptseminars findet eine Vorbesprechung mit den Studierenden statt, in der ich mich unter anderem darüber informiere, welche Voraussetzungen sie außer den im Grundstudium erworbenen Kenntnissen mitbringen. Manchmal hat ein Student im Zusammenhang eines Nebenfaches in Religionsgeschichte das Hebraicum absolviert, oder ein anderer studiert Slavistik im Nebenfach. Es versteht sich von selbst, dass die Anwesenheit solcher Teilnehmer dazu beiträgt, das Niveau der Veranstaltung zu erhöhen.

Das Hauptseminar ist auf ein Semester beschränkt, war aber dafür bislang vierstündig. Es umfasst zwei wöchentliche Sitzungen von je zwei Stunden. Die eine Sitzungsreihe ist dem praktischen Sprachunterricht und sich daran anschließenden ausgewählten synchronlinguistischen Themen gewidmet. Alle im Seminar behandelten standardjiddischen Texte werden mit hebräischen Buchstaben gelesen. Als Lehrbuch wird Weinreich (1999) benutzt, der trotz gewisser geringfügiger altersbedingter Nachteile die mit Abstand beste Einführung ins Jiddische bietet. Aus den insgesamt 30 Lektionen des Lehrbuches nehme ich insgesamt 9 Lektionen durch und gehe danach gleich zur Lektüre von Originaltexten über. Wir lesen normalerweise zwei Erzählungen, eine von Yoni Fayn, weil seine Erzählungen sprachlich verhältnismäßig leicht sind, und eine von Yitskhok Bashevis Zinger oder Y.L. Perets, um den Studierenden vor Augen zu führen, dass die jiddische Literatur auch Autoren von Weltrang aufweist. Darüber hinaus bietet die Veranstaltung Übungen im Lesen von handgeschriebenem Jiddisch, Beispiele für moderne jiddische Publizistik sowie Schrift- und Tonproben von modernem ultraorthodoxem Jiddisch. Der Grammatikteil des Seminars geht von Weinreichs 30-seitiger Grammatik-

synopsis aus und setzt sich mit ausgewählten synchronlinguistischen Themen fort, auf die weiter unten zurückzukommen sein wird.

In der zweiten Sitzungsreihe ist das Augenmerk auf Themen wie die europäische Geschichte der Juden, die Stellung des Jiddischen im Verband der deutschen Dialekte, die dialektale Binnengliederung des Jiddischen und allgemeine jiddische Kulturgeschichte gerichtet. Im Anschluss an das Thema allgemeine jiddische Kulturgeschichte wird ein jiddischsprachiger Film vorgeführt und einer der in Aarhus lebenden jiddischen Muttersprachler zu einem Gastvortrag eingeladen. Wie vorher erwähnt leben in Dänemark zwei Gruppen von jiddischen Muttersprachlern. Aus linguistischer Sicht ist die Gruppe der eingewanderten Muttersprachler die interessantere, weil das von ihren Mitgliedern gesprochene Jiddisch nur zu einem geringen Teil Interferenzerscheinungen aus dem Dänischen oder anderen westlichen Umgebungssprachen aufweist. Wer mit jiddischen Muttersprachlern gearbeitet hat, die in Deutschland oder den USA leben, weiß das zu schätzen.

Nun zu den konkreten Beispielen dafür, wie sich mein vorher geschildertes didaktisches Konzept praktisch umsetzen lässt. Beginnen wir mit der Aussprache des Jiddischen, einem auf den ersten Blick eher elementar wirkenden Aspekt des Jiddischunterrichts. Wer Deutsch als Erst- oder Zweitsprache beherrscht, denkt zunächst, dass ihm die Erlernung der jiddischen Aussprache keinerlei Schwierigkeiten bereiten wird, ja, dass Deutschkenntnisse zu haben dabei sogar ein großer Vorteil ist. Dies trifft nur bedingt zu. Ich erlaube mir im vorliegenden Zusammenhang, auch dänische Germanistikstudenten, obwohl keine Muttersprachler, als Deutschsprecher zu bezeichnen. In meinem Jiddischunterricht stellt sich nämlich immer wieder heraus, dass sie sich die phonetischen und grammatischen Regeln des Deutschen dermaßen zu Eigen gemacht haben, dass sie diese Regeln auf das zu erlernende Jiddisch interferieren lassen. Als Deutschsprecher ist man zwar auf Anhieb in der Lage, alle Sprachlaute des Jiddischen kontextlos zu artikulieren, doch damit ist noch keine einwandfreie Aussprache gewährleistet. Vor allem die Distribution der Laute kann Schwierigkeiten bereiten. So neigt ein Deutschsprecher z. B. dazu, betontes kurzes *i* und *u* nicht wie es richtig sein muss, geschlossen, sondern wie im Deutschen offen auszusprechen. Ein Beispiel dafür wäre die richtige bzw. falsche Aussprache des jiddischen Pendants von dt. *und mit*. Die richtige jiddische Aussprache wäre [un mit], die falsche *[Un mIt]. Einem Deutschsprecher fällt es außerdem schwer, alle Vokale, wie es im Standardjiddischen vorgeschrieben ist, kurz auszusprechen, besonders in Wörtern, die sich nur oder fast nur in diesem Merkmal von den deutschen Entsprechungen unterscheiden; vgl. z. B. dt. *er* [e:ɐ̯] gegenüber jidd. *er* [ɛɾ]. Ein weiteres Beispiel wäre die Neigung von Deutschsprechern, die deutsche Auslautverhärtung von *b*, *d*, *g* auf das Jiddische zu übertragen, man vergleiche z. B. deutsch beeinflusste Aussprache von jidd. *grob* 'grob, dick', *feld* 'Feld', *tog* 'Tag'.

Es versteht sich von selbst, dass die Überwindung solcher phonetischen Hindernisse ohne eine Reaktivierung der allgemeinen und der deutschen

Phonetikkenntnisse aus dem Grundstudium nicht möglich ist. Außerdem werden die Studierenden, vielleicht zum ersten Mal in ihrem Studium überhaupt, mit der banalen Tatsache konfrontiert, dass das, was sie in Proseminaren über das Deutsche gelernt haben, auch in anderen Spracherwerbszusammenhängen verwertbar sein kann. Ein faszinierendes Spezialproblem, das jiddische Sandhi, möchte ich hier nicht unerwähnt lassen. Unter Sandhi ist eine nicht nur im Jiddischen, sondern auch in anderen mittel- und ost-europäischen Sprachen verbreitete Erscheinung zu verstehen, die darin besteht, dass im Wort- oder Silbenauslaut stehende Konsonanten sich artikulatorisch an den ersten Konsonanten des folgenden Wortes bzw. der folgenden Silbe anpassen können. Ein Beispiel dafür wäre jidd. [iʔ darv gɛin] 'ich muss gehen' statt *[ix darf gɛin], wo unter dem Einfluss des folgenden stimmhaften Konsonanten [x] zu [ɣ] und [f] zu [v] wird. Hierher gehört auch die Erscheinung, dass zwei identische Konsonanten zu beiden Seiten einer Silbengrenze eine Reduktion erfahren, so dass z. B. jidd. [ɔnnɛmən] 'annehmen' und [farixtn] 'reparieren' zu [ɔnɛmən] und [farixtn] werden. Die Beschäftigung mit dem Sandhi im Jiddischunterricht ist aus zwei Gründen gerechtfertigt. Erstens ist eine authentische jiddische Aussprache ohne Sandhi nicht denkbar; zweitens stärkt sie in hohem Grade den allgemeinen phonetischen Scharfsinn der Studierenden.

Ein weiteres anschauliches Beispiel dafür, wie ein Thema aus dem germanistischen Grundstudium im Jiddischunterricht reaktiviert werden kann, wäre die Entwicklung der nominalen Pluralbildung im Deutschen. Bereits auf präuniversitärer Ebene haben die Studierenden gelernt, welche deutschen Substantive mit welchen Pluralendungen versehen werden. Im germanistischen Grundstudium erlernt man die sich dahinter verbergende Systematik und befasst sich mit deren sprachhistorischer Genese. Bei der Erlernung des Jiddischen bleibt es den Studierenden nicht erspart, sich mit dem Thema nominale Pluralbildung zu befassen. Das Jiddische weist acht verschiedene Pluralendungen auf:

- en/-n: in allen drei Genera;
- es/-s, geschrieben <עס> oder einfach <ס>: in allen drei Genera;
- er, wenn möglich mit Vokalveränderung: in allen drei Genera;
- Ø (Endungslosigkeit) ohne Vokalveränderung: in allen drei Genera;
- Ø (Endungslosigkeit) mit Vokalveränderung: im Maskulinum und im Femininum;
- im: in allen drei Genera;
- es/-s, geschrieben <עס>: in allen drei Genera;
- ekh: im Neutrum.

Ohne didaktischen, d. h. hier germanistischen, Kontext könnte man sich im Prinzip mit dieser Aufstellung begnügen. Bezieht man aber das mittelhochdeutsche Protosystem, wie es Blosen (1982) aufgestellt hat, und das heute geltende neuhochdeutsche System mit ein, ergibt sich daraus ein didaktischer

Gewinn. Das mittelhochdeutsche System, das nicht nur der neuhochdeutschen, sondern auch der jiddischen Substantivflexion zugrunde liegt, ist bemerkenswert symmetrisch aufgebaut. Es verteilt sich auf die bekannten drei Genera, Maskulinum, Femininum und Neutrum, die jeweils drei Deklinationen aufweisen. Die erste zeichnet sich durch *-e* oder Endungslosigkeit ohne Vokalveränderung, die zweite durch eine manifeste Endung, *-e* oder *-er*, mit Vokalveränderung und die dritte durch eine *n*-haltige Pluralendung aus, die zugleich in den obliquen Kasus des Singulars wiederkehrt. Dieses System lernen die Studierenden im Grundstudium kennen – und vergessen es nach der Bachelorprüfung in der Regel gleich wieder. Im Rahmen eines Hauptseminars zum Jiddischen kann es aber nutzbringend der Vergessenheit entrissen werden. Wie aus den Tabellen hervorgeht, setzen die neuhochdeutsche und die jiddische Pluralbildung das mittelhochdeutsche System fort. Der Hauptunterschied zum mittelhochdeutschen Protosystem besteht darin, dass sich bis hin zum Neuhochdeutschen und Jiddischen eine Reihe von sekundären Deklinationstypen herausgebildet hat. Das Neuhochdeutsche und das Jiddische unterscheiden sich in Art und Umfang dieser sekundären Deklinationen voneinander. Der didaktische Vorteil daran, das mittelhochdeutsche Protosystem der Darstellung der jiddischen Pluralbildung zugrunde zu legen, besteht darin, dass die jiddische Pluralbildung sich auf diese Weise insgesamt prägnanter darstellen lässt und dass das mittelhochdeutsche Protosystem wiederholt wird und sich dadurch vielleicht besser im Gedächtnis der Studierenden festigt. Auch die neuhochdeutsche Pluralbildung, die hier in jedem Fall vergleichend herangezogen werden sollte, erscheint in einem neuen Licht.

Weitere Beispiele dafür, wie sich ein im Grundstudium erworbenes Wissen über das Deutsche sinnvoll reaktivieren lässt, liefern die Themen Tempus- und Modusgebrauch sowie Wortstellung. In allen drei Fällen erleichtert ein germanistisches Vorwissen den Zugang zum Jiddischen. In der nunmehr größeren Perspektive erscheint das germanistische Vorwissen universeller und relevanter. Aus den obigen Äußerungen dürfte hervorgegangen sein, dass mein Zugang zum Jiddischen primär ein sprachwissenschaftlicher ist. Literatur- und Kulturwissenschaftler mögen gegen mein Konzept einwenden, dass es zu einseitig ist, dass wichtige Aspekte des Jiddischen wie Literatur, Kultur und Religion in ihm unberücksichtigt bleiben. Solche Vorwürfe treffen im Prinzip zu. Zur Rechtfertigung meines Konzepts möchte ich aber zweierlei anführen:

1. Der Zeitzwang lässt thematische Vollständigkeit nicht einmal annähernd zu.

2. Mein didaktisches Konzept, das Jiddische als Kontrastsprache fungieren zu lassen, wäre wohl grundsätzlich auch unter literaturwissenschaftlichem Vorzeichen durchführbar. Es wären in dem Fall nicht so sehr linguistische, sondern vielmehr literaturwissenschaftliche und vielleicht auch geschichtliche Vorkenntnisse aus dem germanistischen Grundstudium zu reaktivieren. Denkbar wäre z. B. ein Modell, nach dem zuerst ein sprachliches Grundwissen im Umfang von Weinreichs Lehrbuch vermittelt und danach zu einer

streng thematisch oder streng chronologisch orientierten Lektüre ausgewählter kürzerer jiddischer Texte oder Textauszüge übergegangen würde. Der Tenor sollte, um den didaktischen Reaktivierungsgewinn erzielen zu können, die konsequente Kontrastierung von Jiddisch-Jüdischem mit Nichtjüdischem oder umgekehrt von Nichtjüdischem mit Jiddisch-Jüdischem sein. Vorstellbar wäre z. B., deutsche und jiddische Texte einer den beiden Sprachen gemeinsamen literarischen Richtung wie Realismus oder Expressionismus zu lesen, um Gemeinsamkeiten und Unterschiede herauszustellen. Man könnte aber auch von einem Universalthema wie Liebe und Tod ausgehen und der Frage nachgehen, worin der Unterschied in dessen Verarbeitung in jiddischen und deutschen Texten besteht.

Bei einer abschließenden Betrachtung meines ursprünglichen, sprachwissenschaftlich akzentuierten Konzepts drängt sich die berechtigte Frage auf, inwiefern dies auch außerhalb meines Aarhuser Instituts verwendbar wäre. Ausprobiert habe ich es bisher nur dort, aber vermutlich ließe es sich an jedem beliebigen Institut für Germanistik verwirklichen. Besonders geeignet wäre es für germanistische Studiengänge außerhalb Deutschlands, da von solchen auslandsgermanistischen Studiengängen zu erwarten ist, dass sie die theoretischen Grundlagen des Deutschen bewusster vermitteln als entsprechende Studiengänge in Deutschland. Auf einen inlandsgermanistischen Lehrplan unmittelbar übertragbar wäre mein Konzept eher in der vorher skizzierten literaturwissenschaftlichen Ausprägung, da die Unterschiede zwischen Inlands- und Auslandsgermanistik hier vermutlich geringfügiger sind.

Literatur

Blosen, Hans (1982): Vereinfachte Darstellung der mhd. Substantivflexion, in: *Augias* 6, S. 5-26.

Weinreich, Uriel (1999): *College Yiddish. An Introduction to the Yiddish Language and to Jewish Life and Culture*. Sixth Edition, First Printing, New York.

Fremdsprachen und globale Verständigung

Af Ingeborg Zint-Dyhr, tidl. Copenhagen Business School

Ein erläuternder Untertitel wäre: Jemand mit langer leid- und freudvoller Erfahrung als Fremdsprachenlerner, -lehrer und -forscher gibt mit Blick auf das Leben mit und zwischen den Sprachen Deutsch und Dänisch ein paar stichwortartige Bemerkungen zum Besten – und gestattet sich in Anbetracht des Anlasses für diesen Artikel etwas aphoristisch vorzugehen und eine gründlichere Darlegung anderen Gelegenheiten vorzubehalten.

Fremdsprachenkompetenz

Die Gedanken kreisen um das Thema Fremdsprachenkompetenz, vor allem um die Frage, die Generationen von Sprachlernern in beiden Ländern beruflich und privat beschäftigt: Lässt sich eine Fremdsprache, wenn schon nicht wie eine Muttersprache, so doch wenigstens so optimal lernen, dass die bestmögliche Kommunikation gesichert ist? Zur Demonstration des Problemkreises werden Beispiele aus den Sprachen Deutsch und Dänisch in ihrer Funktion als Fremdsprache für Dänen und Deutsche herangezogen.

Bei der Suche nach einer akzeptablen Antwort wird Einigkeit im Verständnis von Sprache als Kommunikationsmittel und die daran geknüpften Erwartungen an die Möglichkeit geglückter Kommunikation vorausgesetzt. Weiterhin das Einverständnis darüber, dass Kommunikation durchaus skalierbar ist: Partner können sich sofort verstehen (unmittelbar geglückte Kommunikation), nicht gleich verstehen (mittelbare, durch Hinterfragen glückende Kommunikation) oder total missverstehen (fehlgeleitete Kommunikation). Dieses gilt unabhängig davon, ob beide Partner in der gleichen Muttersprache miteinander kommunizieren oder ob einer der beiden Partner die Muttersprache des anderen als Fremdsprache benutzt, mit anderen Worten: Zwei Kommunikationspartner verstehen sich, wenn der Hörer das Gesagte im Sinne des Sprechers interpretiert. Sie verstehen sich mit Verzögerung, wenn sie die Chance wahrnehmen können, zu fragen und zu erklären, z. B. wenn der Hörer das Gesagte nicht interpretieren kann, weil er den besprochenen Sachverhalt oder den benutzten Wortschatz nicht kennt und um Erläuterung bittet. Sie missverstehen sich mit manchmal unliebsamen Konsequenzen, wenn Sprecherintention und Hörerinterpretation des Gesagten – unwidersprochen, unentdeckt – nicht übereinstimmen.

Eine der Komplexität der Frage angemessene Antwort schließt auch die Stellungnahme zu Fragen ein wie: Kann man sich über relevante Kennzeichen für optimale Fremdsprachenbeherrschung einigen und sind diese Kennzeichen gleichwertig oder hierarchisch geordnet?

Kompetenz auf verschiedenen sprachlichen Ebenen

Eine Möglichkeit, solche Kennzeichen zu fixieren ist, auf ihre Abwesenheit, d. h. auf Verstöße gegen ihre Existenz hinzuweisen. Wer hat nicht schon zur Genüge solch wohlmeinende Kommentare gehört wie »der/die spricht ganz gut deutsch/dänisch, aber die Grammatik, die Aussprache (wobei die Dänen, außer bei einigen Zischlauten, in der Regel bei der Aussprache des Deutschen immer besser wegkommen als die Deutschen, die mit den dänischen Vokalqualitäten ziemlich zu kämpfen haben) und die Sterilität der Ausdrucksweise ... usw.« Was heißt hier gut – was erfordert Verbesserungen – wo sind Verbesserungen entscheidend für eine bessere Beurteilung – wann beherrscht man eine Fremdsprache?

Beispiele für Unzulänglichkeiten lassen sich auf verschiedenen sprachlichen Ebenen finden. Sie sind Symptome für mögliche Verständigungsschwierigkeiten bis hin zu Verstehensblockaden.

Verstöße gegen das formalgrammatische System wie etwa unzutreffender Artikelgebrauch, *»der Haus«, verkehrte Flexion *»die Mensch sind« haben trotz mehrdeutiger Interpretationsmöglichkeit in der Regel nicht den Verständnis störenden Effekt, den Puristen diesen Fehlgriffen gewöhnlich zuschreiben, sind aber doch meist als korrekturbedürftig erkennbar und somit oft nur Anlass zum verzögerten Verständnis, das auf Grund von Weltwissen und eventuellen textimmanenten Hinweisen in die richtige Richtung geleitet werden kann.

Problematischer wird es schon bei den sogenannten »falschen Freunden«, die sowohl offen im Wortschatz als auch verdeckt in grammatischen Strukturen oder valenzbedingten semantischen Anbindungen anzutreffen sind. Verwechslungen von dänisch *emsig*, *rar*, *flink*, *adræt* mit deutsch *emsig/fleißig*, *rar/selten*, *flink/schnell*, *adrett/hübsch* sind inzwischen hinreichend bekannt, anders solche Fälle wie in der Situation, in der ein dänischer Gast einer deutschen, gestresst in der Küche hantierenden Gastgeberin seine Hilfe anbieten will mit den Worten »Ist Ihnen noch zu helfen?«. Bei dieser Formulierung darf er nicht unbedingt Dankbarkeit erwarten und soll sich auch nicht wundern, dass seine Äußerung bestenfalls als merkwürdig, wahrscheinlich aber eher als unwillkommene Kritik an der mangelnden Planungsfähigkeit der Gastgeberin aufgenommen wird, da diese Redeweise als synonym mit »haben Sie noch alle Tassen im Schrank, sind Sie noch zu retten, sind sie noch richtig bei Trost« u. ä. verstanden wird, was allesamt dem dänischen »er du rigtig klog?« entspricht. Unverfänglich wäre hier »kann ich Ihnen behilflich sein?«. Ein anderer Fall: im Dänischen kann man etwas im weitesten Sinne *fertig machen*, im

Deutschen nur eine Sache. Eine Person *fertigmachen* bedeutet ‘ausschimpfen, vernichten’ u. ä. Man kann sich leicht vorstellen, wie ein Deutscher möglicherweise den Gang einer Debatte auffasst, in der ein dänischer Muttersprachler auf Deutsch sagt: »bevor wir in der Debatte fortfahren, machen wir erst NN fertig.«

Bei den betrachteten Beispielen bietet sich die Möglichkeit für die Erlangung einer gewissen Perfektion und damit auch eine positive Perspektive für den Erwerb der angestrebten Fremdsprachenkompetenz. So schlecht sind die Grammatiken und Wörterbücher im Allgemeinen nicht, als dass man als Däne nicht systemkonform die Fremdsprache perfekt lernen könnte, sowie es auch Deutschen – vielleicht immer noch abgesehen von der Aussprache – durchaus gelingen kann, Dänisch bis zu einer gewissen Perfektion zu beherrschen. Zumal man jedenfalls in der freien Sprachproduktion seine Äußerungen weitgehend selber steuern kann, denn wahrgenommen wird ja nur, was man sagt. Niemand kann hören, was man eigentlich sagen wollte, aber nicht konnte. Besonders bei mangelhaftem Wortschatz kann man sich meistens mit Alternativen behelfen, die nicht notwendig den Eindruck von Inkompetenz auf diesem Gebiet hinterlassen.

Arbitrarität auf verschiedenen sprachlichen Ebenen

Ist also alles gut, wenn man grammatisch korrekt spricht, die richtigen Wörter inkl. der falschen Freunde semantisch adäquat verwendet? Mitnichten. Es bleibt die für den Fremdsprachenlerner schwer zu hantierende Voraussagbarkeit des Gebräuchlichen in der Sprachproduktion. Ein Deutscher hat keinen »Hundehunger« (dänisch *være hundesulten*), sondern einen *Bärenhunger*. Ein Däne sagt nicht »lade fem være lige« (deutsch *fünf(e) gerade sein lassen*), sondern *lade fem og syv være lige* (»fünf und sieben gerade sein lassen«). Ein Däne »braucht« Zucker zum Kaffee, der Deutsche *nimmt* Zucker zum Kaffee. Spricht man von einer Person mit »schlechten Nerven«, dann ist ein Däne ‘krank’, der Deutsche nur ‘nervös’. Man kann sich in Dänemark wie »ein Elefant in einem Glasladen« benehmen, in Deutschland macht man es *im Porzellanladen*. Derartige Manifestationen der Arbitrarität von sprachlichen Zeichen finden sich auf vielen Ebenen der Kommunikation. Unterschiedliche Nutzung von einander entsprechenden Systemmöglichkeiten kommt vor bei Ableitungen, deutsch *verbinden/Verband*, dän. *forbinde/forbinding* – deutsch *Verbindung* würde dänisch *forbindelse* entsprechen – bei Komposita wie deutsch *Kuhhandel*, dänisch *studehandel*, deutsch *Streifenkarte*, dänisch *klippekort*. Es betrifft auch das Phänomen der Präsuppositionen. Äußerungen eines deutschen Muttersprachlers wie »det oplever jeg aldrig mere« (z. B. Tieren in freier Wildbahn auf einer Safari zu begegnen), veranlassen einen Dänen sofort zu der Frage »wann hast du das schon einmal erlebt«? Im Deutschen würde man bei einer derartigen Präsupposition eher »das erlebe ich nie wieder/nicht noch einmal« erwarten. Wo man im Dänischen *tage noget med*, deutsch *etwas mitnehmen*, unabhängig vom Ausgangs- und Zielpunkt des Trans-

ports gebraucht, präsupponiert ein Deutscher bei *etwas mitnehmen* gewöhnlich 'von einem Ausgangspunkt weg'. Bei dem präsupponierten Zusammenfall von Ausgangs- und Zielpunkt würde man *mitbringen* verwenden, also z. B.: »Wenn du gehst, nimm bitte den Brief mit; auf dem Weg zurück bring bitte die Zeitung mit«.

Derartige Sprachunterschiede sind nicht nur auf nationale Sprachgrenzen beschränkt. Ein ergiebiges Beispiel sind die vielen Unterschiede zwischen Nord- und Süddeutschland, die sprachgeschichtlich auf der Basis des Ober- und Niederdeutschen begründbar sind, aus der Sicht des synchronen Standarddeutsch aber als arbiträr anzusehen sind. Ein Deutscher muss sie kennen, um als Norddeutscher in Süddeutschland nicht als Sprachfremder, um nicht zu sagen, als Fremdsprachler angesehen zu werden und umgekehrt. Es heißt *Sauglück* und nicht *»Schweineglück« und *Schwein haben* (dänisch *være svineheldig*) und nicht *»Sau haben« aber *die Sau rauslassen* (dänisch etwa *fyre den af/give den hele armen*) und nicht *»das Schwein rauslassen«. Bei Letzterem kann man sogar im Zweifel sein, ob man es überhaupt als Metapher auffassen würde.

Es ist also möglich, Indizien aufzuspüren und sie zur Grundlage von Lernhilfen zu machen. Die Antwort auf die Frage nach einer Hierarchisierung ist ganz klar abhängig von einer genauen Spezifizierung des Verwendungszwecks in bestimmten Situationen. Im schriftlichen Geschäftskontakt sind Beherrschung sowohl der deutschen als auch der dänischen Aussprache weniger relevant als beim Telefonkontakt und als beim persönlichen Gegenüber, und Missgriffe beim deutschen oder dänischen Artikelgebrauch sind in der Regel weniger Verständnis störend als die fehlerhafte Aussprache von Vokalqualitäten oder Unadäquatheiten im semantischen Bereich.

Kulturkompetenz

Die bisher aufgezeigten Problemfelder sind mit Begabung, Interesse, Fleiß und Beharrlichkeit mehr oder weniger gut in den Griff zu bekommen. Es gibt sie, die Dänen und Deutschen, denen man gute Sprachbeherrschung der jeweils anderen Sprache zugesteht, und es gibt reichlich – sicher auch immer noch unentdeckten – Stoff für Lernanstöße. Dabei ist die antrainierbare Fähigkeit, auch kleinste sprachliche Unterschiede im Kontrast zur jeweils anderen Sprache zu analysieren, sehr hilfreich. Was einem aufmerksamen Sprachbenutzer im Kontakt mit einer Fremdsprache auffällt, registriert er natürlich auf dem Hintergrund der eigenen Muttersprache. Das setzt natürlich eine sichere Beherrschung der Muttersprache voraus.

Und doch bleiben wesentliche Bereiche, die man auf diese Weise allein nicht erfasst. Ein Däne versteht nicht das ganze Szenarium von Enttäuschung, Bitterkeit oder Rechthaberei hinter einer deutschen Äußerung wie »die blühenden Landschaften sind immer noch nicht zu sehen«, wenn er nichts von der deutschen Wiedervereinigung von vor 20 Jahren und der damaligen Euphorie weiß. Hier geht es um die Kenntnis des spezifisch deutschen Hin-

tergrunds, wenn interkulturelle Kommunikation zwischen Deutschen und Dänen glücken soll.

Kenntnisse von Geschichte, Tradition und Alltag (z. B. Umgangsformen) sind auch erforderlich, wenn es um das Einschätzen der Partner geht. Anderen Nationen z. B. Humorlosigkeit zu unterstellen, zeugt nur davon, dass man leichtfertig und unkritisch das eigene Kulturbefinden, das in der eigenen Sprache seinen Ausdruck findet, zum Maß aller Dinge macht und deshalb keinen Zugang zur versprochenen Welt des Anderen hat.

Sprache ist von Kultur nicht zu trennen. Damit bedeutet Sprachkompetenz auch Kulturkompetenz und beides ist die Voraussetzung für interkulturelle Kommunikation. Eigentlich sollte diese Einsicht selbstverständlich sein, aber auch Selbstverständliches kann gar nicht oft genug ins Blickfeld gerückt werden, zumal in einer Zeit, wo der Fremdsprachenerwerb, Englisch ausgenommen, von vielen Seiten für überflüssig gehalten wird. Wo man im Namen der Globalisierung auf eine globale Kommunikation mithilfe weniger globaler Sprachen setzt und dabei offenbar eine globale Kultur voraussetzt. Eine solche gibt es aber nicht. In der Geschichte finden sich genügend Beispiele für die gegenseitige Bedingung von Sprache und Kultur. Werden Kulturen gewaltsam vernichtet oder sterben sie langsam aus, verschwindet auch die Sprache. Sie kann zwar auf einem gewissen Niveau archivarisches konserviert werden, ist aber als Kommunikationsmittel nicht mehr tauglich und entwickelt sich auch nicht mehr weiter. Man kennt das von einigen Indianersprachen Nordamerikas oder dem Pruzzischen im Baltikum.

Globalkompetenz

Interkulturelle Kommunikation findet nicht im kulturlosen Raum statt. Ebenso wenig gibt es eine globale Sprache, die aus einer globalen Kultur gespeist wird. Selbst Plansprachen wie z. B. der von Rasmus Rask konstruierten Universalsprache und dem von Zamenhof begründeten Esperanto ist es nicht gelungen, eigenständige Kulturgesellschaften zu etablieren. Esperantosprecher kommen aus vielen verschiedenen Kulturen mit vielen verschiedenen Muttersprachen und benutzen Esperanto als Lingua franca. Der Vorteil liegt allein darin, dass nicht ein Muttersprachler die Sprachen vieler Kommunikationspartner erlernen muss, sondern dass viele Partner sich mit einer einzigen für alle gleichen »Fremdsprache« begnügen können. Diese Lingua franca ist aber nicht die Sprache von »Esperantoland«, einer von nationaler Geschichte, Tradition und sozialem Miteinander geprägten Kulturnation. Europäer, die mit Asiaten auf Esperanto Kontakt aufnehmen, werden immer als Engländer, Spanier, Deutsche und Dänen auf der einen Seite, mit Chinesen, Indern und Japanern usw. auf der anderen Seite, auf dem Hintergrund ihrer eigenen Muttersprachen, ihres Weltverständnisses und ihrer nationalen Kulturprägung verkehren. Interkulturelle Kommunikation ist dabei durchaus nicht per se »global«, sie kann es erst werden als Ergebnis gründlichen Hineinversetzens in die Kultur des Partners und den Abgleich mit der eigenen

Kultur. Global verstandene interkulturelle Kompetenz kann nur ein Netzwerk von vielen kleinräumigen Nachbarschaftskompetenzen sein und somit nicht auf die Kompetenz vieler einzelner Fremdsprachen verzichten.

Dabei stellt sich nebenbei die Frage ein, wieviele Fremdsprachen kann ein Einzelner eigentlich lernen – was ja genauer heißt, in wievielen Kulturen kann man sich gleichzeitig gut auskennen? Man hört immer wieder von Leuten, die mehrere Sprachen beherrschen. Man kann aber wohl getrost davon ausgehen, dass hier der aktiven Sprachbeherrschung Grenzen gesetzt sind. Dagegen kann der rezeptive Erwerb möglichst vieler Fremdsprachen, wobei die perfekte Beherrschung etlicher Sprachebenen für eine Reihe von Kommunikationssituationen weniger relevant ist, ein wesentlicher Beitrag auf dem Weg zur globalen Verständigung sein.

Schlussbemerkung

Aus den wenigen eingangs angekündigten aphoristischen Bemerkungen sollte abzuleiten sein, dass Fremdsprache zwar Fremdsprache bleibt und nicht einfach zur zweiten Muttersprache mutiert, dass man aber mit Muttersprache und Fremdsprache immer auch zwischen zwei Sprachen und Kulturen lebt. Das ist vielleicht nicht die »Beste aller Welten«, aber doch eine, in der man sich gut verstehen und verständigen kann. Diese Lebensbefindlichkeit ist nicht nur ein Gewinn für den Einzelnen, sondern auch für eine Gesellschaft, die davon profitiert, verständige Sprach- und Kulturmittler in ihren Reihen zu haben. Aus deren Kompetenz u. a. baut sich globales Verständnis auf.

KAPITEL 9: Sprogholdninger og sprogpolitik

Engelsk, fransk – og tysk?

Af Erik Hansen, tidl. Københavns Universitet

Men Fanden er udi dette DER, DU, DAS, det kan man alene fast i 14 Dage ikke lære. (Holberg: Jacob von Tyboe, 1. akt, scene 9)

En hel del danskere er gode til engelsk. Mange er klar over at de ikke er gode nok, men de ville gerne være det. Slet ikke så få skoleelever følger med i engelsktimerne, voksne går på kursus, læser bøger på engelsk, ser amerikanske film uden undertekster og opsøger gerne lejlighed til at træne deres kundskaber. Bliver man grebet i en fejl i det engelske, er man klædeligt og oprigtigt skamfuld.

Næsten ingen danskere kan stille noget som helst op med fransk. Men de ville gerne kunne det. »Dette vidunderlige sprog«, siger de og ser med store beundrende øjne på de få der kan fransk.

Det tredje rigtige fremmedsprog i Danmark er jo tysk. Men at kunne tysk, det er ikke forbundet med glæde og stolthed. Tværtimod er det almindeligt at folk ligefrem praler med hvor ringe de er til tysk. Det hænger bl.a. sammen med at tysk i de første indlæringsår kræver en koncentration og en intellektuel ydelse som kun få kan præstere. Tysktimerne står derfor for mange som ørkener af kedsomhed og tornede buskadser af uvejsom grammatik. Og dårlige karakterer oven i købet.

Denne ydmygelse udligner man så som voksen. Man elsker åndens og videts frie flugt i engelsk og fransk og ser ned på tyskens formodede åndshæmmende systematik. Fik man ikke lært noget tysk, så kan man da i det mindste vise sproget sin foragt.

At være dårlig til engelsk er en skændsel. At være dårlig til fransk er en tragisk forbandelse som hviler over det danske folk. Men at være dårlig til tysk, det er ingen skam, men for mange snarere et sikkert tegn på ganske særlig værdifulde menneskelige egenskaber.

Lisbeth er god til tysk, og hun kan mere end sit der – du – das. Det er ikke noget hun er flov over.

Det tyske sprog – you got to love it

Af Martin Nielsen, Aarhus School of Business

Det tyske sprog har svære kår i Danmark. Ikke nok med at de mennesker der taler det, den dag i dag stadigvæk alt for ofte bliver skåret over én kam trods den store mangfoldighed, »tyskerne« udgør, og generelt associeres helt urimeligt med en delvist forført generation, af hvem der i dag kun er et fåtal i live; nej, det tyske sprog er i sig selv et uelsket fænomen. Det regnes for hårdt, usexet, ubehageligt svært at lære, uæstetisk og ikke værd at kunne.

At tyskerne selv elsker deres sprog, kan derfor til dels undre den ukyndige ikke-tysker. Det skyldes bl.a. at tyskerne generelt er bedre til tysk end danskerne er til dansk – en konsekvens af, at den så ofte lovpriste tekstning af udenlandske (dvs. i så godt som alle tilfælde engelsksprogede film og tv-udsendelser) ganske vist gør danskere relativt gode til engelsk, men til gengæld forfladiger deres modersmålskompetence. Tyskerne *dyrker* deres sprog. De bruger det, de plejer det, de diskuterer det, de revser det og de leger med det.

På de følgende sider vil jeg give et par eksempler på, hvad det er der gør tysk interessant, fascinerende, værd at høre, læse og lære, og ja, lad mig bare indrømme det, værd at elske. At en lingvist og oversætter som jeg, tilmed én med tosproget baggrund fra Grænselandet, holder af tysk, er måske ikke så sært. Men det er måske alligevel værd at holde en lille hyldesttale for det sprog, der trods alt har leveret mellem 30 % og 50 % af det danske ordforråd.

Om ikke andet, så må man forundres og fascineres af nogle af det tyske sprogs fonetiske fænomener. Alene nogle af bogstavkombinationerne aftvinger nærmest respekt. Kompositummet *Angstschweiß* ('angstens sved') fx indeholder en ubrudt række af 8 konsonanter. Tysk kan endvidere byde på et enstavelsesord på 10 bogstaver, nemlig 2. person singularis præsens af »at skrump«: (*du*) *schrumpfst* – en opdagelse min far, snedkermester Walter Nielsen, gjorde da vi som børn ville forsøge at finde det længste enstavelsesord der fandtes. Og hvis man vil tælle 'at smølte' med også, så indeholder *du schlumpfst* ligeså mange. De nævnte ord med de lange konsonantrækkefølger er der i øvrigt ingen tyskere, der overhovedet vil have problemer med at udtale.

Samtidig har tysk en forunderlig evne til ved hjælp af suffigering og præfigering at kunne danne ord som *Bewerkstelligung* ('det at få noget arrangeret'), *Versinnbildlichung* ('det at symbolisere'), *Bezuschussung* ('det at yde tilskud'). Men det er muligvis kun i en germanofils ører, at sådanne orddannelser har en vis æstetik.

Det at lege med ord, med sproget, er meget udpræget i Tyskland. Den sproglige bevidsthed er høj, og selv om der også i Tyskland findes sprogrevsere, der begræder forfaldet af tysk, herunder det engelske sprogs påvirkning (jf. ordbogen over unødvendige anglicismer, der remser engelske ord op, som har glimrende alternativer på tysk), så findes der mange områder, hvor kreativ leg med sproget og en udfordring af grænserne udspiller sig. Bl.a. kårer *Gesellschaft für Deutsche Sprache* hvert år *Wort des Jahres* (årets ord), og iblandt dem er der adskillige nydannelser. I 1991 var det *Besserwessi*, en kombination af *Besserwisser* ('bedrevidende person') og *Wessie* ('person fra Vesttyskland'). Ordet udtrykte på fremragende vis især østtyskernes oplevelse af vesttyskernes arrogance over for de nytilkomne østtyske borgere i Forbundsrepublikken efter Murens fald og den efterfølgende genforening. Årets ord i 1997 var *Reformstau* ('reformkø') og fangede meget godt stemningen i befolkningen, der efter 15 års konservativt styre var af den opfattelse, at der var et udpræget behov for reformer. Indførelsen af euroen som erstatning for D-marken blev udnyttet af mange virksomheder til – skjult under valutaomregningen – at skruer priserne op, hvad der prompte gav *Teuro* (*teuer* = dyr) titlen som årets ord i 2002, og i forbindelse med det forbilledligt organiserede fodbold-VM i 2006, hvor forbrødringen af alverdens fodboldfans og celebrering af fodbolden uden skærmydsler og voldelige udfald gjorde uvurderlig pr for Tyskland, blev *Fanmeile* ('fanmil') årets ord – en dannelse analogt til *Einkaufsmeile* ('indkøbsmil') eller *Sündenmeile* ('syndemil'), som er et udtryk for gadestrøg med stærk koncentration af hhv. indkøbsmuligheder og pornografi/prostitution.

Et måske endnu bedre udtryk for den sproglige bevidsthed er dog ikke så meget kåringen af årets ord som kåringen af årets u-ord (*Unwort des Jahres*). Kåringen sætter fokus på ord, der på utilstedelig vis tilslører, fordrejer eller bagatelliserer fænomener, der burde kaldes ved deres rette navn. I 2005 blev det eksempelvis ordet *Langlebigkeitsrisiko* ('langtlivsrisiko'), en noget ufølsom fagterm inden for forsikringsbranchen, der betegner den risiko, der opstår ved at forsikringstagere lever længere end kalkuleret.

Der er imidlertid et domæne, hvor den sproglige bevidsthed, kærligheden til sproget og den kreative leg med sproget kommer bedre til udtryk end noget andet sted, og det er i reklamens verden. Bl.a. tyske reklameslogans og plakat- og annonceoverskrifter er et overflødighedshorn af ordspil.

Den tyske reklamebranche tager gladelig engelske udtryk til sig, hvis de kan være med til at generere et appellativt slogan: *Der Powerstoff mit Sauerstoff* ('powerstoffet med ilt', energidrikken Active02) og *Our Bräu ist Auerbräu* ('vores bryg er Auerbryg', Auerbräu 111, øl). En kampagne for Berlins renovations-selskab, BSR, bygger konsekvent på ordspil, bl.a. *We kehrt for you* (*kehren* = 'at feje', spiller på *We care for you*). I samme kampagne finder man i øvrigt også *Bemannte Raumfahrt* ('bemandet (op)rydningstogt', jf. *bemannte Raumfahrt* = 'bemandet rumfart') og *Feger und Sammler* ('fejere og samlere', jf. *Jäger und Sammler* = 'jægere og samlere').

Det turde også være et udtryk for en stærk sproglig kultur at ukorrekt sprogbrug bevidst bruges som opmærksomhedsskabende effekt: *Deutschlands meiste*

Kreditkarte ('Tysklands meste kreditkort', underforstået: mest brugt, mest udbredt), hvor et adverbium fejlagtigt bruges til at attribuere et substantiv, er et meget kendt slogan for Mastercard i Tyskland.

Den tyske pendant til FDM, ADAC, bruger det geniale slogan *Machen Sie sich aus dem Stau*, der refererer til fraseologismen *Machen Sie sich aus dem Staub* (egtl.: »kom ud af støvet«; se at komme herfra i en fart). Ændringen er minimal, idet udeladelsen af det sidste bogstav omkalfatrer det sidste ord til *Stau* ('kø'), men virkningen er optimal. Flyselskabet Air Marin reklamerer med sloganet *Billiger kommen Sie nicht weg* ('billigere slipper du ikke af sted'). Hygiejnebindmærket Alldays fremhæver produktets pasform ved at skrive *Das könnte Deinem Slip so passen* ('Det kunne lige passe din trusse'), og renovationsfirmaet Allso, der håndterer og genanvender erhvervsaffald, har meget til overs for alt der er tilovers (*Wir haben viel übrig für alles, was übrig bleibt*). Alwitra, et firma der producerer tagkonstruktioner, bruger slet og ret sloganet *Die Dachmarke* (en marketingteknisk fagterm: paraplymærket, det overordnede brand; men også: tagmærket).

Hvis man har øjnene med sig, vil man opdage, at den tyske sprogbrug er fuld af denne sproglige legen og eksperimenteren. Det mest iøjnefaldende eksempel, jeg kender til, stammer fra de glade dage under fodbold-VM i Tyskland. Ordspillet var informativt, det var godt fundet på, det var enkelt, det inkorporerede også en anglicisme, det var sympatisk, og så var det en hyldest til den tyske landstræner Jürgen Klinsmann, som man havde store forhåbninger til kunne bringe det tyske landshold langt i turneringen: Gadefejerne i Dortmund havde grønne og gule uniformer på, og deres trøjer lignede fodboldtrøjer. De havde numre på ryggen, og navnet der stod over nummeret var *Cleansmänner*.

Hvordan kan man lade være med at holde af et sprog, der kan sådan nogle ting?

Litteratur

- Bartzsch, Rudolf, Reiner Pogarell & Markus Schröder (2007): *Wörterbuch überflüssiger Anglizismen*. Bielefeld: IFB.
- Hars, Wolfgang (2002): *Nichts ist unmöglich! Lexikon der Werbesprüche*. München: Piper.
- Nielsen, Martin (2007): Die *-tainment*-Welle – unaufhaltsame Unterhaltung? Aspekte des *Advertainment* in der Informationsgesellschaft, i: Michael Klemm & Eva-Maria Jakobs (red.): *Das Vergnügen in und an den Medien. Interdisziplinäre Perspektiven*. Frankfurt a.M.: Lang, s. 67-84.
- Nielsen, Martin (i trykken): Dänemark, i: Hans-Jürgen Krumm, Christian Fandrych, Britta Hufeisen & Claudia Riemer (red.): *Handbuch Deutsch als Fremd- und Zweitsprache*. Berlin: de Gruyter.
- www.gfds.de
- www.slogans.de
- www.unwortdesjahres.org

English as a medium of instruction in higher-level education¹

By Louise Denver, Christian Jensen, Inger M. Mees & Charlotte Werther, Copenhagen Business School and University of Copenhagen

At the Copenhagen Business School (CBS), a large-scale project has been started up investigating the use of English as a medium of instruction on the international degree programmes. The aim of the study is twofold: (1) to examine the attitudes of students and teachers towards the use of English as a lingua franca (ELF) in education, and (2) to establish whether their perceptions match expert observations about language use. The first of these issues will be addressed through a questionnaire study; the second by means of analyses (e.g. in the fields of phonetics, grammar and vocabulary), undertaken by language researchers/teachers, of audio recordings of lectures given in English by teachers from departments of economics (in the broadest sense of that word). One of the questions we hope to be able to answer is whether or not students respond negatively to non-native varieties of English even where these are judged by experts not to impair communication. Another important matter is to discover to what extent these lecturers themselves regard teaching in English as a problem.

Below follows a brief discussion of ELF in Denmark and comparable European countries, some ways in which this relatively new phenomenon has been approached, and a description of our research methodology. We shall also present some first preliminary results on the teachers' and students' self-assessment of English language competence.

Our data collection took place during the autumn semester of 2008. The results have now been entered into a database, and passed to a statistician who will perform the Rasch item analysis which is required before we can address certain of our research questions; consequently, at this stage only some summary statistics will be presented.

Background

In Denmark, for the past decade the use of English as a lingua franca has been a central issue which has resulted in heated debates both inside and out-

---

1. We are grateful to Beverley Collins for valuable comments on this paper.

side the world of higher education. About 60 % of Danish adults consider themselves able to communicate well or relatively well in English (Preisler 1999: 226) and the English language has an enormous impact on the running of everyday affairs in Denmark. It is used as a medium in many different contexts, for instance as a means of communication in multinational business companies, and also in advertising. In addition, it is used in many cases as the language of instruction in universities and other forms of higher education. Politicians and language experts (e.g. members of the Danish Language Council) are at this very moment discussing the pros and cons of passing a Language Policy Act. For this purpose various committees have been formed whose members have produced detailed reports, e.g. *Sprog til Tiden: Rapport fra sprogudvalget* (2008) – one of the subjects addressed being the use of English at Danish universities.

Naturally, Denmark is not the only country where universities have had to respond to the challenges posed by globalisation and the spread of English as a lingua franca. Worldwide, English-medium instruction is now a reality in universities and business schools, but the students that are perhaps most comparable to Danish students are those hailing from countries whose languages are of modest size, and where there is a well-established tradition of teaching in English as a foreign language; examples of these are the other Nordic nations, the Netherlands and similar places in continental Europe. In these countries, there is a growing awareness of the need to identify and analyse language problems emerging as a result of the process of moving from a monolingual to a bilingual educational system. Phillipson (2006: 70) observes that scholars and officialdom in Sweden have done more than anywhere else in Europe to explore whether the national language is threatened by English or not, and to engage in language policy and planning; one of the official goals being to “promote parallel competence in English and Swedish for elites in universities, business, politics, the media etc”.

Domain loss and content loss

Increasingly, English is being used as the medium of instruction at Danish universities. This is the case, not only at our own institution, CBS, but also at the Danish Technical University, and the Faculty of Life Sciences at the University of Copenhagen. The institution where we chose to conduct this experiment, CBS, has a fairly large range of social science programmes taught entirely in English, and this number is still growing. Certain scholars have expressed concern that Danish will become an “incomplete” language. This implies that owing to the increasing proportion of scholarly work that is presented, discussed and published in English, Danish will undergo what they term “domain loss” (e.g. Jarvad 2001). It is feared that Danish will eventually lack words for certain concepts, notably in the field of the natural sciences.

The consequences of using English as a lingua franca can be viewed from two different angles. One perspective is to look at the threat posed to native

languages if entire degree programmes are conducted in English. Another approach, which is the crux of the CBS project described below, is to focus on the attitudes to, and the consequences of, using English as the language of instruction, i.e. ELF in an academic context.

A great deal of empirical research is at present being conducted (e.g. in Finland, Norway and Sweden) and various universities have compiled large ELF corpora (e.g. ELFA in Helsinki; VOICE in Vienna); see, for instance, Mauranen and Metsä-Ketelä (2006). It is worth noting that ELF is increasingly being considered a legitimate, independent variety rather than an incorrect or inadequate variety of English (Jenkins 2000, Seidlhofer 2004, Coleman 2006). But even if one does not regard ELF as a deficient form of English, this does not solve the problem that instruction in a non-native language – however high the level – must have some impact on the process of learning. Writing on English-medium education in international business schools, Lavelle (2008: 137) states that the subjects taught here are “at times and in part complex, demanding, abstract and elusive, so we must expect them occasionally to be difficult for students regardless of linguistic factors”. The fact that many courses are now being taught in a language which is often neither the L1 of the teacher nor of the students may result in teachers and students having problems with both production and perception. It may mean that more cognitive effort is expended on decoding a foreign language and lead to decreased focus on content and/or learning. Based on the results of a research project carried out in the Netherlands (Vinke *et al.* 1998), it is suggested that non-native lecturers who use English as the language of instruction “should be screened on their command of English, particularly with reference to their linguistic flexibility, linguistic accuracy and redundancy” (p. 392).

Attitudes to non-native varieties of English

Social psychological experiments have demonstrated that listeners may judge speakers negatively, both on indicators of social attractiveness and on competence, based merely on variation in accent – not only with respect to regional accents (e.g. Giles 1970), but also to native vs. non-native accents (Coupland & Bishop 2007). The CBS study was prompted by attitudinal research of this type and aims at answering questions such as the following:

- does variation in teachers’ linguistic abilities have an impact on whether students perceive them to be competent, academically and/or pedagogically?
- how do the teachers themselves think teaching in English affects instruction?
- how do teachers and students assess their own English?

Up till now, we have looked at students’ and teachers’ self-assessment of their English language proficiency.

Data collection

A combination of questionnaires and audio recordings was used to attempt to answer the questions above. Audio recordings were made of a 45-minute lecture, in which the teacher gave a 20-30 minute presentation. At the end, separate questionnaires were distributed to students and teachers, who were required to fill them in on the spot.

The student questionnaire consisted of 38 items about attitudes to (1) the lecture, (2) the teacher and (3) the teacher's command of English. Most items were phrased as statements to which the students were required to respond on a four-point Likert scale ranging from "strongly agree" to "strongly disagree". There were also a few items where they were asked to rate their response on a scale 1-5. The questionnaire was divided into sections in the following way:

- the overall assessment of (1) *this lecture*, (2) *the teacher* and (3) *the teacher's English*
- the *content* and *structure* of the lecture
- the teacher's *competence* and *teaching style*
- different aspects of the teacher's *English*

This was followed by a large section with questions concerning the students' biodata, including age, gender, nationality, native language, exposure to English, and self-assessment of English skills (both general proficiency and proficiency in connection with specific academic activities). The teacher questionnaire was quite similar to the student version but included sections on the teachers' own presentation and their perception of the students' motivation and interest in the specific class. They were also asked to provide information about their preparation for giving the lecture in English, e.g. checking terminology, pronunciation and grammar. In addition, a question was included on whether they thought they would have been able to perform better (on a number of parameters) in their native language. Finally, there were questions on biodata of a very similar kind to the ones asked of the students.

In total, 33 lectures were included in the study, 22 of which were at undergraduate level and 11 were at postgraduate level. The 33 teachers comprised seven women and 26 men, and 24 Danes and nine non-Danes, including two native speakers of English.

Altogether, 1,794 student questionnaires were handed in, but the actual number of individual students is smaller than this, since some students may have attended two sessions. All student responses were completely anonymous, and the response rate was close to one hundred per cent. This high response rate was achieved because we opted for handing out the questionnaires in class rather than conducting the study through the Internet. The number of responses per session varied between 20 and 183, with a mean of 55. Approximately 60 % of the respondents were Danes, whilst the remaining students had a variety of other language backgrounds (see below).

Preliminary results on self-rating

A wide range of nationalities were represented, but, as indicated above, more than 60 % of the responses came from Danish students. In addition, there were fairly large groups of Swedish, German, Norwegian, Icelandic, Italian, American, French and Chinese students. The range of native languages is similar to the range of nationalities, but we also found relatively large groups of speakers of English, Danish-English bilinguals, and multilingual students, who often had Danish and/or English as one of their three or four languages.

With regard to variation across languages and nationalities, one specific hypothesis concerned students with a Romance language background, who, on the basis of well-known differences between Romance and Germanic languages and cultures, were expected to behave differently from Danish and other students with a Germanic (non-English) language background. Table 1 shows self-assessment and an evaluation of the teachers' English by Danish, other Germanic and Romance students. Note that the rating scales used for self-evaluation and evaluation of the teachers' English are not the same, so the ratings across the two columns cannot be compared directly. The rating scale for "evaluation of self" was: *Excellent*, *Very good*, *Good*, *Satisfactory*, *Sufficient*, *Poor*; subsequently coded numerically with values from 6 (*Excellent*) to 1 (*Poor*). The rating scale for the evaluation of teachers was numerical, from 5 (*Very good*) to 1 (*Poor*).

L1	Evaluation of self (from 1-6)	Evaluation of teacher's English (from 1-5)	N
Danish	4.7	3.7	858
Germanic	4.7	3.9	257
Romance	4.2	4.3	88

Table 1. Evaluation of students' own English competence and teachers' competence by language background.

It would appear that students with a Romance language background rate themselves lower and the teachers higher than the students with a Germanic/Danish background. These results could be caused by socio-cultural differences, or by differences in language skills, i.e. that students who rate themselves lower also rate the teacher higher.

Table 2 shows data for the same three language groups as in Table 1, but now broken down into different rating categories, shown as the original scale labels rather than the numerical values with which they were coded in Table 1.

L1	Self-rating	Rating of teacher	N
Danish	Excellent	3.7	149
Danish	Very good	3.7	397
Danish	Good	3.7	263
Danish	Satisfactory	3.8	46
Danish	Sufficient	3.0	3
Germanic	Excellent	3.9	31
Germanic	Very good	3.8	136
Germanic	Good	4.0	74
Germanic	Satisfactory	3.9	15
Germanic	Sufficient	4.0	1
Romance	Excellent	4.8	10
Romance	Very good	4.1	19
Romance	Good	4.3	43
Romance	Satisfactory	4.3	10
Romance	Sufficient	4.2	5
Romance	Poor	5.0	1

Table 2. Evaluation of students' own English competence and teachers' competence by language background and self-rating.

It can be seen that Danish students rate the teachers' English skills at around 3.7 to 3.8 irrespective of their own proficiency. No systematic correlation can be found either for the other language groups. It would thus appear that the tendencies for Romance students to rate themselves lower and their teachers higher is not the result of a more general pattern, but more likely to be related to nationality and/or L1. One possible explanation related to socio-cultural factors could be the role played by differences in the way "power distance" (Hofstede 1991) is perceived by different nationalities. Power distance tends to be lower in northern than in southern European countries, where authority figures, such as university professors, have relatively higher status, which may have caused students with a Romance background to rate teachers more favourably.

Figure 1 shows the students' self-assessment of their proficiency in English, both in terms of the overall question "How good is your English" (the category *Overall*) and in relation to certain specific academic activities (*writing essays and reports; reading course material; understanding lectures; interacting in groups; making presentations*); the mean of these academic activities has been calcu-

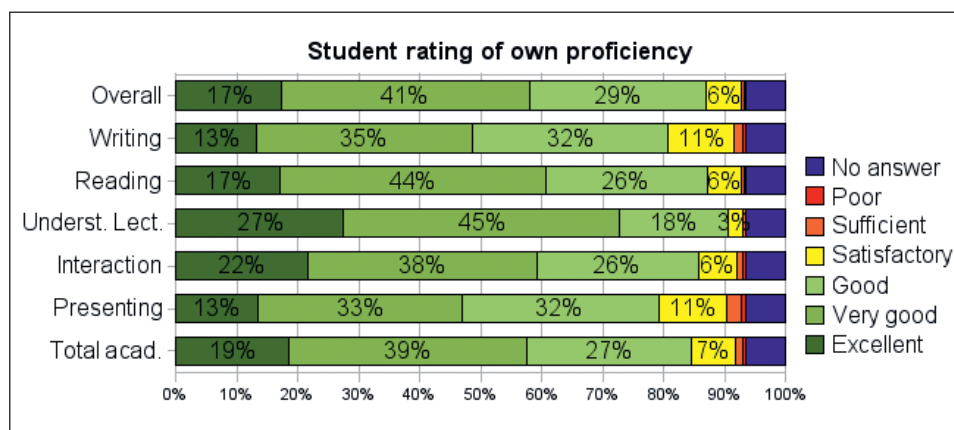

Figure 1. Student rating of own proficiency

lated and shown as *Total acad.* (i.e. “total of academic activities”). The scale is shown on the right-hand side of the figure. It came as no surprise that very few students placed themselves at the lower end of the scale – most rated themselves as excellent (nearly one in five) or very good (about two out of five). Students rated their overall proficiency and their English for academic purposes (*Overall* and *Total acad.*) at more or less the same level though there was some variation across the different items. As might be predicted, students seem to feel better equipped to *understand* a lecture in English than to *present* one themselves.

The teachers were asked to rate their proficiency in English on the same scale as the students, and they too were given questions about overall proficiency and proficiency with respect to specific academic activities. As can be seen in Figure 2, these last were formulated in a slightly different way. Two different “totals” are included – one for all academic skills (*Total acad.*, which is

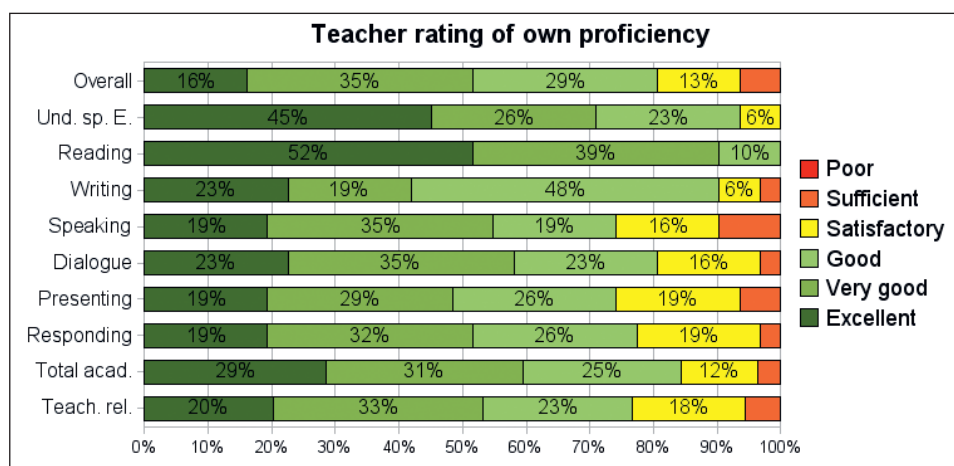

Figure 2. Teacher rating of own proficiency

the mean of rows 2-8), and a total for the items we believe are most relevant for teaching purposes (*Teach. rel.*, which is the mean of rows 5-8), viz. *speaking, participating in dialogue, making presentations* and *responding to questions*.

The teachers' rating of their overall proficiency (*Overall*) is slightly lower compared to that of the students, but their assessment of a number of their academic English skills is higher. The main difference between the students' and the teachers' self-assessment of their English for academic purposes is that the teachers rate their receptive skills much higher than do the students.

Our next step is to examine the students' evaluation of the teachers' English and discover to what extent this can be linked to student perceptions of teachers' academic and pedagogical competences. Subsequently, based on our audio recordings we will produce an "objective" expert assessment of the teachers' English and compare this with the students' evaluations and the teachers' self-ratings.

References

- Coleman, James A. (2006): English-medium teaching in European higher education. *Language Teaching* 39, pp. 1-14.
- Coupland, Nikolas & Hywel Bishop (2007): Ideologised values for British accents. *Journal of Sociolinguistics* 11 (1), pp. 74-93.
- Hofstede, Geert (1991): *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Giles, Howard (1970): Evaluative reactions to accents. *Educational Review* 22, pp. 211-227.
- Jarvad, Pia (2001): *Det danske sprogs status i 1990'erne med særligt henblik på domænetab*. Copenhagen: Dansk Sprognævn.
- Jenkins, Jennifer (2000): *The Phonology of English as an International Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Lavelle, Thomas (2008): English in the classroom: meeting the challenge of English-medium instruction in international business schools. In Pär Mårtensson, Magnus Bild & Kristina Nilsson (eds) *Teaching and Learning at Business Schools*. Aldershot: Gower, pp. 137-153.
- Mauranen, Anna & Maria Metsä-Ketelä (eds) (2006): *English as a Lingua Franca*. Special Issue of *Nordic Journal of English Studies*.
- Phillipson, Robert (2006): Figuring out the Englishisation of Europe. In: Constant Leung & Jennifer Jenkins (eds) *Reconfiguring Europe: The Contribution of Applied Linguistics*. London: Equinox, pp. 65-86.
- Preisler, Bent (1999): *Danskerne og det engelske sprog*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Seidlhofer, Barbara (2004): Research perspectives on teaching English as a lingua franca. *Annual Review of Applied Linguistics* 24, pp. 209-239.
- Sprog til Tiden: Rapport fra sprogudvalget* (2008): Copenhagen: The Danish Ministry of Culture.
- Vinke, A. A., J. Snippe & W. Jochems (1998): English-medium content courses in non-English higher education: a study of lecturer experiences and teaching behaviours. *Teaching in Higher Education* 3 (3), pp. 383-394.

Engelsk – et nøgleord fra RUC til Tokyo

*Af Hartmut Haberland & Janus Mortensen,
Roskilde Universitet*

Det følgende er en delvis gengivelse af en samtale som fandt sted på Roskilde Universitet (RUC) i februar 2007. En studerende (S) har henvendt sig til universitetets nøglekontor for at få udleveret en nøgle til brug på universitetet, og nøgleudstederen (N) har netop forklaret at der skal sendes en e-mail fra den relevante studiesekretær til nøglekontoret før nøglen kan udleveres:

- (1) 1 N: så din sekretær skal bare sende mig en mail
- 2 S: hvad er jeres adresse?
- 3 N: [ki:] ruc de kå, kå e y
- 4 S: undskyld, kå y e?
- 5 N: nej, ligesom en nøgle
- 6 S: nåja

Det mest interessante ved denne udveksling (som så mange andre udvekslinger) er det der ikke bliver sagt. I linje 3 oplyser nøgleudstederen nøglekontorets e-mailadresse (key@ruc.dk). Det er tilsyneladende underforstået at en e-mailadresse indeholder et snabel-a og et punktum inden domæneangivelsen for Danmark (dk); det er i hvert fald ikke nødvendigt at verbalisere de dele af adressen. Det er i sig selv interessant. Blot 10 år tidligere ville det formodentlig ikke have været muligt at bruge en lignende ukomplet form i angivelsen af en e-mailadresse (hvis man overhovedet ville bruge e-mailkorrespondance som del af proceduren for udlevering af nøgler). Når man kan gøre det i 2007, hænger det sammen med at e-mail i dag gennemsyrrer alle aspekter af hverdagen på et universitet, og at formatet for e-mailadresser er en skabelon som alle er bekendt med. E-mail og e-mailadresser er med andre ord hverdagsfænomener som opfattes som helt igennem naturlige, og derfor kan nøgleudstederen tillade sig at regne med at den studerende selv kan oversætte den fragmentariske form og udfylde de tomme pladser i adressen. Det viser sig da også at være uproblematisk: Den studerendes problemer med at forstå adressen knytter sig netop ikke til standarddelen af e-mailadressen (@ruc.dk), men alt hvad der kommer før. Og hermed nærmer vi os det virkelig interessante ved eksemplet.

I linje 3 staver nøgleudstederen ordet [ki:], kå e y, formodentlig som en slags serviceoplysning for den studerende. I linje 4 viser den studerende imidlertid at netop denne del af meddelelsen ikke er opfattet korrekt. De to vokaler byttes om, og nøgleudstederen træder til med en hjælpende hånd i linje 5, »nej, ligesom en nøgle« og dermed synes problemet – måske en smule overraskende – at være løst. Ikke desto mindre ser vi at tøren falder for den studerende i linje 6 med udbruddet »nåja«. Det fascinerende er endnu engang det deltagerne ikke siger: det de tilsyneladende ikke behøver at gøre eksplicit i sproget fordi det udgør en del af deres fælles forventningshorisont.

For at nærme os vores pointe kan vi prøve at lege med en alternativ version af eksemplet hvor nøgleordet er fransk:

- (2) 1 N: så din sekretær skal bare sende mig en mail
 2 S: hvad er jeres adresse?
 3 N: [kle] ruc dekå, se el e ef
 4 S: undskyld, kå el e?
 5 N: nej, ligesom en nøgle
 6 S: nåja

Her kan der gøres to sigende observationer. For det første er det utænkeligt at man i 2007 ville bruge det franske ord for nøgle (*clef*) i en e-mailadresse på et dansk universitet, for det andet er det usandsynligt at nøgleudstederen ville undlade at specificere hvilket sprog der var tale om hvis nogen alligevel skulle have formastet sig til at bruge det franske ord for nøgle. Linje 5 ville således i givet fald sandsynligvis være udfoldet til »nej, ligesom en nøgle *på fransk*«.

At nøgleudstederen i det oprindelige eksempel ikke finder det nødvendigt at lave en lignende præcisering »nej, ligesom en nøgle på engelsk« og at den studerende ikke savner denne præcisering siger meget om hvilken fremtrædende rolle engelsk spiller i det danske samfund i begyndelsen af det 21. århundrede generelt og på danske universiteter i særdeleshed. Eller rettere: hvilken rolle det spiller i sprogbrugernes bevidsthed.

Eksemplet viser at engelsk er etableret som en ekstra sproglig referenceramme for de to sprogbrugere, dvs. en referenceramme som fungerer automatisk i tillæg til den referenceramme som er givet i kraft af deres fælles førstesprog, dansk. Dette forhold er ikke noget særligt for netop disse sprogbrugere. Tværtimod. Det engelske sprogs rolle som fælles referenceramme er et fænomen der gennemsyrrer den danske universitetsverden i disse år. På samme måde som e-mail er blevet et uomgængeligt fænomen på danske universiteter inden for det seneste årti (rundt regnet) er engelsk i den samme periode blevet etableret som en »naturlig« sproglig referenceramme som man ikke behøver eksplicitere i dagligdagen.

Engelsk har forholdsvis længe spillet en stor rolle i forskning og forskningspublicering, men inden for de seneste år har brugen af engelsk spredt sig med stor hast til både undervisning og administration. Blandt de centrale årsager til denne udvikling kan nævnes den såkaldte Bologna-deklaration som

er vedtaget i EU-regi. Formålet med Bologna-processen er »inden 2010 at skabe et fælleseuropæisk område for videregående uddannelse med fri mobilitet for studerende, lærere og færdiguddannede og at gøre europæisk videregående uddannelse tiltrækkende for studerende fra andre verdensdele« (Cirius 2006). I mange europæiske lande, ikke mindst i Danmark, er Bologna-deklarationen blevet opfattet som en opfordring til at indføre flere engelsksprogede uddannelses tilbud. Deklarationen nævner imidlertid ikke engelsk med et eneste ord. At »mere engelsk« skulle være løsningen på Bologna-deklarationens målsætning er således noget de enkelte uddannelsesinstitutioner mere eller mindre selv har fundet på. Det er et klart eksempel på den særlige status engelsk har i den nutidige debat om sprogvalg på universiteterne. I kraft af den rolle engelsk generelt spiller i sprogbrugernes bevidsthed, forekommer engelsk som det »naturlige« valg som supplement – eller alternativ – til dansk, og det er tilsyneladende slet ikke relevant at overveje andre muligheder.

Denne udvikling er selvfølgelig ikke begrænset til universiteterne: de samme sproglige processer og tankemønstre gør sig i vid udstrækning gældende i det omgivende samfund og kan relateres til den proces som vi på det seneste har lært at kende som »globalisering«. Troen på engelsk som et globalt relevant sprog kan ses som en sproglig pendant til den neo-liberale tro på verdensmarkedet som afløser for politisk handling, hvilket er den tyske sociolog Ulrich Becks definition på globalisme, dvs. den ideologi eller måde at tænke på der bærer globaliseringen frem. Forestillingen om engelsk som globalt sprog er ligeledes ideologisk betinget, og det er netop det ideologiske tilsnit der medfører at brugen af engelsk forekommer »naturlig«, dvs. fremtræder som noget vi ikke behøver diskutere eller forholde os til. Engelsk udgør inden for rammerne af dette tankesæt det umarkerede sprogvalg, dvs. det sprogvalg man altid kan foretage uden at der skal være særlige grunde der taler for det.

At det engelske sprog spiller denne rolle i verdenssamfundet i dag er på ingen måde en tilfældighed, men det er værd at huske på at det er en rolle som er historisk betinget, menneskeskabt og som sådan foranderlig.

Forestillingen om engelsk som verdenssprog

Det ideologiske element i opfattelsen af engelsk som et globalt sprog kan tydeligt ses i det forhold at forestillingen om engelsk som verdenssprog er mere udbredt end sproget selv. Denne pointe kan illustreres med henvisning til billedet af et skilt fra Hovedbanegården i Tokyo (Sydindgangen på Marunouchi-siden, 丸の内南口), taget i oktober måned 2006.

Skiltet illustrerer for det første det engelske sprogs rolle som fælles referenceramme: at se et engelsksproget skilt på en togstation i Japan er der formodentlig ingen der vil opfatte som mærkeligt. Havde skiltet i ste-

det været på spansk eller tysk (eller endda kinesisk eller koreansk) er der straks større sandsynlighed for at det ville »stikke ud« og blive betragtet som bemærkelsesværdigt. En forbipasserende ville i så fald måske foranlediges til at tænke at »her kommer nok specielt mange spaniere eller koreanere« eller finde på en anden måde at begribe relevansen af et skilt på spansk eller koreansk.

Ingen ville på samme måde studse over et engelsksproget skilt og tænke at »det er nok fordi der kommer mange englændere eller amerikanere her«, ikke engang »det er sandsynligvis på engelsk fordi turister i Japan overvejende er englændere eller amerikanere«. Nej, engelsk er etableret som *default*-sproget for kommunikation med anderledessprogede, det forventede *lingua franca*, og derfor er skiltet »naturligvis« på engelsk.

Det interessante er at skiltet, ud over at pege på engelsk som det umærkede sprogvalg, ydermere udstiller vores forestilling om engelsk som verdensprog som et paradoks. Det viser at engelsk nok er etableret som et *forestillet* verdensprog (ellers ville det ikke være på engelsk) men at engelsk ikke *reelt* er etableret som verdensprog (hvis det var, ville skiltet være unødvendigt fordi alle talte engelsk).

Selvom engelsk i dag uden tvivl er det mest udbredte *lingua franca* på en global skala, er det langt fra alle der behersker sproget tilstrækkeligt til at kunne bruge det aktivt i en kommunikationssituation. Det faktum afholder os ikke fra at nære forestillingen om engelsk som et verdensprog, men det er værd at huske på at det netop i høj grad er en forestilling.

Slutord

I denne lille artikel har vi vist et par eksempler på hvordan vores sprogbrug – hvad vi siger og hvad vi *ikke* siger – kan fortælle meget om hvordan vi tænker om den verden vi lever i. Vi håber dermed også at have vist hvor stor værdi der er i at observere de sproglige detaljer som vi konstant omgiver os med. At have blik for det sproglige er ikke kun en fornøjelse. Det er også en nøgle til at blive klogere på os selv og den verden vi lever i.

Litteratur

- Beck, Ulrich (1997): *Was ist Globalisierung?* Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Cirius (2006): *Bologna i Danmark og Danmark i Bologna. En præsentation af det uddannelsespolitiske samarbejde inden for videregående uddannelse i Europa*. [Pjece tilgængelig på www.ciriusonline.dk/bologna]
- Haberland, Hartmut (2009): English – the language of globalism? *RASK. Internationalt tidsskrift for sprog og kommunikation* 30:3-31.
- Ljosland, Ragnhild (2005): Norway's misunderstanding of the Bologna Process: When internationalisation becomes Anglicisation. Foredrag afholdt ved konferencen *Bi- and Multilingual Universities: Challenges and Future Prospects*. Helsinki Universitet 1.-3. september 2005. [Foredragsmanuskriptet er tilgængeligt på calpiu.dk under publikationer]

Vigtigt sprog

Af J. Normann Jørgensen, Københavns Universitet

»Vi skal være tosprogede i Danmark; engelsk som globalt sprog – dansk som lokalt. Både børn og gamle skal undervises i engelsk og på engelsk.«

Med disse ord gengav Undervisningsministeriets Nyhedsbrev i august 1991 et mødeindlæg fra forfatteren Paul Hammerich. Bertel Haarder sagde ved den lejlighed ifølge samme kilde, at »Engelskundervisningen skal opprioriteres« (*Undervisningsministeriets Nyhedsbrev* 1991). Synspunktet er udbredt: mange finder det nødvendigt for danskerne, at de kan engelsk. Argumenterne er mange og forskellige. Engelsk tales af et stort antal mennesker verden over, engelsk er et demokratisk sprog, engelsk er et kultiveret sprog (Shakespeare og alt det der), engelsk er computerverdenens sprog, og meget andet.

Ordene er også blevet fulgt af handling. I dag kan man som dansktalende dansker gå i skole i Danmark – og modtage sin undervisning på engelsk. Flere gymnasier tilbyder således undervisning til deres elever på engelsk, også når lærerne er dansktalende danskere. Og disse gymnasier mangler absolut ikke elever. Regeringen har ligefrem ladet udarbejde et par sprogpoltiske rapporter, der er helt patetiske i deres overvurdering af engelsk (*Sprog på spil* 2003, *Sprog til tiden* 2008).

I vide, toneangivende og magtfulde befolkningsgrupper i Danmark er der altså udbredt enighed om, at engelsk er et vigtigt sprog. At det er vigtigt, betyder for det første, at det anses for nyttigt for samfundet og landet, at mange enkeltpersoner behersker engelsk på højt niveau. For det andet betyder det, at det regnes for nyttigt for enkeltpersoner at beherske engelsk på højt niveau. Enkeltpersoners interesse og samfundets interesse opfattes altså som den samme, men sådan er det ikke med hensyn til andre sprog, som vi skal se.

Engelsk er så vigtigt for nogle mennesker, at de ligefrem lægger deres uddannelse til rette efter det. Disse studerende bortvælger sproget dansk som uddannelsessprog – og som dannelsessprog.

Engelsk ligger med andre ord højt i det *hierarki af sprog*, som mere eller mindre præger danskeres forhold til de forskellige tungemål og deres brugere. På nogle punkter og for nogle mennesker ligger engelsk endog højere end dansk.

Det engelske sprogs høje status i hierarkiet betyder en del for det danske sprogs udvikling i disse år. For det første låner vi i disse år mere fra engelsk, end vi låner fra noget andet sprog. Vi låner engelske ord, som fx *shit* og *software*, men vi låner også faste udtryk og vendinger som *fuck you* og *see you* samt staveregler, fx deling af sammensatte navneord i to ord, hvor Retskrivningsordbogen kun har ét ord. Alle disse lån bruger vi integreret i det dansk, vi går og taler til hverdag. Men ud over lånene præger engelsk også vores hverdag ved at blive brugt ikke bare som enkelte ord eller udtryk, der integreres i ellers danske bemærkninger. Engelsk bruges som grundprog i enkelte uddannelser, og det samme sker flere steder i populærkulturen: i tekster til dansk produceret rockmusik, reklamer i fjernsynet og mange andre steder.

Selv om nogle måske ikke vil synes, at engelsk er så vigtigt at beherske, kan man ikke komme uden om, at det er med til at præge vores hverdag. Alt dette giver naturligvis anledning til debatter og diskussioner, også mellem sprogforskere. Der er flere synspunkter i sagen.

Ét synspunkt lægger vægt på, at dansk altid har lånt med arme og ben fra andre sprog. I middelalderen lånte vi fra tysk, senere fra fransk, og nu er det altså engelsk, men dansk lever jo fint alligevel. Faktisk beriger lånene vores sprog, for vi er gode til at tilpasse de nye ord til vores sprog. Vi kan udmærket låne ordet *speeder* uden at gøre vores sprog til engelsk. For det første betyder ordet noget helt andet end på engelsk, for det andet udtaler vi det med danske lyde, og for det tredje bøjer vi det på dansk: *speeder*, *speederen*, *speedere*. Når man tæller antallet af engelske låneord i danske tekster, fx avisartikler eller radiosamtaler, finder man også, at engelske lån udgør en meget lille andel, i størrelsesordenen 1-2 %. Tilhængere af dette synspunkt ser ikke noget særlig interessant eller særlig farligt ved det.

Et andet synspunkt lægger derimod stor vægt på de – ganske vist få – engelske lån, der forekommer. Det er fordi disse engelske låneord har en såkaldt signalværdi. Ved at bruge et forholdsvis nyt engelsk låneord, som fx i *der skal noget mere research til*, markerer man, at man er med på det nyeste nye, man er – med et negativt ord, som også er lånt fra engelsk – *smart*. Det irriterer nogle, også sprogforskere, der kan skrive kronikker om, at denne signaleren af smarthed i virkelighed er provinsiel og overfladisk. Heroverfor står det synspunkt, at der altså nu engang altid skal være mulighed for at vise, hvor smart man er, også i sproget. Var det ikke engelske låneord, så var det bare noget andet. Og det bliver det såmænd nok også om nogle år, når det engelske er gået af mode.

Atter andre sprogforskere ser en fare fra engelsk i dets fremtrængen som grundprog på områder, der ellers kunne være rent danske. Det gælder fx luftfartsproget, forhandlinger i organerne i den europæiske union, videnskabelige afhandlinger og reklamesproget. Truslen ligger ifølge denne opfattelse i, at engelsk lidt efter lidt overtager flere og flere funktioner fra dansk. Hvis vi skal være med i internationale fredsstyrker, skal vores soldater kunne engelsk – så hvorfor ikke indføre engelsk som kommandosprog i de væbnede styrker – så er vi bedre forberedt? Dansk kan derved blive reduceret til hjemmebrug,

til det lokale, mens alt, der rækker ud over det lokale, affattes på engelsk, også mellem danskere indbyrdes. Sådan en udvikling har vi i det 20. århundrede set ske med de klassiske danske dialekter, og resultatet er i århundredets løb blevet til næsten total udryddelse. Nogle frygter det samme for hele det danske sprog. Andre ser ingen fare i det. De synes, at det er fint, hvis danskerne bliver tosprogede med engelsk og dansk. Man kan også finde det synspunkt, at dansk aldrig har været brugt til internationale forhandlinger i større omfang, og at latin – ikke dansk – tidligere var det internationale videnskabsprog. Og dansk lever jo fint endnu alligevel. Desuden er der dem, der overhovedet tvivler på, at det er rigtigt, at engelsk overtager fx hele videnskaber fra dansk (Madsen 2008).

Alt dette ændrer ikke på, at engelsk *opfattes* som meget vigtigt. For nogle så vigtigt, at det er dem magtpåliggende at lære det. For andre så vigtigt, at det må bekæmpes. Derved har engelsk en særlig status i Danmark. I den anden ende af hierarkiet i forhold til engelsk finder vi sprog som kurdisk, tyrkisk, punjabi, urdu, kabyrisk, tagalog og tamil, altså modersmålene hos de grupper af flygtninge og indvandrere, der har bosat sig i Danmark inden for de seneste 35 år, og deres børn og børnebørn.

Vi har ganske vist også en intens offentlig diskussion om disse sprog i Danmark, og om sprogbrugernes tilegnelse og brug af dansk. Men den diskussion forløber helt anderledes end diskussionen om engelsk.

»Det er indlysende, at børn for at få en normal opvækst og for at udvikle sig normalt i deres hverdag må omgås danske børn.«

Dette kunne vi for nogle år siden læse i en rapport til skolevæsenet i en dansk kommune. Vi genkender synspunktet i mange varianter. I en stort anlagt rapport om sproglig viden og bevidsthed, skrevet til undervisningsministeriet af danske sprogfolk i 1992 (*Sproglig viden og bevidsthed* 1992), kan man læse, at det er »normalt« i samme forstand at vokse op med en eller anden varietet af det danske sprog for så senere at møde rigsdansk og derefter engelsk, tysk, svensk og norsk, og så måske senere såkaldt fjernere sprog, fx indvandrer-sprog. Som verden ses af en stor del af den danske offentlighed, er det »unormalt« ikke at tale dansk som modersmål.

Men én ting er, hvad der er »normalt«, en anden ting hvad der er vigtigt. Også her er der skarpe meninger i den offentlige diskussion. Den førnævnte undervisningsminister skrev i sin tid egenhændigt en pjece henvendt til mindretalsforældre. I pjecen stod der blandt andet, at det vigtigste for børnene var at lære dansk. Både i denne pjece og mange steder i avisdebatte ser vi det synspunkt, at dansk er vigtigere for disse børn end noget som helst andet – vigtigere end deres modersmål, vigtigere end deres mulighed for at tale med deres bedsteforældre, vigtigere end deres sociale liv, vigtigere end at lære noget fagligt i skolen. Den siddende regering har – omhyggeligt støttet af socialdemokraterne – blokeret for, at disse danske børn udvikler en høj grad af beherskelse af kæmpestore, oldgamle kultursprog som kinesisk, arabisk og

hindi (den der med »kultursprog« elsker politikerne bag sprogpoltiske rapporter; men intetsteds får vi at vide, hvad et »ikke-kultursprog« er for noget). Regeringen og socialdemokraterne har jublende afskaffet kommunernes pligt til at tilbyde undervisning i disse sprog.

I nogle kommuner er det myndighederne magtpåliggende at erstatte den tidligere lovpligtige modersmålsundervisning med undervisning i dansk. Ofte hører man den påstand, at det er »for dårligt«, at forældre ikke sørger for, at deres børn kan dansk ligesom danske børn, når de begynder i børnehaveklassen eller første klasse.

Lige så udbredt forståelsen af engelsk som et vigtigt sprog er, lige så udbredt er opfattelsen af disse mindretalsgruppers sprog som uvigtige. De er så uvigtige, at de bør vige for dansk. Ja, de fremstilles af og til som ligefrem skadelige for børnene. At sprogene er uvigtige, betyder altså, at det ikke er godt for børnene at lære dem. Men det betyder ikke, at sprogene er helt unyttige i samfundet. Staten bruger masser af penge på at lære danske universitetsstuderende tyrkisk, kinesisk, arabisk osv. Det opfattes altså som nyttigt for samfundet, at nogle af borgerne kan disse sprog på højt niveau. Det må bare ikke være folk, der har dem som modersmål, for så er det farligt.

Denne opfattelse er udbredt i de offentlige debatter, i medierne, blandt politikere osv. Til gengæld er der ikke nogen diskussion mellem sprogforskere på dette punkt. *Alle* sprogforskere, der beskæftiger sig med tosprogethed, tilslutter sig, at børns modersmål er vigtigt, både for deres personlige udvikling og for deres muligheder for skolesucces og dermed senere muligheder i samfundet.

Vi lever i et sprogsamfund med en klar hierarkisering af de sprog, der bruges i landet. I det ene yderpunkt har vi engelsk, i det andet har vi kurdisk med flere. Dansk ligger som yderligere et fikspunkt, for det meste lige over engelsk, men ikke altid.

Denne hierarkisering af sprog har nogle ubehagelige konsekvenser, som vi allerede kan begynde at mærke. Politikernes stædige overvurdering af engelsk har ført til, at den danske ungdom stort set har bortvalgt sprog som fransk, russisk, spansk og tysk i ungdomsuddannelserne. Handelshøjskolen i København nedlægger studier i nogle af disse sprog af mangel på studerende. Dansk er hastigt på vej ud af det nordiske sprogfællesskab (det er der også andre grunde til).

I modsætning til hele resten af EU – selv Storbritannien – *indskrænker* Danmark altså systematisk befolkningens sprogkunderskaber. Flertalsunge motiveres i almindelighed kraftigt til at interessere sig for dansk og engelsk – og intet andet. Mindretalsunge straffes for at ville bevare og udvikle beherskelsen af deres mindretalssprog, mens en lille bitte gruppe af privilegerede flertalsunge opfordres til at læse de samme sprog på universiteterne.

Spørger man EU's sprogkommissær (det har jeg gjort), får man også den besked, at danske politikeres adfærd i EU afspejler dette. Langt hen ad vejen taler de fleste danske politikere et halvdårligt engelsk ved EU-møder og i EU-forsamlinger, men de tror selv, at de er gode til det. Repræsentanter for andre

mindre sprog i EU fatter ikke disse danske politikeres indstilling – også danskere har et traktatmæssigt krav på at kunne tale og forhandle på dansk.

Forfatterne til de sprogpoltiske rapporter, såvel som politikerne, har et stort ansvar for at få rettet op på de endnu værre mangler i danskernes sprogkunderskaber, som vi kan forudse vil dukke op inden for de kommende årtier. Rapporten *Sprog til tiden* er, skal det retfærdigvis siges, opmærksom på de farer, der ligger i den meget snævre sprogpolitik, og den påpeger nødvendigheden af at inddrage også flere sprog. Måtte den blive læst og fattet af politikerne.

Litteratur

Madsen, Mia (2008): »Der vil altid være brug for dansk«. København: Københavns Universitet, Humanistisk Fakultet.

Sprog på spil, et udspil til dansk sprogpolitik (2003), København: Kulturministeriet.

Sprog til tiden, rapport fra Sprogudvalget (2008), København: Kulturministeriet.

Sproglig viden og bevidsthed (1992), KUP-rapport, København: Undervisningsministeriet.

Undervisningsministeriets nyhedsbrev (1991), 5. årgang, nummer 13, 12. august 1991.

København: Undervisningsministeriet.

KAPITEL 10:

Ordbøger og oversættelse

Hund og menneske imellem

Af Henrik Hovmark, Københavns Universitet

Ingen kan være i tvivl: Hunden er menneskets bedste ven og hedder Trofast. Hunden er også Kvik og skelner med usvigelig sikkerhed mellem venner og fjender på sin faste plads ved siden af Oluf Larsen i Matador. »Hunden er menneskets bedste ven og arbejdskammerat. Sådan har det været i tusinder af år, lige siden en ukendt jægersmand bragte en lille varm hvalp hjem til hulen som legekammerat for børnene« (Berlingske Tidende 25.1.1990, jf. Korpus-DK). Og så alligevel: Et *hundeliv* er ifølge Den Danske Ordbog et 'elendigt og uværdigt liv'. Så hvordan ligger det egentlig når det kommer til stykket, hund og menneske imellem?

Jeg vil i det følgende se på hvordan hundelivet bliver udfoldet i Ordbog over det danske Sprog (ODS), Den Danske Ordbog (DDO) og Ømålsordbogen (ØMO). Fælles for ODS, DDO og ØMO er at de er videnskabeligt beskrivende ordbøger. Det betyder ideelt set at man indsamler og beskriver almensprogets betydninger og brug uden forsøg på normering, moralisering e.l. Ordbøgerne kaldes også dokumentationsordbøger fordi de dokumenterer, dvs. fastholder og viderebringer sprog, tankegods og kulturhistorie. Man kan således forvente at ordbøgerne vil give et indblik ikke kun i sproget, men også i de situationer hvor sproget bruges. Ordbøgerne kan give en idé om såvel objektive livsvilkår som opfattelser og tankemønstre.

Hvad angår hundelivet, giver alle tre ordbøger da også både omfattende og interessante beskrivelser. Men hundelivet fremtræder bestemt ikke ens i de tre ordbøger. Det skyldes selvfølgelig at hundelivet har ændret sig, men det spiller ligeledes en vis rolle at de tre ordbøgers beskrivelser er blevet til under forskellige betingelser.

Hundelivet i Ordbog over det danske Sprog og Den Danske Ordbog

Hunden er tilsyneladende ikke menneskets bedste ven i ODS. Selve udtrykket er ikke anført, og det er heller ikke det kærlige forhold mellem hund og menneske der præger stoffet i artiklerne. Efter den første indledende definition af husdyret *hund* (betydning 1), kaster redaktørerne af ODS sig tværtimod straks over det billede af hunden som vi et øjeblik har fortrængt, nemlig hunden som det underkuede væsen der lever et elendigt, strengt liv og får en ublid behandling (betydning 2). Man kan *fryse som en hund*, *sulte som en hund*, *være syg som en hund* – og billedet går igen i en lang række sammensætninger der

kobler hundelivet til noget dårligt, ynkeligt, ubehageligt, mindreværdigt (fx *hundefryse*, *-sulte*, *-syg* eller *hundeføde*, jf. ODS *hund*-). Temaet ses også hyppigt i talemåder som fx *ikke eje/have/nyde hunds ret* 'blive behandlet værre end en hund' eller *det er ikke (et) vejr til at jage en hund ud i* 'det er et skrækkeligt vejr', eller ordsprog som *gale hunde får revet skind* eller *hvem der går i seng med hunde skal stå op med løpper* 'om følgerne af dårlig omgang'.

I ODS, der dækker perioden ca. 1700-1950, defineres hunden som et husdyr (ikke et kæledyr) der fortrinsvis bruges til jagt eller til at holde vagt. Slår man op i DDO, der dækker perioden ca. 1950-2000, er hunden derimod defineret som et pattedyr der »holdes som kæledyr og bruges til jagt m.m.«. Tiderne har tilsyneladende skiftet for hundens rolle, position og funktion. Hunden er krøbet ind i stuerne hos familien Danmark, hos nogle helt op på skødet. Ser man på de typiske samforekomster i DDO, er hunde således dyr der *luftes* og holdes *i snor*, sidstnævnte bl.a. fordi hunde også kan være *bidske* og *løse* og til fare for postbude og andre potentielle trusler mod hjemmets fred.

På basis af et hurtigt opslag i ODS og DDO kunne man derfor drage den simple konklusion at hunden ikke længere er et underkuet husdyr, men er blevet et elsket kæledyr. Men ser man nøjere efter i de store ordbøger, er forholdet hund og menneske imellem mere kompliceret. Hundens sociale funktion har givetvis ændret sig. Hunden udfører stadig yderst nyttige opgaver, som førerhunde og politihunde, men det er helt klart rollen som kæledyr der dominerer i slutningen af det 20. århundrede (det ses fx i de sammensætninger der er medtaget i DDO, fx *hundeejer*, *-fløjte*, *-gård*, *-pension*, *-træning*). Det er imidlertid ikke ensbetydende med at det intrikate og undertiden problematiske forhold mellem menneske og hund har ændret sig tilsvarende. Også i DDO ser man hunde associeret til noget mindreværdigt eller ringeagtet. Ordet *hund* kan bruges om en 'foragtelig person' (*doven hund*, *fej hund*), og forbindelser som *gå i hundene* og *en hund i et spil kegler* er ligeledes med. Selve udtrykket *hunden er menneskets bedste ven* er faktisk slet ikke med i DDO. Hvis man laver en søgning i Google, vil man i øvrigt opdage at dette udtryk jævnlige bruges i tekster der ser kritisk på menneskets behandling af sin tilsyneladende bedste ven. Det følgende eksempel er hentet fra BT's leder d. 15.7.2008:

Hunden er menneskets bedste ven, men det er desværre mere end tvivlsomt, om det modsatte også er tilfældet. Alt for ofte kan medierne berette om hunde, der er blevet tortureret til døde eller mishandlet til ukendelighed. Hver gang spørger man sig selv, hvem der dog kan finde på den slags, men ofte går gerningsmanden m/k fri.

Når *hunden er menneskets bedste ven* ikke er med i ODS, skyldes det den simple grund at det ikke findes i samlingerne.¹ Men man kan umiddelbart undre sig over at *hunden er menneskets bedste ven* ikke er med i DDO. Det kan imidlertid

1. Tak til Henrik Andersson, seniorredaktør ved ordnet.dk, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, for denne oplysning.

hænge sammen med at DDO er baseret på et tekstkorpus, og at talesproglige genrer som ordsprog og talemåder kan have svært ved at slå igennem med tilstrækkelig statistisk kraft i et korpus. I KorpusDK, der omfatter det reducerede korpus bag udarbejdelsen af DDO samt Korpus 2000, i alt 56 mio. løbende ord, forekommer udtrykket kun seks gange, heraf to i varieret form (fx *næstbedste* i stedet for *bedste*). Yderligere seks belæg dukker dog op hvis man medtager den »appositionelle« form *menneskets bedste ven*, *hunden* (med varianter). DDO's styrke ligger klart i de mere almindelige forbindelser, de typiske samforekomster. Foretager man en søgning på typiske samforekomster i KorpusDK, kan man supplere de få som er nævnt i selve artiklen i DDO (*bidsk*, *løs*, *luften* og *i snor*), med såvel *aggressiv*, *gal* og *rasende* som *klappe*, *dejlig* og *elskede*, foruden *gø*, *springe* og *løbe* samt *halsbånd* og *ejer* – og *kat*, naturligvis. Hvis man skal have fuldt udbytte af det sproglige og kulturhistoriske billede som DDO giver adgang til, fx af hunden, bør man derfor gå ind og studere det bagvedliggende tekstkorpus nærmere. I DDO og DDO's tekstkorpus åbenbarer der sig en hel verden af dagligdags situationer hvor hunden spiller en stor rolle.

Man bør tilsvarende være opmærksom på at ODS er udarbejdet på basis af en seddelsamling, som atter igen er blevet til på basis af excerpering. Dvs. at fokus har ligget på at udsøge det karakteristiske eller bemærkelsesværdige i de mange tekster man gennemlæste. I en sådan arbejdsproces har fx ordsprog og talemåder formodentlig haft bedre betingelser for at komme med i ordbogen, fordi den kvantitative faktor ikke har spillet samme rolle, og fordi ordsprog og talemåder i sig selv søger at fange noget prægnant, typisk eller almengyldigt. ODS' beskrivelse af hundelivet hviler i høj grad på denne type materiale.

Både ODS og DDO (og det bagvedliggende tekstkorpus) giver hver især glimrende tidsbilleder af hunden og dens forhold til mennesket. Men når man skal sammenligne de to billeder, skal man være opmærksom på at begge videnskabelige virkelighedsbeskrivelser er præget af deres tid og af de betingelser og muligheder der har gjort sig gældende for sprogbeskrivelsen og det leksikografiske arbejde. Det spiller selvfølgelig også en rolle at redaktørerne af ODS har haft langt mere plads at brede sig på end DDO – ODS er på 27 bind, mens DDO kun er på seks. Til gengæld står det bagvedliggende tekstkorpus til rådighed for DDO's vedkommende.

Der er tydeligvis sket et skift fra nytte- til kæledimension mellem ODS og DDO. På den anden side kan man ikke hævde at hunden i ODS kun er et underkuet utyske, og at den i DDO udelukkende er et redskab til at tilfredsstille det senmoderne menneskes behov for en passende portion blød nærhed. Fælles for ODS og DDO er at hunden udfylder en fast plads som både nytte- og kæledyr i tæt tilknytning til mennesket. En rød tråd i ODS' artikel er netop hvordan mennesket spejler sig i hunden. Jeg har allerede nævnt de mange sammenligninger, og hertil føjer sig betydning 4 der omhandler overført brug af ordet *hund* om personer (det er her man møder udtryk som *dumme hund*, *en hård hund*, *en stædig hund*, *en lumsk hund* og *være en hund efter ngt.*). Hunden får egenskaber. Hunden tillaes og behandles – både godt og skidt. Hunden kan blive helt menneskelig.

Hundelivet i Ømålsordbogen

Den mest omfattende beskrivelse af hundelivet ses i Ømålsordbogen (ØMO). Artiklen fylder i alt 20,5 spalter (mod 8,5 spalter i ODS). ØMO beskriver de traditionelle dialekter på Øerne, dvs. Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer, i perioden ca. 1750-1945, med 1850-1920 som sin kerneperiode (jf. *Ømålsordbogen, Tillægsbind*:1-9). I hvert fald to forhold ved ØMO er af betydning i denne sammenhæng.

For det første er ØMO en såkaldt sproglig-saglig ordbog, dvs. at man systematisk søger at koble sproget til den kultur og de situationer som sproget har givet mening inden for (jf. Pedersen 1994, Gudiksen & Hovmark 2009:26-43 med henvisninger). ØMO's mangeårige leder, professor i dialektologi Poul Andersen, formulerede i 1939 den ambitiøse plan på følgende måde:

Endelig skal jeg omtale Arbejdet med Ordenes Betydningsindhold. Her vil man fastholde Synspunktet, Sproget set *som Udtryk for en Kulturtilstand*, og den semasiologiske Behandling af Ordene maa derfor gaa ud paa at beskrive Ordenes Indhold og Afgrænsning med Hensyn til Betydning, saaledes *som denne er til Stede i Almuemandens Bevidsthed*. (Andersen 1939:36, mine fremhævelser)

I ØMO beskrives ikke kun landbobefolkningens sprog, men også de redskaber, arbejdsprocesser, skikke, fester osv. som var en integreret del af bøndernes (og fiskernes) livsverden. Sprogbrugernes forhold til naturen, jord, afgrøder og husdyr, herunder hunden, har derfor en fremtrædende plads i ØMO.

For det andet fylder det folkløristiske stof en del i ordbogen. Ganske vist gjorde Poul Andersen det også klart i 1939 at man i modsætning til Feilbergs jyske ordbog (Feilberg 1886-1914) ville lægge vægten på den materielle folkekultur og mindre på »Øboernes aandelige Kultur« (Andersen 1939:25). Men ØMO medtager trods alt meget materiale om folketro, sagn og eventyr, samt ordsprog og talemåder, rim og remser, gåder m.m., dels fordi meget allerede forelå (bl.a. i Dansk Folkemindesamlings arkiver som man havde et tæt samarbejde med i begyndelsen, jf. Gudiksen & Hovmark 2009:14-17), dels fordi der undervejs indkom supplerende stof. Forsøget på at styre en undertiden vanskelig tilværelses uforudsigelighed spillede (også) en stor rolle i bondesamfundet, og snart sagt alt i bondens livsverden, ikke kun husdyr som hunden, men også bestemte dage, arbejdsprocesser, naturfænomener osv., kunne blive genstand for forskrifter, formaninger, varsler, tegn og gerninger.

Endelig skal det bemærkes at ØMO leksikografisk set er en talesprogsordbog der beskriver sproget i en historisk periode (jf. Hovmark 2006). Man kan sige at ØMO's primære grundlag, seddelsamlingen på ca. 3 mio. sedler, er mere eller mindre redaktionelt styrede excerperinger af talesproget (jf. Gudiksen & Hovmark 2009), eller af kilder hvor der indgår talesprog eller

træk fra det (fx bondedagbøger og fiktionstekster). Hertil kommer dog en omfattende båndsamling, der danner grundlag for et mindre tekstkorpus af mere moderne tilsnit (jf. Gudiksen & Hovmark, under udgivelse).

Lad mig afslutningsvis give nogle få eksempler på det omfattende materiale om hund og menneske i ØMO, især med udgangspunkt i forskellige faste forbindelser. Det fremgår tydeligt at hunden er den underkuede i forhold til mennesket – hunden er nederst i hierarkiet og må indordne sig. Men samtidig bruger mennesket hundens vilkår, adfærd og væsen som et spejl, til at udtrykke sig om sig selv og menneskelige forhold (betydning 3).

Hunden (og mennesket) kan betragtes som et væsen 'uden status og rettigheder, udsat for omgivelsernes vilkårlighed, for vind og vejr' (betydning 3.1): *en dreng og en hund og en huggeblok er lige i gårde* (Sydfyn), *han har ikke engang hunds ret der* (om tjenestedreng) (Møn), *først munden, siden hunden* (Nordsjælland), *han er lige så slem som den stygge dreng fra Egebjerg som stjal vællingen fra hunden* (Sydfyn) – og hertil hører også mere velkendte udtryk som: *det er ikke vejr at jage en hund ud i, være våd som en hund og gå i hundene* (jf. ODS/DDO).

Hunden (og mennesket) kan betragtes som noget 'småt, ynkeligt, ydmygt' (betydning 3.2): *jeg er ligesom hunden, sagde kællingen da hun hørte den blev rost* (Nordsjælland), *der er ikke meget at holde hus med, de ejer knap vand til en hund* (Østsjælland). Men hvad værre er: hunden (og mennesket) kan også være udtryk for noget 'urent, uædelt, foragteligt' (betydning 3.3): *hunden er mest modig i sit eget gårde* (Vestfyn).

Hunden savner naturligvis menneskets fornuft og klogskab (betydning 3.4): *at gabe højt er hundens morgenbøn* (Vestfyn), *du er nok lige så klog som vismandens hund, den falder ned igen, om vi aldrig hiver den så højt op i vejret* (sagt under skænderi) (Langeland), *at være en hund på en fiol* »spotvis om den der vil gøre noget hvortil han ikke er oplagt« (Vestfyn). Her genkender man udtrykket (som) *en hund i et spil kegler*.

Hunden (og mennesket) kan også være 'udfarende, aggressiv, højrøstet' (betydning 3.5): *der er ingen der er værre at komme i lag med end små hunde og store drenge* (Nordsjælland), *han blev lige så stikkende tosset som en hund efter rotter den dag vi flytter hæs ind* »om en skovrider efter krybskytter« (Sydfyn), *hun skulle nok holde hundene fra døren* (dvs. afvise mændenes tilnærmelser) (Falster). Og tilsvarende kan hunde (og mennesker) have en umådelig trang til at æde (betydning 3.6): *det røg i ham som fedt i en hund* »om en som åd og drak stærkt« (Nordvestsjælland), *nå, min pige, der er nok mange hunde om det ben* (sagt til datteren som karlene kappedes om at danse med) (Sjælland).

Kort sagt: Hunde (og mennesker) kan være irriterende og foragtelige (betydning 3.7 og 3.8): *er I itte kommet op endnu, I to hunde* (sagt af manden i gården når han vækkede karlene om morgenen) (Sydfyn), *din flade hund, kan du holde din kæft og passe dig selv* (sagt til en person med øgenavnet »den flade skrædder«) (Langeland), *en lodden hund* (om en der ikke vil ud med »sin sande mening«) (Vestfyn), *han er en dyr hund* (om købmanden) (Sydfyn).

Men hunde er trods alt også genstand for både omsorg og respekt. Under afsnittet om folketro (betydning 6) kan man fx læse at »en hund er det første dyr et barn skal berøre«, det bringer nemlig lykke (flere steder). Og *når en pige ikke var god mod hunde, fik hun ikke godt vejr på sin bryllupsdag* (Østsjælland). Hunde kan ligeledes stå i forbindelse med stærke kræfter: *vi må aldrig spise noget, som har været tiltænkt hunden, for så bliver vi aldrig selv mættede* (Sydfyn), *når hundene æder græs og spytter det ud igen, bliver det regn og blæst* (Vestfyn), *man må ikke kalde hunden ved dens navn juleaften da troldtøjet ellers har magt over kreaturerne* (Nordsjælland), *når en hund er med i kirke, betyder det dødsfald for den der har den med* (Nordsjælland), *når hundene gør, så går Fanden gennem sognet* (Nordvestsjælland).

Men nogle af de bedste citater er måske dem der fanger det enkelte menneske i et levende og knivskarpt situationsbillede. I disse citater i ØMO virker det daglige liv med hunden pludselig umådelig bekendt (betydning 1): *jeg fik ikke et blund i øjnene fordi den skabede hund gøede hele natten* (Lolland), *pas på, hunden vil bide* (Vestfyn); *tag og suk* (dvs. puds) *hunden efter dem* (Ærø), *du må ikke narre* (dvs. drille) *hunden* (Falster), *giv dog den arme hund en bitte* (dvs. en smule) – *han ser så nådigt på dig* (Langeland), *vi kaldte på hunden, og vi skældte ud, og det hjalp lige meget* (Sydfyn). Hunden kan være irriterende og besværlig, men alligevel lidt nyttig og helt sikkert også elsket når det kommer til stykket!

Litteratur

- Andersen, Poul (1939): Udvalg for Folkemaals Virksomhed 1933-38 (med Udkast til en Plan for den kommende »Ordbog over de danske Ømaal«). *Danske Folkemaal* 12, s. 17-64.
- Den Danske Ordbog* (1-6) (2003-2005): København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal.
- Feilberg, H.F. (1886-1914): *Bidrag til en ordbog over jyske almuemål* 1-4 (med tillæg). København: Universitets-jubilæets danske Samfund. Thieles Bogtrykkeri.
- Gudiksen, Asgerd & Henrik Hovmark (2009): »Måske husker De noget alle andre har glemt«, i: Asgerd Gudiksen et al. (red.): *Dialektforskning i 100 år*. København: Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet, s. 13-63.
- Gudiksen, Asgerd & Henrik Hovmark (2008): Båndoptagelser som kilde til Ømålsordbogen, i: Ásta Svavarsdóttir et al. (red.): *Nordiske studier i leksikografi* 9. Reykjavik, s. 139-148.
- Hovmark, Henrik (2006): Ømålsordbogen mellem synkroni og diakron. *LexicoNordica* 13, s. 129-145.
- Ordbog over det danske Sprog* (1-28) (1919-56). København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal.
- Pedersen, Karen Margrethe (1994): Ordbog og encyklopædi, i: *Nordiske studier i leksikografi* 2. København: Foreningen af Leksikografer i Danmark, s. 248-256.
- Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer* (1-) (1992-): København: Afdeling for Dialektforskning og Videnskabernes Selskabs Forlag.
- Ømålsordbogen, Tillægsbind* (1992). København: Institut for Dansk Dialektforskning og C.A. Reitzels Forlag.

English pronouncing dictionaries and the Scandinavian connection

By Beverley Collins, University of Leiden, & Inger M. Mees, Copenhagen Business School

Probably few linguists – even Scandinavians – will have heard of our protagonist, a prolific Swedish textbook writer, Jon Arvid Afzelius (1856-1918). Yet one of his publications should certainly be regarded as a milestone in the history of English phonetics. A hundred years ago, in 1909 he produced the very first reliable modern pronunciation dictionary of the English language – a book which in many ways set the standard for the more famous works that followed.

The history of English dedicated pronunciation dictionaries – by this term we mean those which have the indication of pronunciation as their only, or primary, aim – can be traced back well over two centuries. The first such were of very variable quality (Beal 2008), the most famous of them being John Walker's (1791) *Critical Pronouncing Dictionary*,¹ which sold well from the start and continued to be printed in various incarnations throughout the nineteenth century. Yet despite its longevity, this dictionary was limited in very many ways, a major fault lying in its awkward transcription scheme. Walker indicated the pronunciation of vowels by a complex system of respelling with superscript numbers, whilst the consonants remained largely as in conventional orthography with only a small degree of respelling (e.g. **f** for <ph>), so that, for example *alphabetically* came out as **a⁴l-fa⁴-be²t²-te¹-ka⁴l-le¹**.

It was not until the end of the nineteenth century that efficient phonetic transcription systems – rooted in the work of Isaac Pitman (1813-97), A. Melville Bell (1819-1905) and Alexander Ellis (1814-90), and developed and refined by Henry Sweet (1845-1912) – became available in a simple and convenient form (Collins and Mees 2008: 176-81). This progression culminated in the foundation of the International Phonetic Association (briefly called *Dhi Fonètik Tītcerz' Asósiécon*) in 1886. By 1899, a phonetic alphabet recognisably similar to that in use at the present day was published by the IPA, setting the standard for the new century. See IPA (1999:194-7) for a brief history of the IPA and its alphabet.

---

1. A section of Walker's dictionary (1809, 6th edn) is reproduced in facsimile in Collins and Mees (2007), Vol. I, pp. 1-136.

But even when effective phonetic transcription was available to them, lexicographers were remarkably reluctant to take advantage of it. One hindering factor might have been the hopelessly inadequate pronunciation scheme in the great *Oxford English Dictionary* (Murray 1933), the first sections of which came out from 1884 onwards. But, for whatever reason, no linguist or lexicographer from the English-speaking countries was prepared to take on the arduous task of producing a dedicated pronunciation dictionary. So it was left to a Swede to do the job for them.

Format, sources and content

Afzelius's (1909) *Concise Pronouncing Dictionary of Modern English*, in Swedish *Engelsk Uttalsordbok*, is at first sight misleadingly diminutive – its 16mo format being smaller than most present-day paperbacks (Fig. 1 shows a sample page). Yet it contains nearly 500 pages and around 24,000 entries. The

transcriptions are on the whole highly accurate and what weaknesses do emerge are largely in notoriously difficult areas such as stress in place names and compounds. What is striking about Afzelius is the extent to which his transcriptions reflect the reality of colloquial English. Daniel Jones (1910:157) in a very brief review of the dictionary in *Le Maître phonétique* – the leading phonetic journal of the time – wrote that “the pronunciation recorded in most dictionaries is very different from that actually used by most educated people” but noted approvingly that Afzelius's work formed “an exception to the general rule”.

A.	
<p>A, a (letter), <i>eⁱ</i>, pl. a's, <i>eⁱz</i>. a (art., prep.), <i>eⁱ</i>, weak form ə. Aaron, <i>ˈɑːrən</i>. ahack, <i>əˈbæk</i>. abacus, <i>ˈæbəkəs</i>, plur. abaci, <i>ˈæbəsaɪ</i>. ahaft, <i>əˈbaaft</i>. abandon, <i>əˈbændən</i>. ~ed, <i>əˈbænd- dnd</i>. ~er, <i>əˈbændənəs</i> (-ər). ~ment, <i>əˈbændənment</i>. abase, <i>əˈbeɪs</i>. ~ment, <i>əˈbeɪs- ment</i>. abash, <i>əˈbæʃ</i>. ~ed, <i>əˈbæʃt</i>. ~ ment, <i>əˈbæʃment</i>. abate, <i>əˈbeɪt</i>. ~ment, <i>əˈbeɪt- ment</i>. ~r, <i>əˈbeɪtəd</i> (-ər). abbacy, <i>ˈæbəsi</i>. abbatical, <i>ˈæbətiːkəl</i>. abbassides, <i>ˈæbəsaɪdɪz</i>. abbess, <i>ˈæbəʃ</i>, ~s. abbey, <i>ˈæbi</i>. abbot, <i>ˈæbət</i>. ~ship, <i>ˈæbətʃɪp</i>. abbreviate, <i>əˈbrɪviːt</i>. abbrev- iation, <i>əˈbrɪviːʃən</i>. A B C, <i>ˈeɪbiːsi</i>. ~ book, <i>ˈeɪbi- siː buːk</i>. Abdera, <i>ˈæbdɪrə</i>. ~ed, <i>ˈæbdɪrəd</i>. abdicate, <i>ˈæbdɪkət</i>. abdication, <i>ˈæbdɪ- keɪʃən</i>. abdomen, <i>ˈæbdəmən</i>, ~ed, <i>ˈæbdə- mən</i>. abdominal, <i>ˈæbdəmɪnəl</i>. abduce, <i>ˈæbdjuːs</i>. abduction, <i>ˈæbdʊkʃən</i>. abecedarian, <i>ˈeɪbɪsɪdɪəriən</i>.</p>	<p>abed, <i>əˈbed</i>. Abednego, <i>ˈæbednɪgoʊ</i>, ~ed, <i>ˈæbed- nɪgoʊ</i>. Abel, <i>eɪˈbəl</i>. Abencerrage, <i>əˈbensɛrɪdʒ</i>, pl. ~s, <i>əˈbensɛrɪdʒɪz</i>. Aber, <i>ˈæbə</i> (-ər). ~brothock, <i>ˈæ- bəʊ brɒʃək</i>. ~brothwick, <i>ˈæbə- ʊ brɒʃɪk</i>. ~crombie, <i>ˈæbəʊ krɒm- bi</i>. ~dare, <i>ˈæbəʊ dɑːrə</i> (-ər). ~deen, <i>ˈæbəʊ diːn</i>. ~gavenny, <i>ˈæbəʊ ˈɡeni</i>. ~gele, <i>ˈæbəʊ ɡelɪ</i>. ~nethy, <i>ˈæbəʊ niːθɪ</i>, Sc. <i>ˈæbəʊ- ˈneθɪ</i>. ~ystwyth, <i>ˈæbəˈrɪstwiθ</i>. aberrant, <i>ˈæbərənt</i>. aberration, <i>ˈæbərəʃən</i>. abet, <i>əˈbet</i>. ~ting, <i>əˈbetɪŋ</i>. ~tor, ~ed, <i>əˈbetəd</i> (-ər). abeyance, <i>əˈbeɪəns</i>. abhor, <i>ˈæbɒ(r)</i>. ~rence, <i>ˈæb- ˈhɒrəns</i>. ~rent, <i>ˈæbɒrənt</i>. ~ring, <i>ˈæbɒrɪŋ</i>. abide, <i>əˈbaɪd</i>. abiding, <i>əˈbaɪdɪŋ</i>. Abigail, <i>a—</i>, ~ed, <i>ˈæbɪɡəl</i>. ability, <i>əˈbɪləti</i>, ~ty. Abimelech, <i>əˈbɪmɪlək</i>. Abingdon, ~ton, <i>ˈæbɪŋdən</i>, ~ton. Abinger, <i>ˈæbɪndʒə</i> (-ər). abject, <i>ˈæbdʒekt</i>, ~kt. ~ion, ~ed, <i>ˈæbdʒektʃən</i>. ~ly, <i>ˈæbdʒektli</i>, ~ktli. ~ness, <i>ˈæbdʒektneɪs</i>, ~ness, ~ness. abjuration, <i>ˈæbdʒʊreɪʃən</i>. abjure, <i>ˈæbdʒʊə</i> (-ər). ~r, <i>ˈæb- ˈdʒʊərə</i> (-ər).</p>

125/06. Afzelius, English Pronunciation.

1

125/06. Afzelius, English Pronunciation.

1

Figure 1. The opening page of Afzelius's dictionary (10cm × 15cm)

Apart from the regular lexical content, the dictionary contains a large number of proper names – something which was absent from most conventional dictionaries of the day. Place names include not only populous British cities but also many far less significant towns and suburbs, such as *Todmorden*, *Ranelagh*, *Corstorphine* and *Aberystwyth*, to give examples from England, Ireland, Scotland and Wales. Personal names also figure, and accurate transcriptions are given for many which could prove puzzling, for instance *Cholmondely*, *Menzies*, *Pugh* and *Penelope*.

Afzelius uses what he calls “a slightly modified form of the phonetic notation employed by Henry Sweet in his *Primer of Spoken English* [1890] and *Elementarbuch des gesprochenen Englisch* [1885]” (p. i). On the whole, Afzelius’s transcription is remarkably efficient for its time, and is basically phonemic in nature – although, of course, that term is not employed since phoneme theory was as yet virtually unknown outside Russia and eastern Europe (Jones 1957; Koerner 1978). Afzelius’s consonant symbols are in no way unusual except that, like Sweet, he uses **P** instead of **θ** for the voiceless dental fricative.

Following Sweet’s practice, vowels in unstressed syllables are indicated by means of a superscript breve. Arguably, a weak point in Afzelius’s analysis is the discrimination of non-final vs. final schwa, and the indication of the latter by the awkward symbolisation **ə̃**, thus treating it as a variant of the NURSE vowel. Furthermore, extra complication is added by showing word-final schwa in two different ways: orthographic <ah> is represented as **a**, whilst **ə̃** is employed for <a> and <er>. In consequence, the final vowel in *Sarah* emerges differently from the representation of the *same* sound in the final vowels of *Sara* and *sister*. Afzelius clearly has his own doubts on this point, since in a footnote (p. viii) he adds “if indeed there is a difference”. Stress marking is similar to Sweet’s with primary stress shown by a dot before the stressed syllable. Secondary stress is left unmarked, being evident only from the vowel notation; a special marking is employed for compounds. For the vowels FLEECE and GOOSE, Afzelius favours **ii** and **uu** rather than Sweet’s **ij** **uw**. The use of **ɒ** (rather than **ʌ**) for the vowel in STRUT, has been borrowed from the *Oxford Dictionary*. Afzelius’s key to his vowel inventory is shown in Fig. 2.

In his review, Jones criticises Afzelius for relying on his own idiosyncratic alphabet, rather than that of the IPA. In fact, this transcription had been

II. Value of the Symbols.	
1. Vowels.	
aa	indicates the vowel in <i>half, haaf, hard, haad.</i>
ʌ	› › › › <i>come, kʌm, but, bʌt.</i>
æ	› › › › <i>hand, hænd, hat, hæť.</i>
ai	› › › › diphthong in <i>life, laif, ride, raid.</i>
au	› › › › <i>house, haus.</i>
e	› › › › vowel in <i>lend, lend, let, let.</i>
ei	› › › › diphthong in <i>name, neim, say, seť.</i>
ə̃	› › › › vowel in <i>bird, bæd, word, wæd.</i>
ə	› › › › first vowel in <i>papa, papaa</i> , the second in <i>sister Anne, sister æn.</i>
ii	› › › › vowel in <i>beef, biif, beat, biit.</i>
i	indicates the vowel in <i>bit, bit, pin, pin.</i>
oʊ	› › › › diphthong in <i>home, hoʊm, oak, oʊk.</i>
ɔ̃	› › › › vowel in <i>all, æl, born, bæ̃n.</i>
ɔ	› › › › <i>dog, dog, top, tɔp.</i>
ɔi	› › › › diphthong in <i>boy, bɔi.</i>
uu	› › › › vowel in <i>fool, fuul, move, muuv.</i>
u	› › › › <i>full, ful, put, put.</i>
ä	› › › › first vowel in <i>Mary, mä̃ri.</i>

Figure 2. Key to vowel symbols (pp. vi, viii)

used previously in a number of Afzelius's pedagogic publications; he asserts that the "phonetic notation has now been tested for many years in Swedish schools, and has established its practical utility" (p. i). Given his record of successful textbook authorship, it is likely that his claim was true. Afzelius goes on to say – with clear justification – that "its advantages over such a system as Walker's are obvious". But, of course, by this time Walker was no longer in the running, and the rival system was that sponsored by the IPA.

Conclusion

Afzelius's little book is unquestionably a dedicated pronouncing dictionary: it dispenses with meaning definitions, and alternative pronunciations are regularly noted where appropriate; furthermore, it employs a largely reliable transcription based on rational phonetic and phonological principles. Finally, it truly attempts to indicate the genuine colloquial pronunciation of educated native speakers. It thus set the scene, not only for Daniel Jones's rightly much acclaimed *English Pronouncing Dictionary*, which finally emerged in 1917, but also for all subsequent pronouncing dictionaries right up to the present day. Clearly, Afzelius's dictionary by any usual standard marked a watershed in the history of lexicography. So why, in that case, was it ignored by the phonetic establishment of the time, and why has its significance not been better recognised since?

Although there is no easy answer to either question, we may hazard some guesses at the main reasons for its neglect. Firstly, neither the author nor the publishing house was based in an English-speaking country, so the necessary connections for a wide distribution were lacking. Secondly, Afzelius was not part of the phonetic establishment of the time – he was not even a recognised academic. He held no university post, being employed only in professional training institutes, and was known mainly as a writer of practical textbooks. Hence the accuracy of his work might have been doubted in some circles. Lastly, Afzelius made a cardinal error in rejecting the IPA's transcription – despite the fact that his own modification of Sweet's system was on the whole quite efficient, it would nevertheless have been regarded as yesterday's fashion.

As a result, Afzelius's dictionary is today a dead letter. One may consider it ironic, however, that so many of the best features of the two excellent current English pronunciation dictionaries, the revised version of Daniel Jones's *EPD* (Roach et al. 2006), and John Wells's (2008) *Longman Pronunciation Dictionary* (2008), were originally pioneered exactly a century ago by their largely forgotten Scandinavian predecessor.

References

- Afzelius, J.A. (1909): *A Concise Pronouncing Dictionary of Modern English*. Stockholm: Norstedt.
- Beal, Joan C. (2008): Pronouncing dictionaries – I Eighteenth and early nineteenth centuries. In Cowie (2008), pp. 149-75.
- Collins, Beverley & Inger M. Mees (eds) (2007): *Phonetics of English in the Nineteenth Century*. Vol. I: *Selected Writings*. London: Routledge.
- Collins, Beverley & Inger M. Mees (2008): Pronouncing dictionaries – II Mid-nineteenth century to the present day. In Cowie (2008), pp. 176-218.
- Cowie, A.P. (ed.) (2008): *The Oxford History of English Lexicography*. Vol. II: *Specialized Dictionaries*. Oxford: Oxford University Press.
- IPA (1999): *Handbook of the International Phonetic Association*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 194-7.
- Jones, Daniel (1910): Review of Afzelius (1909) *Le Maître phonétique* (2) 25: 156-7.
- Jones, Daniel (1917): *An English Pronouncing Dictionary*. London: Dent.
- Jones, Daniel (1957): *The History and Meaning of the Term 'Phoneme'*. London: IPA. Supplement to *Le Maître phonétique* (3) 35.
- Koerner, E.F. Konrad (1978): Zu Ursprung und Entwicklung des Phonem-Begriffs: eine historische Notiz. In Koerner (ed.), *Toward a Historiography of Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 177-88.
- Murray, James A.H. (1933): *The Oxford English Dictionary*. Published previously, 1884-1928, in separate volumes under the title *A New English Dictionary on Historical Principles*, Oxford: Clarendon Press.
- Roach, Peter, James Hartman & Jane Setter (2006): *Cambridge English Pronouncing Dictionary*, rev. 17th edn of Jones (1917). Cambridge: Cambridge University Press.
- Sweet, Henry (1885): *Elementarbuch des gesprochenen Englisch*. Oxford: Clarendon Press.
- Sweet, Henry (1890): *A Primer of Spoken English*. Oxford: Clarendon Press.
- Walker, J. (1791): *A Critical Pronouncing Dictionary and Expositor of the English Language*. London: G. and J. Robinson. Reproduced by Menston: Scolar Press (1968).
- Wells, J.C. (2008): *Longman Pronunciation Dictionary*. Harlow: Pearson Education. 3rd edn. First published 1990, Harlow: Longman.

Om at købe og bruge en sav eller en ordbog

Af Henning Bergenholtz, Handelshøjskolen, Aarhus Universitet

Når man ønsker at få et nyt stykke værktøj, må man enten selv lave det, låne det, stjele det eller, hvad de fleste vel gør, købe det. Og når man nu har brug for et værktøj til at hjælpe med at klare en bestemt opgave og også betaler for det, ønsker man naturligvis også, at det skal kunne bruges effektivt. Man kan normalt også købe værktøj, der er beregnet til lige det formål, man ønsker at bruge det til. Hvis man ikke går så målrettet på indkøb, vil man i butikken sandsynligvis blive mødt med en mild overbærenhed eller endda blive til grin. Sådan gik det også fru Jensen, som kom ned til Silvan og bad om hjælp til at finde det, hun ville købe: »Jeg vil have noget værktøj«, sagde hun. »Hvad slags værktøj?«, ville den ansatte vide. »Jo, en sav, der skal kunne bruges til at save både små brædder og større træer«, var svaret. »Så bliver du nødt til at købe to forskellige save. Vi har et godt tilbud, hvis du køber tre.« Hvis man nu herimod vil indvende, at ingen ville spørge så dumt, vil jeg sige: Måske ikke, når det drejer sig om save, men helt sikkert om ordbøger. Jeg vil dog straks sige, at det helt sikkert ikke er fru Jensens skyld, som på lignende vis gik ind i boghandelen og sagde: »Jeg vil gerne have en ordbog.« »Til hvilket sprog skal den ordbog være?«, spurgte boghandleren. »Jo, det skal være en dansk ordbog.« Boghandleren smilte her ikke overbærende, men tilbød hende to forskellige, en ret stor og dyr ordbog og en lidt mindre, som var ret billig. Fru Jensen tog den billige, for hun brugte, sagde hun, ikke ordbøger så tit.

Indrømmet, fru Jensen er en opfindelse, men alligevel mere realistisk end svarene fra tilfældige mennesker, der bliver spurgt i TV-Avisen, hvad de mener om regeringens seneste beslutninger. Her giver to tilfældige meningstilkendegivelser ikke noget troværdigt billede af befolkningens samlede holdning. Den anden, ikke den første, af de to historier om fru Jensen er taget lige fra virkelighedens verden. Sådan er virkeligheden. Når forlagene sælger danske ordbøger, når leksikografer laver dem og når folk køber dem, ja så sælges, laves og købes universalværktøjer. Det er mærkeligt, når man sammenligner med køb af andre former for værktøj, hvor køberne lægger stor vægt på, at de skal kunne bruges til præcis det formål, som de står og mangler noget værktøj til.

Nu kunne man indvende, at ordbøger altid har været universalværktøjer, og at også køberne forventer at få universalordbøger, sådan efter princippet: »Giver hjælp til enhver og giver hjælp til alle slags sproglige problemer«. Beg-

ge påstande er forkerte. Jeg vil her påvise, at den første påstand er forkert. Ordbøger bliver ikke altid konciperet og lavet med henblik på at kunne sælges og bruges som universalværktøjer.

Vi kan her henvise til nogle nyere danske ordbøger, som er lavet til en bestemt brugergruppe og til en bestemt situationstype. I fagsproget taler man om en monofunktional ordbog i modsætning til de normalt producerede polyfunktionale ordbøger. Sådan et eksempel er *DanskOrdbogen* fra 1999, som havde brugere med dansk som modersmål som intenderet brugergruppe og funktionen »hjælp til at dække behov, når du skriver en tekst«. Tilsvarende findes der to internetordbøger med en anden funktion: *Ordbogen over Faste Vendinger* (www.idiomordbogen.dk) og *Musikordbogen* (www.musikordbogen.dk), som begge har en »knap«, man kan trykke på for funktionen »hjælp, når du læser en tekst«. Den type monofunktional ordbog er ikke en moderne nyskabelse, tværtimod. Den første udkomne ordbog om dansk er en sådan ordbog. Det er Jens Høier Leths *Dansk Glossarium*, som udkom i året 1800.

Det er ikke sådan, at kvaliteten af danske ordbøger forløber i en jævnt opadstigende linje. En ordbog fra 1900-tallet er ikke nødvendigvis bedre end en fra 1700-tallet. Den første helt færdige danske ordbog blev udarbejdet af Matthias Moth, der i 1680 som den første lagde grunden til en stor betydningsforklarende modersmålsordbog. Ordbogen, som først blev afsluttet omkring 1719, blev trods sit forbløffende omfang på 20 bind aldrig trykt. En lang række kuldsejlede forsøg på at færdiggøre andre danske ordbøger i løbet af 1700-tallet førte kun til påbegyndte ordbogsfragmenter.

Det projekt, som med støtte af Kong Christian VII hhv. af dennes forlængede arm, statssekretær Ove Høegh-Guldberg, startede 1776 med fremlæggelse af konception og en plan for udarbejdelsen af en stor dansk ordbog: *Dansk Ordbog udgiven under Videnskabernes Selskabs Bestyrelse*, af eftertiden døbt *Videnskabernes Selskabs Ordbog* eller slet og ret VSO. Interessant er det, at kongen, som skulle tillade og godkende projektet og også havde lovet at betale for trykningen af ordbogen, ønskede en ordbog med en entydig funktion, han ønskede en ordbog, som skulle hjælpe lærde og ulærde, når de havde tekstproduktionsproblemer: Disse potentielle ordbogsbrugere skulle kunne »søge deri en Raadgiver, og finde sig derved Veie banet til at udtrykke sig bestemt og med Vished.« (brev fra Ove Høegh-Guldberg af 28. november 1776, citeret efter Lomholt 1960:230). Dette projekt fik en lang og i virkeligheden spændende historie, hvor medarbejderne på stribe forlod projektet. Der var indbyrdes strid om konceptionen, fx om det skulle være en ordbog for lærde eller for ulærde. Denne strid blussede op både før påbegyndelsen og flere gange under udarbejdelsen af ordbogen. Men der var ikke bare stridigheder, som blussede op, det skete også helt bogstaveligt for allerede færdige artikler. Store dele af ordbogsmanuskripterne brændte under den store brand i København den 5. juni 1795. Herefter udarbejdede manuskriptdele gik til under englændernes bombardement i 1807. Ordbogen blev dog færdig, idet bind 8 udkom i 1905, efter at bind 1 var udkommet i 1793. Altså syv år tidligere end Jens Høier Leths ordbog, som ganske vist »kun« bestod af et bind, men det var en komplet ordbog.

»Komplet ordbog« betyder selvfølgelig ikke en ordbog, som indeholder alle ord og vendinger. En sådan findes ikke og vil aldrig blive lavet. Vi taler om en ordbog, som blev udarbejdet af en præst, der ønskede at give en bestemt del af sine og andre menigheders medlemmer et bestemt stykke værktøj. Ordbogens fuldstændige titel er:

Dansk Glossarium. En Ordbog til Forklaring over det danske Sprogs gamle, nye og fremme Ord og Talemaader for unge Mennesker og for Ustuderede. Et Forsøg. Med en Fortale af Professor Rasmus Nyerup. København: Trykt paa Hofboghandler Simon Poulsens Forlag hos Bogtrykker Morthorst's Enke & Comp. 1800.

Som man af titlen kan se, er den intenderede brugergruppe unge mennesker, som kaldes »ustuderede«. At det er en ordbog til forklaring over ord og talemåder, beskriver ikke værktøjets funktion helt præcist. Det sker først i forordet, hvor det anføres, at den er beregnet »til at hjælpe de af Lægfolk tilrette, som gjerne gad læst en dansk Bog«. Vi kan se, at en folkeleksikograf som Jens Høier Leth ud fra sine erfaringer som præst ville udarbejde et hjælpemiddel, som han af erfaring vidste, at hans konfirmander og i det hele taget hans sognebørn havde brug for, når de læste bøger og religiøse skrifter. Jens Leth er i denne sammenhæng både tilhænger af oplysningstidens tankegang – dvs. tanken om, at større viden i befolkningen skaber et bedre samfund – samtidig med at han også er en teolog, der ser muligheden for bedre fordybelse i opbyggelige skrifter og i Biblen.

En særligt vellykket ordbog må ud fra en bestemt person ses for at være vellykket, hvis den præcist forklarer det, vedkommende ikke forstår, og også på en måde, så vedkommende forstår det uden problemer, og først og fremmest uden at nævne en masse ting, vedkommende ikke behøver at få at vide, og som kun fører til, at det tager for lang tid at komme frem til en bestemt angivelse. I nutidens informationsverden med Google-søgninger osv. taler man om informationsstress, informationsoverlæs og endda informationsdøden, dvs. at der er så mange angivelser, at man ikke kan finde noget som helst og giver op, inden man har fundet den oplysning, som muligvis stod i ordbogen. Vi tager nogle tilfældige artikler:

- (1) **Aabne Sandser**, Sandser som let tage imod Indtryk; som fornemme de Ting, der frembydes til Nydelse.

De forskellige artikler har helt forskellige opbygninger. Hvis man ville være negativ, kunne man sige, at ordbogen er usystematisk. Det synes jeg ikke er en passende kritik. For hvis en forklaring giver den hjælp, som brugeren har brug for, ja så er det et godt stykke værktøj. At der så et andet sted bruges en anden form for forklaring, kan endda være en fordel, hvis dette andet udtryk bedre eller lettere forklares på en anden måde. Her i denne

første artikel kan vi se, at der gives to forklaringer, som tilsammen giver brugeren (unge mennesker) den oplysning, de søger efter i deres ordbog, i et værktøj, som er beregnet til at hjælpe, hvis man ikke forstår et ord eller et udtryk.

- (2) **Anagram**, en Forvexling af Bogstaverne i et Navn eller Ord, hvorved det med de samme Bogstaver bliver til et ganske andet Ord eller Navn; Ex. Eens, Sneer; Jens, Ejns; Mads, Dams.

Denne artikel giver ikke bare en forklaring, men også nogle eksempler, så det unge menneske ikke bare får en abstrakt forklaring.

- (3) **Bagatel**, Smaating. En Ting af ringe Værd.

Her får brugeren først angivet et ord med ca. samme betydning, herefter en kort forklaring. Hver for sig havde disse angivelser vel været tilstrækkelige, men her prøver forfatteren at give brugeren hjælp på to forskellige måder. Man kan sige, at synonymet kunne misforstås, med den tilføjede forklaring bliver også synonymet entydigt.

- (4) **Baj**, Viig. Bugt. Sted, hvor Vandet gjør en Bugt ind, saa det faaer Land paa begge Sider.

Her bruges samme princip. Dog gives der to synonymer før den længere forklaring.

- (5) **Ølsyge**, Sygdom af Drukkenskab, af Sviir.

Om dette ord virkelig behøvede en forklaring, kunne man betvivle. Men optagelsen viser, at det sandsynligvis er blevet brugt i et af de opbyggelige skrifter, som præsten havde lavet et hjælpeværktøj til, når læserne havde forståelsesproblemer.

- (6) **Øre**. Kildre Øret, (ved Tale) tale behagelig. It. Smigre. Ligge Een i Øret, tale uophørlig med Een; anraabe Een idelig. Lade Ørerne falde (som Æselet) blive indvortes ond; hemmelig arrig. Ingen Ører have til Noget, ikke ville høre; ikke ville være opmærksom. Præke for døve Ører, tale, lære, uden Nytte.

Her er noget kritik nødvendig, da selve opbygningen hhv. den manglende klare adskillelse af artiklens enkelte dele gør værktøjet vanskeligt at bruge. I virkeligheden har artiklen ud over opslagsordet fem dele:

(7) Øre.

Kildre Øret, (ved Tale) tale behagelig. It. Smigre.

Ligge Een i Øret, tale uophørlig med Een; anraabe Een idelig.

Lade Ørerne falde (som Æselet) blive indvortes ond; hemmelig arrig.

Ingen Ører have til Noget, ikke ville høre; ikke ville være opmærksom.

Præke for døve Ører, tale, lære, uden Nytte.

Vi kan se, at Jens Leth slet ikke forklarer, hvad ordet *øre* betyder. Det kender brugerne jo allerede. Nej, han forklarer betydningen af forskellige ordforbindelser. Til denne forklaring hører ikke at oplyse, om det drejer sig om idiommer, ordsprog eller sådan noget. For det behøver man ikke at få noget at vide om, når man ønsker at forstå et udtryk bestående af flere ord. Princippet brugt i forklaringen af disse ordforbindelser er det samme som ved forklaringen af enkeltord.

Hvis man tager historien som målestok for kvalitet og hævder, at flertallet har ret, er moralen nedslående. Man måtte sige, at ideen om at lave et præcist egnet stykke værktøj i sammenhæng med ordbøger har vist sig at være uegnet. Men den historiske udvikling er som bekendt ikke afsluttet, heller ikke i ordbøgernes verden. Jeg tror på, at Jens Høier Leths koncept har fremtiden for sig. Jeg tror også, at det ikke bare er et tilfælde, at Jens Høier Leth næppe kan kaldes sprogvidenskabsmand. For sprogvidenskaben har siden romantikkens tid først og fremmest haft en skadelig indvirkning på ordbøgers egnethed som værktøj for brugere, som ønsker hjælp til at forbedre deres (skriftlige) kommunikation. Det gælder både for hjælp ved receptionsproblemer og ved tekstproduktionsproblemer. Og i øvrigt kan leksikografi ikke betragtes som en lingvistisk disciplin, men det er en anden historie.

Litteratur

Lomholt, Asger (1960): *Den Danske Ordbog I-VIII*, i: *Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 1742-1942. Samlinger til Selskabets Historie III*, s. 217-318. København: Ejnar Munksgaard.

Pálfi, Loránd-Levente & Henning Bergenholtz (2007): Dansk Glossarium til at hjælpe de Læfolk tilrette, som gjerne gad læse en dansk Bog. *Nomos* 5.1, s. 55-91.

Moderne sprogvidenskab: Oversættelsesvidenskabens onde stedmoder?

Af Gyde Hansen, Copenhagen Business School

Disciplinerne oversættelse og moderne sprogvidenskab, der begge beskæftiger sig med sprog og tekster, kan med fordel støtte hinanden, men i den internationale oversættelsesvidenskab (begrebet omfatter både oversættelses- og tolkevidenskab) kan der observeres en afstandtagen, ja endda en frygt for den moderne sprogvidenskab, lingvistikken. Det er beklageligt, men ikke desto mindre en kendsgerning. Denne afstandtagen har flere årsager:

Omkring 1986 prøvede man at give oversættelsesvidenskab en mere uafhængig status i relation til forskning i litteratur og lingvistik (deldiscipliner af filologi) – oversættelsesvidenskab skulle gøres til en selvstændig videnskab.

Resultatet af kampen om anerkendelse som selvstændig disciplin er, at det i nogle af oversættelsesvidenskabens forskningsgrupper er kutyme helt at fravælge sprogvidenskab som en væsentlig disciplin eller deldisciplin. Lingvistikken anses for at være af minimal nytte eller endda direkte skadelig for praktisk og teoretisk oversættelse og tolkning.

Denne tendens til at fjerne sig fra sprogvidenskab blev samtidigt forstærket af Skoposteorien (Reiss & Vermeer 1984; Vermeer 1996) og den funktionelle oversættelse, som betragter oversættelse som en kulturel og sproglig transferhandling med et bestemt formål i en kommunikationssituation. Udgangsteksten blev reduceret til et »informationstilbud«, hvilket har givet oversætteren større frihed, også mht. formuleringen af målteksten.

Reservation over for lingvistikken kunne observeres allerede meget tidligere i den berømte *L'École Supérieure d'Interprètes et de Traducteurs* (ESIT) i Paris, hvis hovedteori er kendt som *La Théorie interprétative de la Traduction*, *Théorie du Sens* eller *Déverbalization*. Teorien blev udviklet af Danica Seleskovitch, og internationalt har den stadigvæk stor betydning, især i tolkeforskningen. Seleskovitch gjorde i heftige angreb mod den komparative lingvistik opmærksom på »[...] that a comparison of language leads nowhere except to the discovery that languages are indeed different and to an endless enumeration of the differences.« (1977:28). Lignende ytringer finder man også senere i ESIT's forskning, fx i Seleskovitch (1996), og den antilingvistiske holdning bliver opretholdt i nogle artikler i Israël & Lederer (2005).

Resultatet af disse strømninger er, at blandt alle de discipliner, som anses for relevante for forskningen i oversættelse og tolkning – bl.a. lingvistik, hermeneutik, terminologi og sociologi – har lingvistikken og især den kontrastive lingvistik i mange kredse fået status af at være den onde stedmoder.

Nu må man indrømme, at mange sprogvidenskabelige undersøgelser, som kan være interessante for lingvister, ikke er absolut nødvendige i relation til professionel oversættelse eller oversættelsesforskning. En kæphest i dansk-tysk sprogvidenskab har fx i mange år været »sætningsknuder« og de forskellige oversættelsesløsninger, der findes, når en sådan knude skal oversættes til tysk. Prøver man at finde sætningsknuder på dansk, må man erkende, at fænomenet forekommer sjældent og ikke er noget oversættelsesproblem – hvorfor det i translatologers øjne måske ikke fortjener den fremtrædende status, det har haft i dansk sprogvidenskab.

Til gengæld har man i dele af den internationale oversættelsesvidenskab overset, at også lingvistikken har udviklet sig i mange forskellige retninger, og at lingvistik inkluderer bl.a. tekstlingvistik, pragmatik, kommunikation og kognitive studier (fx Falster Jakobsen 2005). Desuden har computerlingvistikken forandret situationen. Nyere empiriske analyser af maskinlæsbare parallelle korpora af fx originaltekster og oversatte tekster viser, at oversættelsesvidenskaben har brug for lingvistiske analyser og *vice versa*. Ikke kun oversættelsestypiske fænomener, men også tekstlingvistiske, semantiske, idiomatiske og pragmatiske fænomener og strategier bliver undersøgt via korpusanalyse (fx Olohan 2002; Englund Dimitrova & Landquist 2005; Shlesinger 2008). Maskinoversættelse bygger på den moderne lingvistik, på multilingvale korpora, tagging, parsing og alignment.

I takt med et stadigt stigende behov for tekstrevision i professionel oversættelse, hvor det er nødvendigt med klassifikation og begrundelse af fejl, kommer tekstanalyse, stilistik og lingvistik langsomt igen i fokus, blandt andet fordi sprogvidenskaben råder over nyttige begreber, kategorier og analyseredskaber, som ikke kan undværes i den komplekse oversættelsesvidenskab (Hansen 2008). Det er især den anvendte sprogvidenskab, som er brugbar i oversættelsessammenhængen. Malmkjær (2005:16) foreslår således, at det ikke er nødvendigt at anvende hele lingvistiske teorier – man kan bruge lingvistikken som informationskilde og benytte sig af allerede eksisterende lingvistiske erkendelser og begreber til beskrivelse af oversættelsesfænomener, fx hvad angår talehandlinger.

Især i professionel oversættelse er brugervenlige og kontrastive beskrivelser af de sproglige midler, som bliver brugt i typiske kommunikationssituationer i to sprog, af stor nytte (Hansen 2002:322). Hvad der især kunne gavne både den danske og den internationale oversættelsesvidenskab er en moderne, kontrastiv og funktionel sprogvidenskab, der ikke bygger på konstruerede eksempler, men er baseret på autentiske eksempler fra det virkelige liv, dvs. en sprogvidenskab som den Lisbeth Falster Jakobsen altid har gjort sig til talskvinde for.

Litteratur

- Englund Dimitrova, Birgitta & Hans Landquist (2006): *Svenska som källspråk och målspråk*. Göteborg: Översättningsstudier vid Göteborgs Universitet.
- Falster Jakobsen, Lisbeth (2005). Frasemer som konstituenten i den løbende tekst. *Hermes* 35, s. 135-151.
- Hansen, Gyde (2002): Interferenz bei Referenz im Übersetzungsprozess. *Linguistica Antverpiensia*, s. 303-326.
- Hansen, Gyde (2008): The speck in your brother's eye – the beam in your own: Quality management in translation and revision, i: G. Hansen, A. Chesterman & H. Gerzymisch-Arbogast (eds): *Efforts and Models in Interpreting and Translation Research*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, s. 255-280.
- Israël, Fortunato & Marianne Lederer (eds) (2005): *La Théorie Interprétative de la Traduction*. Paris-Caen: Collection Cahiers Champollion. No. 6, 7 et 8.
- Malmkjær, Kirsten (2005): Translation and linguistics. *Perspectives: Studies in Translatology*. Vol. 13 (1), s. 5-20.
- Olohan, Maeve (2002): Corpus linguistics and Translation Studies: Interaction and Reaction. *Linguistica Antverpiensia*, s. 419-429.
- Reiss, Katharina & Hans J. Vermeer (1984): *Grundlegung einer allgemeinen Translations-theorie*. Tübingen: Niemeyer.
- Seleskovitch, Danica (1977): Why interpreting is not tantamount to translating languages. *The Incorporated Linguist* 16 (2), s. 27-33.
- Seleskovitch, Danica (1996): Interpretation and Verbal Communication, i: A. Lauer et al. (eds): *Übersetzungswissenschaft im Umbruch*. Tübingen: Narr, s. 301-306.
- Shlesinger, Miriam (2008): Towards a definition of Interpretese: An inter-modal, corpus-based study, i: G. Hansen, A. Chesterman & H. Gerzymisch-Arbogast (eds): *Efforts and Models in Interpreting and Translation Research*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, s. 237-253.
- Vermeer, Hans J. (1996): *A Skopos Theory of Translation*. Heidelberg: TEXTconTEXT.

Oversættelse af dansk *see* til tysk i H.C. Andersens *Sneemanden*

*Af Bente Maegaard og Erling Strudsholm,
Københavns Universitet*

Som en del af MULINCO-projektet (MultiLInGual Corpus of the University of Copenhagen)¹ har vi undersøgt visuelle perceptionsudtryk i H.C. Andersens eventyr *Sneemanden*.² Vi undersøgte den danske original og oversættelserne til engelsk, fransk og italiensk. I dette bidrag vil vi udvide med tysk.

Vi har anvendt det korpusværktøj som MULINCO har implementeret. H.C. Andersens tekst er på forhånd automatisk opmærket ved hjælp af sprogteknologiske hjælpemidler, således at alle ord er forsynet med oplysning om lemma, ordklasse og bøjningsform. Vi har først søgt på alle former af lemmaet *see* i den danske originaltekst, og derefter i den tyske oversættelse søgt på lemmaerne *sehen*, *ansehen*, *schauen*, etc. Dette kan gøres ved enkle søgninger af typen [lemma=»sehen«], således at man ikke selv behøver at opregne alle de mulige bøjningsformer.

Eksempler og analyse

I tabellen nedenfor har vi gengivet alle forekomster af det danske verbum *see* (eks. 1-17) og dets oversættelser til engelsk, fransk, italiensk og tysk.

	Dansk	Engelsk	Fransk	Italiensk	Tysk
1	nu kan hun hænge der og lyse op, at jeg kan see mig selv.	Now let him hang up there and shine, that I may see myself.	du moins, je peux me voir moi-même.	Ora può starsene lì appeso a fare luce e io posso guardarmi .	Mag sie jetzt dort hängen und leuchten, damit ich mich selber sehen kann.
2	som jeg saa e Drengene gjøre det;	just as I see the boys slide;	comme j' ai vu faire aux enfants.	come ho visto fare ai ragazzi;	wie ich die Knaben gleiten gesehen habe;

1. <http://cst.dk/mulinco/index.html>

2. Maegaard & Strudsholm (under udgivelse).

	Dansk	Engelsk	Fransk	Italiensk	Tysk
3	det saae jeg med din Formand ifjor og med hans Formand;	I saw that last winter in your predecessor, and before that in his predecessor.	Je l' ai bien vu pour ton prédécesseur, pendant le dernier hiver.	L' ho visto con quello prima di te lo scorso anno e con quello ancora prima.	Das habe ich vorigen Winter an deinem Vorgänger und noch früher an dessen Vorgänger gesehen .
4	ja hun løb jo rigtignok før, da jeg saae stift paa hende,	Yes, it was running itself, when I saw it a little while ago,	C'est moi plutôt qui l'ai fait filer en la regardant fixement,	Lui sì che è corso via prima, quando l' ho guardato fisso,	ja, laufen tat sie freilich vorhin, als ich sie fest ansah ,
5	Den Du nu seer , kaldes Maanen,	What you see yonder is the moon,	Ce que tu vois là, c'est la lune;	Quella che vedi ora viene chiamata luna,	Der, den du da siehst , das ist der Mond;
6	men hvor det var et Syn at see , da Solen stod op.	but when the sun rose, what splendour!	Quel magnifique coup d'œil, quand le soleil parut	ma che visione quando il sole si alzò!	aber als die Sonne aufging, welche Pracht!
7	De uendelig mange og fine Forgreninger, dem man om Sommeren ikke kan see for de mange Blade,	The many delicate ramifications, concealed in summer by the wreath of leaves,	Les ramifications les plus fines, et que l'on ne peut remarquer en été, apparaissaient maintenant très distinctement.	Le numerosissime e sottili ramificazioni, quelle che d'estate non si vedono a causa delle foglie,	Die vielen und feinen Verästelungen, die der Blätterreichtum während der Sommerzeit verbirgt,
8	standsede just ved Sneemanden, hvor de saae paa de glimrende Træer.	stood still near the Snow Man, and contemplated the glittering trees.	Ils s'arrêtèrent près du Bonhomme de neige et regardèrent les arbres qui étincelaient.	si fermò proprio accanto al pupazzo di neve a guardare gli alberi scintillanti.	Beide blieben in der Nähe des Schneemanns stehen und betrachteten von hier aus die flimmernden Bäume.
9	Du kan see ind i den, hvor Du staaer;	You can look into that from where you are standing,	tiens ! d'où tu es, tu peux en voir l'intérieur.	Puoi guardare laggiù, da dove ti trovi;	
10	Du kan see ned i Kamret, hvor jeg har været Herskab;	and you can see into the room where I was master:	Dans cette chambre, je devins le maître;	puoi guardare giù nella stanza dove facevo il padrone;	Du kannst dorthin hinunterschauchen , wo ich Herrschaft gewesen bin,

	Dansk	Engelsk	Fransk	Italiensk	Tysk
11	Seer en Kakkellovn saa deilig ud!	Does a stove look so beautiful?	Est-ce donc quelque chose de si beau qu'un poêle ?	È così bella una stufa?	» Sieht denn ein Ofen so schön aus?»
12	Du maa ind af Vinduet kunde see den der, hvor Du staaer!	You can see it through the window from where you stand.	Du reste, regarde par la fenêtre, tu l' apercevr as.	Dal punto in cui ti trovi dovresti poterla vedere dalla finestra!	Durch das Fenster wirst du ihn sehen können, von dort aus, wo du stehst.
13	Og Sneemanden saa e, og virkelig saa e han en sort blankpoleret Gjenstand med Messing-Tromle;	And the Snow Man looked and saw a bright polished thing with a brazen drum,	Le Bonhomme de neige regarda et aperçut en effet un objet noir, reluisant, avec un cercle en cuivre,	E il pupazzo di neve guardò e vide davvero un oggetto nero lucido con lo sportello d'ottone;	Und der Schneemann schaute danach und gewahrte einen blank polierten Gegenstand mit messingner Trommel;
14	Og Sneemanden saa e, og virkelig saa e han en sort blankpoleret Gjenstand med Messing-Tromle;	And the Snow Man looked and saw a bright polished thing with a brazen drum,	Le Bonhomme de neige regarda et aperçut en effet un objet noir, reluisant, avec un cercle en cuivre,	E il pupazzo di neve guardò e vide davvero un oggetto nero lucido con lo sportello d'ottone;	Und der Schneemann schaute danach und gewahrte einen blank polierten Gegenstand mit messingner Trommel;
15	han saa e stadig ind i Huusholderskens Kjelder-Etage,	He was looking in at the housekeeper's basement lodging	Il continuait à regarder chez la femme de ménage,	guardava fisso nello scantinato della governante,	er schaute immerfort in die Kellerwohnung der Haushälterin,
16	Hele Dagen stod Sneemanden og saa e ind af Vinduet;	The whole day the Snow Man stood looking in through the window.	Toute la journée il regarda par la fenêtre.	Tutto il giorno il pupazzo di neve se ne stette lì a guardare dalla finestra;	Den ganzen Tag stand der Schneemann und schaute durchs Fenster hinein;
17	han kunde ikke see hende.	He could not see the stove,	elles cachaient le poêle.	non poteva vederla .	er konnte den Ofen nicht sehen ,

Umiddelbart kunne man forvente at det danske *see* blot blev oversat til det tyske *sehen*, der ligesom *se* på dansk er det normale, umarkerede verbum for visuel perception. Oversætteren har imidlertid truffet andre valg og i disse differentieret mellem forskellige betydningsnuancer af *se*.

Perception bruges ikke kun om den rent fysiske anvendelse af synssansen, men også kognitivt om den intellektuelle proces der vedrører behandlingen

og fortolkningen af sanseindtrykkene. Perception kan altså opfattes både som et fysisk og et kognitivt fænomen, og denne skelnen kan vise sig leksikalsk i form af forskelligartede udtryk. Således kan vi i verbets forskellige betydninger skelne mellem en direkte fysisk perception og en indirekte kognitiv perception. Endvidere kan vi inden for den direkte perception skelne mellem en passiv perception, at have synsevnen og en aktiv perception, at bruge synsevnen.

Svarende til *see* på dansk finder vi i den tyske oversættelse af de 17 eksempler verberne *sehen*, *ansehen*, *schauen*, *hinunterschauen*, *betrachten* og *gewahren*. Der tegner sig et vist mønster der svarer til det vi fandt i oversættelserne til engelsk, fransk og italiensk, et mønster der afspejler de forskellige former for perception. Det er især de to verber *sehen* (inkl. *ansehen*) med i alt 8 eks. og *schauen* (inkl. *hinunterschauen*) med i alt 4 eks. der benyttes, og her kan vi tale om en skelnen mellem *sehen* om passiv og *schauen* om aktiv perception. Også verberne *betrachten* og *gewahren* kommer i spil, hver med et eksempel, *betrachten* om aktiv perception og *gewahren* om passiv perception. I de resterende tre eksempler (6, 7 og 9) bliver det danske *see* ikke direkte gengivet med et udtryk for perception. I eks. 6 går ordspillet *et Syn at see* således tabt i den tyske oversættelse selvom der ikke havde været noget til hinder for at oversætte det direkte med *ein Gesicht zu sehen*. I eks. 7 spiller tilstedeværelsen af en nægtelse givet ind, og det tyske *verbergen* ('skjule') implicerer kognitivt det samme som et benægtet perceptionsverbum, jf. også valget af *conceal* i den engelske oversættelse. I forbindelse med eks. 9 er udtrykket med perceptions verbet helt udeladt i den tyske oversættelse.

Eks. 13-14 illustrerer fint de to forskellige former for perception der på tysk, som også i oversættelserne til engelsk, fransk og italiensk, er gengivet med to forskellige verber: først den aktive perception i *Og Sneemanden saae*, hvor *see* er oversat med det tyske *schauen*, derefter den passive perception om det synsindtryk der kommer til snemanden i *og virkelig saae han*, på tysk gengivet med *gewahren*.

Vi har derefter i den tyske tekst foretaget lemmasøgninger på de perceptionsverber, der er anvendt som oversættelse af det danske *see*, og der fremkommer i den forbindelse yderligere et eksempel på brug af *sehen*, nemlig eks. 18, hvor der ikke tilsvarende findes et perceptionsverbum på dansk. Oversættelsens valg falder helt naturligt her idet man rent kognitivt får fornemmelsen af perception, af noget der dukker op på nethinden, noget der bliver set. Søgninger på de andre verber gav ikke yderligere fund.

	Dansk	Tysk
18	Der stak Noget ligesom et Kisteskaft i Vejret, hvor han havde staaet,	Und sieh , es ragte so etwas wie ein Besenstiel da, wo er gestanden hatte, empor.

I eks. 4 og 10 ser vi at verberne *sehen* og *schauen* er udvidet og sammenskrevet med partiklerne *an* og *hinunter*, helt svarende til *see paa* og *se ned* i den danske originaltekst. Disse sammenskrivninger finder vi kun på tysk i forbindelse med infinitiver og i ledsætninger, og ikke i forbindelse med finitte verbalformer i hovedsætninger, jf. også brugen af *aussehen* og *hineinschauen* svarende til henholdsvis *se ud* og *så ind* i eks. 11 og 16.

Vi har endvidere søgt på synonymer til henholdsvis *see* og *sehen*. I den danske originaltekst findes tre forekomster af former af *glo*, der i alle tilfælde er gengivet med det tyske *glotzen*, i eks. 20 i form af en substantiveret infinitiv. Søgninger på andre synonymer har ikke givet yderligere fund. I forbindelse med søgning på *glotzen* kan det bemærkes at [lemma=»glotzen«] giver eks. 19 og 21 som svar, mens man naturligvis må søge på [lemma=»Glutzen«] for at finde eks. 20.

	Dansk	Engelsk	Fransk	Italiensk	Tysk
19	Og hvor den Gloende der, hun gloer !	And how the gleaming one up yonder is staring at me.	Puis, de l'autre côté, ce globe de feu qui me regarde tout béat	E come mi fissa quel rovente laggiù	Und wie die Glühende dort glotzt !
20	Jeg har vænnet hende af med at gloe !	I have cured him of staring !	- Maintenant, je lui ai fait atténuer son éclat.	Gli ho fatto passare la voglia di fissare !	Ich habe ihr doch das Glutzen abgewöhnt!
21	Hun, der gloede og gik ned,	The one who stared so just now,	Et puis, cette boule qui m'a regardé si fixement avant de disparaître	quello che fissava e che è andato giù,	Sie, die so glotzte und sich alsdann davonmachte,

I eks. 19 er det danske ordspil i *hvor den Gloende der, hun gloer* fint gengivet med allitterationen i *wie die Glühende dort glotzt*, idet overlappet mellem *glo* og *gloende* dog naturligt nok mistes også på tysk.

Sammenfattende kan vi konkludere at der i oversættelsen til tysk tegner sig det samme billede som i oversættelserne til engelsk, fransk og italiensk. Sammenlignet med de øvrige oversættelser lægger den tyske sig dog tættere på det danske mønster i brugen af partikler. Endvidere håber vi at have vist at de sprogteknologiske værktøjer man nu om dage har til korpusundersøgelse, er ganske avancerede og giver brugeren store muligheder for at foretage søgninger. De søgninger vi har vist her, er alle meget simple, idet de er på lemmaniveau; men i fremtiden håber vi at gå videre med at undersøge andre former for perception og især at undersøge brugen af syntaktiske konstruktionsmuligheder og sammenhængen med semantikken, jf. bl.a. Strudsholm (1999). I dette arbejde vil der blive behov for nogle af de mere avancerede søgemøn-

stre som man også kan anvende i MULINCO. Der er tale om redskaber der giver anledning til helt andre overvejelser og udfordringer end dem man blev konfronteret med i forbindelse med korpusbaserede undersøgelser i halvfjerdserne, jf. fx Falster Jakobsen og Olsen (1979).

Litteratur

- Falster Jakobsen, Lisbeth & Jørgen Olsen (1979): *Über die attributiven Relativsätze im Dänischen und Deutschen. Eine kontrastive Analyse*. Københavns Universitet: Institut for Germansk Filologi.
- Maegaard, Bente og Erling Strudsholm (under udgivelse): Undersøgelse af perceptionsverber i *Sneemanden*, i: Maegaard, B. og L. Schøsler (red.): *En Snemand på syv måder*. København: Museum Tusculanum.
- Strudsholm, Erling (1999). *Relative situazionali in italiano moderno. Una reinterpretazione della cosiddetta pseudorelativa sulla base di un approccio combinato, formale e funzionale*. Münster: LIT-Verlag.

Bring eller *take* – et deiktisk spørgsmål

Af Rita Lenstrup, Copenhagen Business School

Hvad skal jeg tage med til middagen i aften? Det kan være en drilagtig sætning at oversætte til engelsk for den dansker, der er opmærksom på, at her lurer noget af en falsk ven, nemlig den at verbet *tage* i *tage med* ikke altid kan oversættes til *take*. Og etymologisk er der god grund til, at der her er mulighed for en *false friends*-problematik, idet

»**take**... may have been in use in the Dane-law district *a* 1000. In ME. it gradually superseded the OE. *niman* (see NIM v), and has been during the later ME. and the whole mod. Eng. period,...« (OED89).

Problemet er om ovenstående spørgsmål om, hvad der skal tages med til en middag, skal lyde:

(1) What shall I bring to the party tonight?

eller:

(2) What shall I take to the party tonight?

Lad os gøre som lingvisten Fillmore, der i sin bog om deiksis (1997:78) afslører, at han efter adskillige års undren og undersøgelser af de deiktiske bevægelsesverber *come/go*, der følger samme mønster som *bring/take*, en skønne dag slog dem op i en ordbog.

Den største dansk-engelske ordbog (V&B98) sondrer ved oversættelse af *tage med* mellem »(til et sted) bring« og »(fra et sted) take«, hvorefter det så formentlig i ovenstående tilfælde må være op til oversætteren at afgøre, om den talende er mest fokuseret på, hvad der vil være brug for til sammenskudsmiddagen (*bring*), eller mest fokuseret på, hvad den talende selv har mulighed for at skaffe og således have med (*take*). Men er det nu den relevante sondring?

Gyldendals Røde (GR95) præciserer differentieringen med: »(til den talende) bring«, altså til 1. person, og »(til et andet sted) take«, altså til 3. person (og måske til 2. person?), hvor det er målet for transporten, altså alene et spørgsmål om én deiktisk kategori, der er afgørende for valget af oversættelse – et binært valg. Men *hvem* eller *hvor* er så målet i ovenstående spørgsmål om, hvad der skal tages med til en middag? Her er det *den talende*, der skal tage noget med, men kan *den talende* selv være målet for en bevægelse, som den talende

agter at gøre? Næppe. Og så falder valget på *take*, uanset om målet er 2. eller 3. person. Men er det den relevante sontring?

Søger vi hjælp i et opslagsværk om falske venner (FaFri93), finder vi under opslagsordet *bringe*: »væk fra den talende: *take*« og »**bring** kun *til* den talende, eller til interessecentret i en bestemt situation ~ *me a drink*«. Her skal »væk fra den talende: *take*«, sammenholdt med »kun *til* den talende«, antagelig forstås som en hvilken som helst bevægelse, der ikke har den talende som mål, altså svarende til sontringen i Gyldendals Røde. Dertil kommer der en ny parameter ind i billedet nemlig interessecenteret, der åbenbart i alle situationer muliggør brugen af *bring*, men den parameter ville have været mere overbevisende, hvis eksemplet havde illustreret et brud på (hoved)reglen (GR95 og FaFri93), om at bevægelse »*til et andet sted*« kræver brug af verbet *take*, nemlig således at eksemplet med interessecenteret havde været »bring grandpa a drink«. Som vi skal se, funderer Fillmore også over brugen af *bring* i forbindelse med parameteren interessecenter.

Was soll ich für das Essen heute Abend mitbringen? Forestiller vi os nu, at en tysk udgave af det danske eksempel med middagen skal oversættes til engelsk, så vil usikkerheden omkring målsproget være den samme, medmindre der hersker en differentiering mellem tyske verber, der nøje svarer til den, der hersker mellem *bring* og *take* på engelsk. Et tjek i tysk-engelske ordbøger af verberne *bringen*, *mitbringen*, *nehmen* og *mitnehmen* giver ingen betydningsdifferentierende oplysninger med angivelse af deiktiske kategorier som f.eks. »*til et sted*« eller »*til den talende*«. Men eksemplerne giver et billede, der antyder, at hvor der oversættes til *bring* eller *take*, oversættes *bringen* og *mitbringen* til *bring*, og *nehmen* og *mitnehmen* til *take*.

I nedenstående opstilling gengives alene opslagene for *mitbringen* og *mitnehmen*, idet det skønnes, at det primært er disse to verber, der modsvarer de engelske *bring* og *take* i betydningen at 'tage noget med til et sted'.

Ordbøger	<i>mitbringen</i> til engelsk	<i>mitnehmen</i> til engelsk
CollGeEn04	<i>Geschenk etc</i> to bring; <i>Freund, Begleiter</i> to bring along; (<i>beim Zurückkommen</i>) to bring back; jdm etw ~ to bring sth for sb, to bring sb sth;	(= <i>mit sich nehmen</i>) to take (with one);
HaEd01	[<i>Geschenk, Personen</i>] to bring (with one); [<i>von Reise</i>] to bring back; jm etw ~ to bring sth for sb	[<i>mit sich nehmen</i>] to take (with one);
OxDu99	bring sth. with one; etw. aus der Stadt/dem Urlaub/von dem Markt/der Reise ~: bring sth. back from town/holiday/the market/one's trip; jmdm./sich etw. ~: bring sth. with one for sb./bring sth. back for oneself.	jmdn. ~: take sb. with one; etw. ~: take sth. with one;
PenRef99	bring with one; bring (along);	take along; take;

Går man ind i eksemplerne her og ser på de deiksiskategorier, der optræder i dem, og antager man, at der er noget om den deiktiske snak i de danske ordbøger med, at »*til den talende*« skal gengives med *bring*, og »*til et andet sted*« skal gengives med *take*, ja så er der et punkt, hvor eksemplerne ikke passer på et sådant mønster. I de tre første ordbøger figurerer under *mitbringen* nogenlunde enslydende »*jdm etw ~ to bring sth for sb*«, der må forstås sådan, at en hovedregel her er, at også 3. person – *jdm* – kan være målet for *bring*.

Men gør man så et omvendt opslag i Collins (CollGeEn04), det nyeste og mest omfattende af opslagsværkerne, ved at slå verbet *take* op i den engelsk-tyske del, så bliver det kompliceret. Her får vi i 1. spalte under *take*,

(3) **I'll take you to the station** Ich bringe Sie zum Bahnhof;

(4) **I'll take you (with me) to the party** Ich nehme dich zur Party mit;

hvor det er interessant at fundere over, hvorfor de to engelske udsagn giver forskellige verber på tysk. Men det er også interessant at overveje, hvorfor denne artikel i CollGeEn04 om *take* ikke medtager *mitbringen*, når den har *bringen*. Er der en forskel på *bringen* og *mitbringen*, som netop er relevant ved oversættelse af *take*? Altså, kan *bringen* (antagelig i modsætning til *mitbringen*?) betyde 'til et andet sted', sådan som *take* er et udtryk for? Er det et spørgsmål om interessecenter? Hvad er relevante sondringer og er de forskellige for tysk og engelsk?

En rundspørge blandt sprogkolleger på CBS om en eventuel ækvivalens mellem parrene *mitbringen/mitnehmen* og *bring/take* har efterladt det indtryk, at der ikke nødvendigvis hersker en differentiering i tysk, som svarer så nøje til differentieringen i engelsk, dvs. at tysk-engelske ordbøger *ikke* har behov for betydningsdifferentiering. Og det tyder konsultation hos en tyskfødt kollega om rigtigheden af nedenstående da også på:

(5) Was soll ich für das Essen heute Abend mitnehmen?

Den prompte reaktion var: »du lyder som en dansker, det skal være *mitbringen*«. Og den korrektion har jeg fået bekræftet af professor i engelsk ved universitetet i Hamborg, Peter Hühn, som er tysker.

What shall I bring/take for the party tonight? At der globalt kan være mange, der har behov for en håndsrekning til korrekt brug af de engelske verber *bring* og *take*, tyder en udførlig forklaring hos Swan på (PracEn05). Hans håndbog, der er beregnet på »the foreign learner« (ibid. Introduction), og genoptrykt 26 gange i 2. udgave, er inspireret af et panel af »academic linguists« fra hele verden (ibid. Acknowledgements). Således er artiklen om *bring/take* revideret og udvidet fra 2. til 3. udgave. Håndsrekningen lyder i sit overordnede princip:

»We use *bring* for movements to the place where the speaker or hearer is, but we use *take* for movements to other places« (PracEng05)

der er lige til at anvende i Gyldendals Røde (GR 95), hvor den nuværende første del af betydningsdifferentieringen kunne præciseres til:

- (6) (*til den talende* og/eller *til den der tales til*) bring (me) your friend/I'll bring (you) my friend

og anden del forblive:

- (7) (*til et andet sted*) take the children to the Zoo.

Hermed er 2. person specifikt inddraget, og at det er med den relevante son-dring, kan vi finde argumentation for hos Fillmore (1997:79ff + især 82ff). Men Fillmore inddrager også sofistikerede varianter af den deiktiske kategori *sted*, f.eks. (ibid.:88f) hvor han er inde på, at *bring* »is subject to fewer conditions« end *come*, og diskuterer, om en (pudsigt) variant i anvendelsen af *bring* måske er betinget af, at »the destination be a place where a *person* having some importance in the discourse is located« (ibid.89), hvor vi således genfinder det ovenfor omtalte interessecenter. Ligeledes er home-begrebet udtrykt ved f.eks. *house* eller *place*, elementer der kan udløse brugen af *bring* ved bevægelser til »*et andet sted*« (ibid. 90).

Hvis det overordnede mønster, som Fillmore og Swan tegner, og som jeg efter en lidt kursorisk gennemgang af *bring* og *take* i Bergen-Lancaster-korpusset for en del år siden (upubliceret) finder meget overbevisende, så er spørgsmålet, om de almindelige oversættelsesordbøger, eller i hvert fald indlæringsordbøgerne, bør indeholde andet end overordnede principper. Dels for ikke at forlede brugeren til at tro, at man f.eks. i et tilfælde som det foreliggende med *bring* og *take* bare kan hænge sin oversættelse op på et spørgsmål om interessecenter, og derved alene forlade sig på løsningen med *bring*. Men også for at overveje en betragtning fra leksikografen Michael Rundell på kurset »2001 Lexicom Workshop« i Brighton, hvor han påpegede en forskel på korpusbase-rede og mere traditionelle ordbøger, der gik på, at hvor de korpusbaserede ordbøger gør en dyd ud af at få det frem, som er hyppigt forekommende og dermed brugbart for »the learner«, så har de mere traditionelle ordbøger ofte gjort en dyd ud af også at få det med, som er interessant, og det kan fylde gevaldigt op.

Litteratur

CollGeEn04 = *Collins German-English English-German Dictionary*. 5th edition. Peter Terrell, Veronika Schnoor, Wendy V.A. Smith og Roland Breitsprecher. Great Britain: Harper Collins Publishers.

FaFri 93 = *False Friends – Lumske ligheder i Dansk-engelsk*. Helge Schwarz. København: Samfundslitteratur.

Fillmore, Charles (1997): *Lectures on Deixis*. CSLI Lecture Notes Number 65. Stanford University.

GR95 = *Gyldendals røde Dansk Engelsk*. Jens Axelsen. København: Gyldendal.

HaEd01 = *Havas Education Référence*. Paris: Havas.

LOB = Lancaster-Oslo/Bergen Corpus.

OxDu99 = *The Oxford-Duden German Dictionary*. 2nd edition by W. Scholze-Stubenrecht og J.B. Sykes. Oxford: Oxford University Press.

OED89 = *The Oxford English Dictionary*. 2nd edition. Oxford: Clarendon Press.

PenRef99 = *German-English Dictionary With Guide To German Grammar*. Compiled by Timothy Bock, Penguin Reference Books 1999.

PracEn05 = *Practical English Usage*, 3rd ed. Michael Swan. Oxford: Oxford University Press.

V&B98 = Herman Vinterberg/C.A. Bodelsen: *Dansk-Engelsk Ordbog*. 4. udgave ved Viggo Hjørnager Pedersen. København: Gyldendal.

Kulturbundethed og bilingval leksikografi

Af Jens Erik Mogensen, Københavns Universitet

Det er en gammel diskussion, om det overhovedet kan lade sig gøre at oversætte. På baggrund af iagttagelser over Hopi-indianernes sprog og kultur sammenlignet med de europæiske sprog lancerede Sapir & Whorf senest i 1950'erne hypotesen om sprogets effekt på tankerne: Ikke alle en persons tanker kan forstås af en anden person, som bruger et andet sprog, fordi tænkemåden er stærkt påvirket af modersmålet. Hermed bliver oversættelse en principiel umulighed. Over for Sapir-Whorf-hypotesen står den rationalistisk begrundede tese om de sproglige universalier, Chomskys »dybdestruktur«, teorien om, at alt kan oversættes.

I praksis finder oversættelse sted hver eneste dag, men samtidig konfronteres sprogbrugere, oversættere og leksikografer til stadighed med ord og vendinger, som ikke uden videre kan oversættes, fordi de afspejler den særlige måde, som den ikke-sproglige virkelighed er skåret til på i det ene sprog og ikke i det andet. Dette gælder for det første de såkaldte »onomasiologiske huller«, dvs. manglende leksikalisering på fremmede sprog af ord som f.eks. *skrankepave*, *vandhund* eller *hentehår*. Fænomenerne, som der refereres til, eksisterer måske nok i den fremmede kultur, der findes blot ikke tilsvarende ord for dem. For det andet er der tale om de såkaldte »kulturbundne« ord, hvilket egentlig er et lidt misvisende udtryk, for alle ord i et sprog er jo kulturbundne i den forstand, at de er udsprunget af den pågældende kultur. Men betegnelsen henviser til ord, der kun har en referent i den ene kultur og ikke i den anden. Hvad hedder f.eks. *en kravlenisse*, *et mimrekort*, *en skibspøl*, *grundlovsdag*, *første g* eller *en sangskjuler* på tysk?

Der er i oversættelsesvidenskaben udviklet forskellige strategier til at udfylde disse såkaldte leksikalske huller. F.eks. arbejder oversættelsesteoretikeren Werner Koller med princippet om den »relative oversættelighed«. Ganske vist kan ikke alle ord oversættes til tilsvarende ord, men vi kommunikerer som bekendt i tekster og ikke i isolerede ord og sætninger. Ved hjælp af omskrivninger og kortere eller længere forklaringer lykkes det normalt at kommunikere, også om kulturspecifikke forhold. I en tysk ph.d.-afhandling om »Jugendweihe« i DDR (dvs. ritualet i forbindelse med de unges optagelse i det socialistiske samfund) indgår der en sammenligning med den danske konfirmation. Forfatteren vil bl.a. beskrive den sangskjuler, der benyttes ved festen, og gør det således:

Zwischen den zahlreichen Gängen werden Lieder gesungen und Reden gehalten. Die Lieder werden *in selbstgebastelten Behältern, zum Beispiel einer aufklappbaren dänischen Fahne*, verteilt. Die von nahen Angehörigen gedichteten Lieder (fünf insgesamt) werden zu bekannten Melodien von allen gesungen. Das ist keineswegs familienspezifisch, sondern allgemein üblich. (Kauke-Keçeci 2002:259).

Uden at *sangskjuler* oversættes til et bestemt tysk ord, fungerer kommunikationen: Den tyske læser får en beskrivelse af referenten, et eksempel, en situationsbeskrivelse og til sidst en kommentar om, at der er tale om noget, der som sådan er typisk for danske (konfirmations)fester. Selv om *sangskjuler* er et »uoversætteligt« ord, kan det lade sig gøre at oversætte indholdet ved hjælp af en forklaring, således at det fungerer kommunikativt i teksten og i forhold til læseren.

I bred forstand ville der alligevel være tale om oversættelse, idet dette begreb forstås bredt og med teksten som primær reference. Leksikografer arbejder ofte med et mere snævert oversættelsesbegreb, idet man primært koncentrerer sig om oversættelse af ord og ordforbindelser til tilsvarende ord og ordforbindelser, dvs. ækvivalenter.

Hvilke typer af ækvivalens regner man med? En traditionel klassifikation er tredelingen *fuldstændig ækvivalens*, *partiel ækvivalens* og *nul-ækvivalens*. Den fuldstændige ækvivalens, dvs. 100 % overensstemmelse mellem leksemer på to sprog, er imidlertid noget nær en fiktion, hvis man dermed mener, at der skal være overensstemmelse på samtlige de områder, som f.eks. Werner Scholze-Stubenrecht (1995) arbejder med:

1. Semantisk ækvivalens
2. Stilistisk ækvivalens
3. Pragmatisk ækvivalens
4. Terminologisk ækvivalens
5. Diakron ækvivalens
6. Kontekstuel ækvivalens
7. Syntaktisk-grammatisk ækvivalens
8. Metaforisk ækvivalens
9. Etymologisk ækvivalens
10. Orddannelsesækvivalens
11. Hyppighedsækvivalens
12. Lydlig-rytmisk ækvivalens
13. Diatopisk ækvivalens
14. Ordforrådsmæssig ækvivalens

De fleste punkter på Scholze-Stubenrechts liste repræsenterer dels den denotative, dels den konnotative betydning. Dertil kunne man imidlertid føje den associative betydning, som ofte vil være den væsentligste i oversættelsessituationer, hvor det drejer sig om mere følelsesmæssige og subjektive forhold. For

en dansker vil f.eks. ordet *flæskesteg* åbne en hel række mentale billeder knyttet til traditionerne, barndommen, familien, julen, sanseindtryk som lugten af juletræet og lyden af salmesang, forventningen om gaver osv. Alt sammen associationer, som en tysker aldrig vil forbinde med ækvivalenten *Schweinebraten*. Her giver ordbøgerne sjældent hjælp.

Fuldstændig ækvivalens mellem to sprog er som sagt i langt de fleste tilfælde illusorisk (og i den forstand kan man godt tale om principiel uoversættelighed!) og vil derfor ikke være typisk. Yderligere vil fænomenet nul-ækvivalens også reduceres betydeligt, hvis man også i leksikografien anerkender frastiske beskrivelser (jf. sangskjuler-citatet ovenfor) som ækvivalenter. Alt i alt ville der i langt de fleste tilfælde være tale om *bevægelser inden for zoner af partiel ækvivalens* med nogle endepunkter (hvoraf det ene nærmer sig »nul-ækvivalens« og det andet fuldstændig ækvivalens i »gængs« forstand).

Både i oversættelsesteorien og leksikografien er der formuleret forskellige muligheder for oversættelse af ord, som er kendetegnet ved en meget lav grad af ækvivalens. Der findes i princippet følgende fire muligheder:

- Citatord (dvs. bibeholdelse af lekset fra udgangssproget)
- Låneoversættelse (direkte oversættelse)/nydannelse
- Adaption
- Forklarende oversættelse

I en tekst om tyskundervisningen i Danmark af Lisbeth Falster Jakobsen (2001) findes der gode eksempler på alle fire kategorier:

Citatord

1. Heutzutage sind zwei Fremdsprachen in der 9-jährigen ungeteilten Hauptschule, »Folkeskolen« obligatorisch
2. Im HF gilt dasselbe in einem bescheideneren Umfang
3. Die »Lehrerhochschule« ist die Hochschule der in den »Seminari-er« ausgebildeten Hauptschullehrer
4. Die »Handelshøjskoler«, d.h. Wirtschaftsuniversitäten, haben umfassende Fremdsprachenfakultäten.

Låneoversættelse (direkte oversættelse)/nydannelse

5. Im Oberbau des Studiums ist die Themenwahl [...] freier
6. [...] indem zwei »Linienfächer«, Spezialgebiete, im Studium mit einbegriffen waren
7. daneben gibt es das zweijährige »HF«, Höheres Vorbereitungsexamen

Adaption

8. Deshalb ist vorauszusehen, dass der Bedarf an Kandidaten mit »Ph.d.eksamen«, also der Promotion, wachsen wird
9. Unter den ersten sind die »Seminarier«, d.h. pädagogische Hochschulen, die Lehrer in einem vierjährigen Studium für die Hauptschule ausbilden.

Forklarende oversættelse

10. Heutzutage sind zwei Fremdsprachen in der 9-jährigen ungeteilten Hauptschule, »Folkeskolen« obligatorisch
11. Das Gymnasium für die etwa 16- bis 19-jährigen umfaßt in Dänemark drei Jahre
12. Daneben gibt es das zweijährige »HF«, Höheres Vorbereitungsexamen
13. Die »Handelshøjskoler«, d.h. Wirtschaftsuniversitäten, haben umfassende Fremdsprachenfakultäten.

Det ses af eksemplerne, at flere forskellige muligheder ofte benyttes ved siden af hinanden, f.eks. citatord + forklarende oversættelse, når ordet indføres, hvorefter citatordet bruges uforklaret. Der kan naturligvis ikke gives ét svar på, hvilken af mulighederne der er den mest hensigtsmæssige i en oversættelse. Det afhænger bl.a. af teksttypen og læserens mulighed for at afkode det fremmede. Citatord, lån og nydannelse – ofte understøttet af en forklaring – er kildesprogsorienterede oversættelsesstrategier, der mest bruges i tekster, som er informative eller bevidst »eksotiserende«, medens den adapterende oversættelse er målsprogsorienteret, og hvor det drejer sig om at få teksten til at fungere direkte i målkulturen.

De samme strategier benyttes også i tosprogsordbøgerne. Her et par eksempler fra Gyldendals Dansk-Tysk Ordbog:

14. **centrumdemokrat** [...] Mitglied der liberalen »Zentrumdemokraten« (citatord)
15. **fastelavnsris** [...] Fastnachtsbesen *m.* (låneoversættelse)
16. **Hof- og Statskalenderen** [...] (*tysk, omtr.*) Taschenbuch des öffentlichen Lebens (adaption)
17. **fastelavnsris** [...] dänischer Fastnachtsbrauch: mit bunten Seidenpapierstreifen und Bonbons geschmückter Reisigstrauß (forklaring).

I de eksisterende tosprogsordbøger er strategierne for håndteringen af de vanskeligt oversættelige ord ofte mangelfulde. En ordbog er et værktøj, der skal leve op til forskellige af leksikografen definerede funktioner. Men dels specificeres det ikke altid klart i ordbøgerne, hvilke funktioner de er koncipere-

ret med henblik på, dels er markeringspraksis ved samme type ækvivalentsurrogat generelt diffus. F.eks. præsenteres den forklarende, frastiske oversættelsestype både ved hjælp af *kan gengives*, *omtrent*, firkantede parenteser og ingen eksplicit markering. Markeringerne yder næppe brugeren anden hjælp end at vise, at her er det vanskeligt at finde en ækvivalent. Desuden bringes der normalt ikke konsekvent forslag til både kildesprogs- og målsprogsorienterede ækvivalenter i ordbogsartiklerne. Dette er uheldigt, idet brugeren alt efter f.eks. teksttype og intention kan have behov for begge typer oplysninger. I Gyldendals miniordbøger med fransk er de kulturspecifikke ord f.eks. generelt målsprogsorienterede. Derved tages der ikke hensyn til, at brugeren ofte vil have brug for at beskrive danske forhold:

18. **amtsborgmester** *sb.* (*svarer til*) président du conseil général
19. **fastelavn** *sb.* (*svarer til*) Mardi gras.

Det samme gør sig gældende, når Gettrup (2002) kritiserer en dansk-fransk ordbog for at oversætte *politimester* til *mère* (fordi en borgmester i Frankrig bl.a. har politimesterfunktioner). Men f.eks. at gøre Hanne Bech Hansen til overborgmester i København vil jo nok forvirre begreberne.

Hvad bør ordbogen så give brugeren? Dette afhænger helt af ordbogens funktion. Principielt bør leksikografien konsekvent inddrage de strategier, der er udviklet af oversættelsesvidenskaben, dvs. dels arbejde med de fire ovennævnte muligheder citatord, låneoversættelse, adaption og forklarende oversættelse, dels oplyse om – og tydeligt markere – både målsprogs- og kildesprogsorienterede approksimative ækvivalenter samt give encyklopædiske forklaringer, der sætter brugeren i stand til selvstændigt at vælge den ækvivalent, der vil gøre sig bedst i den aktuelle kommunikative kontekst. Det bør endvidere fremgå, hvorvidt der evt. er tale om et citatord eller et af leksikografen til formålet konstrueret ord i lighed med eksempel 16 ovenfor, hvor *Fastnachtbesen* er et af leksikografen konstrueret ord (som der i øvrigt ikke findes et eneste belæg for på Google!). F.eks. kunne der i disse tilfælde benyttes anførselstegn. Det er dog et åbent spørgsmål, i hvor høj grad leksikografen bør være »kreativ« på målsproget.

Det synes som nævnt hensigtsmæssigt om muligt at give flere forskellige typer approksimative ækvivalenter i samme opslag, således at brugeren kan træffe et valg på et oplyst grundlag. Således har Tomaszczyk (1984:292) gjort opmærksom på vigtigheden af ikke udelukkende at give adapterende approksimative ækvivalenter, idet mange ordbøger «seem to find such equivalents too specific to British or American life and institutions. Texts put together using such items would pretend that they were about Britain or the USA. The original writers would not accept that».

Det mest hensigtsmæssige forekommer i mange tilfælde at være en kombination af forklaring samt hhv. målsprogs- og kildesprogsorienteret ækvivalent. Forklaringer praktiseres sjældent i L1-L2-ordbøger, men kan være af stor betydning også brugeren af disse. En forklaring, primært om forskellen mellem

målsprog og kildesprog, målkultur og kildekultur, hjælper brugeren til at træffe et valg mellem mulige forslag til approksimative ækvivalenter, og til at kommunikere indholdet hensigtsmæssigt over på målsproget (jf. sangskjulerproblematikken i indledningen).

Valget af den mest hensigtsmæssige approksimative ækvivalent kræver, at brugeren har eller forsynes med viden om de kulturforskelle, der ligger til grund for det manglende 1:1-forhold. Det er derfor tilrådeligt, at leksikografer bringer langt flere encyklopædiske forklaringer end dem, ordbøgerne typisk byder på i dag. En oplagt mulighed kunne i den forbindelse være at udvikle egentlige kontrastive kulturordbøger med to eller flere sprog, dvs. det, som Nida (1958) har betegnet som »ethnolinguistic dictionaries«, men som ikke ses at være praktiseret i nævneværdig grad. Sådanne ordbøger, der kombinerer det leksikalske og det kulturencyklopædiske, kunne ikke mindst gøre nytte i det multietniske og multikulturelle Danmark. Kulturbundne ord forekommer ifølge Schnorr (1986) især inden for de følgende livsområder: »Activities and festivities«, »Clothing«, »Tools and objects«, »Historical facts«, »Food and drink«, »Religion«, »Education« samt »Specialist knowledge«. De kulturelle oplysninger kunne beskrives forskellige steder i ordbogen: 1) i ordbogsartiklen selv, 2) i særlige synopseartikler, 3) i illustrationer; 4) i omteksten, 5) i andre bøger. Gyldendals Mediumordbøger tager et første, meget forsigtigt skridt i denne retning med en ikke-integreret omtekst midt i ordbogen, hvor der på såkaldte »faktasider« gives nogle kulturelle oplysninger, f.eks. om den tyske forfatning, helligdage o.lgn. Men faktasiderne er ikke integreret i ordbogens lemmaliste, og oplysningerne er i det hele taget for spredte til, at de gør egentlig nytte i forbindelse med ækvivalentvalget.

Ovenstående er alt i alt et plædoyer for en mere seriøs og systematisk behandling af de kulturspecifikke ord i tosprogsordbøger. En sådan forbedring kan opnås ved:

- at den bilingvale leksikografi systematisk udnytter de muligheder for strategisk oversættelse, som oversættelsesvidenskaben stiller til rådighed
- at disse muligheder aktualiseres i lyset de leksikografiske funktioner, som den pågældende ordbog ønsker at opfylde
- at leksikalske og encyklopædiske informationer kombineres, således at ordbogsbrugeren kan vælge den mest passende ækvivalent på et oplyst grundlag
- at der fremstilles særlige kulturordbøger med inddragelse af både denotative, konnotative og associative betydninger.

Derved vil tosprogsordbøgerne i højere grad kunne hjælpe brugerne til at oversætte ord, der i første omgang syntes »uoversættelige«, således at en hensigtsmæssig kommunikation mellem de enkelte kulturer kan finde sted.

Litteratur

- Gettrup, Harald (2002): [Anmeldelse af] Dansk-Fransk Ordbog. 7. udgave; i: *LEDA-Nyt* nr. 34, s. 9-12.
- Gyldendal Dansk-Tysk Ordbog = Bork, Egon: *Dansk-Tysk Ordbog*. Ved Holm Fleischer et al. København: Gyldendal 1996.
- Jakobsen, Lisbeth Falster (2001): Deutschunterricht und Germanistikstudium in Dänemark, i: *Deutsch als Fremdsprache. Ein internationales Handbuch*. Berlin New York: Walter de Gruyter, s. 1666-1670.
- Kauke-Keçeci, Wilma (2002): *Sinnsuche. Die semiotische Analyse eines komplexen Ritualtextes am Beispiel der ostdeutschen Jugendweihe nach 1989*. Frankfurt am Main: Lang.
- Koller, Werner (1979): *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg: Quelle und Meyer.
- Nida, Eugene (1958): Analysis of meaning and dictionary making. *International Journal of American Linguistics* 24, s. 279-292.
- Schnorr, Veronika (1986): Translation Equivalent and/or Explanation? The Perennial Problem of Equivalence. *Lexicographica. International Annual of Lexicography*. Tübingen: Niemeyer, s. 53-60.
- Scholz-Stubenrecht, Werner (1995): Äquivalenzprobleme im zweisprachigen Wörterbuch; i: Herbert Ernst Wiegand (red.): *Studien zur zweisprachigen Lexikographie mit Deutsch II*. Hildesheim/New York: Olms, s. 1-16.
- Tomaszczyk, Jerzy (1984): The Culture-Bound Element in Bilingual Dictionaries, i: R. K. Hartmann (red.): *LEXeter '83 Proceedings, Papers from the International Conference on Lexicography at Exeter*. Tübingen: Niemeyer, s. 289-297.

KAPITEL 11: Sprogfilosofi og sprogvidenskab

Fx – Om spejlinger i grammatikerens eksempelsamling

Af Gunver Skytte, tidl. Københavns Universitet

Exemplum var en i middelalderlitteraturen udbredt genre, hvis formål var at belære og forskrække den almene befolkning om følgerne af syndige handlinger. Det var den katolske kirkes prædikanter, ikke mindst tiggermunkene, der bidrog til at forkynde disse opbyggelige skrækhistorier som et led i kirkens moraliserende budskaber, der skulle bringe de vantro kættere til bod og anger.

Sprogvidenskabens *eksempel* er ikke en selvstændig genre, men det udgør en vigtig og obligatorisk del af den sprogvidenskabelige fremstillingsform, det være sig en afhandling, en artikel, en grammatik, en lektion eller andet. Det belærende spiller også her en rolle, straffen, der dog nu som oftest er vendt mod den skrivende selv, indtræffer, hvis eksemplet mangler eller er utilstrækkeligt. Men bortset fra det må funktionen siges at have en bredere karakter. I alle tilfælde er eksemplet en vigtig og uundværlig medspiller for sprogforskeren, ven eller fjende, som et middel til at slå modstanderen i hovedet med et »slående eksempel«, eller omvendt til at se sine egne hypoteser nedgjort af modstanderens ditto.

De fleste sproglærere har prøvet at stå i den penible situation, hvor man efter at have fremsat en flot og velformuleret regel, pludselig afbrydes af den (irriterende) vakse elev, der rækker hånden op og minsandten forlanger et eksempel på reglen! Ve den lærer, der ikke straks formår at fremtrylle en række klare eksempler på reglen. Men ak, mange af os har sikkert mindst én gang i karrieren oplevet den ydmygende situation, hvor eksemplet, på fatal vis, udebliver, og man så må gå bodsgang i den følgende lektion.

Anderledes, når fremstillingen er skriftlig, så har man tid til omhyggeligt at overveje det uomgængelige eksempel.

Imidlertid er eksemplets *funktion* og *art* varierende, afhængigt af intentionen med fremstillingen og den skrivendes teoretiske ståsted. Mens transformationsgrammatikken betjener sig af konstruerede eller påstået konstruerede eksempler (det sker, at TG-lingvister sletter en autentisk kilde for at få et interessant »konstrueret« eksempel), der skal tjene som bevisførelse for hypotetiske regler eller regelsæt, bygger empirikeren på konkrete eksempler, som kan danne udgangspunkt for formulering af regler (typisk for en stor del af skandinavisk sprogforskningstradition) eller som kan tjene som model eller norm for sprogindlæring. Det sidste har været fremherskende bl.a. i den italienske grammatiktradition i det 20. århundrede op til omkring 70'erne, hvor

man ofte konfronteres med eksempler fra de store Trecentoforfattere, specielt Boccaccio, og 1800-tallets store forfatter Manzoni som stilistiske modeller til efterligning! For en moderne sprogforsker er de steder, hvor den normative grammatiker erklærer: »Si dice xxx, non si dice zzz«,¹ specielt interessante, fordi det sidste utvivlsomt er almindelig sprogbrug, ligesom det kritiserede danske *fordi at* vs. *fordi*.

Men ud over eksemplets tilsigtede videnskabelige eller faglige funktion, afspejler det undertiden på mere indirekte vis personlige træk vedrørende grammatikeren gennem valg af kilder, stilistiske præferencer, humoristisk sans (eller mangel på samme), situationelle og glosemæssige foretrukne valg (dvs. hvilke emner, genstande der er i den *skrives* fokus), evt. modtagero-orienterede, pædagogiske og mnemotekniske hensyn osv. Denne *spejlingseffekt*, som sprogforskeren formodentlig ikke har overvejet, kan bringe modtageren tættere ind på samme sprogforskers privatsfære og personlighed.

Således kan *kilderne* til eksempelmaterialet være afslørende. Hvilke aviser eller blade er Lisbeth Falster Jakobsens foretrukne læsning? Jo, af tyske aviser er hun en flittig læser af *Die Zeit*, mens *Politiken* og *Universitetslæreren* er blandt den foretrukne læsning på dansk. Det giver et klart indtryk af en politisk, og især forskningspolitisk, engageret universitetslærer. I en artikel om problemet referens finder man således følgende eksempel fra *Universitetslæreren*: »Hvis universitetslæreren afleverer for sent kan det skyldes omsorg for kvaliteten af arbejdet – nogle resultater måtte måske kontrolleres nok en gang, og det blev altså efter sidste øjeblik...« Som eksempel på identifikation af generiske ytringer i en kontekst henter LFJ fra sin læsning af *Die Zeit*: »Schokolade macht glücklich« og »Sex im Alter ist gesund«.

Kilden kan undertiden være »andres«: der er adskillige eksempler på *vandreeksampler* i grammatikkerne og i sprogvidenskabelige afhandlinger generelt, som Chomskys berømte »Colourless green ideas sleep furiously«. Den franske grammatiktradition i Danmark er et godt eksempel på genbrug. Omkring 1900 påbegyndte Kr. Sandfeld indsamlingen af et omfattende eksempelmateriale inden for det på det tidspunkt *moderne* fransk. Sandfeld brugte som kilde bl.a. Alphonse Daudets romaner. Eksemplerne fra Daudet er, sammen med andre af Sandfelds eksempler, flittigt blevet genbrugt i danske franskgrammatikker, ikke mindst i Knud Tøgebys store franske grammatik. Først med den »Blå grammatik« (den populære betegnelse for Pedersen, Spang-Hanssen og Vikners *Fransk Grammatik* fra 1980) gøres der op med vandreeksamplerne fra Daudet, som erstattes med eksempler fra nyere kilder.

Som for Lisbeth Falster Jakobsen er det interessant at konstatere grammatikernes foretrukne presse. Mens Tøgeby er en flittig læser af *Le Figaro* (ikke mindst af *Le Figaro littéraire*), synes forfatterne af den »Blå grammatik« at foretrække *Le Monde* og den nyere og mere venstreorienterede *Nouvel Observateur*. Men ikke overraskende er fransk litteratur generelt smukt repræsenteret i de omtalte grammatikker.

1. 'det hedder xxx, ikke zzz'.

Mht. litterære præferencer er det interessant at erindre om den, efter sin tid, velskrevne *Italiensk Grammatik* ved Holst og Zimmer. Den ene forfatter, Carmen Zimmer, beklædte i en årrække stillingen som lektor i italiensk i København og varetog med megen patos læsningen af Dantes *Divina Commedia*, *Lectura Dantis*, hvilket tiltrak et ganske eksklusivt publikum af ældre, højt kultiverede personer af det bedre borgerskab, som havde et næsten lidenskabeligt forhold til italiensk kunst og litteratur. Eksempelmaterialet i grammatikken giver et godt tidsbillede, vidner om Zimmers egen kulturelle baggrund og om den læserkreds, hun henvender sig til. Typisk er der eksempler hentet fra samtidens forfattere som fx D'Annunzio, De Amicis, Palazzeschi, Pirandello, Serao osv. Men også de konstruerede eksempler er præget af perioden: *Cavour è stato un grand'uomo, Garibaldi fu un fulmine di guerra, ma nella vita privata fu buono e semplice, I soldati, nostra difesa, sono corsi alla frontiera, La Duse è la più grande attrice che sia mai esistita.*²

Den italienske sprogforsker Maria-Elisabeth Conte brillerer i sine skrifter ved at anvende et bredt udvalg af verdenslitteraturen som eksemplermateriale: Shakespeare, Goethe, Pirandello, Verga, Joyce, Flaubert, Kafka osv. Det giver på den ene side et indblik i sprogforskerens litterære dannelse, samtidig med at det gør læsningen af Contes arbejder til en æstetisk nydelse.

Sandfeld udviser også stor bredde og spredning i sin kildesøgning, fra det litterære til tidsskrifter og dagspressen samt mundtlige eksempler fra dagliglivet. Han gik ikke af vejen for at gå på jagt i fru Sandfelds opskriftsamling (til trods for at han, iflg. pålidelig kilde, ikke var en flittig gæst i køkkenet). Herfra stammer følgende eksempel: »Brunkaal er en herlig grønret; dertil anvender vi hvidkaal, der skæres fint ligesom rødkaal«, anført for at illustrere modsætning mellem virkelig og oprindelig betydning. I samme kontekst præsenteres læseren for dette eksempel: »Vi staar her ved et mørkt punkt i denne sag, som kaster lys over mangt og meget«, ved anonym kilde, som Sandfeld betegner som hørende til kategorien af »uøvede stilister«. Sandfeld udviser ofte i sit valg af eksempler en udpræget sans for humor.

I visse tilfælde genspejler et eksempel dagligdagsepisoder. I adskillige eksempler hos den italienske lingvist Monica Berretta optræder hendes kat, og man fornemmer, at den har spillet en stor rolle i familiens dagligdag: »c'è il gatto che ha fame – OHHH !...ti piacerebbe se io ti graffiassi così A TE!?!«³ (man spørger uvilkårligt, hvorfor LFJ's hund ikke indtager en lignende plads?). Ligeledes er der flere brudstykker fra samtaler, som MB har opsnapet under sine pendlerrejser mellem Torino og Bergamo: »li hai tu i biglietti, vero?«

Det er yderst sjældent at finde eksempler hentet fra dagliglivet hos Knud Tøgeby. Undtagelsesvis citeres et eksempel »hørt på en badestrand i Norman-

2. 'Cavour var en stor mand', 'Garibaldi var lynhurtig i krig, men i privatlivet var han sød og rar', 'Soldaterne, vores forsvar, er ilet til grænsen', 'Eleonora Duse er den største skuespillerinde der nogensinde har levet'.

3. 'katten er sulten. – Avvv, hvad ville du sige til at jeg kradsede DIG på den måde!?'.

diet«. Man ser pludselig for sig den togebyske familie i badetøj, mens fader Togeby, udstyret med notesblokken er klar til at nedskrive interessante eksempler.

Man tør vel formode, at eksempler altid refereres med henblik på deres egnethed for modtageren. Et sjældent eksempel på udsøgt opmærksomhed over for modtageren udviste LFJ i forbindelse med et grammatikkollokvium, hvor hun ønskede, at de tilstedeværende italianister (som hun nok anså for mere tunge i opfattelsen) skulle have optimale muligheder for at følge med i et indlæg, der drejede sig om forholdet mellem en refererende størrelses denotat og den refererende værdi, den får i tekstverdenen. Det kunne *Politiken* hjælpe med: »Rom ligger på en klar førsteplads, når det gælder unge herrer på evig jagt efter blonde kvindelige turister (...). De romerske latin-lovers var klart de bedste til at jage damer. Don Giovanni'er holder til ved kendte turistseværdigheder (...) De såkaldte pappagalli...«. Det er et smukt eksempel på modtagerorienteret eksemplifikation.

Eksempler som det ovenfor citerede kan have en udmærket mnemoteknisk effekt, som fx den tyske skolegrammatiks remser eller den såkaldte kasserollebøjning, samt lidt særprægede eksempler, som følgende: »Står han ikke der og piller mig i næsen«, anvendt af min græsklærer i gymnasiet for at illustrere *etisk dativ*. Det har gjort et uudsletteligt indtryk.

Ved anvendelse af enkeltgloser, til eksempelvis at illustrere bøjninger, er det interessant at observere de enkelte forfatteres glosevalg. Den første forfatter af en fransk og en italiensk grammatik (1625) i Danmark, Daniel Matras, der underviste ved Akademiet i Sorø, bruger i sit afsnit om substantivet i sin franske grammatik gloser, der tilhører den mere aristokratiske og højtidelige sfære som *Saint, Prince, Roy de France*, mens han i den italienske grammatik bevæger sig ned i dagligdagen med gloser som *Pietro, Roma, scudi*. For *delingsartiklen* anvender han for fransk *pain*: »Donnez Moy du pain«, og for italiensk: »Mangiamo della carne, del pane e del vino«. – *Du pain* som eksempel på *delingsartiklen* er udbredt i fransk grammatiktradition, således også hos Togeby, mens den »Blå grammatik« bryder med traditionen og går over til *du beurre* (danskere kommer jo smør på brødet!). Derimod har *vino* stor succes i italiensk grammatiktradition, med undtagelse af Svend Bach, der sagtmødt introducerer *delingsartiklen* med *del sale*, mens Jørn Korzen i sine mange arbejder om artikelbrugen, sympatisk, altid har *vino* i forgrunden, når det gælder *delingsartiklen*. Således også hos Kristoffer Nyrop i hans glimrende italienske grammatik fra 1897. Ud over blot at bruge *del vino* som eksempel på *delingsartiklen* går han helt amok i afsnittet om *kongruens*: »si beve cento barili [100 tønder] di vino«. Mens vi er ved væsker i fokus hos grammatikeren, skal jeg erindre om Otto Jespersen, der i en artikel om »Det lille danske *der*« udbryder: »Hvem der hade en kold pilsner«, og man fornemmer, det kommer fra hjertet.

In exemplo veritas

Litteratur

- Holst, J.E. & Carmen Zimmer (1956): *Italiensk Grammatik*, København: H. Hagerup.
- Jespersen, Otto (1943): Det lille danske **der**, i: *In Memoriam Kr. Sandfeld*, København: Gyldendal.
- Matras, Daniel (1625): *Compendium Gallicae et Italicae Grammaticae*, Hafniae: TYPIS SALOMONIS SARTORII.
- Nyrop, Kristoffer (1897): *Italiensk Grammatik*, København: Gyldendal.
- Pedersen, John, Ebbe Spang-Hanssen & Carl Vikner (1980): *Fransk Grammatik*, København: Universitetsforlaget.
- Sandfeld, Kr. (1923): *Sprogvidenskaben*, København: Nordisk Forlag.
- Togeby, Knud (1965): *Fransk Grammatik*, København: Gyldendal.

Diasystemet og dets parametre – med eksempler fra italiensk

Erling Strudsholm, Københavns Universitet

I forbindelse med en sprogundervisning der er solidt forankret i en tekstlingvistisk tradition, som det bl.a. er tilfældet inden for tysk og italiensk grammatik på Københavns Universitet, er arbejdet med forskellige teksttyper centralt. Det er i denne sammenhæng oplagt og relevant at se på lingvistisk variation og studere hvordan forskellige sproglige varianter indbyrdes afviger fra hinanden på de forskellige niveauer i sprogbeskrivelsen fra det fonetiske til det tekstuelle og det pragmatiske.

Sproget kan betragtes som et heterogent system der tager højde for såvel diakron som synkron variation. Der kan gives mange forskellige bud på en klassifikation af de forskelligartede varianter af et sprog der opstår som følge af indflydelse fra en lang række forskellige parametre. En metode til beskrivelse af dem er det såkaldte *diasystem*, der skal forstås som en samling af forskellige variable med en række fælles træk. Diasystemets terminologi stammer oprindeligt fra den norske sprogforsker Flydal og er senere blevet anvendt af Coseriu. I Italien, hvor den sociolingvistiske situation af historiske årsager er meget kompleks, ikke mindst på grund af dialekternes vitalitet og en meget stærk litterær tradition, er diasystemet især blevet beskrevet af Berruto (1987, 1993a, 1993b), og det er i høj grad hans fremstillinger denne korte oversigtsartikel bygger på. Traditionelt skelnes der mellem en række forskellige parametre for variation, og inden for hver af disse kan der opstilles et kontinuum af varianter med to poler som yderpunkter. Den *diatopiske* dimension, der vedrører geografisk variation, ikke blot den traditionelle dialektforskning med fokus på forskelle regionerne imellem, men også forskelle mellem by og land og mellem centrum og periferi i en storby. Den *diastratiske* variation fra høj til lav stil er baseret på socialt betingede forskelle, fx alder, køn, social status og uddannelsesniveau. Den *diafasiske* variation fra formelt til uformelt register er betinget af kommunikationssituationen, og endelig er valg af kommunikationskanal afgørende for den *diamesiske* variation, hvor vi først og fremmest kan skelne mellem mundtlig og skriftlig fremstilling.

Mens det kan være hensigtsmæssigt og illustrativt at behandle de enkelte parametre hver for sig, skal det understreges at der er en tæt relation mellem de forskellige dimensioner. Således »handler« den ene inde i den anden: den diastratiske inde i den diatopiske, den diafasiske inde i den diastratiske og den diamesiske inde i den diafasiske. Herom siger Berruto at et barn lærer en

social variant (diastatisk) afhængigt af hvilken region det vokser op i (diatopisk); her lærer barnet at begå sig i forskellige situationer (diafasisk), og endelig lærer det, typisk i forbindelse med skolegang, den fundamentale skellen mellem tale og skrift (diamesisk).

Den *diatopiske variation* er meget typisk for Italien, hvor dialektologien per tradition har en fremtrædende plads inden for sprogforskningen. Her er store geografiske forskelle fra region til region, fra landsby til landsby, og de lokale dialekter har stor indflydelse på de forskellige regionale varianter af nationalsproget. Inden for diatopien opererer vi med et kontinuum fra normativt standardsprog til forskellige former for regionalsprog med markante dialektale islet. Mens dialekterne betragtes som selvstændige sprog med egen udtale, grammatik og ordforråd og hver deres diasystem, har de enkelte regionale varianter træk både fra standardsprog og den pågældende lokale dialekt.

Især inden for udtale og intonation er der markante forskelle mellem de regionale varianter i Italien. Et typisk eksempel er den såkaldte *gorgia toscana*, dvs. den toskanske aspiration af ustemte klusiler, især [k], i intervokalisk position. Leksikalsk er der store forskelle, ikke kun inden for det gastronomiske, men også i det almindelige dagligdags ordforråd, fx er der en regional fordeling af tre forskellige ord for *nu*: således er *adesso* det foretrukne i Norditalien, *ora* i Mellemitalien, mens *mo'* er typisk syditaliensk. Som alternativ til det umarkerede ord for en taxichauffør, *tassista*, vil man i Rom ofte høre *tassinaro*, og når romerne taler om *pedalini*, er der tale om strømper, *calzini*, og ikke små pedaler. Mens en vandmelon i Norditalien hedder *anguria*, hedder den *cocomero* længere sydpå, og kommer vi helt ned til Sicilien *mellone*. Også inden for morfologi og syntaks kan der konstateres store regionale forskelle, fx i valg af hjælpeverber og brug af konjunktiv.

Indtil langt op i det 20. årh. har sprogsituationen i Italien været den at det store flertal af befolkningen har haft et aktivt kendskab til to diasystemer, nemlig nationalsproget og en dialekt, hvor det ene, nationalsproget, er forbundet med høj prestige og fortrinsvis brugt i skriftlige og formelle sammenhænge, mens det andet, dialekten, oftest er forbeholdt tale og uformelle sammenhænge og forbundet med lav prestige. Udviklingen i Italien gennem det 20. årh. har dog medført en stadig større udbredelse af italiensk og en tilsvarende tilbagegang for dialekterne. Således bliver der flere og flere sprogbrugere der ikke har noget reelt aktivt kendskab til den lokale dialekt. I nogle regioner, især i Syditalien, står dialekterne dog stadig ret stærkt, mens de i andre står meget svagt. I en nyere statistisk undersøgelse anføres således at dialekterne for alvor er på retur i regionerne Piemonte, Lombardiet og Ligurien.

Den *diastatiske variation*, der er det traditionelle forskningsområde for sociolingvistikken, er betinget af sociale faktorer og variabler så som den talendes alder, køn, socioøkonomiske klasse og ikke mindst uddannelsesniveau. Vi kan

her tale om et kontinuum fra høj til lav stil med *italiano colto ricercato* ('raffineret dannet italiensk') og *italiano popolare basso* ('lavt folkeligt italiensk') som de to yderpoler. Mens den »høje« variant, *l'italiano colto*, falder sammen med det normative standardsprog, er det andet yderpunkt, *italiano popolare*, en typisk lav social variant af italiensk, der vidner om nærkontakt med dialekt. *Italiano popolare* defineres af Cortelazzo (1976) som den form for ofte mangelfuldt italiensk som den dialekttalende har tillært sig i forbindelse med meget begrænset skolegang. For den uddannede, der til dagligt taler dialekt, er *italiano popolare* en mere formel variant der fx anvendes i kontakt med fremmede eller offentlige myndigheder. Senere forskning i italiensk talesprog har dog vist at mange af de træk der anføres som typiske for denne variant og som oprindeligt blev stemplet som diastratisk lavt markerede, i virkeligheden er helt almindelige talesprogstræk.

Ofte tales der inden for udtalevariation om varianter med større eller mindre social prestige. En fonetisk variant som *la erre moscia*, dvs. usnurret bagtunge-r, er karakteristisk for flere norditalienske dialekter; den forekommer ofte i visse højere sociale lag, hvor anvendelsen beror på en efterligning af fransk og må betragtes som udtryk for snobberi.

Den *diafasiske variation* er som anført betinget af kommunikationssituationen. Det drejer sig om en situationel, kontekstuel betinget variation, og vi kan her tale om et formelt over for et uformelt register og situationer med større eller mindre social kontrol og grad af opmærksomhed: vi kan fx sammenligne en ansættelsessamtale med en kommende arbejdsgiver med en snak med familien over middagsbordet. Under diafasien skelnes mellem registre og fagsprog. På den ene side taler vi om forskellige registre, dvs. varianter primært afhængige af kommunikationssituationen; afgørende er her graden af formalitet. Det er en form for variation der ofte kommer til udtryk i ordvalget, jf. også ordbogsmarkeringer som *familiare*, *informale*, *popolare* og *volgare*. På den anden side finder vi de forskellige former for fagsprog med en helt specifik terminologi afhængigt af emne og miljø, fx teknisk, juridisk, medicinsk eller lingvistisk fagsprog henvendt til en begrænset gruppe af eksperter og fagfæller inden for det pågældende fagområde. Mens de forskellige former for fagsprog er begrænsede til en defineret brugergruppe, er de forskellige registre varianter der står til rådighed for alle og som man kan vælge at benytte sig af i en given situation.

Graden af formalitet i sproget kommer til udtryk på forskellige niveauer, ikke blot i ordvalget, men fx også på det grafiske plan, hvor man i et formelt skriftsprog kan finde angivelser af distinktive tryk i ord som *principi* ('principper') vs. *prinipi* ('prinser'), *ancora* ('anker') vs. *ancóra* ('stadig') og i et mere uformelt register brug af tegn som »+« for *più* ('mere') og »X« for *per* ('til'). Mere formelt sprog implicerer ikke blot større leksikalsk variation, men ofte også valg af helt andre gloser; eksempelvis kan ord som *macchina* ('bil'), *pi-gliare* ('snupe') og *scappare* ('stikke af') ses som uformelle panderter til det normative standardsprogs mere formelle *automobile* ('automobil'), *prendere*

(‘tage’) og *fuggire* (‘flygte’). Et studium i høflighed og brug af tiltaleformer i et kontrastivt perspektiv ville givet vise store interkulturelle forskelle på det diafasiske område. Generelt er forholdet mellem lærer og studerende mere formelt i Italien end det er tilfældet i Danmark, fx er det ikke usædvanligt at modtage en mail med *hej* og *kærlig hilsen* fra en dansk studerende man ikke kender, mens man i henvendelser fra italienske erasmusstuderende kan møde det meget mere højtidelige *egregio professore* (‘ærede professor’).

Som et eksempel på variation lige fra det højtidelige til det vulgære nævner Berruto (1993:72) en række synonymmer på verbet *morire* (‘at dø’), blandt mange andre: *rendere l’anima a Dio* (‘overlade sjælen til Gud’), *lasciare questo mondo* (‘forlade denne verden’), *tirare le cuoia* (‘smide skindet’), *crepare* (‘krepere’), *andarsene* (‘gå bort’), *cadere* (‘falde’), *salire al cielo* (‘stige til himmels’) og *perdere la vita* (‘miste livet’).

Den *diamesiske variation* vedrører kommunikationsmidlet, dvs. valg af medium/kanal. Der er typisk tale om forskellen på talesprog og skriftsprog, en skelnen der ikke står i modsætning til, men som skal ses samtidig med de øvrige dimensioner. Ud over tale- og skriftsprog kan vi finde eksempler på mere eller mindre skriftsprogsagtigt talesprog og omvendt. Dette understreges da også af forskellige talemåder på både dansk og italiensk, som fx *tale som en bog* og *parlare come un libro stampato* (‘tale som en trykt bog’).

Endvidere kan vi tale om en række hybrider mellem tale og skrift, ikke mindst inden for de nye medier som e-mail, chat og sms. Her er altså tale om et kontinuum fra skriftlig til mundtlig fremstilling med en række mellemtrin, fra *scritto-scritto* (‘skrevet skriftsprog’) til *parlato-parlato* (‘talt talesprog’). Terminologien, der er inspireret af en meget citeret artikel af Nencioni fra 1976, omfatter også mellemtrinene *parlato-scritto* (‘skrevet talesprog’) og *scritto-parlato* (‘talt skriftsprog’); et eksempel på *parlato-scritto* kunne være gengivelser af talesprog i en narrativ ramme og på *scritto-parlato* oplæsning af et manuskript, fx en tv-avis.

Selve valget af kanal har stor indflydelse på tekststruktureringen, og vi kan tale om situationer med større eller mindre mulighed for planlægning. Talesprog er forbundet med manglende eller ringe planlægning og nærhed, mens skriftsprog er forbundet med større planlægning og afstand. Mens man i talesprog kan gøre brug af prosodi, intonation, tøvepauser og gentagelser, må man i skriftsprog benytte sig af tegnsætning og grafiske fremhævninger som fx **fed** og *kursiv*. Typisk for talesproget er bl.a. syntaktisk og semantisk brudstykkeagtige ytringer, brug af diskursmarkører, tilføjelser og autokorrekationer. Omvendt er skriftsproget præget af større kompleksitet, såvel leksikalsk som syntaktisk.

Ofte er det vanskeligt at holde de fire dimensioner ude fra hinanden, og de har da også en række fælles træk og indbyrdes indflydelse på hinanden. Der kan således på den ene side konstateres visse sammenhænge mellem høj stil, formelt sprog og skriftsprog og på den anden mellem lav stil, uformelt sprog

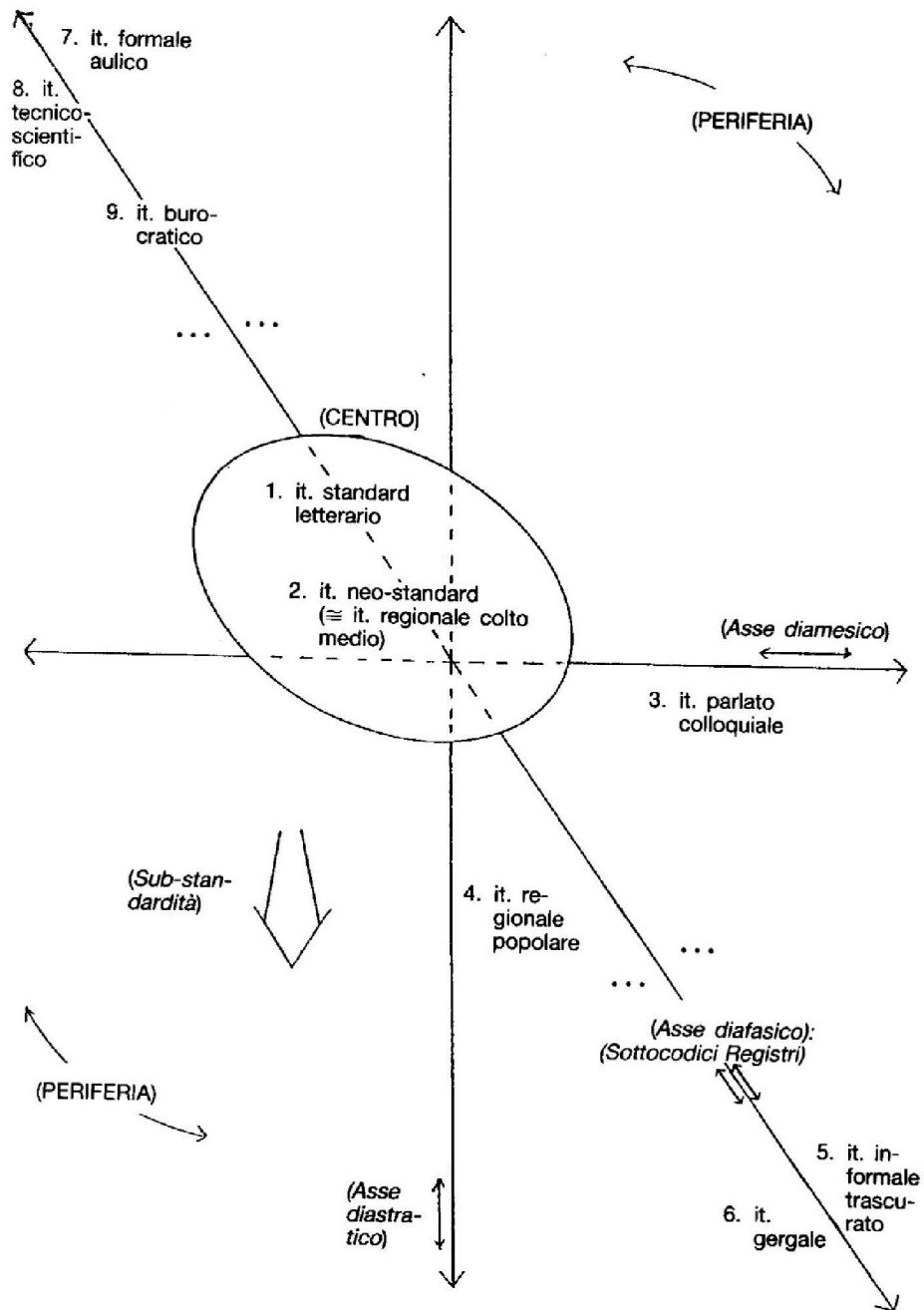
og spontant talesprog. Endelig er der en tendens til at rubricere diatopisk stærkt markeret sprog som en lav variant med ringe social status, dvs. at brugen af dialekt er diastratisk betinget. Det er mange gange umuligt at adskille diatopisk og diastratisk variation idet en diastratisk markering så godt som altid vil implicere en diatopisk markering, og ofte er det, i hvert fald i italienske sammenhænge, vanskeligt at forestille sig et uformelt talesprog uden regionale træk. Parallelt med dialekternes tilbagegang er genstanden for dialektforskningen i høj grad flyttet fra det diastratiske til det diafasiske. Mens den dialekttalende tidligere anvendte dialekten fordi han ikke kunne andet, vil dialekten i mange sammenhænge ses anvendt som en alternativ kode der vælges i bestemte kontekster, måske for at understrege et bestemt tilhørsforhold.

Sammenhængen mellem det diastratiske og det diafasiske kommer bl.a. til udtryk i forbindelse med slang og forskellige former for fagsprog. Ser man på slang som noget der vedrører en bestemt socialgruppe, er der tale om noget diastratisk, mens der er tale om noget diafasisk hvis man ser på variantens kommunikative funktion. Den allerede omtalte variant, *italiano popolare*, rubriceres traditionelt som en diastratisk variant forbundet med lav eller ingen uddannelse, men for brugerne af netop den variant er det samtidig en diafasisk variant, nemlig det register den primært dialekttalende anvender i mere formelle situationer. En anden variant som kan være vanskelig at placere er ungdomssprog, som dels må betragtes som en diastratisk variant betinget af alder, dels som en diafasisk variant der er reserveret til bestemte kommunikationssituationer.

Nogle fremstillinger opererer med flere dimensioner, fx nævner Berruto (1993a:8) som en undergruppe af diafasien *variazione diatemica* om variation betinget af tema/emneområde; under den diastratiske kan man tale om *variazione diagenica* om forskelle i mænds og kvinders sprog, og man møder undertiden også *variazione diagenerazionale* om variation på tværs af generationerne. Som Berruto anfører, kan disse forskellige bud på nye dimensioner i diasystemet ses som en unødvendig tendens til at skabe overflødige neologismer. Til de fire omtalte dimensioner skal dog føjes den *diakrone variation* med dens studium af hvordan sprog ændrer sig gennem tid; normalt studeres de fire gennemgåede dimensioner inden for sociolingvistikken i et synkront perspektiv uden at der dog er noget til hinder for at de enkelte former for variation kan undersøges i et diakront perspektiv. Lehmann (1985) understreger netop det frugtbare i at undersøge sammenhænge mellem diakron udvikling og synkron variation.

Berruto (1987:21) har (jf. figuren nedenfor) forsøgt at vise sammenhængen mellem de forskellige parametre, dog med udeladelse af den diatopiske variation, i et flerdimensionalt kontinuum der fint illustrerer hvordan dimensionerne ligger i forhold til hinanden. Alle disse former for variation danner tilsammen den mosaik som Berruto benævner *architettura dell'italiano contemporaneo* ('moderne italiensk arkitektur'). Fra venstre mod højre finder vi den diamesiske variation fra *scritto-scritto* til *parlato-parlato*, på den lodrette akse den diastratiske variation fra *alto* foroven til *basso* forneden, og den diafasiske

variation fra det formelle i det øverste venstre hjørne til det uformelle i nederste højre hjørne. Yderligere skal det bemærkes at figurens geometriske centrum kan betragtes som standard, som den variant der kan beskrives som den normale, umarkerede variant i forbindelse med alle dimensionerne. På italiensk falder det sociolingvistiske centrum imidlertid ikke sammen med figurens geometriske centrum, men det er (på figuren markeret med en cirkel) rykket lidt i retning af *scritto*, *formale* og *alto*; det hænger sammen med at italiensk standard traditionelt bygger på en litterær skriftsprogsnorm med rod i 1300-tallets Firenze.

I sprogundervisningen på italienskfaget har diasystemet vist sig at være et nyttigt og brugbart redskab som de studerende har taget til sig som en meget anvendelig model for beskrivelse af sproglig variation, ikke kun i grammatiktimerne, men også i forbindelse med discipliner som oversættelse og tekstanalyse.

Litteratur

- Berruto, Gaetano (1987): *Sociolinguistica dell'italiano contemporaneo*. Roma, La Nuova Italia Scientifica.
- Berruto, Gaetano (1993a): Le varietà del repertorio, i: Alberto A. Sobrero (a cura di): *Introduzione all'italiano contemporaneo. La variazione e gli usi*. Roma-Bari, Editori Laterza, s. 3-36.
- Berruto, Gaetano (1993b): Varietà diamesiche, diastratiche, diafasiche, i: Alberto A. Sobrero (a cura di): *Introduzione all'italiano contemporaneo. La variazione e gli usi*. Roma-Bari, Editori Laterza, s. 37-92.
- Cortelazzo, Manlio (1976): *Avviamento critico allo studio della dialettologia italiana. III: Lineamenti di italiano popolare*. Pisa, Pacini.
- Lehmann, Christian (1985): Grammaticalization. Synchronic variation and diachronic change. *Lingua e stile* 20, s. 303-318.
- Nencioni, Giovanni (1976): Parlato-parlato, parlato-scritto, parlato-recitato. *Strumenti critici* 10, s. 1-56.

Sprogtypologi og tænkning

Af Iørn Korzen, Copenhagen Business School

Sprogvidenskaben har i løbet af 1900-tallet bredt sig ind over andre videnskabelige områder og affødt en række forskellige »bindestregslingvistikker« som tekstlingvistik, datalingvistik, sociolingvistik, psykolingvistik, kognitiv lingvistik, antropologisk lingvistik osv. Heraf har især de tre sidstnævnte interesseret sig for sammenhængen mellem sprog og tænkning – eller sprog og det som nogle kalder »det kognitive skema«, dvs. det grundmønster vi ubevidst benytter dels til at klassificere og fortolke nye ekstralingvistiske (dvs. ikke-sproglige) erfaringer med, dels til at verbalisere og videreformidle disse erfaringer.

Tanker om sprog og tænkning

At sproget spiller en afgørende rolle for kognition og tænkning – vi kan faktisk ikke tænke en eneste tanke uden at involvere et sprog – er bestemt ikke noget nyt påhit. Formentlig er én af de første der har nedfældet denne sammenhæng på skrift, Isidor af Sevilla, som levede fra ca. 560 til 636. Han var biskop af Sevilla fra ca. år 600 og derudover en meget produktiv forfatter. Hans hovedværk, *Ethimologiarum libri, sive Origines*, der betragtes som en af verdens første encyklopædier, opsummerede og videreformidlede en stor del af antikkens viden til den tidlige middelalders lærde. I dette værks niende bog finder vi bl.a. det berømte citat: »ex linguis gentes, non ex gentibus linguae exortae sunt.« (*Etymologiae, Liber IX: »De linguis, gentibus, regnis, militia, civibus, affinitatibus«*).

Cirka 1000 år senere ses tilsvarende tanker formuleret af den italienske forfatter og filosof Giambattista Vico (1668-1744):

le indoli dei popoli si formano con le lingue e non le lingue con le indoli

‘befolkningernes karakter skabes af sprogene, ikke sprogene af befolkningernes karakter’ (*De nostri temporis studiorum ratione*, 1709; cit.: Vico 2001:141).

le lingue sono, per dir così, il veicolo onde si stransfonde in chi le appara lo spirito delle nazioni

‘sprogene er så at sige det middel hvoraf nationernes ånd opstår hos menneskene der taler dem’ (*Lettera XII a Francesco Saverio Estevan*, 1729; cit.: Vico 2001:334).

Omkring 100 år senere, i 1822, skriver Wilhelm von Humboldt (1767-1835) tilsvarende:

[T]he difference between languages would achieve historical relevance to the extent that it influences and determines the working of the human mind [...]. Languages and the differences between them must therefore be considered a dominant force in the history of mankind [...]. (*On the National Character of Languages*; cit.: Humboldt 1997:60),

og i en artikel fra 1836 går von Humboldt – i forbindelse med nationalromantikens tanker om en særlig folkeånd – så vidt som til at sige at komparativ lingvistik alene er interessant hvis den relateres til nationens »mentale kraft« og mentalitet:

The *comparative study of languages* [...] loses all higher interest if it does not cleave to the point at which language is connected with the shaping of the *nation's mental power*. [...] *Language* [...] is the organ of inner being, this being itself, as it successively attains to inner knowledge and outward expression. It therefore strikes with all the most delicate fibres of its roots into the national mentality. (*On the Diversity of Human Language Construction*; cit.: Humboldt 1999:21; Humboldts kursivering).

Hermed er vejen banet for den berømte – eller ifølge visse: berygtede – »Sapir-Whorf-hypotese« om det tætte forhold mellem sprog, tænkning og kultur. Edward Sapir (1884-1939) var, ud over lingvist, også antropolog, og i en artikel fra 1929 skriver han bl.a.:

We see and hear and otherwise experience very largely as we do because the language habits of our community predispose certain choices of interpretation. [...] From this standpoint we may think of language as the *symbolic guide to culture*. (Sapir 1968:162; Sapirs kursivering).

Sapir var kommet til denne konklusion på baggrund bl.a. af sine lingvistiske og antropologiske studier af Nordamerikas indianske folkefærd, som havde levet stort set isoleret fra omverdenen indtil 1900-tallet. På denne baggrund afviste han begrebet »objektiv perception« som naivt og talte derimod om begrebernes eller »tankeformens relativitet«:

It would be possible to go on indefinitely with such examples of incommensurable analyses of experience in different languages. The upshot of it all would be to make very real to us a kind of relativity that is generally hidden from us by our naïve acceptance of fixed habits of speech as guides to an objective understanding of the nature of experience. This is the relativity of concepts or, as it might be called, the relativity of the form of thought. (Sapir 1968: 159; fra en artikel fra 1924).

Sapirs tanker om sprogets og dermed tankens relativitet blev videreudviklet af hans elev, Benjamin Lee Whorf (1897-1941), som bl.a. havde undersøgt Hopi-indianerne og sammenlignet deres sprog og levevis med andre amerikaneres:

»[T]he linguistic relativity principle« [...] means, in informal terms, that users of markedly different grammars are pointed by their grammars toward different types of observations and different evaluations of externally similar acts of observation, and hence are not equivalent as observers but must arrive at somewhat different views of the world. (Whorf 1956:221; fra en artikel fra 1940).

We cut nature up, organize it into concepts, and ascribe significances as we do, largely because we are parties to an agreement to organize it this way – an agreement that holds throughout our speech community and is coded in the patterns of our language. (*op. cit.* 213; fra en artikel fra 1940).

Billedet af sprogene, der som et »net« opdeler den ekstralingvistiske amorfe verden på forskellig måde, genfinder vi hos Hjelmslev (1943:50), hvor det er illustreret med nedenstående berømte og illustrative skema, der viser tre europæiske sprogs opdeling af det samme semantiske felt:

træ	Baum	arbre
	Holz	bois
skov	Wald	forêt

Figur 1

Som bekendt var bestemt ikke alle reaktioner på Sapirs og Whorfs tanker positive, og sammen med den generative grammatiks udvikling og opblomstring i 50'erne og 60'erne formindskedes interessen for sammenhængen mellem sprog og tænkning. Den genopstod dog i århundredets to sidste tiår, ikke mindst inden for psykolingvistikken. I 1981 skriver psykolingvisten Alfred Bloom således:

Is it not reasonable to suppose, in other words, that despite an obvious need for qualification and greater precision, Whorf may have been on the right track? [...] [L]et us suppose that a language, by whether it labels or does not label any specific mode of categorizing experience, cannot determine whether its speakers will think that way, but can either encourage or not encourage them to develop a labeled cognitive schema specific to that mode of thought. (Bloom 1981:11, 20).

Hvis Bloom har ret heri, hvilket »kognitivt skema« kan man da forestille sig at de sprog der tales i vores del af verden, vil fremme ('encourage')?

Sprogtypologiske tanker

Inden vi forsøger at besvare det spørgsmål, skal vi indkredse og kort beskrive nogle af de væsentligste forskelle mellem de to store indoeuropæiske sprogfamilier, den germanske og den romanske.

Forskergruppen »TYPOlex« (tidligere »Lingvistisk oversættelse«) ved Copenhagen Business School har siden 1997 studeret disse to sprogfamilier med henblik på en typologisk beskrivelse af de mest grundlæggende forskelle på mikroniveau (leksikon og morfologi), makroniveau (sætninger og tekst) og kontekstniveau (ekstralingvistiske forhold, herunder retoriske traditioner og normer, kulturmønstre, formalitet osv.). Gruppen består af Michael Herslund (projektansvarlig), Irene Baron, Hanne Korzen og Lita Lundquist (alle med særlig interesse i sammenligning fransk-dansk), Henrik Høeg Müller (sammenligning spansk-dansk), undertegnede (sammenligning italiensk-dansk) samt Viktor Smith (som inkluderer russisk i sin forskning). En fuldstændig oversigt over gruppens fællespublikationer kan ses i Herslund (2009), og en pædagogisk (og dansk) indføring i gruppens resultater foreligger i Korzen & Lundquist (2005).

Leksikon

På mikroniveau finder vi nogle grundlæggende forskelle i det vi kan kalde sprogenes »leksikaliseringsmønstre«, dvs. de mønstre hvorefter visse semantiske betydningskomponenter indgår i sprogenes ordforråd, mens andre ikke gør det.

Fx viser det sig at de germanske verber generelt har en mere præcis betydning end de romanske, fordi de leksikaliserer betydningskomponenten *måde*. Med andre ord: den måde en verbalhandling udføres på, indgår generelt i det germanske verbs betydning. Jf. figur (2), som sammenligner et sæt ækvivalente bevægelsesverber i dansk, italiensk og engelsk:

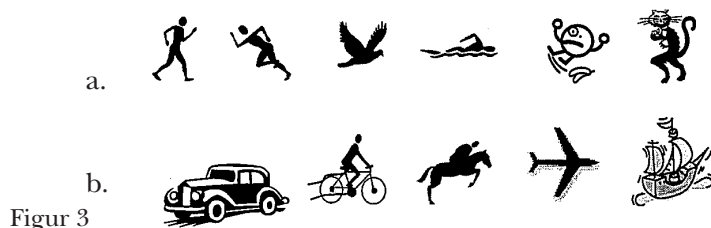
Dansk	Italiensk	Engelsk
<i>hunden</i> går ind	<i>il cane</i> entra	<i>the dog</i> walks in /enters
<i>fisken</i> svømmer ind	<i>il pesce</i> entra	<i>the fish</i> swims in /enters
<i>fuglen</i> flyver ind	<i>l'uccello</i> entra	<i>the bird</i> flies in /enters
<i>bilen</i> kører ind	<i>l'automobile</i> entra	<i>the car</i> drives in /enters
<i>skibet</i> sejler ind	<i>la nave</i> entra	<i>the ship</i> sails in /enters
<i>manden</i> går ind	<i>l'uomo</i> entra (a piedi)	<i>the man</i> walks in /enters (walking)
<i>manden</i> rider ind	<i>l'uomo</i> entra (a cavallo)	<i>the man</i> rides in /enters (riding)
<i>manden</i> løber ind	<i>l'uomo</i> entra (di corsa)	<i>the man</i> runs in /enters (running)
<i>manden</i> kører ind (i bil)	<i>l'uomo</i> entra (in <i>macchina)</i>	<i>the man</i> drives in /enters (driving <i>a car)</i>

Figur 2

Som det ses i venstre kolonne, indgår bevægelsens måde i de danske verber, forstået enten som »form« (*gå, svømme, flyve, løbe*) eller »middel« (*køre, sejle, ride*); fx specificerer verbet *køre* at bevægelsen foregår ved hjælp af et køretøj med hjul. Følgelig må dansk skifte verbum afhængigt af subjektet og/eller det befordringsmiddel bevægelsen foregår med. Dette er ikke tilfældet på italiensk og de øvrige romanske sprog (fransk: verbet *entrer*, spansk: verbet *entrar* osv.), som kan bruges i alle tilfælde, som det ses i den midterste kolonne. Derimod leksikaliserer de romanske verber – i modsætning til de germanske – bevægelsens *retning*, en betydningskomponent dansk må tilføje vha. en adverbialpartikel, her: *ind*.

Interessant nok ses engelsk at have to distinkte verbralrækker, én efter det danske (og »ægte germanske«) mønster og én efter det romanske. Denne sidste skyldes slaget ved Hastings og normannernes efterfølgende invasion af England. Normannerne medbragte deres eget sprog, som siden fik stor indflydelse på engelsk.

Leksikaliseringen af betydningskomponenten *måde* i germanske verber betyder bl.a. at disse verbalhandlinger kan tegnes. Ingen vil formodentlig være i tvivl om hvilken slags bevægelse der er tale om i Figur 3a/b:

Figur 3

Derimod kan ingen af de almindeligste italienske bevægelsesverber i (1) tegnes:

- (1) *andare, partire, arrivare, venire, entrare, uscire, salire, scendere, tornare, passare...*

fordi de blot betyder at 'bevæge sig herfra/hertil/ind/ud/op/ned/tilbage/forbi'.

Måde-komponentens tilstedeværelse, som er generel og altså ikke begrænset til bevægelsesverberne, betyder at hver gang vi benytter et germansk verbum, får vi rent kognitivt et billede på vores nethinde. Hver verbalhandling får sit eget billede og dermed status som »kognitiv enhed«. Dette medfører at der i en sekvens af handlinger i germansk, og særligt udpræget i skandinavisk, vil være tendens til at de alle realiseres sprogligt på samme niveau, dvs. i sideordnede – også kaldet parataktiske – konstruktioner enten adskilt af *og, men, eller* osv., eller blot realiseret i hver sin (korte) sætning, evt. ledsætning.

De romanske verber medfører derimod langt sjældnere et billede på nethinden, og i tilfælde som verberne i (1), som alene angiver at en handling (her: en bevægelse) begynder eller slutter »her« eller går »ind/ud/op/ned/forbi« i forhold til »her«, er der betydelig større tendens til at handlingen »kombineres« med en anden og beskrives som allerede overstået eller i sin vorden i forhold hertil. Dette kan fx ske med infinitte verbalformer (infinitiv, participier eller den romanske gerundium) eller med nominaliseringer, dvs. med konstruktioner af typen:

- (2) *Ankommet* [participium] til Rom tog Ole straks hen til sit hotel.
- (3) Straks efter *sin ankomst* [nominalisering] til Rom tog Ole hen til sit hotel.¹

En lang række undersøgelser af danske og romanske tekster viser netop en betydelig højere frekvens af disse former på de romanske sprog end på dansk, hvor vi er mere tilbøjelige til at bruge konstruktioner af typen:

- (4) Ole *ankom* til Rom og tog straks hen til sit hotel.

Forskellen i leksikaliseringsmønstrene betyder at de germanske sprog »ser« verden som præcise, specificerede relationer mellem størrelser (verberne udtrykker jo relationerne mellem individer og/eller genstande i verden), mens de romanske sprog »ser« verden som abstrakte, underspecificerede relationer mellem størrelser.² Denne forskel ses altså også på sætningsniveau: Et personbøjet verbum, som fx *ankom*, udtrykker – især på de romanske sprog – langt flere træk end et ikke-personbøjet verbum som *ankommet, ankomst*, nemlig person, tempus, modus, aspekt, jf. figur 4 nedenfor, hvilket på sætningsniveau gør det mere præcist og specifikt end det ikke-personbøjede verbum.

1. *Ankomme* er et af de meget få danske bevægelsesverber der ikke angiver bevægelsens 'måde'.
 2. Der er også forskel på hvordan de to sprogfamilier leksikaliserer deres substantiver, dvs. de ord der angiver individerne/genstandene, således at der faktisk opstår en nydelig ligevægt og symmetri mellem de germanske og romanske sprog, men det er der desværre ikke plads til at uddybe her. Jeg henviser til Herslund (2009) og Korzen & Lundquist (2005).

Morfologi

Eftersom verbalformer som de infinitte, jf. (2), eller nominaliserede, jf. (3), er underspecificerede, placerer de verbalhandlingen på et baggrunds niveau i forhold til handlingen der er gengivet med et finit verbum, her »Ole tog hen til sit hotel«, og der opstår det man kalder et verbalrelief og en hierarkisk tekststruktur.

Ikke alene bruger de romanske sprog verbalformer der på denne måde reducerer verbalhandlinger til et baggrunds niveau, langt hyppigere end dansk, de har også langt flere af den type former, hvilket ses i følgende skema over usammensatte verbalformer i dansk og italiensk:

		Dansk	Italiensk
a.	Tempus/aspekt	præsens, præteritum	præsens, perfektiv og imperfektiv fortid, futurum
b.	Modus	indikativ, imperativ	indikativ, konjunktiv, konditionalis, imperativ
c.	Infinitte former	infinitiv, præsens og perfektum participium	infinitiv, præsens og perfektum participium, gerundium

Figur 4. Usammensatte verbalformer i dansk og italiensk

Den italienske perfekte henholdsvis imperfektive fortid, jf. (a), udtrykker en skelnen mellem en handlingsforgrund og en beskrivende baggrund, som i konstruktioner af typen:

(5) Ole *ankom* kl. 12, mens solen *skinnede* fra en skyfri himmel,

en sætning som netop viser at dansk ikke kan angive niveauforskelle på samme måde.

Indikativ over for konjunktiv (og, ofte, konditionalis), jf. (b), vil normalt angive forskellen assertion (hævdelse) over for ikke-assertion – og dermed normalt også forskellen mellem forgrund og baggrund. Det man hævder, vil normalt stå stærkere i en sammenhæng end det man ikke hævder. I konstruktioner som fx:

(6) Jeg *ved* at Ole *kom* kl. 12.

(7) Jeg *tror* at Ole *kom* kl. 12,

vil den italienske sætning i (6) have begge verber i indikativ, og de to verber vil være på samme niveau; konstruktionen kunne omskrives til:

(6') Ole *kom* kl. 12. Det *ved* jeg.

Derimod er de to verber i (7) ikke på samme niveau, denne sætning kan ikke omskrives parallelt med (6'), og *kom* vil stå i konjunktiv på italiensk. Heller ikke her kan dansk således udtrykke en niveauforskel vha. forskellige verbalformer.

Konsekvenser for det »kognitive skema«

Vi kan nu prøve at fremsætte nogle hypoteser som svar på spørgsmålet, hvilket »kognitivt skema« man kan forestille sig de germanske henholdsvis romanske sprog vil »fremme«.

Ved blot at se på verbaltypologien kan vi konstatere at de romansktalende befolkninger, i og med det væsentligt større forminventar, jf. figur 4, er tvunget til at foretage en række valg, som alle handler om forskelle mellem narrative, retoriske eller pragmatiske niveauer i en tekst. En romansktalende person kan ikke undgå at foretage et valg mellem formerne i figur 4 – på samme måde som en germansktalende person typisk ikke kan undgå at eksplicitere den *måde* verbalhandlingen foregår på. For at træffe det rigtige »formvalg« er den romansktalende derfor nødt til at inddrage og sammenligne begge eller alle de verbalhandlinger den givne sekvens indeholder. Dette indebærer nødvendigheden af at inkludere flere verbalhandlinger i samme »kognitive billede«. Den romansktalende inddrager således et større ekstralingvistisk input ad gangen end danskerne, for hvem de præcise og specifikke verber medfører at hver enkelt verbalhandling får sit eget kognitive billede, og at flere verbalhandlinger typisk vil blive sidestillet med hinanden, jf. konstruktionstypen i (4). Ved flere handlinger i samme sekvens vil danskeren derfor typisk lave et kronologisk referat, hvorimod den romansktalende i højere grad vil foretage en fortolkning og syntese af sin sekvens og heri differentiere mellem forgrund og baggrund. Herudover tillader de præcise germanske verber kun få forskellige subjektstyper involveret ad gangen, jf. figur 2; dette giver en mere konkret tænkemåde end de romanske verber, der tillader langt flere forskellige typer involveret på samme tid:

Sprog, typiske træk	Germansk (især skandinavisk)	Romansk
Leksikon	specifikke verber	abstrakte, underspecificerede verber
Syntaks	sideordning, paratakse	underordning, hypotakse
Tekststruktur	lineær struktur	hierarkisk struktur

Figur 5a.

Tænkning, typiske træk	Germansk (især skandinavisk)	Romansk
Kognitivt fokus	på hvert enkelt delelement	på relationen mellem delelementerne
Tænkemåde	konkret (få typer er involveret samtidig) analytisk, kombinatorisk	abstrakt (flere typer kan være involveret samtidig) syntetisk
Typisk talehandling	referat	fortolkning

Figur 5b.

Sådanne forskelle i tænkning kan være svære at påvise, men interessant nok kan de spores i sprogbrugen i de tilfælde hvor selve sprogsystemet ikke på forhånd fastlægger en struktur. Den konkrete danske tænkemåde ytrer sig fx ved en særlig forkærlighed for verber i aktiv med specifikt subjekt (agent), hvor italiensk langt hyppigere anvender verber i upersonlige konstruktioner eller passiv (hvor agenten er nedtonet eller helt væk).

Den høje grad af fortolkning i italiensk viser sig dels ved en meget hyppigere brug af førfortid til eksplicitering af tidsforskelle i fortiden, fx:

- (8) Jeg *sagde* du ikke skulle gøre det.
Te l' *avevo detto* [førfortid] di non farlo,

(hvor handlingen *sagde* jo ligger før det tidspunkt modtageren udførte »gøre-handlingen«), dels ved en langt hyppigere anvendelse af nye substantiver ved anaforiske genoptagelser, hvorved den genoptagede størrelse beskrives (dvs. fortolkes) på en ny måde. Dette sidste hænger dog også sammen med forkærligheden for stilistisk variation i de romanske sprog.

Litteratur

- Bloom, Alfred H. (1981): *The Linguistic Shaping of Thought*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
Herslund, Michael (2009): Dal linguaggio alla cultura, i: Korzen, Iørn & Lavinio, Cristina (red.). *Lingue, culture e testi istituzionali*. Firenze: Franco Cesati s. 17-29.
Hjelmslev, Louis (1943): *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse*. Travaux du cercle linguistique de Copenhague XXV.
Humboldt, Wilhelm von (1997): *Essays on Language*. Edited by T. Harden and D. Farrelly. Frankfurt am Main et al.: Peter Lang.
Humboldt, Wilhelm von (1999): *On language. On the Diversity of Human Language Construction and its Influence on the Mental Development of the Human Species*. Cambridge University Press.
Korzen, Iørn & Lundquist, Lita (2005): *Sprogtypologi og oversættelse*. Copenhagen Business School.

Sapir, Edward (1968): *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*, edited by David G. Mandelbaum. Berkeley-Los Angeles: University of California Press.

Vico, Giambattista (2001)³: *Opere. A cura di Andrea Battistini*. Milano: Mondadori.

Whorf, Benjamin Lee (1956): *Language, Thought and Reality*. Cambridge: MIT.

Stratifikation i Systemisk Funktionel Lingvistik: en arv fra Hjelmslev?

Af Carl Bache, Syddansk Universitet

Få lingvister i Danmark har unddraget sig en påvirkning fra Louis Hjelmslev og hans sprogteori glossematikken. I perioden fra 1930'erne til sin død i 1965 øvede Hjelmslev kolossal indflydelse på dansk sprogvidenskab – som inspirator og som den der stillede dagsordenen – og helt frem til i dag står danske lingvister i gæld til ham, uanset hvilken tilgang til sprog de har. Man kan blot nævne at det var Hjelmslev der i 1931 tog initiativ til at oprette Lingvistikredsen, og som sammen med Viggo Brøndal i 1939 grundlagde *Acta Linguistica Hafniensia*, der stadig anerkendes som et lødigt internationalt tidsskrift. Han indtog en helt central plads på den europæiske strukturalistiske scene inden for sprogvidenskaben efter Ferdinand de Saussure, ligesom han fik stor betydning for semiotik mere generelt. Som Bredsdorff (1967:59) har udtrykt det:

I international målestok er glossematikken uden tvivl den originaleste og væsentligste indsats i dansk humanistisk videnskab i det 20. århundrede.

Men Hjelmslev høstede også anerkendelse uden for landets grænser. Det værk der mere end noget andet trængte igennem til et bredt internationalt publikum, inklusive den amerikanske og britiske lingvistik, var *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse* (OSG), der udkom i 1943. OSG var ikke tænkt som et hovedværk, men som en skitse der ville blive fulgt op af et stort tobindsværk i et samarbejde mellem Hjelmslev og Hans Jørgen Uldall. De to samarbejdspartnere gled imidlertid fra hinanden, og projektet blev aldrig fuldført.¹

OSG, der blot talte 112 sider i den danske originaltekst, blev i 1953 oversat til engelsk af Francis Whitfield med titlen *Prolegomena to a Theory of Language* og vakte straks international opmærksomhed (jf. Garvin 1954 og Haugen 1954). Whitfield, der var i tæt kontakt med Hjelmslev, fortsatte sit engagement i glossematikken og udgav i 1961 en revideret udgave, som sikrede for-

---

1. Uldall færdiggjorde kort før sin død et bind med titlen *Outline of Glossematics. Part I: General Theory*, som han selv opfattede som sin del af opgaven (jf. Uldall 1957), men Hjelmslev kunne ikke helt forlige sig med det og fik aldrig fulgt op på sagen.

nyet opmærksomhed (jf. Malmberg 1964, Lamb 1966, Whitfield 1969). Det er denne udgave som for eftertiden blev glossematikens milepæl, og som også typisk optræder som kildehenvisning i den moderne sprogvidenskab.

I lyset af Hjeltslevs markante indsats² er det ikke mærkeligt at der stadig den dag i dag ofte henvises til ham som stor inspirationskilde. Alligevel skal jeg i det følgende pege på det helt besynderlige i at man inden for Systemisk Funktionel Lingvistik (SFL) varmt hylder Hjeltslev som foregangsmand.³ At jeg lige griber fat i SFL er ikke nogen tilfældighed. SFL er en moderne funktionel sprogteori der lægger hovedindsatsen på applikation inden for en lang række områder med tilknytning til sprog, og som derfor har en meget bred appel. Teorien nyder stadig større udbredelse på det sprogvidenskabelige verdenskort (med store landvindinger i Asien, Sydamerika og Afrika), og for nylig blev der oprettet en særlig sammenslutning af systemlingvister i Norden »Nordisk forening for systemisk-funktionel lingvistik« (www.sdu.dk/nordisksfl), der bl.a. interesserer sig for anvendelsen af SFL på alle trin i vores uddannelsessystem. Lad mig kort nævne nogle karakteristiske træk ved SFL:

SFL er en *funktionel* teori fordi den udsiger noget om sprog i almindelig kommunikativ anvendelse. Nøgleordene er således sprog som »purposeful behaviour« og som en »social semiotic«. Opmærksomheden er rettet mod konkret sprogbrug »in context«, og mod de træk i sproget der direkte kan henledes til denne kontekst. Analysen er ikke begrænset til sætningen som grammatisk størrelse (selv om denne opfattes som vigtig), men sigter på at beskrive den (skrevne eller talte) tekst som funktionel diskursiv størrelse. Overordnede sproglige funktioner formaliseres i tre såkaldte »metafunktioner« (den ideationelle, den interpersonelle og den tekstuelle). Disse metafunktioner forbinder grammatiske systemer (fx modus og transitivitet) med »register« (der afspejler den umiddelbare kontekst) og »genre« (der afspejler den bredere kulturelle kontekst) og i sidste instans også med »ideologi«. SFL er således de tætte forbindelsers teori: Grammatik går hånd i hånd med ideologi i analysen af tekst og diskurs.

SFL er ikke kun *socialt*, men også *kognitivt* orienteret, omend på en ganske særegen måde der står i kontrast til mange andre kognitive sprogteorier. Det der normalt kendetegner kognitiv lingvistik, er at sproget ses i forlængelse af, eller i sammenhæng med, andre kognitive evner og vores »encyklopædiske« viden om verden. Moderne metaforteleori er et meget godt eksempel på dette, idet man her påviser den nøje sammenhæng mellem sproglige udtryk og vores mere generelle måde at opfatte verden på i fx »image schemas«. Sproget bliver således en del (en vigtig del!) af noget »endnu større«. I SFL forholder det sig faktisk omvendt. Halliday og Matthiessen (1999: 1ff, 66ff, 602ff) påpeger at verden kun kan erkendes gennem sproget, og at den semantiske »con-

2. En grundigere drøftelse af Hjeltslev og glossematikken fås bl.a. hos Fischer-Jørgensen (1966, 1975) og Gregersen (1991).

3. I indeværende artikel trækker jeg på en grundigere og mere omfattende analyse af ligheder og forskelle mellem glossematikken og SFL, jf. Bache (*under udgivelse*).

strual« af verden er immanent, altså et sproginternt forhold. Med andre ord er vores erfaring og opfattelse af verden et spørgsmål om »meaning« snarere end om »knowing«.

SFL kalder sig *systemisk* fordi den opfatter paradigmatiskke (enten-eller) relationer som primære og syntagmatiske (både-og) relationer som afledte af de valg der foretages med henblik på ytringen eller teksten. Valgmulighederne udgør systemer, og systemerne er ofte forbundne, idet et valg i et system (fx valg af deklarativ i modusystemet) kan tjene som indgangsbetingelse for nye valg (fx tempusvalg), eller fordi en sproglig realisation forudsætter samtidige valg fra mere end et system (eksempelvis forudsætter brugen af den ubestemte artikel valget af både ubestemthed og ental). Systemerne indgår således i netværk. Beskrivelsen af disse netværk er helt central i SFL's såkaldte »leksikogrammatik«.

Det der i øvrigt kendetegner denne sprogbeskrivelse, er at den indebærer en inddeling af sproget i forskellige *planer*, eller »strata«. Der er således en »stratifikation« af sproget i *udtryk* og *indhold*, og videre en intern stratifikation af begge disse planer således at udtryk omfatter både *fonologi* og *fonetik*, og indhold omfatter både *leksikogrammatik* og *semantik* inden for en overordnet *kontekstuel* ramme. I mange sammenhænge omtaler systemlingvisterne dog blot deres stratifikation som tredelt, nemlig i semantik og leksikogrammatik på indholdssiden og fonologi (eller grafematik) på udtryksiden:

We might refer to the Hjelmslevian notion of the »content plane« as incorporating both a grammar and a semantics (e.g. Hjelmslev, 1943). Grammar and semantics are the two strata or levels of content in the three-level systemic theory of language, and they are related in a natural, non-arbitrary way. The third level is the level of expression, either phonology or graphology. (Halliday & Matthiessen 1999:4)

Grænsen mellem de forskellige strata beskrives ved hjælp af begreberne »realisation« og »interfacing«. I den udbyggede model (jf. Halliday & Matthiessen 2004:24ff) realiseres kontekst gennem semantik, der realiseres gennem leksikogrammatik, osv. Realisationsmønstret er imidlertid akkumulativt således at kontekst realiseres gennem summen af de øvrige strata op til og med semantik. Dette kan illustreres således med SFL's standardnotation for realisation, jf. Taverniers (*under udgivelse*):

context $\searrow$ (semantics $\searrow$ (lexicogrammar $\searrow$ (phonology $\searrow$ phonetics)))

Semantik er »interface« til kontekst og vores erfaringsverden, mens fonetik er »interface« til vores krop og fysiske evne til at producere sproglyd. Leksikogrammatik og fonologi indordner og arrangerer henholdsvis betydning og lyd i systemer.

Stratifikation er et af de områder hvor systemlingvisterne føler stor gæld til Hjelmslev (jf. Taverniers, *under udgivelse*), hvilket må give anledning til dyb

undren hvis man kender til begge disse teorier. Hjelmslevs tilgang til sprog og sprogbeskrivelse er nemlig meget anderledes på stort set alle punkter. Det helt overordnede mål for Hjelmslev var at gøre lingvistikken til en eksakt, autonom og immanent videnskab. For ham betød »immanens« at sprogvidenskaben skulle frigøres fra en lang række discipliner der traditionelt opfattede sprog i sammenhæng med noget andet, fx filologi, psykologi, fysik, fysiologi, litteratur, antropologi, kultur, m.fl. Disse videnskaber blev af Hjelmslev opfattet som havende et andet sigte end sproget selv og blev derfor betegnet som »transcendente« (1943:6). Det karakteristiske for »transcendente tilgange« var at de tog udgangspunkt i sprogets manifestationer og anvendelse. Hjelmslev forkastede sådanne *substans*-orienterede tilgange til sprog og ønskede i stedet at sætte direkte fokus på sprogets særegne *form*. Konsekvensen af denne holdning var at der ikke i sprogvidenskaben, i hvert fald ikke i første omgang, var plads til sprogbrug (faktisk forekommende substans), fonetik (lydlig substans) eller semantik (indholdsmæssig substans). Hjelmslevs sympati for filologi kunne ligge på et meget lille sted, og han forkastede i sin primære tilgang også det vi i dag ville kalde sociolingvistik (inklusive »social semiotics«) og kognitiv lingvistik. Ud over at skelne meget skarpt mellem form og substans, fastholdt han også den klassiske dikotomi mellem udtryk og indhold, men til forskel fra Saussure fulgte han den humboldtske tankegang med at man både på udtrykssiden og indholdssiden måtte skelne mellem form og substans. Det giver en stratifikation der navnlig på indholdssiden har et interessant perspektiv, nemlig en opdeling i *indholdsform* og *indholdssubstans*, hvilket synes at have virket inspirerende på Halliday. Hos Hjelmslev medfører dette en eksplisit todimensionel stratifikation med en yderligere skelnen mellem udtryks-substans (lyd) og indholdssubstans (betydning):

	Form	Substans
Indhold	Indholdsform	Indholdssubstans
Udtryk	Udtryksform	Udtrykssubstans

Ud over de her viste begreber, brugte Hjelmslev også betegnelsen »mening« til angivelse af såvel »uformet« indhold som »uformet« udtryk. Mening var det lydlige og indholdsmæssige potentiale (nogle gange omtalt som en fællesproglig amorf, uanalyseret masse; jf. 1943:47). Den sprogspecifikke indholdssubstans og udtrykssubstans opstår ved at indholdsformen og udtryksformen projiceres på meningen og således strukturerer meningen på en særegen måde: »ligesom naar et udspændt net kaster sin skygge ned på en uinddelt flade« (1943:52).

Trods overfladiske lighedspunkter er der således faktisk stor forskel på stratifikation hos Hjelmslev og i SFL. SFL bruger stratifikation til at *omfavne* alle sprogets berøringsflader og til at fokusere på sammenhængen mellem de for-

skellige strata («realisation« og »interface«), mens Hjelmslev bruger stratifikation til at foretage en principiel *indsnævring* af lingvistikens primære genstandsområde *til form snarere end substans*.⁴

I den forbindelse er det også interessant at notere sig den helt forskellige tilgang til *funktion* og dens *indplacering* i stratifikationen. Hos Hjelmslev var der en snæver sprogintern opfattelse af funktion, der i realiteten ophævede den traditionelle modsætning til form. Han foreslog nemlig en stringent metode til afdækning af såvel indholdsform som udtryksform der indebar en procedure hvor man på hvert trin i analysen af en tekst foretog en mindstede-ling med henblik på at bestemme delenes eller leddenes indbyrdes forbindelse. Denne forbindelse kaldte han en »funktion«, og de størrelser der indgik i denne funktion, blev betragtet som »funktiver«. Sprogets to formelle strata var således funktionelle af natur, og kunne ifølge Hjelmslev beskrives med et meget lille sæt af logisk definerede funktioner (nemlig *interdependens*, *determination* og *konstellation*). Til forskel herfra opfatter systemlingvisterne sprogets funktioner meget bredt og ekstrovert og tillægger dem det stratum som svarer til Hjelmslevs indholdssubstans («content substance»):

[...] But adult use of language is such that, with minor exceptions, each utterance has to be multifunctional – while at the same time having an integrated structure. There must therefore be a level of organization of meaning; a semantic level [...] In Hjelmslevian terms, the »content purport« has to be separated from, and organized into a »content substance« as a precondition of its encoding in »content form«.

What we are calling the functions of language may be regarded as the generalized categories of »content substance« that the adult use of language requires. (Halliday 1976:30-31; min fremhævelse)

En endnu tydeligere fejllæsning af Hjelmslev fremgår af første del af dette citat, hvor det hedder sig at indholdsmeningen («content purport») hos Hjelmslev skal adskilles fra, og indrettes som, indholdssubstans forud for dens kodning i indholdsform. Dette giver naturligvis god mening i en teori hvis stratifikation indebærer realisation *fra* kontekst *til* semantik og videre ned gennem de forskellige strata (hvilket svarer til en retning fra mening til substans og derfra videre til form). Men det er en direkte forkert fremstilling af Hjelmslevs stratifikation, hvor substansen opstår som resultat af formens projektion på meningen og derfor er i et absolut afhængighedsforhold til denne (hvilket er det stik modsatte af at være en »precondition«). Som Hjelmslev siger: »[...] i kraft af indholdsformen og udtryksformen, og kun i kraft af dem, eksisterer henholdsvis indholdssubstansen og udtrykssubstansen, der frem-

4. Denne indsnævring er ikke så markant i Hjelmslevs senere artikel om stratifikation, »La stratification du langage« (1954). Men Hjelmslevs grundlæggende prioritering af form frem for substans, som beskrevet i OSG, forblev uændret, jf. Fischer-Jørgensen (1966: 10f), der også indgående beskæftiger sig med »La stratification du langage«, jf. (1966:17ff).

kommer ved at formen projiceres på meningen, [...]» (1943:52). En afgørende konsekvens af dette er at Hallidays leksikogrammatik har meget lidt med Hjelmslevs indholdsform at gøre.

Hjelmslev var formel lingvist par excellence, og det virker derfor besynderligt at systemlingvister hylder ham som inspirationskilde til deres meget udadvendte, altfavnende funktionelle sprogteori. Der er naturligvis ikke noget i vejen for at man som forsker lader sig inspirere af andres ideer og derefter videreudvikler dem og måske ender et helt andet sted. Det er så bare vigtigt at man ikke efterlader nye generationer af lingvister med det indtryk at der er et åndeligt slægtskab mellem kildens synspunkter og ens egne. Som i så mange andre sammenhænge er der også her brug for eksplicitet og transparens. Hvad angår spørgsmålet om stratifikation, kan Halliday naturligvis have fundet inspiration til at foretage en inddeling på indholdsplanet mellem leksikogrammatik og semantik, men dette betyder ikke at der er reelle lighedspunkter mellem hans strata og Hjelmslevs, eller i den rolle de spiller i de to teorier. Når man læser systemlingvisternes værker, efterlades man med et skævt indtryk af stratifikationen hos Hjelmslev.

Arvegodset har tabt sin genkendelighed.

Litteratur

- Bache, C. (under udgivelse). Hjelmslev i Systemisk Funktionel Lingvistik: Inspiration eller Fejllæsning? *Ny Forskning i Grammatik* 16.
- Bredsdorff, T. (1967): Litteraturteori og glossematik. *Kritik* 3, s. 24-61.
- Fischer-Jørgensen, E. (1966): Form and Substance in Glossematics. *Acta Linguistica Hafniensia* 10, s. 1-33.
- Fischer-Jørgensen, E. (1975): *Trends in Phonological Theory*. Copenhagen: Akademisk Forlag, s. 114-143.
- Garvin, P. L. (1954): Review of Hjelmslev's *Prolegomena to a Theory of Language*. *Language* 30/1, s. 69-96.
- Gregersen, F. (1991): *Sociolingvistikens (u)mulighed I + II*. Videnskabshistoriske studier i Ferdinand de Saussures og Louis Hjelmslevs Strukturalistiske sprogteorier. Viborg: Tiderne Skifter.
- Halliday, M. A. K. (1976): Functions and universals of language. In G. R. Kress (ed.): *Halliday: System and Function in Language*. London: Oxford University Press, s. 26-31.
- Halliday, M. A. K. & C. M. I. M. Matthiessen, (1999): *Construing Experience through Meaning: A Language-based Approach to Cognition*. London and New York: Cassell.
- Halliday, M. A. K. & C. M. I. M. Matthiessen (2004): *An Introduction to Functional Grammar (Third Edition)*, London, New York, Sydney & Auckland: Edward Arnold.
- Haugen, E. (1954): Review of Hjelmslev's *Prolegomena to a Theory of Language*. *International Journal of Linguistics* 20, s. 247-51.
- Hjelmslev, L. (1943) [1993]. *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse*. Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague XXV. Med et essay af Francis J. Whitfield. Copenhagen: The Linguistic Circle of Copenhagen.
- Hjelmslev, L. (1961) [1969]. *Prolegomena to a Theory of Language*. Translated by Francis J. Whitfield. Madison, Milwaukee and London: The University of Wisconsin Press.

- Lamb, S. M. (1966): Epilegomena to a Theory of Language. *Romance Philology* 19/4, s. 531-573.
- Malmberg, B. (1964): *New Trends in Linguistics*. Translated from the Swedish original by Edward Carney. Bibliotheca Linguistica. Stockholm and Lund: The Nature Method Institute. Se især kapitlet om glossematik, s. 140-157.
- Taverniers, M. (under udgivelse): The syntax-semantics interface in Systemic Functional Grammar: Halliday's interpretation of the Hjelmslevian model of stratification. *Journal of Pragmatics*.
- Uldall, H. J. (1957) [1967]. *Outline of Glossematics. Part I: General Theory*. Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague X. Copenhagen: Nordisk Sprog- og Kulturforlag.

En redegørelse for sproget ligner mere en kogebogsopskrift end en videnskabelig afhandling

Af Peter Widell, Aarhus Universitet

Sproget er tankens og kommunikationens usynlige eksistensbetingelse. Sproget er normalt ikke noget, vi ser *på*, men noget, vi ser *gennem*.

En grund til, at sproget er gennemsigtigt, er selvfølgelig, at vi er fuldt fortrolige med det i det daglige. Som det er den naturligste ting i verden at bruge vores ben, når vi skal bevæge os fra stuen og ud i køkkenet, er det den naturligste ting i verden at udtrykke os i ord. Vi tænker ikke over sproget, når vi bruger det.

Men undertiden bliver det nødvendigt at rette blikket mod sproget. Det kan fx ske, når vi har vanskeligheder ved at forstå det, en anden siger: »Hvad mener du?« »Kan du ikke udtrykke dig lidt tydeligere?« Eller det kan i mere dramatisk forstand ske, når vi møder folk, der overhovedet ikke kan vores sprog, og må gå over til at bruge mimik og gestik og andet lignende i stedet. I sådanne situationer må vi slippe verden og den umiddelbare kommunikation med vor næste og i stedet tænke *over* sproget.

Men hvad får vi så øje på? Er det et empirisk objekt for teoretisk betragtning? Eller er det noget meget mere praktisk? Desværre har der gennem lingvistikens historie været en stadig stigende tendens til at mene det første. Jeg vil i det følgende slå til lyd for, at vi går til sproget på en langt mere praktisk måde. Bl.a. kommer vi så bedre i tråd med situationen fra dengang, det hele starter.

Grammatikken, som vi hovedsagelig kender den, opstår oprindeligt som løsningen på et praktisk problem. I middelalderen og renæssancen skal der læres latin. Og der skal oversættes fra latin til de mange vulgærsprog: bl.a. fransk, tysk, engelsk og dansk. Det kræver manualer i, hvordan man korrekt oversætter mellem latin og fx dansk. Fx afspejler et udtryk som »hjælpeverbum« den praktiske tilgang til grammatikken. Her hentydes til, at man skal hente et ekstra verbum ind til hjælp, hvis man skal nå fra latinsk kildeform til korrekt dansk målform: *amavi* = *jeg har elsket*.

Grammatikken er med andre ord oprindeligt vejledende for praksis. Den indgår da også på linie med logikken og retorikken: Som praktisk disciplin. Mens logikken angår den korrekte tænkning, og retorikken er læren om,

hvordan man bedst overbeviser, er grammatikken læren om den rette sammensætning af ord og vendinger i dannelsen af sætninger på et givet sprog.

Denne opfattelse af grammatikken ændrer sig imidlertid drastisk fra syttenhundredetallet og frem. Fra at være et rent praktisk og normativt anliggende får grammatikken efterhånden ambitioner om at være en *deskriptiv* og – efterhånden også – *forklarende* videnskab. Og idealet for den teoretiske belysning hentes i stigende grad fra naturvidenskaberne. Syttenhundredetallets stigende opmærksomhed omkring historien bliver startskuddet til, at man vil belyse sproget i dets historiske betingethed. Grammatikken bliver en integreret del af filologien og den kildekritiske metode. Men også en mere overordnet og egentlig forklarende teoridannelse ser dagens lys, især i attenhundredetallet. Indledt gennem Franz Bopps, brødrene Grimms og Rasmus Rasks studier bliver efterhånden hele den indoeuropæiske sprogæts udvikling belyst gennem et overordnet sæt lydlove af egentlig forklaringskraft. Denne tendens til eksplanatorisk teoridannelse omkring belysningen af sproget intensiveres i det tyvende århundrede. Fra og med den schweiziske lingvist Ferdinand de Saussure ses sproget som genstand for egentlig teoridannelse: Her antager sproget karakter af et omfattende selvstående system af indre afhængigheder (Saussure 1970 (1916)). Studiet af sproget bliver til studiet af tegnenes liv i samfundet, eller det bliver – som hos den danske lingvist Louis Hjelmslev (1943) – til en helt generel teori om sproget, hvor enkeltsprogene studeres som empiriske udgaver af formelle kalkuler (à la David Hilbert og Rudolf Carnap) eller – hos den amerikanske lingvist Noam Chomsky (1965, 1986) – til et studie af »the language organ« inden for en omfattende empirisk-eksplanatorisk ramme. Syntaktismen, den rent formelle beskrivelse, vinder frem. Og metodologisk og videnskabsteoretisk hentes forbilledet i den naturvidenskabeliggjorte psykologi. Udgangspunktet bliver en blanding af modelkonstruktion og empirisk validering.

Tendensen er overalt den samme: sproget gøres til empiriske data, som det er sprogvidenskabens opgave at give en teoretisk redegørelse for.

Nu er det hele denne måde at gå til sproget på, jeg opfatter som fejlagtig og dybt uheldig. Den røber for mig at se et tab set i forhold til middelalderens og renæssancens mere praktisk orienterede forståelse af sproget. Og i det hele taget en forkvakling af, hvad det går ud på i humaniora.

Grundlæggende set er sproget nemlig slet ikke nogen genstand, men først og fremmest en *normativ sammenhæng*. En sammenhæng for evaluering og gyldiggørelse. Og det skal forstås radikalt. Selv i situationer, hvor vi vil gå empirisk til værks, må vi allerførst påtage os sproget som norm. Det empiriske er det område, der gør det muligt for os at fælde *sande* eller *falske* domme. Men for at det empiriske kan fremstå som empirisk, må vi handle og percipere. Men her dømmer vi ikke om sandt eller falsk, men om *rigtigt* eller *forkert*.

Denne indsigt, som vi bl.a. kan takke den tyske logiker og sprogfilosof Gottlob Frege for (Frege 1961 (1884), 2002a (1892), 2002b (1918-19)), er for mig at se en væsentlig metafysisk indsigt. At ville reducere handling og sprog

til empiriske kendsgerninger fører til et forvrænget syn på det menneskelige sproglige samvær. Det fører til psykologisme og til sociologisme. Og det fører til, at vi i højere grad begynder at se hinanden som *objekter* end som *deltagere* i praktisk udøvelse af sproget. Det fører til, at sproget ses som en art »anden natur«, hvor man tror, der findes hemmeligheder, som skal fravristes gennem beskrivelse og eksplanatorisk teoridannelse. Det hindrer os i at se sproget som det, det grundlæggende er: et produkt af menneskelig rationel selvvirksomhed, et kulturprodukt, vi efterhånden har fået skabt os på linje med hjulet, ploven, kommoden, bilen og computeren, et produkt, der hele tiden er vores, og som vi hele tiden selv kan forbedre på og endog genskabe på ny. Det betyder ikke, at vi ikke vil kunne være fremmed for den konstruktionssammenhæng, sproget udgør, fuldstændig på samme måde, som vi mennesker i almindelighed ikke aner, hvordan et køleskab eller et tv virker. Men her er det vigtigt, at man fastholder et *konstruktivistisk* på sagen: at vi nærmer os de sproglige konstruktioner, ikke udefra, men ved selv at give et bud på, hvordan de kan udføres. Den bedste måde at lære et køleskab at kende på er ved selv at bygge et, *for vi ved, det er gjort før*. Derfor også tilsvarende: Den bedste måde at lære et sprog at kende på er at lære, hvordan man fra scratch eller i hvert fald ud fra de simple konstruktioner i sproget efterhånden vil kunne opbygge sprogets mere komplekse konstruktioner.

Modellen for sprogstudiet skal derfor snarere ses i kagebogsopskriften end i den naturvidenskabelige afhandling: »Hvordan kan vi koge modalitet? Hvordan kan vi koge konjunktiv?«

Nu er der mange ting at tage fat på i et opgør med det sprogsyn, jeg har skitseret ovenfor. Med den sparsomme plads, jeg har tilbage, vil jeg imidlertid indskrænke mig til at behandle specielt den tidligere omtalte tendens til syntaktisme, man har kunnet se i det tyvende århundredes sprogvidenskab. Hvad syntaktismen angår, har ikke mindst Saussures angreb på nomenklaturteorien spillet en væsentlig rolle. Ifølge Saussure er syntaksen bestemmende for semantikken, idet den definerer semantikken som systemimmanent. Se ikke på forholdet mellem tegn og verden, men i stedet på tegnenes indbyrdes sammenhæng, på det syntaktiske. Så vil du se, at de sproglige udtryk ikke blot kan være mærkelapper, nomenklaturer. Det er Saussures valørteori om betydning, som ikke blot har fascineret mange, men også har afstukket retningen for sprogforskningen i store dele af det tyvende århundrede.

Har man imidlertid et mere praktisk syn på sproget, virker Saussures angreb på nomenklaturteorien ganske kontraintuitivt og kan kun ses som udtryk for en uforståeligt abstraktiv holdning til sproget. Hvor er verden henne? Ganske vist er sproget – de sproglige udtryk – vigtige for reguleringen af selve den sociale aktivitet, det er at udføre talehandlinger. Men set i forhold til den verden, der refereres til, synes de sproglige udtryk – pace Saussure – netop kun at kunne være mærkelapper, etiketter, nomenklaturer. Det vigtige må her være den semantiske tilordning, og ikke den interne organisation, en syntaktisk kalkule kan give det, sådan som fx Hjelmslev forestiller sig det.

Som sagt har syntaktismen smittet af på den sprogvidenskabelige praksis: Inspireret af den postulerede parallelitet mellem sprogudtryk og sprogligt indhold – »hvor der er en udtryksforskel, finder vi en indholdsforskel« – bliver man enten stikkende i det syntaktiske (grammatikken) – hvilket beskæftigelsen med Diderichsens sætningsskema kan være et godt eksempel på – eller man tager udgangspunkt i det syntaktiske på sin vej frem mod en mere substantiel semantisk og pragmatisk karakteristik af det sproglige udtryk.

Det fastholder én i en abstraktiv indstilling til sproget.

I stedet burde man ifølge min opfattelse hellere én gang for alle tage højde for, (1) at sproget fra starten er ikke blot en syntaktisk, men også en semantisk og en pragmatisk sammenhæng, altså et fuldt sprog med alt, hvad det indebærer, (2) at de sproglige enkeltbetydninger og enkeltfunktioner allerførst er størrelser, der skal konstrueres, før vi in concreto har demonstreret, hvad det vil sige at tale i et sprog.

Begge dele bør lægges til grund for den sproglige undersøgelse gennem konstruktionen af små, overskuelige sprogpil, der er defineret klart både i deres syntaktiske, semantiske og pragmatiske dele. Det er den rette vej at gå. De vil så kunne tjene også som *rækonstruktioner* – på et velforståeligt grundlag – af det naturlige sprogs funktionsmåder. Sådanne tiltag til sprogforskning har allerede været foretaget inden for modelteoretisk semantik (Richard Montague 1973, David Dowty 1979, Talcott Parsons 1994 (1990)), konstruktionsgrammatik (Adele Goldberg 1992) og kognitiv semantik (Leonard Talmy 2000).

Meget står dog stadig tilbage at ønske i retning af filosofisk og metodologisk konsoliderede anvisninger på, hvordan sådanne totale minisprog lader sig konstruere som led i den lingvistiske belysning af de naturlige sprog. Hertil bliver vi bl.a. nødt til at koble os på de nye tiltag i sprogfilosofien i rådet mellem handlingsteori og talehandlingsteori.

En stor del af disse undersøgelser vil kunne foregå som rene lænestolsundersøgelser, og kræver derfor ikke indsamling af empirisk materiale. I den forstand repræsenterer denne undersøgelsesmåde også en vending mod det normative, nemlig mod det normatives forankring i en sammenhæng af universelle konstruktionsnormer. Men her består opgaven ikke i at skaffe os yderligere empiriske data, men i at reflektere over de universelle normer for vores sproglige praksis *for om muligt at gøre vores konstruktioner bedre*. Den sproglige undersøgelse vil da ikke længere være en skolastisk beskrivelse af sprogets syntaks, men et praktisk anliggende, en videnskabsteoretisk propædeutik til hjælp og støtte for opbygningen af tilforladelige redskaber inden for humaniora og i det hele taget for styrkelsen af den dannelsessammenhæng, humaniora udgør. Grammatikken vil igen være bragt i sammenhæng med logik og retorik.

Alt dette betyder ikke, at der så ikke skal drives empirisk sprogforskning. For selvfølgelig skal der det. Hvad der er danske grammatiske konstruktioner, skal registreres. Men ifølge min mening er det vigtigst at fastholde sproget som et overvejende normativt anliggende såvel på det semantiske og pragma-

tiske plan som på det syntaktiske plan. Derfor bør venerationen for dansk normalsyntaks ikke overdrives på de andre planers bekostning.

En redegørelse for sproget ligner mere en kogebogsopskrift end en videnskabelig afhandling. Derfor må opskriften gerne ændres og modificeres, hvis det er opportunt.

Litteratur

- Chomsky, Noam (1965): *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Chomsky, Noam (1986): *Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use*. New York: Preager.
- Dowty, David R. (1979): *Word Meaning and Montague Grammar*. Dordrecht-Holland: D. Reidel Publishing Company.
- Frege, Gottlob (1961; 1. udg. 1884): *Die Grundlagen der Arithmetik*. Darmstadt.
- Frege, Gottlob (2002a; 1. udg. tysk 1892): Mening og betydning, i: Gottlob Frege *Filosofiens, sprogets og matematikkens grundlag*. Århus: Philosophia, s. 159-182.
- Frege, Gottlob (2002b; 1. udg. tysk 1918-19): Tanken: En logisk undersøgelse, i: Gottlob Frege *Filosofiens, sprogets og matematikkens grundlag*. Århus: Philosophia, s. 219-244.
- Goldberg, Adele E. (1995): *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago, ILL: University of Chicago Press.
- Hjelmslev, Louis (1966; 1. udg. 1943): *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*. København: Akademisk Forlag.
- Montague, Richard (1974): The Proper Treatment of Quantification in Ordinary English, i: Thomason (red.): *Formal Philosophy*. New Haven: Yale University Press, s. 247-270.
- Parsons, Terence (1994; 1. udg. 1990): *Events in the Semantics of English: A Study in Subatomic Semantics*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Saussure, Ferdinand de (1970; 1. udg. 1916): *Kurs i allmän lingvistik*. Stockholm: Bo Cavefors Bokförlag.
- Talmy, Leonard (2000): *Toward a Cognitive Semantics*. Cambridge, MA: The MIT Press.

Nyt fra *Funktionel Pragmatik*-fronten – FP som den sproglige komponent i en kybernetisk semiotik

Af Ole Nedergaard Thomsen, Copenhagen Business School

Man siger jo at »intet nyt er godt nyt«, men i tilfældet udviklingen af en sprogvidenskabelig enhedsteori, som Funktionel Pragmatik skal være (Nedergaard Thomsen 2008), ville dette udsagn nok ikke være rigtigt – man har jo faktisk brug for at komme frem med nyhederne til det videnskabelige fællesskab. Og der er virkelig en funktionalistisk nyhed her. Nyheden er, at der nu foreligger en altomfattende, Peirceansk, pragmaticistisk (humanbiologisk) semiotisk teori om mennesket og dets plads i verden, en model som er en andenordens autopoietisk, kybernetisk systemteori, udviklet af adfærdsbiologen, videnskabs-teoretikeren og semiotikeren Søren Brier og benævnt *Cybersemiotics* (Brier 2008a). Det vigtige er nu, at en pragmaticistisk, funktionalistisk sprogteori som *Funktionel Pragmatik* er kompatibel med og kan integreres i Cybersemiotikken som den nødvendige overbygning til lingvistikken. Cybersemiotikken har aldrig før været inddraget i Dansk Funktionel Lingvistik-kredsen, det sprogvidenskabelige arbejdsfællesskab som Lisbeth Falster Jakobsen har ledet og administreret med fast, venlig og myndig hånd siden slutningen af 1980'erne, og som har haft en altafgørende betydning for nyere dansk (funktionalistisk) lingvistik. Cybersemiotikken blev udviklet i løbet af samme tidsrum, og jeg forsøger nu et »cross-over«.

Funktionel Pragmatik

0. Sproget er først og fremmest en *virksomhed*, en praksis, en proces, dvs. »(sam)tale(handlen)« (Aristoteles' *enérgeia*; Coseriu 1974[1957], 1985), hverken først og fremmest et system eller først og fremmest et forløb. Forløbet, eller teksterne, er resultater (værker, *érgea*) af en sprogvirksomhed, mens systemet er den i processen iboende, styrende kraft (*dýnamis*). Man kan sige at virksomhed, værk og kraft er tre *fremtrædelsesformer* af sproget som sådan, der i sig selv er processuelt som allerede påpeget af von Humboldt, Coseriu og Chomsky. Der er således tale om en sproglig *treenighed*. (Tilsvarende er det Peirceanske tegn en tegnproces, en semiosis.)

1. FP er, mhp. sproget som resurse (Coseriu 1985), en model af en given enkelt sprobrugers (funktionelle diskurs) grammatik (fp) på et givent enkelt

sprogbrugstidspunkt (Nedergaard Thomsen 2008). Teorien antager, at sprogbrugerens grammatik, fp, tilsvarende er processuel, i den forstand at den ændrer sig, eller rettere, bliver ændret hele tiden, dvs. den er *dynamisk*. Coseriu (1974[1957]) omtaler den som sprogbrugerens *funktionelle sprog*, den kommunikative kompetens, der er operativ her og nu i kommunikationsøjeblikket. I Peirceansk terminologi og konception er den en tredjeheds andetheds førstehed: Den er en (enkelt sprogbrugers version af sprogsamfundets formodede) sprogkonvention, dialekt (– det teleologiske, finale endemål; praksis: vanens tredjehed); den ændrer sig hele tiden fra sprogbrugeren bliver født til han dør (– processuel; andethed); og den er en øjeblikkelig version (førstehed), et øjebliksbillede; den er hele tiden på vej, er en partiel forståelse, og bliver hele tiden modificeret og korrigeret ved diskursiv, dialogisk brug. Korrektionen sker i en kommunikationssituation, en sproglig forhandlingssituation, med en konkret sprogbruger. Korrektionen er en metakommunikation, en dialog på et sprogligt lovgivningsniveau og et sprogligt udøvelsesniveau (Nedergaard Thomsen 2006). Set som en semiotisk proces, eller dialektik, er sprogbrugerens øjeblikkelige grammatik et resultat (førstehed) af alle hans tidligere faktiske, abduktive, dynamiske fortolkninger (andethed) af sine omgivers sprog og af sine egne innovationer. Det er derfor indlysende, at der for en sprogbruger aldrig er en final, endelig fortolkning, en helt rigtig, ideal grammatik, og derfor er der heller ikke for sprogforskeren. Et givent sprog er en åben størrelse, kan hele tiden ændres, en rettesnor, der hele tiden kan korrigeres og bliver det. Men det er lige så indlysende, at sprogbrugeren må opfatte sin øjeblikkelige grammatik som den på det pågældende tidspunkt mest fyldestgørende eller i det mindste tilstrækkelige. Det vil sige, at hvis han laver en innovation, må denne opfattes som et forslag til en endnu bedre grammatik i en uendelig semiotisk proces. Den mulige, endelige interpretant som en ledestjerne er det sproglige fællesskabs, sprogsamfundets grammatik, det fælles, offentlige sprog som binder dette sammen, og som sprogbrugerne hver især hele tiden stræber hen imod ved at lave hypoteser om det. Det er fiktivt, virtuelt.

2. En sprogbrugers funktionelle diskursgrammatik er en praktisk semiotik, på den ene side en procedural grammatik (angående typer af semioser; triadiske tegn og deres kombinatorik), en logik (angående gyldige relationer mellem semioser/gyldig ræsonneren) og en retorik (angående semiosernes brug; kommunikative metoder og strategier). Den omfatter substanskomponenterne diskurspragmatik og diskursfonetik. Dens domæne er diskurser, Peirces argumenter – teksters kognitivt-pragmatiske indhold. En sprogbrugers fp indeholder flere til forskellige modaliteter, dvs. kommunikative kanaler, knyttede semiotiske færdigheder, naturligvis bl.a. gestus og mimik. En sprogbrugers fp er ikke-deterministisk (ikke en behavioristisk stimulus-respons-maskine), ligesom den sproglige virksomhed er præget af tilfældighed, frihed og spontanitet. Dette er i overensstemmelse med universets generelle tychistiske karakter (Peirce 1996; Burch 2006; Brier 2008a).

3. Anden-ordens kommunikation drejer sig om sprogtilegnelse og sprogtradering (Nedergaard Thomsen 2006). I overensstemmelse med Coserius Ari-

stoteliske opfattelse af sproget/talen som en kreativ skabelsesproces, kan sprogtradering også opfattes som en kreativ skabelsesproces, dog af anden orden (metadialog i metasprogsfunktion; Andersen 1989), hvor sprogbrugere på basis af de sproglige »værker«, de foreliggende tekster (resultat) opfattes som korrekte (idiomatiske), og den universelle sprogeвне (lov; per definition korrekt, det forudsatte grundlag) abducerer den bagvedliggende sprogfærdighed, i overensstemmelse med hvilken den anden sprogbruger må have produceret den pågældende tekst (hypotetisk tilfælde), og som den første så må assimilere (Andersen 1973; Chomsky 1972). Denne hypotese må testes, det må undersøges om den hypotetiske sprogfærdighed også holder i andre sprogbrugssituationer og der deduceres derefter tekster af den, som så kan undersøges for deres korrekthed, ved om de kan udledes af den andens sprogfærdighed. Sidstnævnte er en form for induktion.

4. FP er den sproglige komponent i en Peirceansk semiotik, og her er det vigtigt at påpege, at den Peirceanske *tegnrelation* (tegnfunktion: repræsentation) er tre-leddet (og ikke to-leddet som hos de Saussure og Hjelmslev), dvs. at Objektet (den mentale referent; das Ding für uns) er et *integreret element*, ud over selve tegnudtrykket/Repræsentamen og tegnfortolkningen/Interpretanten. Det er vigtigt at pointere, at interpretanten er et mentalt anden-ordens tegn for det samme objekt, som det første tegn er et første-ordens perceptuelt tegn for. I FP er teksten/diskursen den basale enhed. Nærmere bestemt er *teksten* Repræsentamen, mens »historien« er Objektet, og *diskursen* er Interpretanten. *Diskurs* i en videre bemærkelse er selve den semiotiske proces. Det skal nævnes, at Objektet, det interne, »umiddelbare« objekt, er en refleksion af et såkaldt »dynamisk« objekt. Tager man for eksempel sætningen »Lisbeth er 70 år«, så er den kun sand, såfremt Lisbeth faktisk er 70 år på ytringstidspunktet. Det umiddelbare objekt er sagforholdet, Lisbeth 70 år, som en instans i sproget, mens det dynamiske objekt er den kronologiske situation i konteksten. Interpretanten er propositionen, at Lisbeth er 70 år, som er sand, fordi den ækvivalerer med en tilsvarende encyklopædisk kendsgerning, og de begge refererer til den samme, ekstrakognitive situation.

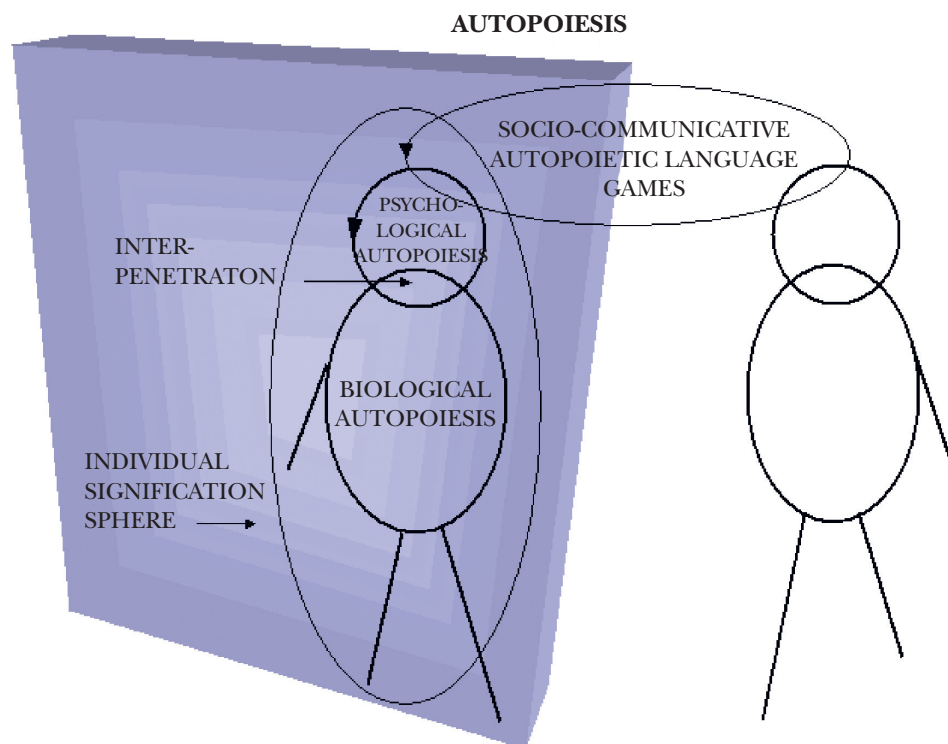
5. Det er et generelt postulat (Andersen 2006), at menneskesproget som vi nu kender det, i de særsproglige udformninger, ikke er blevet mere komplekst. Dette er ikke sandt: Ligesom alt andet i naturen tenderer sprogene mod højere grad af kompleksitet: Sprogene tenderer mod at afspejle sprog-samfundenes større og større grad af stratifikation, herunder institutionelle stratifikation – de er komplekse dia-systemer, anvendt som det funktionelle sprogs komplekse syn-system. Under diasystemet tenderer sprogene mod større og større grad af genrekompleksitet og multimediekompleksitet – tænk bare på teksttyper på internettet som f.eks. *facebook*. Medie-betinget kompleksitet er et kæmpemæssigt emne, som sprogvidenskaben også bør tage sig af.

6. Sprogets basale fremtrædelse er som dialog (som altid understreget af Roman Jakobson, se Waugh 1996), enten ydre eller afledt, indre (tænkning). Dialogen er styret af et altruistisk samarbejdsprincip: Selv skænderiet forudsætter dette princip (ligesom en boksekamp – i modsætning til et bagholdsan-

greb). Dette er i overensstemmelse med universets generelle og ideelt »agapistiske« karakter (Peirce) – det er »kærlighed« og ikke strid der styrer (og bør styre). Hvis samarbejdsprincippet ikke havde været det styrende princip, havde der kun fandtes *privatsprog*.

Cybersemiotik

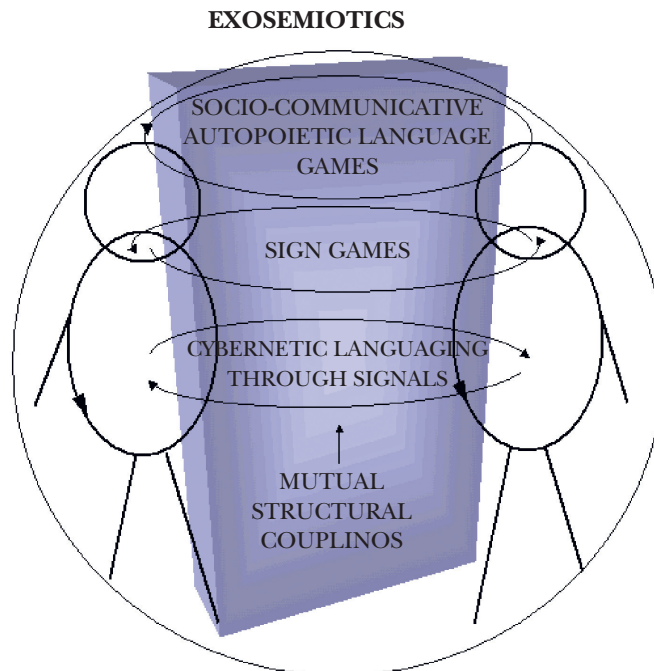
Den kybernetisk-semiotiske overbygning til FP er ikke dualistisk, men *monistisk*. Den er dog hverken materialistisk eller idealistisk, men en neutral – realistisk – og kompleks *hylo-patisk* løsning på kosmologien og sjæl-legeme-problemet. Naturen, og dermed også bevidstheden, er fysisk-åndelig og kontinuerlig, tilfældighedsbaseret og dog vane- og mønsterskabende, således at selv naturlovene er resultatet af en udvikling. Dermed er modellen Peirceansk. En hurtig gennemgang af modellen kan lettest foretages ud fra nogle illustrationer, som venligst er stillet til rådighed af Søren Brier (Brier 2008b): Fig. 1-3. I den første figur (nedenfor) ses der på det enkelte menneske og dets forskellige former for »selvskabelse« og »selvorganisation« (*autopoiesis*, R. Maturana og F. Varela; N. Luhmann): to tavse autopoieser: den biologiske og den psykologiske (subjektive); og én intersubjektiv, nemlig den socio-kulturelle. Ifølge denne model har hvert individ i forhold til disse organiseringer sin egen »omverden«, sin egen *individuelle* såkaldte »signifikationssfære«. Afledt

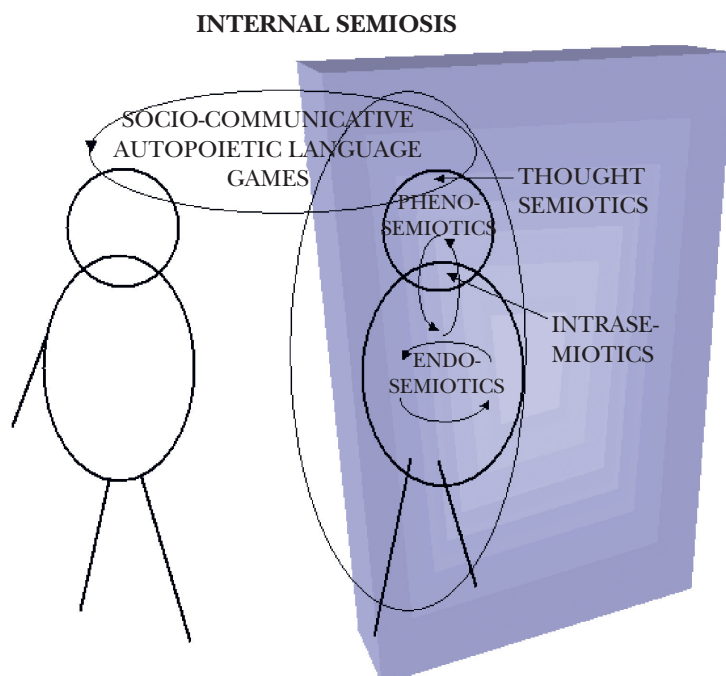
Figur 1. Mennesket som et autopoietisk makrosystem (Brier 2008b, s. 58). Trin 1 i Cybersemiotikken (Brier 2008a, s. 393).

heraf har to (og flere, en hel population af) individer en *fælles, kulturel* signifikationsfære (ikke med på fig. 1, men se Brier 2008a, p.400), via deres socio-kommunikative regelfølgende sprogspil. Dvs. at sproget også opfattes som et autopoietisk system, dvs. der er ikke nogen eller noget uden for individerne selv (de kommunikative dyader), der har skabt det. Sproget som *samfundsmæssig institution* med sin karakter af deontisk norm hører med her. Det sprogligt-kommunikative system »lever af« det psykologiske systems primære emotioner, perceptioner, intentioner og motivationelle kvaliteter. At et menneske er autopoietisk, vil sige, at f.eks. perception forstås som perturbationer af det psykiske system, som justerer sig for at opretholde systemisk ligevægt. De forskellige autopoietiske systemer skaber deres egne grænser ud mod deres omgivelser, ligesom cellen sin membran, og den eneste forbindelse, der er imellem dem er via gensidig penetration (*interpenetration*). Det sprogligt-kommunikative system skaber dialektens grænser (*isoglosser*). Det fremgår af fig. 1, at det psykiske system er kropsligt eller kropsbaseret; bevidstheden er biologisk, og, per transitivitet, så er sproget og kommunikationen det også (bio-lingvistik).

Menneskelig kommunikation er eksosemiotisk (fig. 2) og baseres på *languageing*, som er adfærdsordination på et biologisk refleksniveau, samt motivationsbaserede, paralingvistiske tegn-spil på det psykologiske niveau. Ser vi nu på fig. 3, så svarer der til de to interne former for autopoiesis – den biologiske og den psykologiske – to interne former for semiosis, nemlig den fæno-

Figur 2. Mennesket som et semiotisk dyr, eksosemiotisk set (Brier 2008b, s. 61; Brier 2008a, s. 397).

Figur 3. Mennesket som et semiotisk dyr, internt set (Brier 2008b, p.66).

menologiske og den endosemiotiske. Og hvor der sker interpenetration, er der også semioser: tankesemiosis mellem det psykologiske og det kommunikative system, og »intrasemiosis« mellem det biologiske og det psykiske system. Og sammenbindende mellem dyader (polyader) af mennesker er der tilsvarende former for eksosemioser, se fig. 2: sprogspil mellem individer på det kommunikative niveau, instinktbaserede »tegnspil« på tankeniveauet, samt refleksmæssig »signalering« (adfærdsordination) på det biologiske niveau. Hvis vi så antager, at der forekommer et miljø, en omverden uden om dyaden (polyaden), angivet med den store cirkel i fig. 2, som den interagerer med, så kan man antage følgende former for øko-signifikationssfærer i en økosemiotik: konceptuel signifikation på tankeniveauet (sproglig konceptualisering, klassifikation og motivation), instinktmæssig signifikation på det »internt« semiotiske niveau (etologisk motivation), samt strukturelle koblinger på det rent biologiske niveau.

FP som den sproglige komponent i Cybersemiotikken

Cybersemiotisk er en sprogbrugers fp et integreret makrosystem, der omfatter to operativt lukkede, men strukturelt sammenkoblede systemer: det psykiske system (for perception, kognition og intention) og så selve det medierende sproglige, men multimediale, kommunikative system. Sproget som dialekt har en produktiv (effektiv) og en receptiv version. Eftersom den sproglige

virksomhed opererer med fysiske tegn, må der være en fysiologisk sensorimotorisk færdighed, således at mennesket kan artikulere, hhv. percipere dem: en artikulatorisk fonetik (produktiv, førstepersons) og en auditiv fonetik (receptiv, andenpersons). De fysiske tegn i sig selv må FP-modellen tage sig af i form af en fysisk, akustisk fonetik (tredjepersons perspektiv, objektiv), som jo ikke er en færdighed, men ligger objektivt uden for individerne. Det fysiske tegn/det akustiske signal er i en anden semiotisk forstand ikke et tegn, men et *repræsentationsobjekt*, og man må derfor operere med et hhv. artikulatorisk repræsentamen (artikulatorisk repræsentation, ordre til taleorganerne) og et auditivt repræsentamen (en perceptuel »gengivelse« af signalet), begge indeksale i forhold til objektet. Tilsvarende er der fonologiske interpretanter på den sproglige formside. Det er de sidstnævnte der er (konceptuelle) repræsentamina for den sproglige indholdsside, dvs. det semiotiske objekt og den semiotiske interpretant.

Litteratur

- Andersen, Henning (1973): Abductive and deductive change. *Language* 49, s. 765-793.
- Andersen, Henning (1989): Understanding linguistic innovations. *Language change. Contributions to the study of its causes*, ed. by Leiv Egil Breivik & Ernst Haakon Jahr, s. 5-25. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Andersen, Henning (2006): Synchrony, diachrony, and evolution. *Competing Models of Linguistic Change. Evolution and beyond*. Ole Nedergaard Thomsen (ed.): Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, s. 59-90.
- Atkin, Albert (2006): Peirce's theory of the sign. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Stanford University (SEP; <http://plato.stanford.edu/entries/peirce-semiotics/>)
- Brier, Søren (2006): *Informationsvidenskabsteori*. Frederiksberg: Forlaget Samfundslitteratur.
- Brier, Søren (2008a): *Cybersemiotics: Why information is not enough*. Toronto, etc.: Toronto University Press.
- Brier, Søren (2008b): The paradigm of Peircean biosemiotics. *Signs* 2, s. 20-81.
- Burch, Robert (2006): Charles Sanders Peirce. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Stanford University (SEP; <http://plato.stanford.edu/entries/peirce/>).
- Coseriu, Eugenio (1974[1957]): *Synchronie, Diachronie und Geschichte. Das Problem des Sprachwandels*. München: Wilhelm Fink Verlag. (Oversat af Helga Sohre fra: *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico*. Montevideo: Universidad de la Republica, Facultad de Humanidades y Ciencias, 1957.)
- Coseriu, Eugenio (1985): Linguistic Competence: What Is It Really?. *The Modern Language Review*, Vol. 80 (Oct., 1985), s. xxv-xxxv.
- Nedergaard Thomsen, Ole (2006): Towards an integrated functional-pragmatic theory of language and language change. In commemoration of Eugenio Coseriu (1921-2002). *Competing Models of Linguistic Change. Evolution and beyond*. Ole Nedergaard Thomsen (ed.): Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins, s. 307-337.
- Nedergaard Thomsen, Ole (2008): Funktionel Diskurs Grammatik – og Funktionel Pragmatik. *Nydanske Studier & Almen Kommunikationsteori* 36, s. 63-119.

- Peirce, Charles Sanders (1868): On a New List of Categories, i: *Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences* 7 (1868), s. 287-298.
- Peirce, Charles Sanders (1923): *Chance, Love, and Logic: Philosophical Essays*. Ed. with an intro. by M.R. Cohen ; with a supplementary essay on the pragmatism of Peirce by J. Dewey. New York, N.Y.: Harcourt, Brace and World.
- Peirce, Charles Sanders (1994): *Semiotik og pragmatisme*. København: Gyldendal.
- Peirce, Charles Sanders (1996): *Kosmologi og metafysik*. København: Gyldendal.
- Ross, Alf (1968): *Directives and Norms*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Searle, John R. (1998): *Mind, language and society. Philosophy in the real world*. New York: Basic Books.
- Searle, John R. (2001): *Rationality in Action*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Searle, John R. (2002): *Consciousness and language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R. (2004c): Social ontology: Some basic principles. 26 August 2004.
- Searle, John R. (2005): What is an institution. 10 January 2005.
- Searle, John R. (2006): What is language? Some preliminary remarks. 6 November 2006.
- Searle, John R. (2007): *Freedom and neurobiology. Reflections on free will, language, and political power*. New York: Columbia University Press. (opr. på fransk, 2004)
- Thellefsen, Torkild & Bent Sørensen, eds. (2007): *Livstegn. Encyklopædi semiotik.dk*. U st.: Haase og Søns Forlag. (heri adskillige artikler af Søren Brier).